

Svenskans beskrivning

**Finska, finskugriska och nordiska institutionen
Helsingfors universitet**

Svenskans beskrivning 33

Förhandlingar vid Trettiotredje sammankomsten
för svenskans beskrivning

Helsingfors den 15–17 maj 2013

Redigerade av

Jan Lindström, Sofie Henricson, Anne Huhtala,
Pirjo Kukkonen, Hanna Lehti-Eklund & Camilla
Lindholm

© 2014 Författarna

Tryckning: Unigrafia, Helsingfors

Finska, finskugriska och nordiska institutionen, Helsingfors universitet
Nordica Helsingiensia 37

ISBN: 978-951-51-0120-4

ISBN 978-951-51-0121-1 (PDF)

ISSN: 1795-4428

Förord

Den trettiotredje konferensen för svenskans beskrivning ägde rum i Helsingfors den 15–17 maj 2013 under tre soliga försommardagar. Konferensen samlade närmare 200 deltagare, huvudsakligen från Sverige och Finland, och det hölls 115 olika presentationer. Som värd för konferensen stod Finska, finskugriska och nordiska institutionen vid Helsingfors universitet. Den lokala arrangörskommittén bestod av Jan Lindström (ordförande), Sofie Henricson, Anne Huhtala, Pirjo Kukkonen, Hanna Lehti-Eklund, Camilla Lindholm, Jenny Sylvén (sekreterare) och Jan-Ola Östman. Jolanda Toivola var anställd som konferenssekreterare.

Konferensens tema var ”Svenska som pluricentriskt språk”, vilket också belystes av de tre inbjudna plenarföreläsarna samt i en del andra bidrag. Catrin Norrby, professor i svenska vid Stockholms universitet, diskuterade svenskans utbredning i världen som arvsspråk, skolspråk och som imagespråk under rubriken ”Svenskan i världen – globala och lokala perspektiv”. Marika Tandefelt, professor i svenska vid Svenska handelshögskolan i Helsingfors, anlade ett språkbrukarperspektiv på konferenstemat och fokuserade finlandssvenska inflyttares tankar om den egna språkliga identiteten och varieteten i möten med svenskan och svenskar i Sverige i föredraget ”Min svenska och din”. Kenneth Hyltenstam, professor i tvåspråkighet vid Stockholms universitet, relaterade det pluricentriska temat till språkinlärningsfrågor i en föreläsning om ”Svenska i modersmåls- respektive andraspråksterrängen”. Två av plenarföreläsningarna föreligger här i publicerad form.

Inför publicering av konferensbidragen har ett granskningsförfarande tillämpats där bidragen bedömts och granskats av redaktörerna i samråd med anonyma referenter. Tyvärr har alla bidrag inte kunnat beredas plats i volymen. Bidrag som presenterar forskningsresultat och/eller forskning som inte tidigare publicerats har getts företräde. I övrigt har vetenskaplig kvalitet värderats.

Konferensen och publiceringen av konferensvolymen har stöttats ekonomiskt av Svenska litteratursällskapet i Finland, Vetenskapliga samfundens delegation, Letterstedtska föreningen och Helsingfors universitet. Vi vill också rikta ett varmt tack till våra konferensassistenter – en grupp studerande i nordiska språk och nordisk litteratur – för en aktiv och engagerad insats i konferensarrangemanget. Likaså tackar vi Maria Andersson och Martina Ollas, som stått för ombrytning av konferensvolymen.

Helsingfors i november 2014

Jan Lindström

för arrangörskommittén för Svenskans beskrivning 33

SVENSKANS BESKRIVNING 33

*Att språka är ett samfällt företag.
Vi får en pluricentrisk svensk beskrivning
i Helsingfors, en luft- och solavrivning
som ger inspiration av många slag!*

*Vi väljer bland drygt hundra föredrag.
Från en sektion gör vi en överklivning
till ny förståelse ur varseblivning,
och därtill hör vi en plenar per dag.*

*Stor tack till talare och arrangörer,
som omsatt teorier i praktiken
tillsammans med den tänkande publiken!*

*Vår konferens vill skapa kreatörer.
Vi samlas snart igen – ni måste medge
att vi har njutit av den trettiotredje!*

EVANDER

Forskningsnämnden för svenska språket

Forskningsnämnden för svenska språket är ett samarbetsorgan för forskare i Sverige och Finland med inriktning på svenska språket. Nämndens uppgift är att svara för den övergripande planeringen av konferensen Svenskans beskrivning, vilken arrangeras var tredje termin enligt ett rullande schema där var fjärde konferens hålls i Finland. Uppgiften innebär att nämnden ska fatta beslut om dels var konferensen ska arrangeras, dels – i samråd med den lokala arrangören – formerna för hur konferensbidragen ska publiceras.

Så lyder den första paragrafen i Forskningsnämndens stadgar, och där beskrivs alltså nämndens uppgift. Fram till 11 oktober 2008 hette denna nämnd *Forskningsnämnden för modern svenska*, men vid det möte som ägde rum i anslutning till Svenskans beskrivning 30 ändrades namnet till *Forskningsnämnden för svenska språket*, ett namn som bättre stämmer överens med de ämnen som i dag behandlas på Svenskans beskrivning.

Nämnden utgörs alltså av forskare från Sverige och Finland, vilka väljs för en tid av fyra år (och som sedan kan omväljas en gång). Forskare i Sverige representeras av två ordinarie ledamöter (inga suppleanter utses) från de universitet som tidigare har arrangerat Svenskans beskrivning (för närvarande Göteborg, Karlstad, Linköping, Linnéuniversitetet, Lund, Stockholm, Umeå, Uppsala och Örebro) eller som står i begrepp att göra det. Forskare i Finland representeras av fyra ordinarie ledamöter som alla representerar olika universitet, och för dessa utses dessutom fyra suppleanter.

Svenskans beskrivning arrangeras, som framgår av paragrafen ovan, enligt ett rullande schema. Lunds universitet arrangerade Svenskans beskrivning 34 i oktober 2014 och därpå följande konferens hålls i Göteborg våren 2016. Till ordförande i nämnden väljs någon från den ort som står i begrepp att ordna närmast följande konferens. Nämnden sammanträder i regel endast en gång var tredje termin, dvs. i anslutning till Svenskans beskrivning.

Stadgarna för Forskningsnämnden återfinns på omstående sida. En förteckning över tidigare konferenser återfinns sist i volymen.

Jan Lindström

Ordförande 2011–2013

Stadgar för Forskningsnämnden för svenska språket, senast reviderade 2010-05-21

- § 1. Forskningsnämnden för svenska språket är ett samarbetsorgan för forskare i Sverige och Finland med inriktning på svenska språket. Nämndens uppgift är att svara för den övergripande planeringen av konferensen Svenskans beskrivning, vilken arrangeras var tredje termin enligt ett rullande schema där var fjärde konferens hålls i Finland. Uppgiften innebär att nämnden ska fatta beslut om dels var konferensen ska arrangeras, dels – i samråd med den lokala arrangören – formerna för hur konferensbidragen ska publiceras.
- § 2. Nämnden består av två ordinarie ledamöter från vart och ett av följande universitet: Göteborg, Karlstad, Linköping, Linné-universitetet, Lund, Stockholm, Umeå, Uppsala och Örebro, samt av fyra ordinarie ledamöter från Finland som alla representerar olika universitet. För den rikssvenska gruppen utses inga suppleanter. För den finländska gruppen utses fyra suppleanter från olika universitet. Suppleanterna har närvaro- och yttranderätt.
- § 3. Ledamöterna utses för en tid av fyra år och kan omväljas en gång.
- § 4. Ledamöterna utses lokalt bland forskarna inom ämnesområdet svenska språket på respektive ort eller orter; nämndens ledamöter svarar för att så sker på respektive ort. Högst hälften av nämndens ledamöter och suppleanter bör förnyas åt gången enligt följande, dvs. vartannat år: a) ledamot 1 (och suppleant 1) väljs för perioden 2009–2012, b) ledamot 2 (och suppleant 2) väljs för perioden 2011–2014 osv. Nämnden kan vid behov fatta beslut om justering av ledamöternas mandatperioder.
- § 5. Nämnden utser inom sig ordförande, vice ordförande och sekreterare. Om möjligt hämtas dessa från den ort som står i tur att arrangera Svenskans beskrivning.

Innehållsförteckning

<i>Catrin Norrby:</i> Svenskan i världen. Globala och lokala perspektiv	1
<i>Marika Tandefelt:</i> Min svenska och din	16
<i>Lotta Collin:</i> Nordistiska konferensabstrakt ur ett genreanalytiskt perspektiv	30
<i>Alva Dahl:</i> #Specialtecken som skriftlig interaktion	40
<i>Rickard Domeij & Jennie Spetz:</i> Begripliga myndigheter på nätet. Hur skapar man tillgänglighet för alla i ett flerspråkigt samhälle?	52
<i>Ludvig Forsman:</i> Perfektums försvinnande i Gammalsvenskydialektens slutskede. En studie av multikausal språkförändring	63
<i>Mona Forsskåhl & Carita Rosenberg-Wolff:</i> Talarens vånda och hänförelse. Finländska högskolestudenter och lärare om sitt talarethos	75
<i>Anna W. Gustafsson:</i> Stärkande samtalsstrategier i två barndiabetessamtal	86
<i>Bodil Haagenzen:</i> Språkväxling i <i>Vinteräpplen</i> och i <i>Gå inte ensam ut i natten</i>	98
<i>Saara Haapamäki & Sarah Kvarnström:</i> Svenskan i Helsingfors och Åbo ur ett folkdialektologiskt perspektiv	109
<i>Ritva Hartama-Heinonen:</i> Inomkulturell översättning – problemfri verksamhet?	119
<i>Karin Helgesson:</i> ”Dina sopor – inte vilket skräp som helst”. Medborgarroller i konflikt i kommunala informationsmaterial om sopsortering	129
<i>David Håkansson:</i> Satsadverbial som fundament. Restriktioner på spetsställning i svenska och danska	139

<i>Gisela Håkansson & Catrin Norrby:</i> Ungdomar talar om språk. En folklingvistisk studie	151
<i>Gunilla Jansson:</i> Att utöva personcentrerad omsorg i möten med äldre med demens. Utmaningar och dilemman	162
<i>Lars-Erik Johansson:</i> Retorik och språkvård under 1900-talet. Retorikens inflytande på normeringen av den svenska standardvarieteteten	172
<i>Mikael Kalm:</i> Till att – ett sammansatt infinitivmärke? Om bruket av <i>till att</i> i förbindelse med infinitiv i äldre svenska	182
<i>Anna-Malin Karlsson, Ulla Melander Marttala & Elisabet Mattsson:</i> ”Vi kan inte visa ett normalt hjärta”. Kommunikativa praktiker i samband med hjärtfel hos foster.....	193
<i>Marja Kivilehto:</i> Översättning i olika språkriktningar – så olika men ändå så lika?	204
<i>Hans Landqvist:</i> ”Saattana’, tackade Vera på felaktig finska och tog emot den.” Manifest språkväxling i Eija Hetekivi Olssons roman <i>Ingenbarnsland</i>	214
<i>Jannika Lassus:</i> Från menyer till författningar. Svensköversättarens vardag i Finland.....	224
<i>Godelieve Laureys:</i> Vem äger svenskan? Pluricentriska språk och frågan om <i>ownership</i> och <i>stakeholdership</i>	233
<i>Hanna Lehti-Eklund & Beatrice Silén:</i> En brevkedja från 1899 – utbyte av varor och tjänster	246
<i>Josefin Lindgren:</i> Användning av tre konstruktioner med <i>så</i> i svenskan och hos vuxna inlärare av svenska med nederländska som förstaspråk.....	256
<i>Benjamin Lyngfelt, Lars Borin, Linnéa Bäckström, Markus Forsberg, Leif-Jöran Olsson, Julia Prentice, Rudolf Rydstedt, Emma Sköldberg, Sofia Tingsell & Jonatan Uppström:</i> Ett svenskt konstruktikon. Grammatik möter lexikon.....	268
<i>Malin Löfström:</i> Jag är inte lika svensk som andra svenskar. Identitet och språklig stil bland finlandssvenska migranter.....	280

<i>Jenny Magnusson & Hanna Sveen:</i> Handledningens effektivitet. En studie av remediering i självständiga arbeten	290
<i>Anja Malmberg:</i> Interpunktion och teaterns gestaltning.....	300
<i>Enikő Marton:</i> Vem vill fortsätta språkstudier i svenska? En undersökning bland unga finskspråkiga	311
<i>Karita Mård-Miettinen & Åsa Palviainen:</i> ”Pedagogik på två språk”. En beskrivning av användningen av svenska och finska hos en tvåspråkig pedagog på en finsk daghemsavdelning	321
<i>Andreas Nord:</i> Högtidstal men ingen debatt? Svensk myndighetsspråkvård som språkpolitiskt projekt.....	333
<i>Catrin Norrby, Camilla Wide, Jan Lindström & Jenny Nilsson:</i> Finns det nationella svenska kommunikationsmönster? Tilltal i läkare-patientsamtal i Sverige och Finland.....	343
<i>Eeva-Liisa Nyqvist:</i> Hurdana species- och artikelfel bör motarbetas?	353
<i>Esbjörn Nyström:</i> Det nationella felslutet. Språk och land i den akademiska svenskundervisningens läromedel	363
<i>Viveca Rabb:</i> Dialektvariation i Vasa.....	372
<i>Henrik Rahm:</i> Medborgaren i centrum? Äldreomsorgens texter och Malmö stads webbplats.....	383
<i>Hanna Sofia Rehnberg:</i> Företagsgrundaren som välgörare, affärsman eller entreprenör. Betydelsen av hjältensprojekt för företagets identitetsbygge i varumärkesberättelser	395
<i>Paula Rossi:</i> Älskade Mamma! En dam och en styrman som brevskrivare på 1800-talet.....	406

<i>Marie Rydenvald:</i>	
”Det var svårt att välja eftersom jag har två språk”.	
Svenska bland flerspråkiga ungdomar i Europa	417
<i>Rudolf Rydstedt:</i>	
Betydelser som ett lappverk av rollstrukturer.	
Presentation av Matchningsdriven semantisk modell med	
särskild hänsyn till infinitivkonstruktioner	427
<i>Karin Sheikhi:</i>	
Förstaspråkstälarens roll i vägledningssamtal med andraspråkstälare.	
Förhandling och förenkling som stöd för delad förståelse	437
<i>Elzbieta Strzelecka:</i>	
Att byta perspektiv utan att byta position.	
Något om perspektiva adverb i svenskan	449
<i>Marie Sörlin & Hedda Söderlundh:</i>	
Myndighet och privatpersoner i dialog på Facebook.	
En analys av positioneringar och receptionsroller på	
Försäkringskassans Facebooksida Förälder	459
<i>Jannie Teinler:</i>	
Dialektal identitet i standardspråksnära miljö	470
<i>Outi Toropainen & Sinikka Lahtinen:</i>	
Argumentation på L2-svenska: inlärare skriver insändare	481
<i>Marcus Uneson:</i>	
Om svenskans ortografiska transparens.	
Grafofonematiska relationer genom automatisk regelinduktion	492
<i>Ewa Walatek:</i>	
<i>Stäng av hjärnan</i> – metafor och metonymi i svenska	
somatismer med lexemet <i>hjärna</i>	503
<i>Åsa Wengelin:</i>	
Groooooooodddan, vaaaaaar äääääär duuu?	
Redigeringar i barns andraspråksskrivande	511
<i>Kaarlo Voionmaa:</i>	
Stödverbskonstruktioner och deras användning i	
frasnätsannoteringar	521
<i>Carin Östman:</i>	
Selma Lagerlöf och språkråden. Språkvård och	
skönlitteratur i tidigt 1900-tal	532

Svenskan i världen

Globala och lokala perspektiv

Catrin Norrby

Inledning

I det följande ska vi se på svenskan i världen. Hur kan vi förstå ett så omfattande ämne, dvs. vilka perspektiv kan man anlägga på svenskan i världen? Och hur kan en sådan global inventering kopplas till svenskans förutsättningar på hemmaplan? Kan vi, genom att studera svenskans villkor på olika nivåer eller i skilda verksamheter runtom i världen, få syn på mer generella processer, som i sin tur kan öka vår förståelse för situationen i Sverige, t.ex. den inhemska debatten om svenskans position i förhållande till andra språk?

Jag anlägger tre perspektiv för att beskriva svenskan i världen: *makro-, meso- och mikroperspektiv* och kopplar diskussionen till begreppen *globalisering* och *glokalisering*. Inledningsvis beskriver jag kortfattat svenskans utbredning och ställning i världen utifrån ett makroperspektiv med hjälp av demografiska data. Därefter anlägger jag ett mesoperspektiv där fokus ligger på svenskan som varietet i relativt avgränsade talgemenskaper runtom i världen. Till sist antar jag ett mikroperspektiv där fokus ligger på hur svenskan används och uppfattas i lokalt formade praktikgemenskaper.

Globalisering och glokalisering

I Nationalencyklopedin definieras *globalisering* som en ”förändringsprocess varigenom stater och samhällen över hela jorden knyts samman i ömsesidiga beroendeförhållanden” där den kulturella globaliseringen innebär ”internationell likriktning i konsumtionsmönster och kultur”. En av dem som fört fram teorin om globalisering, Roland Robertson, menar dock att globalisering egentligen är ett lokalt fenomen eftersom globala kulturyttringar alltid anpassas till lokala förhållanden (Robertson 1995). Hans poäng är att global och lokal kultur inte är två motsatta krafter som termen globalisering kan ge intryck av, utan två sidor av samma mynt, vilket termen *glokalisering* fångar. Glokalisering betonar de oskarpa gränserna och

beroendeförhållandena mellan globalt och lokalt, och uttrycker homogenisering och heterogenisering på samma gång. Liknande tankegångar lanseras av Jan Blommaert (2009) som menar att globalisering är en process som opererar samtidigt på en global och en lokal nivå där språkliga och kulturella mönster kan spridas globalt samtidigt som de alltid (om)tolkas lokalt.

Ett språk kan ha en relativt obetydlig position utanför sitt kärnområde, men samtidigt stå starkt i mycket lokalt förankrade praktikgemenskaper på vitt skilda håll i världen. Ny och billigare teknik, tillgång till en global arbets- och studiemarknad samt sociala mediers allt större betydelse i vår vardag gör det möjligt för språkanvändare att agera globalt och lokalt på samma gång – ett typiskt glocaliseringsfenomen. Det är en utveckling som kan tänkas främja minoritetsspråk i allmänhet och därmed också svenskan i världen.

Diskussionen om svenskan i världen kan alltså föras utifrån begrepp som *globalisering* och *glocalisering*. I det sammanhanget tar jag upp en särskild aspekt av svenskan i världen – nämligen hur svenska pragmatiska rutiner går på export genom multinationella företag som Ikea.

Svenskans utbredning i världen

Ett övergripande makroperspektiv fokuserar på svenskans ställning och utbredning i världen, såväl historiskt som geografiskt. Utifrån ett sådant perspektiv kan man ställa sig frågor om svenskans position gentemot andra språk i en kontaktsituation, i vilken omfattning man kan lära sig svenska i skolan och vilken sorts svenskspråkiga resurser svensktalande har tillgång till på olika håll i världen.

Det är inte helt enkelt att uppskatta hur många utlandssvenskar det finns. Enligt uppgifter från Eurostat och OECD uppgår antalet till ca 250 000, varav de flesta återfinns i USA (54 400) och Norge (33 900). Dessa uppgifter bygger på att man med svensk avser person som är född i Sverige, är svensk medborgare och som bor varaktigt utomlands, och därmed finns i mottagarlandets officiella folkräkning eller motsvarande (Eriksson 2008). Beräkningsgrunderna varierar dock från land till land – många länder saknar officiell folkbokföring och siffrorna är osäkra och sannolikt lågt räknade.

Uppgifter från *Föreningen Svenskar i världen* (SVIV) visar på betydligt fler utlandssvenskar. SVIV utgår från den statistik som förs av svenska ambassader och konsulat över dem som registrerar sig hos dem. Utlandssvenskar definieras som svenska medborgare bosatta utanför Sveriges gränser, alltså en vidare definition än den ovan. Statistik från 2011 anger att det totalt rör sig om ca 550 000 personer varav de flesta återfinns i USA (ca 100 000) följt av ca 90 000 i Spanien och lika många i

Storbritannien och därefter 80 000 i Norge (Ehnbom-Palmquist & Hedlund 2011). Samtidigt är det troligt att även den nya siffran är lågt tilltagen då långt ifrån alla utlandsboende registrerar sig hos svenska beskickningar. Gruppen som studerar utanför Sverige ingår sannolikt inte heller eftersom dessa sällan flyttar ut i försäkringshänseende. Inte heller alla som bor i Spanien helt eller delvis har bokfört sig som boende där vilket gör att de inte syns i statistiken.

Många länder för emellertid språkstatistik – information som inhämtas genom folkbokföring eller folkräkning. Enligt statistik från *Australian Bureau of Statistics* (ABS) baserad på den senaste folkräkningen (2011) fanns det 7332 personer som uppgav att de talade svenska hemma (den s.k. språkfrågan i ABS folkräkning) vilket motsvarar blygsamma 0,1 % av Australiens befolkning. Det finns svensktalande i alla stater/territorier. Knappt 60 % av dem som uppger att de talar svenska hemma är födda i Sverige, drygt 28 % är födda i Australien och 2,4 % i Finland. Uppgifter från *United States Census Bureau* visar att det 2007 fanns närmare 133 000 talare av ett skandinaviskt språk (utifrån att man talar språket i hemmet), där den största gruppen talade svenska (ca 57 000).

Utlandsskolor och svenskundervisning utomlands

På Skolverkets webbplats finns uppgifter om var i världen det finns undervisning i svenska. I Europa bedrivs reguljär undervisning i svenska vid svensk eller skandinavisk skola från förskoleklass till gymnasieexamen i Bryssel, London, Paris, Fuengirola och Madrid, t.o.m. årskurs 6 på ytterligare fem orter i Spanien samt i Berlin, Hamburg, Genève, Lissabon, Moskva och Wien. I Asien erbjuds fullständigt program t.o.m. årskurs 6 vid svenska skolan i Beijing och i Riyadh i Saudi-Arabien. I Afrika har Nairobi utbildning hela vägen t.o.m. gymnasiet och Maputo i Mocambique t.o.m. årskurs 9. Totalt rör det sig om 20 utlandsskolor.

Enligt *Svensk Utlandsundervisnings Förening* (SUF), bedrivs svenskundervisning i någon form över hela världen; utöver svenska utlandsskolor och svenska sektioner vid internationella skolor finns framför allt kompletterande svenskundervisning. Det innebär att eleverna läser svenska ett par timmar i veckan utöver den reguljära undervisningen. Runt 3 500 barn och ungdomar världen över deltar i sådan undervisning. Läger man dessa till utlandsskolorna stiger antalet orter kraftigt. På ca 130 orter i olika världsdelar bedrivs den här sortens svenskundervisning. Bara i USA finns sådan undervisning på 37 orter (varav 11 i Kalifornien).

På *Svenska institutets* webbplats finns en förteckning över närmare 220 universitet i utlandet som har svenskundervisning.¹ Om Finland undantas återstår 164 orter i 37 länder. Tyskland har det enskilt största antalet orter och institutioner med svenskundervisning (45 respektive 51) följt av USA med svenskundervisning på 27 orter och lika många institutioner. Antalet studenter som studerar svenska vid utländska universitet har uppskattats till ca 15 000, nästan dubbelt så många som för femtio år sedan (Liman 2009). Samtidigt har dock flera sedan lång tid tillbaka väletablerade svenskprogram runtom i världen lagts ner, på de senaste åren i t.ex. Hamburg och Melbourne.

Svenska som arvsspråk: exempel från Amerika

Från mitten av 1800-talet fram till 1920-talet utvandrade runt 1,3 miljoner svenskar och de allra flesta sökte sig till Amerika. För att beskriva hur emigrantspråk utvecklas i nya miljöer används numera ofta *arvsspråk* – efter engelskans *heritage language*. Den kan sägas fokusera på hur språkarvet förvaltas generation för generation.

En sådan beskrivning hör hemma på en mesonivå när intresset är inställt på att dokumentera vad som kännetecknar *varieteten* ifråga och hur den används av flera generationer i en rätt välavgränsad talgemenskap – ofta i relation till andra språk och andra talgemenskaper. Man tar t.ex. fasta på hur arvsspråket utvecklats i relation till svenskan i Sverige, ifråga om uttal, böjning, ordförråd, fraseologi eller syntax. De skillnader som dokumenteras kan förklaras på gruppnivå som ett resultat av språkkontakt, men också på individnivå som följd av språkförlust eller ofullständig inläring. Beskrivningen kan också se till vilken överlevnadspotential språket har i miljön och man kan dra slutsatser om sådant som språkdöd eller språkets eventuella revitalisering.

I *Amerikasvenska* (1974) kartlägger Nils Hasselmo svenskans utveckling och användning över fyra generationer i de nordamerikanska svenskbygderna. Studien bygger på inspelningar av amerikansvenskars tal – över 300 timmar spelades in på 1960-talet av Folke Hedblom och Torsten Ordéus. Bland annat fick tvåspråkiga personer lyssna på inspelade meningar som innehöll en blandning av svenska och engelska och bedöma om de själva skulle säga så, om de hört andra säga så eller om sådana konstruktioner inte förekom. Hasselmo skriver historien om hur svenskan i Amerika förändras fonologiskt, morfologiskt och lexikalt som ett resultat av språkkontakt – både mellan svenska dialekter och med engelskan. Men det

¹ Siffran avser universitet som lämnar årsrapport till Svenska institutet och som står i kontakt med institutet. Det finns alltså sannolikt fler lärosäten som erbjuder svenskundervisning.

är också historien om hur språket används i färre och färre domäner och av allt färre individer allteftersom tiden går. På så sätt beskriver Hasselmos studie en klassisk språkbytesprocess över några generationer. Hasselmo sammanfattade själv utvecklingen så här: ”Innan svenskan kommit att anpassas i högre grad till de nya förhållandena, bröts den kontinuerliga utvecklingen genom att svenskamerikanerna helt enkelt bytte språk, särskilt mellan den första, svenskfödda, generationen och andra generationen” (Hasselmo 1974:287).

Men är amerikansvenskan utdöd? I projektet *Svenskan i Amerika* kartlägger en grupp svenska forskare dagens amerikansvenska och hur den skiljer sig från den som Hasselmo dokumenterade (Larsson et al. 2012, Andréasson et al. 2013). Under 2011 företog forskargruppen en första resa till svenskbygderna i Minnesota för att dokumentera amerikansvenskan innan det är för sent – de flesta talarna är över 80 år, och i flera fall över 90. Totalt intervjuades 45 personer, de flesta andra (23) eller tredje generationens invandrare (18). De allra flesta (37) räknas som *tidiga amerikansvenskar*, dvs. de är ättlingar till personer som utvandrat före 1930, och två är själva sådana tidiga utvandrare. Övriga är *sena amerikansvenskar* som själva eller vars släkt utvandrat efter 1945.

En jämförelse mellan det gamla materialet från 1960-talet och det nyinspelade visar på följande (se Larsson et al. 2012): På 1960-talet, kännetecknades språksituationen av snabb utjämning som resultat av språk/dialektkontakt, dels med engelska, dels med dialekter från olika delar av Sverige. Eftersom utpräglad dialekt sågs som ett stigmatiserat klassmärke hade språkbrukarna bara två val – språkbyte till engelska eller anpassning mot en standardnära svenska. På så vis etablerades en gemensam amerikansvensk standard för offentligt bruk. Språksituationen utmärktes således av en funktionsuppdelning mellan standard och dialekt.

Materialet från 2011 utmärks dock av att vara ett regionalt färgat talspråk med dialektala inslag. Det visar att bruket av svenska i offentligheten som skolan och kyrkan försvunnit och kvar är bara svenskan i hemmiljön – där den utjämnade dialekten levt kvar och är den enda svenska informanterna känner till. Utvecklingen visar alltså att den gemensamma amerikansvenska standarden har gått förlorad.

En del språkliga skillnader som observeras på individnivå förklaras som resultat av ofullständig språkinläring i en kontaktsituation snarare än som språkförlust. Variationen hänger samman med svenskans allt svagare ställning både på samhälls- och individnivå. Påverkan från engelska är tydlig och det finns drag i de samtida informanternas tal som förklaras av deras flerspråkighet – antingen som ett resultat av ofullständig inläring hos individen (för dem som lärt sig svenska i barndomen) eller så rör det sig om inlärardrag (för dem som lärt sig svenska senare i livet).

Ytterligare ett exempel på svenska som arvsspråk är Gunvor Flodells studie av svenskan i argentinska Misiones (Flodell 1986). Utvandringen till

Sydamerika var i jämförelse med den till Nordamerika mycket blygsam, men precis som amerikansvenskan är Misionessvenskan ett resultat av språk- och dialektkontakt, men av mer komplex natur. Här har svenskan samexisterat med flera språk, som brasiliansk portugisiska, argentinsk spanska och ursprungsbefolkningens guarani.

Flodells studie bygger på intervjuer med 102 informanter från tre generationer inspelade mellan 1968 och 1973. På 1990-talet kompletterade Flodell huvudmaterialet med enkäter och en gruppinspelning. Prognosen för svenskan på sikt ter sig dyster. De personer som kan kommunicera på svenska i en vardaglig samtalssituation (169), har stadigt minskat sedan ”glansperioden” på 1930- och 1940-talen då svenskan användes inte bara i privatdomänen utan också i kyrkan och skolan samt vissa arbetsplatser. Flodell (2012) sammanfattar läget idag så här: ”Dagens språkbevarare är så gott som alla till åren komna, därför är Misionessvenskans dagar också räknade. Den har dock överlevt i över hundra år i tre generationer och kan utgöra jämförelsematerial till andra emigrantspråksstudier” (Flodell 2012:165). Kolonin mottar inte heller några nya svenska inflyttare så någon språklig revitalisering av svenskan är knappast sannolik.

Flodell illustrerar hur språkbytesprocessen går till med hjälp av Einar Haugens välkända modell (1972) – A, Ab, AB, aB, Ba, B – där versaler anger det starkare och gemener det svagare språket. AB står för balanserat tvåspråkiga, dvs. talare som uppger att de kan tala svenska utan svårighet och gjorde det dagligen eller minst någon gång i veckan. Vid sina återbesök, 1988 och 1999, undersökte Flodell det rapporterade bruket av svenska bland 32 informanter ur generation 3 födda mellan 1926 och 1970 (Flodell 2012:176). Det intressanta är att vi inte ser någon ytterligare nedgång från 1988 till 1999 utan istället en viss ökning av antalet som rapporterar att de talar svenska regelbundet utan hinder. Det säger naturligtvis inget om faktiskt bruk, men pekar på att svenskättlingarna har positiva attityder till arvsspråket – det har ett symbolvärde för språkbrukarna.

Svenskan som arvsspråk i framtiden

En utveckling från full behärskning och regelbunden användning till ett icke-produktivt och närmast symboliskt språkbruk i särskilda sammanhang – som vid majbrasan eller julfirandet – är inte något unikt för svenskan i diasporan, utan rätt typiskt för minoritetsspråk. Språkbytesprocessen kan dock gå olika fort beroende på attityder i det omgivande samhället och vilket värde språket tillskrivs som förmedlare av en grups kulturella identitet. Jerzy Smolicz (1981) har lanserat begreppet *core value* för att beskriva de grundläggande beståndsdelarna i hur en etnisk grupp förhandlar sin gemensamma kulturella identitet. Språk kan vara ett sådant kärnvärde, men behöver inte vara det.

Den olika tyngd som läggs på språket för att fungera som gruppmarkör sägs då förklara varför olika invandrargrupper bevarar sitt språk i olika hög grad. Samtidigt har andra, som Michael Clyne (1991), kritiserat teorin för att vara ensidigt inriktad på kommunikativ användning av språket medan dess symboliska värde inte tillskrivs någon betydelse. Flodell kunde ju notera en viss ökning i antalet som rapporterade att de talade svenska från 1988 till 1999, och i folkräkningar i såväl Australien som USA har det skett en gradvis ökning av andelen som anger att de har ett annat modersmål än engelska. Detta pekar på språkets symboliska värde som identitetsmarkör, t.ex. som resultat av ökad etnisk medvetenhet eller förändrade attityder till minoriteter och en mer positiv syn på flerspråkighet.

Svenskan i lokalt formade praktikgemenskaper

Med ett mikroperspektiv kan man ta fasta på hur svenskan används och uppfattas av språkbrukarna i lokalt formade praktikgemenskaper. Konkret kan det röra sig om hur en svenskspråkig identitet förhandlas och skapas i samtal och i kommunikativa verksamheter – alltifrån nybörjarklassrummen på universitet runtom i världen till vardagen på Solkusten eller hur svenska används på företag med svensk anknytning.

Omkring en kvarts miljon nordbor bor på Solkusten varav 40 000–50 000 är svenskar. Fuengirola är centrum för nordisk bosättning på Solkusten, med ca 30 000 svenskar. Det rör sig om ny migration där majoriteten är första generationens invandrare. För dagens svenska diaspora i Spanien är situationen helt annorlunda mot den till Amerika under 1800- och tidigt 1900-tal. Spaniensvenskarna reser regelbundet till Sverige, vissa arbetspendlar till och med, och med hjälp av Internet, Facebook och andra sociala media kan dagliga kontakter med Sverige upprätthållas. En likhet med den tidiga emigrationen till Amerika är dock att man väljer att bosätta sig i svenskenklaver; en stor del av Spaniensvenskarna finns koncentrerade till Solkusten där de beräknas utgöra ca 4 % av den totala befolkningen och det finns mycket som tyder på att man lever sitt liv i ett parallellspår till den spanska vardagen.

Svenska skolan i Fuengirola – språkbruk och attityder

I det följande ska vi se närmare på svenskan på Solkusten utifrån en pilotstudie om användning av och attityder till svenska bland gymnasieelever vid svenska skolan i Fuengirola (Norrbj & Håkansson 2010). Materialet består av observationer på orten och i skolan under en vecka, intervjuer med elever, lärare, rektor och studierektor samt elevernas egeninspelade samtal. Vår hypotes var att vi i Fuengirola skulle möta elever som var svenskfödda

men vars svenska till viss del var *deaktiverad* på grund av att de bott utomlands en stor del av sitt liv.

Svenska skolan i Fuengirola är den enda svenska skola i Spanien som erbjuder fullständig skolgång på svenska från sexårsverksamhet till gymnasium. Skolan har funnits sedan 1971 och räknas som friskola i Spanien. Man följer svensk läroplan och erbjuder naturvetenskapsprogrammet och samhällsprogrammet. Totalt har skolan ca 200 elever varav hälften går på gymnasiet. Av dem är ca 30 % bofasta elever och 70 % gäststudenter som läser ett gymnasieår vid skolan. De bofasta gymnasieeleverna utgör alltså en minoritet. Enligt rektor är många av barnens föräldrar egna företagare vars arbetsmarknad till stor del utgörs av svenska/skandinaviska pensionärer som vill ha service och hjälp av svenska hantverkare, tandläkare osv. I Fuengirola finns också en svensk/finsk bokhandel, flera svenska/skandinaviska kaféer och ett par svenska matbutiker. Att talgemenskapen snarare är nordisk än svensk är något som Ulla Börestam tagit fasta på i sitt pågående projekt om interskandinavisk kommunikation i Spanien. Bland annat har hon kartlagt hur det gemensamma skandinaviska ursprunget ofta ingår i företagsnamn med nordiskt ursprung (Börestam 2011).

I intervjuerna frågade vi eleverna om deras språkanvändning i skolan, i familjen, med kompisar och ute i samhället. Vi ville också veta vilka språk de läser böcker och ser filmer på och vilket språk som känns ”närmast” samt om de kodväxlade. De fick också berätta om ett barndomsminne eller om flytten till Spanien. I egeninspelningarna bad vi dem att reflektera över vad det innebär att vara svensk, vilken tillhörighet man har och hur de tror att andra kategoriserar dem. De fick också diskutera tio meningar med autentiska språkexempel (se Norrby & Håkansson 2010 & Håkansson & Norrby denna volym).

Den rapporterade språkanvändningen hos en grupp fastboende² visar svenskans starka ställning. De fyra eleverna – med täcknamnen Anton, Johan, Kajsa och Natalie – har alla bott halva livet eller mer i Spanien och gått hela eller nästan hela sin skolgång där. Enligt intervjusvaren dominerar svenska helt i privatsfären: man talar svenska med föräldrar, syskon och kompisar. Endast Natalie anger att hon använder spanska regelbundet på fritiden utanför skolan. I skolan är svenska inte bara undervisningsspråk utan också det helt dominerande samtalsspråket. De enda som inte talar svenska är spansklärare, idrottslärare, städpersonal och vaktmästare. Ute i samhället använder eleverna svenska vid sidan av spanska och engelska vilket reflekterar den omgivande miljön där det går bra att klara mycket i vardagen på svenska.

² Fastboende är det uttryck som eleverna själva använder om de bofasta eleverna.

Vi hittade ingenting i deltagarnas språkliga produktion som tyder på att deras svenska är deaktiverad. De gör inga ordföljdsfel, böjningsfel och tappar inte ord – vad vi kunde observera. Men det finns ändå en medvetenhet bland eleverna att svenskan är under avveckling. I egeninspelningarna framkommer att de menar att de glömt mycket svenska, att grammatiken blivit sämre och att de inte har samma förutsättningar som i Sverige, trots att svenskan dominerar stort både hemma och i skolan. En möjlig förklaring kan vara att svenskan är ett stagnerat hemspråk och en skolvarietet som inte hämtar ny näring från omgivningen.

Att vara bra på spanska och framförallt att ha spanska kompisar är hårdvaluta. I exemplet nedan från intervjun med Johan och Natalie framkommer detta. Johan beskriver att hans syster har mer kontakt med spanjorer och är bra på spanska, något han menar är positivt för henne. Att han själv nästan bara talar svenska i skolan och i umgängeslivet tycks han se som negativt. Till skillnad från Johan har Natalie många spanska kompisar, vilket hon framhåller i intervjun. Att sport, t.ex. fotbollsträning, kan leda till spanska kontakter framkommer i utdraget och bekräftas också i andra intervjuer. (I transkriptionerna markerar '(.)' kort paus, '/.../' kort utelämnat parti, '[' punkt då samtidigt tal börjar, '+' förhöjd röststyrka, ':' förlängt ljud, '*' skrattande röst och '-' avbrutet ord.)

J: ja hon läser på en internationell skola (.) hon läser på spanska och engelska då /.../ hon har ju spansk pojkvän så hon har ju lärt sig här och verkligen kommit in i det spanska mer än vad jag har så de e ju bra för henne

Int: vilka språk talar du i skolan?

J: nästan bara svenska (.) tyvärr

Int: å med kompisar?

J: också bara svenska (.) har inte så många andra kompisar

N: svenska och spanska (.) jag har många spanska kompisar (.) jag spelar fotboll i ett spanskt lag så då e de mycket spanska

Språkattityderna som framkommer i egeninspelningarna hör samman med upplevda kunskaper i spanska, men kan också kopplas till frågor om integration. Att integration hänger ihop med i vad mån man lyckats få spanska kompisar illustreras i exemplet nedan:

J: anpassar vi oss till de spanska samhället här eller lever vi i en svensk ko[loni som-

K: [ne:j+ men vi (.) res[(.) pekt-

A: [jag gör de (.) i en svensk koloni asså

N: ju längre (.) vi e här tror jag ju längre man bor här desto mer anpassar man sej

A: *aha*?

- K: ja å man förstår hur de e å va invandrare (.) för dom e ju inte så schyssta mot oss alltid
- N: nä (.) men sen blir de också (.) åker du till Spanien när du inte har nära spanienkompisar då: e de ju inte så lätt å förstå sej på hu- spanjorerna heller om man säger
- A: de ba du som har spanskkompisar Natalie

Frågor om utanförskap och integration tematiseras på många sätt i samtalen. Diskussionen om hur andra uppfattar dem tyder på en känsla av utanförskap: i Spanien är de utlänningar eller invandrare och i Sverige ses de ofta som utlandssvenskar eller som "han från Spanien", som Johan uttrycker saken. Egenkategoriseringar som föreslås är *utlandssvensk* men också *europé* och *världsmedborgare*. Vägen till integration har främst att göra med om man har spanska kompisar, inte spanska språkkunskaper eller hur länge man bott i Spanien. Vad som framskymtar är att ungdomarna konstruerar en svensk identitet som är global och lokal på samma gång, en glokalsvensk identitet. Vardagen handlar mycket om att förhandla sin position/identitet i förhållande till:

- Det svenska i Sverige – sitt ursprung, släkt och vänner, men också svensk populärkultur, som musik, tv-program, kändisar
- Det svenska i Fuengirola – en lokalt formad gemenskap, i skolan och i andra svenska aktiviteter
- Det spanska i samhället runtomkring – den dominerande kulturen

Den svenska bosättningen i Spanien är av sent datum och det är väntat att svenskan står stark jämfört med de tidigare exemplen från Nordamerika, som beskriver en svensk varietet på utdöende där bara spridda rester finns kvar idag. Kan vi förvänta oss samma utveckling för svenskan i Spanien eller på andra orter runtom i världen där svenskan har en relativt marginell ställning i förhållande till majoritetens språk? Eller kan vi tänka oss att svenskan kan fortsätta att stå stark i sådana här lokalt formade gemenskaper? Dagens teknik innebär att världen aldrig är längre bort än ett tryck på datorns tangentbord. Vi kan hålla kontakt med vänner och släktingar på Facebook, per e-post och Skype, vi kan läsa svenska tidningar på nätet, se en hel del program på Svt Play, gå distanskurser på svenska universitet, och vi kan blogga om vår vardag i vårt lokala svensk hörn av världen. Sådana aktiviteter kan tänkas främja minoritetsspråk och alltså också svenskan i världen.

Alla dessa svenska aktiviteter öppnar sig också för dem som lär sig svenska, använder svenska i olika grad och för olika ändamål – dvs. den medierade svenskan och svenskheten finns där för alla som vill ha del av den. I de globala praktikgemenskaperna kan vi förvänta oss att svenskan kommer att ha bättre överlevnadspotential än för några generationer sedan och att den också kommer att se olika ut på olika håll, eftersom det globala och lokala stöps i unika former.

Svenska samtalsmönster på export

Avslutningsvis ska jag ta upp en särskild aspekt av svenskan i världen – nämligen hur svenska pragmatiska rutiner går på export genom multinationella företag som Ikea. Det kan tyckas vara en marginell företeelse, men är principiellt att jämföra med hur angloamerikanska samtalsmönster sprids över världen, som ett led i en globaliseringsprocess, till exempel genom direktiv om hur kunden ska bemötas inom den globala serviceindustrin (Cameron 2011).

Illustrationen i figur 1 kommer från Ikeas tyska webbplats och visar hur svenskans hälsningsfras ”*hej*” går på export. Klickar man på *hej* längst ner till höger i figuren kommer man till en ”*hej-community*” där man kan ställa frågor och få svar från IKEAs ”*hej-team*”. Alla svar inleds på samma sätt: *Hej* + det förnamn/smeknamn som frågeställaren själv använt. Detta är ett utmärkt exempel på glokalisering, där svenskans *hej* används på ett nytt sätt på den tyska sajten som en lokal omtolkning av vårt svenska hejande.

Figur 1. Glokalisering av svenskans hälsningsfras *hej*

Ikea finns i 43 länder och har en webbplats tillgänglig på 40 språk (uppgift juli 2013). De är kända för sin informella stil där svenskans duande går på export (se Norrby & Hajek 2011, Norrby, Warren & Hajek 2011). Enligt marknadsavdelningen för Ikeas svenska huvudkontor är du-tilltalet en medveten språkpolicy: *du* är påbjudet mellan medarbetarna och används i all extern kommunikation och reklam. På hemsidan kan man läsa att duandet är en del av företagets image, som vill förmedla en folkhemstanke med ett samhälle byggt på jämlikhet. I vad mån avspeglar sig dessa ambitioner på Ikeas lokala webbplatser runtom i världen, och då i synnerhet på språk där det finns en möjlighet att välja mellan ett informellt (T) och ett formellt (V) tilltalspronomen?

Den globala expansionen av internet har gett upphov till en ny glokaliserad översättningsprocess där text och bilder anpassas till lokala förhållanden. Allt material som ska användas globalt skrivs på engelska genom Ikea i Sverige. Därifrån skickas den engelska texten ut till alla lokala

marknader där texten översätts till det lokala språket, antingen internt inom Ikea eller genom frilansande översättare. Eftersom ursprungstexten är skriven på engelska som bara har ett tilltalspronomen, finns det ingen direkt förlaga för val av tilltal. Enligt Ikea Sveriges marknadsavdelning får varje land eller region själva se till att översättningen förmedlar Ikeas speciella företagskultur som är kopplad till en enkel, okomplicerad stil för alla.

En genomgång av tilltalet på Ikeas europeiska webbplatser visar att det finns motstridiga tendenser. Mer än 50 % följer företagets policy med universellt duande. För länder där duandet är vanligt, t.ex. Skandinavien, Nederländerna och Spanien är detta knappast problematiskt. Men det är intressant att vissa länder där V-tilltal är norm i servicesituationer helt gått in för det svenska duandet. På Ikeas webbplatser finns till exempel en interaktiv kundtjänst där man kan ställa frågor till den fiktiva medarbetaren Anna. Figur 2 visar den tyska versionen av kundtjänsten. Notera att tilltalet genomgående är *du* (kodat även genom verbböjningen i 2:a pers. sing.):

Figur 2. Tilltal på den tyska Ikeasajten.

På motsvarande sätt används T-formen också på den österrikiska och den tyskspråkiga schweiziska sajten. Ikeas generella policy om duande och allmän informalitet har alltså genomförts på de tyskspråkiga webbplatserna – Tyskland, Österrike och Schweiz (tyska). Ser vi till de franskspråkiga sajterna framträder inget tydligt mönster. Ikea Schweiz har T-tilltal (*tu*) också i den franska versionen. Ikea Frankrike har dock V-tilltal (*vous*), dvs. man anpassar sig till de lokala tilltalsförhållandena – en typ av globalisering. Samma sak gäller för den franskspråkiga sajten i Belgien som också har V-tilltal, medan den nederländska sajten i Belgien har T-tilltal, precis som i Nederländerna. Tabell 1 sammanfattar tilltal och öppningsfraser på några av de europeiska webbplatserna.

Tabell 1. Tilltal och öppningsfraser i den interaktiva tjänsten på några av Ikeas europeiska webbplatser

Land	Språk	Tilltal	Tilltalspronomen	Öppningsfras
Sverige	Svenska	T	Du	Välkommen
Tyskland	Tyska	T	Du	Wilkommen
Österrike	Tyska	T	Du	Wilkommen
Schweiz	Tyska	T	Du	Hej!
Schweiz	Italienska	T	Tu	Ciao!
Schweiz	Franska	T	Tu	Bonjour
Frankrike	Franska	V	Vous	Bonjour
Belgien	Franska	V	Vous	Bonjour
Belgien	Nederländska	T	Je	Welkom
Nederländerna	Nederländska	T	Je	Welkom

Alla tyskspråkiga sajter genomför företagets språkpolicy. Alla schweiziska sajter, oberoende av språk, genomför denna policy. Detta är intressant då det är nytt från 2013 års katalog. Så sent som 2011/12 användes V-tilltal genomgående på Ikeas schweiziska webbplatser (Norrby & Hajek 2011). Den nya tilltalsordningen kan alltså ses som ett tecken på att man anpassar sig efter Ikeas globala ”svenska” kultur. Den tyskspråkiga schweiziska sajten använder även *hej* som öppningsfras i den interaktiva tjänsten, något som även var fallet på Ikea Tysklands interaktiva tjänst tills nyligen (se Norrby & Hajek 2011). Frankrike står dock fast vid V, dvs. beslutet är ett utslag av en globaliseringsprocess där lokala tilltalsnormer råder. Detsamma gäller för den franska versionen i Belgien som också har V medan den flamländska sajten i likhet med Nederländerna har du-tilltal.

Slutord

Ett utifrånperspektiv på svenskan är lärorikt av flera skäl. De processer som utmärker svenskan i världen är inte unika utan kan ses som exempel på mer generella globaliserings- eller globaliseringsprocesser. Genom att undersöka svenskans villkor på olika nivåer och i skilda verksamheter runtom i världen, kan vi också öka vår förståelse för hur svenskan används och uppfattas på hemmaplan, i samspel med andra språk – med finskan i Finland, med den globala engelskan och med minoritetsspråk med olika status och rättigheter.

Att studera svenskan i världen har alltså direkt språkpolitisk relevans för hemmamarknaden och förtjänar därför betydligt mer uppmärksamhet i språkforskningen. Genom att dokumentera hur svenska används och uppfattas i sinsemellan heterogena lokala gemenskaper – både av dem som ser sig som språkets rättmätiga ägare och av dem som lärt sig svenska och därigenom fått rätt till språket – kan vi öka vår kunskap om svenskans möjligheter och utmaningar både globalt och lokalt.

Litteratur

- Andréasson, Maia, Larsson, Ida, Lyngfelt, Benjamin, Nilsson, Jenny & Tingsell, Sofia 2013. På jakt efter amerikansvenskan. I: B. Bihl, A. Andersson & L. Lötmarker (red.), *Svenskans beskrivning* 32. Umeå: Institutionen för språkstudier, Umeå universitet. S. 82–91.
- Blommaert, Jan 2009. A Sociolinguistics of Globalization. I: N. Coupland, & A. Jaworski (red.), 2009. *The New Sociolinguistics Reader*. London: Macmillan. S. 560–573.
- Börestam, Ulla 2011. *Scandigo Supermercado, Skandinavisk noticias S.L. och Scandinavian Building: Lite om företagsnamn med skandinavisk profil bland utlandsskandinaver i Spanien*. Uppsala: Academica.
- Cameron, Deborah 2011. Regulating Language in the Global Service Industry. I: C. Norrby & J. Hajek, (red.), *Uniformity and Diversity in Language Policy. Global Perspectives*. Bristol: Multilingual Matters. S. 258–272.
- Clyne, Michael 1991. *Community Languages: The Australian Experience*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ehnbom-Palmquist, Karin & Hedlund, Ewa 2011. Utlandssvenskar bör ses som en tillgång. *Svenska Dagbladet* 2011-08-18. Hämtad 2013-07-25 från: http://www.svd.se/opinion/brannpunkt/utlandssvenskar-bor-ses-som-en-tillgang_6396321.svd
- Eriksson, Anna 2008. Svenskar i världen. I: *Välfärd* 1:2008. Kan laddas ner som pdf från SCB på: http://www.scb.se/Pages/PublishingCalendarViewInfo____259923.aspx?PublObjId=7396
- Flodell, Gunvor 1986. *Misiones-svenska. Språkbevarande och språkpåverkan i en sydamerikansk talgemenskap*. (Skrifter utgivna av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet 17.) Uppsala.
- Flodell, Gunvor 2012. Om immigrantsvenskan i Misiones, Argentina. I: J.B. Johannessen, & J. Salmons (red.), *Norsk i Amerika*. Specialnummer av *Norsk*

- Lingvistisk Tidskrift* 30:2. S. 165–182.
- Haugen, Einar 1972. The Ecology of Language. I: A.S. Dil (red.), *The Ecology of Language. Essays by Einar Haugen*. Stanford University Press.
- Hasselmo, Nils 1974. *Amerikasvenska. En bok om språkutvecklingen i Svensk-Amerika*. (Skrifter utgivna av Svenska språknämnden 51). Stockholm: Esselte Studium.
- Håkansson, Gisela & Norrby, Catrin i denna volym. “Om att säga grejer baklänges”. Röster om språk och språkbruk.
- Larsson, Ida, Tingsell, Sofia, Andréasson, Maia, Lyngfelt, Benjamin. & Nilsson, Jenny 2012. Amerikasvenskan förr och nu. I: J.B. Johannessen, & J. Salmons (red.), *Norsk i Amerika*. Specialnummer av *Norsk Lingvistisk Tidskrift* 30:2. S. 263–286.
- Liman, Ann-Charlotte 2009. Svenskundervisning genom tiderna. *Svenska institutet*: <http://svenskaspraket.si.se/for-studerande/artiklar-om-sverige/artiklar-om-sprak/svenskundervisning-genom-tiderna/> Hämtad 2013-07-26.
- Norrby, Catrin & Hajek, John 2011. Language Policy in Practice. What happens when Swedish IKEA and H&M Take 'You' On? I: C. Norrby & J. Hajek, (red.), *Uniformity and Diversity in Language Policy. Global Perspectives*. Bristol: Multilingual Matters. S. 242–257.
- Norrby, Catrin & Håkansson, Gisela 2010. Svenska här och där – ungdomar diskuterar språkbruk. I: K. Jóhannesson, K., I. Larsson, E. Magnusson Petzell, S-G. Malmgren, L. Rogström & E. Sköldberg (red.), *Bo 65. Festskrift till Bo Ralph*. (Meijerbergs Arkiv för svensk ordforskning 39.) Göteborg: Institutionen för svenska språket. S. 269–278.
- Norrby, Catrin, Warren, Jane & Hajek, John 2011. Business the IKEA Way. *The Linguist*. Vol 50:5. S. 14–15.
- Robertson, Roland 1995. Time-Space and Homogeneity-Heterogeneity. I: M. Featherstone, S. Lash, & R. Robertson (red.), *Global Modernities*. London: Sage. S. 25–44.
- Smolicz, J. J. 1981. Core values and cultural identities. I: M. Secombe & J. Zajda (red.), 1999. *J.J Smolicz on Education and Culture*. Melbourne: James Nicholas Publishers. S. 105–124.

Internetkällor

- Australian Bureau of Statistics: <http://www.sbs.com.au/censusexplorer/>
- Eurostat: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/statistics/search_database
- Föreningen Svenskar i Världen: <http://www.sviv.se/>
- Ikea: <http://www.ikea.com/>
- Ikea Tyskland: <http://www.ikea.com/de/de/>
- Nationalencyklopedien: <http://www.ne.se/kort/globalisering>
- OECD Database on Immigrants in OECD countries (DIOC): <http://www.oecd.org/els/mig/databaseonimmigrantsinoecdcountriesdioc.htm>
- Skolverket: <http://www.skolverket.se/skolformer/utbildning-utomlands>
- Svenska institutet: <http://svenskaspraket.si.se/for-larare/universitet-med-svenskstudier/>
- Svensk Utlandsundervisnings Förening: <http://www.suf.c.se/svenskund.htm>
- United States Census Bureau: <http://www.census.gov/hhes/socdemo/language/>

Min svenska och din

Marika Tandefelt

1. Inledning

Genom det svenska språkområdet går sedan 1809 en politisk gräns som delar upp språket i svenska som majoritetsspråk i Sverige och svenska som ett de facto minoritetsspråk i Finland. Att svenskan är huvudspråk i Sverige och att svenskan i Finland är ett av republikens två lagstadgade nationalspråk är inte betydelselöst för varieteternas position och status. I detta sammanhang ligger fokus ändå på att svenskan i det ena samhället är det dominerande och i det andra det icke-dominerande språket. Enkelt uttryckt: genom riksdelningen blev svenskan ett pluricentriskt (eg. bicentriskt) språk med ett normcentrum i den tidigare västra riksdelen och ett annat i den tidigare östra.

De som är svensktalande i Sverige kan ha, men saknar förvånansvärt ofta, kunskap om att svenska talas som ett modersmål i Finland, dvs. om finlandssvenskarnas existens. De som är svensktalande i Finland är däremot medvetna om att finlandssvenskan skiljer sig från svenskan i Sverige och kan anlägga synpunkter på detta. När finlandssvenskar möter sverigesvenskar uppstår ett möte mellan två varieteter. Då kommer en del skillnader och en del okunskap i dagen samtidigt som det sker en del anpassning och synpunkter utväxlas. I mötet tydliggörs både det gemensamma och det särpräglade för vardera varieteten.

2. Finlandssvenskan ur tre perspektiv

De undersökningar som jag här kommer att plocka några resultat ur var upplagda så att de tillsammans ska säga något om hur språkbrukare i väst och i öst uppfattar finlandssvenskan, i betydelsen den finlandssvenska skriftspråksnära standardvarieteten.¹

¹ Två av undersökningarna är genomförda inom ramen för Svenska litteratursällskapets språkprojekt *Svenskan i Finland – i dag och i går*. Information om projektet finns på www.sls.fi. Materialet förvaras dels på Svenska handelshögskolan, dels på SLS språkarkiv. Se även Tandefelt 2007 och 2011.

För språkforskare är det klart att finlandssvenskan ingår i det svenska språkets geografiska variation. Det jag presenterar här är i stället vanliga språkbrukares uppfattning om finlandssvenskans position. I två webbenkäter har informanter i respektive land bl.a. fått ta ställning till en serie påståenden om vad finlandssvenska egentligen är för något. I en tredje undersökning har finlandssvenska informanter bosatta i Sverige fått formulera fria svar på frågor om sitt modersmål i ett s.k. frågebrev som också spreds via webben. Information om enkäterna och om frågebrevet spreds alltså på samma sätt över nätet. Spridningsvägarna var t.ex. e-post, facebook och en puff i radioprogrammet *Språket* i Sveriges radio, P1. Det handlade alltså om en typ av snöbollssampling på nätet.

Jag går inte här in på enkätformuläret eller frågebrevet, utan konstaterar endast att sedvanliga uppgifter om informanternas kön, ålder, utbildning och hemort samlades in. Också modersmålet efterfrågades i enkäten. Min avsikt var att samla in modersmålstalandes synpunkter på finlandssvenskan och detta lyckades väl. Informanterna i bägge länderna hade svenska som modersmål, i något mer än 8 fall av 10 i Finland, i mer än 9 av 10 i Sverige. De informanter som svarade på frågebrevet fick också ange om de hade en finlandssvensk dialekt som modersmål vid sidan om standardfinlandssvenskan.

Något representativt urval får man inte då man samlar in material via webben, om man inte väljer att sortera och handplocka bland de informanter som har svarat. Informantgrupperna i både Sverige och Finland domineras av personer med högre utbildning som företrädesvis bor i respektive huvudstadsregion, och andelen kvinnor överväger. Detta förvånar inte; det brukar bli så. Många av de sverigesvenska informanterna har finlandssvenskar bland sina bekanta. Allt detta spelar förstås roll för hur representativa informantgrupperna kan sägas vara. De som har besvarat enkätens spörsmål är å andra sidan många: 887 i Finland och 997 i Sverige. Svar på frågebrevet sändes in av 260 informanter.

Jag har ambitionen att i ett svep belysa tre olika informantgruppers uppfattningar om finlandssvenskan som standardvarietet – som en s.k. natiolekt – vilket innebär att jag endast gör axplock ur materialet. Av frågorna (10 st) i enkäten väljer jag att titta närmare på *en* och av frågorna (12 st) i frågebrevet väljer jag att belysa svaren på *tre*. Jag återkommer strax till vilka frågor det handlar om.²

Enkätsvaren har analyserats kvantitativt, och eventuella samband mellan svarsmönster och bakgrundsvariabler har testats. Här använder jag mig i första hand av svarsmedianer. Resultatet ser rätt grovhugget ut, men är

² Webbenkäten bestod av åtta bakgrundsfrågor och tio språkfrågor, alla utom två med bundna svarsalternativ. Frågebrevet bestod av 12 öppna frågor.

förhoppningsvis tillräckligt i det här sammanhanget.³ Frågebrevssvaren har analyserats kvalitativt. Jag ger informanterna ordet genom att använda citat som åskådliggör deras erfarenheter. Jag börjar med de två enkätundersökningarna och startar i Finland.

2.1 Finlandssvenskars syn på finlandssvenskan

Finlandssvenskan är en regional varietet av svenska språket och den har sin egen geografiska och sociala variation. Så skulle en kort karaktäristik av finlandssvenskan kunna lyda. Och man kunde tillägga att finlandssvenskan mottar impulser av den svenska som används i Sverige, men också utvecklas och förändras i Finland. Den ledande principen för finlandssvensk språkvård är att skillnaden mellan svenskan i Finland och svenskan i Sverige inte ska öka, utan motarbetas särskilt i skrift och formellare tal.

Ibland leder språkvårdens drygt sekelgamla grundmurade princip till protester bland finländska (oftast finlandssvenska) språkbrukare. Att se svenskan i Sverige som normsättare känns främmande för en del, och det krävs medvetenhet och vilja av dem som använder svenska i Finland att undvika finlandssvenska särdrag t.ex. i skrift. När principen debatteras finns det alltid ett antal personer som i motsats till den språkvetenskapliga expertisen hävdar att finlandssvenskan ska uppfattas som ett eget språk, vilket då förmodligen anses innebära att språkbrukaren inte behöver följa den svenska normen. Därmed vore, vill man tro, alla språkriktighetsproblem lösta. Eller kanske man vill höja finlandssvenskans status, alternativt ta avstånd från svenskan i Sverige som man av någon anledning inte gillar? Motiven förefaller mig liksom andra språkvetare dunkla.

Denna diskussion om finlandssvenskan som ”ett eget språk” återkommer med jämna mellanrum och går ibland het. Därför var det naturligt för mig att inkludera en sådan syn på finlandssvenskan i den serie alternativ som mina informanter fick ta ställning till. De övriga alternativen är kanske lättare att förstå för en utomstående.

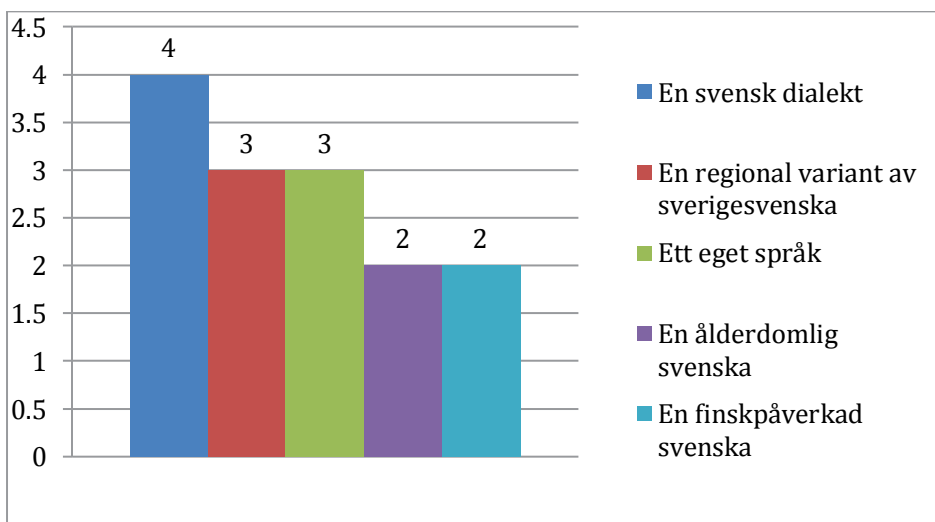
Den fråga i webbenkäten som ska behandlas här lyder: *I hur hög grad tycker Du att följande påståenden beskriver finlandssvenskan?* Av svarsalternativen var fem rätt så hävdvunna, t.o.m. stereotypa, påståenden. Finlandssvenskan kunde uppfattas som a) *en av det svenska språkets dialekter*, b) *en regional variant av sverigesvenska*, c) *ett från sverigesvenskan fristående språk*, d) *en ålderdomlig form av svenska*, e) *en finskpåverkad form av svenska*. Samma fråga med samma bundna svarsalternativ användes i enkäten riktad till personer i Finland som i Sverige.

³ En mer ingående redogörelse kommer att ingå i en av de volymer som Svenska litteratursällskapets språkprojekt ska utmynna i.

Alla svarsalternativen skulle bedömas på en skala från full enighet till ingen enighet alls med påståendet. De olika alternativen gavs alltså varierande tyngd i den enskilda informantens svar.

Innebörden i de använda begreppen (termerna) preciserades inte; informanternas egen uppfattning och inte minst deras egen erfarenhet fick bli utslagsgivande. Det hade knappast varit möjligt att åstadkomma definitioner eller beskrivningar som hade öppnat sig lika väl för alla. I enkäten valde jag t.ex. det lättbegripligare uttrycket *variant* framför termen *varietet*. Informanterna fick inte heller några vinkar om hur de skulle tänka i fråga om påverkan från finskan eller drag av ålderdomlighet i finlandssvenskan. Det är först i de fria kommentarerna, och i de fria svaren på frågebrevet, som man kan se närmare vad olika informanter har tänkt sig.

Först ges en grov bild av hur de finlandssvenska informanterna ser på de erbjudna alternativen. Varje alternativ bedömdes alltså på en femgradig skala med ytterpunkterna *helt enig* (5) respektive *helt oenig* (1). Figur 1 visar svarsmedianerna:

Figur 1. Vad är finlandssvenska? Finlandssvenska svar (svarsmedianer på en 5-gradig skala *helt enig*–*helt oenig*).

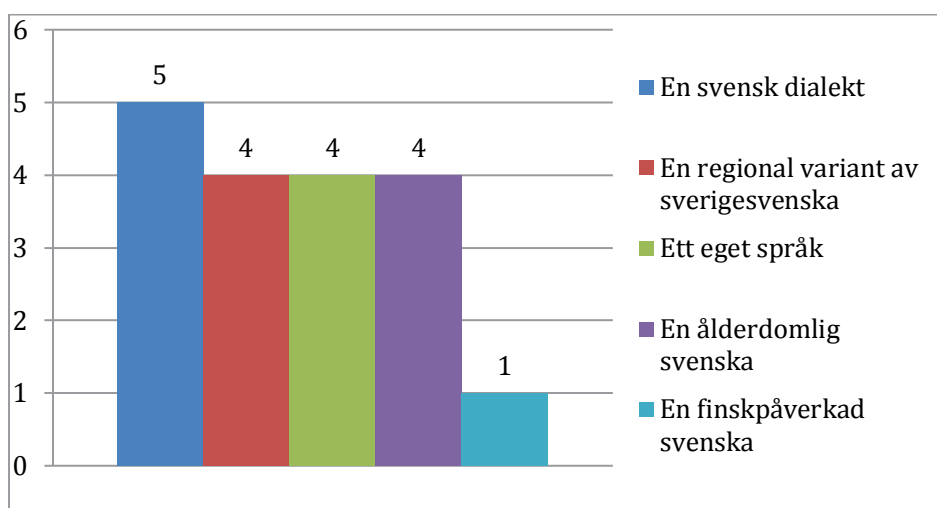
Samtliga erbjudna alternativ får som synes stöd; mest stöd får alternativet att finlandssvenskan är en svensk dialekt. Finlandssvenskan som ett eget språk och finlandssvenskan som en varietet av sverigesvenska kommer bägge tvåa. Minst höll man – enligt denna grova redovisning – på finlandssvenskan som en ålderdomlig eller finskpåverkad svenska, men helt avvisade man inte heller dessa alternativ.

Finlandssvenskan kan alltså kallas en dialekt som är gemensam för hela Svenskfinland då den som här bedöms ur ett övergripande perspektiv i

kontrast till svenskan i grannlandet. Med benämningarna *dialekt*, *regional varietet* och *eget språk* tecknar man på olika sätt en gräns mellan språket här och språket där. Man tänker kanske främst på hur en finlandssvensk låter; uttalet avslöjar alltid en finlandssvensk oavsett var hon eller han har sina egna djupaste rötter. Att finlandssvenskar mycket väl kan skilja mellan finlandssvenska i allmänhet och olika regionala och lokala mål i synnerhet framgår av de fria svaren på spörsmålet i frågebrevet, där man nämner dialekterna vid namn. Informanterna har Malax-, Pernå-, Ekenäs- m.fl. dialekter som modersmål.

2.2 Sverigesvenskars syn på finlandssvenska

Figur 2 visar svarsmönstret för samma fråga då sverigesvenska informanter får bestämma:

Figur 2. Vad är finlandssvenska? Sverigesvenska svar (svarsmedianer på en 5-gradig skala *helt enig*–*helt oenig*).

Alla alternativ utom det sista – en finskpåverkad svenska – tycks de sverigesvenska informanterna acceptera. Också alternativet att finlandssvenskan är ett fristående språk (i figuren ”ett eget språk”) kan man tänka sig. Informanterna i Sverige tolkar också dialektbegreppet brett. Kanske återspeglar deras uppfattning samtidigt situationen i Sverige, där många dialekter har regionaliserats, och man inte längre alltid gör någon tydlig skillnad mellan dialekt och regional varietet. De finlandssvenska dialekterna däremot lever gott i vardagen, och betydligt fler människor är bidialektala än vad standardspråkiga urbana språkbrukare föreställer sig.

Många sverigesvenska informanter har uppfattningen att finlands-svenskan är ett slags ålderdomlig svenska. Det är en uppfattning som

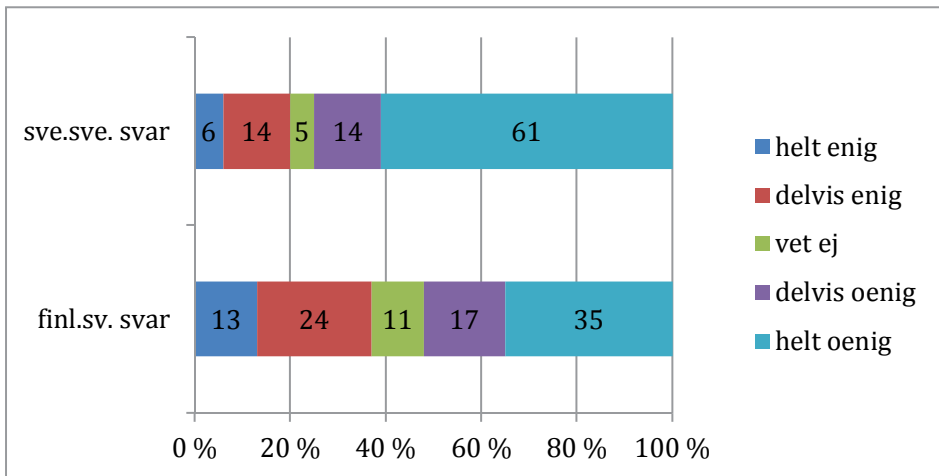
finlandssvenskar ofta stöter på i umgänget med sverigesvenskar. Det behövs inte mer än ett kortstavigt *aderton* för att finlandssvenskans ålderdomlighet ska anses bevisad. Och så har vi ju en del arkaismer, som t.ex. *kravatt* 'slips', *barberare* 'frisör' och *pulpet* 'skolbänk', i vårt språk.

2.3 En jämförelse mellan finlandssvenska och sverigesvenska svar

De finlandssvenska informanterna har i sina svar bedömt den svenska som de själva och personer i deras omgivning talar och skriver. De har säkert i varierande hög grad kommit i kontakt med finlandssvenskans regionala variation eller med lokala dialekter på olika håll i Svenskfinland. De saknar inte kunskap om att finlandssvenskan varierar främst i tal. De anlägger ett innanförperspektiv samtidigt som de betonar olika aspekter som de har personlig erfarenhet av och/eller en personlig uppfattning om. När de har svarat på enkätens frågor och tagit ställning till vad det kan vara som karaktäriserar finlandssvenskan har de fått lov att höja blicken och reflektera över finlandssvenskans position inom ett större språkområde än det de vanligen vistas i.

De sverigesvenska informanterna har i stället tittat utifrån och in i ett språksamhälle som de har viss insyn i, men som de inte delar och vars inneboende variation de i de flesta fall bara har en begränsad kunskap om. Förmodligen varierar inte bara mängden kunskap och erfarenhet i den sverigesvenska informantgruppen. Det handlar säkert också om olika källor till kunskap och erfarenhet. Om mötet i första hand gäller finlandssvenskan i skrift (skönlitteratur, facklitteratur, tidskrifter, eventuellt dagstidningar) blir uppfattningen antagligen en annan än om mötet främst gäller finlandssvenskan i tal (radio, tv, samtal i arbets- eller privata sammanhang etc.). Enkätens frågor om vad det är som karaktäriserar finlandssvenskan har också inbjudit de sverigesvenska informanterna till reflektion om det svenska språkområdets gräns.

Två av svarsalternativen kan det vara värt att titta närmare på så att sverigesvenska och finlandssvenska svarsmönster jämförs med varandra. Det handlar om svarens procentuella fördelning längs med hela skalan från total acceptans till ett absolut förkastande av den beskrivning som erbjuds. Först ska vi se på hur informanterna förhåller sig till finlandssvenskan som ett "eget språk". Detta framgår av figur 3.

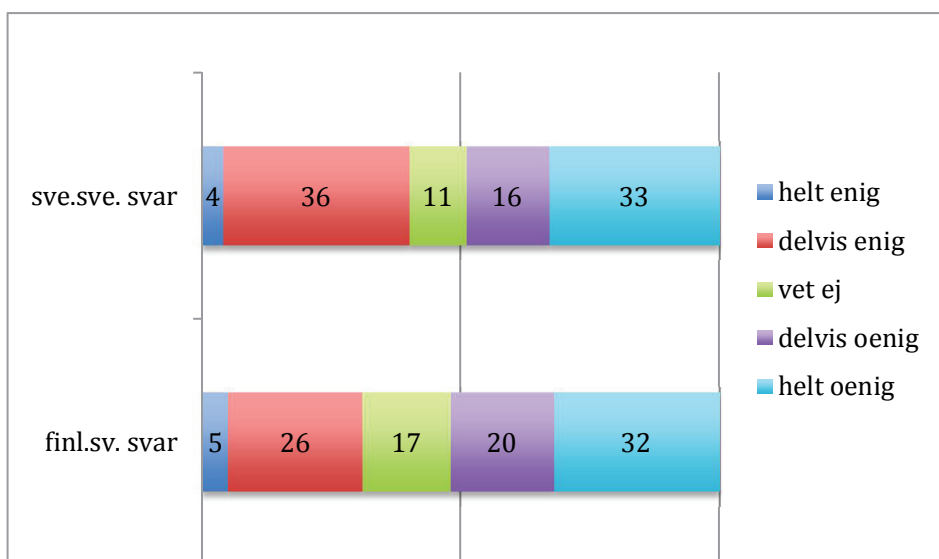
Figur 3. Är finlandssvenskan ett eget språk? Sverigesvenska och finlandssvenska svar (procentuell svarsfördelning på skalan *helt enig*–*helt oenig*).

Bland finlandssvenskarna (nedre raden) är det en dryg tredjedel som *inte* delar den här uppfattningen. Om vi lägger till dem som är delvis oeniga med påståendet når vi upp till något mer än hälften av informanterna. Ca en tiondedel kan inte ta ställning och 37 procent kan i varierande grad tänka sig att så är fallet. Någon orsak till det ena eller det andra ställningstagandet framgår inte av enkäten, och frågan ställdes inte i frågebrevet som betonade andra aspekter.

Den procentuella svarsfördelningen nyanserar också bilden av vad de sverigesvenska informanterna (i övre raden) anser. De anser t.ex. inte att finlandssvenskan är ett eget språk; 61 procent avvisar detta helt och 20 procent håller i varierande grad med. Det finns alltså mera stöd för alternativet "eget språk" bland finlandssvenskar än bland sverigesvenskar.

Eftersom de sverigesvenska informanterna mer än de finlandssvenska tycktes understryka att finlandssvenskan är ett slags ålderdomlig svenska ska vi också se närmare på svarsfördelningen ifråga om detta alternativ. Detta framgår av figur 4.

Den procentuella fördelningen längs med hela svarsskalan visar kanske främst att både sverigesvenskar och finlandssvenskar egentligen i lika hög grad avvisar påståendet om finlandssvenskans ålderdomlighet. Finlands-svenskarna svarar "vet ej" något oftare än sverigesvenskarna, medan de senare är litet mer säkra på sin ståndpunkt (alternativet "delvis enig"). Rätt få är helt säkra. Uppgifter om vilka bakgrundsvariabler som kan tänkas spela in går jag inte in på här, men sådana finns i undersökningen och kommer att redovisas i ett senare sammanhang.

Figur 4. Är finlandssvenskan en ålderdomlig form av svenska? Sverigesvenska och finlandssvenska svar (procentuell svarsfördelning på skalan *helt enig*–*helt oenig*).

Slutsatsen så här långt blir att finlandssvenskan av sverigesvenskarna klart anses ingå i det svenska språkets geografiska variation. Det svenska språkets gränser inkluderar alltså finlandssvenskan. Denna uppfattning delas också av finlandssvenskarna själva – språkligt hör varieteterna ihop trots den politiska gränsen som går mellan dem. Sverigesvenskarna noterar ändå lite mer än finlandssvenskarna själva en viss finsk influens samt ett drag av ålderdomlighet. Det här var alltså enkäter med fasta svarsalternativ, men med utrymme för egna kommentarer på slutet. Informanternas fria svar har jag inte använt här.

2.4 Ett frågebrev om hur finlandssvenskan uppfattas i Sverige

Sverigesvenskan sticker ut i Finland på samma sätt som finlandssvenskan gör det i Sverige. En väsentlig skillnad ligger ändå i att sverigesvenskan omedelbart förknippas med Sverige, medan finlandssvenskan kan vara mer svårplacerad av olika skäl. En finlandssvensk som har flyttat till Sverige, eller som vistas där under en längre tid, kan komma att uppmärksamma sitt modersmål och dess särdrag på ett annat sätt än han eller hon skulle göra i Finland. Det handlar inte bara om kunskap om skiljaktigheter mellan

varieteterna, utan också om känslan av att vara litet annorlunda, om att vara litet utrikisk fast ändå inte.

Det tredje och sista perspektivet på finlandssvenskan som jag ska ta upp bygger på ett frågebrev som riktades till finlandssvenskar som bor, arbetar eller studerar i Sverige. Totalt 260 personer svarade på frågorna och gav samtidigt vissa bakgrundsuppgifter om sig själva. En viktig bakgrundsuppgift gällde informanternas modersmål, en annan deras ursprungliga hemorter i Finland. Svaren består av fritt nedtecknade hågkomster och synpunkter, inte av reaktioner på färdiga svarsalternativ. Detta gör att tolkningen av svaren och presentationen av resultaten blir svårare, men också på sitt sätt mer spännande.

Genom att gruppera svaren på frågorna kan man skissa fram svarsmönster i fråga om ett antal teman. (Svaren ligger i en lätthanterlig databas.) Jag ska ge exempel på informanternas erfarenhet av reaktioner på finlandssvenska i Sverige, dels på missförstånd som kan uppstå, dels på kommentarer om ”rikssvensk brytning” som de har fått hemma i Finland.

Sverigesvenskar påpekar ofta att finlandssvenskar talar med finsk brytning. Kommentarer av den här typen förekommer rikligt i informanternas svar. Speciellt informanter som de facto inte kan finska eller som behärskar finska dåligt ogillar detta. Sverigesvenskarnas oförmåga att skilja mellan finlandssvenska som modersmål och svenska som andra språk eller främmande språk nämns också ofta.⁴

- (1) Det går naturligtvis inte att svara generellt på en sådan fråga, det beror på deras referensramar. En del kan utan problem, andra har inte en aning eftersom kännedomen och kunskapen om Finland ofta är väldigt rudimentär. (*pensionerad man från Österbotten*)
- (2) NEJ. De hör ingen skillnad mellan en finlandssvensk, en sverigefinne och en finne som bryter då han talar på svenska. För dem låter allt precis lika. Detta har jag erfarit upprepade gånger. (*kvinna i yngre medelåldern från Nyland*)

Informanterna uppfattar ändå inte kommentarer som de har hört sverigesvenskar fälla som någon kritik eller som krav på språklig anpassning. Begrundar man svaren närmare verkar det uppenbart att det egentligen inte är kommentarer om finsk brytning och motsvarande som informanterna reagerar negativt på. Det som upplevs som störande, ibland rentav kränkande, är snarare den sverigesvenska okunskapen om att svenska som modersmål existerar i Finland och att det är möjligt att leva sitt liv på svenska s.a.s. från vaggan till graven. Den svenska okunskapen om det

⁴ Exempelen som följer är hämtade ur svaren på frågebrevet och återger i varje detalj informanternas egna formuleringar.

tvåspråkiga Finland och den finlandssvenska minoritetens djupa historiska rötter föranleder många kommentarer:

- (3) Ibland har jag inte orkat förklara, men i de fall som personen varit såväl intresserad som intelligent har jag förklarat bakgrunden om gemensam historia och att svenskan lever kvar i Finland. Samma kultur, kanske ibland mera svensk än i Sverige. Även mitt namn som klingar svenskt har kunnat förklara en del. De flesta är dock helt ointresserade. Vill inte veta eller lära sig något ”nytt” (egentligen urgammalt). M a o är den svenska skolan mycket dålig på att lära ut sin svenska historia. (*kvinna i medelåldern från Nyland*)

Kunskapen om förhållandena i grannlandet är helt enkelt asymmetrisk: finlandssvenskarna vet mera om Sverige än svenskarna om Finland. Asymmetrin kan förstås kopplas samman med svenskan som ett pluricentriskt språk. För språkbrukare i ett språkområdes centrum är kunskap om periferin inte lika nödvändig som tvärtom. Sannolikheten för att finlandssvenska i stället påminner om eller förväxlas med någon varietet i Sverige är därför förklarlig. Oftast nämner informanterna norrländska och gotländska som exempel på varieteter deras finlandssvenska sägs påminna om.

Mumintrollen ligger i topp i de fall då informanterna har fått kommentarer om sitt språk. Finlandssvenska kallas också skämtsamt *muminsvenska* eftersom mumintrollen på scen och på film spelats av finlandssvenska skådespelare. Samtidigt är det värt att notera att flera informanter från Österbotten påpekar att deras uttal och intonation *inte* liknar mumintrollens, utan att muminsvenskan i stället är typisk för finlandssvenskar från södra Finland (Nyland och Åboland). Detta är helt korrekt; alla skådespelare som har gett röst åt mumintrollen och andra karaktärer i Mumindalen talar på sydfinlandssvenskt vis.

- (4) Vi från Österbotten talar sällan finlandssvenskt högspråk när vi talar med en rikssvensk. Möjligen i början, men vi tillägnar oss ganska snart ett slags rikssvenska, och får då ofta frågan om vi kommer från Gotland eller Norrland. (*ung vuxen man från Österbotten*)

Det allmänna intrycket av svaren på frågebrevet är att finlandssvenska *inte* leder till missförstånd eller skapar svårigheter i kommunikationen med sverigesvenskar. Oskyldiga incidenter rapporteras där klassiska finlandismer främst har fått komiska konsekvenser. Här följer en klassiker:

- (5) I början när jag kom till Sverige var det svårt ibland. En gång då jag ville köpa semlor, vilket i Finland är smörgåsbröd, fick jag i stället stora gräddbullar med mandelmassa, fastlagsbulle. Jag tyckte det var pinsamt att säga att det inte var det jag ville ha, så barnen blev glada att få bulle i stället för smörgås. Till saken hör att jag inte hade så mycket pengar i slutet av månaden och då ”semlorna” var så mycket dyrare, blev det att

dra in på något annat. Men av skadan blir man vis, inte rik. (*pensionerad kvinna från Nyland*)

När finlandssvenska ord och uttryck behöver ersättas i Sverige handlar det ofta om att ta till synonymer som redan ingår i informanternas vokabulär. Svårare att notera är i stället betydelskillnader som kan leda till missförstånd:

- (6) Det ord som skapat störst missförstånd är det lilla ordet ”nog”. När svenskar t.ex. har frågat ”Kommer ni på lördag?” har jag svarat ”Jag/Vi kommer nog”. Då har de varit förbryllade och upprepat frågan: ”Vet ni inte ännu om ni kommer?” I Sverige betyder ju ”nog” ungefär samma sak som ”kanske” och används inte för att understryka att ”vi verkligen kommer”. Förvirrande! (*kvinna i yngre medelåldern från Österbotten*)

Sammantaget förefaller informanterna att ha god kännedom om och erfarenhet av finlandssvenska särdrag. Det är en representativ samling exempel på finlandssvenska särdrag på olika språkliga nivåer och med varierande stilistiska schatteringar som ingår i svaren. Kontakten med den sverigesvenska varieteten har lett till insikter om finlandssvenskan och om den personliga repertoaren.

Anpassning till ett mera sverigesvenskt språk förefaller inte behövas mer än i fråga om enskildheter om det handlar om att undvika möjliga missförstånd. Men det finns också anpassning av ett annat, mer diffust slag. Nämligen att man själv upplever att man låter annorlunda eller att andra påpekar det för en. Det är främst fråga om en dragning åt det sverigesvenska som gäller uttalet och som få informanter riktigt kan sätta fingret på. Denna anpassning tycks ske över tid åtminstone i någon utsträckning och den kan vara omedveten.

- (7) Jag har en glidande skala beroende på om jag pratar med sverigesvenskar, finlandssvenskar, österbottningar m. m. (*kvinna i medelåldern från Österbotten*)
- (8) Efter 40 år har jag anpassat mig till rikssvenskan. Jag talar svenska på 3 olika sätt: min dialekt, högsvenska och rikssvenska. (*pensionerad man från Österbotten*)

Det förefaller som om det i första hand är informanter från Österbotten som lyckas, och vill, bevara sitt ursprungliga språk som för många av dem är en dialekt. Är man uppvuxen med en dialekt som modersmål, och endast har mött standardvarieteten (högsvenskan) i skolan, så kan den sverigesvenska standardvarieteten bli det nya standardspråket efter ett antal år i Sverige, medan dialekten är det naturliga språket hemma i Finland.

Släkt och vänner i Finland är tydligen observanta på hur en utflyttad person talar vid återbesök i hemtrakten. Av allt att döma bedömer man språket man hör oavsett om det handlar om dialekt eller standardspråk. Det

är ingen väsentlig skillnad mellan vad österbottniska, nyländska och åboländska informanter får höra om sitt språk då de gör besök i hemlandet. Några exempel:

- (9) Ibland får man höra att nu är du hemma och då pratar vi dialekt. (*pensionerad kvinna från Österbotten*)
- (10) Alltid när jag är hemma så är det någon som ska kommentera att man "snackar som en svenne". (*man i yngre medelåldern från Österbotten*)
- (11) Ja, alla som emigrerat till Sverige är ju i princip "förrädare" man har svikit landet och är en riktig hurri tycks det! (*pensionerad man från Nyland*)

Med kommentarer av den här typen vill släkt och vänner på hemorten tydligen signalera att den som flyttat till Sverige genom sitt förändrade språk tar avstånd från hemorten. Man kan få höra att man "danskar", dvs. försöker tala finare än andra, kanske utan att kunna det.

- (12) /.../ för finlandssvenskar i Finland uppfattas man lätt som snorkig om man släpper in rikssvenskan. Denna slags talibanism bedrövar mig. Livet formar oss, våra erfarenheter och livsbetingelser förändrar oss, men när det gäller språket ska det vara evigt och absolut – vilken sorgligt begränsande inställning. (*kvinna i medelåldern från Nyland*)

Informanternas egen syn på sin språkliga anpassning, och på förmågan att glida eller växla mellan finlandssvenskt och sverigesvenskt, tyder på att de gärna bevarar och använder den finlandssvenska varieteten i hemlandet oavsett om det handlar om standardspråk eller dialekt. De prövar tydligen också själva hur väl de lyckas med detta. Både informanterna och deras släktingar och vänner tycks mena att förmågan att låta finlandssvensk är en fråga om påvisad och avkrävd lojalitet med den gemensamma ursprungsmiljön i Finland.

Exemplen ovan återger i stort det allmänna intrycket man får när man bekantar sig med svaren på frågebrevet. Men litet kan det gnissla i maskineriet:

- (13) Jag använder inte moderna rikssvenska ord, och inte slang. Däremot vanliga ord, som äldreboende, vårdcentral, grovsoporna, övergångsställe, vitvaror, sjukskriven (ist. för sjukledig), m.fl. Framför allt använder jag inte onödiga finlandismer. Exemplen ovan (och mycket mer) upplever jag inte som att jag skulle ha tagit till mig rikssvenska, snarare som att jag använder standardsvenska istället för finlandismer eller översättningar från finska. (*man i medelåldern från Åboland*)

Det här var ett mycket milt uttryck för kritik. Vad informanten riktigt avser med rikssvenska ord är svårt att veta: kanske något av ett trendspråk som används av en viss socialgrupp, en åldersklass, människor med en viss

livsstil som han inte upplever sig tillhöra. Vanliga samhällsord har han tagit till sig, uttryck som han säkert har mött i familjen och i arbetslivet, och som han gjort till sina för att kunna fungera smärtfritt i den nya miljön. Följande informant lyssnar och drar sina slutsatser om finlandssvenskan:

- (14) Dom ord som jag i början medvetet bytte ut, har nu blivit permanenta. Jag hänger inte heller med i den finlandssvenska språkutvecklingen, och hör ibland finsk slang jag inte förstår något av... ;) Däremot hör jag det finlandssvenska språket på ett annat sätt nu - det låter helt annorlunda i mina öron nu än för 20 år sen. Jag upplever det som styvt, långsamt och föråldrat. Det vågar jag inte säga högt när familj o vänner hör dock.
(kvinna i medelåldern från Nyland)

Den som befinner sig mitt i korsningen mellan det rikssvenska och det finlandssvenska behöver förhålla sig till de två varieteterna på något sätt. Man får kommentarer för sitt språk både av sina gamla och nya landsmän, och då är det ju förståeligt att man själv också tycker till ibland.

3. Vår svenska

De informanter som har levererat svar på frågorna i de tre undersökningar som jag här har använt material ur talar av egen erfarenhet. I den första enkäten tar finlandssvenskar som använder svenska i varierande språkmiljöer i Finland ställning till vad finlandssvenska är i förhållande till svenskan i Sverige. I den andra reflekterar sverigesvenskar som har mött finlandssvenskan i hemlandet eller i grannlandet över samma frågeställning. I den tredje är det ånyo finlandssvenskar som berättar om hur deras finlandssvenska modersmål fungerar i Sverige, om sin eventuella språkliga anpassning och om hur släkt och vänner i Finland reagerar på den. Samtliga informanter har funderat över hur andra än de själva använder svenska, och de har noterat uttryckssätt som kan upplevas som främmande mitt i allt det hemvana och gemensamma. När de har svarat på frågorna har de medvetandegjort sina erfarenheter. För det mesta tycks de vara rätt överens trots att perspektiven de anlägger är olika.

Alla levande språk uppvisar geografisk, social, stilistisk och annan variation samt förstås variation över tid. För ett pluricentriskt språk som svenskan flerfaldigas variationsmöjligheterna. Språket fungerar då i olika samhällen som styrs av sina respektive språksociologiska villkor, möjligheter och begränsningar. Det geografiska avståndet spelar in, men betydelsen av det fysiska avståndet mellan talarna minskar i takt med att kontaktmöjligheterna tilltar och stärks, som t.ex. när vi träffas på nätet. Men det handlar också om avstånd respektive närhet på det mentala planet. Hur vill språkbrukarna orientera sig? Och hur tillåts de orientera sig? Man kan vara

språkligt hemma inom ett större område än den egna nationen, men det är något man behöver inse och ta till sig.

Ett språk med tydliga rötter i en trakt, i en region, i ett land berättar något om språkbrukaren, om hans eller hennes kulturella bakgrund och inte minst om hans eller hennes identitet. Vi behöver få vara småskaliga och lokala också.

Litteratur

- Tandefelt, Marika 2007. *887 sätt att se på svenskan i Finland. En redogörelse för en webbenkät genomförd hösten 2002*. Forskningsrapport från Svenska handelshögskolan nr 64, Helsingfors. (<http://hdl.handle.net/10227/253>)
- Tandefelt, Marika 2011. Finlandssvenska i Sverige. Hur fungerar det? *Källan* 2/2011. S. 4–7.

Nordistiska konferensabstrakt ur ett genreanalytiskt perspektiv

Lotta Collin

Inledning

Konferensabstrakt¹ är en genre som överlag fått förhållandevis lite uppmärksamhet inom forskningen kring vetenskapligt skrivande, och nordistiken är inget undantag. En orsak till detta är förmodligen att konferensabstraktet för att tala med Swales (1995) hör till de "osynliga" vetenskapliga genrerna. Att konferensabstrakt inte får någon större spridning i tryckt form betyder dock inte att genren är oviktig eller ointressant. I själva verket är det en betydelsefull genre som varje nybliven doktorand snabbt får stifta bekantskap med och som kan ha betydelse för möjligheten att delta i konferenser och i förelängningen för den vetenskapliga karriärens framskridande (jfr t.ex. Kaplan et al. 1994, Swales 1995, Räisänen 1999, Halleck & Connor 2006). Därtill speglar konferensabstrakt, på samma sätt som andra vetenskapliga genrer (jfr Berkenkotter & Huckin 1995:1), traditioner och kutymmer inom en vetenskapsgren.

I den här artikeln redogör jag för en undersökning av konferensabstrakt antagna till fem olika nordistikankutna konferensserier. Syftet med undersökningen är att identifiera såväl gemensamma som framför allt särskiljande innehållsliga egenskaper hos nordistiska konferensabstrakt, samt att diskutera vad särdragen dels kan bero på, dels berättar om ämnesområdet. Detta görs inom en genreanalytisk ram och i nära anknytning till resultat från tidigare forskning kring konferensabstrakt i andra sammanhang.

¹ Bland de olika stavnings- och böjningsalternativ som ges i ordböcker har jag valt *abstrakt* (-et, pl. =). Jag uppfattar också *abstrakt* som en i det här sammanhanget mer beskrivande term än *sammanfattning*, som förstås är ett svenskare alternativ och också används av en del konferensarrangörer.

Genreanalytiska utgångspunkter

I likhet med mycken annan forskning kring vetenskapligt skrivande sällar sig denna studie till en genreanalytisk tradition, inom vilken syftet inte enbart är att beskriva genrens särdrag utan också att försöka förklara orsaker till dessa (jfr Bhatia 2002:22). Den genresyn som här aktualiseras anknyter till internationell fackspråksforskning (LSP, Language for Specific Purposes), representerad av t.ex. Berkenkotter och Huckin (1995), Bhatia (2002) och Swales (1990, 2004). Genrebegreppet man inom den här traditionen arbetar med kan sägas vara situationellt och funktionellt, snarare än formellt och strukturellt, definierat. Genrer knyts till språkanvändning i olika återkommande situationer, och förknippas med konventioner för texters innehåll och form. Samtidigt ger de typiskt även utrymme för valmöjligheter och variation, varför den avgörande faktorn i genrekategoriseringar ofta blir det kommunikativa syftet. Två utgångspunkter som är speciellt centrala för min studie är för det första att genrer både skapar och reproducerar en diskursgemenskaps normer, värderingar och ideologier (Berkenkotter & Huckin 1995, Bhatia 2002). För det andra fungerar genrer inte i isolation, utan deras förhållanden till och inverkan på varandra bör beaktas i genreanalyser, t.ex. med hjälp av begrepp som *genrehierarkier*, *genrekedjor* och *genrenätverk* (Swales 2004). Detta återkommer jag till i diskussionen av undersökningens resultat.

Tidigare forskning och analysmodell

Faktum är att flertalet av de relativt få tidigare undersökningar av konferensabstrakt som står att finna har studerat abstrakt inskickade till konferenser inom området tillämpad lingvistik (applied linguistics), företrädesvis internationella och engelskspråkiga sådana (Kaplan et al. 1994, Berkenkotter & Huckin 1995, Andersson & Gunnarsson 1995, Yakhontova 2002, Halleck & Connor 2006, Cutting 2012). Dessa utgör en intressant närliggande jämförelsepunkt för de svenskspråkiga nordistiska konferensabstrakt som står i fokus i den här studien. Men jämförelser med också mer avvikande vetenskapsfält möjliggörs genom Yakhontovas (2006) och Räisänens (1999) undersökningar av konferensabstrakt inom områdena matematik respektive krocksäkerhet (teknik).

Den tidigare forskningen lyfter fram att konferensabstrakt är att uppfatta som konkurrenspräglade texter eftersom man med dem tävlar om en plats i programmet på en konferens. Ett konferensabstrakt ska således visa att bidraget passar in på konferensen tematiskt sett, följer vetenskaplig praxis inom området och tillför nya rön eller perspektiv (t.ex. Kaplan et al. 1994, Berkenkotter & Huckin 1995, Halleck & Connor 2006).

I nästintill samtliga tidigare studier av konferensabstrakt ingår, åtminstone som en del av analysen, en granskning av innehållsliga s.k. drag (moves), med referenser till framför allt Swales (1990) beskrivningar av mönster för dels vetenskapliga artiklar i sin helhet, dels specifikt inledningar till dem. Sålunda har man, ofta med viss modifikation av de ursprungliga modellerna, fäst vikt vid om abstrakten följer det s.k. IMRD-mönstret (Introduction, Methods, Results, Discussion), liksom om man kan identifiera drag ur den s.k. CARS-modellen (Create a Research Space).

Resultaten av de tidigare studierna har generellt visat på en förhållandevis stor variationsbredd med avseende på abstraktens innehåll, såväl inom som mellan olika discipliner. IMRD-schemat följs ibland, men alla delar finns ingalunda alltid med. Den mest frekvent förekommande delen av dessa är introduktionen, där ett klargörande av den egna undersökningens eller presentationens syfte iakttas i så gott som alla abstrakt (t.ex. Kaplan et al. 1994, Räisänen 1999, Halleck & Connor 2006 och Cutting 2012). I samma undersökningar har det också visat sig vara påfallande vanligt med någon form av införing till forskningsområdet. Däremot omnämner en betydligt mindre andel av abstrakten tidigare relevanta undersökningar eller pekar ut en tydlig lucka i den tidigare forskningen (ca 20–30 %). På dessa två sistnämnda punkter har Kaplan et al. (1994) konstaterat en skillnad mellan abstrakt som antagits till en konferens respektive ratats, så att dragen är mer frekvent förekommande i antagna abstrakt. På samma sätt har Berkenkotter och Huckin (1995) iakttagit att abstrakt som rankats högt av granskare oftare har en klarare formulerad forskningslucka än lägre rankade.

Metoddelen, där material och metoder presenteras har visat sig förekomma i en god bit över hälften av alla abstrakt i t.ex. Kaplans et al. (1994) och Halleck och Connors (2006) undersökningar, men inte i alla. Däremot innehöll samtliga abstrakt i Räisänens (1999) studie från krocksäkerhetsområdet en metoddel. En resultat- och därtill hörande diskussionsdel är slutligen långtifrån obligatoriska i de tidigare undersökta språkvetenskapliga abstrakten (ca hälften eller färre), samtidigt som Kaplan et al. (1994) kunde visa att antagna abstrakt oftare innehöll resultat än ratade. Däremot identifierade Räisänen (1999) resultat som ett obligatoriskt element i samtliga abstrakt. Också inom matematik var resultat generellt vanligare än inom språkvetenskap, om än inte obligatoriskt (Yakhontova 2006).

Med utgångspunkt i de tidigare undersökningarna har jag i analysen av de nordistiska konferensabstrakten tagit fasta på huruvida det i abstrakten går att urskilja följande innehållsliga element:

- Införing till området
- Presentation av egna undersökningens/föredragets syfte
- Tidigare forskning kring motsvarande/närliggande frågeställning
- Explicit utpekad forskningslucka

- Empiriskt material
- Teoriförankring
- Analysmetod
- Resultat

Jag har valt att i min undersökning tala om *innehållselement* istället för drag eftersom drag kan uppfattas indikera en bestämd ordningsföljd mellan de olika innehållsdelarna (jfr Swales 1990:140f.), något som min undersökning inte alls fäster vikt vid. I min analys har jag vidare valt att spjälka upp Metoddelen ur IMRD-schemat i empiriskt material, teoriförankring och analysmetod med motiveringen att dessa i detta sammanhang är relevanta och intressanta analyskategorier var för sig. Däremot har jag slagit ihop Resultat och Diskussion eftersom jag här inte sett det nödvändigt att separera dem.

Material

För undersökningen har jag samlat in en korpus bestående av sammanlagt 302 abstrakt. Dessa härrör från fem olika konferensserier med nordistisk anknytning: *Svenskans beskrivning*, *Svenskan i Finland*, *Svenska språkets historia*, *Områdesgruppen för forskning om tal och interaktion* och *Forum för textforskning*. Konferensserierna förkortas i fortsättningen SveBe, SiF, Ssh, OFTI respektive FoT. Varje konferensserie representeras av abstraktsamlingar från två konferenser. Samtliga konferenser har anordnats under åren 2010 till 2012. I tabell 1 ses hur materialet fördelar sig över de olika konferensserierna.

Tabell 1. Antal abstrakt per konferensserie

Konferensserie	SveBe (31, 32)	SiF (13, 14)	Ssh (11, 12)	Ofti (28, 30)	FoT (6, 7)
Antal abstrakt	106	62	51	35	48

De stora skillnader som finns i materialmängderna bör givetvis tas i beaktande då resultaten redovisas och diskuteras. Beaktas bör likaså att materialet förstås inte täcker alla nordistikanknutna konferenser. Avsikten med detta urval var att få med ett hanterbart antal konferenser som har både gemensamma och särskiljande nämnare. Gemensamt för samtliga konferensserier är att det handlar om regelbundet återkommande tillfällen då i första hand nordister samlas och presenterar och diskuterar aktuell forskning, och där man anmäler sitt intresse för att hålla en muntlig presentation genom att sända in ett abstrakt, enligt konferensarrangörernas anvisningar. De antagna abstrakten sammanfogas sedan i en abstraktsamling

som görs tillgänglig för deltagarna på konferensen. Konferensserierna skiljer sig däremot åt visavi tematisk fokusering, där SveBe och SiF är brett och allmänt orienterade medan Ssh, OFTI och FoT inriktar sig på mer specifika temaområden, nämligen språkhistoria, samtalsforskning respektive textforskning. Vidare skiljer sig SiF från de övriga genom att primärt rikta sig till nordister verksamma i Finland, medan de övriga uteslutande eller mestadels går av stapeln i Sverige. Ytterligare en särskiljande faktor är det faktum att en konferensvolym utges efter SveBe, SiF och Ssh. OFTI och FoT resulterar däremot inte i någon artikelsamling.

Materialet har för jämförbarhetens skull avgränsats till endast abstrakt till sektionsföredrag. Abstrakt till plenarföredrag, workshoppar eller postersessioner ingår alltså inte. Vidare har endast abstrakt skrivna på svenska medtagits. Eftersom abstrakten finns i de abstraktsamlingar som delats ut på respektive konferens handlar det förstås genomgående om antagna abstrakt. Endast själva abstrakttexterna har studerats, rubrikerna ingår inte. Däremot har jag beaktat de anvisningar som respektive konferens gett visavi abstrakten i samband med konferensinbjudan.

Resultat

Nedan presenterar jag dels de resultat som gäller för materialet som helhet, dels lyfter jag fram skillnader som kunnat skönjas mellan de fem olika konferensserier som ingår i materialet.

Gemensamt för så gott som hela materialet (99 %) är att avsikten med det föredrag eller den forskning som abstraktet sammanfattar på något sätt presenteras, som i ex 1 och 2.

- (1) I detta föredrag diskuterar vi verksamhetsmål som har betydelse för språkanvändningen i en serviceorganisation. (svebe32_33)
- (2) Mitt syfte med denna studie är att granska hur studenter som deltagit i en dialoggrupp under ett läsår uppfattar principer och arbetsformer i dialogundervisning. (sif14_4)

Vanligt i hela materialet är också att bidraget sätts in i ett större sammanhang, antingen så att man ger en kort bakgrund till ämnesområdet (ex. 3) eller så att man t.ex. berättar om den avhandling eller det projekt som undersökningen är en del av eller fortsättning på (ex. 4).

- (3) Den sociala vändningen inom lärandeforskningen har bland många andra saker också lett till ett ökande samtalsanalytiskt intresse för studier av lärande. (ofti28_15)
- (4) Undersökningen är en delstudie inom projektet WIDE, "Writing to Learn in a Digital Environment". (fot6_17)

Detta förekommer i 91 % av samtliga abstrakt, men är något vanligare i SveBe- och Ssh-abstrakten (96 % respektive 100 %) än i de övriga där andelen rör sig mellan 80 och 85 %.

Att abstrakten omnämner tidigare forskning kring motsvarande eller närliggande problemområde, som i ex. 5, är däremot relativt ovanligt.

- (5) Tidigare utredningar av *ni* ur ett historiskt perspektiv har gjorts av bl.a. Ahlgren 1978, Nordman 1918 och Bratt Paulston 1976. (ssh12_20)

Dylika element har kunnat identifieras i endast 27 % av samtliga abstrakt i materialet. (Observera att tidigare forskning här inte inkluderar egen tidigare forskning eller litteratur som hänför sig till undersökningens teoretiska och metodiska utgångspunkter.) På samma sätt är det inte särdeles vanligt (24 % i hela materialet) att tydligt peka ut en lucka i den tidigare forskningen, som i exempel 6.

- (6) Dock är upplösningen av det fornsvenska kasussystemet fortfarande tämligen outforskad med avseende på adjektivens kasusmorfologi [...] (svebe31_59)

Både i fråga om tidigare forskning och forskningslucka visade det sig att Ssh-abstrakten skiljer sig från de övriga genom att ungefär hälften av abstrakten där innehåller omnämnande av tidigare forskning (45 %) respektive utpekande av forskningslucka (47 %), medan andelarna för de andra konferensserierna är betydligt lägre (15–26 %).

Presentation av ett empiriskt material är ett förhållandevis vanligt innehållselement i de undersökta abstrakten, 75 % av alla abstrakt. Här skiljer sig igen Ssh-abstrakten från de övriga – men nu i motsatt riktning – genom att endast 57 % av dem presenterar ett material, medan andelen för de övriga konferensserierna rör sig kring 80 %.

Vad sedan gäller teoretisk inramning och metodpresentationer är abstrakten sällan särdeles informativa. En placering av undersökningen i ett etablerat och namngivet teoretiskt(-metodiskt) ramverk (som t.ex. SFL, diskursanalys, socioonomastik, idéhistoria) har identifierats i 33 % av samtliga abstrakt. Skillnaderna mellan de olika konferensserierna ter sig dock rätt stora. Här utmärker sig abstrakten till FoT där ett teoretiskt perspektiv tydliggjorts i 58 % av abstrakten. En mellangrupp utgörs av SveBe och Ssh med 34 % respektive 35 %, medan teoriförankring kunnat ses i endast 19 % av SiF-abstrakten och 14 % av OFTI-abstrakten. En konkret vedertagen analysmetod (t.ex. variationslingvistiska metoder, kvalitativ närläsning, fonetisk analys, perceptionsstudie) omnämns också det i 33 % av abstrakten i hela materialet (dock inte nödvändigtvis i samma abstrakt som omnämner teoretisk förankring). Också här ter sig FoT annorlunda än de

övriga konferensserierna eftersom andelen där är 50 %, mot 24–34 % i de andra.

När det sedan slutligen gäller huruvida konferensabstrakten innehåller resultat har jag i min analys beaktat samtliga abstrakt som innehåller någon form av resultat, dvs. även resultat som påpekas vara preliminära eller bristfälliga har medräknats. I hela materialet förekommer resultat i 37 % av abstrakten. Skillnader mellan konferensserierna finns, så att SiF-materialet skiljer sig från de övriga genom att uppvisa överlägset lägst andel abstrakt med resultat, nämligen endast 18 %. Motpolen är här Ssh där över hälften av abstrakten (53 %) innehåller resultat. I de övriga konferensserierna är andelen 38–43 %.

Det står klart att en djupare och mer mångfacetterad analys av abstrakten vore såväl intressant som nödvändig för att ge materialet fullständig rättvisa och skapa en djupare förståelse av det. Men även med detta grova analysinstrument framkommer som vi ovan sett dels vissa typiska drag hos nordistiska konferensabstrakt, där uppenbara likheter med abstrakt från andra språkvetenskapliga sammanhang framträder, dels en del intressanta skillnader mellan abstraktsamlingarna från de fem olika konferensserierna. Även om olikheterna bör behandlas med stor försiktighet till följd av materialets ojämna fördelning över de olika konferensserierna, kommer möjliga orsaker till dem att kastas fram i diskussionsavsnittet nedan. Samtidigt reflekterar jag kring vad konferensabstraktgenren inom nordistiken som den ter sig i den här undersökningen avslöjar om ämnesområdets väsen. Diskussionen utgår från begreppen *genrehierarkier*, *genrekedjor* och *genrenätverk*, enligt Swales (2004).

Diskussion

Med *hierarkiska* förhållanden mellan genrer avser Swales (2004:12ff.) det faktum att genrer i vetenskapliga sammanhang värderas olika högt, och att en viss genres placering i hierarkin kan variera mellan olika discipliner eller kulturer. Här kan man kanske generellt konstatera att konferensabstraktet inte värderas särdeles högt, t.ex. jämfört med en tidskriftsartikel, inom nordistiken. Situationen är en helt annan t.ex. inom det tekniska område som Räisänen (1999) studerat, eller inom amerikansk språkvetenskap (Andersson & Gunnarsson 1995). Detta kan till en del förklara varför forskningsluckor eller resultat inte ses som nödvändiga för att understryka bidragets relevans och konkurrenskraft i nordisters konferensabstrakt. En parallell kan här dras till Fredrickson och Swales (1994) som i en studie av inledningar till artiklar i *Nysvenska studier* visade hur dessa ofta var snarare beskrivande eller rentav berättande i motsats till artiklar i internationella tidskrifter som satsade mycket mer på att framstå som övertygande och nischetablerande.

Samtidigt finns det förmodligen också en viss hierarki mellan olika nordistkonferenser, där traditioner och ämnesområden kan spela in. Här kan t.ex. en förklaring till Ssh-abstraktens särart tänkas ligga. Om man utgående från Kaplan et al. (1994) lyfter fram tidigare forskning, forskningslucka och resultat som innehållselement som kännetecknar goda abstrakt kan man dra slutsatsen att Ssh-abstrakten utgör gräddskiktet bland de nordistiska konferensabstrakten.

Ett annat sätt att granska förhållanden mellan genrer är att studera deras kronologiska relationer, i termer av *genrekedjor* (Swales 2004:18ff.). Konferensabstraktet kan ses som en länk i en genrekedja där abstraktet föregås av en konferensinbjudan med tillhörande anvisningar för abstraktskribenter, och efterföljs av ett muntligt föredrag, samt i vissa fall även av en vetenskaplig artikel. Men man bör inte förbise att abstraktet även placeras in i en abstraktsamling, där det får en delvis ny funktion. I tidigare forskning poängteras som nämnt att abstraktets primära syfte är att konkurrera om en plats bland föredragen på en konferens. Men när abstraktet lever vidare i den abstraktsamling som delas ut till konferensdeltagarna, fungerar det som ett slags reklam för föredraget, där det alltså inte handlar om att övertala arrangörerna utan istället de andra konferensdeltagarna. Även om konkurrensen om platserna på konferensen inte behöver vara så stor i nordistsammanhang, kan konkurrensen om publiken vara högst reell, i synnerhet på konferenser med många parallella sessioner. Detta kunde i princip tänkas leda till ovilja mot att sätta ut resultat i abstraktet. Istället lockar man lyssnare genom att, som i ex. 7, ställa frågor i abstraktet som utannonseras få svar i föredraget.

- (7) Vilka konnotationer har uttrycken, dvs. hur positioneras spädbarnet genom dem? Var kommer de in? Vem dryftar dem? Svaren ges i föredraget och sätts i relation till internationell forskning om identitetsskapande interaktion. (svebe31_41)

Men benägenheten att skriva ut resultat i konferensabstrakt hänger givetvis också samman med om en artikelsamling baserad på konferensföredragen publiceras före eller efter konferensen – eller om en sådan överhuvudtaget utges. I samtliga fall i den här undersökningen där en artikelsamling ges ut trycks den efter konferensen, vilket förstås gör det möjligt att slutföra undersökningen först i samband med konferensen. Konferensinbjudan kommer också en rätt lång tid före konferensen, vilket Berkenkotter och Huckin (1995:107) anger som en orsak till att konferensabstrakt sällan innehåller resultat. Cutting (2012) fick också med en enkät till konferensdeltagare fram att endast 29 % var helt klara med analysen när abstraktet skickades in. Räsänen (1999) och Yakhontovas (2006) studier speglar helt andra kutymmer, där det till stor del är uttryckligen med resultaten man tävlar om en plats på konferensen. Det är troligt att resultat här betonas

redan i anvisningarna i konferensinbjudan, vilket inte förekommer i samband med de undersökta nordistkonferenserna – med ett undantag. I anvisningarna till den ena Ssh-konferensen poängteras att föredrag som rapporterar resultat prioriteras, något som med säkerhet bidrar till den höga resultatfrekvensen bland Ssh-abstrakten. Det är rentav tänkbart att nordistkonferenser i viss mån uppfattas som ett slags seminarietillfällen där man kan få idéer för hur man bäst ska gå vidare, och inte enbart förväntas presentera färdiga undersökningar och resultat. Speciellt gäller detta de konferenser där ingen konferensvolym utges, där framför allt OFTI uttryckligen profilerar sig som ett tillfälle att diskutera t.ex. metodval. Intressant nog är resultat här ändå betydligt vanligare än i SiF-abstrakten.

En mer intertextuell aspekt på förhållandet mellan genrer framträder slutligen i begreppet *genrenätverk* (Swales 2004:21ff.), där fokus ligger på bl.a. hur genrer lånar mönster från varandra, såväl generellt som hos enskilda skribenter. Man kan således tänka sig att detta begrepp verkar både på en högre nationell, språklig eller ämnesrelaterad nivå (jfr Andersson & Gunnarsson 1995, Yakhontova 2006), dels på en lägre individuell nivå. På den högre nivån kan man hypotetiskt föreställa sig existensen av en speciell akademisk kultur eller stil som genomsyrar samtliga vetenskapliga genrer inom nordistiken, eller måhända överlag all svenskspråkig forskningskommunikation. I detta sammanhang kan man också fråga sig om SiF-abstraktens jämförelsevis låga frekvenser av forskningsluckor, teoretiska utgångspunkter eller resultat kanske handlar om en specifik finlandssvensk akademisk kultur? En specifik forskningsområdeskultur kan man å andra sidan kanske tala om gällande FoT-abstrakten, som utmärkte sig som mer teoretiskt och metodiskt explicita än de övriga. På samma sätt kan den låga andelen materialpresentationer i Ssh-abstrakten förmodas hänga samman med att språkhistorikerna gärna diskuterar olika konstruktioner och språkförändringsmekanismer ur mer principiella och teoretiska perspektiv.

På en mer individuell nivå blir genrenätverk en fråga om vilka genrer man som forskare är bekant med och van vid att producera, liksom hurdan ens personliga vetenskapliga stil allmänt ter sig. Som Bhatia (2002:24) framhåller påverkas nämligen även vetenskapliga genrer av skribenternas individuella preferenser. Jag kan således avslutningsvis konstatera att de nordistiska konferensabstrakten givetvis återspeglar det faktum att nordistiken utgör ett brett och många gånger tvärvetenskapligt fält, där forskarna har väldigt olika erfarenheter och uppfattningar av vad ett konferensabstrakt förväntas innehålla.

Litteratur

Andersson, Bo & Gunnarsson, Britt-Louise 1995. A contrastive study of text patterns in conference abstracts. I: B. Wårvik, S-K Tanskanen & R. Hiltunen (red.), *Organization in discourse. Proceedings from the Turku conference*.

- Anglicana Turkuensia 14. Turku: University of Turku. S. 139–148.
- Berkenkotter, Carol & Huckin, Thomas N. 1995. *Genre knowledge in disciplinary communication: cognition, culture, power*. Hillsdale: Erlbaum.
- Bhatia, Vijay K. 2002. A generic view of academic discourse. I: J. Flowerdew (red.), *Academic discourse*. Harlow: Pearson Education. S. 21–39.
- Cutting, Joan 2012. Vague language in conference abstracts. *Journal of English for academic purposes*. 11. S. 283–293.
- Fredrickson, Kirstin M. & Swales, John M. 1994. Competition and discourse community: Introductions from Nysvenska studier. I: B.-L. Gunnarsson, P. Linell & B. Nordberg (red.), *Text and talk in professional contexts*. (ASLA:s skriftserie. 6.) Uppsala: Association suédoise de linguistique appliquée (ASLA). S. 9–21.
- Halleck, Gene B. & Connor, Ulla M. 2006. Rhetorical moves in TESOL conference proposals. *Journal of English for academic purposes*. 5. S. 70–86.
- Kaplan, Robert B. et al. 1994. On abstract writing. *Text*. 14 (3). S. 401–426.
- Räsänen, Christine 1999. *The conference forum as a system of genres. A sociocultural study of academic conference practices in automotive crash-safety engineering*. Göteborg: Göteborgs universitet.
- Swales, John 1990. *Genre analysis. English in academic and research settings*. Cambridge: Cambridge U.P.
- Swales, John 1995. Teaching the conference abstract. I: E. Ventola & A. Mauranen (red.), *Akateeminen kirjoittaminen tänään ja huomenna*. Helsingfors: Yliopistopaino. S. 45–59.
- Swales, John 2004. *Research genres. Explorations and applications*. Cambridge: Cambridge U.P.
- Yakhontova, Tatyana 2002. 'Selling' or 'telling'? The issue of cultural variation in research genres. I: J. Flowerdew (red.), *Academic Discourse*. Harlow: Pearson Education. S. 216–232.
- Yakhontova, Tatyana 2006. Cultural and disciplinary variation in academic discourse: The issue of influencing factors. *Journal of English for academic purposes*. 5. S. 153–167.

#Specialtecken som skriftlig interaktion

Alva Dahl

Inledning

I de flesta verksamheter som involverar skrift använder vi en begränsad uppsättning skiljetecken och skrivtecken, som tas upp i skrivregelsamlingar. De många olikartade konventioner för interpunktion som är knutna till mer specifika verksamheter har beskrivits sparsamt i skrivregler, eftersom de hör hemma i subkulturer och yrkesjargonger snarare än i det skrivna standardspråket. Vårt sätt att använda interpunktion har utvecklats olika inom olika genrer med olika kommunikationsbehov, och ju mer specialiserade texterna är, desto mer egenartad kan deras interpunktion tyckas. I denna artikel undersöker jag specialtecken som interaktionsfenomen utifrån en dialogteoretisk språkförståelse (se t.ex. Linell 2009). Jag har tidigare beskrivit interpunktionens primära funktioner som separation, artikulation och avbildning (Dahl 2013). Interpunktionskonventioner som är knutna till specifika verksamheter tycks dock kunna fungera något annorlunda. Därför ämnar jag här också jämföra diskursspecifik med allmänspråklig interpunktion.

Det finns naturligtvis en oöverskådlig mängd interpunktionskonventioner inom specifika genrer, diskurser och verksamheter. För att få en bild av hur specialtecken kan fungera har jag excerperat belägg ur olika källor, och prioriterat genrer som jag är tillräckligt bekant med för att kunna förstå hur tecknen fungerar. Den interaktionella infallsvinkeln gör att även aspekter som trädningen av genrespecifika konventioner och uppfattningen om dem bland de som använder dem har varit relevanta.

Interpunktion i specifika genrer

Linell (2005) skiljer mellan genrer på två nivåer: *generaliserade diskurstyper* som exempelvis berättande, argumenterande eller småpratande, och *specifika institutionaliserade verksamheter*, som att referera en fotbollsmatch i radio, småprata under en bilfärd och förhöra och bli förhörd som

vittne i en domstolsförhandling. Begreppen kan jämföras med *texttyp* och *genre* (Ledin 1996:12) men betonar i högre grad den specifika verksamhetens och situationskontextens betydelse. Resonemang om genrebegreppet som potentiellt mycket situationsspecifikt har på senare år förts även av genreteoretiker som Douglas Biber (Biber & Gray 2013). I fortsättningen kommer jag att använda begreppet *specifika genrer* för texter inom specifika institutionaliserade verksamheter. Med begreppet *allmänspråket* menar jag skriftspråkliga konventioner som i hög grad är generaliserade och genreöverskridande samt berörs av skrivregelsamlingar och dylikt. Jag har definierat specialtecken som alla interpunktionskonventioner som inte beskrivs i *Svenska skrivregler* (2008), eller som där tas upp i kapitlet om specialtecken. *Interpunktion* definierar jag som *icke-alfabetiska tecken, tomma utrymmen och andra visuella detaljer (såsom särskiljande typsnitt eller typvariant) som genom sin plats i texten artikulerar, en-/flertydiggör eller på annat sätt förfinar och/eller framhäver textens innebörd.*

Det är alltså den konventionaliserade funktionen som jag betraktar som genrespecifik, snarare än ett visst tecken i sig; samma tecken kan användas på många olika sätt. Gränsen mellan generaliserade och genrespecifika interpunktionskonventioner är naturligtvis flytande, liksom gränsen mellan specialtecken och det Strömquist (2013) kallar *grafiska tecken*, exempelvis ornament, som skiljer textens delar åt. Sådana gränsdragningar är dock inte särskilt intressanta för denna undersökning. Några exempel på interpunktionskonventioner inom specifika genrer följer här.

Juridikens interpunktionskonventioner

I juridiska avtal används versalgemener (gemena ord med inledande versal) när ord har en specifik, inledningsvis definierad referent. I avtal är det viktigt att undvika tvetydigheter och här har versalen tagits i bruk för detta syfte; ordets betydelse snävas in och blir entydig. I avtalsformuläret i figur 1 blir de versalgemena orden "Företaget" och "Kravspecifikationen" samt förkortningen "PTS" definierade för att sedan kunna användas utan specifika-tioner.

I allmänspråket står namn med inledande versal, och det som sker med de versalgemena orden i avtalet här är ju också att de närmar sig namnstatus – de blir monoreferentiella. Versalgemener vid referenter med särskild status förekommer även på andra sätt i allmänspråket. Svenska skrivregler (2008) förordar inledande versal vid hederstitlar som "Hennes Kungliga Höghet", och i en roman som Fredrik Ekelunds *Fadevår, tack för ljuset!* (2010) finns exempel på versalgemener vid viktiga, monoreferentiella begrepp: "hon är bestämd och rakryggad, vår Godismoder" (s. 33); "det brottas i honom mellan begreppen Förstöra och Låta Bli." (s. 36)

Det tycks inte finnas några nedskrivna regler för juridikens versalbruk. Jurister jag rådfrågat har bestämda uppfattningar om hur versalgemenener används men tror att konventionen ”har tillkommit och förvaltas mer i det praktiska yrkeslivet” (Bellander 2013).

Förutom versalgemenenerna förekommer i avtalsexemplet ett paragraftecken, som ger metainformation om den angränsande texten och gör den möjlig att hänvisa till på ett specifikt sätt. Paragraftecknet används till skillnad från versalgemenenerna sällan i mer generaliserade diskurstyper, och när det gör det bär det med sig juridiska associationer.

Mellan Post- och telestyrelsen org nr 202100-4359 (nedan kallad PTS) och xxxx org nr xxxxxx-xxxx (nedan kallad Företaget) har träffats

AVTAL OM LEVERANS AV FRUKT

§ 1 Uppdragets omfattning och utförande

Företaget ska leverera ekologisk frukt till PTS i enlighet med avsnitt 3, Kravspecifikation för leverans och frukt, (nedan kallad Kravspecifikationen) i Förfrågningsunderlaget daterad 2011-02-14 samt detta avtal. Företaget förbinder sig att genomföra leveransen på ett fackmannamässigt sätt.

För uppdraget gäller detta avtal, villkoren i Förfrågningsunderlaget inklusive Kravspecifikationen, samt PTS allmänna avtalsvillkor för uppdrag, i nu nämnd prioriteringsordning.

Figur 1. Versalgemenener i ett avtal. (Post- och telestyrelsen)

Hashtaggar på mikroblogger

Tecknet # har många benämningar, t.ex. nummertecknet, brädstapel och fyrkant, och olika användningsområden i olika verksamheter och genrer. Gemensamt är att tecknet används inom tekniska domäner. Ofta har det en tydligt separerande funktion; det visar var något som står före, efter eller mellan det börjar och slutar.

I mikrobloggsammanhang har # fått benämningen hashtecken. Vanligast är dock att tala om tecknet tillsammans med det ord det föregår, vilka tillsammans bildar en *hashtag*. Innan mikroblogger uppstod användes nummertecknet inom IRC-chattar, för att ange chattkanalers namn. Nu har bruket av hashtaggar blivit så vanligt att det till och med tas upp i Siv Strömquists *Skiljeteckensboken* (2013), en handbok i interpunktion. Strömquist skriver att sådana används för att ”markera nyckelord” och sätta ”strålkastaren på det man vill lyfta fram, för att därmed göra inläggen sökbara för andra”.

Att göra inlägg sökbara är alltså den primära funktionen hos hashtaggen, som på mikrobloggsajter som Twitter och Instagram automatiskt bildar en länk och är sökbar. Själva tecknet behövs för att det påföljande ordet ska identifieras som tagg. Stora evenemang kan ha officiella hashtaggar, men de flesta uppstår och utvecklas spontant. Hashtecknet har här en teknisk och praktisk funktion.

En del populära hashtaggar är kopplade till politiska frågor. Hashtaggen kan då bli en form av politisk rörelse, som utmärks av att den är mycket kortlivad. I en artikel i nättidningen Feministiskt perspektiv (Ali 2013) intervjuades exempelvis initiativtagaren till hashtaggen #ärfeminist, som varit framgångsrik dagen förut. Den dag intervjun publicerades var det dock nya taggar som användes.

Eftersom jag hade lagt märke till ett bredare bruk av hashtaggar genomförde jag våren 2013 en mindre Twitterenkät. Min fråga var: "Hur använder och tolkar du och de du följer hashtaggen?" Enbart 14 personer svarade, ett antal som begränsades av att frågans spridning var relativt liten, eftersom mitt användarkonto var nystartat, för enkätens skull; för att starta bredare diskussioner krävs troligen ett större nätverk och en etablerad roll i sammanhanget. Antalet svar och vilka som svarade begränsas också av deltagarnas eget engagemang i frågan. Många av dem som engagerade sig var språkvetare och de flesta kommenterade med fler än ett inlägg. Svaren behandlade dock i nästan samtliga fall deras egen användning, som var det jag ville åt, snarare än egna språkvetenskapliga reflektioner. Kommentarererna gav stöd för min observation om att hashtaggens funktion är bred. Förutom den praktiska sökbarhetsfunktionen talades om humor och om att påminna den man skriver till om samtalsämnet, i ett sammanhang där en användare kan ha mängder av olika interaktioner som pågår parallellt och över en längre eller kortare tid. Ett par av dem som svarade jämförde hashtaggars funktion med hur de tidigare använt asterisk i chattspråk, där verb kan inramas av asterisker för att visa icke-verbala handlingar och reaktioner i stunden (t.ex. *ler*). Hashtaggen har inte längre enbart en teknisk funktion utan har integrerats och blivit en mångsidig språklig resurs i samspelet i sociala medier. Den tycks användas också på sajter där hashtaggar inte fungerar som länkar. Utöver den praktiska funktionen används den alltså för att ge en sorts mentalt kontextuell ram åt yttrandet eller "förflytta medvetandefokus" (Linell 2005:275 beskriver denna funktion hos grammatiska konstruktioner).

I enstaka fall har hashtaggar även använts i tal, när tecknet antingen visats med en gest eller omnämnts verbalt. De förekommer jag tagit del av har dock varit engelskspråkiga. Under Eurovisionsschlagerfinalen 2013 använde den svenske, men i sammanhanget engelsktalande, programledaren Eric Saade tecknet på detta sätt två gånger. När han säger "hashtag beautiful girl" till en av de tävlande är Saade inte i bild, men när han några sekunder senare säger

”hashtag milf” till sin programledarkollega ser man att han samtidigt gör en fyrkantsliknande gest med händerna.

Den vidgade funktionen skiljer hashtecknet från specialtecken som paragraftecken, valutatecken och matematiska symboler. Här har det uppenbarligen inte funnits samma behov att reservera tecknet för en specifik funktion och en specifik domän; i stället är det numera kopplat till vissa medier, men medier som används alltmer brett av människor i olika roller. Det finns alltså redan exempel på att tecknet använts i andra medier, och det är inte omöjligt att hashtecknet kan komma att integreras i allmänspråkliga interpunktionskonventioner, samtidigt som det behåller sin mer specialiserade funktion. Att konventioner som funnits inom en teknisk sfär blir mer generaliserade är knappast någon förvånande utveckling när sådan teknik får en alltmer utbredd roll i människors vardagsliv.

Spår av medeltida interpunktion i gudstjänstlitteratur

I kristen gudstjänstlitteratur, framför allt tidegärdsböcker, finns en mängd tecken som är främmande för våra tangentbord och inte används i andra samtida texter, men som förekommit sedan medeltiden. Andra tecken, som asterisken, används även i andra texter, men har här en särskild funktion. Tidegärdsböcker anger ordningen för de bönestunder som i exempelvis kloster hålls regelbundet vid särskilda tidpunkter under dagen. Tideböerna följer en bestämd struktur där många delar är återkommande. Hur det kan se ut i en förlagsutgiven tidegärdsbok som används i dag ses i figur 2.

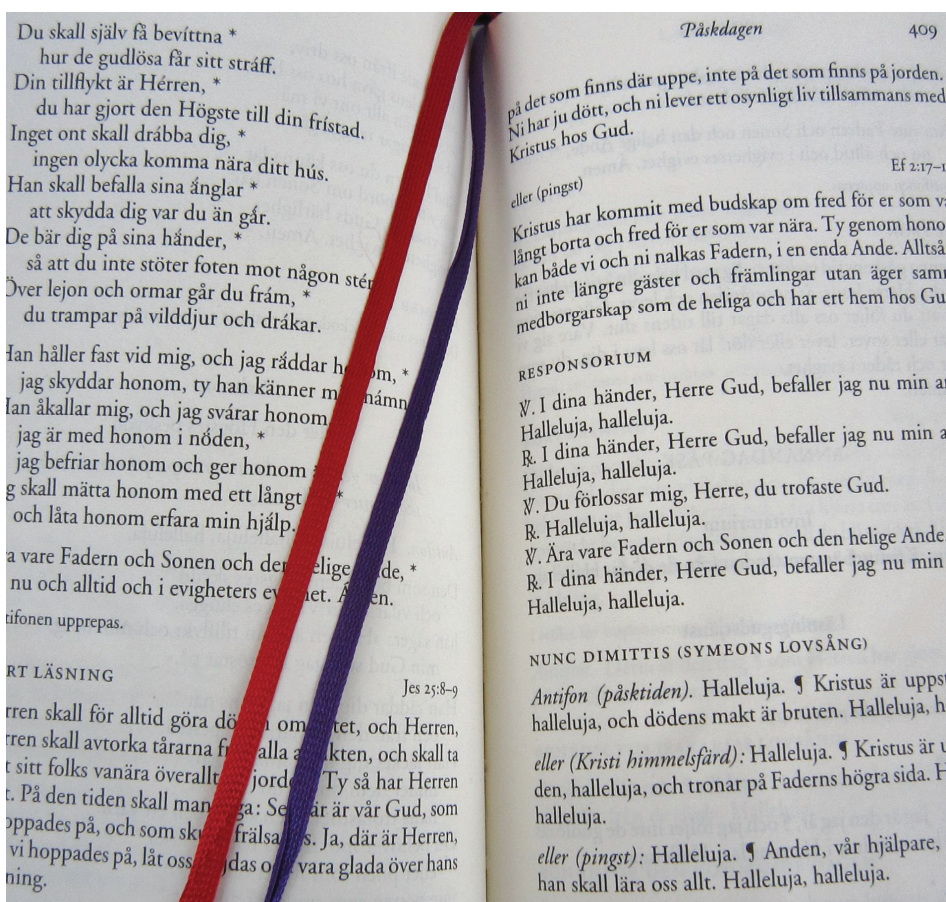
Eftersom tidegärdsböcker vanligen högläses eller sjunges i grupp där någon har ansvar för att leda bönen traderas troligen konventionerna i princip alltid muntligt. Det brukar finnas vissa kortare instruktioner om hur tecknen ska utläsas i särskilda avsnitt i böckerna, avsnitt som tycks vända sig främst till den som leder bönen. Anders Ekenberg skriver exempelvis i *Musik till Tidegården, kyrkans dagliga bön* (1995:243): ”Vid radslut som markerats med latinskt kors (†) görs ett melodiskt fall (*flexa*) och en kort andhämtning, vid radslut utan sådan markering endast en andhämtning. Efter *meditatio*, som i tidegärdsboken markerats med asterisk (*), görs en kort paus.” Dessa tydliga instruktioner är rimligen riktade till kantorer och vana tidegärdsbedjare snarare än till nybörjare, vilka i stället helt enkelt lär sig konventionerna genom deltagande. Böckerna kan ses som kvarvarande rester av en tidigare bokkultur där högläsning var det normala.

Utöver pausering och melodi anger exempelvis genomstrukna versala R och V samt alinea (¶) vad som läses av den som leder bönen och vad som läses av församlingen. Även i allmänspråket kan interpunktion ge anvisningar om rytm, pausering och uttalskvalitet. I tidegärdsböckernas konventioner, som härstammar från den medeltida neumskriften – föregångaren till modern notskrift (Ekenberg 1998) – rör det sig dock om betydligt mer precisa och standardiserade angivelser.

Tygbanden vi ser i boken fungerar på ett sätt som är besläktat med den genrespecifika interpunktionen. De berättar något om hur boken kan användas och skiljer sig från de tryckta tecknen genom att läsarna själva kan flytta dem. Banden erbjuder på så sätt bokens användare att ”interpunktera” boken efter sina behov och efter dagens och årets växlingar. De ger en handfast läshjälp samtidigt som de ger boken en särskild inramning, en plats bland de andra böcker i bokhyllan som har band. Bandet, liksom andra materiella och paratextuella aspekter, kontextualiserar boken som helhet.

Språkvetenskapliga specialtecken

Vi behöver inte gå längre än till språkvetares egna texter för att se exempel på en rad institutionaliserade interpunktionskonventioner, som ger precis och entydig information som skulle vara betydligt mer omständlig att formulera i ord. Dessutom visar interpunktionen vilket forskningsfält texterna orienterar

Figur 2. Ordning för påskens Completorium i *Tidegården*. *Kyrkans dagliga bön* (1995).

sig mot. Några exempel ur den förra volymen för Svenskans beskrivning:

Asterby < *Eystri-by*, *Scamblesby* < mn. *Skamlauss*, *Goulceby* < mn. *Kolkr* och *Ranby* < *rand*. 'ås' [...].

(Brink 2013)

(3) ((B tar av den andra ärmen))

E: (°mikoneh°) (.) SÅ::

(Jansson 2013)

(1) Varför kommer {fotografen inte/inte fotografen} imorgon istället?

(2) Varför kommer {hon inte/*inte ohon} imorgon istället?

(Waldmann 2013)

Vi som är bekanta med språkvetenskapens konventioner förstår genast att *Eystri-by* är ett äldre belägg för namnet *Asterby*, att E tog en kort paus mellan ett svagt uttalat ord som lät som ”mikoneh” och ett utdraget ”så”, samt att klammerparenteserna i (1) rymmer två alternativ som är lika tänkbara medan det andra alternativet i (2) är ogrammatiskt. Vi behöver inte heller känna till författarnamnen eller leta upp titlarna i föreliggande artikels litteraturlista för att förstå att den första artikeln handlar om ortnamnsforskning, den andra redogör för en samtalsanalytisk undersökning och den tredje är grammatisk och till skillnad från de andra två använder konstruerade exempel. Specialtecknen gör alltså texterna precisa samtidigt som de förbinder dem med särskilda diskurser och konstruerar en vetenskaplig identitet åt texterna och deras författare och läsare. Samtalsanalytiska undersökningar utmärker sig genom att de brukar bifoga transkriptionsnycklar, alltså metatext som förklarar specialtecknen (vilket även Jansson gör).

Tecknens mening i den skriftliga interaktionen

Utifrån dessa exempel, och mot bakgrund av en dialogisk förståelse av språkligt meningsskapande, kan vi dra vissa försiktiga slutsatser om specialtecken och skriftlig interaktion. De specifika genrernas interpunktion är ett exempel på hur texter kräver läsares aktiva medverkan och infererande för att bli betydelsefulla, och hur kontexter på olika nivåer medverkar i detta meningsskapande (jfr t.ex. Linell 2009). För en läsare inom diskursgemenskapen har specialtecknen exakta betydelser, kan rymma mängder av kontextuell information och därmed även forma resten av yttrandet, som därmed så att säga befrias från den kontextualiserande uppgiften och kan formuleras vagare eller kortare.

Gemensamt för interpunktionen i undersökningen är bland annat att den ofta uttrycker större precision än allmänspråkliga ord, morfem eller inter-

punktionstecken – kontraktet mellan oss som använder dem tycks då säga att vi sätter parentes om språkets annars ständiga förhandlingsbarhet, fastställer annars ständigt rörliga kontexter och förståelseramar. Graden av precision beror på vad som är nödvändigt inom verksamheten. På mikroblogger blir det inte svårare att kommunicera när hashtaggen får en utvidgad funktion; tvärtom ger det ökade förutsättningar för samspel. I juridiska avtal däremot skulle den viktiga entydigheten gå förlorad om versalgemener började användas på flera sätt, och i tidegärdsböckerna är det avgörande för den gemensamma högläsningen och sången att tecknens funktion är stabil och konsekvent.

Utöver de allmänspråkliga potentialer som interpunktionen har i det litterära material jag studerat (Dahl 2013) är några potentialer som går att skönja ur interpunktionen i studien de *semantiska* och *ekonomiska* samt de *metainformativa*, *kontextualiserande* och *positionerande*. De tre senare aspekterna kännetecknar även allmänspråklig interpunktion, men specialtecknen tycks även här ha en mer entydig och precis potential. Aspekterna är inte uteslutande utan samverkar i allmänhet.

Semantisk precision

Specialtecken ersätter ofta ett ord eller en fras och preciserar betydelser i sammanhang där det är viktigt att undvika tvetydighet. Här kan tecknen jämföras med TNC:s beskrivning av termer (Rikstermbanken):

Termer behövs främst för att man i sin yrkesutövning ska kunna uttrycka sig noggrant och kommunicera utan missförstånd. Kommunikationen sker i många olika led: inom en yrkesgrupp eller akademisk miljö, mellan en yrkesgrupp och omvärlden, mellan olika yrkesgrupper, mellan fackmän och lekmän (t.ex. mellan läkare och patienter, myndigheter och allmänheten). Därför är det viktigt att alla kommunikationsparter använder samma termer för samma begrepp.

Precisa specialtecken är också principen för formella språk inom matematik, logik och programmering – entydiga kodspråk som till och med maskiner kan tolka. Inom specifika verksamheter är meningsskapande processer inte lika situationsbundna som de vanligen är (jfr t.ex. Linell 2009:72).

Ekonomi

Ett tecken som ersättning för ett ord eller en fras kan också spara plats. Luna (2011) har visat hur interpunktion och typografi i ordböcker har utvecklats i takt med att tekniska förutsättningar förändrats. När det var viktigt av ekonomiska skäl att trycka tunna ordböcker användes interpunktionstecken för att på ett litet utrymme visa hur olika textpartier skulle läsas och förstås.

Dagens digitala ordböcker kan innehålla mer information utan att det blir dyrare att framställa dem, och där finns fler radbrytningar, färre skiljetecken och i stället en rikare variation mellan exempelvis olika gradstorlekar. Föreliggande undersökning visar dock att den ekonomiska potentialen syns realiserad i andra sammanhang, som på mikroblogger där # tar mindre plats än ett ”apropå”. Även juridikens versalgemen är platsbesparande. Förkortningar är här nära besläktade med specialtecken. Även förkortningar kan vara allmänspråkliga eller knutna till specifika genrer.

Metainformation

Paragraftecken, tidegårdens genomstrukna R och V och hashtecknet är meta-informativa på ett handfast sätt, som rubriker. I stort sett all interpunktion kan betraktas som metainformerande, men här rör det sig om mer specifik sådan. Paragrafsymboler talar liksom punkter i punktlistor eller rubriker om vad för slags text som följer på tecknet, tideböckernas tecken kan tala om vem som ska läsa vad högt och hashtecknen inordnar ett inlägg i en specifik interaktionskedja.

Kontextualisering och positionering

I ett vidare perspektiv har specialtecken genom sin koppling till specifika verksamheter en stark potential att kontextualisera yttranden och visa vilka verksamheter eller fenomen de kan förstås i relation till. Förutom att ge specifika metadata kan specialtecknen ingå i skrivande och läsande personers positionering av sig själva och andra. Att använda ett gruppspråk är att konstruera sin identitet i relation till denna grupp, medvetet eller omedvetet. Eftersom vi alltid orienterar oss mot andra och mot de verksamheter vi handlar och språkar inom för tillfället (se exv. Linell 2009 kap. 5) berättar allt vårt språkande något om hur vi ser på oss själva och hur vi vill uppfattas. Sådan positionering, eller information om ur vems perspektiv och i vilken kontext ett yttrande ska förstås, är också mer eller mindre nödvändig för att ett yttrande ska kunna tolkas. När vi använder specialtecken uttalar vi oss som specialister, insatta och tillhöriga i olika specialområden.

Diskurslån – polyfoni, identitet och humor

Jag har hittills beskrivit fackspråklig interpunktion i dess primära kontext, i dess hemmiljö. Men det är inte ovanligt att sådan interpunktion lånas in i andra kontexter, och då fungerar på andra sätt. Effekten blir en polyfoni där specialistens röst blandas med andra röster.

Allusioner till andra genrer konstruerar erfarenheter och referensramar hos den som står för yttrandet. Ett exempel ur en roman syns i figur 3, där de

latinska fraserna liksom de fonetiska angivelserna i hakparentes med kolon efter lång vokal är lån från en akademisk diskurs. Den vuxne berättarens bruk av denna speciella jargong förmedlar vilka erfarenheter han tillägnat sig efter den uppväxt som beskrivs i boken. Bruket av &-tecken i "Olle & jag" ger helt andra associationer: till barnspråk eller kommersiella logotyper. Diskurslånen bidrar här alltså till personschildring och berättarteknik.

Jan-Olof, Axel, Eva N et consortes. Och om jag och Olle, i egenskap av *upplänningar* (som inte betyder att man är från landskapet Uppland, nota bene, utan i den här kontexten innebär att man är från norr om Skåne och därför skulle man kunna hävda att Olle & jag är *upplänningar* på två sätt), om vi säger *sko* (*doja* kan vi välja att säga men bara till varandra för att markera vår uppsaliensiska härkomst) så uttalar vi det exakt så, *sko* [*sku:*], Jan-Olof och consortes skulle emellertid diftongera det hela och säga *skeo* [*skeu:*], vilket får betraktas som klassens normaluttal av detta ord och då är vi tillbaka hos stackars Gun. Hon säger varken *sko* eller *skeo* för hon triftongerar och säger *skieo* [*skieu:*] och lyckas alltså få in ytterligare en

Figur 3. Fonetiska angivelser i Ekelund 2010:125.

Genrespecifika konventioner kan också få komiska effekter när de oväntat används i andra sammanhang eller med andra syften. Det finns en lekfullt humoristisk kollision i de nyss nämnda diskurslånen i figur 3, men vi kan till exempel även tänka på dagstidningsrubrikers populära bruk av partibeteckningar i parentes invävd i vanliga ord: "Politikens ekonomiska ny(s)pråk" (Jonung 2006) är ett godtyckligt valt exempel. Den inlånade partiparentesen fungerar här på flera sätt samtidigt. Den markerar vilket parti det handlar om och den ersätter en bokstav. Därmed blir ordet till en sorts sammandragning av en fras som utskrivet skulle lyda "socialdemokraternas nyspråk". Sammandragningar av olika slag är i rubriker ekonomiskt motiverade men har här också en humoristisk funktion som även fyller rubrikens syfte att fånga läsarens intresse. Flera av dem som kommenterade hashtaggens funktion i twitterenkäten höll också fram en humoristisk användning. Kanske skapas den humoristiska potentialen även här genom att ett fenomen som förknippats med en strikt teknisk funktion används på ett lättsamt sätt eller i en mer vardaglig funktion – "bara på skoj", som en av de svarande uttryckte saken.

Fallstudien visar att också en ofta förbisedd detalj som interpunktionen har en viktig roll i hur texter görs funktionella i specifika verksamheter, och i hur betydelse, identitet och tillhörighet förhandlas fram i skrift.

Litteratur

- Ali, Ida, 2013. #ärfeminist trendade på twitter. <<http://feministisktperspektiv.se/2013/04/30/arfeminist-trendar-pa-twitter/>>. [Tillgänglig 2013-04-30.]
- Bellander, Henrik, 2013: E-brev. 2013-05-06.
- Biber, Douglas & Gray, Bethany, 2013. Being specific about historical change: the influence of sub-register. *Journal of English Linguistics*. 41(4). S. 104–134.
- Brink, Stefan, 2013. De nordiska språkens påverkan på ortnamnsskicket i Storbritannien. I: B. Bihl, P. Andersson & L. Lötmarker (red.), *Svenskans beskrivning 32. Förhandlingar vid trettioandra sammankomsten för svenskans beskrivning. Karlstad den 13–14 oktober 2011*. Karlstad: Karlstads universitet. S. 38–51.
- Dahl, Alva, 2013. Interpunktionens funktioner i det moderna skriftspråket: förslag till en ny analysmodell. I: B. Bihl, P. Andersson & L. Lötmarker (red.), *Svenskans beskrivning 32. Förhandlingar vid trettioandra sammankomsten för svenskans beskrivning. Karlstad den 13–14 oktober 2011*. Karlstad: Karlstads universitet. S. 94–103.
- Ekelund, Fredrik, 2010. *Fadevår, tack för ljuset!* Stockholm: Albert Bonniers förlag.
- Ekenberg, Anders, 1995. *Musik till Tidegården, kyrkans dagliga bön*. Lund: Arcus.
- Ekenberg, Anders, 1998. *Den gregorianska sången: teori, historia, praxis*. Stockholm: Gehrmans.
- Jansson, Gunilla, 2013. Äldreboendet som flerspråkig arbetsplats. Policy och praktik. I: B. Bihl, P. Andersson & L. Lötmarker (red.), *Svenskans beskrivning 32. Förhandlingar vid trettioandra sammankomsten för svenskans beskrivning. Karlstad den 13–14 oktober 2011*. Karlstad: Karlstads universitet. S. 118–129.
- Jonung, Lars, 2006. Politikens ekonomiska ny(s)pråk. I: *Dagens Nyheter* 2006-06-29.
- Ledin, Per, 1996. *Genrebegreppet – en forskningsöversikt*. (Rapporter från projektet Svensk sakprosa. 2.) Lund: Institutionen för nordiska språk, Lunds universitet.
- Linell, Per, 2005. En dialogisk grammatik? I: J. Anward & B. Nordberg (red.), *Samtal och grammatik – studier i svenskt samtalsspråk*. Lund: Studentlitteratur. S. 231–328.
- Linell, Per, 2009. *Rethinking language, mind and world dialogically*. Charlotte: Information Age Publishing.
- Luna, Paul, 2011. Marks, Spaces and Boundaries. Punctuation (and other effects) in the typography of dictionaries. I: *Visible language*. 42(1/2). S. 139–160.
- Post- och telestyrelsen. Avtal om leverans av frukt. <<http://www.pts.se/upload/Ovrigt/Om-PTS/Upphandling/2011/11-1406-bil-1-avtal.pdf>>. [Tillgänglig 2013-05-08]
- Rikstermbanken. Om termer och begrepp. <<http://rikstermbanken.se/rtb/om.html#termerOchBegrepp>>. [Tillgänglig 2013-03-21.]
- Strömquist, Siv, 2013. *Skiljeteckensboken*. Stockholm: Morfem.
- Tidegården. Kyrkans dagliga bön*. 1995. Lund: Arcus.
- Waldmann, Christian, 2013. Subjektsplacering i utveckling. Om subjektsposition och informationsstruktur hos svenskspråkiga barn. I: B. Bihl, P. Andersson & L.

Lötmarker (red.), *Svenskans beskrivning 32. Förhandlingar vid trettioandra sammankomsten för svenskans beskrivning. Karlstad den 13–14 oktober 2011.* Karlstad: Karlstads universitet. S. 326–337.

Begripliga myndigheter på nätet

Hur skapar man tillgänglighet för alla i ett flerspråkigt samhälle?

Rickard Domeij och Jennie Spetz

Ett flerspråkigt perspektiv på tillgänglighet på nätet

Hur kommunicerar svenska myndigheter med befolkningen i dagens flerspråkiga och mångkulturella samhälle? Hur ska texter på svenska och på andra språk utformas för att nå ut till så många som möjligt? Lever myndigheterna upp till språklagens krav på begriplighet? Om inte, hur ska de göra i praktiken? Det är högst angelägna och aktuella frågor som vi på Språkrådet behöver undersöka för att utvärdera tillgängligheten till information och service på myndigheternas webbplatser som ett led i uppföljningen av språklagen (2009:600) och som underlag för rekommendationer.

Att myndighetstexter ska vara tillgängliga för hela befolkningen betyder inte samma sak idag som för några decennier sedan. Över en miljon svenskar har numera utländsk bakgrund, många av dessa har ett annat modersmål än svenska (Parkvall 2009). Man räknar med att det finns mellan 150 och 200 språk i Sverige idag. Trots förändringarna i befolkningens sammansättning har man hittills betraktat webbtillgänglighet nästan uteslutande ur ett enspråkigt perspektiv, med fokus på personer med funktionsnedsättningar och äldre. Mycket lite har gjorts för att förbättra webbtillgängligheten för personer med andra modersmål än svenska (SIKA 2008).

Framväxandet av en språkpolitik under det senaste decenniet har dock skärpt kravet på statliga och kommunala myndigheters ansvar för tillgänglighet också i ett språkligt perspektiv. Språklagen anger till exempel att myndigheter ska använda ett vårdat, enkelt och begripligt språk och lagen (2009:724) om nationella minoriteter och minoritetsspråk att de personer som tillhör de nationella minoriteterna har särskilda rättigheter att använda sina språk.

Trots de ökade kraven och behoven av språklig tillgänglighet är vår erfarenhet att det saknas kunskaper och gemensamma principer för hur myndigheter ska tackla kommunikationssituationen i ett språkpolitiskt och mångspråkigt perspektiv. Det är inte bara en fråga om vilken myndighetsinformation som ska översättas till vilka språk utan också hur informationen på svenska ska utformas för att inkludera personer med andra modersmål.

Vi på Språkrådet har under några år arbetat med att sätta samman och formulera sådana principer och metoder. I ett tidigare projekt med medel från Internetfonden genomförde vi en inledande kartläggning av tillgängligheten på myndigheters webbplatser i ett flerspråkigt perspektiv (Domeij 2010). För att ge stöd till myndigheter och offentliga organisationer i deras arbete med den flerspråkiga tillgängligheten på nätet utarbetades som en följd av detta projekt Vägledningen för flerspråkig information (2011) med riktlinjer för hur myndigheterna ska hantera information och service på nätet med hänsyn till olika personers språkliga behov och rättigheter.

Nästa steg har varit att utarbeta metoder för att utvärdera den flerspråkiga tillgängligheten på myndigheters webbplatser. Det är resultaten från detta metodprojekt, som kommer att presenteras och diskuteras härnäst med särskilt fokus på svenska i ett flerspråkigt perspektiv.

Undersökning genom observation och enkät

I vårt arbete med att utvärdera myndigheternas språkliga tillgänglighet på nätet vill vi både få kunskap om resultatet av tillgänglighetsarbetet och om processerna bakom det. Genom att få bättre insyn i hur det eventuella förarbetet ser ut, finns det möjlighet att undersöka om insatserna på webben är målgruppsanpassade. Ett sådant perspektiv blir särskilt viktigt för myndigheter med lokala målgrupper, till exempel kommuner där befolkningssammansättning, språkliga behov och rättigheter kan variera stort i olika delar av landet.

Mot den bakgrunden valde vi dels att göra en detaljerad observation av tre myndigheters webbplatser (Arbetsförmedlingen, Skatteverket och Försäkringskassan) utifrån ett utarbetat schema, dels att skicka ut en enkät om flerspråkighetsarbete på webben till 23 utvalda myndigheter. De flesta myndigheter som valdes ut har en bred, nationell målgrupp och är myndigheter som vi förmodar att många människor kommer i kontakt med i sitt dagliga liv. Några myndigheter inkluderades eftersom de hade särskilda uppdrag i samband med Länsstyrelsen i Stockholms och Sametingets uppföljning av minoritetsspråklagen.

Utöver att få reda på mer om myndigheternas tillgänglighetsarbete ville vi alltså pröva hur väl observationen och enkäten lämpade sig som verktyg för att regelbundet utvärdera myndigheters språkliga tillgänglighet på nätet.

Lättläst svenska inte för personer med andra modersmål

Eftersom enkätens fokus låg på myndigheters flerspråkiga information innebär det att en stor del av resultaten från enkäten rör information på andra språk än svenska. Men via enkäten kunde vi också samla information om hur myndigheterna arbetar med information på svenska ur ett tillgänglighetsperspektiv. Bland annat frågade vi myndigheterna om de tar fram texter på lättläst svenska som är särskilt anpassade för personer med andra modersmål än svenska. Ingen av de tolv myndigheterna som besvarade enkäten gjorde det, men alla utom en myndighet svarade att de hade texter på lättläst svenska på webben som riktar sig till en blandad målgrupp, dvs. både till personer med lässvårigheter som har svenska som modersmål och personer med andra modersmål än svenska (oavsett läsförmåga).

Vad gäller myndigheternas arbetsprocess var det bara en enda myndighet som visade sig ha gjort en användarundersökning: CSN. I undersökningen involverades två testgrupper, en grupp som bestod av personer med svenska som modersmål som hade dyslexi och en annan grupp som bestod av personer med andra modersmål än svenska som inte hade dyslexi. Båda grupperna fick söka efter information på myndighetens webbplats med hjälp av bland annat texter på lättläst svenska. Resultatet visade att det fanns vissa skillnader mellan grupperna i hur de uppfattade de lättlästa texterna. En sådan skillnad gällde upplevelsen av det ”frasanpassade radfallet”, dvs. de korta rader som utmärker texter på lättläst svenska. Det korta radfallet verkade fungera bättre för de svenska modersmålstalarna med dyslexi som tyckte att de korta raderna gjorde texten inbjudande och lätt att läsa, medan testgruppen med andra modersmål än svenska däremot upplevde att radfallet gjorde det svårare att skapa sammanhang i texterna.

Även om CSN:s undersökning utfördes i liten skala och skulle behöva kompletteras med fler och mer omfattande undersökningar, kan man se den som en indikation på att det finns skäl att närmare undersöka vilka behov personer med andra modersmål har när det gäller myndighetsinformation på svenska och, i det fall behoven ser olika ut, vilka konsekvenser det får för utformningen av texter riktade till olika grupper och till befolkningen som helhet.

Som nämnts ovan var användarundersökningar ovanliga bland de myndigheter som besvarade enkäten. Några hade dock använt andra typer av underlag i samband med sitt flerspråkighetsarbete. Det handlade till exempel om statistik från myndighetens tolkbeställningar eller uppgifter från telefonväxeln om vilka som ringer. Ett sådant underlag är användbart för att ringa in vilka språk utöver svenska som efterfrågas av myndighetens

målgrupper. Däremot säger det inte något om behovet av lättlästa texter på svenska för samma målgrupper.

Lösryckt information utan sammanhang

De tre myndigheter vars webbplatser vi observerade var Arbetsförmedlingen (AF), Försäkringskassan (FK) och Skatteverket (SV). Vi undersökte bland annat vilka språk myndigheterna använde i sin kommunikation på webben, vad de informerade om på olika språk samt vilken service och vilka kommunikationskanaler de erbjöd på de olika språken. Vi såg också på i vilken form information presenterades, som skrift, tal eller bild, i särskilt lättläst form (Lundberg och Reichenberg 2008) eller i andra så kallade alternativa format. Vi noterade om det fanns talsyntes för textuppläsning och automatisk översättningsfunktion på webbplatsen och tittade på hur sidor på olika språk synliggjordes och strukturerades. I den här framställningen lägger vi främst fokus på hur det svenska språket används för att nå ut till så många som möjligt i ett flerspråkigt perspektiv.

Två av webbplatserna (AF och FK) erbjöd information på lättläst svenska i ett särskilt format med radbrutna fraser. Alla hade en funktion för textuppläsning med talsyntes på svenska, och på Arbetsförmedlingens webbplats gick det dessutom att beställa faktablad och broschyrer i alternativa format som producerades vid beställning (lättläst, Daisy, mp3, punktskrift, teckenspråk eller annan angiven form).

Omfattningen på de webbsidor som finns i lättläst form och på andra språk än svenska är mycket begränsad i förhållande till mängden information och service på webbplatsen i sin helhet. Det handlar oftast bara om en eller några sidor med grundläggande information om myndigheten och hur man ska kontakta den och länkar till mer specifik information om ett visst ämne eller ärende, ofta i form av nedladdningsbara faktablad och broschyrer. Försäkringskassan erbjuder information på lättläst svenska enbart i nedladdbar form. Arbetsförmedlingen har såväl information på lättläst som på andra språk både på webben och i nedladdbar form. Sådana webbtexter presenteras oftast enbart i skriftlig form till skillnad mot andra sidor på webbplatsen där skrift normalt kombineras med bilder. Framför allt gäller det de lättlästa sidorna som näst intill undantagslöst består av skriftlig information på lättläst svenska i ett särskilt format med radbrutna fraser.

I regel ”översätter” man alltså enstaka texter till lättläst svenska eller till andra språk, i stället för att mer genomgående arbeta med att utforma hela webbplatsen med hänsyn till att stora delar av befolkningen har behov av

information och service i lättillgänglig form¹. De översättningar som görs är heller inte alltid motiverade utifrån målgruppens behov av service; ett uppenbart exempel vi såg var information till nyanlända på meänkieli. Sådana brister gör att texterna alltför ofta framstår som lösryckta informationsskärvor som griper efter ett större sammanhang utan att lyckas. Länkar och hänvisningar till annan information, service och kontakter fungerar i praktiken inte eftersom innehållet sällan är tillgänglig på det aktuella språket eller på lättläst. Det väcker frågor kring den flerspråkiga tillgången till information och service på myndigheterna och om hur den kan förbättras.

Trots observerade brister hittade vi flera goda exempel på hur man på de undersökta webbplatserna arbetar med flerspråkig tillgänglighet på ett sätt som stämmer väl med rekommendationerna i Vägledningen för flerspråkig information och intentionerna i språklagen. Ett nämnvärt exempel är Försäkringskassans flerspråkiga telefontjänst, som man skriftligen kan boka samtal till på 11 olika språk på webben. Den som hellre vill ställa sina frågor skriftligen kan göra det via Facebook, inte bara på svenska utan också på engelska, arabiska, finska, polska och spanska.

En svenska för alla?

Arbetsförmedlingen webbplats framstod som klart mest ambitiös både vad gäller mängden språk och tillgänglighetsanpassningar samt omfånget på materialet. Samtidigt kan man där se tydliga exempel på ett arbetssätt där man redan från början tar fram enkel och begriplig information på svenska med tanke på de språkliga behoven hos hela befolkningen, inklusive personer med svenska som andraspråk. Man utnyttjar samtidigt det digitala mediets multimodala möjligheter (Holsanova 2010) och hjälpmedel för att öka begripligheten och göra innehållet så tillgängligt som möjligt. Information på andra språk erbjuds parallellt med svenska som komplement och alternativ som är direkt åtkomliga från den svenska texten.

I figur 1 finns ett exempel på en introducerande text på svenska som tydligt, enkelt och effektivt presenterar sitt innehåll i en punktuppställning. Texten presenteras i ett överskådligt sammanhang av relaterade texter som är sorterade i ämnen under olika flikar och menyval. Texten, som vänder sig till personer som är nya i Sverige, informerar om vad Arbetsförmedlingen kan hjälpa till med och hänvisar till en film där grafiska bilder kombineras med tal och text för att förmedla information på ett konkret, instruktivt och

¹ 25 procent av befolkningen uppskattas ha så stora läsproblem att de inte kan tillgodogöra sig innehållet i en vanlig nyhetsartikel fullt ut enligt de krav som gäller för åk 9 enligt Skolverkets rapport 115 från 2006.

lättfattligt sätt som talar till flera sinnen och tar hänsyn till olika språkliga behov. Samma text erbjuds samtidigt i översättning på nio språk där valet av språk är väl motiverat utifrån den aktuella migrationen: stora kontaktspråk som engelska, franska och arabiska används, liksom somaliska, farsi och andra språk som talas av stora nyinflyttade grupper.

The screenshot shows the website 'En plan för din väg mot jobb i Sverige' (A plan for your way to a job in Sweden). On the left is a sidebar menu with options like 'Ta del av våra aktiviteter', 'Ersättning vid arbetslöshet', 'Få extra stöd', 'Ny i Sverige?', 'Arbetslös länge?', 'Har du en funktionsnedsättning?', 'Lämnat sjukförsäkringen?', 'Flyttningsbidrag', 'Allmän information', 'Jobbcoachning', 'Platsjournalen', 'Blanketter och broschyrer', 'Uppgifter om dig i vårt register', and 'Nyheter/Arkiv'. The main content area has a title 'En plan för din väg mot jobb i Sverige' and a sub-header 'Tillsammans hittar vi ett jobb till dig'. Below this, it states: 'Vi på Arbetsförmedlingen kan hjälpa dig att snabbare hitta ett jobb i Sverige. Vi kan till exempel hjälpa dig med:'. A list of services follows: '• hitta lediga jobb', '• lektioner i svenska', '• utbildning', '• prova på yrken för att visa vad du kan', '• berätta om hur det är att jobba och bo i Sverige', and '• ge förslag på var i Sverige du har chans att hitta ett arbete'. Further text says: 'Tillsammans planerar vi vad du behöver för att få arbete. Under tiden får du ersättning så att du klarar din försörjning.' and 'Se filmen som guidar dig som är ny i Sverige.' At the bottom, there is a green button 'Välkommen till Sverige' and a blue button 'Starta filmen'. Below these are language selection options: 'Mer material på andra språk' and a row of language icons: Arabic/العربية, English, French/Français, Somali/Somaali, and Tigrinya/ትግርኛ. Below the language icons are 'Andra sajter' and 'Ny i Sverige'.

Figur 1. Exempel från Arbetsförmedlingens webbplats.

Om man går vidare till den film som hänvisas till i figur 2 ser man tydligt hur myndigheten arbetat med flerspråkighet på flera sätt för att göra informationen så tillgänglig som möjligt. I den ena dimensionen utnyttjas olika modaliteter (text, tal och bild) och begriplighetsanpassningar (lättläst) för att nå ut till så många som möjligt på svenska. I den andra dimensionen erbjuds användaren parallellt möjlighet till andra språkval efter behov.

Exemplet visar hur man kan använda och utforska möjligheterna till flerspråkig kommunikation på ett sätt som stämmer väl med Vägledningen för flerspråkig information och intentionerna i språklagen. Det handlar inte enbart om att översätta enstaka texter till andra språk, utan om att utgå från en svenska som kan förstås av så många som möjligt genom olika tillgänglighetsanpassningar, parallellt med texter på andra språk. De goda exemplen från vår observation visar att några av våra myndigheter redan är på god väg med ett sådant arbete. Men det är fortfarande oklart hur användbart resultatet av detta arbete är. Det finns ett stort behov av studier kring detta för att öka kunskapen kring flerspråkig tillgänglighet, utvärdera resultatet av det pågående språkliga tillgänglighetsarbetet och ge underlag för bättre rekommendationer.

Figur 2. Olika språk och modaliteter.

Mer forskning behövs

Den centrala frågan är hur myndigheternas information och service ska utformas för att vara begriplig och tillgänglig för så många som möjligt med hänsyn till de skiftande språkliga behov och förutsättningar som befolkningen har i dagens flerspråkiga och mångkulturella samhälle. Vi behöver veta mer om hur de texter och tillgänglighetsanpassningar som står till buds bidrar till ökad begriplighet och tillgänglighet för olika användargrupper.

Som vi såg i enkätundersökningen finns förhoppningar om att de speciellt utformade lättlästa texter som många myndigheter använder sig av fungerar lika bra för personer med kognitiva funktionsnedsättningar som för personer med andra modersmål som håller på att lära sig svenska som andraspråk. Detta trots att dessa personer inte har några funktionsnedsättningar. Det finns väldigt lite forskning kring hur användbara dessa texter är för olika grupper och de få brukarundersökningar som gjorts ger inga entydiga svar (Forsberg 2012, Funka Nu 2006). Därför är det angeläget med fler studier om vilka grupper som har behov av speciellt anpassade lättlästa texter och hur dessa texter ska utformas för att möta behoven i högre grad. Det handlar förstås inte bara om textutformning utan också om att klargöra vilken information och service olika grupper efterfrågar för att uträtta de ärenden de har.

På samma sätt finns förhoppningar om att olika språkteknologiska hjälpmedel bidrar till ökad tillgänglighet, till exempel textuppläsning med talsyntes, taligenkänning och automatisk översättning, men få har undersökt saken i användarstudier. Tvärtom rapporteras om användarproblem som har med tekniska begränsningar, felaktiga förväntningar och dålig interaktionsdesign att göra, det gäller särskilt automatisk översättning och

taligenkänning där teknikutvecklingen inte kommit lika långt som för automatisk textuppläsning (se t.ex. Domeij m.fl. 2011). Vad gäller automatisk textuppläsning, som är ett användbart och uppskattat hjälpmedel för många dyslektiker vid läsning på nätet, behövs mer forskning om hur användbarheten kan förbättras och hur texter ska utformas för att passa såväl för läsning i skrift som i tal. Den informationstäthet som finns i de flesta skrivna myndighetstexter på nätet idag lämpar sig inte särskilt väl för textuppläsning, oavsett om det är en människa eller maskin som läser. Intrycket är att sådana hjälpmedel i många fall används på myndigheternas webbplatser som ett enkelt sätt att formellt möta kraven på ökat tillgänglighet utan större eftertanke.

Behovet av forskning om hur olika kommunikationsformer och hjälpmedel bidrar till ökad tillgänglighet i användningssituationen är stort. Vi behöver lära oss mer om huruvida och på vilket sätt en text på lättläst, en översättning eller en funktion för automatisk uppläsning verkligen bidrar till ökad tillgänglighet. Nyström Höög (2009) efterfrågar i antologin Medborgare och myndigheter ”ny forskning som kartlägger nätläsningen och utformar information om klarspråksråd utifrån denna kunskap” (s. 11) och hänvisar till de få studier av begriplighet som gjorts av olika medborgargrupperns användning av webbplatser (Hanell 2009, Salö 2009). Olle Josephson avslutar samma skrift med att understryka betydelsen av sådan forskning: ”Den som på allvar utforskar denna härva kommer att ha mycket väsentligt att säga om hur ett samhälle som det svenska kliver in i flerspråkigheten – det som framtidens språkhistoriker med all sannolikhet kommer att beskriva som den viktigaste förändringen i 2000-talets Sverige.”

Risken är att ett ogenomtänkt och oprövat användande av teknik i kombination med traditionellt skrivna myndighetstexter på svenska och lösryckta texter på lättläst och andra språk, i stället för att bidra till ökad tillgänglighet och inkludering, stänger grupper ute från det större sammanhang av information och service som majoriteten av befolkningen har tillgång till. Därför behöver vi ta fram och använda strategier och metoder för att utforma information, hjälpmedel och tjänster på nätet enligt principen för universell design, vilket innebär att de i så hög utsträckning som möjligt redan från grunden utformas med hänsyn till hela befolkningens behov så att de kan användas av så många som möjligt. De språkliga begriplighets- och tillgänglighetsaspekterna är en väsentlig del i ett sådant arbete, men det behöver göras i samarbete med andra forskningsområden med kunskaper om samspelet mellan språk, teknik och människor.

Modell för utvärdering av språklig tillgänglighet

Syftet med vår undersökning har, som nämnts ovan, varit att utarbeta metoder för att kunna utvärdera och följa upp hur tillgängligheten på myndigheters webbplatser utvecklas ur ett språkligt perspektiv. Vi tänker oss att metoderna ska kunna användas som en del i en modell för regelbunden uppföljning av myndigheters webbtillgänglighet som vi börjat skissa på. Att mätningar görs med ett brett underlag av myndigheter och med regelbundenhet är viktigt för att kunna följa utvecklingen över tid, peka på tendenser och kunna ställa dem mot den språkpolitik myndigheterna har att förhålla sig till. Genom regelbundna mätningar kan man också få syn på särskilda behov av stöd som myndigheterna har för sitt flerspråkighetsarbete.

De metoder vi prövade i projektet – enkät och observation – kompletterade varandra väl på så sätt att de fängade upp två lika viktiga delar av flerspråkighetsarbetet. Via enkäten kunde vi få svar på frågor som rör förarbete, kvalitetsarbete och uppföljningsarbete medan vi i observationen kunde detaljgranska resultatet av det arbetet. I observationen kunde vi också se hur man arbetar med språklig tillgänglighet via andra modaliteter som bild och film samt hur man disponerat sin information på webbplatsen.

För att få en fördjupad förståelse för myndigheters arbetsprocesser skulle man i en modell för uppföljning behöva komplettera metoderna med intervjuer ute på myndigheterna. Uppföljningen skulle också med nödvändighet innehålla metoder för att göra bedömningar av textkvaliteten hos myndigheters texter, på svenska och på andra språk, med utgångspunkt i myndigheternas ansvar för klarspråk. För att få en tydligare uppfattning om hur användbara texterna är skulle granskningarna behöva kompletteras med brukarundersökningar och användartester där texterna prövas på målgrupperna. I utforskningen av kvalitet och användbarhet hos myndigheternas texter finns, som vi påpekat tidigare, ett stort behov av samverkan med och mellan universitet och högskolor.

Sammanfattningsvis behöver en modell för uppföljning av myndigheternas språkliga tillgänglighet rymma en rad olika aspekter. Det innebär att det till modellen behöver knytas aktörer som är experter på de aktuella områdena. Det rör sig till exempel om personer med kunskap i olika språk, klarspråksgranskare, experter på lättlästa texter och brukareexperter. Undersökningar inom de här områdena görs redan idag av en rad aktörer, till exempel Centrum för lättläst, Handisam, Synskadades riksförbund, kommunikations- och tillgänglighetskonsulterna Nåfram och Funka Nu samt i Språkrådets interna arbetsgrupper. Men det behövs en modell för

samverkan som kan säkerställa enhetlighet i tillvägagångssättet mellan de olika aktörernas mätningar så att resultaten blir mer jämförbara än de är idag.

En annan typ av samarbete som behöver utvecklas vidare är det mellan myndigheter inom samma sektorer. I webbobservationen har det till exempel blivit tydligt att Migrationsverket, Försäkringskassan och Arbetsförmedlingen alla har ett ansvar för mottagandet av personer som är nya i Sverige, vilket utgör en viktig del i deras webbtillgänglighetsarbete. Dessa myndigheter skulle ha mycket att vinna på att samarbeta kring att utveckla flerspråkig information och service till dessa grupper på webben. Nu gör man delvis olika val och hänvisar till exempel till varandra i texter på ett språk som finns på den ena webbplatsen men inte på den andra. Om man kunde se detta arbete i ett större perspektiv med utgångspunkt i målgruppernas behov finns en stor potential både till samordningsvinster och till förbättrad service.

Syftet med en mätning av myndigheters flerspråkighet är, utöver att aktualisera frågan om språklig tillgänglighet i sig, att tillhandahålla ett visst kvantitativt mått för att göra mätbara jämförelser över tid. Med tanke på att tillgängligheten i första hand ska mätas med hänsyn till myndighetens specifika målgrupper bör de regelbundna mätningarna dock inte lägga alltför stor tonvikt på den kvantitativa aspekten. Ett sätt att åskådliggöra och hjälpa myndigheter att öka sin tillgänglighet är i stället att lyfta fram goda exempel inom olika grupper av myndigheter, till exempel kommuner, landsting respektive statliga myndigheter. Det finns myndigheter som redan idag arbetar med ett flerspråkigt tillgänglighetsperspektiv som en integrerad del av sitt informationsarbete, vilket lovar gott inför framtiden.

Litteratur

- Domeij, Rickard 2010. *En språkpolitik för internet*. Rapporter från Språkrådet 2. Institutet för språk och folkminnen.
- Domeij, Rickard, Breivik, T., Halskov, J., Kirchmeier-Andersen, S., Langgård, P. & Nørstebø Moshagen, S.(red.) (2011). *Språkteknologi för ökad tillgänglighet*. Rapport från ett nordiskt seminarium. Linköping, 27–28 oktober 2010. Utarbetad av ASTIN för Nätverket för de nordiska språknämnderna. Linköping University Electronic Press.
- Domeij, Rickard och Karlsson, Ola (2013). Delaktig i det digitala samhället – ett flerspråkigt perspektiv. I: Hyltenstam, K. och Lindberg, I. (red). *Svenska som andraspråk – i forskning, undervisning och samhälle*. Studentlitteratur.
- Domeij, Rickard och Spetz, Jennie (2012). *Metoder för att mäta webbtillgänglighet i flerspråkigt perspektiv – projektrapport*. Stiftelsen för internetinfrastruktur.
- Funka Nu (2006). *Hur fungerar lättlästa texter på webben?* Rapport från Funka Nu.
- Hanell, Linnéa (2009). *Man måste bli helt svensk för att hitta nånting*. Examensarbete. Språkkonsultutbildningen, Umeå universitet.
- Holsanova, Jana (2010). *Myter och sanningar om läsning*. Om samspelet mellan språk och bild i olika medier. Språkrådets skrifter 12. Språkrådet, Institutet för språk och folkminnen.

- Lundberg, I. & Reichenberg, M. (2008). *Vad är lättläst?* Specialpedagogiska myndigheten.
- Nyström Höög (red) (2009). *Medborgare och myndigheter*. Tefa, nr 47. FUMS, Inst. för nordiska språk, Uppsala universitet.
- Parkvall (2009). *Sveriges språk*. Institutionen för lingvistik. Stockholms universitet.
- Salö, Linus (2009). *Mottagaranpassning för nätmedborgaren*. Examensarbete. Språkkonsultutbildningen, Umeå universitet.
- Sika (2008). *Digital klyftor – Insatser för att överbrygga dessa*. SIKA Rapport 2007:6.
- Skolverket (1996) *Grunden för fortsatt lärande*. Rapport 115. Skolverket.
- Vägledningen för flerspråkig information*. (2010). Rapporter från språkrådet 5. Språkrådet, Institutet för språk och folkminnen.

Perfektums försvinnande i Gammalsvenskbydialektens slutskede

En studie av multikausal språkförändring

Ludvig Forsman

Inledning

Syftet med denna artikel är att försöka förklara hur och varför tempusformen perfektum verkar ha försvunnit i den variant av den svenska dialekten i Gammalsvenskby i Ukraina som talas av de sista svenskspråkiga som återstår i området. De beskrivningar av dialektens tidigare skeden som föreligger (den mest uttömmande är Karlgren 1953 [1906]) nämner ingenting om att tempus perfektum inte skulle förekomma i dialekten. I dialekten sådan den talas idag är det emellertid uppenbart att perfektum knappast är någon levande grammatisk kategori. Vid tiden för mitt första fältarbete i Gammalsvenskby år 2001 fanns det dock fortfarande några talare som använde perfektum, även om det fanns tecken på ett förändrat tempussystem också i deras tal.

Det material som analysen baserar sig på utgörs av inspelade levnadsberättelser, intervjuer och samtal med 15 Gammalsvenskbybor födda mellan år 1923 och 1944. Alla informanterna har svenska som förstaspråk eller ett av sina förstaspråk. En annan gemensam nämnare är att alla utom en representerar den sista svenskspråkiga generationen i byn. Inspelningarna är gjorda i Gammalsvenskbyområdet år 2001 och 2011. Till sin längd är inspelningarna mellan 30 och 130 minuter, men vissa informanter är inspelade vid flera olika tillfällen, så för de flesta informanter finns minst 50 minuter av inspelning. Materialet följer inte något bestämt frågeschema, och i viss utsträckning kan temat i en inspelning påverka tempusanvändningen; för samtliga informanter gäller ändå att det i de olika inspelningarna förekommer ställen där perfektum skulle ha varit ett motiverat tempus men ändå inte använts.

En viktig bakgrund till problemet är att antalet svenskspråkiga i området snabbt minskat sedan andra världskriget genom att talgemenskapen genomgått ett kollektivt språkbyte. Språkbytet från svenska till ukrainska har

framskridit mycket snabbt och omfattat i praktiken hela gruppen; de första tecknen på språkbyte uppträder vid mitten av 1930-talet, medan den yngsta person jag känner till som behärskade svenska flytande var född år 1944. I augusti 2013 återstod 8 eller 9 personer i området som talade dialekten flytande.

I och med den förestående svenska språkdöden i byn och det faktum att talarna alltså haft en minskande input på sitt förstaspråk svenska, kunde man se på utmönstringen av perfektum ur dialektens grammatiska system som ett av flera attritionsfenomen, alltså individuell språkförlust till följd av att talarna talat och hört allt mindre svenska (Riionheimo 2013). Jag föredrar ändå att se på försvinnandet av perfektum i dialekten som en språkförändring eftersom ingen av de återstående talarna förefaller ha bevarat perfektum och eftersom perfektum tycks ha ersatts på samma sätt hos dem alla. Även om perfektum verkar ha försvunnit mycket snabbt, kan förändringen dessutom förklaras som ett resultat av processer som i stort sett är likadana som språklig förändring i vilket språk som helst. Att det rör sig om en talgemenskap som lever i ett samhälle där ett annat språk idag är klart majoritetsspråk kan således knappast motivera att förändringen skulle behandlas som en annorlunda utveckling än språkförändring i en talgemenskap med annorlunda sociala omständigheter.

I forskning om språkförändring görs det ofta en uppdelning mellan s.k. inre och yttre faktorer i förändringen, alltså mellan sådan förändring som anses bero på egenskaper hos språket självt (fysiska och kognitiva faktorer) och sådana som hänger ihop med sociala omständigheter (exempelvis språkkontakt) (se t.ex. Campbell 1998:316 f). Under senare år har man dock i allt högre grad talat om multikausalitet, alltså att språkförändring ofta inte kan klassificeras som inre eller yttre, utan är resultatet av flera olika, samverkande processer (se t.ex. Chamoreau & Léglise 2012:9, Heine & Kuteva 2003:266). När det gäller försvinnandet av perfektum i Gammalsvenskbydialekten är det naturligt att börja med att söka förklaringen bland så kallade yttre faktorer, men som jag ska visa kan det även finnas inre förklaringar till denna förändring. Dessutom verkar det också gå att koppla ihop förändringen med samhällsliga förändringar i byn.

Bakgrund

Eftersom min analys av perfektums försvinnande förutsätter en viss kännedom om hur den språkliga situationen i Gammalsvenskby har förändrats över tid, särskilt under informanternas livstid, ger jag i detta avsnitt en kort bakgrundsbeskrivning.

Den mest uppenbara omständigheten är att talarna av Gammalsvenskbydialekten ju levit geografiskt separerade från det övriga svenska språkområdet sedan byn grundades av utvandrare från Dagö i dagens Estland

år 1781–1782. Under 1800-talets första hälft förekom knappt någon kontakt med andra svenskspråkiga, men från 1860-talet och framåt blev kontakten till Finland och Sverige allt tätare. År 1929 emigrerade de flesta Gammalsvenskbyborna till Sverige, men efter att en fjärdedel av emigranterna (ca 250 personer) återemigrerat till Gammalsvenskby var kontakten av politiska skäl nästan obefintlig fram till Sovjetunionens fall på 1990-talet (Hedman & Åhlander 2003).

Från senare hälften av 1800-talet hade byn en svensk skola, där barnen åtminstone tidvis studerade ”högsvenska” formellt. I en beskrivning av livet i byn skriver Karlgren (1940:46) att alla barn lär sig *två* främmande språk i skolan, nämligen ryska och högsvenska¹. Det finns tydliga indikationer på att det för svenskans del rådde diglossi med skarp gräns mellan det egna målet och den ”främmande” högsvenskan (närmare härom i Forsman 2012). Den svenska skolan stängdes emellertid vid mitten av 1930-talet som ett led i Stalins kulturreformer, och samtidigt förbjöds religionsutövning, vilket var den andra viktiga domän där högsvenska lärdes in och reproducerades. Av informanterna kan eller kunde endast de äldsta tala och skriva högsvenska eller läsa svenska väl.

En annan viktig upplysning är att byn traditionellt präglats av utbredd flerspråkighet. Alla informanter är i praktiken flerspråkiga; förutom svenska och dagens majoritetsspråk ukrainska talar de även ryska mer eller mindre flytande, och de flesta därtill det tidigare lokala majoritetsspråket tyska, som rentav varit ett av språken i en del informanternas barndomshem. Kontakten med det ukrainska språket ökade avsevärt från år 1950, då huvuddelen av den ukrainska befolkning som finns i området idag anlände i samband med gränsjusteringarna mellan Sovjetunionen och Polen.

Förklaringar till perfektums försvinnande

Påverkan från ukrainskan

Eftersom den svenskspråkiga gruppen i Gammalsvenskby genomgått ett kollektivt språkbyte är det uppenbart att svenskan stått i intensiv kontakt med ukrainskan under största delen av informanternas livstid. Därmed är det logiskt att anta att en språkförändring beror på påverkan från kontaktspråket ukrainska (jfr t.ex. Thomason 2001:66). En grammatisk förändring kan förenklat uttryckt hänga ihop med att talare som lever i en tvåspråkig verklighet kopierar det grammatiska systemet från kontaktspråket för att

¹ Ordet *högsvenska* används här eftersom det är informanternas egen beteckning för denna varietet av svenska.

underlätta sina egna kognitiva processer (Matras 2009:238). Ett sätt att undersöka om försvinnandet av perfektum beror på kontaktpåverkan är alltså att jämföra funktionerna hos svenskans perfektum med hur motsvarande funktioner uttrycks på ukrainska. Utrymmet här tillåter inte någon djuplodande diskussion om exakt vad svenskans perfektum betyder (för sådan se SAG4 230–243 och Larsson 2009:52–103). Jag begränsar mig i det följande till perfektums temporala betydelse, som jag presenterar med utgångspunkt i Larssons (2009:70 ff) beskrivning.

Svenskans perfektum har tre olika huvudbetydelser, som i Larssons (2009) terminologi kallas *experientiellt*, *universellt* och *resultativt perfektum*. Det viktiga i detta sammanhang är att den handling som uttrycks med perfektum i svenskan kan vara avslutad före referenstiden R (för termen se Reichenbach 1948:288) men inte behöver vara det. Där experientiellt perfektum (ex. 1a nedan) signalerar en handling som avslutats före R, signalerar resultativt perfektum att själva handlingen visserligen har avslutats före R men resulterat i ett tillstånd som fortfarande gäller under R (ex. 1b). Universellt perfektum (ex. 1c) betecknar emellertid en handling som fortfarande pågår under R även om den inletts före R. Dessutom finns ”perfect of recent past” (ex. 1d), där det inte framgår huruvida handlingen pågår under R eller inte (exemplen 1a–d är ur Larsson 2009).

- (1) a. Frida har besökt Göteborg många gånger.
b. Frida har just kommit hem.
c. Frida har bott i Göteborg i fem år nu.
d. Hon har varit sjuk (den senaste tiden).

Ukrainskans tempussystem är däremot annorlunda. De av det svenska perfektums betydelser som är avslutade före R (1a och 1b) uttrycks på ukrainska genom preteritum (t.ex. i *Вона відвідала Київ багато раз*, ’hon besöka:PRT:F Kiev många gånger’ kan verbet översättas som ’besökte’ eller ’har besökt’ beroende på kontexten), medan skeenden som pågår (1c) uttrycks genom presens (*Вона живе тут вже п’ять років*, ’hon bo:PRS:3P:SG här redan fem år’).

En granskning av tempusanvändningen hos mina yngre informanter (och delvis även hos de äldre) ger vid handen att det är just så här deras tempussystem ser ut. Det som är avslutat i dåtid uttrycks med hjälp av preteritum, medan det som fortfarande pågår i nutid uttrycks med hjälp av presens. Jfr exemplen (2) från inspelning med Johannes (född 1928), (3) från en inspelning med Margareta (f. 1930) och (4) från en inspelning med Kristina (f. 1937).

- (2) I: he: mike svenskar he:r i bi:n såm såm håa va:i på (.) på besö:k i svärge
 J: ((...)) fån svenzbi:n jär mikke såm **va:r** terin ja:²
 '[...] Från Gammalsvenskby är [det] många som **vara:PRT** därinne ja.'
- (3) I: men (.) men svenskana he:r i bi:n (.) håa bra (.) bra: kåntakt me rissana
 M: ↑no: (.) nudandär rej måŋ å:r **liva** vi då rej bait ↑kri:
 'DM Numera **leva:PRS;PL** vi ju redan många år efter kriget.'
- (4) nå å:t min alle-elsta ba:rnbarn ja? tju:go å:r. han le: še di arbet på fabrik.
 (.) iŋa iŋa d- enn da: **ha:=ŋ** iŋa arbet ent. han **lä:q sej** → å iŋa arbet jär
 ↑ent
 'DM INTJ Mitt äldsta barnbarn, DM, tjugo år. Han studerar för att arbeta på fabrik. Inte en enda dag **ha:PRS;SG=han** något arbete. Han **studera:PRT** och det finns inget arbete.'

I exempel (2) ser man att informantens sätt att uttrycka motsvarande betydelse som i ett experientiellt perfektum är med hjälp av preteritum, eftersom det syftar på en handling som är avslutad vid R. I exempel (3) uttrycker informanten ett skeende som fortfarande pågår med hjälp av presens, helt enligt ukrainskt mönster, där talare av andra varieteter av svenska skulle begagna sig av ett universellt perfektum. I exempel (4) syns växlingen av dessa båda typer av skeenden, när informanten uttrycker den betydelse som fortfarande gäller (motsvarande universellt perfektum) med presens och den som är avslutad före R (motsvarande experientiellt perfektum) med preteritum.

Exemplen (2)–(4) är endast tre av en mängd exempel som kunde anföras. Det förefaller alltså rätt tydligt att det tempussystem som gäller i ukrainskan har lånats in i Gammalsvenskbydialekten. Att talare av minoritetsspråk lånar in mönster från ett dominant språk är inte ovanligt, i synnerhet inte ifall det låntagande språkets system är mer differentierande än det dominanta språkets (Riionheimo 2013:21). Ser man endast till resultatet av det aktuella lånet är det alltså inte förvånande att de sista talarna av Gammalsvenskbydialekten, som levt under stor språklig press från ukrainskan, har lånat av ukrainskans tempussystem på denna punkt. Men att visa på lån av en struktur berättar egentligen endast vad som är källan till

² Exempelen på Gammalsvenskbydialekt är transkriberade i grov ljudskrift med specialtecken enligt IPA-alfabetet. Understruket ord är uttalat med enfatisk betoning. ↑ = följande ord är uttalat med högre ton än omgivningen; ↓ = följande ord är uttalat med lägre ton än omgivningen; → = intonationen antyder en fortsättning; . = tydligt fallande intonation; ? = tydlig frågeintonation. (.) = paus; [] = överlappande tal; (()) = transkriberarens kommentar eller ett osäkert ord; (...) = ett eller några ord eller tvekljud är uteslutna ur transkriptionen. Av utrymmes- och layoutskäl har full interlineär glossning av exemplen inte kunnat ges men för de viktigaste passagerna i exemplen har en översättning till standardsvenska getts. Ord i fetstil är ord som i tillämplig utsträckning glossats enligt Leipzig Glossing Rules (Comrie m.fl. 2008) i översättningen.

strukturen, medan det inte säger någonting om *varför* strukturen lånats in. Att talarna av ett språk också talar ett annat språk betyder ju inte automatiskt att de kommer att låna strukturer från det språket.

Inre förändring

En möjlig delorsak till att perfektum försvunnit finns i dialekten själv. Svenskans perfektum har ju uppstått ur en annan konstruktion, med verbet *ha* som huvudverb och ett perfektparticip som objektspredikativ (Larsson 2009:1), som i exempel (5).

- (5) Jag har väskorna packade.

Konstruktionen är kanske inte så vanlig i modern standardsvenska, men förekommer ganska frekvent i många dialekter. Ivars (2008) rapporterar t.ex. en mycket hög proportionell andel för denna konstruktion i sitt sydösterbottniska material. För de estlandssvenska dialekternas del finns mig veterligen inga exakta undersökningar på denna punkt, men exempelvis Lagman (1979:83f) skriver att den är ”mycket frekvent” i de estlandssvenska dialekterna.

I konstruktionen med possessivt *ha* kongruerar participet med objektet i genus och numerus, medan supinum är en oböjlig form. För Gammalsvenskbydialektens del gäller emellertid några ljudförhållanden som får följderna för participkongruensen: bortfall av tidigare final, postvokalisk dental (standardspråkets *t*, *d* och *n*) – ljudförhållanden som vi ju också känner till från en mängd andra dialekter i Norden. Dessa ljudförhållanden gör att skillnaderna mellan de kongruerande formerna av participet var försvagade eller helt utsuddade redan i äldre varianter av dialekten.

Ett nyare fenomen är däremot att obetonade *i* och *e* ofta sammanfaller i uttalet (närmare härom i Mankov 2010:23). Öppningen av *i* är ju också ett fenomen vi känner till från andra varieteter av svenska, men i Gammalsvenskbydialekten är den här utvecklingen särskilt stark, sannolikt beroende på påverkan från ukrainskan. Följden av denna ljudutveckling är att supinum och perfektparticip sammanfaller också i nästan alla fall där en sådan skillnad skulle ha förekommit (t.ex. *skreve* ’skrivit, skriven, skrivet’).

Lägger man till detta att kongruensen över huvud taget verkar ha varit optionell för particip i predikativ ställning i dialekten (vilket redan rapporteras i Karlgren 1953 [1906] och i stort sett tycks gälla estlandssvenskan överlag), är slutresultatet att den morfologiska skillnaden mellan det mer dynamiska tempus perfektum och den statiska konstruktionen med possessivt *ha* + perfektparticip i praktiken är helt upphävd. Även andra skillnader som standardsvenskan upprätthåller mellan dessa två konstruktioner är mindre entydiga i Gammalsvenskbydialekten – åtminstone i dess slutskede. I den svenska som informanterna talar kan

ordningsföljden mellan supinum/particip och objekt nämligen variera (vilket kan antas bero på tysk påverkan), och partikeladverbial föregår verbet i supinum liksom i perfektparticip. Det ligger alltså nära till hands att tänka sig att perfektum och konstruktionen med possessivt *ha* sammanfallit i dialekten. Exempel (6) från en inspelning med Margareta visar hur svårt det kan vara att skilja mellan dessa två former.

- (6) ↓ja: (.) nå tå de **ha:w** bra: (.) vakät alt **u:thaka** reint å alt så kond de tå:a
(.) ↑så: (.) fi: vi å ((bezatnå)) pre:mia

’Ja, DM om man **ha:PRT** allt bra, vackert **hacka:ut;SUP/PRF;PTC**, rent och allt så kunde man ta, så fick vi också ?? premie.’

Eftersom adverb på svenska ju ofta kan bildas genom ett avledningsmorfem -t som fogas till adjektivet, är det i exempel (6) omöjligt att veta om Margareta uttrycker sig genom ett pluskvamperfektum (’hade hackat ut allting [så att det var] rent’) eller med ett possessivt *ha* (’hade allting rent uthackat’)³.

Tanken bakom detta resonemang är alltså att de yngre talarna, under vilkas livstid svenskan i byn på många sätt levt på undantag, helt enkelt inte längre kunnat skilja mellan dessa konstruktioner. Eftersom de formella ledtrådarna är så vaga kan endast den som har en klar uppfattning om perfektums ställning i det svenska tempussystemet ibland analysera en form som entydigt perfektum. För den som inte har stöd av andra varieteter av svenska (t.ex. svenskt skriftspråk) och som hela tiden har allt mindre input på svenska, är det kanske inte klart att perfektum faktiskt är någonting annat än den statiska *ha*-konstruktionen. Den här slutsatsen stöds av att konstruktionen med possessivt *ha* åtminstone i viss mån lever kvar också hos de yngre talarna, som på den punkten kan stödja sig på en någorlunda motsvarande konstruktion i ukrainskan liksom på olika konstruktioner med perfektparticip i den lokala svenskan. På ett mer allmänt plan visar detta att de inre och de yttre orsakerna till grammatisk förändring ofta kan gå in i varandra på ett sådant sätt att det är omöjligt att skilja dem åt som olika processer; den externt motiverade grammatiska förändringen i det aktuella fallet förutsätter att språket självt gav möjlighet till lånet, och att språket möjliggjorde förändringen beror åtminstone delvis på att det existerade en kontaktsituation.

³ Pluskvamperfektums funktion i förhållande till matristempuset preteritum är ju här densamma som perfektums vore i förhållande till presens.

Språklig reflex av samhällelig förändring

En del av bakgrunden till att sistatalarna av Gammalsvenskbydialekten kommit att låna in en del av det ukrainska tempussystemet kan alltså finnas i de ovan beskrivna inomspråkliga fenomenen. Men det finns dessutom en annan omständighet som kanske bidragit till förändringen och som tydligt visar på sambandet mellan inomspråkliga och utomspråkliga förändringsfaktorer.

En analys av de perfektformer som faktiskt förekommer i mitt material tyder på att perfektum redan i ett tidigare skede kanske inte var en neutral tempusform utan också hade ett visst stilvärde. Trots att även de äldsta informanterna, som gått i svensk skola och kan ”högsvenska”, ställvis visar tecken på tempussystem enligt ukrainsk modell, använder de nämligen perfektum mera i de passager på inspelningarna där de talar högsvenska – rentav så att man ibland får ett intryck av att perfektum överanvänds. Jämför exempel (7) ur en inspelning med informanten Walba, f. 1923:

- (7) W: nåja nå kå (.) åm kå ska ja nu tåra he:r. höş ve **kåm** heim?
I: nå ja [tilleksemp-]
W: [(högsvenska--)] hu:r vi] **ha:r hemkåmmit** i:[:]från
I: [ja:]
W: †tyskland (.) då:lit ((--högsvenska))

I passagen gör informanten Walba en kodväxling⁴ från dialekt till den arkaiska form av högsvenska som de äldsta informanterna behärskade. Samtidigt gör hon emellertid även en tempusväxling från preteritum till perfektum, och det dessutom i en kontext där det ursprungliga tempusvalet förefaller oproblemiskt.

Ett annat exempel (8) kommer från en inspelning med informanten Alvina, f. 1930. Alvinas svenska hör på många punkter till ett yngre språkbruk, och utifrån inspelningar från både 2001 och 2011 är det tydligt att perfektum inte ingår i hennes grammatiska forminventarium. Trots detta uppvisar hon plötsligt perfektum två gånger på varandra i en sekvens i religiös stil. Exemplet kommer från en del av intervjun där Alvina talar om sin starka lutherska tro, och då även berättar att hon under gudstjänsterna i den lokala, tyska församlingen brukar stå vid prästen och tolka hans tyska ord till ukrainska. Förutom innehållet och den narrativa kontexten, är den religiösa stilen också uppenbar i intonationen och rytmen, som är annorlunda i denna passage än i resten av narrativet.

⁴ Att det verkligen är fråga om en kodväxling ser man bland annat på grammatiken (hjälpverbet *ha* kongruerar inte i numerus), fonologin (hörbart *t* i slutet av supinumformen) och lexikon (t.ex. *hur* för dialektens *höş*, *tyskland* för dialektens *ti:skland*).

- (8) ((mässande intonation--)) tå han ås ent hörpär så hörpär inen ent ås. gidz bara (.) **hå:a vi ↑i:veså:e ive nå:te** (.) takk va:re gu:→ (.) takka ve gu:→ (.) om kve:ldn **håa vi ↑i:vele:ft då:an** takka vi å:tår gu:→ ((--mässande intonation)) (.) en **an hörft ås**

’Om han oss inte hjälper, så hjälper ingen oss. Tänk bara, **ha:PRS;PL vi över:sova:SUP/PRF;PTC över natten**, tack vare Gud, tackar vi Gud; om kvällen, **ha:PRS;PL vi över:leva:SUP dagen**, tackar vi åter Gud att **han hjälpa:PRT oss**.’

Förutom de två avstickande perfektformerna i utdraget, ser man här även i den sista satsen en övergång till dialektens vanliga tempus preteritum när intonationen övergår från den mässande, kyrkliga intonationen till vanlig berättande intonation.

Flera exempel hade kunnat föreläggas till stöd för att perfektum för talarna innehåller en nyans av högre stil, men jag har valt just (7) och (8) eftersom växlingen mellan de två tempusen markeras av andra uppenbara växlingar (en kodväxling respektive en intonationsväxling som tydligt avgränsar en innehållsmässig helhet) och därmed är särskilt tydliga. I bägge exemplen ackompanjerar växlingen mellan perfektum och preteritum alltså förändringar på andra nivåer i språket. Den tempusväxling som kodväxlingen i exempel (7) tycks framtvinga ger till yttermera visso intryck av hyperkorrektion, medan tempusväxlingen i den religiösa passagen i exempel (8) utgör de enda exemplen på perfektum i de ca 100 minuter av inspelningar med Alvina som ingår i mitt material.

Det intressanta i fråga om sambandet mellan stilnivå och förekomst av perfektum är att det finns en koppling till de samhällseliga förändringarna i Gammalsvenskby. För det första har det nämligen visats i flera studier av språkdöd att just stil och register hör till de delar av språket där sistatalares uttrycksmöjligheter ofta är krympta jämfört med tidigare skeden i språkets historia (Palosaari & Campbell 2011:116, Tsunoda 2005:107f). Om det stämmer att perfektum redan i ett tidigare skede hade en viss nyans av högre stil, är det alltså inte förvånande att sistatalarna – som inte kan tala högsvenska eller läsa på svenska, och i vissa fall rentav har svårigheter med att *förstå* högsvenska – skulle förlora detta tempus, i synnerhet som det till sin funktion är mer differentierande än ukrainskans tempusformer.

För det andra: I en språkgemenskap som är diglossiskt organiserad är H-varietet, d.v.s. den språkvarietet som används för kommunikation i mer formella språkliga domäner, per definition en varietet som man lär sig genom formell undervisning eller kommer i kontakt med på dessa klart avgränsade språkliga domäner; i mer informella sammanhang använder man vanligen det egentliga modersmålet, L-varietet (Ferguson 1959). Med tanke på att den svenska skolan stängdes vid mitten av 1930-talet och att den andra domänen med högsvenska, religionsutövningen, förbjöds vid samma

tid, är det alltså föga överraskande att en grammatisk distinktion som kanske uttryckligen hörde till H-varieteten skulle försvinna.

4 Sammanfattning

Det förefaller som om orsakerna till att tempus perfektum försvunnit i Gammalsvenskbydialektens slutskede är mångahanda. Den intensiva kontakten med ukrainska verkar ha lett till att tempusformens funktioner övertagits av andra tempus i dialekten. Denna förklaringsmodell stöds av att det tempussystem som särskilt de yngre informanternas tal uppvisar på denna punkt överensstämmer med det tempussystem som finns i kontaktspråket. Samtidigt är det emellertid klart att detta egentligen endast förklarar *varifrån* det tempussystem som nu råder i dialekten härstammar, medan det inte säger så mycket om *varför* denna utveckling kommit att ske.

En tänkbar orsak till förändringen utgörs av det faktum att språkliga drag i dialekten själv bäddat för ett formellt och sedan betydelsemässigt sammanfall mellan perfektum och den possessiva *ha*-konstruktionen, som fortfarande förekommer i dialekten. Sätillvida kan försvinnandet av perfektum alltså ses som en ”inre” förändring. Som en viktig bidragande (eller åtminstone underlättande) faktor i detta sammanfall bör man i så fall räkna med den minskning i input som talarna upplevt i och med att antalet talare konstant decimerats som följd av det kollektiva språkbytet till ukrainska. På ett allmänt plan visar analysen att det i situationer som den aktuella ofta kan vara omöjligt att entydigt klassificera bakgrunden till en förändring som ”inre” eller ”yttre” orsaker, eftersom bägge typerna samverkar och påverkar varandra.

Samtidigt måste man dock fråga sig om de två konstruktioner som här antas ha sammanfallit egentligen någonsin varit åtskilda på ett så enkelt sätt i dialekten. Som jag ovan visat finns det nämligen tecken på att perfektum redan tidigare snarare varit kopplat till H-register i det diglossiska system som rådde bland talarna, medan tempuset är klart ovanligare hos informanterna i de L-register som täcktes av dialekten. Denna tolkning finner ytterligare stöd i att de talare som förefaller ha ett levande perfektum främst är sådana som genom skolgång på svenska haft tillgång till två olika varieteter av svenska. De talare som fått sin utbildning på andra språk sedan den svenska skolan stängdes och religionsutövning i praktiken förbjöds, verkar däremot sakna tempuset. Här kan man alltså även räkna med att en rent samhällelig förändring haft en mycket konkret inverkan på språket.

Slutsatsen av detta är att ingen av modellerna – varken den som utgår från språkkontakt, den som utgår från inre eller den som utgår från sociala orsaker – i sig själv räcker till för att förklara perfektums försvinnande i Gammalsvenskbydialekten. Den språkliga förändring som här granskats kan alltså karaktäriseras som multikausal, och studien visar dessutom att såväl de

inre som de språkkontaktrelaterade förklaringsmodellerna i slutändan är mycket nära sammankopplade med både varandra och de sociala och samhällseliga omständigheter som talgemenskapen lever i.

Litteratur

- Campbell, Lyle 1998. *Historical Linguistics. An Introduction*. 2nd ed. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Chamoreau, Claudine & Léglise, Isabelle 2012. A multi-model approach to contact-induced language change. I: C. Chamoreau & I. Léglise (red.), *Dynamics of Contact-Induced Language Change*. Berlin: de Gruyter Mouton. S. 1–15.
- Comrie, Bernard, Haspelmath, Martin & Bickel, Balthasar 2008. The Leipzig Glossing Rules. Revised version of Februari 2008. <<http://www.eva.mpg.de/lingua/resources/glossing-rules>>. [Tillgänglig 29 september 2013.]
- Ferguson, Charles A. 1959. Diglossia. *Word*. 15. S. 325–340.
- Forsman, Ludvig 2012. The Linguistic Ecology of the Death of Swedish in Ukraine. I: A. Koskensalo m.fl. (red.), *Language: Competence–Change–Contact/ Sprache: Kompetenz – Kontakt – Wandel*. Berlin: LIT Verlag. S. 221–238.
- Hedman, Jörgen & Åhlander, Lars 2003. *Historien om Gammalsvenskby och svenskarna i Ukraina*. Stockholm: Dialogos.
- Heine, Bernd & Kuteva, Tanja 2003. *Language Contact and Grammatical Change*. (Cambridge approaches to language contact.) Cambridge etc.: Cambridge University Press.
- Ivars, Ann-Marie 2008. Perfektuella uttryck i sydösterbottnisk dialekt. *Svenska landsmål och svenskt folkliv*. 2008. S. 83–94.
- Karlgren, Anton 1940. Gammalsvenskby: Land och folk. *Svenska Landsmål och svenskt folkliv*. B. 27.
- Karlgren, Anton 1953 [1906]. Gammalsvenskby. Uttal och böjning i Gammalsvenskbymålet. Med kommentarer utgivet av Nils Tibergh. *Svenska landsmål och svenskt folkliv*. B. 56.
- Lagman, Edvin 1979. *Estlandssvenskarnas språkförhållanden*. (En Bok om Estlands svenskar. 3A.) Stockholm: Kulturföreningen Svenska Odlingens Vänner.
- Larsson, Ida 2009. *Participles in Time. The Development of the Perfect Tense in Swedish*. (Nordistica Gothoburgensia. 29.) Göteborg: Göteborgs universitet.
- Mankov 2010 = Маньков А.Е. Дialekt села Старошведское. *Вестник Православного Свято-Тихоновского Гуманитарного Университета. Серия III: Филология*. 1(19). S. 7–26.
- Matras, Yaron 2009. *Language Contact*. Cambridge etc.: Cambridge University Press.
- Palosaari, Naomi & Campbell, Lyle 2011. Structural aspects of language endangerment. I: Austin, P.K. & Sallabank, J. (red.), *The Cambridge Handbook of Endangered Languages*. Cambridge etc.: Cambridge University Press. S. 100–119.
- Reichenbach, Hans 1948. *Elements of Symbolic Logic*. New York etc.: The Macmillan Company.
- Riionheimo, Helka 2013. Johdannoksi: Ensikielen attritiosta. I: K. Granqvist & P. Rainò (red.), *Rapautuva kiel. Kirjoituksia vähemmistökielten kulumisesta ja kadosta*. (Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia. 1404.) Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. S. 11–36.

- SAG4 = Teleman, Ulf, Hellberg, Staffan & Andersson, Erik 1999. *Svenska Akademiens grammatik. 4. Satser och meningar*. Stockholm: Svenska Akademien.
- Thomason, Sarah G. 2001. *Language Contact*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Tsunoda, Tasaku 2005. *Language Endangerment and Language Revitalization*. (Trends in Linguistics Studies and Monographs. 148.) Berlin: Mouton de Gruyter.

Talarens vanda och hänförelse

Finländska högskolestudenter och lärare om sitt talarethos

Mona Forsskåhl & Carita Rosenberg-Wolff

Introduktion och bakgrund

Hur upplever talaren sin roll som offentlig talare? Den frågan är något som har dryftats inom retoriken sedan antiken. I verket *Retoriken* (i sv. övers. 2012) har Aristoteles (384–384 f.Kr.) definierat begreppen *ethos*, *logos* och *pathos*, d.v.s. trovärdigheten i sammanhanget, förnuftet och känsloladdningen. De här aspekterna kan appliceras både på talaren, talet och publiken, d.v.s. hela den kommunikativa situationen. I sitt verk *Om talaren* (55 f.Kr., i sv. övers. 2008) utvecklar romaren Cicero de grundsatser inom klassisk retorisk teori och praxis som Rom hade övertagit från den grekiska retoriken. Liksom Cicero riktar vi i denna studie blicken på talaren.

Det övergripande forskningsproblemet vi tar oss an är hur studenter kan erövra en talarroll och hantera den press en talsituation kan innebära. Vi granskar frågan ur två synvinklar. För det första tecknar vi en bild av hur unga vuxna, studenter vid universitet i Finland, ser på sig själva som talare, eller mer specifikt hur de upplever och med språkets hjälp konstruerar sina talarroller. Härvidlag gör vi också jämförelser med mer erfarna talare och deras beskrivning av sig själva som talare. För det andra ställer vi de empiriska resultaten i relation till nutida teoretiska modeller baserade på den klassiska retoriken. Slutligen dryftar vi implikationerna av våra empiriska resultat: Vi menar att den klassiska retoriken försvarar sin plats som centralt verktyg för den som vill utvecklas till professionell talare.

Dagens offentliga arenor har många likheter med antikens Rom. Den retoriska kompetensen är viktig i samhället. Den person eller organisation som vill räkna med framgång måste kunna kommunicera också muntligt. Vikten av att utveckla en muntlig kompetens avspeglas också i skolornas läroplaner, och ses som självklar i den akademiska världen.

I Sverige, Danmark och Norge bedrivs både forskning och utbildning i retorik, medan retorikutbildningen i Finland begränsar sig till enstaka

obligatoriska och frivilliga kurser i presentationsteknik eller muntlig kommunikation (Hietanen 2007). En genomgång av kursplaner och studieprogram vid finländska universitet visar att på finskt håll erbjuds kurser i muntlig kommunikation som företrädesvis behandlar kommunikativa situationer (mötesförhandling, ledarskapskommunikation) ur ett teoretiskt helhetsperspektiv. Talarna ses som studieobjekt i stället för aktiva aktörer. Svenskspråkiga kurser i ämnet följer för sin del den nordiska traditionen som återgår på den klassiska retoriken (se t.ex. Fafner 1989, Johannesson 1998, Kjeldsen 2008).

Den klassiska retoriken belyser talarsituationen ur olika perspektiv. I centrum står dock alltid själva kommunikationssituationen; förhållandet mellan talaren, innehållet och publiken. Denna treenighet behandlas så att sökarljuset kastas på olika aspekter i relationen, såsom talarens förberedelse, formulerad av Aristoteles (2012) och utvecklad av Cicero (2008, böckerna II och III) i partesmodellens begrepp: *Inventio* handlar om hur man samlar och avgränsar sitt material, *dispositio* fokuserar på i vilken ordning materialet presenteras, *elocutio* står för arbetet med de språkliga formuleringarna, *memoria* hänvisar till inläring och övning inför framförandet och *actio* syftar på själva framförandet. Blicken kan också riktas mot talsituationen där förhållandet mellan talare, innehåll och publik definieras i termerna *ethos*, *logos* och *pathos*. Det innebär att talaren ska kunna påvisa ett *ethos*, en personlig trovärdighet. Men även innehållet i framförandet, och talarens inställning till publiken ska vara präglad av ett *ethos*. Samma gäller *logos*, förnuftet. Talaren ska uppvisa ett förnuft, vilket sker genom att innehållet är förnuftigt och sålunda respekterar åhörarnas krav på att betraktas som förnuftiga. *Pathos*, känslan, kan likaså relateras till såväl talare, innehåll som lyssnare.

Obehag eller nervositet för att uppträda inför en grupp är en känsla som antagligen de flesta talare har erfarenhet av. Talängslan omfattar ett brett spektrum från en känsla av rampfeber i en specifik talarsituation till en generell social fobi. Beskrivningen av hur talare upplever talängslan utgör mestadels en uppräkningslista av olika fysiska förmimmelser såsom hjärklappning, handsvett, darrningar, stammande, minnesluckor, panikattacker och undvikande av ögonkontakt (Se t.ex. Cicero 2008, bok I:65, Axelsson 2011:13–23). Talängslan framställs ofta i litteraturen som ett individuellt problem som kan behandlas genom t.ex. självhjälpsprogram och kurser. Sätten att närma sig problematiken varierar från behavioristiskt inspirerade behandlingsmodeller till kognitiv beteendeterapi, övningar i mindfulness, andningsövningar och affirmationer (Axelsson 2011:27–44).

Material och metod

Underlaget för vår studie omfattar texter skrivna dels av studenter vid tre universitet, dels av undervisande personal vid två olika universitet i Finland. De vidtalade studenterna har fått i uppgift att skriva en reflekterande text under rubriken ”Jag som talare” och en del har därtill blivit ombudda att reflektera över kulturspecifika drag hos talare. Materialet omfattar totalt 87 texter, av vilka 77 är skrivna av studenter. Texterna varierar i längd mellan ca 500 och 1700 ord. Studenttexterna är insamlade i anslutning till kurser på universitetsnivå som handlar om antingen muntlig kommunikation eller retorik. I analysen refererar vi till samtliga skribenter med pronomenet hon.

De professionella talarna som bidragit med texter arbetar och är professionellt verksamma i en finländsk (universitets)kontext. De har inte fått en specifik rubrik utan enbart en kort anvisning där de ombeds beskriva sina tankar om att tala inför publik. Texterna av de professionella talarna varierar i form, från sammanhängande texter till punktlistor och tabeller.

För att uppnå vårt empiriska syfte har vi valt en diskursanalytisk metod. Diskursanalys utgår från tanken att människan använder språket för att konstruera mening och kunskap (Winther Jørgensen & Philips [1999] 2000:11). Detta gör hon genom diskurser, d.v.s. en mängd utsagor som ingår i en och samma ”diskursiva formation” (Foucault 1972:133). Vidare ser man inom diskursanalytiska inriktningar (se Winther Jørgensen & Phillips [1999] 2000:15–16) på förhållandet mellan språket och uppfattningen av verkligheten som dualistiskt. De återspeglar och påverkar varandra. Med en diskursanalytisk ansats är man alltså inte ute efter en objektiv sanning utan snarare efter hur sanning konstrueras genom språkliga praktiker.

Den gemensamma basen har givit upphov till flera olika diskursanalytiska perspektiv som i stort kan delas in i tre skolor (för en översikt se Winther Jørgensen & Phillips [1999] 2000). Fairclough (1992:kapitel 6) tar i sin kritiska diskursanalys fasta på språkliga aspekter, med stöd av Hallidays (1985) systemisk-funktionella lingvistik och menar att varje instans av språkbruk har tre dimensioner: den utgör på en gång en text, en diskursiv praktik och en social praktik. Detta har varit en viktig bas inom de textanalysmodeller som bland annat Hellspong och Ledin (1997) beskrivit på nordisk botten, och som också är den textanalysmodell vi har valt för vår studie i tillämpliga delar.

I vårt material har vi valt ut de aspekter som är relevanta för syftet, närmast texternas ideationella struktur. De interpersonella och textuella strukturerna är mindre viktiga. Vi har också valt att anlägga ett makroperspektiv på materialet. Det vi följaktligen gör är en ideationell textanalys i tillämpliga delar (Karlsson 2011:36–37; Hellspong & Ledin 1997, kapitel 8). Ansatsen i analysen är abduktiv, förtolkande och kvalitativ. Det betyder att vi låter materialet styra analysen utifrån en ideationell textanalysmodell som bygger på en närläsning av texterna. Iakttagelser i

materialet granskas utifrån analysmodellen och speglas dessutom mot retorikens begrepp och kategoriseringar. Konkreta frågor vi har ställt till texterna är följande: vilka teman, hurdana processer och propositioner väljer skribenterna att lyfta fram? Vilka deltagare tas upp i anslutning till de centrala temana? Hurdana perspektiv anlägger skribenterna då de beskriver sig själva som talare?

Texterna och deras kontexter

Studenterna har skrivit sina självreflekterande texter för oss som lärare och forskare, inom ramen för kurser som handlar om retorik och muntlig kommunikation. Texterna ingår således i den diskurs som pågår inom respektive kurs. Det finns dock skillnader mellan texterna i att vissa har tillkommit i början av en kurs och andra längre in i kursen.

De professionella talarna har riktat sig till oss som kollegor. Att på det här sättet utelämna tankar om sig själv som talare hör knappast till den vanliga professionella diskursen. Genom att vi bad kollegor skriva en text om att vara talare, kom de i alla fall att börja samtala sinsemellan om hur det är att tala inför publik och därmed kom texterna att ingå i en lokal diskurs. Vårt forskningsmaterial kan på det här sättet ses som både konstruerat och konstruerande sett i relation till pågående diskurser om talarskap.

I studenttexterna återkommer tre teman som får stort utrymme i flera texter, nämligen *känsla*, *roll* och *skolerfarenheter*. Så gott som alla skribenter konstruerar sig som talare genom att beskriva den *känsla* de har då de talar eller då de tänker på sig själva som talare. Det andra temat som utkristalliserar sig är *roll*. Studenterna uttrycker frågan om hur de som talare har, iklär sig och kan utnyttja roller på olika sätt. Det tredje temat vi granskat är *skolerfarenheter*. Informanternas erfarenheter av skolan får ofta formen av korta narrativer där de beskriver tidigare upplevelser av att tala inför publik.

Vi har valt att fokusera på dessa tre prominenta teman i texterna. Men i texterna kan man även finna andra teman. De tre teman vi har abstraherat bygger på en induktiv läsning, men exempelvis en läsning strikt utifrån retorikens begrepp hade gett andra teman. I diskussionen nedan granskar vi de valda temana mer ingående och analyserar dem i relation till den klassiska retorikens tredelningar: *ethos*, *pathos* och *logos*, respektive talaren, talet och åhörarna. Också retorikens partesmodell är en referensram vi stöder oss på i analysen som följer.

Känsla

I samtliga texter ingår diskurser över temat känsla som studenterna förknippar med att tala inför publik. Sättet att konstruera temat faller i stora drag ut i två kategorier: Antingen uttrycks känsla som del av korta narrativer

om skribenterna själva någon gång när de har hållit ett tal, eller som generaliserade påståendesatser om hur det förhåller sig då de talar, eller ska tala. I bägge framställningssätt är den primära deltagaren ett subjektivt *jag*. I de generella påståendesatserna använder studenterna verb i aktiv form, ofta men inte alltid i presens, så att det blir ett generellt påstående utan fästpunkt i tiden. Verben som används beskriver tillstånd, d.v.s. mentala och relationella processer: hur *det känns*, och hur *det är* eller *blir*, som i exemplen 1–3 nedan. Temat *känsla* konstrueras så att det får ett explicit lexikalt uttryck i texten, i form av ett verb (*känns*) som i exempel 1, eller implicit med andra uttryck som illustrerar känsla som i 2 och 3.

- (1) När jag hör ordet föredrag så känns det som om nackhåren reser sig på mig.
- (2) När jag ställer mig framför publiken blir mitt tal fumligt, irrande och osäkert.
- (3) Själva tanken på att tala, berätta eller föreläsa för andra är mig inte motbjudande.

Som framgår av exemplen är de känslor studenterna tar upp i samband med att tala inför publik inte enbart negativa. Exempel 3 visar hur en skribent specifikt säger att hon inte upplever det som motbjudande att vara talare. Visserligen säger hon inget om hur hon då upplever det i stället, men hon har ändå valt att använda uttrycket *motbjudande*. Exemplet illustrerar alltså det faktum att talarrollen konstrueras som ett fenomen förknippat med subjektiva känsloupplevelser.

Sett i relation till retorikens tredelning i talare, tal och publik kan man notera att särskilt skribenter som inte ännu har tillgång till retorikens begreppssystem, i sina texter lyfter fram bara talarens subjektiva känslor. Det vi nämligen inte hittar i texterna av de skribenterna är diskurser där själva talet och dess innehåll lyfts fram och ställs i relation till känslor. Inte heller hittar vi i de texterna ett publikperspektiv.

Då man ställer temat känsla mot partesmodellen framträder också intressanta mönster. De studenter som saknar en retorisk begreppsapparat konstruerar temat i relation till *actio*, d.v.s. den stund då de står eller ska ställa sig upp inför sin publik. De studenter som däremot redan känner till retorikens partesmodell verkar kunna finna stöd i den. De relaterar sina känsloupplevelser till förberedelseprocessen, som i exempel 4.

- (4) Jag känner mig mycket mera självsäker om jag har varit noga med förberedelseprocessen och känner mig då mer som en expert om det ämne jag talar om. [---] Mestadels tänker jag på innehållet i sig. Jag använder inte olika smyckningsord och inte heller känsliga uttryck. Jag vill vara sakkunnig och ta hänsyn till olika aspekter.

Exemplet visar hur skribenten förknippar känslan av självsäkerhet med delar av partesmodellen, där hon själv lägger vikt vid delarna inventio och dispositio, men även överväger elocutio, d.v.s. talets utformning och språkdräkt. Genom detta relaterar hon samtidigt temat känsla till talet och inte bara sig själv som talare.

Vid sidan av de ovan presenterade sätten att i påståendesatser med verb som beskriver oavslutade tillstånd förekommer i flera texter längre eller kortare narrativa sekvenser där skribenter berättar om hur de har talat inför publik. Narrativerna hänför sig antingen till specifika situationer eller utgör sammanfattningar av talarerfarenheter över lag.

- (5) När jag väl står framför en publik och alla riktar sina blickar mot mig går jag i lås. (...) Stundvis stammar jag, jag rodnar fram och tillbaka och mina händer skakar.
- (6) Mina klasskamrater såg ut som stora fiskar som med sina uttryckslösa och ointresserade ögon stirrade rakt på mig. Jag tog ton och tittade på mina små papperskort. Ögonen försökte se vad där stod, hjärnan försökte förstå vad orden betydde men allt saknade mening. Det enda jag kunde se var att mina papperskort skakade värre än ett höghus under jordbävning och den enda bokstaven jag kunde urskilja var ett stort A. Mina händer höll skakandes i korten och mina ögon flackade fram och tillbaka mellan havet av fiskögon. Jag klarade det inte längre. Min mun mumlade ett obetydligt: slut, och sen var allt slut. Min karriär som talare var över.

Utdragen ovan ingår i texter av studenter som ännu inte har tillgång till retorikens begreppsapparat. De tecknar en målande bild av starka subjektiva upplevelser av nervositet och beskriver skribentens fysiska upplevelser av talarskapet. Det handlar om kroppsliga reaktioner, vilket även Cicero (2008 bok I:65) tar upp: *jag bleknar vid talets inledning och darrar i varje lem och i hela mitt medvetande*. Skribenterna beskriver materiella eller mentala processer där deras kropp eller hjärna agerar, eller reagerar. Det motsvarar också Axelssons (2011:13–23) iakttagelser. Deltagarna i dessa processer är primärt kroppsdelar och verben som används i aktiv form beskriver fysiska skeenden, som alltså snarare utförs av kroppsdelar än av ett subjektivt jag.

De här narrativerna fokuserar på partesmodellens actio. Gemensamt är det subjektiva perspektivet, även om det är kroppsdelar och inte *jag* som agerar. Det saknas narrativer som lyfter fram talets innehåll eller form. I de få fall där publikens synvinkel kommer in handlar det om utvärderande kommentarer i slutet av berättelsen, som i exempel 7 och 8.

- (7) ...Lyckligtvis brukar min nervositet under framföranden sällan märkas eller höras, har folk berättat i sin feedback för mina presentationer.
- (8) ...Jag vet att min nervositet inte syns så tydligt och det hjälper mig att klara av situationen.

I exemplen avslutas narrativerna med korta kommentarer om att nervositeten inte syns eller märks, eller enligt publiken inte lär synas eller märkas. Den fysiska upplevelsen av nervositet är alltså inte det enda relevanta för dem. Lika relevant är hur de fysiska skeendena syns utåt (jfr Savitsky och Gilovich 2003). Om talaren är rädd att nervositeten märks växer nervositeten ytterligare. Bara i några få texter lyfts emellertid publikens explicita kommentarer fram, som i exempel 7. Klart vanligare är den subjektiva uppfattningen om hur nervositeten tar sig uttryck, som exempel 8 visar. Utifrån texterna får man med andra ord ingen information om hur de medverkande skribenterna verkligen tar sig ut som talare. Det man får är en bild av hur de upplever talandet subjektivt.

En något annorlunda bild träder fram då man betraktar narrativer av skribenter som kan använda de retoriska begreppen och modellerna som redskap. I deras narrativer har också förberedelseprocessen samt talet och lyssnarna en plats, som i följande exempel.

- (9) Jag tycker att mina muntliga presentationer brukar lyckas ganska bra eftersom jag oftast förbereder mig ordentligt. Jag tycker jag är ganska bra på att hitta det väsentliga i texter och jag försöker göra tydliga Powerpoint-presentation med några fraser, stödord och exempel. Jag brukar också ha med mig ett papper med annan information jag vill komma ihåg att säga.

Sammantaget framträder bilden att det att vara talare är en fråga om känslor. Vidare tyder vår analys på att känsloupplevelserna varierar från omedelbart subjektiva, kopplade till *actio*, till mer nyanserade som inbegriper också förberedelseprocessen och själva talet. Avgörande verkar vara om skribenten har kännedom om retorikens begreppssystem, så att begreppen hjälper skribenten att nyansera känsloupplevelsen och ställa den i relation till andra faktorer än sig själv som subjekt.

Roll

I det här avsnittet analyserar vi temat roll. De roller som studenterna tar upp faller i stort i sär i två kategorier. Dels behandlar skribenterna abstrakta nationella och kulturella talarroller, dels tar de upp konkreta roller som de har egna erfarenheter av, bl.a. roller som sakkunnig, politiker, präst, lärare, tränare, tutor, fäktningsdomare, cirkuslärare eller musiker. I exempel 10 handlar det om kulturell talarroll.

- (10) Jag har läst någonstans att svenska människor mycket oftare ger komplimanger åt varandra än finska människor. Finländare verkar också ofta nedvärdera sig själva. Jag tror att finländare kanske är ganska blyga att tala till främmande människor och det hör inte till finsk talkultur att tala så mycket. I Finland är man mer formella. Jag känner ganska lite

finlandsvensk talkultur men jag tror att den ligger någonstans mellan den finska och den svenska.

Exemplet är representativt för diskurserna om nationella talarroller. Skribenterna tar delvis avstånd från kategoriska påståenden om hur svenska, finlandssvenska och finska talare är och gör, men lyfter trots det fram dem. Modaliserande strategier är vanliga i samband med diskurserna om nationella roller. Skribenterna refererar till vad de har hört eller läst, de positionerar sig genom verb som *verkar* och *tror* och modaliserande adverb som *ofta* och *kanske*. Naturliga deltagare i propositionerna är länderna, de nationella grupperna och talkulturerna, och de ingår i relationella eller materiella processer: de *är* eller *hör till* något, eller *gör* på något sätt. Textens jag ingår för sin del i mentala processer i dessa diskurser, i form av den som *tror*, som *inte känner till* eller som har *hört, läst* eller *märkt* något. Utifrån texterna framträder en vag kontur av den finska anspråkslöshetens ethos, så att svenska talare beskrivs som öppnare och livligare än finska talare, medan finlandssvenska talare placeras mitt emellan dessa poler.

Den andra stora gruppen av roller som studenterna tar upp konstrueras mer konkret och utan förbehåll. Exempelen 11 och 12 illustrerar detta sätt att behandla temat roll i texterna.

- (11) Min bekvämhets framför människor kommer från att jag är sångare och är van att stå ensam på scen.
- (12) För mig är det extremt viktigt att jag känner att jag innehar någon form av expertis om det ämne jag talar om [...]. Känslan att jag, genom mitt kunnande och min yrkesroll, har rätt att ta av publikens tid har kommit att bli en extremt viktig faktor för att jag ska vara en harmonisk talare framför min publik.

Som framgår av exemplen konstrueras roller på flera olika sätt och med hjälp av olika diskursiva mönster. I exempel 11 formuleras rollen sångare som något textens jag *är* och detta varande konstrueras i en relationell process som en orsak till en känsla av bekvämhets inför en publik. Skribenten i exempel 12 talar om rollen som expert och om en yrkesroll. Expertrollen konstrueras hon som något hon *känner* eller behöver känna att hon innehar. Först kopplar hon ihop rollen med sig själv genom en mental process som uttrycks genom en verbfras utan fast tidsförankring, och sedan kopplar hon ihop den med att vara en harmonisk talare i en relationell process med en verbfras som beskriver en utveckling: *har kommit att bli*.

I det sista exemplet på temat roll visar skribenten hur talarjaget helt och hållet underordnas talets innehåll och åhörarna, så att jaget träder in i rollen som förmedlare mellan tal och åhörare.

- (13) I talarsituationen lämnar jag mig själv utanför och blir så att säga bara mellanhanden för mitt framförande.

I exemplet ingår textens jag i en materiell process och gör alltså något aktivt: *lämnar sig själv utanför*. Genom denna handling relaterar hon sig till rollen som mellanhand eller förmedlare, så att hon *blir* till sin roll. Väsentligt att poängtera är att skribenten är en av de som har deltagit i en kurs i retorik och begreppsapparaten är bekant för henne.

Sammanfattningsvis visar diskurserna om roller att de abstrakta kulturella rollerna är något studenterna förhåller sig problematiserande till. I motsats till de kulturella rollerna ingår även diskurser om mer konkreta roller, sådana de har personliga erfarenheter av. Skribenterna kan stöda sig på sina yrkesroller eller roller som experter i talsituationen, d.v.s. *actio*, men därtill påverkar rollen också andra delar av arbetsprocessen.

Skolerfarenheter

Många av skribenterna i materialet väljer att ta upp erfarenheter av att tala inför publik under skolorn. En påfallande tudelning i dessa diskurser är uppdelningen i erfarenheter från lågstadietiden och högstadietiden vilket exemplen 14 och 15 visar.

- (14) Då när jag var yngre (typ i lågstadiet) var det helt andra bullar. Då älskade jag att framträda framför klassen.
- (15) Den s.k. retorikundervisning man fick under min tid i skolan [högstadiet] var väldigt fixerad vid regler om rätt och fel sätt att vara (kroppshållning, talsätt, gester etc.).

Tudelningen tar sig uttryck på två olika sätt. För det första är samtliga erfarenheter som har att göra med tiden före högstadieålder positiva, som i exempel 14. Skribenten uttrycker i en oavgränsad mental process med verbet *älskade* hur hon upplevde framträdandet som något positivt. Detta är ett typiskt mönster. Materiella processer och relationella processer saknas i dessa beskrivningar, d.v.s. skribenterna uttrycker inte hur de *gjorde* eller hur det *var*, utan som i exemplet hur de kände eller upplevde talarskapet. För det andra uttrycks dessa skolerfarenheter genomgående utifrån ett subjektivt jag-perspektiv.

Formuleringarna som gäller högstadietiden har genomgående en negativ ton som i exemplet ovan. Även om ett direkt negativt lexikalt uttryck saknas i exempel 15 blir det klart att retorikundervisningen inte konstrueras som något positivt. Man kan även notera att uttryckssättet är opersonligt. I exempel 15 förekommer ett generiskt *man* som tar emot undervisning, och undervisningen kopplas genom en relationell process till ett stringent regelsystem. En viktig aspekt i exempel 15 är vidare att regelsystemet har fokuserat på partesmodellens *actio*: *rätt och fel sätt att vara*. I materialet saknas högstadieerfarenheter som gäller andra faser i arbetsprocessen.

Sammantaget konstrueras således skoltidens erfarenheter antingen som positiva eller negativa. De positiva erfarenheterna förknippas med lågstadietiden, medan samtliga negativa erfarenheter förknippas med högstadieundervisningen. De senare behandlas i opersonliga konstruktioner medan de positiva lågstadieerfarenheterna konstrueras utifrån jagperspektiv.

De professionella talarna har redskap

Då man granskar de professionella talarnas texter framträder ett nytt mönster. Talarna beskriver hur de förbereder sig och planerar, och hur viktig målgruppen är för dem: *...Ska vara väl förberett*, skriver en informant, medan en annan skriver: *...numera mindre övning men väl genomtänkt – detta innebär: klart fokus i talet när man planerar det och dessutom måste man beakta målgruppen*. De professionella talarna lyfter alltså fram att de försöker anpassa sig till publiken. De vill kommunicera med sin publik: *under själva talet ska man rikta sig till åhörarna, tala så fritt som möjligt utan att man tappar den ursprungliga planen*. Väl att märka använder skribenterna i två av citaten här pronomenet *man*. De citerade skribenterna växlar i själva verket i sina texter mellan *jag* och *man*. Möjligen kan valet av det opersonliga *man* här tolkas så att det är allmänna principer skribenten följer i sitt talarskap. De anlägger inte en uteslutande subjektiv infallsvinkel på sitt talarskap, utan är medvetna om och kan anlägga ett yttre perspektiv på sig själva talare. Talarrollen konstrueras därmed inte som en subjektiv emotionell upplevelse utan som något som talare generellt förutsätts dela.

Sammanfattning och slutdiskussion

I analysen ovan har vi granskat tre teman som återkommer i studenternas texter, nämligen känsla, roll och skola. Vi kan sammanfatta temana i tre propositioner: Talarskapet är kopplat till känsloupplevelser. Skribenterna kan iklä sig eller ha roller som gör talandet till något (mer) positivt. Att tala inför publik blev värre under skoltiden.

Särskilt studentinformerarna utan kunskaper om retoriska begrepp har valt att diskutera sig själva som talare ur ett subjektivt perspektiv och med fokus på *actio*. Detta verkar vara en fas under den retoriska utvecklingsprocessen då fokus ligger på jagets perspektiv. Detta stöds av att de studenter som känner till de retoriska modellerna i likhet med de professionella talarna går utöver det subjektiva perspektivet och kommer in på publiken och själva talet som aspekter av talarskapet. De professionella talarna uttrycker därtill allmänna principer som *man* bör följa som talare och placerar därmed in sig själva i en bredare referensram med riktlinjer eller principer för hur man ska göra. De lyfter alltså fram betydelsen av en systematisk förberedelse och analys av den retoriska situationen.

Vi föreslår att man framöver i högstadiet prefererar sådana uppgifter där ungdomarna i pubertetsåldern kan iklä sig en expertroll och inte behöver möta publiken i egenskap av sig själva utan som sakkunniga, vilket förutsätter omfattande förberedelser. Detta kan lika väl handla om drama som rapportering av ett projekt. Vår studie visar att det viktiga är att perspektivet flyttas från *actio* och jaget till hela den retoriska processen. Detta ger möjligheter till att utveckla ett brett och gediget talarethos.

En retorisk arbetsmetod, där den klassiska partesmodellen betonas leder blickarna bort från det affektfyllda ögonblicket av *actio*, och uppmärksamheten riktas mot innehållet och publiken. Utifrån analysen kan vi hävda att den klassiska retoriken erbjuder ett fungerande verktyg för att utvecklas som talare, med vilka man analyserar kontexten och fokuserar på hela processen, och därmed slutar överbetona *actio*.

Litteratur

- Aristoteles, 2012. *Retoriken*. Översättning av Johanna Akujärvi och förord av Janne Linquist Grinde. Retorikförlaget.
- Axelsson, Ulrika, 2011. *Talängslan. Förstå, utmana och förändra*. Studentlitteratur.
- Cicero, Marcus Tullius 2008. *Om talaren. Bok I–III*. Översättning med inledning och kommentarer av Birger Bergh. Retorikförlaget.
- Fafner, Jørgen, 1989. *Retorik: Klassisk og moderne*. Köpenhamn. Akademisk forlag.
- Fairclough, Norman 1992. *Discourse and Social Change*. Cambridge: Cambridge Polity Press.
- Foucault, Michel 1972. *The Archaeology of Knowledge and The Discourse on Language*. New York: Pantheon Books.
- Halliday, M.A.K. 1985. *An Introduction to functional grammar*. London: Edward Arnold.
- Hellspong, Lennart & Ledin, Per 1997. *Vägar genom texten. Handbok i brukstextanalys*. Lund: Studentlitteratur.
- Hietanen, Mika 2007. Retoriken vid Finlands universitet. I: *Finsk tidskrift*, nr 9–10. S. 522–536.
- Johannesson, Kurt 1998. *Retorik eller konsten att övertyga*. Stockholm: Norstedts förlag.
- Karlsson, Anna-Malin 2011. Texters ideationella grammatik. I: Holmberg & al. (red.) *Funktionell textanalys*. Stockholm: Norstedts. S. 21–38.
- Kjeldsen Elmélund, Jens 2008. *Retorik i dag. Introduktion till modern retorikteori*. Lund: Studentlitteratur.
- Savitsky, Kenneth & Gilovich, Thomas, 2003. The illusion of transparency and the alleviation of speech anxiety. I: *Journal of Experimental Social Psychology* 39 (2003). S. 618 – 625.
- Winther Jørgensen, Marianne & Phillips, Louise 2000. *Diskursanalys som teori och metod*. Lund: Studentlitteratur.

Stärkande samtalsstrategier i två barndiabetessamtal

Anna W. Gustafsson

1. Inledning

Syftet med denna artikel är att diskutera en diabetesläkares användning av stärkande samtalsstrategier i ett tolkat och ett icke-tolkat samtal där samma läkare medverkar.¹

I Socialstyrelsens nationella riktlinjer för diabetesvård betonas vikten av ett förhållningssätt som bygger på *empowerment* (Socialstyrelsen 2010, s. 84). Detta innebär i en barndiabeteskontext att föräldern eller barnet blir en självständig och jämbördig vårdare i ett team. Föräldern eller barnet utbildas och utbildar sig själv för att kunna väga för- och nackdelar med olika tillvägagångssätt och vara delaktig i de val som uppstår under behandlingen. En viktig utgångspunkt för denna studie är att man på ett mikroplan i samtalet kan se strategier för att understödja föräldrarnas eller barnets *upplevelse av kontroll* över sin situation, det som är en aspekt av empowerment och som brukar kallas *self-efficacy*. Studier har visat att olika metoder för att presentera innehåll fungerar bättre än andra i detta avseende, såsom frågor och berättelser (se Feste & Anderson 1995, jfr Funnell & Anderson 2004).

De senaste årtiondena har samtalsmetoder utvecklats som sätter patienten i centrum och som betonar empowerment, t.ex. *motiverande samtal (MI)*. Metoden har framför allt använts inom den del av vården som sysslar med livsstilsförändringar. De viktigaste principerna för motiverande samtal är att visa empati, medvetandegöra patienten, stärka patientens tilltro till sin kompetens och reducera motstånd. En manual för kodning av samtal har utarbetats i försök att evidensbasera samtalsmetoden (Forsberg et. al. 2008). I manualen, MITI, ges olika samtalsstrategier olika poäng så att varje enskilt samtal kan bedömas utifrån hur det följer riktlinjerna för motiverande samtal (Moyers et al. 2010). Manualen har utarbetats inom en beteendevetenskaplig

¹ Denna studie är en del i ett större projekt som presenteras i sin helhet i Gustafsson (2014).

diskurs och saknar språkvetenskaplig begreppsapparat: Här har språkvetenskapens mikroanalyser av samtal mycket att tillföra, inte minst vad gäller tolkade samtal, vilka inte behandlas alls i MITI.

Tidigare studier av tolkade samtal i ett interaktionellt perspektiv har t.ex. undersökt tolkens olika roller (se Wadensjö 1992) och tolkens mediering av vad som är medicinskt relevant (Bolden 2000). Särskilt den senare är intressant för denna studie, eftersom den indikerar att tolkar ofta är inriktade på förmedlingen av medicinskt relevanta fakta snarare än på en andra aspekter av kommunikationen.

2. Stärkande strategier

I översikter av stärkande strategier i samtal nämns ofta förtrolighets- och försiktighetsstrategier. Dessa kan relateras till Brown & Levinson (1987), som med sina teorier om artighetsstrategier fått stort inflytande inom språkvetenskaplig samtalsforskning. Forskare tycks också överens om att bekräftelse och uppmuntran, aktivt lyssnande och öppna frågor är betydelsefulla i stärkande samtal. Här ska följande strategier diskuteras:

- *Bekräftande strategier*: Vid analysen av bekräftande strategier som *beröm* och *uppmuntran* behöver hela yttrandets indirekta språkhandling bedömas. Även stödsignaler tas upp här (*mm, jaa* men också icke-verbala stödsignaler som nickningar). (Jfr Kettunen et al. 2001; Ryn & Heaney 1997)
- *Konditionalt eller hypotetiskt tal*: Att använda konditionala uttryck kan mildra potentiellt hotfulla situationer. Ofta används det istället för direkta uppmaningar: *skulle du kunna, finns det möjligen en chans att, om du vore så snäll att, kanske kunde tänka dig att* (jfr Kettunen et al. 2001). Med hypotetiskt tal avses framför allt strategin att med *om*-satser måla upp en möjlig situation för att förbereda patienten eller föräldern på att hantera den.
- *Gardering* (eng: *hedging*): Garderingar kan vara ett sätt att desarmera potentiellt hotfulla interaktionella drag, och kan uttryckas med adverb och adverbial som ”*verkligen, troligen, möjligen, verkar det som, på ett sätt*”. Ett annat sätt att gardera sig är att använda verb som *tror, antar* etc.²

Förutom dessa nämns i litteraturen *samtalsaktiverande språkbruk* (eng. *behavioral language*, Feste & Anderson 1995) *frågor, tveksamt tal*,

² Garderingar diskuteras ofta i pragmatiska studier som *mitigation strategies*, se t.ex. Caffi 1999.

berättelser (Kettunen et al. 2001; Feste & Anderson 1995) och *undvikandestrategier* (Ryn & Heaney 1997).

3. Studiens genomförande

Samtalen spelades in med digital videokamera på en diabetesmottagning i södra Sverige. De transkriberades i sin helhet i CHAT-format och har annoterats på en nivå som krävs för analysen. Analysen är inspirerad av etnografisk kommunikationsforskning (Gumperz 1982, se även Saville Troike 2003), men också av interaktionellt inriktade analyser av samtalsstrategier i institutionella samtal (t.ex. Scollon & Scollon 2001).

En professionell tolk har översatt den somaliska som förekommer i det tolkade samtalet. Under analysarbetet har även en somalisk barnpsykolog med erfarenhet av kulturmöten granskat översättningar och kategoriseringar i det tolkade samtalet. Projektet har etikprövats av Regionala etikprövningsnämnden i Lund (dnr 2010/704).

I samtalen i denna artikel medverkar samma läkare. De undersökta samtalen är:

Samtal 1 (27,58 minuter): Medverkande är patienten, Ana, 7 år, en svensk-talande mamma, Branka, med serbiskt ursprung och en manlig läkare, Lars. Mamman är en aktiv samtalspart och behandlingsmässigt har familjen en ”god sockerkontroll”, dvs. behandlingen går bra.

Samtal 2 (42,59 minuter): Medverkande är patienten, Abdi, 12 år, en somalisk-talande mamma, Ayan, en somalisk manlig tolk, Erasto, och en manlig läkare, Lars. Samtalet är komplext eftersom en tolk närvarar. Läkaren talar framför allt till barnet, som talar och förstår svenska. Behandlingsmässigt finns vissa problem med för högt sockervärde.

Följande transkriptionskonventioner används:

BAR = barnet

LÄK = läkaren

TOL = tolken

MAM = mamman

<x> [<] = samtidigt tal följer

<x> [>] = samtidigt tal föregår

(.) = paus

[] = forskarens kommentarer

xxx = icke urskiljbart

%sve: översättning till svenska

4. Analys av två samtal

Läkaren strukturerar båda samtalen och initierar dess olika faser (*etablera kontakt, familjens frågor, behandling och värden sedan sist, ny dosering, vägning och mätning och recept och intyg*). Strukturen ser lite olika ut i de olika samtalen. Den mest markanta skillnaden är att mammorna får så olika roll. Medan mamman i det första samtalet framstår som en aktiv och säker samtalspart får mamman i det andra samtalet inte någon tydlig roll, utan ”försvinner” bakom tolken.

4.1 Bekräftande strategier

Låt oss börja med att se hur beröm och uppmuntran fördelar sig i samtalen:

Tabell 1: Beröm och uppmuntran från läkaren och tolken till modern och barnet

	Från	Modern	Barnet	Modern och barnet
<i>Samtal 1</i>	Läkare	9	13	3
<i>Samtal 2</i>	Läkare	2	7	
	Tolk	1	2	

I samtal 1 berömmar och uppmuntrar läkaren mamman och barnet framför allt när de talar om dosering, sockervärden, längd och vikt. Sammanlagt riktar läkaren beröm och uppmuntran till barnet, mamman eller båda vid 25 tillfällen. Han säger t.ex. *du är ju jätteduktig ju* i samband med att de tittar på kurvorna i datorn och *ni gör ett fantastiskt jobb* när de summerar framåt slutet. I detta samtal är det tydligt att berömmet används av läkaren både för att upprätthålla en god relation men också för att stötta och bekräfta mamman i att de hanterar sjukdomen väl.

Precis som i samtal 1 använder sig läkaren av beröm och uppmuntran i samtal 2, men endast vid 9 tillfällen. Beröm och uppmuntran riktas såväl till barnet som till modern, men förmedlas sällan av tolken:

Tabell 2: Tolkning av läkarens bekräftande strategier i samtal 2

Hos läkare	Hos tolk		
BERÖM	saknas	finns	ohörbart
5	3	1	1
UPPMUNTRAN	saknas	ohörbart	
4	3	1	

I exempel 1 nedan förmedlas inte det uppmuntrande omdöme läkaren ger inledningsvis (åtminstone inte hörbart för översättaren eller den barnpsykolog som lyssnat på det):

(Ex. 1)

LÄK: jaa, de här är jättebra abdi [skriver]
TOL: xxx
LÄK: att för (.) för mej betyder detta jättemycket (.) <därför att> [<]
TOL: <xxx muhiim bay> [>] ii tahay, buu yidhi, warbixintan la siinayo
%*sve*: *det är viktigt, sa han, informationen han får*
LÄK: abdi har en känslighet både för det låga (.) men också det höga (.)
och han känner saker i sin kropp [gnuggar fingrarna för att
illustrera känsel]
TOL: yidhkiisa ayuu ka dareemayaa, markay ku sareyso iyo markay ku
dhacsantahay, labadaba
%*sve*: han känner av det i kroppen, när det är högt och när det är lågt,
båda gångerna
MAM: [nickar] haa inuu qofku daremana way fiicanthay, soo maha?
%*sve*: aa det är bra att man känner av det, eller?
TOL: ja det är bra att ha känsla <när man känner> [<]? [vänder sig
frågorande mot LÄK som istället vänder sig mot CHI]
LÄK: <du> [>] du ska fortsätta lita på din kropp Abdi (.)
CHI: <mm> [<]
LÄK: <och> [>] du ska mäta blodsockret när du känner något absolut
CHI: mm <mm> [<]
TOL: <macnaha> [>], sii, waan in aad dareentaam
%*sve*: liksom, på ett sätt, så måste man känna av det

Mamman frågar en extra gång om det är bra. Tolken söker bekräftelse från läkaren, som dock är helt inriktad på Abdi och uppmuntrar honom att *fortsätta lita på sin kropp*. Inte heller detta uppmuntrande yttrande medieras utan tolken ger en mer tvingande formulering *på ett sätt, så måste man känna av det*. Man kan diskutera betydelsen av att läkarens beröm och uppmuntran till barnet inte når mamman, men eftersom mamman rimligen behöver stärkas i att ta ansvar för vården skulle det kunna vara ett problem.

I samtal 2 finns alltså betydligt färre uppmuntrande och berömande inslag än i samtal 1. Låt oss nu se på hur stödsignalerna fördelas.

Tabell 3: Stödsignaler (verbala)

	Från	Läkaren	Tolken	Barnet	Mamman
<i>Samtal 1</i>	Läkare				129
	Barn	28			1
	Mamma	94			
<i>Samtal 2</i>	Läkare		18	20	2
	Tolk	3			1
	Barn	47			
	Mamma	1	14		

I samtal 1 är både läkaren och mamman aktiva lyssnare och ger rikligt med stödsignaler. Läkaren ger flest verbala stödsignaler (129 st.), men också

mamman är aktiv (94 st.). Båda visar sitt stöd icke-verbalt, med nickar och genom att följa den andre med blicken. Barnet ger oftast minimala responser som svar på frågor (*mm, jaa*) vilka räknats såsom bekräftande stödsignaler här. Samtal 2 skiljer sig markant från samtal 1:

(Ex. 2)

LÄK: ja annars kan ni få en liten bok som är lätt att ta med sig (.) just
[visar liten bok med händerna]

CHI: <jaa> [<]

LÄK: <och> [>] där det står där allt är ifyllt om det är före eller efter mat
[visar med händerna]

CHI: ja

LÄK: så att (.) du och abdi kan titta tillsammans hemma

CHI: mm

I denna sekvens riktar sig läkaren i första hand till mamman. Eftersom hon väntar på tolken ger hon inget samtalsstöd som bekräftar att hon förstått. Detta ansvar tar barnet, vilket syns i exempel 2 ovan.

Läkaren ger betydligt färre stödsignaler i samtal 2 än i samtal 1 och det beror sannolikt på att det inte finns någon motpart i samtalet som talar i längre sekvenser. Mamman vänder sig till tolken med det hon vill att han ska säga till läkaren, men han är troligen inriktad på att hitta en korrekt översättning och ger inget samtalsstöd. Däremot ger mamman tolken samtalsstöd. Mönstret är likartat för de icke-verbala stödsignalerna med undantag för att mamman visar att hon lyssnar aktivt genom att nicka både mot tolken och läkaren medan de talar.

4.2 Konditionalt eller hypotetiskt tal

Ett sätt för läkaren att uppmuntra föräldrar och barn att ta plats i samtalet och ta kontroll över situationen kan vara att tona ner sin egen auktoritet. I samtalen fördelar sig försiktighetsstrategierna konditionalt eller hypotetiskt tal på följande sätt (ett yttrande är kategoriserat som en förekomst oavsett hur många konditionala verb eller bisatsinledare yttrandet har):

Tabell 4: Konditionalt eller hypotetiskt tal

	Från	Läkaren	Tolken	Barnet	Mamman	Barnet+mamman
<i>Samtal 1</i>	Läkare			2	7	2
	Barn					
	Mamma	8				
<i>Samtal 2</i>	Läkare			34	4	4
	Tolk	3			21	
	Barn					
	Mamma		5			

Hypotetiskt/konditionalt tal är ovanligt i samtal 1. När läkaren använder det kan det vara för att mjuka upp en uppmaning. I exempel 3 nedan tycker han att barnet ska börja få lära sig att ge sig själv insulin. Mamman reagerar med att markera att hon inte håller med genom att skratta och utbrista *oj*.

(Ex. 3)

LÄK: det är (.) det är bra om ana får lära sig det själv så att säga precis som att hon kan mäta

MAM: oj [skrattar]

LÄK: jaa

MAM: men det det passar inte [skrattar]

LÄK: (.) jaa

Exempel 4 illustrerar den användning av konditionala uttryck som är vanligast. Läkaren målar upp en situation som kan inträffa och föreslår en åtgärd om det händer. Det är ett sätt att förebereda mamman för olika scenarion:

(Ex. 4)

LÄK: nej nej (.) men om det skulle (.) om ni skulle känna det som föräldrar också att de är just kämpigt med injektionerna så ska ni säga till därför att (.) antingen har man ju ett sätt att lösa det med en insuflon

Att hypotetiskt diskutera en situation behöver inte innebära att konditionala former används. I exempel 5 visar läkaren hur man kan tänka genom att ”härma” någon som hamnar i en sådan situation:

(Ex. 5)

LÄK: utan det är mer att aha nu är det lågt vad ska vi göra nu då?

MAM: mm

LÄK: eller (.) det är lite högt vad ska vi göra nu

MAM: <jaa> [<]

LÄK: <och> [>] så kanske man tänker vad kom de sej att det blev såhär?

MAM: <mm> [<]

LÄK: <och så> [>] lär man sej så undan för undan

I samtal 2 är det betydligt vanligare med hypotetiskt eller konditionalt tal, framför allt när läkaren talar till barnet. Vanligast är hypotetiska om-satser. Ofta handlar det om att läkaren målar upp hypotetiska situationer, som i en lång sekvens där läkaren liknar sockerkontrollen på spårvagnen med att ha glasögon *om jag skulle sitta på spårvagnen såhär [...] utan att ha mina glasögon på mig [...] då skulle jag se dåligt*. I exempel 6 uttrycker sig läkaren försiktigt både genom att använda ett hypotetiskt scenario och att modifiera med *kan*. Man ser också garderingar, som i *lite försiktig* och undvikandestrategin att använda *man*-form istället för *du*-form.

(Ex. 6)

- LÄK: det är så att om man anstränger rösten väldigt mycket och pratar ansträngt så är det till och med att (.) den där hesheten kan till slut leda till att man får (.) små knutor på sina stämband dom som gör rösten så att man ska va lite försiktig just med att inte skrika <eller ropa eller> [<] [illustrerar med gester, MAM nickar, CHI ler]
- TOL: <macnaha cunaha> [>], ma aragtay, marku qofku xoog u hadlo (.) dadkal caadi hadla, caadi u hadla, waxa macnaha burtoqo burtoqo yar baa ka soo baxda, meeshan ka soo baxda markaa taas ayaa dhib ah (.) markaa waa in aad iska ilaali saa bahasha
- %sve: typ halsen, förstår du. när man pratar högt, de som pratar vanligt, pratar vanligt, det finns knutor som växer där, det är det som orsakar problem, så du måste ta det försiktigt med det

Man kan notera att tolken inte använder sig av samma hypotetiska konstruktion, utan säger *när man pratar högt*. Det finns ingen modifiering med *kan* eller *lite*. *Man*-formen är utbytt mot direkt tilltal i *du*-form och deontisk modalitet i satsen *Så du måste ta det försiktigt med det*. Detta är kännetecknande för hur försiktighetsstrategier hanteras av tolken. Att denne inte ser läkarens försiktiga och lite trevande sätt att tala till barnet som något han behöver förmedla syns i exempel 7:

(Ex. 7)

- LÄK: skulle vi kunna komma överens tror du om att över tio är egentligen ett högt värde och att över tio skulle behövas lite extra insulin <skulle det vara möjligt> [<]? [visar en gräns med handen]
- CHI: <jaa (.) mm> [>] [nickar]
- TOL: toban hadday ka dhaafto wax yar, ayaad isku mudi buu yidhi
- %sve: om det är över tio lite, då ska han ta insulin, sa han

Ännu tydligare syns det i exempel 8, där den försiktiga formuleringen ersätts med vad som ser ut som en befallning:

(Ex. 8)

- LÄK: så är det någonting abdi som jag skulle vilja säga att (.) gör aldrig detta så är det att börja röka [CHI skakar på huvudet]
- TOL: waligaa sigaarka ha bilaabin macnaha, noloshaada
- %sve: börja aldrig att röka, i ditt liv

Av 42 förekomster av konditionalt tal hos läkaren riktat till mamman eller barnet är bara hälften av förekomsterna översatta av tolken. Tendensen att inte mediera läkarens försiktiga stil syns ännu tydligare i analysen av garderingar.

4.3 Garderingar

Garderingar brukar framhållas som en viktig aspekt av stärkande språkbruk (se ovan). De verkar interpersonellt, dvs. påverkar relationen mellan talaren och lyssnaren och tonar ner auktoriteten hos den som talar.

Tabell 5: Garderingar i samtalen

	Från	Läkaren	Tolken	Barnet	Mamman	Barnet+mamman
<i>Samtal 1</i>	Läkare				6	2
	Barn					
	Mamma	14				
<i>Samtal 2</i>	Läkare			9	3	6
	Tolk	9			29	1
	Barn	4				
	Mamma		5			

I tabell 5 ovan syns fördelningen av garderingar såsom *kanske*, *litegrann* och *ungefär*. Man kan se en oväntat hög frekvens hos tolken i samtal 2, på grund av att tolken frekvent använder diskursmarkören *macnaha* (bokstavligen 'det betyder' – ofta översatt med 'liksom').

Modern använder garderingar när hon ska ta upp vårdbidraget. Hon behöver hon få hjälp med ett intyg av läkaren: *det är ju bara litegrann det omkring vårdbidraget*. Att modern använder fler garderingar än läkaren kan möjligen tolkas som att hon har en känsla av att hon behöver tona ner sin egen säkerhet för att bevara läkarens expertroll, dvs. som en ansiktsbevarande strategi.

I samtal 2 använder läkaren garderingar när han talar till barnet och modern, men i mindre omfattning än konditionalt och hypotetiskt tal. Om vi tittar på huruvida tolken medierar läkarens användning av garderingar så ser vi ett tydligt mönster:

Tabell 6: Tolken mediering av läkarens garderingar

Läkarens garderingar	Tolken mediering			
	<i>Antal</i>	<i>Saknas</i>	<i>Liksom</i>	<i>Lite</i>
<i>Ord</i>				
lite/litegrann	7	4	2	1
ganska	2	2		
kanske	2		2	
egentligen	2	2		
inte jättemycket	1	1		
ungefär	2	2		
nästan	1	1		
verkligen	1	1		

Av de sammanlagt 18 yttranden av läkaren som innehåller gardering saknas en mediering i 13. Fyra av de yttranden som innehåller gardering har tolkats till yttranden som innehåller ett *liksom*. Bara i ett enda yttrande finns en exakt översättning av garderingen. I ett tidigare exempel (se ovan) översattes *man ska va lite försiktig* med *du måste ta det försiktigt*: garderingen *lite* försvinner, *man*-formen byts ut mot *du*-form och modaliteten förstärks från *ska* till *måste*. I exempel 9 försvinner *kanske*, men tolken använder ett *liksom*, som ändå innebär ett slags modifiering av yttrandet.

(Ex. 9)

LÄK: och till kvällen ungefär sju # och #här är det ju så abdi att om du ligger lågt i blodsocker då får du kanske sänka en enhet <jaa> [<] (pekar på pappret och vänder sig sedan direkt till barnet och gestikulerar illustrativt)

CHI: <ja jag vet> [>]

TOL: <haddi macnaha sareyo> [>], way yaraan, haddi sonkorto yartahay, waad yaraynasaa macnaha

%sve: om det blir högt, så blir det lågt, om blodsockret är lågt, så minskar du liksom

5. Avslutning

Jag har diskuterat stärkande strategier i två läkarsamtal inom barn-diabetesvården: bekräftande strategier (beröm, uppmuntran, stödsignaler) och försiktighetsstrategier (konditionalt eller hypotetiskt tal, garderingar). Samtalen har olika karaktär trots att samma läkare deltar i båda. Vissa skillnader kan förklaras med att barnen är olika gamla och med att det ena samtalet är tolkat, vilket gör kommunikationen mer komplex. Andra skillnader kan förmodligen förklaras med andra faktorer, som skilda personliga samtalsstilar.

I det första samtalet, där mamman talar flytande svenska och behandlingen av barnet går bra, används rikligt med beröm och uppmuntran för att upprätthålla en god relation och för att stötta och försäkra mamman om att de hanterar sjukdomen väl. Samtalet karaktäriseras av att vara ”jämlikt” i bemärkelsen att båda samtalsparter är aktiva lyssnare och att användningen av försiktighetsstrategier är förhållandevis jämnt fördelad mellan samtalsparterna. Detta bidrar till att mamman av betraktaren upplevs som en stark samtalspartner med en stark känsla av ”self-efficacy” (se inledning). I det andra samtalet är bekräftande strategier mer sällsynt och det rikliga samtalsstödet saknas. Samtalet präglas av en riklig användning av hypotetiskt eller konditionalt tal, framför allt riktat till barnet. Läkaren försöker på ett försiktigt sätt undervisa barnet i hur man kan resonera om dosering och värden.

Det mest iögonenfallande resultatet i analysen av samtal 2 är att bekräftande strategier eller försiktighetsstrategier i princip inte medieras av tolken. Anledningen till detta kan vara att tolken inte tillmäter själva samtalsstilen någon vikt eller att tolken saknar tillräcklig kunskap i svenska för att uppfatta nyanserna. En annan anledning kan vara att tolken inte ser det som relevant att mediera läkarens samtalsstrategier till barnet. Resultaten är förenliga med Bolden (2000) som konstaterar att tolken är inriktad på att förmedla det han betraktar som medicinskt relevant och avstår från att förmedla annan information av mer subjektiv karaktär. I ett sådant fall riskerar läkarens bedömning av det medicinska att bli felaktig, eftersom potentiellt viktiga faktorer inte medieras. I denna studie har fokus istället legat på de stärkande aspekterna av läkarsamtalet, som på lång sikt kan ha väl så stor inverkan på barnets och familjens livskvalitet.

Det är alltså relevant att fråga sig hur det påverkar samtalet och patientens/förälderns känsla av *self-efficacy* om läkarens försiktiga samtalsstil inte medieras. Och om man vill evidensbasera samtalsmetoder som MI (jfr ovan) blir det extra viktigt att fördjupa förståelsen för vad som sker i det flerspråkliga mötet. En möjlig förklaring är ju också att tolken översätter läkarens samtalsstil till den mer auktoritativa samtalsstil som svarar mot de förväntningar man som somalier har på en läkare, dvs. att han gör ett slags kulturtolkning. Låt oss föreställa oss att tolken har gjort en kulturell tolkning på basis av erfarenheter av misstro mot svenska läkare som verkar osäkra för att de inte är auktoritära och tydliga (jfr exempelvis Svenberg 2012 som nämner denna misstro som en av flera orsaker till att många somalier söker sig utomlands för vård). Vad skulle hända om tolken istället valt att förmedla alla de försiktighetsstrategier läkaren använder? Skulle patienten eller föräldern tappa respekt för läkaren? Här behöver vi mer kunskap.

Litteratur

- Anderson, Joan M. 1996. Empowering Patients: Issues and strategies. *Social Science and Medicine* 43: 5, 697–705
- Anderson, Robert M., Funnell, Martha M., Fitzgerald, James T. & Marrero, David G. 2000. The diabetes empowerment scale: a measure of psychosocial self-efficacy. *Diabetes Care*, 23:739–743
- Bolden, Galina B. 2000. Toward understanding practices of medical interpreting. Interpreters involvement in history taking. *Discourse studies* 2 (4). 387–419
- Brown, Penelope & Levinson, Stephen C. 1987. *Politeness: some universals in language usage*. Cambridge: Cambridge Univ. Press.
- Caffi, Claudia 1999. On Mitigation. *Journal of Pragmatics*. 31. 881–909
- Ericsson, Stina & Ottesjö, Cajsa 2012. Att tilldela och motivera ansvar. Exempel från läkarsamtal med unga inom personcentrerad diabetesvård. I: (red.) Anna-Malin Karlsson, Mats Landqvist och Hanna Sofia Rehnberg, *Med språket som arbetsredskap. Sju studier av kommunikation i vården*. Huddinge: Södertörns

- högskola.
- Feste, Catherine & Anderson, Robert M. 1995. Empowerment: from philosophy to practice. *Patient education and counseling*, 26, 139–144
- Forsberg, L., Berman, A., Källmén, H., Hermansson, U., Helgason, A. 2008. A Test of the Validity of the Motivational Interviewing Treatment Integrity Code (MITI). *Cognitive Behaviour Therapy*, 37:3, 183–191
- Funnell, Martha M. & Anderson, Robert M. 2004. Empowerment and Self-Management of Diabetes. In: *Clinical Diabetes*. 22:3, 123–127
- Gumperz, John Joseph 1982. *Discourse strategies*. Cambridge: Cambridge University Press
- Gustafsson, Anna W. 2014. *Stärkande samtalsstrategier i barndiabetesvården: fyra fallstudier av invandrarfamiljers läkarbesök i barndiabetesvården*. Lund: Institutionen för nordiska språk, Lunds universitet
- Kettunen, Tarja, Poskiparta, Marita & Liimatainen, Leena 2001. Empowering counseling – a case study: nurse–patient encounter in a hospital. *Health Education Research. Theory & Practice*, 16:2, 227–238
- Moyers, T.B., Martin, T., Manuel, J. K., Miller, W.R., & Ernst. D. 2010. Motivational Interviewing Treatment Integrity 3.1.1: Revised Global Scales. (översättning 2011) Tillgänglig via:
<https://www.miclab.org/sites/default/files/images/pdf/MITI%203.1%20SV.pdf>
- Ryn, Michelle van & Heaney, Catherine 1997. Developing effective helping relationships in health education practice, *Health Education Behaviour* Dec; 24(6):683–702
- Saville-Troike, Muriel 2003. *The ethnography of communication: an introduction*. 3. ed. Oxford: Blackwell
- Scollon, Ronald & Scollon, Suzanne B.K. 2001. *Intercultural communication: a discourse approach*. 2. ed. Malden, MA: Blackwell Publishers
- Socialstyrelsen 2010. *Nationella riktlinjer för diabetesvården 2010. Stöd för styrning och ledning*. Stockholm
- Svenberg, Kristian 2012. Det ”transkulturella sjukvårdsmötet” – erfarenheter bland somaliska flyktingar och läkare i Sverige. *Socialmedicinsk tidskrift* 2/2102, 161–168
- Wadensjö, Cecilia 1992. *Interpreting as interaction: on dialogue-interpreting in immigration hearings and medical encounters*. Diss. Linköpings universitet.

Språkväxling i *Vinteräpplen* och i *Gå inte ensam ut i natten*

Bodil Haagensen

1. Inledning

Finska inslag i finlandssvenska romaner har blivit ett allt vanligare fenomen, och flerspråkighet och språkväxling väcker i dag intresse både bland litteraturvetare och språkvetare (Malmio 2011:293–298). I min artikel diskuterar jag språkväxling i två romaner, Josefine Sundströms *Vinteräpplen* och Kjell Westös *Gå inte ensam ut i natten* ur ett språkvetenskapligt perspektiv. I Sundströms roman utspelar sig handlingen i den österbottniska småstaden Kaskö medan Westös roman utspelar sig i Helsingfors. I de miljöer som skildras i romanerna används både svenska och finska, och författarna återger ibland tvåspråkigheten genom att ta in finska ord och uttryck i den svenska texten.

1.1 Syfte, material och metod

Syftet med min studie är att granska sekvenser med språkväxling i romanerna utgående från form och funktion samt att jämföra språkväxlingen i de två verken. Språkväxlingen i romanerna kan antas återspegla den språkliga miljön och påverkas av att Sundström skildrar en småstadsmiljö där ungefär hälften av invånarna var svenskspråkiga och hälften var finskspråkiga, medan svenskan är ett minoritetsspråk i storstaden Helsingfors i Westös roman. Jag diskuterar vilka konsekvenser de varierande språkliga miljöerna i romanerna har för respektive text och för läsare med olika språklig bakgrund.

Mitt material består av två svenska romaner som utkom vid ungefär samma tidpunkt. *Vinteräpplen* utkom 2010 på Bonniers förlag medan *Gå inte ensam ut i natten* utkom 2009 på Söderströms förlag men samtidigt även på Bonniers förlag och på finska på förlaget Otava. *Vinteräpplen* omfattar

363 sidor medan *Gå inte ensam ut i natten* omfattar 556 sidor. Jag använder mig av pocketupplagorna av romanerna.

Vinteräpplen, som är Josefine Sundströms debutroman, beskriver kvinnor i tre generationer och deras liv i den finländska småstaden Kaskö fr.o.m. slutet av 1930-talet fram till början av 1970-talet. Kjell Westö debuterade redan på 1980-talet och *Gå inte ensam ut i natten* är den sista delen i en romanserie bestående av fyra romaner som skildrar olika perioder i Helsingfors historia. Westös berättelse har sin startpunkt i ett efterkrigstida Helsingfors och fortsätter in på 2000-talet.

Jag analyserar språkväxlingen i de två romanerna utgående från en modell utarbetad av Eriksson och Haapamäki (2011). Erikssons och Haapamäkis modell består av tre huvudkomponenter: 1) den kommunikativa kontexten för verket, 2) formen för språkväxlingen samt 3) den litterära funktionen. Jag presenterar komponenterna mer utförligt i samband med resultatredovisningen nedan.

I likhet med Eriksson och Haapamäki (2011) väljer jag att tala om *språkväxling* när jag diskuterar förekomsten av flera språk i en text och innefattar då även termer såsom *kodväxling* och *lån*, vilka är vanliga i språkvetenskapliga sammanhang. Även Landqvist (2012) använder termen *språkväxling* i sin analys av flerspråkiga inslag i skönlitteratur medan Jonsson (2012) använder *kodväxling*. I studien, som till sin karaktär huvudsakligen är kvalitativ, står växlingen mellan svenska och finska i fokus även om det också ingår varieteter såsom slang, dialekt, inlärarssvenska och inlärarfinska i romanerna.

2. Resultatredovisning

Jag har delat in min resultatredovisning i tre underavsnitt utgående från de tre huvudkomponenterna i modellen. Inledningsvis presenterar jag huvudkomponenterna och därefter resultatet av min analys, och i det avslutande avsnittet jämför jag de två romanerna i min studie med varandra.

2.1 Den kommunikativa kontexten

Den kommunikativa kontexten kring ett litterärt verk, dvs. sändare, mottagare och tema, är av intresse när man studerar flerspråkiga inslag i en text. Författares flerspråkighet kan vara av olika karaktär. Exempelvis Mikael Niemi anser att han inte har fullständiga kunskaper i finska medan Susanna Alakoski å sin sida påpekar att hennes finska är ett tal- och känslospråk, inte ett skrift- eller arbetsspråk (Arle 2006, Landqvist 2012).

I studier av flerspråkighet i text är det även värdefullt att studera hur flerspråkiga läsarna är samt hur flerspråkigt samhället som skildras i verket är. Språkliga förhållanden kan utgöra ett tema i ett verk, och Eriksson

(2012:20) konstaterar att en flerspråkig tematik kan påverka språkdräkten i texten.

2.1.1 Den kommunikativa kontexten i *Vinteräpplen*

I en efterskrift till romanen påpekar Josefine Sundström att *Vinteräpplen* har en självbiografisk grund, och genom romanen önskar hon förstå den fattigdom och det elände som fanns i hennes mammas finlandssvenska släkt (Sundström 2011:365).

Sundströms mor är finlandssvensk och bodde i det tvåspråkiga Kaskö tills hon flyttade till Sverige på 1970-talet. Svenska kan antas vara det språk som användes i hemmet under Sundströms uppväxt, men jag har inte funnit någon kommentar om detta av författaren själv. Under den tid som skildras i romanen, sent 1930-tal till tidigt 1970-tal, förändrades Kaskös majoritet från svenskspråkig till finskspråkig på grund av att staden industrialiserades och ett stort antal finskspråkiga flyttade in (Finnäs 2004:10).

Man kan anta att de flesta av de sverigesvenska läsarna inte behärskar finska trots att det i Sverige bor många som har en finskspråkig bakgrund. För Sundströms läsare i Finland är finska däremot ett språk de flesta förstår, vilket även Vasabladets recensent noterade (Nordlund 2010). Han omtalar romanen i positiva ordalag men påpekar att boken dessvärre innehåller en del slarvfel vad gäller stavningen av finska ord och därtill några sakfel, vilket irriterar en finlandssvensk läsare men är något som en rikssvensk knappast lägger märke till.

Flerspråkigheten är ett tema som flätas in i Sundströms roman genom att romanens huvudperson Tovas livsöde präglas av uppväxten i en tvåspråkig miljö och av hennes relation till den finskspråkige maken Timo. I romanen diskuteras relationen mellan svenskan och finskan på både samhällsnivå och på individnivå, men fokus ligger på hur Tovas och makens olika språktillhörigheter kommer att uppfattas som en av orsakerna till missämjan i deras relation.

2.1.2 Den kommunikativa kontexten i *Gå inte ensam ut i natten*

Kjell Westö publicerar sig parallellt på svenska och finska. Romaner och lyrik skriver han på svenska, men noveller, essäer, krönikor och andra texter skriver han lika gärna på finska. I en intervju i Svenska Dagbladet beskriver Westö sina språkkunskaper något anspråkslöst som ”jag är nästan tvåspråkig, det är det som är min själ” (Bäckstedt 2006).

Den första delen i romanen *Gå inte ensam ut i natten* utspelar sig i Helsingfors på 1960-talet. De tre huvudpersonerna representerar olika grader av flerspråkighet, men de umgås mestadels på finska. De flesta samtalen i boken förs ursprungligen på finska, och de återges på svenska av författaren Kjell Westö. I den andra delen av romanen är den tvåspråkige Frank

huvudperson, och jag uppfattar honom som författarens språkrör. Tvåspråkigheten är ett centralt tema i boken, och Frank diskuterar ofta tvåspråkigheten både på individnivå och på en samhällelig nivå.

Kjell Westö skriver primärt för en finländsk publik även om hans böcker också utkommer på förlag i Sverige. Hans publik i Finland kan anses vara mer eller mindre tvåspråkig, vilket inte gäller för hans sverigesvenska läsare.

2.2 *Språkväxlingens form*

Haapamäki och Eriksson (2011:44-51) skiljer i sin modell mellan två olika huvudkategorier av språkväxling: latent och manifest. Med *latent språkväxling* avses att flera språk förekommer i den litterära skildringen, men texten är skriven på ett enda språk. Författaren kan signalera detta genom metaspråkliga kommentarer, dvs. kommentarer om ett annat språk eller om att något sägs på ett annat språk, eller genom kontextuella ledtrådar, t.ex. ort- och personnamn på ett annat språk.

Manifest språkväxling innebär att det i en roman ingår enskilda ord eller längre sekvenser på ett annat än romanens huvudspråk. I modellen ingår tre underkategorier av manifest språkväxling: frekvens, markering och integrering. I en analys av flerspråkiga inslag i en text är det intressant att studera hur ofta förekommande inslag av ett annat eller andra språk är i huvudtexten samt hur markerade dessa inslag är. Med *markering* avses att en språkväxlingssekvens markeras på något sätt, t.ex. med en kommentar, en översättning eller en typografisk markör.

Markeringens styrka kan variera från svag till stark. Språkväxlingen är omarkerad om inslag av ett annat språk ingår i huvudspråket utan översättning, kommentar eller annan markering. En svag markering kan t.ex. utgöras av att inslag på ett annat språk markeras enbart med kursiv stil, medan översättning av inslag på andra språk till huvudspråket är exempel på stark markering.

Med *integrering* avses språkväxlingens grammatiska anpassning till verkets huvudspråk. Integreringen kan beröra enskilda ord eller längre sekvenser som anpassas till ett annat språks system och kan finnas på morfem-, sats- och textnivå. (Eriksson & Haapamäki 2011:49).

2.2.1 Språkväxlingens form i *Vinteräpplen*

Latent språkväxling

I *Vinteräpplen* förekommer både latent och manifest språkväxling. Språksituationen i Kaskö spelar en viktig roll i romanen, och kommentarer om språkliga aspekter ingår ofta. Finska verkar upplevas som något ovanligt, kanske t.o.m. exotiskt, eftersom finska inslag av olika slag kommenteras.

Tvåspråkigheten i staden illustreras i form av en tvåspråkig skolgudstjänst där prästen predikar både på svenska och på finska. Tova konstaterar för sig själv att hon inte tycker om finska fastän hon hör språket varje dag. Den negativa attityden till finska lever kvar hos Tova och hennes väninnor även när de blivit vuxna och Tova börjat sällskapa med den finskspråkige Timo. Väninnorna varnar henne för honom bland annat på grund av hans negativa inställning till svenska. När en av väninnorna flera år senare hjälper Tova att rymma till Sverige från den våldsamma mannen konstaterar hon:

- (1) Nu slipper du höra finska var dag, sa Marianne och log. (Sundström 2011:350)

Det framkommer vid flera tillfällen att Tova inte talar och förstår finska obehindrat, men hon försöker tala språket för att göra maken nöjd. Maken har en negativ inställning till svenska och vill t.ex. inte att någon talar svenska på den verkstad han förestår. Tovas inställning till finskan kopplas i romanen starkt ihop med hennes känslor för Timo, som personifierar finska språket för henne.

En studie av kontextuella ledtrådar i form av namn och kulturbundna begrepp i texten visar att de flesta personer i romanen bär svenska namn, t.ex. Tova, Astrid och Ragnar medan de personer som talar finska bär namn som Timo, Pirjo och Kirsi. I romanen beskrivs endast en tvåspråkig familj, nämligen Tovas och Timos familj och där har döttrarna fått de svenska namnen Elin och Lena, vilka också uttalsmässigt fungerar på finska. Katten har däremot ett finskt namn, Söpö, 'söt'. I texten förekommer två finska mansnamn som har en felaktig, kanske svenskpåverkad stavning, nämligen *Ero* och *Rejo* i stället för de korrekta *Eero* och *Reijo*.

En intressant kontextuell ledtråd utgörs av de enspråkiga skyltarna i Timos verkstad på vilka det står *korjaamo*, 'verkstad', och *koputa ensin*, 'knacka först'. Tova noterar den finska skyltningen och vad den säger om Timos inställning till svenskan. Tvåspråkigheten på samhällsnivå framgår när Tova är på väg mot Helsingfors och ser en vägskylt med texten *Helsingfors/Helsinki*. Det svenska namnet kommer först på skylten vilket skulle tyda på att skylten finns på en tvåspråkig ort där svenskan är majoritetsspråk.

Manifest språkväxling

En frekvent och iögonenfallande typ av manifest språkväxling är de många finska svordomar som förekommer i romanen. Det är inte endast den finskspråkige Timo som svär på finska, utan även de svenskspråkiga kvinnliga romankaraktärerna använder finska svordomar. Den enda person som svär på svenska i romanen är apotekaren, som är Tovas arbetsgivare. Författaren önskar kanske här visa att apotekaren som tillhör medelklassen har ett annat språkbruk än övriga romanfigurer.

Den svordom som används mest i texten är *saatana* såsom i exemplet nedan när Susanna utropar:

- (2) – Jag har då gjort mitt i kampen att utrota de där saatana odjuren, sa mamma Susanna och sträckte fram en hink med skurborste till Mari.
(Sundström 2011:37)

Sundström väljer konsekvent att använda de finska svordomarna i grundform även om man på finska skulle ha böjt ordet i genitiv, *saatanan*, i likhet med det svenska uttrycket *satans odjur*. Svordomens form förundrar Vasabladets recensent, som anser att den inte känns autentisk (Nordlund 2010). Svordomarna i texten är inte markerade, vilket innebär att de t.ex. inte översätts, kursiveras eller markeras på annat sätt. Det är inte ovanligt att svordomar och korta fraser förblir översatta, eftersom läsaren anses förstå dem utgående från kontexten. Svordomar kräver ingen anpassning till huvudspråket och översätts inte, eftersom de uppfattas som ordklichéer med känslobeskrivande funktion. (Berglund 2012:15, Eriksson 2012:33, Landqvist 2012:36–37).

De övriga finska inslagen i texten förekommer främst i dialoger mellan huvudpersonen Tova och hennes man Timo. Språkväxlingen är starkt markerad genom att alla finska repliker översätts till svenska och att översättningarna är kursiverade. De finska inslagen är inte syntaktiskt integrerade eftersom de utgör en egen grafisk mening som sedan översatts till svenska. I början av bekantskapen tar Timo kontakt med Tova på finska med denna replik:

- (3) - Miksi istuu tällainen kaunotar aivan yksin?
Varför sitter en sådan här skönhet alldeles ensam”
(Sundström 2011:264)

Timo lägger märke till att Tova inte är så duktig på finska och han börjar därför tala svenska med henne. Hans svenska kan karakteriseras som inlärarssvenska, och Sundström beskriver hans bristfälliga svenska främst på ljudnivå. Timo uttalar t.ex. ofta de tonande klusilerna /b/, /d/ och /g/ tonlöst som /p/, /t/ och /k/.

En analys av språkväxlingens form visar att språket och språkliga förhållanden innehar en central roll i romanen eftersom det fälls många kommentarer om språk i texten, dvs. metaspråkliga kommentarer. De manifesta inslagen är huvudsakligen markerade med hjälp av översättningar och även kursiv stil används som en markör.

2.2.2 Språkväxlingens form i *Gå inte ensam ut i natten*

Latent språkväxling

Westös roman är skriven på svenska, men det framgår av kontexten att finska är det dominerande språket i den miljö där romanen utspelar sig. I romanen ingår vid flera tillfällen kommentarer om i vilka kontexter romanfigurerna använder finska respektive svenska.

Språket utgör sällan ett problem för personerna i Westös roman, och i stället lyfts fördelarna med att kunna flera språk fram. Westö låter ofta romankaraktärernas namn signalera deras modersmål vilket innebär att de flesta karaktärer har finska namn (t.ex. Jouni, Orvokki, Hurme), medan de svenska karaktärerna bär svenska namn (t.ex. Adriana, Catherine, Bexar), men det är inte alltid möjligt att avgöra en persons modersmål utgående från hans eller hennes namn. I boken finns exempel på svenskspråkiga ungdomar som vägrar identifiera sig som svenskspråkiga eftersom språket inte har någon hög status i ungdomskulturen eller vilket berättaren Frank formulerar som att ”det fanns ingen street cred i svenskan” (Westö 2010:286).

Namnen på stadsdelar och byggnader i Helsingfors anges på Helsingforsslang, och i texten förekommer rikligt med namn på tidningar, tv-program och kända personligheter som visar att det finska inslaget i miljön är dominerande. Texten innehåller också en rad titlar på aktuella låtar och artister på finska. Författaren förmedlar på detta sätt det faktum att den populärkultur som romanfigurerna ingår i huvudsakligen är finskspråkig.

Manifest språkväxling

Min analys visar att språkväxlingen i *Gå inte ensam ut i natten* anges på olika sätt. Finska svordomar är ibland markerade med kursiv stil men ibland helt omarkerade. Liksom i Sundströms roman förekommer det inte några översättningar av svordomarna i texten.

En ofta återkommande markeringstyp hos Westö är en kombination av två markeringstyper, dvs. kursivering och översättning, även om det i romanen också förekommer exempel på översättning utan kursivering. Repliken nedan, där Petes pappa erkänner sitt lördagsdrickande, är ett exempel på en stark markering eftersom det finska inslaget både anges med kursiv stil och med en översättning.

- (4) Han brukar medge det själv: *taidan olla hieman tuitarissa* sa han, ”jag tror jag är litet på sniskan”, men det var ingen som tog illa upp. (Westö 2010:261)

Ett annat exempel på ett markerat inslag är när berättaren Frank bemödar sig om att översätta den finska termen *jakorasia*, ’fördelardosa’, till svenska och även förklara metaforen, som pojkarna använde om flickor med dåligt rykte:

- (5) Det satt inte många flickor uppe på Rosari. Om jag skall vara ärlig så hade de som satt där dåligt rykte. *Jakorasia* var ett ord vi använde om dem, ordagrant översatt betyder det ”fördelardosa” men den överförda betydelsen var ”godis för alla”. (Westö 2010:286)

Det finns gott om exempel på manifest språkväxling i texten, och de förekommer främst i dialoger. Också i dialoger som troligen förts på svenska mellan två svenskspråkiga talare är det vanligt med finska inslag såsom i exemplet nedan där den finska repliken är kursiverad:

- (6) ”Det går inte så bra för er va”, sa jag.
”*Kuten kuvasta näkyy*”, sa Eva. ”Vi gör nog slut snart.”
(Westö 2010:321)

I exemplet ovan är det finska inslaget integrerat i huvudspråkets syntax. Samma mönster återfinns bland annat i Mikael Niemis roman *Mannen som dog som en lax* (Landqvist (2012). Den finska repliken (hos Niemi meänkieli) åtföljs av ett anföringsverb på svenska och uppgift om vem som fällde repliken.

Jag har även funnit några exempel på att ett finskt ord har anpassats till svenskans morfologiska system. I exemplet nedan har det finska substantivet *urakka* (ackord) fått det svenska böjningsmorfemet -n.

- (7) Vi måste jobba tills vi blev färdiga med urakkan. (Westö 2010:55)

De finska inslagen är mera frekventa i Westös roman jämfört med Sundströms där finska förekommer nästan enbart i dialoger där Timo är en av talarna. I Westös roman kopplas inte finskan till någon viss romanperson, repliker på finska förekommer i samtal mellan de unga romanfigurerna men också när en finskspråkig karaktär uttalar sig.

2.3 Språkväxlingens funktioner

Eriksson och Haapamäki (2011:49) konstaterar att olika typer av språkväxling kan fylla olika uppgifter i ett litterärt verk. Språkväxlingen kan tänkas bidra till att läsaren uppfattar språkbruket i texten som autentiskt och att skildringarna av olika språkmiljöer är autentiska. En annan funktion som Eriksson och Haapamäki föreslår är att språkväxlingen markerar en gräns mellan huvudspråket och andra språk som förekommer i texten. Språkliga och kulturella minoriteter kan då framställas som annorlunda och exotiska.

2.3.1 Språkväxlingens funktioner i *Vinteräpplen*

Språkväxlingen i romanen *Vinteräpplen* har flera funktioner. Genom latent och manifest språkväxling skapar författaren en bild av en tvåspråkig miljö där svenska och finska existerar sida vid sida. De båda språkgrupperna lever

inte i harmoni med varandra, utan det blir ofta konflikter när språkgrupperna möts. I romanen finns inte några personer som beskrivs som tvåspråkiga, dvs. som behärskar svenska och finska lika bra, utan personerna får ofta problem när de ska använda det andra inhemska språket.

Finskan upplevs som annorlunda och ibland t.o.m. exotisk av romanens huvudperson Tova. Hon förstår inte alla skällsord som de finska barnen skriker till henne på skolgården, och hon fascineras av att Timo talar ett språk hon inte själv behärskar.

Romanens huvudperson Tova präglas redan i barndomshemmet av en avvaktande inställning till finskspråkiga. Hennes inställning förändras temporärt när hon blir förälskad i en finskspråkig man. När mannen senare uppvisar ett våldsamt beteende, kopplas hans beteende ihop med hans modersmål, och Tove uppvisar åter en negativ attityd till finska språket.

2.3.2 Språkväxlingens funktioner i *Gå inte ensam ut i natten*

Jag uppfattar flerspråkigheten i Westös roman som autentisk, och den är en naturlig del av livet för de personer som Westö skildrar i sin roman. Romankaraktärerna kommenterar och beklagar sina bristande språkkunskaper, och det ses som en tillgång att behärska många språk. Berättaren Frank för i romanen en lång diskussion om att det inte är modersmålet som avgör om en person är anständig eller inte. De konflikter som uppstår beror enligt Frank sällan på olika språktillhörighet utan har andra orsaker, t.ex. klasstillhörighet.

3. Sammanfattning

Min studie av språkväxlingen i de två romanerna visar på både likheter och på olikheter. Händelserna i romanerna utspelar sig under ungefär samma tidsperiod och i tvåspråkiga städer, men flerspråkigheten tar sig olika uttryck i småstaden Kaskö och storstaden Helsingfors. I Sundströms bok är kontakterna över språkgränsen få och ofta problematiska, medan Westö skildrar en miljö där flerspråkigheten är en naturlig del av vardagen för romankaraktärerna. Jag anser att flerspråkigheten är ett viktigt tema i båda romanerna.

I båda romanerna uppträder både latent och manifest språkväxling. I Sundströms roman lever romanfigurerna sina liv på svenska. Den finska kulturen finns i periferin tills huvudpersonen Tova börjar umgås med den finskspråkige Timo. Westö skapar däremot en miljö där finskan dominerar också de svenskspråkigas vardag.

De finska inslagen i *Vinteräpplen* är ointegrerade och vanligen starkt markerade med svensk översättning. Också i *Gå inte ensam ut i natten* är de

finska inslagen markerade med kursivering och/eller översättning, men inslagen är vanligen integrerade i den svenska texten.

Avslutningsvis är det intressant att fundera över ifall författarna genom de finska inslagen inkluderar eller exkluderar sina läsare eller ifall dessa inslag överhuvudtaget påverkar läsaren. Finskans funktion i *Vinteräpplen* är att visa att det fanns personer med olika modersmål på den ort där handlingen utspelar sig och att det fanns en viss spänning mellan språkgrupperna. Också en läsare som inte behärskar finska kan på samma sätt som en finstalande person ta del av denna problematik. Den enspråkiga läsaren varken inkluderas eller exkluderas.

Vad gäller *Gå inte ensam ut i natten* anser jag att författaren strävar efter att inkludera icke-finskkunniga läsare med hjälp av översättningar och förklaringar. Å andra sidan går en läsare som inte förstår finska miste om en del. Denna läsare har antagligen inga problem med att förstå handlingen i romanen men går kanske miste om den specifika tidsanda och stämning som Westö skapar med hjälp av kontextuella ledtrådar.

Litteratur

- Arle, Solveig 2006. Man måste tala om klass. <<http://www.nytid.fi/2006/10/man-maste-tala-om-klass>>. [Tillgänglig 14 juni 2013.]
- Berglund, Siv (2012). "Så mycket mer än ord". Inslag av meänkieli i två tornedalska författares verk. Opublicerad C-uppsats Kreativt skrivande 3. Luleå tekniska universitet, Institutionen för konst, kommunikation och lärande. <<http://www.uppsatser.se/uppsats/9bc0f515a2/>>. [Tillgänglig 19.6.2013.]
- Bäckstedt, Eva 2006. Westös värld är tvåspråkig. I: Svenska Dagbladet 2.10.2006.
- Eriksson, Harriet 2012. Språkväxling i fyra svenskspråkiga samtidsromaner. Opublicerad Pro gradu-avhandling, Åbo Akademi.
- Eriksson, Harriet & Haapamäki, Saara 2011. Att analysera litterär flerspråkighet. I: S. Niemi & P. Söderholm (red.), *Svenskan i Finland 12. 15 och 16 oktober 2009 vid Joensuu universitet*. (Reports and Studies in Education, Humanities, and Theology 2.) Joensuu: University of Eastern Finland. S. 43–52.
- Finnäs, Fjalar 2004. *Finlandssvenskarna. En statistisk rapport*. Helsingfors: Svenska Finlands folkting.
- Jonsson, Carla 2012. Making Silenced Voices Heard. Code-Switching in Multilingual Literary Texts in Sweden. I: M. Sebba, S. Mahootian, & C. Jonsson (red.), *Language Mixing and Code-Switching in Writing Approaches to Mixed Language Written Discourse*. (Routledge Critical Studies in Multilingualism 2.) London: Routledge. S. 212–232.
- Landqvist, Hans 2012. "– Kuka ... puhhuu ...? stönade Esaias. Vem pratar?" *Litterär flerspråkighet i Mikael Niemis roman Mannen som dog som en lax*. Forskningsrapporter från Institutionen för svenska språket, Göteborgs universitet, nr 2012:4. <<http://gup.ub.gu.se/publication/161016>>. [Tillgänglig 14 juni 2013.]
- Malmio, Kristina (2011). Ut i vida världen. Flerspråkighet i några finlandssvenska romaner på 1990- och 2000-talen. I: H. Grönstrand & K. Malmio (red.), *Både*

och, sekä että. Om flerspråkighet/Monikielisyydestä. Helsingfors: Schildts. S. 293–317.

Nordlund, Max-Ola 2010. Slarv i välskriven berättelse. I: *Vasabladet* 18.8.2010.

Sundström, Josefine 2011. *Vinteräpplen*. Stockholm: Bonnier.

Westö, Kjell 2010. *Gå inte ensam ut i natten*. Stockholm: Bonnier.

Svenskan i Helsingfors och Åbo ur ett folkdialektologiskt perspektiv

Saara Haapamäki & Sarah Kvarnström

Bakgrund och teoretisk-metodiska utgångspunkter

Denna artikel handlar om uppfattningar om och attityder till den talade svenskan i Helsingfors och Åbo. Varieteterna i de här städerna är sinsemellan rätt lika och mycket nära det som man föreställer som finlandssvenskt standardtalspråk¹.

Vi arbetar för närvarande med ett projekt om urbana dialekter i Svenskfinland, och undersökningen av varieteterna i Helsingfors och Åbo har vållat vissa problem på grund av att det har varit svårt att avgöra vilka språkdrag som kunde vara meningsfulla att undersöka i dem. Som en möjlig inkörspport ser vi folkdialektologiskt inspirerade studier där man försöker få fram vad talarna själva anser om sin egen varietet och om andra varieteter.

Folkdialektologin, eller den perceptuella dialektologin som den också kallas, undersöker lekmäns, dvs. icke-lingvisters, perception av språklig variation (Preston 1989). Det finns flera metodiska tillvägagångssätt för att undersöka detta (för översikter se t.ex. Niedzielski & Preston 2003 och Clopper & Pisoni 2006). En metod som särskilt Dennis Preston (t.ex. 1986, 1989) använt är kartritningsuppgiften som går ut på att informanterna får en karta över ett land eller ett område där de ska rita in dialektgränser, dvs. markera var folk talar på olika sätt. Resultatet är dialektkartor som bygger på lekmännens mentala representationer av regional variation, dvs. på omdömen gjorda på basis av kunskaper och erfarenheter som är lagrade i minnet, och sådana skiljer sig i regel kraftigt från dialektologernas motsvarande kartor. Även intervjuer och enkäter där man försöker ta reda på informanternas attityder till olika regionala varieteter (t.ex. Preston 1989) bygger på informanternas mentala representationer av språklig variation, och

¹ Vi är mycket medvetna om att begreppet standardtalspråk är problematiskt. Vi syftar här helt enkelt på en vårdad, tämligen neutral, talad finlandssvenska som man hör t.ex. i radio och teve och i annat offentligt tal.

som Cynthia Clopper och David Pisoni (2006:317) påpekar kan attityder som undersöks på detta sätt vara grundade på sociala stereotypier snarare än på förstahandskunskap om de varieteter som står i fokus. Utöver dessa metoder har man inom folkdialektologin också gjort undersökningar där man har testat informanternas förmåga att identifiera språklig variation genom att spela upp olika talprov för dem. Även attityder har testats på samma sätt, särskilt med hjälp av s.k. masktest. (Ibid. 317f.)

Clopper & Pisoni (2006:316) konstaterar att man sällan har kombinerat intervjuer som syftar till att ta reda på de mentala representationerna av språklig variation med test som mäter faktisk perception av språklig variation. Syftet med den här artikeln är att bidra med en sådan undersökning. Vi vill alltså utreda dels vilka uppfattningar informanter från Helsingfors och Åbo har om sina varieteter och vilka drag de ser som typiska för respektive stad, dels huruvida de har förmåga att identifiera dessa varieteter i ett perceptionstest. Resultaten kunde visa på drag som kan knytas till endera varieteten och därmed indikera riktningen för framtida studier om varieteterna i Helsingfors och Åbo. På ett mer allmänt plan kan de säga något om hurdan information lyssnare lagrar i sitt minne om olika varieteter och hur de gör bruk av sådan information i perceptionstest (jfr Clopper & Pisoni 2006:320, 328).

Material och informanter

Det material som vi har analyserat för föreliggande artikel har alltså samlats in dels med hjälp av intervjuer, dels med hjälp av perceptionstest.² I intervjuerna frågade vi informanterna om deras upplevelser av platser och uppfattningar om och attityder till sin egen varietet och andra varieteter. I den här artikeln fokuserar vi endast på det som informanterna har sagt om sin egen varietet och om den varietet som talas i den andra här undersökta staden.

Det perceptionstest som vi konstruerade bestod av sex talprov, två från Helsingfors och två från Åbo (en yngre och en äldre talare från båda städerna) samt ett från Kyrkslätt och ett från Vasa. Alla talare på bandet är män. De berättar om sina morgonrutiner, var och en i ca 30 sekunder. Syftet med testet var att undersöka i vilken mån informanterna kan urskilja olika standardnära varieteter (särskilt förstås svenskan i Helsingfors och Åbo), men också att ta reda på vad de bygger sina omdömen på. Testet utfördes så att informanterna först fick lyssna på alla talprov en gång efter varandra utan paus, och därefter en gång till med paus mellan varje talprov. I pausen skulle

² En del av det Åbomaterial som analyseras i denna artikel är insamlat av Henrika Biström, Harriet Eriksson, Alexandra Axén, Carolina Holmgård och Fredrica Nyman, vilket här med tacksamhet noteras.

de kommentera det talprov de nyss hade hört. De uppmanades ta fasta på talarnas språk och fundera på varifrån talarna kunde komma och varför. I perceptionstestet bad vi inte explicit att informanterna skulle uttrycka attityder till talarna eller talproven, eftersom vi primärt var intresserade av perceptionen av regional variation.³

Från vardera staden har femton informanter deltagit i intervjun och tio i perceptionstestet. Sex av informanterna från båda städerna har deltagit i både intervjun och perceptionstestet (intervjun gjordes före testet). Det totala antalet informanter är alltså 38, dvs. 19 från båda städerna. Av dessa är 22 kvinnor och 16 män, och åldern varierar mellan 17 och 70. Samtliga informanter är uppvuxna i den stad som de representerar och nästan alla informanter har dessutom minst en förälder som är uppvuxen i samma stad. Totalt 15 informanter anger att de är tvåspråkiga. Majoriteten av informanterna har högskoleutbildning eller håller på att skaffa sig en sådan, och därtill har många även akademiskt utbildade föräldrar. Detta hänger samman med att den svenska befolkningen i de här städerna, och särskilt i Åbo, generellt har en mycket hög utbildning.

I denna artikel kommer vi inte att diskutera resultaten av intervjun och perceptionstestet i förhållande till sådana kategorier som ålder, kön, social bakgrund eller en- och flerspråkighet. Vi har helt enkelt inte kunnat identifiera någon sådan variation i materialet som kunde kopplas till eller förklaras med sådana bakgrundsvariabler. Därtill är materialet alltför litet för att tillåta systematiska jämförelser av den typen.

I det följande redogör vi för hur informanterna uppfattar och beskriver sina egna varieteter. Vi börjar med Helsingforsinformanterna och går sedan över till Åboinformanterna.

Informanternas uppfattningar om Helsingforssvenska och Åbosvenska

Nästan alla Helsingforsinformanter anser att samma sorts svenska talas i hela huvudstadsregionen⁴. Därför vill de ogärna använda benämningen Helsingforssvenska om sitt språk, utan hellre kalla den *huvudstadsregionssvenska*. Denna varietet beskriver de som *vanlig*, *tydlig*, *ren* och *rak*. Samtidigt upplever flera informanter att huvudstadsregionssvenskan är *ovårdad* och *onyanserad* på grund av bristfälligt ordförråd, språkblandning (svenska, finska och engelska) och en frekvent användning av finlandismer, slang- och fyllnadsord.

³ På grund av utrymmesbrist kan vi i denna artikel inte i detalj diskutera metodiska frågor kring perceptionstestet utan hänvisar i stället till Haapamäki & Wikner u.u.

⁴ Till huvudstadsregionen räknas vanligen Helsingfors, Esbo, Grankulla och Vanda, ibland även Sibbo (som ligger öster om Helsingfors) och Kyrklätt (som ligger väster om Esbo).

Bortsett från de nämnda egenskaperna har informanterna emellertid svårt att peka ut särdrag i sitt eget språk. Fem informanter nämner ändelsebortfall och bortfall av finalt r-ljud som leder till förlängda slutvokaler. Sex (delvis andra) informanter lyfter fram förlängda vokal- och konsonantkvantiteter. Ett par nämner därtill nasalitet – dock inte som utmärkande för huvudstadsregionssvenskan generellt, utan endast för vissa grupper av människor, t.ex. personer som kommer från Grankulla eller Helsingfors södra stadsdelar. Man kan säga att nasalitet, och ibland även förlängda vokal- och konsonantkvantiteter, anses känneteckna en särskild – närmast stereotypisk – variant av huvudstadsregionssvenskan. Den kopplas ofta ihop med ett arrogant och övermodigt beteende och frambringar i regel mycket negativa attityder hos informanterna.

Samtliga Åboinformanter anser att Åbosvenskan är samma eller mycket nära det som man uppfattar som finlandssvenskt standardtalspråk och att Åbosvenskan inte är någon dialekt. De attribut som informanterna använder för att beskriva sin svenska liknar dem som Helsingforsinformanterna använde om sin. Åbosvenskan är enligt dem alltså *neutral*, *ren*, *korrekt*, *normal* och *vanlig*. Informanterna i Åbo har ännu svårare än Helsingforsinformanterna att nämna specifika kännetecken för sin svenska, vilket förstås hänger samman med att de uppfattar sin varietet som standardfinlandssvenska. Nästan alla informanter nämner dock de finska lånorden. Ett par informanter anser att Åbosvenskan har samma uttal och intonation som finskan. En äldre informant har hört att man drar på vokalerna i Åbo. En yngre informant nämner responspartiklarna *joo vai/nä vai* som är lånade från Åbofinskan.

Vi har också frågat våra informanter i Helsingfors och Åbo vad de anser om varandras varieteter, och det är dessa uppfattningar vi redogör för i det följande.

Merparten av Helsingforsinformanterna har över huvud taget ingen uppfattning om hur man talar i Åbo. En del av informanterna tror dock att svenskan i Helsingfors och Åbo liknar varandra, eftersom det i båda fallen är fråga om stadsmål. Alla Åboinformanter har däremot åsikter om svenskan i Helsingfors, som de klassificerar som en dialekt. De har dessutom lättare att peka ut språkliga särdrag i Helsingforssvenskan än i sin egen varietet. Samtliga Åboinformanter har upptäckt att vokal- och konsonantkvantiteterna är längre i Helsingforssvenskan än i Åbosvenskan, och bortfall av finalt r-ljud nämns av många. Även knarr och nasalitet nämns av några informanter. Många anser dessutom att man i Helsingfors har fler slangord och att de finska orden är annorlunda än i Åbo. Åboinformanterna har därtill mycket starka negativa attityder mot Helsingforssvenskan. De beskriver den t.ex. som *irriterande*, *otrevlig*, *arrogant*, *pompös*, *högfärdig*, *enfaldig*, *frånstötande* och *för ansträngt fin*. De här attityderna till Helsingforssvenskan bottnar otvivelaktigt i en stereotypisk bild av (vissa) människor i Helsingfors.

I det följande går vi över till att presentera och diskutera de resultat vi har fått fram i perceptionstestet.

Resultat från perceptionstestet

Resultaten från perceptionstestet presenteras i tabellform, och vi börjar igen med Helsingforsinformaterna. I kolumnen till vänster har vi talproven, i den ordning som de spelades upp för informaterna, och i den högra kolumnen anges var informaterna har placerat talarna. I parenteserna anges antalet svar. De korrekta svaren är markerade med fetstil.

Tabell 1. Resultat från perceptionstestet i Helsingfors

<i>Talprov</i>	<i>Informaternas placeringar (antal svar)</i>
1. Kyrkslätt	Helsingfors (4) Huvudstadsregionen (3) Västra Nyland (1) Västra el. östra Nyland (1) Åbo (1)
2. Helsingfors (yngre)	Helsingfors (4) Helsingfors el. Grankulla (2) Huvudstadsregionen (1) Inget svar (1) Åbo (1) Åboland (1)
3. Åbo (äldre)	Österbotten (4) Västra Nyland (2) Huvudstadsregionen (1) Inget svar (1) Mellersta Finland (1) Åbolands skärgård (1)
4. Vasa	Inget svar (4) Åbo (2) Mellersta Finland/Österbotten (1) Västra Nyland (1) Österbotten (1) Östra Nyland (1)
5. Åbo (yngre)	Huvudstadsregionen (2) Inget svar (2) Vanda el. Sibbo (2) Västra Nyland (2) Sibbo el. västra Finland (1) Österbotten (1)
6. Helsingfors (äldre)	Helsingfors (7) Huvudstadsregionen (2) Helsingfors el. Åbo (1)

Vi kan börja med att konstatera att de flesta informanter har placerat Helsingforstalarna rätt, antingen specifikt i Helsingfors eller åtminstone i huvudstadsregionen. Informanterna nämner i huvudsak r-bortfall och längre vokal- och konsonantkvantiteter som motiveringar för sina svar; i övrigt uppfattas Helsingforstalarnas språk som vanligt och bekant. Särskilt den äldre talaren låter i mångas öron så som helsingforsare vanligtvis gör. Den yngre talaren frambringar i högre grad negativa attityder; han uppfattas tala nasalt och förknippas alltså med det sätt att tala som vi tidigare omnämnde som stereotypisk Helsingforssvenska.

Det vi vidare kan utläsa ur tabellen är att även Kyrkslättalaren i många fall har placerats i Helsingfors (eller huvudstadsregionen), och här kan vi erinra oss om det som kom fram i intervjuerna, nämligen att en stor del av informanterna anser att likadan svenska talas i hela huvudstadsregionen. De som inte har placerat Kyrkslättalaren i Helsingfors hänvisar i första hand till annorlunda vokal- och konsonantkvantiteter. Även när det gäller talarna från Åbo och Vasa pekar informanterna ut avvikande kvantiteter som motivering till att de tror att dessa talare inte kommer från Helsingfors. En del informanter menar därtill att talarna från Åbo och Vasa har ett särskiljande tonfall. Ingen av informanterna har emellertid placerat de här talarna rätt, utan de har placerats på många olika ställen i Finland.

I tabell 2 nedan presenteras motsvarande information om Åbo-informanternas resultat i perceptionstestet. I tabellen framgår för det första att Åboinformanterna i regel inte känner igen talproven från Åbo. Endast en informant kan placera den yngre Åbotalaren helt rätt, med motiveringen att talaren inte har Helsingforsintonation men inte heller andra drag som skulle tyda på en dialektal hemvist någon annanstans än i Åbo. De övriga informanterna placerar honom i sin tur på olika orter i Svenskfinland, vilket i många fall är resultatet av rena gissningar. Två av informanterna tycker emellertid att han har vissa distinkta dialektdrag (företrädesvis förlängda vokalkvantiteter) som gör att han placeras i Östra Nyland. Två informanter anser att han har finsk ordföljd, vilket enligt dem tyder på att han kommer från Mellersta Nyland (nära Helsingfors).

Liknande tendenser finns vad gäller den äldre Åbotalaren, som ingen har placerat i Åbo. Två av informanterna har inte kunnat placera honom alls och hänvisar till att han kunde komma varifrån som helst, att han skulle kunna vara en radioröst, att det inte fanns något utmärkande i hans språk och att han kanske talade på ett sådant sätt för att han blev inspelad. Två informanter kände igen talaren på bandet. De geografiska placeringarna är mestadels gissningar, men några informanter säger sig höra dialektala drag i hans språk som tyder på att han kommer från Västra Nyland eller från Åbolands skärgård. I detta fall verkar det som om informanterna hade lättare att kommentera personlighetsdrag hos talaren än placera honom geografiskt. De anser exempelvis att han låter *ordentlig*, *försynt*, *försiktig* eller *mjäkig*.

Tabell 2. Resultat från perceptionstestet i Åbo

<i>Talprov</i>	<i>Informanternas placeringar (antal svar)</i>
1. Kyrkslätt	Åbo (10)
2. Helsingfors (yngre)	Huvudstadsregionen (5) Helsingfors (3) Helsingfors el. Grankulla (2)
3. Åbo (äldre)	Inget svar (2) Kände igen talaren (2) Åbolands skärgård/Pargas (2) Ekenäs/Hangö (1) Kimito (1) Vasa (1) Östra Nyland (1)
4. Vasa	Vasa (5) Västra Nyland (2) Åboland (1) Åbo el. Pargas (1) Österbotten (1)
5. Åbo (yngre)	Västra Nyland/Ekenäs/Hangö/Lojo (4) Östra Nyland/Borgå/Lovisa/Sibbo (2) Nyland/nära Helsingfors/Esbo/Ingå/Kyrkslätt (2) Nyland el. Österbotten (1) Åbo (1)
6. Helsingfors (äldre)	Huvudstadsregionen (4) Grankulla (2) Helsingfors (2) Nyland (1) Tammerfors (1)

Vad man alltså kan konstatera här är att informanternas bedömningar av Åbotalproven är mycket motstridiga. Det är naturligtvis möjligt att talproven från Åbo av någon anledning inte var representativa för svenskan i Åbo. Det som dock möjligen förvånar är att inte ens de informanter som anser att de två Åbotalarna saknar dialektala drag placerar dem i Åbo, trots att intervjuerna gav vid handen att just frånvaron av alla dialektala särdrag var mest kännetecknande för Åbosvenskan. Värt att notera är också att trots att informanterna har svårt att identifiera Åbotalarna anser ingen av dem att Åbotalarna är från Helsingfors (bortsett från två informanter som menar att den yngre Åbotalaren kan vara från en ort nära Helsingfors), och de har heller inte placerat någon av Helsingforstalarna i Åbo. Två informanter har däremot placerat Vasatalaren i Åbo eller Åboland.

Vidare kan man se att informanterna har identifierat talproven från Helsingfors mycket bra. De bygger sin bedömning på liknande särdrag som de nämnde i de föregående intervjuerna, dvs. förlängda vokaler och konsonanter och bortfall av finalt r-ljud kombinerat med förlängd slutvokal.

Även sådana drag som inte nämndes i intervjuerna, nämligen uppåtgående intonation och ”staccatouttal”, kommer fram här. Informanterna uttrycker också uppfattningar om talarna; t.ex. att den yngre Helsingforstalaren studerar på Handelshögskolan, att hans ”pappa har BMW” och att han bor söder om Bulevarden. Den äldre Helsingforstalaren får inte lika många karakteriseringar av den här typen.

Ett av de mest anmärkningsvärda resultaten är att alla Åboinformanter tror att den första talaren (som är från Kyrkslätt) är från Åbo. Motiveringen är att hans språk liknar standardfinlandssvenska, låter normalt och neutralt och saknar utmärkande drag som skulle tyda på att han kommer från en annan ort.

Vad slutligen gäller de tolv informanter som deltog i både intervjun och perceptionstestet kan man konstatera att deras mentala representationer av variationen och den faktiska perceptionen stämmer tämligen bra överens. Av de sex Helsingforsinformanter som deltog i både intervjun och perceptionstestet angav fem att de kan höra om en person kommer från Helsingfors och de lyckades även placera Helsingforstalarna rätt i testet. Motiveringarna (som har att göra med kvantiteter och r-bortfall) stämmer överens med uppfattningarna som kom fram i intervjuerna. En av de informanter som menade att nasalitet förekommer i den s.k. stereotypiska Helsingforssvenskan, kunde även identifiera nasalitet hos talare 2, och de negativa attityderna till det stereotypiska sättet att tala kom fram både i intervjun och i perceptionstestet.

De sex Åboinformanter som deltog i både intervjun och perceptionstestet angav i intervjuerna att de trodde sig kunna skilja mellan svenskan i Helsingfors och Åbo. Detta bekräftas av perceptionstestet såtillvida att de alla lyckades placera båda Helsingforstalarna antingen i Helsingfors eller i huvudstadsregionen. Förlängda vokal- och konsonantkvantiteter som alla nämnde som typiska för Helsingforssvenskan i intervjuerna identifierades av fyra informanter i perceptionstestet. Den informant som i intervjun angav knarr som ett särdrag kunde identifiera knarr i fråga om talprov 2. Ett språkdrag som inte nämndes i de föregående intervjuerna, men som tre (av sex) informanter hörde hos talare 6 är uppåtgående intonation. Negativa attityder mot Helsingforssvenskan som samtliga sex informanter uttryckte i intervjuerna var mer sällsynta i perceptionstestet, där endast två av informanterna uttryckte sådana om talprov 2 och en om talprov 6, men här bör man naturligtvis beakta att vi inte heller efterlyste attityder till talproven.

De sex Åboinformanternas uppfattningar om de två talproven från Åbo kan inte sägas bilda något tydligt mönster, och bara en av dem kunde identifiera en Åbotalare i testet. Det talprov som bäst motsvarade deras mentala bild av Åbosvenskan var talprovet från Kyrkslätt.

Diskussion

Den undersökning vi har redovisat ovan är till sin karaktär en pilotstudie och bygger på ett mycket litet material. Trots att vi i analysen har angett hur många informanter som har uttryckt en viss uppfattning eller svarat på ett visst sätt, vill vi understryka att vi under inga omständigheter menar att sådana kvantitativa uppgifter skulle vara möjliga att generalisera. Det krävs ett djupare studium av ett större material för att se huruvida tendenserna är desamma som här. Vi anser emellertid att det redan i denna pilotstudie har utkristalliserats vissa idéer som det är motiverat att reflektera över.

För det första kan vi konstatera att resultaten av både intervjuerna och perceptionstestet verkar tyda på att informanterna har viss förmåga att uppfatta och höra skillnader mellan olika standardnära varieteter. Varieteterna verkar dock vara något tydligare åtskilda på informanternas mentala karta än vad den faktiska förmågan att urskilja dem från varandra i ett perceptionstest antyder.

Att det är just Helsingforssvenskan som i vårt perceptionstest identifieras bäst av alla informanter gör att vi för det andra kan dra slutsatsen att den, av de varieteter/talprov vi undersökt, innehåller flest distinkta språkdrag av den typ som man med hänvisning till Asif Agha (2003) och Penelope Eckert (2008) kunde karakterisera som indexikala drag. Sådana har semantisk potential att fungera som platsindex men även som index för andra sociala innebörder. Här kan man t.ex. nämna nasaliteten som har potential att indikera, förutom plats, även t.ex. överklass och övermod.

Att språkliga variabler (som förstås kan vara både föreställda och verkliga) på detta sätt sällan indikerar bara plats utan snarare sociala stilar (jfr Eckert 2008) tillåter en tredje slutsats, som handlar om att variablerna alltid är kopplade till attityder och att det inte är möjligt att abstrahera den språkliga formen från det innehåll som förmedlas eller från den som talar. Lyssnarna tar sällan fasta på enbart *hur* något sägs utan också på *vad* som sägs och på vad dessa omständigheter kan antyda om talarens sociala bakgrund, livsstil och livshållning. Som vi inledningsvis konstaterade kan i synnerhet negativa attityder till varieteter eller talare ofta bygga på stereotypa bilder lagrade i minnet.

En av utgångspunkterna för denna undersökning var att vi ville få fram sådana särdrag som kunde fungera som platsindex för Helsingfors resp. Åbo. Som en fjärde slutsats av denna studie kan vi konstatera att vi har fått fram några sådana drag för Helsingforssvenskan men inte för Åbosvenskan. Detta tillåter i sin tur ytterligare två slutsatser, nämligen att Åbosvenskan sannolikt är mer standardnära, i betydelsen mer neutral, än Helsingforssvenskan och att det för Åbosvenskans del krävs mer utförliga studier av potentiella platsindex, i alla fall om man vill ta reda på varför Åbosvenskan på många Åboinformanternas mentala dialektkarta skiljer sig från andra finlandssvenska varieteter.

Litteratur

- Agha, Asif 2003. The social life of cultural value. *Language and communication* 23. S. 231–273.
- Clopper, Cynthia & Pisoni, David 2006. Perception of dialect variation. I: D. Pisoni & R. Remez (red.) *The Handbook of Speech Perception*. London: Blackwell. S. 313–337.
- Eckert, Penelope 2008. Variation and the indexikal field. *Journal of Sociolinguistics* 12/4. S. 453–476.
- Haapamäki, Saara & Wikner, Sarah u.u. Att undersöka lyssnares perception av regional variation. *Folkmålsstudier* 53.
- Niedzielski, Nancy A. & Preston, Dennis R. 2003. *Folk Linguistics*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Preston, Dennis R. 1986. Five visions of America. *Language in Society* 15. S. 221–40.
- Preston, Dennis R. 1989. *Perceptual dialectology. Nonlinguists' Views of Areal Linguistics*. Dordrecht: Foris.

Inomkulturell översättning – problemfri verksamhet?

Ritva Hartama-Heinonen

Två språk men en kultur: En utgångspunkt för översättning och översättningsforskning

Översättning är en verksamhet som bedrivs mellan språk och kulturer och som överskrider språkliga och kulturella gränser i syfte att främja förståelse mellan människor och nationer. I denna betydelse är översättning således både *interlingvalt* och *interkulturellt*, någonting som Roman Jakobson (1896–1982) kallade för ”interlingual translation or *translation proper*” ([1959] 1966:233), *egentlig översättning* (1998:148), i sin klassiska tredelning av sätten att tolka eller översätta verbala tecken. De övriga översättningstyperna är *intralingval*, eller inomspråklig, och *intersemiotisk*, där riktningen är från ett teckensystem till ett annat. Översättning har därmed ett starkt inbyggt *från–till-* eller *inter-element*. Detta gäller implicit även intralingval översättning: man övergår i varje fall från någonting till någonting annat, från ett verbalt tecken på ett språk till ett annat verbalt tecken på samma språk (enligt denna logik sker all översättning egentligen intersemiotiskt, dvs. ’från tecken A till tecken B’, ’mellan tecken’, vilket ger begreppet *intersemiotisk* en vidare betydelse).

Avståndet mellan de språk- och kulturpar som utgör källan och målet i interlingval översättning varierar. Eugene A. Nida (1914–2011) (1964:160–161; exemplen är också Nidas) skiljer mellan tre olika fall av lingvistisk och kulturell distans:

1. att både språken och kulturerna är relativt närbesläktade, som fallet är med översättning mellan friskan och engelskan
2. att språken inte är besläktade medan kulturerna i stort sett är parallella, som i översättning mellan svenskan och finskan, eller
3. att både språken och kulturerna är olika (grekiskan och javanskan).

Därtill nämner Nida ett sällsyntare alternativ,

4. att språken är besläktade men kulturerna ytterst olika (engelskan och hindi).

Nida (ibid.) menar att de varierande språkliga och kulturella relationerna kan vålla problem på olika och till och med överraskande sätt. Han beskriver följande alternativ. Om språken och kulturerna är relativt lika skulle man inte förvänta sig några större problem, men i verkligheten kan språksläktskapet medföra faror, bland annat i form av s.k. falska vänner. Att det inte finns någon lång distans mellan kulturerna gör det lättare att översätta, också då språken är olika. Svårast är det dock om avståndet mellan de aktuella språken och kulturerna är långt. Men också då utgör de kulturella skillnaderna ett större hinder än de språkliga och blir på så sätt en utmaning.

Även om det interlingvala är utgångspunkten i ”egentlig översättning” ska vi inte ta samexistensen av det *interkulturella* för givet. Det är dock vad Nida ovan gör i sitt exempel i punkt 2, översättning inom språkparet svenska och finska – fokus i min artikel. Översättning kan nämligen finnas i en interlingval men *intrakulturell* form. Här syftar jag närmast på Finland och på det nämnda språkparet (samt språkparet finska och samiska) men också på sådana länder i allmänhet som officiellt är två- eller flerspråkiga. I Finland är översättning inom språkparet svenska och finska å ena sidan interkulturell verksamhet då det gäller exempelvis varu- eller kulturimport och -export, å andra sidan i högsta grad intrakulturell verksamhet då det gäller översättning för närmast ”internt” bruk, dvs. översättning där både käll- och målkulturen är densamma, den finländska. Den finlandssvenska och den finlandsfinska delen av befolkningen lever i ett gemensamt samhälle och i en gemensam kultur. De har utvecklats och kommer att utvecklas parallellt och eventuella lexikalisk/terminologisk-kulturella luckor försvinner snabbt. Men båda grupperna har naturligtvis egna sociokulturella särdrag.

Det ovan sagda bygger för sin del upp en *finländsk* översättningskultur. Med *översättningskultur* avses dels etablerade, socialt och kulturellt betingade tillvägagångssätt och modeller att arrangera översättning och tolkning i ett samhälle, dels översättnings- och tolkningsrelaterade praktiker, konventioner, normer, ideologier, förväntningar och värderingar (se närmare Prunč 1997; Kujamäki 2013; för en annan tolkning se Venuti 2013:159, 244–248). Det som ovan tagits upp påverkar inte endast översättningskulturen. Det präglar också översättningsforskningen och översättarutbildningen i Finland.

Den specifika intrakulturella aspekten, *intrakulturaliteten*, tycks knappast ha väckt något allmänt intresse bland översättningsforskare. En snabb genomgång av femton vedertagna internationella översättningsvetenskapliga handböcker, terminologier, encyklopedier, textböcker eller databaser visar att både *intercultural* (t.ex. ”översättning som interkulturell kommunikation”) och *intra-lingual* (speciellt i ”intra-lingval översättning”) noteras. *Intracultural* däremot överstiger index- eller nyckelordströskeln

endast i ett fåtal källor i den betydelsen som jag vill ge begreppet, 'kulturen i ett och samma land'. Med termen syftas emellertid ibland på översättning inom EU och dess institutionella kultur, i betydelsen 'intra- eller interinstitutionell översättning' (Koskinen 2008:43).

Om det inte tycks finnas forskning kring den intrakulturella typen av översättning ska den föras upp på agendan och dryftas åtminstone där den har relevans, så som i Finland – så inherent som den är i den finländska kontexten.

Tre interrelaterade teser

I översättningssammanhang ger fenomenet intrakulturalitet upphov till frågeställningar som också kunde formuleras som separata forskningsfrågor men som nedan får en form av tre interrelaterade teser. Teserna presenteras i detta avsnitt och diskuteras närmare i därpå följande avsnitt. Syftet är att i denna artikel ringa in och specificera vissa drag som karaktäriserar den intrakulturella översättningsverksamheten och därmed översättningskulturen i Finland.

De små språkområdena är viktiga för översättningsvetenskapen

Inom översättningsforskningen har man traditionellt koncentrerat sig på de stora linjerna och mestadels betonat västerländska traditioner och synsätt. Men på sistone har intresset i allt större grad övergått från den gamla hegemonin och tyngdpunkten till det icke-västerländska och således till nya stora språk- och kulturområden – en utvecklingstendens med nya utmaningar för disciplinen. Frågan är nu om forskning kring översättning i små länder med små språkområden fortfarande har någonting att bidra med.

Det är angeläget att urskilja åtminstone två nischer för finländsk forskning kring intrakulturell översättning. Att denna typ av översättning knappast noterats internationellt är något som tyder på att fenomenet globalt sett är marginellt eller annars uppfattas ha mindre relevans. Men lokalt och inom ett litet språkområde som vårt kan fenomenet vara ytterst centralt och kräver problematisering i syfte att nyansera våra översättningsteoretiska begrepp och utgångspunkter samt ifrågasätta och till och med falsifiera tidigare påståenden om översättning. Dyliga självreflexioner hör till den vetenskapliga och till den kritiska översättningsforskningens område (om översättningsforskningens fyra områden, se Koskinen 2010:20–21).

Inomkulturell översättning framhäver andra aspekter än mellankulturell översättning

Då forskning inte tydligt tycks lyfta fram översättning i länder med två eller flera officiella språk innebär det, så som rubriceringen av denna artikel tyder på, att inomkulturell översättning upplevs mer eller mindre problemfritt – precis som Nida implicit hävdade redan för femtio år sedan. Den faktor som anses bidra till färre problem är att medan språken inte alls är besläktade är kulturen mer eller mindre gemensam. Men översättning blir knappast oproblematiskt, utan det är andra faktorer som kan framhävas och synliggöras.

Pluricentriska språk kan erbjuda oss en bredare insyn i inomkulturell översättning

Forskning kan berättigas både nationellt och internationellt. Min fokus ligger naturligtvis på Finland och på översättning inom språkparet finska och svenska, men också på Sverige. Vi ska nämligen inte glömma att man även i Sverige arbetar med detta språkpar. Då möter vi en tankeväckande konstellation som erbjuder oss om vi så vill, en möjlighet att studera inte endast interlingval översättning utan såväl *intrakulturell* som *interkulturell* översättning i olika former. *Pluricentricitet* kan då tänkas få en djupare relevans och innebörd, som ett sammanlänkande begrepp att belysa och avgränsa problematiken med.

”Kärnan i det hela”

Eftersom Finland i sig är ett litet språkområde är finländarnas värld en värld fylld med översättningar och kulturen ”en översatt kultur” (som den sverigesvenska, se Kleberg 1998:18). Detta gäller i en ännu större grad finlandssvenskarnas värld. Som de flesta länder har Finland dock med tiden blivit flerspråkigt och mångkulturellt (och visar tecken på spirande superdiversitet). Men översättning mellan de två nationalspråken, svenskan och finskan, är fortfarande centralt och delvis lagstadgat.

Att det finns en tydlig kontrovers mellan vad översättningsteorin brukar ta upp och betona och vad som i själva verket är relevant för översättning och översättningsforskning i vår tvåspråkiga stat har blivit en sporre inte endast för mig utan stimulerat också en översättningsstudents avhandlingsprocess. Detta var en synpunkt som en av mina studenter framförde i sitt e-brev (6.2.2011; studenten har gett mig tillstånd att anonymt citera brevet):

[...] efter att ha läst en hel del litteratur förra veckan insåg jag en av orsakerna till varför jag på riktigt tycker det här är intressant, nämligen det speciella i att översättningarna har en helt egen karaktär i en tvåspråkig kultur. I översättningsteorierna talas det mycket om kulturöverföring, expliciterande, domesticizing, etc. etc., men ingenstans talas det om vad som händer när man översätter i en tvåspråkig kultur.

Här tar studenten upp något som studenten kallade ”kärnan i det hela” – intrakulturell översättning.

Intrakulturaliteten är dock inte till alla delar dominerande i Finland utan Europeiska unionen och Sverige har en inverkan på myndighetsspråket och språkanvändningen över huvud taget. Men medan kontrasten mellan inter- och intrakulturell ger insikter i det intrakulturella berikar den samtidigt vår uppfattning om det specifika hos det interkulturella.

En eventuell tankevilla som den intrakulturella approachen exempelvis synliggör ingår i begreppet *parallelltexter*. Enligt definitionen (Pym 2011:87) handlar det om målspråkliga texter om samma ämne som originalet, som översättaren anlitar som sina terminologiska och fraseologiska källor. Men Andrew Chesterman har föreslagit en annan, alternativ benämning som rekommenderas (a.a.:86). Den är samtidigt en definition av en parallelltext: *icke-översättning (non-translation)*. Den termen och definitionen är knappast användbar i ett land där den kultur- och samhällsrelaterade textmassan som den svenska i Finland till stor del är översättningar.

Översättningens dimensioner och potentiella accentueringar

Översättning är en verksamhet som enligt Chesterman (2005) förutsätter ett samspel mellan olika nivåer eller dimensioner. De här dimensionerna återspeglas i sin tur i de motsvarande fyra inriktningarna (eventuellt paradigmen) inom översättningsforskningen: den lingvistiska, den kulturella, den kognitiva och den sociologiska. Paradoxalt nog är det samma dimensioner som också vållar problem vid översättning. Men om några nivåer eller faktorer kan uteslutas ska det naturligtvis bli lättare att översätta.

I det följande utgår jag från några antaganden vad gäller nivåerna. Det första är att den kognitiva är mer individuell eller så allmänmänsklig att den spelar en mindre roll. Ett dylikt antagande är också att om översättningar görs inom en och samma kultur som inom språkparet finska och svenska i Finland är de kultur- och samhällsbundna skillnaderna och därmed svårigheterna som bortblåsta eller avsevärt mindre. Den hypotetiska slutsatsen av detta blir att det lingvistisk-textuella och det sociologiska

accentueras vid intrakulturell översättning. Då kan man koncentrera sig mer på det rent språkliga, som på det textuella eller det lexikalisk-terminologiska.

Om detta resonemang överensstämmer med verkligheten, kunde det komma till uttryck i vad man i Finland tar upp i anknytning till översättning och även i forskning kring översättning, här från finska till svenska – en fråga som jag nedan provar med material ur fyra källor.

***Svenskt lagspråk i Finland* (2010)**

Handboken *Svenskt lagspråk i Finland* eller *Slaf* (439 s.) innehåller anvisningar om författningssvenskan i Finland, för det mesta i syfte att påverka bruket av termer och uttryck. Verket rekommenderas alla som sysslar med lag- och förvaltningstexter, därmed också översättare. (*Slaf* 2010:7, 9.) Det innehåller ett drygt fyra sidor långt avsnitt om översättningsprinciperna (s. 49–53), som i första hand dock är en terminologisk och stilistisk vägledning, så som boken i sin helhet är med sina långa ordlistor (speciellt s. 271–400) och ett register (s. 401–439). Men på dessa få sidor påminns vi förutom om tyngdpunkten eller de rent språkliga aspekterna, också men endast i förbigående om att det finns mottagare och uppdragsgivare, det vill säga, andra aktörer och en extratextuell värld.

Lieselott Nordman, *Lagöversättning som process och produkt* (2009)

Lieselott Nordman har disputerat på en avhandling om översättandets praktik eller om hur översättningar av lagtexter revideras i Finland. Som väntat görs revideringarna på olika språkliga nivåer, så att det lingvistiska hos produkten framhävs: på textnivå, på syntaktisk nivå, på lexikal nivå, på morfologisk nivå och på innehållslig nivå. Nordman anger också orsaker till dessa ändringar – normerna korrekt återgivning (innehållslig ekvivalens), juridisk lämplighet (juridisk ekvivalens), språkriktighet och begriplighet (klarspråk, mottagare). Men normerna härleds inte direkt från översättningsteorin i form av strategiska tillvägagångssätt utan de återgår ofta till språkliga normer och finner, enligt Nordman, sitt berättigande i genrespecifika, dvs. textuella skäl. (Nordman 2009:133–199.)

Språkvårdsdatabasen *Ordförrådet*

Institutet för de inhemska språken i Finland har på sin webbplats en frågespalt och en språkvårdsdatabas som heter ”Ordförrådet”. Det handlar om ”svenskan i allmänhet och finlandssvenskan i synnerhet”: klassiska språkfrågor, finlandismer och aktuella nyord. Den 9 maj 2013 fanns det sammanlagt 716 poster, dvs. fråge- och svarspar (jfr 749 poster per 12.9.2013). Av dessa handlar 218 eller lite över 30 % om översättningar, närmare sagt om motsvarigheter till något enstaka ord eller uttryck. Största delen av källspråksorden är på finska (jfr cirka 20 på engelska). Bland de finska ord vars svenska motsvarigheter frågeställarna efterlyser finns det färre än tio som enligt min tolkning är speciellt kulturbundna, så som

benämningar på ursprungligen lokalfärgade maträtter eller vanor. Ofta handlar det däremot om nya samhälleligt aktuella begrepp som man behövt en översättning till. I detta syfte har man vänt sig till den officiella språkvården.

Trots att det uttryckligen handlar om översättning, tycks man i svaren inte problematisera kring det översättningsrelaterade eller alternativen över huvud taget utan problem reduceras ofta till det språkliga, som i följande svar (<http://kaino.kotus.fi/sanat/ordforradet/?-a=lista&-id=519722&-p=391>) [tillgänglig 9.5.2013]:

Fråga

Hur ska man översätta uttrycket *Siperia opettaa*? Går det med en direkt översättning?

Svar

Man kan inte översätta *Siperia opettaa* rakt av. I stället kan man förslagsvis använda uttrycket *livet lär* eller något uttryck med *försök och misstag*, eller varför inte en omskrivning med orden *bitter erfarenhet*.

Det gäller en tämligen ny fras och metafor [*Kyllä*] *Siperia opettaa*, 'Sibirien ska lära dig en läxa'. Frasen innehåller en underförstådd hänvisning till att man i vårt östra grannland lätt förvisades till Sibirien. Men också finska medborgare och våra baltiska grannar blev förvisade till Sibirien. Svaret ges här utan närmare diskussion. Vi kan säkert acceptera översättningslösningarna även om uttryckets hotfulla originalförankring försvinner. Samtidigt kan svaret dock tolkas som ett tecken på att kulturbundna realiteter förbigås, som om vi i Finland inte längre hade ett kollektivt minne eller ville bli påminda om vår historia.

Den finlandssvenska språkvårdstidningen *Språkbruk*

Men en genomgång av de tio nyaste årgångarna eller 40 nummer av *Språkbruk* (2003–2012) ger ett magert resultat med tanke på min hypotes. Översättning behandlas i femton artiklar och av dem fokuserar endast fyra på språket i översättningar: sambandsord (4/2004 och 3/2010), knepiga konstruktioner (2/2011) och tema och rema (4/2011) – samtliga i varje fall belägg på att det finns forskning kring den språkliga aspekten.

Vi får emellertid en något annorlunda uppfattning om läget genom tidningens språkspalt "Språkfrågor" som delvis är samma material som i *Ordförrådet*. De 40 numren innehåller sammanlagt 534 frågor. Cirka en fjärdedel av dem handlar om översättning, som *Vad heter X på svenska?*, *Hur översätta X?*, och gäller nästan uteslutande motsvarigheter till finska (ny)ord. I en del av svaren förklaras först ordets innebörd och eventuella alternativ diskuteras, likaså textsammanhangets roll. Som argument kan användas bl.a. Internet, analogi, stilvärde, användning i Sverige eller lagstiftning. Någon enstaka gång behandlas själva översättandet och dess

villkor. Men med tiden har resonemangen blivit kortare och svaren mer lakoniska. Också det relativa antalet publicerade frågor om översättningsmotsvarigheter har minskat kraftigt (de studerade första fem åren: 80 av 233 frågor, de sista: 53 av 301 frågor).

Min utgångspunkt att det lingvistisk-textuella börjar ta över som problemfält tycks få stöd i det material jag ovan studerat i första hand kvalitativt. De språkliga aspekterna dominerar – kanske i brist på annat. Modern översättningsforskning erbjuder dock andra forskningsobjekt: produkter, processer, aktörer, kontexter, men de kommer inte tydligt fram i materialet. Slutligen är det kanske så att vi i Finland trots allt inte sysslar med triviala problem utan de lingvistiska betoningarna är något som inherent kännetecknar just intrakulturell översättning och den studerade finsk-svenska översättningskulturen. Det handlar inte om vilka som helst ord, uttryck och formuleringar som syftar på något finländskt fenomen i någon översättning, tvärtom. Det är de ord, uttryck och formuleringar som också i framtiden används i den offentliga och den vardagliga diskussionen i och om vårt samhälle. De bygger för sin del upp detta samhälle och därmed dess kultur.

Pluricentricitet som måttstock och markör

De ovan presenterade, dock begränsade observationerna om inomkulturell översättning av närmast offentliga texter i Finland behöver dock relateras till någonting så att de inte blir ettlandsföreteelser.

Svenskan hör till pluricentriska språk, dvs. till språk med flera nationella centra. Men det är finskan också, även om detta inte noteras.¹ Finskan och svenskan i Finland och i Sverige har omvända roller som officiella majoritets- respektive minoritetsspråk, och länderna har lagstadgad skyldighet att beakta sina minoriteter. Därmed erbjuder Sverige en lämplig parallell med tanke på översättningar som görs mellan pluricentriska språk, nu från svenska till finska. Samtidigt får vi en möjlighet att iakttä hur pluricentricitet omsätts i översättandets praktik, något som inte inkluderats i den pluricentriska forskningsagendan.

Språklagen från år 2009 (11 §) säger: ”Språket i offentlig verksamhet ska vara vårdat, enkelt och begripligt.” Detta gäller myndighetstexter men också översättningar; Språkrådet (2010:7) har till och med betonat att översättarna

¹ Jfr lägesbeskrivningen (Svenskans beskrivning 33): ”Svenskan [läs: *Finskan*] är härvid ett speciellt intressant fall eftersom den representerar olika aspekter av pluricentricitet: förhållandet mellan en dominant och en icke-dominant varietet samt förhållandet mellan ett minoritets- och majoritetsspråk. Svenskan i Sverige [*Finskan i Finland*] är en dominant varietet i förhållande till svenskan i Finland [*finskan i Sverige*] där den också är i en minoritetsposition i förhållande till finskan [*svenskan*].”

ska vara kompetenta. Lagen om nationella minoriteter och minoritetsspråk (2009) innehåller bestämmelser om rätt att använda minoritetsspråk hos förvaltningsmyndigheter och domstolar, till exempel finska inom förvaltningsområdet för finska, samt att bli informerad om sina rättigheter.

Frågan är nu om de lingvistiska aspekterna dominerar också i Sverige i samband med inomkulturell översättning till finska som blivit speciellt aktuell i och med de nya lagarna. Rapporten om de finska webbsidorna inom förvaltningsområdet för finska i Sverige (Wallenius 2012) tar upp omfånget av finskspråkig information mars 2012 och den har, mindre överraskande, språket i fokus. Webbtexterna tycks ofta ha ytterst bristande språklig kvalitet: interferens, onaturligt och oidiomatiskt språk, direkta översättningar, skrivfel, slarvfel men också pragmatiska, syntaktiska och morfologisk-semantiska problem (se a.a.:23–34). Det sägs dock ingenting om översättningsprinciperna. Men en av rekommendationerna i rapporten (a.a.:34) är principiell och viktig: att det lönar sig att anlita auktoriserade översättare. Då satsar man på kvalitet och får funktionella texter och därmed nöjda mottagare.

Eftersom en del webbplatser inte erbjuder översättningar utan endast en länk till Google Translate lyfter detta också fram en annan aspekt, den (översättnings)sociologiska. Översättandet blir då ett sätt att sondera det underliggande, den sverigesvenska översättningskulturen: vad allt kan attityderna till översättning till minoritetsspråk avslöja? Språkrådets färsk rapport *Från ett språk till ett annat* (2013) visar att diskussionen är aktuell.

Slutord

Intrakulturell översättning är inte endast en typ av kommunikation utan kan tolkas ha en annan, mer dold roll. Den kan göra oss mer medvetna om vilka former översättning kan ta och hurdan en översättningskultur är. Men den kan också avslöja det språkligt berättigade och det textuellt centrala, det kulturbundna och det samhälleligt betingade och önskvärda vid översättning.

Litteratur

- Chesterman, Andrew 2005. Towards consilience? I: Karin Aijmer & Cecilia Alvstad (red.), *New Tendencies in Translation Studies. Selected Papers from a Workshop. Göteborg 12 December 2003*. Göteborg: Göteborg University, Department of English. S. 19–27.
- Från ett språk till ett annat. Om översättning och tolkning*. 2013. (Språkrådets skrifter. 15.) Stockholm: Norstedts.
- Jakobson, Roman [1959] 1966. On linguistic aspects of translation. I: Reuben A. Brower (red.), *On Translation*. New York: Oxford University Press. S. 232–239.
- Jakobson, Roman 1998. Lingvistiska aspekter på översättning. Övers. Erik

- Andersson. I: Lars Kleberg (red.), *Med andra ord. Texter om litterär översättning*. Stockholm: Natur och Kultur. S. 147–155.
- Kleberg, Lars 1998. Inledning. I: Lars Kleberg (red.), *Med andra ord. Texter om litterär översättning*. Stockholm: Natur och Kultur. S. 7–22.
- Koskinen, Kaisa 2008. *Translating Institutions. An Ethnographic Study of EU Translation*. Manchester, UK & Kinderhook (NY), USA: St. Jerome Publishing.
- Koskinen, Kaisa 2010. What matters to Translation Studies? On the role of public Translation Studies. I: Daniel Gile, Gyde Hansen & Nike K. Pokorn (red.), *Why Translation Studies Matters*. (Benjamins Translation Library. 88.) Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. S. 15–26.
- Kujamäki, Pekka 2013. Käännöskulttuurit. Näkökulma Tampereen translationaaliin tiloihin. I: Kaisa Koskinen (red.), *Tulkattu Tampere*. Tampere: Tampere University Press. S. 30–47.
- Lag (2009:724) om nationella minoriteter och minoritetsspråk. SFS nr: 2009:724. Utfärdad 2009-06-11.
- Nida, Eugene A. 1964. *Toward a Science of Translating. With Special Reference to Principles and Procedures Involved in Bible Translating*. Leiden: E. J. Brill.
- Nordman, Lieselott 2009. *Lagöversättning som process och produkt. Revideringar och institutioner vid lagöversättning till svenska i Finland*. (Nordica Helsingiensia. 16.) [Akad. avh.] Helsingfors: Helsingfors universitet, Nordica, Institutionen för nordiska språk och nordisk litteratur.
- Ordförrådet. <<http://kaino.kotus.fi/sanat/ordforradet>>. [Tillgänglig 9.5.2013.]
- Prunč, Erich 1997. Translationskultur. (Versuch einer konstruktiven Kritik des translatorischen Handelns.) *TextconText*. 11 (NF. 1). S. 99–127.
- Pym, Anthony 2011. Translation research terms: a tentative glossary for moments of perplexity and dispute. I: Anthony Pym (red.), *Translation Research Projects 3*. Tarragona: Intercultural Studies Group. Tillgänglig på <http://isg.urv.es/publicity/isg/publications/trp_3_2011/index.htm>. S. 75–110.
- Språkbruk*. Tidskrift utgiven av Svenska avdelningen vid Institutet för de inhemska språken. Helsingfors.
- Språklagen* (2009:600). SFS nr: 2009:600. Utfärdad 2009-05-28.
- Språkrådet 2010 = *Språkrådets uttolkning av språklagen* (2009:600). <www.sprakradet.se>. [Tillgänglig 29.4.2013.]
- Svenskans beskrivning 33. <<http://blogs.helsinki.fi/sve-be33/>>. [Tillgänglig 3.2.2013.]
- Svenskt lagspråk i Finland (Slaf)*. 2010. (Föreskrifter, anvisningar och rekommendationer från statsrådets kansli 1/2010.) Helsingfors: Statsrådets kansli.
- Wallenius, Katja 2012. *Suomen kielen hallintoaluekuntien suomenkielisten verkkosivujen tarkastelua*. <<http://www.sprakradet.se/15277>>. Tukholma: Kielineuvosto, Kielen ja kansanperinteen tutkimuslaitos. [Tillgänglig 4.2.2013; se också *Från ett språk till ett annat*, s. 262–268.]
- Venuti, Lawrence 2013. *Translation Changes Everything. Theory and Practice*. London & New York: Routledge.

”Dina sopor – inte vilket skräp som helst”

Medborgarroller i konflikt i kommunala informationsmaterial
om sopsortering

Karin Helgesson

Inledning

”Vi är till för din service!” skriver det kommunala bolag som är ansvarigt för renhållningen i Klippans kommun i en broschyr om sopsortering och tilltalar därmed läsaren som kund. Uttalandet kan tolkas som ett tecken på att en marknadsskursor smugit sig in i kommunala texter. Fairclough (2009:99) talar om *marketization*, ”the extension of market models to new spheres” för att beskriva hur en marknadsskursor sprids till nya områden. Men i broschyren finns också exempel på vad man kan kalla en myndighetsdiskursor. Medborgarna uppmanas att sortera sina sopor på rätt sätt och kommunen visar tydligt vilket ansvar den enskilde har för sophanteringen. Och för att motivera medborgarna till det merarbete sopsorteringen innebär används argument från vad man kan kalla en diskursor om hållbar utveckling.

I kommuners informationsmaterial om sopsortering konstrueras ofta flera och delvis motsägelsefulla roller åt mottagaren, vilket kan tyda på en diskursorordning i förändring.

Svenska myndigheters kommunikation med sina medborgare är ett etablerat forskningsfält sedan lång tid och vi vet idag mycket om hur statliga myndigheter kommunicerar med sina medborgare (se t.ex. Nyström Höög et.al. 2012). En stor del av den myndighetskommunikation vi som medborgare tar del av produceras dock inom kommunerna. Trots detta har det ännu inte publicerats så mycket forskning om svensk kommunal information. Rahm & Ohlsson (2009) undersöker en broschyr om äldreomsorg från Malmö stad. Syftet med deras undersökning är främst att problematisera klarspråksbegreppet och hur texter mottagaranpassas och en slutsats av analysen är att broschyren verkar ha för många mottagare för att det egentligen ska gå att mottagaranpassa den. Med den här artikeln vill jag bidra till forskningen om hur myndighetskommunikation på kommunal nivå kan fungera idag men jag vill också diskutera vilken medborgarroll som dagens svensk tilldelas av myndigheter.

Syftet med artikeln är att undersöka vilka mottagarroller som konstrueras i broschyrer om sopsortering och hur kommunerna uttrycker sig för att få medborgarna att handla rätt.

Artikeln inleds med en kort genomgång av de teoretiska utgångspunkterna och den metod som använts, samt en beskrivning av materialet. Därefter följer själva analysen och slutligen sammanfattas och diskuteras resultaten.

Teoretiska utgångspunkter, metod och material

Teoretiskt utgår jag från en grundsyn som innebär att jag ser texter som dialektiska i den meningen att de erbjuder positioner och normer för läsaren att identifiera sig med, och att dessa egenskaper kan grupperas utifrån olika diskurser. Ett sätt att undersöka vilka mottagarroller som skapas i texten är att utgå från de legitimeringsstrategier som van Leeuwen beskriver (2007). Legitimering är enligt van Leeuwen språkliga strategier för att legitimera auktoritet. Han urskiljer fyra huvudtyper av legitimering: *auktorisering*, alltså legitimering genom hänvisning till lagar, tradition, vana och personer, *moralisk värdering*, alltså legitimering genom hänvisning till värdesystem, rationalisering, hänvisning till nytta, förnuft och logik, och slutligen *mythopoesis*, där moraliska berättelser av olika slag används för att legitimera något. Legitimering enligt van Leeuwens modell har bland annat beskrivits på svenska av Gustafsson (2009) och jag använder hennes översättningar av termerna. Legitimeringsstrategierna kan ha en typisk språklig form. Så uttrycks till exempel auktorisering ofta med säge-verb. Moralisk värdering däremot har inte något typiskt språkligt uttrycksätt utan här får själva diskursen avgöra vad som är moraliskt värderat och språkvetaren får alltså gå utanför de rent språkliga uttrycken och hämta stöd från till exempel kulturhistoriker för att kunna avgöra om det rör sig om en moralisk värdering (se van Leeuwen 2007:98). Som jag ser det implicerar olika legitimeringar särskilda mottagare. Rationalisering implicerar t.ex. en mottagare som vill ha fakta och logik, moralisk värdering implicerar en mottagare som delar de värden som framhålls som föredömliga osv.

För att mejsla fram mottagarrollerna ytterligare har jag kompletterat analysen av legitimeringsstrategier med en analys av fler språkliga fenomen. Denna del av analysmodellen konstruerades först som en uppgift för första kullens språkkonsultstudenter i Göteborg, och jag vill här rikta ett tack till dem för att de bidragit med data. Studenterna fick i uppdrag att i broschyrerna undersöka vilket tilltal som används, hur kommunen omtalas, om *vi* används exkluderande eller inkluderande (se Karlsson 2004:69 ff.) hur eventuella krav och uppmaningar uttrycks språkligt (se Helgesson 2011:203 ff.), och vilka processer kommun respektive medborgare deltar i och vilka deltagarroller de har där (se t.ex. Karlsson 2004:80 ff.). En analys av

pronomenbruket liksom av hur kraven uttrycks kan visa vilken relation kommunen vill bygga med sina medborgare, och en analys av deltagarroller som visar vem som förväntas göra vad kan också visa hur kommunen ser på sina medborgare.

Materialet för undersökningen består av tio broschyrer om sopsortering hämtade i april 2013 från tio olika svenska kommuner: Malmö, Lund, Klippan, Kungsbacka, Härryda, Mark, Borås, Tjörn, Stockholm och Söderhamn. Urvalskriteriet har främst varit att broschyrerna ska finnas som nedladdningsbara PDF-filer på hemsidorna och att de ska handla om sopsortering. Detta innebär att de är ganska olika i sin utformning. Några är korta, bara ett par sidor, några är betydligt längre, som mest uppemot 40 sidor. Kungsbacka, Borås, Klippan och Härryda har broschyrer rika på illustrationer. Tjörns broschyr saknar helt illustrationer och övriga har minst ett par. Beroende på hur långt kommunerna kommit i utvecklingen av sin sophantering är broschyrerna också olika i sitt innehåll. Kungsbacka, Härryda och Stockholm har broschyrer som främst syftar till att få medborgaren att välja sopsorteringsstrategi och framförallt då att välja att sortera ut matrester för att de ska kunna omvandlas till biogas. I Borås och Mark där sopsorteringen sedan länge är genomförd är broschyren mer en hjälp till medborgaren för hur den ska sortera sin sopor. I broschyren från Malmö koncentreras budskapet främst på hur medborgaren ska kunna undvika onödiga matrester. Lund har en kort broschyr om fördelarna med sopsortering, särskilt då biogasproduktion, som dock saknar konkreta uppmaningar till medborgaren att välja sopavtal. Söderhamn, Klippan och Tjörn har broschyrer som handlar om hur medborgaren ska källsortera utan att de för den skull är inriktade på att få medborgaren att sortera ut sitt matavfall till biogas. Det som trots olikheterna förenar broschyrerna är uppgiften att förmå medborgaren att sopsortera på ett för kommunen önskvärt sätt.

Analys

Kommunerna använder i huvudsak tre sorters legitimeringsstrategier i broschyrerna, nämligen auktorisering, moralisk värdering och rationalisering. Mythopoesis används däremot inte. Nedan går jag igenom hur rationalisering, moralisk värdering och auktorisering används och hur det tillsammans med övriga undersökta faktorer bidrar till att konstruera särskilda mottagarroller åt medborgarna.

Rationalisering – medborgaren som affärspartner eller sparsam husmor

Rationalisering är alltså legitimering genom hänvisning till förnuft eller logik. När legitimeringen sker genom rationalisering i materialet är det främst genom att de ekonomiska fördelarna med sopsortering framhålls, antingen de ekonomiska fördelarna för den enskilde medborgaren som får lägre taxa eller de ekonomiska fördelarna för kommunen eller samhället i stort. När det handlar om samhällets ekonomiska vinster, att vi tillsammans använder de resurser vi har, tenderar legitimeringen dock att glida åt moralisk värdering, vilket jag återkommer till. I stort sett alla broschyrer beskriver de ekonomiska fördelarna med sopsortering i form av lägre avfallstaxa för medborgaren och ett effektivt utnyttjande av samhällets resurser i stort. Så motiverar till exempel Klippans kommun källsortering så här: "Källsortering och återvinning görs för att hålla dina avgifter nere och för att skydda vår miljö." Härryda kommun höjer avgiften med 60 % för den som väljer att inte sortera ut sin matavfall, medan Stockholms kommun ger rabatt åt den som sorterar. Med hjälp av sådana legitimeringar skapas alltså en mottagarroll som ekonomiskt sinnad medborgare. I broschyren från Stockholm är det dock inte den enskilda medborgarens ekonomi som står i centrum, utan kommunens. Redan i första stycket talas det om att avfallet är "en resurs vi måste utnyttja så långt det är möjligt" och när själva rötningsprocessen där matresterna blir biogas beskrivs inskräps betydelsen av att soporna håller hög kvalitet: "En förutsättning är att kvalitén på det insamlade matavfallet är hög, dvs. att det inte blandats med förpackningar eller annat hushållsavfall". Om så sker, blir medborgaren av med sin rabatt på sophämtningen. Perspektivet i broschyren är avsändarens och man kan ana spår av en affärssdiskurs. Medborgaren framställs inte bara som ekonomiskt sinnad privatperson eller som miljövän, utan kanske främst som en leverantör av varan matavfall.

Även broschyren från Malmö använder sig i stor utsträckning av rationalisering med hjälp av ekonomiska argument som legitimering, men här är tonen en annan. Trots att även Malmö verkar omvandla matrester till biogas ligger fokus inte på att förmå medborgaren att leverera matavfall, utan på att få ner mängden matavfall på det hela taget. Broschyren inleds med ett stycke som beskriver hur mycket mat som slängs i onödan i Sverige och i Malmö och inledningen avslutas med orden: "Genom att minska ditt matavfall sparar du både pengar och miljö." Här sker alltså legitimering både genom rationalisering – medborgaren sparar pengar – och moralisk värdering – medborgaren är rädd om miljön. Därefter följer en lista med uppmaningar och råd om hur medborgaren ska göra för att minska sitt matavfall, till exempel "Köp inte mer mat än vad som går åt", "Använd dina rester" och "Krama ditt filpaket". Trots imperativerna är tonen närmast

familjär, som om en erfaren husmor ger råd och tips till en inte fullt så erfaren och kunnig husmor. Bilden av medborgaren som den goda husmodern förstärks av illustrationerna, där kvinnohänder på den ena bilden viker ihop en papperspåse med matavfall och på den andra ansar en purjolök. Det *vi* som används i texten inkluderar såväl sändare som mottagare och rentav hela mänskligheten, som i meningen ”Vi kommer alltid att lämna efter oss matavfall som t ex äppelskruttar och kaffesump”. Den enda passage där tonen blir något mer distanserad är när alternativet till rötning av matrester kommer på tal: ”Det är även möjligt att kompostera matavfall, men tänk på att din kompost inte får orsaka lukt eller skadedjur. Kompost ska anmälas till miljöförvaltningen”.

En annan typ av rationalisering i materialet är beskrivningen av hur lätt det är att sopsortera. ”Det är enkelt att sortera ut matavfall och det gör skillnad för miljön och plånboken” skriver Hälaryda kommun och anger alltså såväl enkelhet som miljöskäl och ekonomiska skäl för att medborgaren ska sopsortera. Även Kungsbacka kommun påpekar att det är enkelt att sopsortera. I broschyren från Klippans kommun ges tips på hur källsorteringen i hemmet kan organiseras på ett smidigt sätt till exempel med hjälp av plastlådor. Att sopsortering beskrivs som enkelt implicerar en medborgare som är lite lat och inte vill ha för mycket arbete med sopsorteringen.

Moralisk värdering – en miljömedveten och klimatsmart medborgare

Moralisk värdering är alltså legitimering med hänvisning till moraliska värden av olika slag, till exempel vad som är gott (eller ont), naturligt, hälsosamt eller normalt (van Leeuwen 2007:97 ff.). I det samhällsklimat som råder i dag med stort fokus på hållbar utveckling kan miljövänlighet ses som något moraliskt gott.

Parallellt med rationalisering genom hänvisning till ekonomisk nytta är moralisk värdering med hänvisning till det goda som medborgaren kan göra för miljön en vanlig legitimeringsstrategi i alla broschyrer. Som jag tidigare nämnt sker detta ofta tillsammans med ekonomiska argument för hur kommunen eller samhället i stort på detta vis hushållar med resurser. Malmöbroshyrens fokus på att inte slänga mat i onödan är ett exempel på moralisk värdering som legitimering, men även de broschyrer vars främsta syfte är att förmå medborgaren att sortera ut matavfall till biogas legitimerar detta med miljöargument, till exempel att man därigenom minskar utsläppen av klimatpåverkande gaser, att matavfallet blir en del av kretsloppet och kan komma till nytta som fordonsbränsle. Broschyren från Lund legitimerar behovet av sopsortering endast med argument om samhällsekonomi och hållbar utveckling och säger inget om vad den enskilda medborgaren tjänar på det som privatperson. Den mottagare som konstrueras är alltså snarast en

solidarisk samhällsmedborgare som vill kämpa för en god framtid tillsammans med kommunen. I ett par broschyrer kombineras den moraliska värderingen av miljövänlighet med en moralisk värdering som kan kallas lokalpatriotism. Kungsbacka kommun skriver till exempel om en vision i broschyren, en vision om att utvecklas till "en ekologiskt, ekonomiskt och socialt hållbar kommun". Borås kommun, som införde sopsortering av matavfall redan 1992¹, använder sig i hög grad av moralisk värdering som legitimering i sin broschyr, och legitimerar både med hjälp av miljön och med lokalpatriotism. Broschyrens rubrik är: "Vår dröm – en fossilbränslefri stad" och boråsarna bjuds in att realisera denna dröm genom att sortera sina sopor. Att detta är ett gemensamt ansvar slås fast redan på andra sidan: "Den hållbara kretsloppsstaden. Alla boråsare tillsammans för en hållbar kretsloppsstad". Tilltalet i broschyren är genomgående *du* och det *vi* som används är som regel inkluderande, som i meningen "När kretsloppet fungerar minskas miljöpåverkan och vi får ett bättre klimat". När *vi* är exkluderande är perspektivet renhållningsbolagets, som i meningen "Kom ihåg att skotta och sanda vintertid så att vi enkelt kan tömma ert kärl". Kretsloppstänkandet återkommer genom hela materialet. Broschyren illustreras av färgfoton dels av olika sorters sopor, dels av staden i fågelperspektiv, renhållningsarbetare som tömmer tunnor och sopbilar som kör på gator, allt i vackert motljus. Sammantaget ger det bilden av en stad värd att vara rädd om och av en medborgare som solidariskt bidrar till en hållbar utveckling av staden.

Auktorisering – medborgaren som lydig undersåte

Auktorisering, slutligen, handlar om hänvisning till personer, vana eller traditioner. Enligt van Leeuwen finns det flera olika typer av auktorisering, till exempel personlig auktoritet, opersonlig auktoritet och förebildsauktoritet. Personlig auktoritet innebär en hänvisning till vad en person säger eller anser, opersonlig innebär hänvisning till lagar, regler och förordningar och förebildsauktoritet innebär hänvisning till någon eller något som handlar "rätt" (van Leeuwen 2007:94 ff., Gustafsson 2009:106 f.)

Förebildsauktoriet förekommer i viss mån i broschyrerna, i form av bilder på nöjda, sopsorterande medborgare. Kungsbackas broschyr har till exempel flera bilder av en leende familj som slänger sitt matavfall i rätt kärl och som nämnts ovan illustreras Malmös broschyr av ett par kvinnohänder som viker ihop en brun påse med matavfall.

I materialet förekommer en del legitimering där det uttryckligen hänvisas till en auktoritet. Det rör sig då främst om underkategorin opersonlig auktoritet med hänvisning till lagar och förordningar. Tjörns kommun

¹ Enligt e-post 2013-09-27 från Hans Skoglund, affärsutvecklare avfallshantering på det kommunala renhållningsbolaget.

skriver till exempel "Farligt avfall är avfall som finns upptaget i bilaga 2 i Avfallsförordningen (2001:1063) och är betecknade med asterisk eller annat avfall som har någon eller några av de egenskaper som anges i bilaga 3 i denna förordning". Här använder sig alltså Tjörns kommun av Avfallsförordningens auktoritet för att legitimera det krav den ställer på medborgaren att hantera farligt avfall på rätt sätt. Ett annat exempel kommer från Söderhamns kommun: "I Sverige har vi, genom riksdagens beslut, lagt ansvaret på producenterna för att samla in produkten när den tjänat ut. Fler och fler varor eller produkter har belagts med sk. producentansvar." Riksdagens beslut legitimerar kravet på att producenterna tar hand om visst avfall.

I broschyrerna förekommer dock auktorisering också genom att vad man skulle kunna kalla en myndighetsröst talar. Ett opersonligt språk med stor distans till invånaren ger instruktioner och order om hur medborgaren ska hantera sina sopor. Svaret på frågan "varför" blir, indirekt, "för att jag säger det". Satser med modala deontiska hjälpverb som *ska* och *måste*, eller uppmaningssatser med imperativa verb förekommer i stort sett i alla broschyrer, vilket kanske inte är så underligt när ett av broschyrernas syften är att få medborgaren att göra på ett viss sätt. I några av broschyrerna är dock tonen genomgående distanserad och auktoritär. Främst gäller det broschyrerna från Tjörn och Söderhamn, men även broschyren från Mark. Marks kommun har samma sopsorteringssystem som Borås, men i stället för att vädja till moraliska värden som miljö och lokalpatriotism väljs en huvudsakligen auktoritär och torr myndighetston i broschyren med passiva verb och påbjudande modala hjälpverb som *ska*. Tjörns broschyr är påfallande enkel i layouten jämfört med andra broschyrer och en stor del av den består av information från Förpackningsinsamlingen, vilket gör att texten inte blir enhetlig. Den text som kan antas komma från själva kommunkontoret är påfallande formell i tonen. Du-tilltal används men det är också gott om passiva satser där tilltal undviks, som i exemplet "I denna box läggs farligt avfall". Genom de passiva satserna blir också avsändaren anonym och det är oklart vem som egentligen gör vad i exempel som "Arbetet med att märka behållare kommer att påbörjas under november 2004." När medborgaren tilltalas med *du* sker det ofta i satser med påbjudande modala hjälpverb av hög styrka, som i "Du måste själv bestämma hämtning enligt anvisning på hämtschemas".

Även Söderhamns broschyr bygger sin auktoritet på ett traditionellt myndighetsperspektiv. Särskilt tydligt framgår detta av en analys av de materiella processer där kommun respektive medborgare är aktör. I de satser där kommunen är aktör handlar det om att olika förvaltningar i kommunen *ger* (dispens eller tips), *beslutar* (om dispens) och *godkänner* (kunskaper). Som Lena Nilsson, den språkkonsultstudent som gjort analysen, konstaterar är det i samtliga fall uttryck för handlingar som kan utföras bakom ett skrivbord. När den enskilda medborgaren är aktör i materiella processer

handlar det i stället om att *påverka* (kostnader), *minska* (mängden avfall), *välja* (kärlestorlek), *lämna* (förpackningar), *kompostera* (organiskt avfall), *ansöka* (om hämtning) och *förvärva* (kunskaper). Maktförhållandet är alltså asymmetriskt. Det är tydligt att kommunen bestämmer och att den ideala medborgaren handlar enligt kommunens önskan.

Avslutning

Genom de legitimeringar som används och genom val av tilltal och omtal, verbformer och verbtyper, konstrueras alltså olika mottagarroller åt medborgaren i broschyrerna. Malmö broschyr riktar sig i stort sett bara till ”den goda husmodern” som dock inte bara tänker på att hushålla med sina egna utan också med jordens resurser. Stockholms broschyr vänder sig både till den miljömedvetne medborgaren och den bekväme sopslängaren som inte vill sopsortera om det är för ansträngande, men den mottagarroll som framförallt konstrueras i denna broschyr är leverantören av resursen matavfall. Härryda, Kungsbacka och Klippan konstruerar i sina broschyrer mottagarrollerna den ekonomiskt sinnade och den bekväma sopslängaren, men också den miljömedvetna medborgaren. Kungsbackas, Härrydas och Stockholms broschyrer uppmanar till val av sopstrategi och konstruerar därmed också medborgaren som kund. Lund och Borås konstruerar främst mottagarrollen den solidariska och miljömedvetna samhällsmedborgaren, i Borås fall kryddat med lokalpatriotism. Söderhamns, Tjörns och Marks broschyrer talar med myndighetsröst till medborgaren och konstruerar därmed en mottagarroll som kan kallas den lydiga undersåten men de spelar också på mottagarens ekonomiska sinne och i någon mån på mottagarens miljöengagemang.

Att flera olika mottagarroller konstrueras i samma broschyr kan förstås bero på att broschyrerna har många olika mottagare. Kommunen försöker nå flera olika mottagargrupper på en och samma gång och kanske är det som i den undersökning Rahm & Ohlsson gjorde allt för många mottagare för att det ska vara möjligt att anpassa texten till alla. Det är också möjligt att en och samma medborgare på en och samma gång kan inta flera olika mottagarroller och både vilja värna om miljön och privatekonomin. Genom att konstruera flera olika mottagarroller åt medborgaren i samma broschyr visar dock kommunerna att de inte riktigt litar på sina medborgare. De väddar till miljöengagemanget och samhällsintresset, men tar det säkra före det osäkra och låter de privatekonomiska argumenten väga tungt. Medborgaren är alltså i kommunens ögon visserligen miljövän, men framförallt lite snål.

De delvis motstridiga mottagarrollerna kan också ses som ett uttryck för en diskursordning i förändring. Ett resultat som förvånade mig var att flera av kommunerna fortfarande talade med en auktoritär myndighetsröst till sina medborgare och att broschyrerna därmed konstruerade en mottagarroll som

lydig undersåte. Med tanke på de senaste fyrtio årens klarspråksarbete och den utveckling mot ökad informalisering och intimisering som myndighetsspråket genomgått väntade jag mig inte att finna den sortens mottagarroll. Kanske är informationsmaterial om sopsorteringen en arena för en diskursiv kamp, där den gamla tidens auktoritära myndighetsideal kämpar mot en diskurs där myndigheter ser medborgare som kunder som ska övertalas att köpa den rätta varan. Om denna diskursiva kamp pågår även i andra kommunala genrer än information om sopsortering får vidare forskning utvisa.

Källor

- Din guide till bättre resurshushållning*. PDF från Söderhamns kommun. <<http://www.söderhamn.se>>. [Tillgänglig 3 april 2013.]
- Ditt matavfall blir biogas*. PDF från Kungsbacka kommun. <<https://www.kungsbacka.se>>. [Tillgänglig 3 april 2013.]
- Här kommer information om avfallshantering*. PDF från Tjörns kommun. <<http://www.tjorn.se>>. [Tillgänglig 3 april 2013.]
- Låt matresterna få nytt liv*. PDF från Stockholms stad. <<http://www.stockholm.se>>. [Tillgänglig 3 april 2013.]
- Matavfall till biogas*. PDF från Härryda kommun. <<http://www.harryda.se>>. [Tillgänglig 3 april 2013.]
- Miljömarkören*. PDF från Marks kommun. <<http://www.mark.se>>. [Tillgänglig 3 april 2013.]
- Minska ditt matavfall*. PDF från Malmö kommun. <<http://www.malmo.se>>. [Tillgänglig 3 april 2013.]
- Renhållningsguide*. PDF från Klippans kommun. <<http://narab.se>>. [Tillgänglig 3 april 2013.]
- Sortera smart*. PDF från Borås kommun. <<http://www.borasem.se>>. [Tillgänglig 3 april 2013.]
- Våra sopor och klimatförändringar*. PDF från Lunds kommun. <<http://www.lund.se>>. [Tillgänglig 3 april 2013.]

Litteratur

- Fairclough, Norman [1992] 2009. *Discourse and Social Change*. Cambridge: Polity Press.
- Gustafsson, Anna 2009. *Pamfletter! En diskursiv praktik och dess strategier i tidig svensk politisk offentlighet*. (Lundastudier i nordisk språkvetenskap A 66). Lund: Lunds universitet.
- Helgesson, Karin 2011. *Platsannonser i tiden. Den orubricerade platsannonsern 1955–2005*. (Göteborgsstudier i nordisk språkvetenskap 15) Göteborg: Göteborgs universitet.
- Karlsson, Anna-Malin 2004. Vad vill vi att kunden ska köpa? En diskursanalytisk studie av identifikationsmöjligheter i texter för butiksanställda. *Språk och Stil* NF. 14. S. 63–88.
- Leeuwen, Theo van 2007. Legitimation in discourse and communication. *Discourse & Communication* 1. S. 91–112.

- Nyström Höög, Catharina, Söderlundh, Hedda & Sörlin, Marie 2012. *Myndigheterna har ordet. Om kommunikation i skrift*. Stockholm: Norstedts: Språkrådet.
- Rahm, Henrik & Ohlsson, Claes 2009: Klarspråksarbete, myndigheter och mottagare. Exempel från äldreården och Malmö stad. I: Nyström Höög, Catharina (red.) *Medborgare och myndigheter*. (TeFa 47.) Uppsala: FUMS, Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet. S. 25–42.

Satsadverbial som fundament

Restriktioner på spetsställning i svenska och danska

David Håkansson*

Den jämförande nordiska syntaxforskningen var länge i första hand intresserad av skillnader mellan ö nordiska och fastlandsnordiska språk medan de fastlandsnordiska språkens inbördes olikheter uppmärksammades i mindre utsträckning (se t.ex. Platzack 1994). De senare åren har dock inneburit ett uppsving för studier av syntaktisk variation i ett mikroperspektiv, och därigenom har även inbördes olikheter mellan fastlandsnordiska varieteter kommit att diskuteras i allt högre utsträckning (se t.ex. Johannesson & Vangsnes 2013). I denna artikel ska jag ansluta till denna diskussion genom att behandla en skillnad i ordföljd mellan svenska och danska: möjligheten att ha ett satsnegerande adverbial i meningsingressen. I svenskan kan ett satsnegerande adverbial stå som fundament antingen som i exempel (1) för att ange en invändning mot något aktuellt i talsituationen eller som i exempel (2) för att ange emfas när flera sakförhållanden ställs mot varandra (SAG 4:175 f.).¹

(1) *oInte* har Lindgren skrivit det där! (SAG 4:175)

(2) '*Inte* har hon 'tvättat och '*inte* har jag 'städat. (SAG 4:175)

I danskan är situationen annorlunda så tillvida att ett satsnegerande adverbial inte kan stå som fundament. Kontrasten mellan svenska och danska på denna punkt framgår tydligt i parallellkorpusen EUROPARL3 (Tiedemann 2009), där alla svenska exempel på satsnegerande adverbial som fundament motsvaras av en annan konstruktion på danska. Några av dessa exempel återges i (3)–(5) nedan:

* För värdefulla synpunkter på en tidigare version av denna artikel tackar jag Lisa Holm, Valéria Molnár och de anonyma referenterna för konferensvolymen.

¹ I svenska dialekter är bruket av satsnegerande adverbial som fundament mer utbrett och konstruktionen kan förekomma även utan att de villkor som gäller i standardspråket är uppfyllda. Fr.a. har konstruktionen uppmärksammats i finlandssvenska (Huldén 1996; Lindström 2009; Ivars 2010), men den förekommer även i nordsvenska (SAG 4:176).

- (3) SV. *Inte* kommer arbetslösheten att kunna minskas med alla dessa ytterligare regleringar och ingrepp.
 DA. Arbejdsløsheden vil *ikke* blive reduceret med alle disse yderligere bestemmelser og indgreb.
- (4) SV. *Inte* stör det väl någon, i alla fall inte EU:s verksamhet.
 DA. Den generer jo *ikke* nogen, i hvert fald ikke EU's virke.
- (5) SV. *Inte* vaccinerar man.
 DA. Man undlader at vaccinere.

Att danska skiljer sig från svenska när det gäller möjligheten att ha ett satsnegerande adverbial som fundament är känt sedan tidigare. Hulthén (1948:143) tar upp fenomenet i sin studie av jämförande nunordisk syntax och det återfinns även i den översikt över svensk-danska syntaxskillnader som Christensen & Zola Christensen (2004) ger. I båda fallen stannar det dock vid ett konstaterande att svenska och danska på denna punkt avviker från varandra, men såvitt jag vet finns det ingen som har försökt tränga djupare i frågan hur det kommer sig att svenska och danska skiljer sig åt vad gäller möjligheten att ha ett satsnegerande adverbial som fundament.

I danska finns en ganska stor grupp satsadverbial som enligt *Grammatik over det danske sprog* (GDS:1038 f.) inte kan stå i fundamentet. Det rör sig bl.a. om adverbialen *vistnok*, *jo*, *sgu* [förkortning av *så gud hjælpe mig*], *kun*, *netop*, *præcis*, *lige* och *bare*. Flera av dessa kan inte heller stå som fundament i svenskan (se exemplen i (6) hämtade från SAG (4:99, 159)), och det är därmed tänkbart att skillnaden mellan svenska och danska när det gäller möjligheten att ha ett satsnegerande adverb som fundament enbart ska förstås som en lexikalisk begränsning som har drabbat danskans negation men inte inte svenskans.

- (6) a. *Ju har du aldrig varit i Amerika.
 b. *{Bara/Blott/Endast} hade det varit svårt att höra vad han sa.

Jag ska emellertid här argumentera för att den begränsade möjligheten till spetsställning av negationer i danska inte kan avfärdas som en idiosynkratisk egenskap hos *ikke* utan istället följer av en mer genomgripande skillnad mellan svenska och danska när det gäller struktureringen av information på meningsnivå.

Spetsställningens restriktioner i V2-språk

I alla V2-språk gäller att positionen före det finita verbet, fundamentet, inte är reserverad för någon särskild syntaktisk kategori. Istället styrs innehållet i

denna position av pragmatiska faktorer. Det är med andra ord en position som har stor betydelse när det gäller att organisera satsens information. I svenska används spetsställning för att realisera flera olika pragmatiska funktioner (Engdahl 1999), men utifrån ett kontrastivt perspektiv är det viktigt att understryka att informationsstrukturen på meningsnivå skiljer sig åt mellan olika språk, och alla V2-språk använder inte spetsställning för samma pragmatiska funktioner som svenskan. I första hand är det kontrasten mellan svenska och tyska som har lyfts fram i tidigare forskning: både i svenska och tyska är subjektet visserligen den vanligaste satsdelskategorien i fundamentet, men tendensen att inleda meningar med något annat satsled än subjektet är starkare i tyskan än i svenskan. Bohnacker & Rosén (2009) kunde genom en korpusundersökning visa att tyskan i högre grad än svenskan tenderade att spetsställa objekt, och andra adverbial än tids- och rumsadverbial var också vanligare som fundament i tyska än i svenska. Denna skillnad kan tolkas så att det i svenskan i första hand är subjekt eller innehållsadverbial som realiseras som satsens informationsstrukturella topik, medan det i tyskan i högre utsträckning finns andra satsdelar som kan uppbära denna funktion (jfr Molnár 2003). Det måste dock understrykas att även andra satsdelar än subjekt och innehållsadverbial kan fungera som satsens informationsstrukturella topik i svenskan, men sådana satsled kräver till skillnad från subjekt i regel någon form av kontrast för att kunna fungera topikalt och förekomma i satsinitial position. Jfr exempel (7) och (8); symbolen [#] anger att ledföljden i den här aktuella kontexten är markerad:

(7) – Vad hände igår? – [#]*Sofia* träffade jag.

(8) – Har du läst den här boken? – Nej, men *filmen* har jag sett.

Skillnaden i acceptabilitet mellan exempel (7) och (8) kan föras tillbaka på informationsstrukturella orsaker. I exempel (7) är objektet i fundamentet (*Sofia*) del av en hel sats som utgör ny information; objektet är med andra ord del av satsens informationsfokus. I exempel (8) däremot kontrasteras objektet i fundamentet (*filmen*) mot ett tidigare objekt (*boken*), och genom denna kontrastverkan blir det spetsställda objektet inte enbart (del av) satsens informationsfokus (som i exempel (7)) utan utgör även satsens informationsstrukturella topik (s.k. kontrastiv topik). Om objektet utgör satsens informationsstrukturella topik kan det alltså helt omarkerat förekomma i fundamentet, men för att ett icke-pronominellt objekt ska kunna uppbära denna informationsstrukturella funktion krävs i regel att det kontrasteras mot något tidigare känt. Genom kontrastverkan kan därmed satsled som normalt inte realiserar satsens informationsstrukturella topik få topikalt status – just för att kontrast i informationsstrukturella termer är relaterat till både topik och fokus (jfr Molnár 2006).

Precis som icke-pronominella objekt är satsadverbial också markerade som fundament, och Brandtler & Håkansson (2014) argumenterar för att satsinitial negation i satsens spets på svenska licensieras på samma sätt som icke-pronominella objekt: det är enbart genom kontrastfokus som ett negerande adverbial kan stå som fundament i modern standardsvenska. Pragmatiska faktorer är därmed helt avgörande för att satsinitial negation ska förekomma som fundament i modern svenska (med undantag från finlands-svenska och nordsvenska; se fotnot 1). Pragmatiska faktorer har också lyfts fram när det gäller den diakrona utvecklingen i danska. I äldre danska kunde ett satsnegerande adverbial stå som fundament på ett sätt som inte är möjligt i modern danska. Se exempel (9) och (10).

- (9) a. *Æn æy scal mer bõtæ æn þre mark* (Skånelagen, GL 11)
 'Men [man] ska inte böta mer än tre mark.'
 b. *æn æi skal han løsæ [...]* (Skånelagen, GL 16)
 'Men han ska inte lösa [...]'
- (10) a. Ikke veed jeg det saa nøie (C. Hauch *1790)
 b. Ikke er jeg nogen Ven af Billeder. (S. Kierkegaard *1813)
 (ODS: uppslagsordet *ikke*)

Att satsnegerande adverbial i tidigare skeden av danska kunde stå som fundament är enligt min mening ett starkt argument för att inte ge begränsningen en idiosynkratisk förklaring utan söka efter strukturella förklaringar till fenomenet. Det har också gjorts när det gäller förändringen över tid på denna punkt i danska: enligt Ramshøj Christensen (2003) kan skillnaden mellan modern och äldre danska föras tillbaka på ett krav på lexikalt innehåll i fundamentet – ett krav som enligt honom var mindre framträdande i äldre danska. Med den terminologi som jag tidigare har använt skulle det innebära att restriktionerna har skärpts i danskan när det gäller möjligheten att ha icke-topikala satsled som fundament.

Av tidigare studier står det därmed klart att restriktionerna på spetställning har förändrats över tid i de nordiska språken (se även Håkansson 2010). Det förefaller inte heller orimligt att sådana förändringar har skett i olika utsträckning i olika varieteter och därmed har resulterat i inbördes skillnader när det gäller möjligheten till spetsställning mellan de moderna nordiska språken, men när det gäller de moderna nordiska språken är kunskapen mindre om huruvida de skiljer sig åt sinsemellan på denna punkt. Heltoft (1994) har dock visat på en central skillnad mellan svenska och danska: i danskan är möjligheten att ha ett indefinit subjekt i fun-

damentet mer begränsad än i svenskan.² Skillnaden illustreras i exempel (11), hämtat från Christensen & Zola Christensen (2004:67):

(11) sv. En fågel satt i ett träd och kvittrade.

Det satt en fågel i ett träd och kvittrade.

DA. ^{??}En fugl sad i et træ og kvidrede.

Der sad en fugl i et træ og kvidrede.

Det har diskuterats ganska ingående huruvida indefinita nominalfraser kan ha status som satsens informationsstrukturella topik (se t.ex. Gundel et al. 1993). Detta är inte platsen för att närmare gå in på denna problematik, men det kan konstateras att det framförallt är definitiva nominalfraser som fungerar topikalt. Eftersom danskan har större begränsningar på indefinita nominalfraser som fundament än svenskan kan detta tolkas som att möjligheterna till spetsställning av icke-topikala satsled sammantaget är mer begränsade i danska än i svenska, och jag ska här lansera hypotesen att fundamentet i danskan i ännu högre utsträckning än i svenskan är en position för satsens informationsstrukturella topik och att det är därför som satsnegerande adverbial inte kan spetsställas i danska.

Om hypotesen är riktig predicerar den att danska och svenska bör skilja sig tydligt åt när det gäller satsdelsfördelningen i fundamentet. Framförallt bör satsadverbial vara mer sällsynta i fundamentet i danskan än i svenskan eftersom det bl.a. är satsadverbial som tenderar att vara de mest markerade i språk som i första hand fyller satsens vänsterperiferi med topikala satsled. Skillnaden mellan danska och svenska skulle alltså inte vara knuten enbart till satsnegerande adverbial som fundament utan satsadverbial skulle generellt vara mer sällsynta som fundament i danska än i svenska.

Kategorien *satsadverbial* omfattar adverbial med sinsemellan olika betydelser. SAG (4:85 f.) urskiljer fyra grupper: modala satsadverbial, konjunktionella satsadverbial, fokuserande satsadverbial och negerande satsadverbial. Konjunktionella satsadverbial torde vara de minst markerade som fundament, medan modala och i synnerhet fokuserande och negerande

² Heltoft (1994) hämtar företrädesvis sina exempel från skönlitteratur. Ett indefinit subjekt i fundamentet som i exempel (i), hämtat från Maj Sjöwalls och Per Wahlöös roman *Polis, polis potatismos*, är enligt Heltoft (1994) ogrammatiskt på danska (jfr (ii)) och måste istället återges med en konstruktion med formellt och egentligt subjekt (som i (iii)). En av de anonyma referenterna för konferensvolymen framhåller att indefinita subjekt som fundament är onaturliga också i ledigt svenskt talspråk. De är dock inte ogrammatiska, vilket Heltoft menar är fallet i danska.

- (i) – Vad har hänt egentligen? – *En man* har blivit nerskjuten här inne.
- (ii) **En mand* er blevet skudt ned herinde.
- (iii) Der er blevet skudt *en mand* ned herinde.

satsadverbial kan antas vara mer markerade i meningsingressen (jfr Lundqvist 1992:143). För svenskans del föreligger sedan tidigare en mängd undersökningar av satsdelsfördelningen i fundamentet (se t.ex. Jörgensen 1976; Westman 1974), men för danskans del saknas såvitt jag vet motsvarande kvantitativa studier varför hypotesen inte kan prövas enbart på grundval av befintliga resultat.

Material och metod

Som material för min studie har jag valt den svensk-danska parallellkorporus EUROPAL3 (Tiedemann 2009). Den är tillgänglig dels via Språkbanken för svenska sökningar, dels via CorpusEye (Bick 2005) för danska sökningar.³ Tre typer av satsadverbial som fundament har excerperats: modala satsadverbial, konjunktionella satsadverbial samt fokuserande och negerande satsadverbial. Närmare bestämt omfattar undersökningen följande adverbial:

- Modala satsadverbial: *antagligen/sandsynligvis, eventuel(l)t, givetvis/selvfølgelig, möjligen/muligvis, nog/nok, säkert/sikkert, tyvärr/desværre, visst/vist*
- Konjunktionella satsadverbial: *dessutom/desuden, emellertid/imidlertid, däremot/derimod, således, följaktligen/følgelig*
- Fokuserande och negerande satsadverbial: *knappt/næppe⁴, särskilt/især*

Som framgick av inledningen motsvaras alla svenska exempel på satsnegerande adverbial som fundament i korpusen av en annan konstruktion på danska. Jag har därför sett det som en överlappsgärning att också inkludera paret *inte/ikke* i min undersökning.

Generellt kan sägas att satsadverbial är ganska ovanliga som fundament; i Westmans undersökning av svensk bruksprosa (1974) innehöll cirka 3 % av de totalt 5 588 undersökta fundamenten ett satsadverbial. Ingenting tyder på att förhållandet skulle vara annorlunda i mitt material. Jag har manuellt excerperat de första 1 000 fundamenten i EUROPAL3-korpusen, och andelen satsadverbial som fundament uppgår där till knappt 4 % i både den danska och den svenska delen. Även om jag hade utökat min excerpering väsentligt kan det konstateras att antalet satsadverbial hade blivit relativt få.

³ Sökningarna genomfördes under sommaren 2013 och kontrollerades i juni 2014. Språkbankens korpus EUROPAL3 omfattade då 33 406 922 svenska token. Ordmassan som är tillgänglig för danska sökningar via CorpusEye är mindre, men detta torde inte ha någon betydelse för de kvantitativa jämförelser som jag gör i denna artikel.

⁴ SAG (4:100) betraktar *knappt* som ett modalt satsadverbial som också har negerande betydelse. Jag har här fört det till gruppen fokuserande och negerande satsadverbial.

Jag har därför stannat för en annan metod. Istället för att exciperera ett visst antal fundament och undersöka hur ofta ett satsadverbial fyller fundamentpositionen har jag med hjälp av korpusverktygen exciperat *alla* förekomster av ovanstående adverbial i både den svenska och den danska delen av korpusen och därefter beräknat hur många av dessa adverbial som står i fundamentpositionen. Även beräkningen av andelen satsadverbial i fundamentpositionen har gjorts med hjälp av korpusverktygen. För att avgränsa satsadverbial som fundament har jag begränsat sökningen till satsadverbial som inleds med versal begynnelsebokstav och följs av ett verb i presens eller preteritum. På detta sätt fångas en stor del av alla satsadverbial som fundament, men alla satsadverbial som inte inleds med versal (som t.ex. i samordningar) faller naturligtvis utanför. Med tanke på materialets storlek bör de dock inte vara så många att de påverkar resultatet i någon nämnvärd omfattning.

Min metod går alltså ut på att mäta hur ofta ett visst adverbial står i fundamentet – inte hur ofta ett fundament innehåller ett visst satsadverbial. Det är värt att understryka, inte minst eftersom de siffror som jag redovisar här inte är direkt jämförbara med andra undersökningar av fundamentvariationen (som t.ex. Westman 1974 eller Bohnacker & Rosén 2009).

Resultat

Sammanlagt har jag i materialet exciperat närmare 178 000 belägg på satsadverbial. Dessa belägg fördelar sig relativt jämnt mellan svenska (52 %) och danska (48 %). Resultaten sammanfattas i tabell 1.

Tabell 1. Övergripande resultat.

Satsadverbialstyp	Svenska			Danska		
	Totalt	I fund.	% i fund.	Totalt	I fund.	% i fund.
Modala	24 709	3 193	12,9 %	28 789	2 180	7,6 %
Konjunktionella	39 596	9 764	24,7 %	42 004	5 896	14,0 %
Fokus. och neg.	28 176	111	0,4 %	14 487	188	1,3 %
Summa	92 481	13 068	14,1 %	85 280	8 264	9,7 %

Som framgår av tabell 1 kan det konstateras att det föreligger ganska stora skillnader mellan de båda språken när det gäller andelen spetsställda satsadverbial: i den svenska delen av materialet är cirka 14 % av satsadverbialen spetsställda medan motsvarande andel i den danska delen av

materialet är knappt 10 %. Denna skillnad är statistiskt signifikant.⁵ I både svenska och danska är konjunktionella satsadverbial vanligare än andra satsadverbial som fundament, men en betydligt högre andel av de konjunktionella satsadverbialen är spetsställda i svenska (cirka 25 %) än i danska (14 %).⁶ För de modala satsadverbialen återkommer samma mönster: de modala satsadverbialen är vanligare som fundament i svenskan (knappt 13 %) än i danskan (knappt 8 %).⁷ De fokuserande och negerande satsadverbialen är i båda språken ovanliga som fundament men något vanligare i danska (drygt 1 %) än i svenska (knappt 0,5 %).⁸ För alla tre typerna av satsadverbial gäller att skillnaderna mellan språken är statistiskt säkerställda.

Om resultatet bryts ner på enskilda adverbial är mönstret naturligtvis detsamma även om vissa undantag finns.

Tabell 2. Modala satsadverbial.

Satsadverbial	Svenska			Danska		
	Totalt	I fund.	% i fund.	Totalt	I fund.	% i fund.
<i>antagligen/sandsynligvis</i>	566	21	3,7 %	1 453	40	2,8 %
<i>eventuel(l)t</i>	1 797	34	1,9 %	1 287	13	1,0 %
<i>givetvis/selvfølkelig</i>	3 110	249	8,0 %	4 347	518	11,9 %
<i>möjligen/muligvis</i>	684	37	5,4 %	979	34	3,5 %
<i>nog/nok</i>	3 914	41	1,1 %	6 648	14	0,2 %
<i>sikkert/sikkert</i>	4 475	82	1,8 %	3 679	5	0,1 %
<i>tyvärr/desværre</i>	7 744	2 312	29,8 %	6 241	1 523	24,4 %
<i>visst/vist</i>	2 419	417	17,2 %	4 155	33	0,8 %

När det gäller modala satsadverbial är (som framgår av tabell 2) alla adverbial utom *givetvis/selvfølkelig* vanligare som fundament i svenskan än i danskan. I några fall (*antagligen/sandsynligvis* och *möjligen/muligvis*) är skillnaderna dock små och inte statistiskt säkerställda. I tre fall – det gäller *nog/nok*, *sikkert/sikkert*, och *visst/vist* – är andelen spetsställningar så få i danska (< 1 %) att det är uppenbart att de spelar en betydligt mer marginell roll som fundament än i svenskan.

Även när det gäller konjunktionella satsadverbial är mönstret likartat (jfr tabell 3). Bortsett från *dessutom/desuden* är alla konjunktionella

⁵ $\chi^2 = 832,3$; df = 1; $p < 0,01$.

⁶ $\chi^2 = 1 482,9$; df = 1; $p < 0,01$.

⁷ $\chi^2 = 421,2$; df = 1; $p < 0,01$.

⁸ $\chi^2 = 112,2$; df = 1; $p < 0,01$.

satsadverbial vanligare som fundament i svenska än i danska; i ett fall – det rör sig om *emellertid/imidlertid* – är skillnaden dock liten (men statistiskt signifikant).

Tabell 3. Konjunktionella satsadverbial.

Satsadverbial	Svenska			Danska		
	Totalt	I fund.	% i fund.	Totalt	I fund.	% i fund.
<i>dessutom/desuden</i>	14 317	6 059	42,3 %	6 740	3 320	49,2 %
<i>däremot/derimod</i>	3 461	1 274	36,8 %	3 519	534	15,2 %
<i>emellertid/imidlertid</i>	13 728	874	6,4 %	11 471	609	5,3 %
<i>följaktligen/följelig</i>	3 463	976	28,2 %	862	192	22,2 %
<i>således</i>	4 627	581	12,6 %	19 412	1 241	6,4 %

För de fokuserande och negerande satsadverbialen är bilden däremot inte lika entydig. Som framgår av tabell 4 är *särskilt/især* vanligare som fundament i danskan än i svenskan, medan *knappt/næppe* är vanligare som fundament i svenska än i danska. Det är dock enbart den förra skillnaden som är statistiskt signifikant.

Tabell 4. Fokuserande och negerande satsadverbial.

Satsadverbial	Svenska			Danska		
	Totalt	I fund.	% i fund.	Totalt	I fund.	% i fund.
<i>knappt/næppe</i>	705	13	1,8 %	721	6	0,8 %
<i>särskilt/især</i>	27 471	98	0,4 %	13 766	182	1,3 %

Sammanfattningsvis kan alltså sägas att modala och konjunktionella satsadverbial generellt används som fundament i högre utsträckning i svenskan än i danskan, och begränsningarna på vilka adverbial som kan stå som fundament är färre i svenska än i danska. Om resultatet bryts ner på enskilda adverbial kan det konstateras att två adverbial – det modala *givetvis/selvfølgelig* och det konjunktionella *dessutom/desuden* – avviker från mönstret genom att i högre utsträckning spetsställas i danska än i svenska. För alla övriga modala och konjunktionella satsadverbial gäller däremot att de är vanligare i svenska än i danska – även om de skillnader som har kunnat påvisas i vissa fall är obetydliga. När det gäller fokuserande och negerande satsadverbial är bilden inte lika entydig; dessa satsadverbial är på det hela taget ovanliga som fundament, men det kan konstateras att det fokuserande satsadverbialet *särskilt/især* är något vanligare som fundament i danska än i svenska medan skillnaden mellan språken inte är statistiskt signifikant när det gäller det negerande satsadverbialet *knappt/næppe*.

Sammanfattande diskussion

I denna artikel har jag utgått från den välkända skillnaden mellan danska och svenska när det gäller möjligheten att ha ett satsnegerande adverbial som fundament. För svenskans del är konstruktionen endast möjlig under förutsättning att vissa pragmatiska villkor är uppfyllda, och Brandtler & Håkansson (2014) har argumenterat för att ett satsnegerande adverbial måste ha kontrastfokus för att kunna förekomma som fundament. Utan kontrastfokus blir däremot ett satsnegerande adverbial mycket markerat som fundament i svenskan – på samma sätt som ett icke-pronominellt objekt kan bli markerat som fundament om det inte kontrasteras mot någon tidigare känd information. Att satsnegerande adverbial och icke-pronominella objekt ofta måste licensieras genom kontrast följer av att fundamentet i svenskan i första hand är en position för satsens informationsstrukturella topik, och därmed oftast fylls med subjekt och innehållsadverbial.

Jag framhöll inledningsvis att fundamentet i V2-språk inte utnyttjas för samma pragmatiska funktioner i alla språk, även om det rent syntaktiskt föreligger samma möjligheter att variera innehållet i fundamentpositionen; tidigare studier har bl.a. visat att fundamentet i tyska i högre utsträckning än i svenska fylls med icke-topikala satsled. Också mellan svenska och danska verkar det finnas skillnader på denna punkt: till skillnad från i svenska kan en indefinit nominalfras inte stå som fundament i danska (Heltoft 1994). Denna skillnad kan tolkas så att möjligheterna till spetsställning sammantaget är mer begränsade i danska än i svenska, och mot denna bakgrund formulerades hypotesen att fundamentet i danskan i ännu högre utsträckning än i svenskan är en position för satsens informationsstrukturella topik. Närmare bestämt predicerade hypotesen att satsadverbial skulle vara mer sällsynta som fundament i danskan än i svenskan. Hypotesen prövades genom en undersökning av satsadverbial i en dansk-svensk parallellkorpus. Resultatet av undersökningen gav vid handen att satsadverbial med några undantag är vanligare som fundament i svenska än i danska. Jag vill därför hävda att skillnaden mellan danska och svenska när det gäller satsnegerande adverbial som fundament beror på pragmatiska begränsningar i satsens vänsterperiferi som generellt är starkare i danska än i svenska: fundamentet i danska är i högre utsträckning än i svenska en plats för satsens informationsstrukturella topik.

I världens språk utnyttjas olika strategier för att organisera och strukturera information, och tidigare forskning har kunnat visa på stora skillnader när det gäller fundamentets innehåll i svenska och tyska. I denna artikel har jag sökt visa att detta gäller också för så närbesläktade språk som svenska och danska. Jag har här begränsat mig till satsadverbial som fundament, men en mer ingående studie av de nordiska språken skulle säkerligen kunna avslöja inte bara fler skillnader när det gäller restriktioner på spetsställning utan

även andra mer genomgripande olikheter i informationsstruktur på meningsnivå.

Litteratur

- Bick, Eckhard 2005. CorpysEye: et brugervenligt web-interface for grammatisk opmærkede korpora. I: P. Widell & M. Kunøe (red.): *10. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog*. Århus: Århus Universitet. S. 46–57.
- Bohnacker, Ute & Rosén, Christina 2009. Fundamentet i svenskan och tyska – syntax och informationsstruktur. *Språk och stil*. 19. S. 142–171.
- Brandtler, Johan & Håkansson, David 2014. Not on the edge. The Syntax and Pragmatics of Clause Initial Negation in Swedish. *Journal of Comparative Germanic Linguistics*. 17. S. 97–128.
- Christensen, Lisa & Christensen, Robert Zola 2004. 60 svensk-danska syntaxskillnader. I: H. Jørgensen et al. (red.): *På godt dansk. Festskrift til Henrik Galberg Jacobsen i anledning av hans 60 års fødseldag 4. februar 2004*. København: Wessel og Huitfeldt. S. 61–72.
- Engdahl, Elisabet 1999. ”Det var det ingen som ville” – om spetsställningens form, funktion och restriktioner i svenska. I: Lars-Gunnar Andersson et al. (utg.): *Svenskans beskrivning 23. Förhandlingar vid Tjugotredje sammankomsten för svenskans beskrivning*. Lund: Lund University Press. S. 96–105.
- GDS = Erik Hansen & Lars Heltoft 2011. *Grammatik over det danske sprog*. [København]: Det danske Sprog- og Litteraturselskab.
- GL = C. J. Brandt 1856. *Gammeldansk læsebog*. København: Iversens.
- Gundel, Jeanette, Hedberg, Nancy & Zacharski, Ron 1993. Cognitive status and the form of referring expressions in discourse. *Language*. 69. S. 274–307.
- Heltoft, Lars 1994. S-modus og perifrastisk modus. I: N. Jørgensen et al. (red.): *Språkbruk, grammatik och språkförändring. En festskrift till Ulf Teleman 13.1.1994*. Lund: Institutionen för nordiska språk. S. 155–165.
- Huldén, Lars 1995. Österbottnisk negationslära. I: M. Reinhammar et al. (red.) *Mål i sikte. Studier i dialektologi tillägnade Lennart Elmevik*. Uppsala: Dialekt- och folkminnesarkivet. S. 175–186.
- Hulthén, Lage 1948. *Studier i jämförande nunordisk syntax*. Göteborg.
- Håkansson, David 2010. Svenskans topikalisering i diakron belysning. I: Cecilia Falk et al. (red.): *Svenskans beskrivning 30*. Stockholm: Institutionen för nordiska språk. S. 133–143.
- Ivars, Ann-Marie 2010. *Sydösterbottnisk syntax*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
- Johannesson, Janne Bondi & Vangsnes, Øystein Alexander (red.) 2013. The Nordic Atlas of Language Structures Online (NALS). <<http://www.tekstlab.uio.no/nals>>.
- Jørgensen, Nils 1976. *Meningsbyggnaden i talad svenska*. Lund: Studentlitteratur.
- Lindström, Jan 2009. Negationen inte i satsens spets – *Int e de ju rimlit*. I: C. Wide & B. Lyngfelt (red.): *Konstruktioner i finlandssvensk syntax. Skriftspråk, samtal och dialekter*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland. S. 163–189.
- Lundqvist, Aina 1992. *Språklig anpassning: syntaktisk analys av ett barnboks-material*. Göteborg: Acta Universitatis Gothoburgensis.
- Molnár, Valéria 2003. ”C”. I: L.-O. Delsing et al. (red.): *Grammar i focus. Vol. II. Festschrift for Christer Platzack 18 November 2003*. Lund: Department of

- Scandinavian Languages. S. 235–248.
- 2006. On different kinds of Contrast. I: Valéria Molnár & Susanne Winkler (eds.): *The Architecture of Focus*. Berlin: Mouton de Gruyter. S. 197–233.
- ODS = Ordbog over det danske Sprog. <<http://ordnet.dk/ods>>.
- Platzack, Christer 1994. Svensk syntax i nordisk belysning. I: Anders Holmberg & Kent Larsson (utg.): *Svenskans beskrivning 20. Förhandlingar vid Tjugonde sammankomsten för svenskans beskrivning*. Lund: Lund University Press. S. 38–60.
- Ramshøj Christensen, Ken. 2003. On the Synchronic and Diachronic Status of the Negative Adverbial *ikke/not*. *Working Papers in Scandinavian Syntax*. 72. S. 1–53.
- SAG = Ulf Teleman, Staffan Hellberg & Erik Andersson 1999. *Svenska Akademiens grammatik*. Stockholm: Norstedts Ordbok.
- Tiedemann, Jörg 2009. News from OPUS – a Collection of Multilingual Parallel Corpora with Tools and Interfaces. I: N. Nicolov et al. (red.): *Recent Advances in Natural Language Processing*. Amsterdam: Benjamins. S. 237–248.
- Westman, Margareta 1974. *Bruksprosa*. Lund: Liber Läromedel.

Ungdomar talar om språk

En folklingvistisk studie¹

Gisela Håkansson och Catrin Norrby

Inledning

Hur man talar om språk och språkliga konstruktioner kan skilja sig väsentligt åt mellan talare beroende på vilken specialkunskap man har tillgång till. Språkvetare kan beskriva en konstruktion med hjälp av grammatisk terminologi, som ordklasser, böjningar, satsdelar och ordföljdsmonster. Lekmän, som saknar en särskild begreppsapparat för att beskriva språk, bygger istället sin uppfattning på egna erfarenheter och har intuitioner om språk som är ”immediate and fairly unreflective” (Devitt 2006). De håller sig ofta till frågan om det ”låter bra” eller om det ”låter konstigt” eller skapar egna uttryck som till exempel att ”man säger saker baklänges”. Inom folklingvistiken (Preston 1993, Niedzielski & Preston 2003, Preston 2011) intresserar man sig för hur ”vanligt folk” resonerar om språk och menar att språkbrukarens lekmanperspektiv ger ett värdefullt komplement till experternas beskrivningar. I Sverige har folklingvistiska perspektiv bildat utgångspunkt bland annat för studier av hur ungdomar urskiljer och värderar olika språkliga varieteter i flerspråkiga kontexter (se t.ex. Bijvoet & Fraurud 2011, 2012).

Projektet ”God svenska”

Genom att fokusera på hur språkbrukare argumenterar och söker förklaringar till språkliga mönster kan folklingvistiken bredda förståelsen för den språkliga variation vi möter i dagens samhälle. Föreliggande studie ingår i projektet *God svenska. Språkliga attityder hos gymnasieelever och gymnasielärare i ett mångspråkigt Sverige*. Den övergripande ramen för projektet är att undersöka elevers och lärares attityder till språkliga konstruktioner. För det ändamålet har vi försett dem med en lista med 14

¹ Vi tackar Svenska Akademien och Erik Wellanders fond för finansiellt stöd.

autentiska språkexempel som underlag. Vi har valt exemplen för att de illustrerar olika sorters svenska: vardagligt talspråk, ungdomsspråk, formellt skriftspråk och andraspråkssvenska. De flesta exemplen handlar om språkvårdsfrågor (exempel 1, 2, 5, 6, 9, 11, 13) som i vissa fall har varit föremål för debatt under lång tid (Wellander 1939, Teleman 2002). Andra representerar formellt skriftspråk (exempel 4, 12), informellt talspråk (exempel 8, 10, 14) och inlärarespråk (exempel 3, 7). Se Appendix för en lista över språkexemplen.

Vi är intresserade både av elevernas värderingar av språkexemplen och hur de resonerar för att komma fram till en åsikt. Vi har samlat in ett stort enkätmaterial där deltagarna får poängsätta exempelmeningarna (totalt 1140 elever och 90 lärare på 18 gymnasieskolor runtom i Sverige). I ett första steg har vi analyserat svaren från 1061 elever och 80 lärare på 16 gymnasieskolor och funnit att elever och lärare ger olika bedömningar av exemplen (se Norrby & Håkansson 2012 för närmare diskussion). I ett andra steg har vi spelat in totalt 12 fokusgruppsamtal och utökat databasen till att omfatta även skolor utanför Sverige.

Delstudien

I denna artikel analyserar vi sju av fokusgruppsamtalen och beskriver elevernas argumentation och förklaringar till några av språkexemplen. Fokusgruppsamtalen kommer från tre skolor i Sverige – i Sydsverige, Väst-sverige och i Stockholmsområdet – samt från tre skolor utanför Sverige – två i Brysselområdet och en på spanska solkusten (se tabell 1).

Tabell 1. Fokusgrupper

Skola	Elevgrupper	Program
Sydsverige	2	Samhällsprogrammet, teknikprogrammet
Väst-sverige	1	Samhällsprogrammet
Stockholmsområdet	1	Humanistiskt program
Brysselområdet	2	Samhällsprogrammet, IB
Solkusten	1	Samhällsprogrammet

I varje samtalsgrupp ingår fyra till sex elever, med jämn könsfördelning. Vi koncentrerar oss i det följande på fyra språkexempel som ledde till engagerad diskussion i grupperna:

- (1) Hon såg han väldigt tydligt
- (2) Alla elever ansåg att sina lärare borde använda mer bilder
- (3) Efter tre dagar biljetterna kom med posten
- (4) Exempelvis danskarna har ju bra öl

Exemplen illustrerar språklig variation i svenskan. Två av dem handlar om pronomenval och två berör ordföljd. Exempel 1 gäller valet mellan subjeksformen *han* och objektsformen *honom* och exempel 2 visar valet mellan *sina* och *deras*. Exempel 3 och 4 handlar om rak ordföljd efter olika typer av icke-subjekt i fundamentet.

Analys och resultat

Resultaten visar att ungdomarna är mycket engagerade i språkliga frågor. Överlag visar de mycket positiva attityder och hittar förklaringar istället för att fördöma variation och avvikelser från normen. Eleverna har inte tillgång till den adekvata grammatiska terminologin för att diskutera exemplen. Istället använder de två huvudstrategier: de lanserar egna grammatiska beteckningar och de skapar egna språkbruksregler, till exempel genom att försöka hitta kontexter där strukturen ifråga skulle kunna vara möjlig. Vi redovisar diskussionerna ett språkexempel i taget.

Hon såg han väldigt tydligt

Exemplet *Hon såg han väldigt tydligt* illustrerar ett välkänt diskussionsämne i språkvårdsdebatten, nämligen valet mellan *Hon såg han* eller *Hon såg honom*. *Han* som objektsform är vanlig i vissa dialekter och även i talspråk generellt. Den officiella språkvården förordar dock att man upprätthåller distinktionen mellan subjeks- och objektsform i skriftspråket (*Språkriktighetsboken* 2005:214). Som framgår av exempel (1) nedan är subjeks- och objektsformer inte något som tynger eleven som inte fördömer konstruktionen. Istället fokuserar han på om *Hon såg han* ”funkar i huvudet” och letar efter ett sammanhang där exemplet skulle vara naturligt. Han lanserar en hypotetisk berättelse om en ung man som ser en kvinna i vit klänning. (I samtliga exempel är deltagarnas namn fingerade. ’S’ står för samtalsledaren. Språkliga exempel är kursiverade, understruket ord innebär emfas, avbrutet ord markeras med ’-’, kort paus markeras med ’(.)’ och ’(...)’ anger att ett kort parti utesluts.)

Exempel (1) *Fokusgruppsamtal, skola i Stockholmsområdet*

- Mats: för först tänkte jag oj det där är ju jättekonstigt sen tänkte jag om jag tänker på den på ett annat sätt så kanske det funkar lite mer i mitt huvud för *hon såg han väldigt tydligt* då tänkte jag först talspråk såhär *hon såg honom liksom* men sen (.) *hon s-* eh okej hur tänkte jag nu vänta (...)
- Mats: alltså hon hade en vit klänning och typ s-stod ut vä- väldigt de- det var eh men däremot var det en kvinna bla bla bla som hade kanske väldigt utsmyckat hon såg han väldigt tydligt till skillnad från dom andra
- Karin: då skulle det inte kännas konstigt

I diskussionen av språkexemplet framgår att Mats hittar på en egen språkbruksregel för att förklara att meningen ser ut som den gör. Mats tycker först att det verkar konstigt att man använder subjektsform i objektsposition, men kommer sedan på att om man betonar *hon* och på så vis framhäver flickan i vit klänning så fungerar meningen. I praktiken innebär alltså detta att meningen tolkas som en OV-mening istället för en SV-mening. Mats glömmer dock att objektet ska ha formen *henne* även om det är topikaliserat. Det blir alltså en konflikt mellan positionen i satsen och satsdelsfunktionen. Positionen före finit verb har ofta satsdelsfunktionen subjekt (*hon* är således förväntat). Eleven har alltså löst problemet till hälften, men faktum kvarstår att han fortfarande har en mening med två subjektsformer.

Elevens resonemang anknyter till aktuell forskning om pronomen i svenskan. I en studie av Håkansson & Norrby (2003) visade det sig att om skribenterna använde *dem* som subjekt (till exempel *Vad kostar dem?*) var det i 96% av fallen i en position efter verbet. Det som på ytan såg ut att vara ett vacklande bruk verkade styras av en systematisk distinktion som språkbrukarna gjorde mellan olika positioner i satsen. Stod något satsinitialt användes formen *de* och inte *dem*. Däremot om pronomenet stod efter verbet uppfattades det av vissa språkbrukare som objekt, oberoende av dess funktion, och formen *dem* användes.

Ytterligare ett språkexempel berör pronomenväl vilket vi diskuterar härnäst.

Alla elever ansåg att sina lärare borde använda mer bilder

Även valet mellan *sin* och *hans/hennes/deras* är en ofta diskuterad språkriktighetsfråga. Enligt traditionell grammatik ska reflexiva pronomen (*sig, sin*) syfta tillbaka på subjektet i samma sats, men i faktiskt språkbruk är det vanligt med variation (Tingsell 2007). Variationen tar sig uttryck i både

överanvändning av den reflexiva och den icke-reflexiva formen. Exemplet *Alla elever ansåg att sina lärare borde använda mer bilder* illustrerar hur den reflexiva formen *sina* används som subjekt istället för det förväntade *deras*.

I exempel (2) nedan framkommer emellertid att eleverna skapar nya, kreativa språkbruksregler och gör en ny distinktion där de föreslår att valet mellan *sina* och *deras* har att göra med numerus:

Exempel (2) *Fokusgruppsamtal, skola i Sydsverige*

- Eva: jag tycker det låter rätt att *alla elever ansåg att sina lärare*- att det är varje individuella elev som ansåg att *sin lärare*- inte utan att det är alla elever tillsammans
- Pia: jag tycker man kan säga båda
- Eva: jag tycker alltså *sina lärare* att då är det flera lärare som en elev ansåg att alla tyckte så (.) så jag tyckte det var fyra²
- Pia: jag fattar vad du menar
- Eva: du förstår vad jag menar (.) att det är liksom inte *deras* som en grupp som ansåg en utan det är (för allt som)
- Eva: det beror på vad man menar (.) kan vara helt enkelt alltså man kan nog säga så (.) tror jag
- Pia: ja xx
- Bo: jag tro- jag förstår också vad du menar men ja- jag tänker mest på att det stå- (.) det står ju inte individuellt i det här fallet

Eva menar att man använder *sina* när varje enskild elev syftar på en egen lärare. Det rör sig då om att elev A talar om sin lärare, elev B om sin lärare och elev C om sin lärare, vilket kan formaliseras enligt uppställningen nedan:

elev A -----> sin lärare
elev B -----> sin lärare
elev C -----> sin lärare

Här rör det sig alltså om ett fall där eleverna talar om olika lärare. Enligt resonemanget skulle det dock bli skillnad om man syftade på en gemensam lärare, dvs. om en grupp elever (elev A, B och C) talar om samma lärare skulle man använda *deras*, enligt uppställningen nedan:

elev A , elev B, elev C -----> deras lärare

² 'fyra' är den poäng som talaren ger utifrån en skala på 1–5.

Förklaringarna ovan siktar alltså in sig på numerus. Eftersom *sina* har pluralform, vilket *deras* saknar, verkar det för eleverna naturligt att *sina* ska syfta på många lärare som i exemplet. Vad eleverna inte reflekterar över är regeln som säger att *sin/sina* inte kan stå som subjekt.

Vad diskussionen också visar är att eleverna är öppna för språklig variation. Pia tycker till exempel att ”man kan säga båda”.

Efter tre dagar biljetterna kom med posten

Språkexemplet *Efter tre dagar biljetterna kom med posten* skiljer sig från de andra konstruktionerna som tas upp i denna artikel genom att det är hämtat från en andraspråksinlärares skriftliga produktion. Svenskans ordföljdsregel med det finita verbet på andra plats i huvudsats står stark och är inte föremål för samma variation som de val av pronomen vi diskuterat tidigare. I motsats till de exemplen blir det också här tydligt att eleverna identifierar ett problem i meningen. Det är också den mening som får allra lägst poäng i enkätundersökningen (Norrby & Håkansson 2012). Men när det gäller att specificera *vad* det är som är fel i exemplet, saknar eleverna den adekvata terminologin. Som visas i exempel 3 a–d är de dock inte så långt ifrån vedertagen beskrivning i sina försök att förklara varför de upplever ordföljden som felaktig. Istället för att tala om rak och omvänd ordföljd eller använda begreppet V2 har eleverna egna grammatiska beteckningar – att det är ”baklänges”, ”uppbyggnadsfel” eller ”fel ordning”:

Exempel (3)

- a) Det vet man ju när man läser språk säger man– ska man säga grejer baklänges för att de ska bli rätt liksom (*Västsverige*)
- b) Fast det här är helt grammatiskt uppbyggnadsfel (*Solkusten*)
- c) Och just att orden ligger liksom i fel ordning (*Stockholmsområdet*)
- d) De har typ bytt ut ordningen (*Brysselområdet*)

Ibland skapar eleverna också alldeles egna språkbruksregler där V3-ordföljden inte förklaras av ordens ordning i förhållande till grammatisk funktion utan utifrån de ingående ordens längd, som i exempel 3e och 3f:

- e) Där är *biljetten* ett lite för långt ord för att man ska kunna flytta på det automatiskt sådär att ha före verbet (*Stockholmsområdet*)
- f) Man kan inte se *kom* förrän man har läst klart *biljetterna* (*Stockholmsområdet*)

En kreativ möjlighet som lanseras är att man bibehåller V2-ordföljden genom att ha en lång nominalfras som subjekt (*eftertredagar-biljetterna*) och gör om prepositionsfrasen till ett egennamn, som i exempel 3g:

- g) alltså bara en sak alltså om det om det är nån slags konsert som heter efter-tre-dagar så skulle det ju kunna funka som såhär om det till exempel konsert som heter efter-tre-dagar såhär så skulle man ju kunna säga såhär *efter-tre-dagar-biljetterna kom kom /ALLA SKRATTAR/ med posten (Brysselområdet)*

I diskussionen om *Efter tre dagar biljetterna kom med posten* är eleverna inte lika öppna för variation som de var i diskussionen av de andra exemplen. De menar ofta att det är helt fel och att det är en konstruktion som används om man inte "är så där jättehaj på svenska" (Västsverige), "nån som har lärt sig svenska rätt nyss" (Västsverige), inte är "uppvuxen svensk" (Solkusten) eller är "invandrare" (Västsverige).

Nästa språkexempel illustrerar också en slags avvikelse mot den svenska ordföljdsreglerna, men nu med en annan lexikal omgivning.

Exempelvis danskarna har ju bra öl

Rent strukturellt har *Exempelvis danskarna har ju bra öl* samma formella egenskaper som *Efter tre dagar biljetterna kom med posten*, nämligen att verbet kommer på tredje plats i meningen. Trots att språkexemplet är strukturellt jämförbart med föregående exempel tar diskussionen en helt annan riktning, som exempel (4a) nedan visar:

Exempel (4a) *Fokusgruppsdiskussion, skola i Sydsverige*

- Eva: jag skulle väl säga danskarna har (.) *exempelvis bra öl*
Bo: danskarna har till exempel-
Ann: jag skulle väl säga att det är inte danskarna som inte har- det är väl inte danskarna som har ölen (.) eller alltså jag tänker mer att det är danska företag som har
Pia: ska det inte vara komma efter *exempelvis*?
Bo: eller da- danskarna
Eva: jag tänker att det eh exemplet är (.) jag vet inte
Pia: ska det inte vara komma efter *exempelvis* i så fall? *Exempelvis* (.) *danskarna*

Som framgår av utdraget (4a) är det ingen som ser ordföljden som felaktig (brott mot V2) utan man diskuterar om det inte vore bättre att inleda meningen med subjektet (*danskarna*) eller att det borde framgå att *danskarna* egentligen syftar på ölproducenten. Ett tredje förslag är att det behövs ett kommatecken efter *danskarna*.

Totalt diskuterar fokusgruppen det aktuella språkexemplet i drygt två minuter och man vrider och vänder på konstruktionen utan att någon enda gång identifiera V3-ordföljden som problematisk. De verkar överens om att

man förstår innebörden, men fortsätter att lansera förslag på hur konstruktionen skulle kunna förändras. I utdrag (4b) som följer några turer efter (4a) föreslår en av deltagarna att meningen är exempel på “lite syftningsfel” eftersom gott öl kopplas till hela danska folket:

Exempel (4b) *Fokusgruppsdiskussion, skola i Sydsverige*

- Ann: eller man förstår vad de menar
Bo: ja man förstår vad de menar precis
Ann: men samtidigt det är väl lite syftningsfel egentligen?
(.) känns det som
Bo: ja
Ann: (xx syftning)
Bo: i skrivet format är det det
Eva: det var väl inget syftningsfel
Bo: det är ju lite så s-
Ann: jo men jag menar att man syftar på att det är danskarna
som har bra öl (.) det är väl inte danskarna som har bra öl alltså-

Ytterligare några turer längre fram föreslår en i gruppen att det är märkligt att kombinera *exempelvis* och *ju* och en annan deltagare menar att man inte ska börja en mening med *exempelvis* vilket (4c) illustrerar:

Exempel (4c) *Fokusgruppsdiskussion, skola i Sydsverige*

- Pia: jag tycker det är konstigt att de sätter *exempelvis* och *ju* tillsammans
(.) *exempelvis danskarna har ju bra öl* (.) alltså nej jag tycker det blir fel (xx) av dem
Eva: *danskarna har- eh exempelvis danskarna har bra öl*
Bo: nej jag tycker inte man börjar en mening med *exempelvis*

Av alla de förslag som deltagarna lägger fram är särskilt kommentaren om att det behövs ett kommatecken efter *exempelvis* intressant (se exempel (4a)). I talspråk kan en paus efter ett inledande adverbial analyseras som en separat enhet – eller vad som kallas annex i *Svenska Akademiens Grammatik* (SAG kap 36, Annex). Kommatecknet kan ses som en motsvarighet till talets paus och fylla samma funktion. Det verkar rimligt att anta att de elever som förespråkar ett kommatecken här analyserar ordet *exempelvis* som ett annex.

Man kan fundera över om *exempelvis* i dagens svenska har kvalat in som fokuserande satsadverbial och blivit likvärdigt med adverb som *särskilt* och *åtminstone*. I SAG ges exempel på att fokuserande satsadverbial kan följas av V3-ordföljd som i: *Särskilt Anna irriterade ofta de andra kvinnorna* (§ 61) och *Åtminstone släktingarna kommer på begravningen* (§ 62). De

fokuserande adverbialen utmärks av att propositionen gäller en särskild referent. I fallet *särskilt* gäller det en referent i högre grad än andra, medan det för *åtminstone* gäller för en referent vare sig det gäller för fler referenter eller inte. Ordet *exempelvis* skulle kunna ingå i någon av dessa typer.

Diskussion

Vad kan man då lära sig av vanligt folks diskussioner om språk? Det som framkommer i vår studie är att deltagarna inte är ”belastade” av grammatisk terminologi utan använder egna ord för att beskriva de språkliga fenomenen. Det sker på två sätt: dels genom att lansera egna grammatiska benämningar, dels genom att göra en intuitiv analys av ett språk som man behärskar till fullo och har implicit grammatisk kunskap om.

I diskussionen av *Hon såg han väldigt tydligt* i (1) målar en av eleverna upp ett scenario för att argumentera för meningens rimlighet. Det är inte helt klart om han kommer fram till en lösning, men det verkar handla om ordens ordningsföljd och inte deras eventuella böjningsformer: om man betonar *hon* så är det lättare att se det som ett topikaliserat objekt, utan objektsform. I exempel (2) där man diskuterar *Alla elever ansåg att sina lärare borde använda mer bilder* fokuserar eleverna på att *sina* är böjt i plural (utan att referera till den termen) och drar slutsatsen att *sina* syftar på många lärare. Det är alltså numerus som blir fokus i förklaringen och inte om pronomenet är subjekt i satsen eller inte. Diskussionen kring språkexempel (3), *Efter tre dagar biljetterna kom med posten*, visar att eleverna kan reglerna för svenskans ordföljd på en implicit nivå och identifierar konstruktionen som grammatiskt fel. Detta är enda gången som deltagarna talar om något som grammatiskt fel, vilket kan bero på att just denna konstruktion är hämtad från andraspråkssvenska. Brott mot V2-regeln i svenska skulle därmed kunna ses som symbol för ett annorlunda språk, ett språk som urskiljer ’oss’ från ’dem’. Det fjärde språkexemplet – *Exempelvis danskarna har ju gott öl* – har samma ordföljdmönster som språkexempel (3), men leder inte till samma negativa reaktioner. Ingen säger att det är fel, utan konstruktionen med *exempelvis* först och V3-ordföljd verkar accepteras av eleverna. Vår tolkning av gruppdiskussionen är att *exempelvis* kan stå initialt om det ses som antingen annex eller fokuserande adverbial (men naturligtvis använder eleverna inte dessa termer).

Ett folklingvistiskt perspektiv på hur folk resonerar om språk ger oss alltså nya ingångar till hur man kan se på en viss konstruktion. De sätt som eleverna diskuterar språkexemplen på utmanar den gängse grammatiska förklaringsmodellen genom att eleverna skapar egna språkbruksregler. Vi ser detta i språkexempel (2) där numerus ses som avgörande för valet av *sina*, i språkexempel (3) där *biljetten* anses vara ett för långt ord för att kunna stå före verbet, eller som i språkexempel (4) där det hävdas att man inte kan

kombinera *exempelvis* med *ju*. Inte minst i skolsammanhang kan det vara av värde att ta elevernas språkliga intuitioner på allvar. Vi menar att ett sådant perspektiv skulle berika grammatikundervisningen i den svenska skolan.

Litteratur

- Bijvoet, Ellen & Fraurud, Kari 2011. Language variation and varieties in contemporary multilingual Stockholm: an exploratory pilot study of young people's perceptions. I: Källström, R. & Lindberg, I. (red.), *Young urban Swedish: Variation and change*. Göteborgs universitet. S. 1–34.
- Bijvoet, Ellen & Fraurud, Kari 2012. Studying high-level (L1–L2) development and use among young people in multilingual Stockholm. The role of perceptions of ambient sociolinguistic variation. *Studies in Second Language Acquisition* 34. S. 291–319.
- Devitt, Michael 2006. Intuitions in linguistics. *British Journal for the Philosophy of Science*. 57. S. 481–513.
- Håkansson, Gisela & Norrby, Catrin 2003. Vad kostar dem? De, dem eller dom än en gång. *Språkvård* 3. S. 11–16.
- Niedzielski, Nancy & Preston, Dennis 2003. *Folk Linguistics*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Norrby, Catrin & Håkansson, Gisela 2012. God svenska! Språkliga attityder bland gymnasieelever och deras lärare. I: Bihl, B., Andersson, P. & Lötmarker, L. (red.), *Svenskans beskrivning 32. Förhandlingar vid trettioandra sammankomsten för svenskans beskrivning*. Karlstad den 18–19 oktober 2011. Umeå: Institutionen för språkstudier, Umeå universitet. S. 208–217.
- Preston, Dennis 1993. The uses of folk linguistics. *International Journal of Applied Linguistics*. 3 (2). S. 181–259.
- Preston, Dennis 2011. Methods in (applied) folk linguistics: Getting into the minds of the folk. *AILA Review*. 24. S. 15–39.
- Språkriktighetsboken* 2005. Skrifter utgivna av Svenska språknämnden 93. Stockholm: Norstedts Akademiska förlag.
- Svenska Akademiens Grammatik* 1999. Teleman, Ulf, Hellberg, Staffan & Andersson, Erik. (red.).
- Teleman, Ulf 2002. *Ära, rikedom & reda. Svensk språkvård och språkpolitik under äldre nyare tid*. Stockholm: Norstedts ordbok.
- Tingsell, Sofia 2007. *Reflexivt och personligt pronomen. Anaforisk syftning hos ungdomar i flerspråkiga storstadsmiljöer*. (Göteborgsstudier i nordisk språkvetenskap 8.). Institutionen för svenska språket, Göteborgs universitet.
- Wellander, Erik 1939. *Riktig svenska*. Stockholm: Norstedts.

Appendix

De fjorton exempel som deltagarna ombads ta ställning till var:

- (1) Han är mycket äldre än mig.
- (2) Alla elever ansåg att sina lärare borde använda mer bilder.
- (3) Det var ett helt år som jag kunde inte gå över huvud taget.

- (4) Barn till föräldrar med gemensamt efternamn förvärvar vid födseln det namnet.
- (5) Johan sa att de skulle aldrig gå med på att han slutade.
- (6) Tycker du om dem här?
- (7) Efter tre dagar biljetterna kom med posten.
- (8) Hon var lite sådär jätteallvarlig.
- (9) Personalen blev såklart oroliga.
- (10) De e ju sjukt mycket större.
- (11) Du kommer ju klara dig bra.
- (12) Den förnybara energin i Sverige har stor potential att byggas ut under lång tid framöver.
- (13) Hon såg han väldigt tydligt.
- (14) Exempelvis danskarna har ju bra öl.

Att utöva personcentrerad omsorg i möten med äldre med demens.

Utmaningar och dilemman

Gunilla Jansson

Inledning

Studien som den här artikeln rapporterar från belyser en central aspekt av den kommunikativa verksamheten i vård och omsorg av äldre personer med demens. Mer specifikt ger den inblick i de utmaningar som det kan innebära att utöva personcentrerad omsorg i möten med individer som har en kognitiv funktionsnedsättning som begränsar möjligheter att etablera gemensam förståelse. Studien beskriver förhandlingar om hjälpinsats i multi-professionella vårdplaneringssamtal som omfattar äldre vårdtagare med demenssjukdom.

Äldreomsorgen i Sverige karaktäriseras av en personcentrerad agenda med betoning på den äldres medverkan i beslutsfattande och planering av omsorgsinsatserna (SFS 2001:453). Tidigare studier av behovsbedömningssamtal visar att det kan föreligga motsättningar och konflikter mellan olika perspektiv och uppfattningar i mötet med klienten, vilket komplicerar den äldres deltagande i beslutsprocessen (Olaison & Cedersund 2008, Hellström Muhli 2003). Av Hellström Muhlis (2003) avhandling framgår att det finns en risk att den äldre hamnar i rollen som tredje part, även då han/hon själv deltar på mötet. När den äldre inte kan svara på biståndshandläggarens frågor går biståndshandläggaren över till att ställa frågor till vårdbiträdet, som då omtalar klienten i tredje person. Klientens begränsade möjligheter att delta i förhandlingen om hans/hennes stödinsatser lyfts även fram som ett resultat i Österholm & Samuelssons (2013) studie av behovsbedömningssamtal i demensvården. Den äldre personen med demens blir positionerad som en interaktionellt mindre kompetent person än övriga närvarande parter. Hur omgivningen kan stödja kommunikationsfärdigheterna hos en person med demens diskuteras av Lindholm (2010). Lindholm menar att det krävs stora ansträngningar från den friska

samtalspartnerns sida för att engagera personen med demens att delta aktivt i samtalet.

De samtal som undersöks i föreliggande studie syftar till att komma fram till beslut om den äldres behov av stöd och hjälp i vardagen och hur denna hjälp ska utformas. Dessa samtal kan vara känsliga på minst två sätt. För det första måste den institutionella representanten synliggöra vårdtagarens hjälpbehov och för det andra måste den institutionella representanten säkerställa att vårdtagaren är delaktig i de beslut som fattas under samtalet. Att tvingas ta emot hjälp med hygien och andra intima vardagsbestyr till följd av funktionsnedsättning kan upplevas av den äldre som ett intrång på dennes integritet och privatliv. De professionella parterna ställs inför dilemmat att både ta upp problemen med den äldre för att göra denne delaktig i beslut och undvika att ta upp problemen på ett ansiktshotande sätt. Syftet med föreliggande studie är att visa hur detta dilemma hanteras i samtalen.

Deltagare, data och metod

Data¹ i artikeln utgörs av videoinspelningar av fyra vårdplaneringsmöten på två olika äldreboenden. Inspelningstiden varierar mellan 60 och 93 minuter. Samtliga samtal involverar äldre boenden med begynnande eller utvecklad demens i åttioårsåldern (tre män och en kvinna) och medföljande part/er, som är nära anhöriga till den boende. I samtliga samtal deltar också den boendes kontaktperson, dvs. den omsorgsarbetare som har huvudansvaret för genomförande och planering av den boendes omsorgsinsatser, samt en sjuksköterska. Övriga yrkesutövare som deltar i samtalen är enhetschef och biståndshandläggare.

Omsorgsarbetarna (två män och två kvinnor), som har utländsk härkomst och har svenska som sitt andraspråk, är undersköterskor med mångårig erfarenhet av arbete i äldreomsorgen i Sverige. Att omsorgsarbetarna har andraspråksbakgrund utgör en del av kontexten på äldreboendet, där majoriteten av de anställda är flerspråkig personal. Övriga medverkande yrkesutövare har modersmålssvensk bakgrund.

Den metodiska begreppsapparaten är hämtad från den gren inom samtalsanalysen som benämns Conversation Analysis. Centrala begrepp är *turdesign* och *handlingsagenda*. Analysen har fokus på fråga/svarssekvenser, då den boende adresseras om behov av stödinsatser. En fråga/svarssekvens har fyra olika dimensioner (Boyd & Heritage 2006, Heritage & Clayman

¹ Artikeln bygger på data från projektet *Omsorg som språkarbete. Hinder och möjligheter med svenska som andraspråk i den nya arbetsordningen* (Gunilla Jansson, Anna-Malin Karlsson & Zoe Nikolaidou). Projektet finansieras av Forskningsrådet för arbetsliv och socialvetenskap (FAS, 2010–2013).

2010). För det första har ett frågeinitiativ en agendasättande funktion. Det kan antingen sätta en restriktiv agenda för respondentens bidrag eller inbjuda respondenten att utforma sitt svar med egna termer. För det andra kan frågans design presupponera vissa förhållanden om mottagaren. För det tredje kommuniceras genom frågans design ett visst förhållningssätt till respondentens epistemiska rätt till den information som adresseras. Den femte och sista dimensionen avser frågedesignens preferensorganisation, vilket innebär att frågans grammatiska struktur prefererar en viss svarshandling.

I analysen beskrivs hur yrkesutövaren designar sina adresseringar till den boende och den handlingsagenda som initiativen sätter för den boendes responser. Yrkesutövarens frågepraktiker beskrivs under rubrikerna *Upprättande av normalitet* och *Positionering av den boende som hjälpbehövande*. Fyra transkriptionsutdrag har valts ut för att illustrera dessa praktiker. Slutligen diskuteras vad dessa praktiker innebär för omsorgstagarens delaktighet i förhandlingen om stödinsatser. Samtalsutdragen har transkriberats i enlighet med Ochs et al. (1996:461–465) i en något förenklad tillämpning.

Upprättande av normalitet

Merparten av förhandlingen om stödinsatser förs mellan de anhöriga och de professionella parterna. När den boende involveras som respondent i interaktionen är beslutet i princip redan fattat. Den professionelles uppgift är då att säkerställa den äldres medverkan. Detta är ett dominerande mönster i materialet. Nedan analyseras tre sekvenser då den boende görs till respondent efter en längre diskussion mellan anhöriga och yrkesutövare. Analysen har fokus på hur yrkesutövaren hanterar en känslig situation genom att designa sina adresseringar till den boende på ett sätt som upprättar normalitet.

Utdrag 1 föregås av en ganska lång diskussion mellan de anhöriga och de professionella parterna, där det framkommer att den boende äter kakor och smörgåsar i stället för att äta sina matlådor. De anhöriga föreslår då att hon ska få ett mellanmål av personalen i form av en näringsdryck. Vidare framkommer av omsorgsarbetarens rapport att den boende är orolig på dagarna och ofta använder larmet. Utdraget nedan börjar med omsorgsarbetarens beskrivning av den boendes matvanor.

Utdrag 1. Mellanmål. BHL=biståndshandläggare; OA=omsorgsarbetare; B=boende; A1=anhörig (son); A2=anhörig (sonhustru).

1. OA: men annars hon går å tar själv (.) å när vi kommer
2. här så hon har (bullar å) de går ju slut då för vi
3. köper bara en gång i veckan å de går slut så vi vet
4. att hon äter annat

5. A2: ja h h h
 6. OA: ja (.) men maten
 7. A2: m:
 8. (1.0)
 9. BHL: hur tycker du maten smak↑ar här?
 10. B: jo:o då de e ingen fara me den
 11. BHL: den e åkej?
 12. B: ja:arå.
 13. BHL: .hja (.)va bra.
 14. (0.6)
 15. B: de tycker ja
 16. BHL: .hm(0.2)((tittar ner i papperen))
 17. de e bra (.) de vi prata om var att hemtjänsten
 18. skulle kunna komma hit (.) å titta till dej lite på
 19. för å eftermiddan om man kanske kan få ett
 20. mellanmål:l
 21. (1.6)
 22. B: ja men (1.0)då blir man kanske tjock
 23. BHL: nä:e (.)
 24. A1: h h [h h h
 25. BHL: [de e ingen risk.
 26. (2.6)
 27. B: ja de får d- får du bestämma själv
 28. BHL: får ja göra de?
 29. B: ja:a
 30. BHL: ja (0.3)((nickar))då tycker ja de låter ganska bra.
 31. B: ja:a.
 32. BHL: m: (0.3) för Sally säger också att ibland blir du
 33. lite oro:lig
 34. B: jäså?
 35. BHL: ja:: använder larmet där å då e de ju bra om du vet
 36. att hemtjänsten kommer ganska oft↑a
 37. (1.0)
 38. BHL: så får du sällskap å så.
 39. (2.1)
 40. B: nämen ja e'nte orolig.
 41. BHL: du- de känns inte så?
 42. B: nä:e
 43. BHL: va bra
 [Interaktionen med den boende fortsätter.]

Efter omsorgsarbetarens problembeskrivning adresseras den boende på rad 9 med en kvesitiv fråga, *hur tycker du maten smak↑ar här?*, som efterfrågar den boendes bedömning av maten. Frågans grammatiska struktur sätter en öppen handlingsagenda, dvs. den möjliggör för den boende att beskriva sina smakupplevelser av maten med egna termer. Frågan besvaras av den boende med en lågt graderad positiv bedömning av maten, *jo:o då de e ingen fara me den*. Den boendes respons följs av yrkesutövarens deklarativa fråga, *den e åkej*, som prefererar ett bekräftande svar, en handlingsagenda som den boende ansluter sig till, *ja:arå* (rad 12). På rad 16 tittar yrkesutövaren ner i sina papper, varefter hon inleder en ny topik om mellanmål, då den boende delges det förslag om utökad hjälpinsats som diskuterats med de anhöriga. Yrkesutövarens initiativ innehåller komponenter av varsamhet såsom modifierande bestämmningar, *om man kanske kan få ett mellanmål* (rad 19–20), *skulle kunna komma hit* (rad 18) och *kanske* (rad 19) samt generiskt

”man”. Genom bruket av generiskt ”man”, *om man kanske kan få*, anspelar yrkesutövaren på allmängiltigheten och det normala i att ta ett mellanmål (Linell & Bredmar 1996:361). ”Man” skulle kunna inkludera alla människor inklusive henne själv. Hon skapar härigenom allians med den boende. Den boende gör först en invändning (rad 22), men sedan överlåter hon beslutsrätten till biståndshandläggaren (rad 27). Yrkesutövarens påstående-formulering *Sally säger också att ibland blir du lite oro:lig* (rad 32–33) rättfärdigar beslut om stödinsats genom att åberopa en auktoritet, dvs. kontaktpersonens observationer från golvet. Den boende bestrider andrahandsinformationen i sin respons, *nämen ja e'nte orolig* (rad 40).

Den boendes oro är även det bakomliggande problemet i utdrag 2 nedan. Utdraget föregås av en diskussion mellan yrkesutövare och anhöriga om extra tillsyn på natten. Omsorgspersonalen rapporterar att den boende går ut i korridoren och ringer på grannarnas dörrar på nätterna. I utdraget nedan adresseras den boende, som inte varit delaktig i diskussionen angående anhörigas önskemål om extra tillsyn på natten.

Utdrag 2. Oro på natten. BHL=biståndshandläggare; B=boende.

1. BHL: e::
2. (1.6) ((BHL tittar ner i papperen))
3. BHL: å så sen att dom ska titta till dej två gånger på
4. natten.
5. (0.5)
6. B: jah↑a
7. BHL: i stället för en.
8. B: ja:a e: e de (.) (s'att) e ja orolig på natten
9. menar du?
10. BHL: ja:: dom har sagt att du kan va: de ibland.
11. B: jah↑a
12. BHL: å sen om- (0.2) så blir man ju gärna lite extra
13. förvirrad om man kliver upp på natten så kan man
14. (0.8) gå åt fel håll å gå ut från lägenheten å så.
15. B: jah↑a (0.7) ja de bestämmer ni de som e bäst
16. [Interaktionen med den boende fortsätter]

På rad 3 framlägger biståndshandläggaren förslaget om extra tillsyn på natten i form av en *och*-prefigurerad *att*-sats. Yttrandet ingår i en lista av uppräknningar av beslut som tagits på mötet. Den boende svarar bekräftande med minimala responser, *jah↑a* (rad 6) och *ja:a* (rad 8), varefter hon ställer en informationssökande fråga till yrkesutövaren gällande sin oro på natten, *e ja orolig på natten menar du?* Den boende orienterar sig härmed mot yrkesutövarens epistemiska rätt (Heritage & Clayman 2010:140) till den information som adresseras, trots att det är hon själv som i första hand har auktoritet att göra bedömningar av sitt eget känsloliv. Biståndshandläggaren hänvisar i sin respons till andrahandsinformation från hemtjänstpersonalen, *ja: dom har sagt att du kan va: de ibland*. På rad 12, efter en minimal respons från den boende, expanderar yrkesutövaren sin tur med en beskrivning av den boendes orosbeteende på natten utan att den boende

pekas ut som ansvarig individ (rad 12–14). Denna beskrivning karaktäriseras av generalisering och underdrifter i förhållande till den information som omsorgspersonalen lagt fram på mötet (jfr termen ”litotes” i Bergmann 1992:148–151). Ringandet på andras dörrar på nätterna, som utgör den problematiska omständigheten i exemplet, nämns inte. I stället beskrivs den boendes beteende med de förmildrande ordalagen *gå åt fel håll å gå ut från lägenheten* (rad 14). Genom bruket av generiskt ”man” i stället för det mer individutpekande ”du” konstrueras beteendet som något allmänmänskligt och normalt. Liksom i utdrag 1 överlåter den boende till handläggare och anhöriga att fatta beslut (rad 15).

Utdrag 3 illustrerar en annan vanlig praktik i materialet som används som resurs i normalitetsarbetet, nämligen yrkesutövarens påståendeformuleringar om den boendes goda hälsa. Analysen lyfter fram denna praktik som problematisk i det att den begränsar den boendes möjlighet att beskriva sin livsvärld med egna ord.

Utdrag 3. Mat och sömn. EC=enhetschef; OA=omsorgsarbetare; B=boende; A2=anhörig (dotter); A3=anhörig (son)

1. EC: va ja förstått så har du sovit ganska gott här,
2. (0.3) [på kvällen att [e,
3. B: [ja:↑rå [ja:↑rå
4. EC: de går att sova å,
5. (0.9)
6. EC: å man får lite mat på dagarna också.
7. B: ja:arå.
8. A2: *m*: h h h ((tittar på B))
9. [---] ((24 sekunder inspelning, skämtsamt tal om en
10. maträtt som B inte vill ha))
11. EC: e:: Nilla får ja höra dina (.) observationer (.)
12. (eller) som
13. OA: ja: va ja (0.4) ser så att han gillar å vara (0.4)
14. mycke folk (.) vill inte vara själv, (.) så de e
15. svårt på kvällarna å gå å lägger sej (0.8) e::
16. (0.3) ja (.) å vara ensam där då
17. A2: m:m
18. OA: så att han e (.) ute sent på kvällarna
19. A3: jaha å han går å lägger sej sent då
20. OA: ja precis (.) tills vi: (.) går hem då så (0.6) e
21. han härute
22. ((interaktionen fortsätter om B:s sena kvällsvanor och dåliga aptit))

I utdraget ovan adresseras den boende med en rad positiva påståenden om hans tillvaro på äldreboendet, som prefererar korta, instämmande responser. På rad 1–2 formulerar yrkesutövaren ett antagande om att den boende sover bra, vilket besvaras jakande av den boende. På rad 6 går hon från du-tilltal till generiskt ”man”, *å man får lite mat på dagarna också*. Genom bruket av generiskt *man* framställer yrkesutövaren sig själv snarare i rollen som en likvärdig samtalspartner i ett samtal än i rollen som institutionell utfrågare och skapar därmed allians med den boende. I stället för att ställa

informationssökande frågor till den boende om hans sov- och matvanor adresserar hon dessa ämnen i påståendeform som något allmänmänskligt, som även gäller henne själv, påståenden som den boende bara har att bekräfta med minimala responser. Genom att designa sina bidrag på ett sätt som implicerar preferens för ett bekräftande *ja*-svar (Heritage & Clayman 2010:140f), underlättar yrkesutövaren för den boende att svara på ett sätt som är i linje med närmast föregående tur. Samtidigt begränsar påståendeformerna den boendes handlingskraft, och särskilt hans möjligheter att refusera yrkesutövarens förantaganden om att han har god nattsömn och att han är nöjd med maten.

Efter en skämtsekvens (se rad 9–10) ombeds den boendes kontaktperson att redogöra för sina observationer. Omsorgsarbetaren börjar med ett positivt omdöme om den boende, vilket leder över till en rapportering av iakttagelser av mer problematisk karaktär. Dessa iakttagelser går dessutom emot enhetschefens antaganden om att den boende har god nattsömn. Hon får också svara på anhörigas oroliga frågor om den boendes kvällsvanor (rad 19–21).

Positionering av den boende som hjälpbehövande

I ett av samtalen återfinns långa förhandlingssekvenser mellan omsorgstagare, anhörigpart och yrkesutövare. Kännetecknande för dessa sekvenser är den boendes refuserande av yrkesutövarens påståendeformuleringar och frågeinitiativ. Den boende visar därigenom mindre följsamhet till yrkesutövarens handlingsagenda jämfört med vårdtagarna i föregående avsnitt. I analysen nedan beskrivs hur synliggörandet av hjälpbehov görs gemensamt av yrkesutövarna med den boende som respondent, där normaliserande och positionerande praktiker samverkar.

Utdrag 4 ingår i en kontext med fråga/svarssekvenser då omsorgsarbetaren går igenom en lista med frågor om den boendes dagliga skötsel. Detta görs i interaktion med den boende, dvs. med den boende som tilltalad respondent. I utdraget nedan initierar yrkesutövaren en frågetopik om den boendes stomi.

Utdrag 4. Stomi. OA=omsorgsarbetare; B=boende); A=anhörig (hustru); SSK=sjuksköterska.

1. OA: en intressant (.)grej faktiskt. (0.3) de där me din
2. stomi;
3. (0.7)
4. B: ja
5. OA: du har stomi.
6. B: ja
7. OA: e:: (0.7) gör de nånting om ja nån gång hjälp- ja
8. vill gärnta hjälpa dej me de också; (0.2) ja vill
9. gärna om du (0.6) [har nån fråga nånting;

10. B: [nä nä nä
 11. nej nä nä (.) [de fu- de funkar ju bra som [(de e)
 12. OA: [ja [jo ja
 13. vet du har allti tagit hand om de å de får du
 14. fortsätta de e helt åkej (.) ja vill bara att du
 15. ska veta [att ja finns också hä:r nån gång
 16. B: [(xxxx)
 17. B: [(xxx)((armgest))(xxxx)de e inge
 18. de e inge besvärligt
 19. SSK: nä men de kan va bra att vi tittar nån gång
 20. A: jo::
 21. OA: absolut
 22. SSK: så att vi kan (.) dom behöver också kunna
 23. OA: precis
 24. SSK: alla behöver kunna så vi behöver också lära oss
 25. OA: precis (0.3) ja gjorde de [faktiskt ida (.) kommer
 26. du ihåg?
 27. B: [ja m:
 28. B: ((tittar på SSK))
 29. OA: du hade lite brått_{om} (0.4) ja vet att du kan de
 30. här [fast (0.3) de var intressant
 31. A: [(ni ni ni xxx)
 32. OA: du satte plattan lite fe:l.
 33. SSK: m: m:
 34. B: ((tittar på SSK))nä ja har [inge (xxxxx)
 35. OA: [ja var tvungen å ta av
 36. honom å sätta på
 37. B: inge besvär me plattan inte nåt problem
 38. ((Interaktionen om stomin fortsätter))

Omsorgsarbetarens påståendeformulering på rad 5 *du har stomi* prefererar ett bekräftande svar från den boende. På rad 7 elaborerar omsorgsarbetaren en fråga gällande skötseln av den boendes stomi. Turdesignen kännetecknas av avbrutna yttranden, omstarter, tvekljud, pauser och omformuleringar, vilket tyder på att frågeinitiativet behandlas som problematiskt. Den grammatiska strukturen i den avbrutna frågepropositionen *gör de nånting om jag nån gång hjälp-*, prefererar en positiv utkomst, ett inga problem-svar (Boyd & Heritage 2006:161f). Den boende refuserar yrkesutövarens förfrågan genom upprepat omtag av negationspartikeln *nä*. Samma mönster upprepas i nästföljande fråga/svarssekvens. Yrkesutövarens erbjudande om hjälp *ja vill bara att du ska veta att ja också finns hä:r nån gång* avfärdas av den boende, som slår ifrån sig med armgester (rad 13–17). Här griper sjuksköterskan in i ett försök att normalisera situationen. Hon konstruerar en relation, där personalen, och inte den boende, framställs som okunnig, *så vi behöver också lära oss* (rad 24). Hon orienterar sig därmed mot den boende som en auktoritativ källa när det gäller skötseln av hans stomi. Omsorgsarbetaren ansluter sig till denna framställning av den boende med bekräftande responser (rad 23, 25). Detta följs av omsorgsarbetarens kritik av den boendes påsättning av stomin, där den boende går från tilltalad till omtalad (rad 29–36). Denna beskrivning av den boendes tillkortakommande med sin egenvård positionerar honom i rollen som en hjälpbehövande person, vilket bestrids av den boende (rad 34, 37).

Slutsatser

I den här artikeln har jag beskrivit förhandlingar om hjälpinsats på multiprofessionella möten som involverar äldre personer med demens.

Sammanfattningsvis framgår av analysen att normalitetsdiskursen fyller en tydlig funktion i mötet med den äldre. Genom att konstruera situationen som normal kan yrkesutövaren både ta upp problemen med den boende och undvika att ta upp dem på ett ansiktshotande sätt. Genom bruket av en rad retoriska strategier, t.ex. generiskt ”man”, framställs den boendes beteende, som i själva verket är problematiskt, som något normalt och allmänmänniskt. Denna typ av professionell varsamhet är väl etablerad inom många hälso- och sjukvårdskontexter (Bergmann 1992, Linell & Bredmar 1996).

Ett genomgående mönster i exemplen är att yrkesutövaren tar sig rätten och tilldelas rätten att göra förantaganden och fatta beslut om frågor som rör den boendes livssituation. Den boendes möjlighet att vara med och påverka beslut är begränsad. Utdrag 4 utgör ett avvikande fall i denna mening. Den boende får här möjlighet att delta i förhandlingen om stödinsatser innan besluten är tagna. Att den boende refuserar yrkesutövarens frågeinitiativ och påståendeformuleringar innebär en utmaning. Den ena av yrkesutövarna hanterar detta genom att konstruera situationen som normal, medan den andra positionerar den äldre som hjälpbehövande. Därigenom rättfärdigar han både sig själv och den bakomliggande institutionen.

Att som yrkesutövaren i utdrag 1 och 2 rättfärdiga beslut om stödinsats genom att åberopa en institutionell auktoritet är inte heller oproblemiskt ur den äldres perspektiv. Även denna strategi uppmanar till följsamhet. Den boende bestrider först yrkesutövarens påståenden men tilldelar sedan yrkesutövaren rätten att fatta beslut om stödinsats.

Yrkesutövarnas samtalsrutiner kan å ena sidan ses som ett smidigt sätt att hantera interaktionella problem och bevara parternas sociala ansikten. Förhandlingen om stödinsatser sker med medföljande parter, vilket gör att den äldre inte behöver konfronteras med interaktionellt utmanande frågor som kräver informativa svar. Å andra sidan begränsar yrkesutövarens påståendeformuleringar den boendes möjligheter att själv beskriva sin upplevelse, vilket är ett genomgående drag i samtliga exempel. Den professionella partens påståendeformuleringar om den boendes goda hälsa i utdrag 3 har drag av både alliansskapande och kontroll. En turdesign som uppmanar till bekräftande svar underlättar visserligen för personen med kognitivt funktionshinder att svara på ett sätt som är i linje med föregående tur, men den är problematisk ur ett personcentrerat perspektiv. Att förantaga bästa möjliga omständighet genom optimering (Heritage & Clayman 2010:143f) sätter en restriktiv agenda för klientens svarstur. Denna strategi kan ses som del av konstituerandet av fatiskt orienterad interaktion, där tal om problem inte hör till diskursen.

Öppna frågor skapar i motsats till deklarativa frågor möjlighet för den boende att beskriva sin livsvärld med egna ord (Boyd & Heritage 2006:157). Samtidigt kan det vara svårt för den äldre att ge utredande svar på en öppen fråga. Den boendes svar på biståndshandläggarens fråga i utdrag 1, att det inte är något fel på maten, ger inte så mycket information med tanke på den problematik kring matsituationen som målats upp av omsorgsarbetaren. Detta visar att även öppna frågor kan vara problematiska ur ett personcentrerat perspektiv. Mer flexibla frågepraktiker som på ett mer dynamiskt sätt tar till vara flerpartssamtalets potential skulle underlätta för yrkesutövaren att behålla den äldre som respondent. Ett sådant tillvägagångssätt skulle kunna vara att först adressera den äldre som primär respondent, och därefter efterfråga den boendes tillåtelse att inbjuda assistans från anhörigpart och/eller omsorgspersonal. Yrkesutövarens adressering till anhörigparten skulle då inramas som temporär och underordnad den äldres auktoritet.

Litteratur

- Bergmann, Jörg 1992. Veiled morality: notes on discretion in psychiatry. I: P. Drew & J. Heritage (red.), *Talk at work. Interaction in institutional settings*. Cambridge: Cambridge University Press. S. 137–162.
- Boyd, Elizabeth & Heritage, John 2006. Taking the history: questioning during comprehensive history-taking. I: J. Heritage & D. W. Maynard (red.), *Communication in medical care: interaction between primary care physicians and patients*. Cambridge: Cambridge University Press. S. 151–184.
- Hellström Muhli, Ulla 2003. *Att överbrygga perspektiv: En studie av behovsbedömningssamtal inom äldreinriktat socialt arbete*. (Göteborg Studies in Educational Sciences, 205). Göteborg: Göteborgs universitet.
- Heritage, John & Clayman, Steven 2010. *Talk in action: Interactions, identities and institutions*. New York: Wiley Blackwell.
- Lindholm, Camilla 2010. *När orden fattas oss. Om demens, språk och kommunikation*. Stockholm: Liber.
- Linell, Per & Bredmar, Margareta 1996. Reconstructing topical sensitivity: Aspects of face-work in talk between midwives and expectant mothers. *Research on Language and Social Interaction* 29. S. 347–379.
- Ochs, Elinor, Schegloff, Emanuel A. & Thompson, Sandra A. (red.) 1996. *Interaction and grammar*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Olaison, Anna & Cedersund, Elisabet 2008. Home care as a family matter? Discursive positioning, storylines and decision-making in assessment talk. *Communication & Medicine* 5(2). S. 145–158.
- SFS 2001. *Svensk författningssamling. Socialtjänstlag* (SFS 2001:453). Stockholm: Socialdepartementet.
- Österholm, Johannes H., & Samuelsson, Christina 2013. Orally positioning persons with dementia in assessment meetings. *Ageing & Society*, available on CJO2013. doi.org/10.1017/S0144686X13000755.

Retorik och språkvård under 1900-talet

Retorikens inflytande på normeringen av den svenska standardvarietet

Lars-Erik Johansson

Inledning

I en analys av den betydelse som Erik Wellanders *Riktig svenska* (första upplaga 1939) har haft för svensk språknormering konstaterar Margareta Westman (1990:14), att Wellanders tre ”övernormer” klarhet, enkelhet och korthet är såväl berättigade som giltiga och accepterade. Wellander har dessutom en fjärde övernorm, krav på att skriva svenska, dvs. undvika främmande språkstoff. Dessa normer är emellertid inte Wellanders egna; de återgår på retorikens s.k. dygdelära. Alla verkar inte till fullo inse den betydelse som den retoriska traditionen har för vården av standardvarietet.

Det retoriska paradigmet är i tidigmodern europeisk kultur ett fundament för mänsklig verksamhet, inom utbildningen men även i synen på språklig och annan konstfull produktion. Fram till mitten av 1800-talet är retorikämnet, integrerat i latinämnet, centralt i svensk utbildning. När retorikämnet försvinner från schemat, inlemmas retorikutbildningen i svenskämnet. Retoriktraditionen står stark vid sekelskiftet 1900.

I det följande skall jag dels teckna konturerna av den retoriska dygde- och stilläran och visa dess roll i vården av standardvarietet, dels belysa hur den retoriska traditionen på konkret, tillämpad nivå fortfarande har stor betydelse inom svensk språkvård. Det studerade materialet utgörs av 155 verk från slutet av 1800-talet fram till i dag: handböcker i språkriktighet (10 verk), framställningar om normering och språkriktighet (96 verk), läroböcker i muntlig och skriftlig framställning (30 verk), läroböcker i fonetik (5 verk) och retorik/stilistik (14 verk). Samtidigt med att delarna i den retoriska teorin presenteras, påvisas beroendet av denna normbildning (varvid exemplifieringen endast utgör ett urval).

Dygde- och stilartsläran som mönsterbildande struktur

Inom retorikens teori om språklig-stilistisk formulering, *elocutio*, behandlas språkbruksfrågor. Teorin möter hos klassiska författare som Cicero och Quintilianus och i det anonyma verket *Rhetorica ad Herennium* (teorins huvuddrag redovisas i Lausberg 1990). *Elocutio* har nära samband med grammatiken; mellan antika retorik- och grammatikframställningar finns viss överlappning. Syftet är att uppnå träffande formuleringar och idiomatisk korrekthet. En ”konformistisk” grundinställning bildar utgångspunkt: en framställning skall vara kortfattad, klar, korrekt och engagerande för att inte trötta och irritera mottagare. Utgångspunkt är läran om talets dygder och fel (försyndelser), dvs. *elocutionis virtutes et vitia*. Teorin förenar deskription och preskription.

Den romerska grammatik- och retoriktraditionen skapar tidigt ett system för textplanering och språkvård för etablering av en latinsk standardvarietet. Systemet innefattar medvetenhet om dels ett slags elitistisk språklig standard, en explicitgjord ”socialgrammatik”, existerande som såväl normideal som iakttagbar bruksvarietet, med viss bredd och i någon mån präglad av användning i rum, tid och register, dels ett större antal varieteter som av olika skäl inte kan jämföras med den prestigefyllda varietet. Teorin urskiljer och värderar diatopiska, diakroniska och diafasiska varieteter i iakttagbara socialt motiverade ”nivågrupperingar”.

Teoribildningen bidrar med ett större antal praktiska termer för att beteckna olämpligt språkbruk, med ett ramverk för taxonomisk gruppering av språkbruk, med tydliga begreppskategorier och adekvat terminologi. Exempelvis urskiljs kategorier som arkaismer och neologismer med termer som har upplevts som användbara och neutrala, delvis oberoende av brukarnas inställning till de begrepp som termerna speglar (bruket kan diskuteras utifrån negativa eller positiva perspektiv).

Teorin erbjuder sammanfattningsvis ett system för språklig normering och vård, en nyanserad grund för bedömning av vad som är kommunikativt, språkligt, stilistiskt och estetiskt korrekt och av vad som är socialt lämpligt. Det har från tidigmodern tid utgjort ideologisk grund för utveckling av folkspråkliga standardvarieteter, samtliga resultat av ett antal diskursiva, kulturella och sociala praktiker. Standardiseringsprocesserna har omfattat såväl begränsning av formell variation (språkriktighetsfrågor) som funktionell utbyggnad av främst framställningstyper och genrer (stilfrågor).

Dygde- och stilartslärans betydelse för vården av den svenska standardvarieteteten

Dygdelärans struktur

Dygdeläran urskiljer traditionellt fyra dygder för språk- och stilkvaliteter: *latinitas* 'renhet', *perspicuitas* 'klarhet, tydlighet', *ornatus* 'smyckning' och *aptum/decorum* 'anpassning'. Detta traditionella system utökas ibland med ytterligare dygder, exempelvis *brevitas* 'korthet'. Bedömningen av vad som är korrekt eller felaktigt språkbruk är inte självklar, eftersom olika dygder kan komma i konflikt med varandra. Ofta ses, vid sammanvägning av konfliktskapande normideal, *aptum* som ett slags "överdygd". Dygdeläran har ett produktionsestetiskt syfte, berör generella kommunikationsnormer och har pragmatisk-normativ inriktning. Den är en blandning av språkliga, stilistiska/estetiska, kommunikativa och samhälleliga (sociokulturella) normer och utgör en sammanställning av ett antal preskriptiva, generella och värderande språk- och stilkvaliteter, i huvudsak ordnade i begreppsliga motsatspar i form av dygder och brott mot dessa. Systemet erbjuder från didaktisk och samhällelig synpunkt direkt tillämpbara normer som huvudsakligen återgår på kanoniska mönster, dvs. författarskap som värderas högt. Dygdeläran hänger nära samman med andra retoriska normsystem såsom *trestilsläran* och läran om *copia* 'mångfald'.

Många moderna framställningar betonar vikten av att upprätthålla de retoriska dygderna. Normalt framhävs detta genom generella krav på klarhet, korthet, tydlighet, uttrycksfullhet, enkelhet, korrekthet, lättfattlighet, begriplighet, renhet etc. (Linder 1886, Cederschiöld 1920, Wellander 1939, Gullberg 1952, Bergman 1962, Palmér 1962, Ståhle 1965, Åkermalm 1967, Alfvegren 1973, Molde 1979, Forsberg 2008). Mindre ofta formuleras krav på konstfullhet i framställningen; sannolikt anses sådana krav vara alltför avancerade för vanliga språkutövare, inte minst skolelever (Palmér 1962, Lindqvist 2008). Dessutom används retoriska termer som *dygd* (Rydstedt 1993, Wellander 1964, Lindqvist 2008), *försyndelse* (Wellander 1939, Pipping 1964) och *barbarism* (Linder 1886, Wigforss 1962).

Latinitas

Dygden *latinitas* styr ett idiomatiskt korrekt uttryckssätt, dvs. språkriktighet i generell mening. Fyra kriterier utgör norm för *latinitas*: *ratio* 'omdöme', *vetustas* 'ålder, tradition', *auctoritas* 'auktoritet' och *consuetudo* '(sed)vana, språkbruk'. Det viktigaste och slutligt avgörande kriteriet är *consuetudo*. Väsentligt är avsändarens omdöme (*iudicium*), som möjliggör en medelväg mellan logiken och förebildernas och samtidens mönster.

Med kriteriet *ratio* görs en bedömning av språkriktighet utifrån logisk konsekvens. Utgångspunkten för kriterietillämpningen är dels analogi, dels etymologi. Analogitänkandet utgår från att det utifrån generella mönster är möjligt att dra slutsatser i enskilda fall. Etymologin söker ett ursprungligt samband mellan ordform och ordbetydelse och kan vara ett hjälpmedel för att skilja barbarismer från korrekta former. Etymologiska synpunkter framförs i standardnormeringen främst vid samhörighetsregelns tillämpning vid stavning (jfr Dahlstedt 1977); krav på logik framställs och diskuteras ofta (Cederschiöld 1920, Wellander 1939, *Språkriktighetsboken* 2005).

Även *vetustas* kan användas som kriterium för språkriktighet. Ord som hämtas från gammal tid, arkaismer, kan ge en framställning en viss storhet. Men försiktighet är en dygd. Sådana ord får inte bli för många eller för iögonenfallande, och de får absolut inte hämtas från avlägsna och glömda tider; de bästa gamla orden är de nyaste. Önskemål om anslutning till äldre mönster framförs exempelvis av Ståhle: vi bör bevara det som i det ärvda språket tjänar till att rikt, rent och skarpt uttrycka tankar och känslor; väsentliga mänskliga begrepp bör behållas i oförändrad språklig gestalt, då de utgör en nationell rikedom, som underlättar för oss att leva i en atmosfär och med ett perspektiv som tillhör en kulturnation (Ståhle 1965:5).

Det tredje kriteriet, *auctoritas*, språkbruket hos auktoritativa författare, utgår från antikens positiva uppskattning av sociala egenskaper som ålder, visdom, levnadserfarenhet och ställning (personlig auktoritet), egenskaper som ger normeringskraft. Man bör dock begränsa sig till författare, vilkas språk är förankrat i samtidens allmänna språkbruk; även detta kriterium modifieras alltså av det samtida bruket. I litteraturen framhävs vikten av att studera goda förebilder, gärna i form av skönlitterära författare (Heikel 1929, Wellander 1964). Det finns dock – något som understryks redan i klassisk retorisk teori – avgörande skillnader mellan den som behöver regler och stora författare (Heikel 1929); inte ens goda författare skriver alltid korrekt (Wellander 1964). Efter hand rekommenderas att förebilder söks hos skickliga tidningsmän eller populärvetenskapliga författare snarare än hos skönlitterära författare.

Consuetudo är det fjärde och överordnade kriteriet och avser samtidens språkbruk, dock inte massornas utan elitens. Uttalad måttstock för språkbruket är bruket hos de bildade i storstaden (Rom); allt som uttrycks väl sägs på ett ”urbant” manér. Retoriken har alltså en klar uppfattning om den standardiseringsfaktor som språkbruket i en huvudstad bör utgöra. Svensk normering ansluter i huvudsak till klassisk teoribildning. Bruket viktig roll framhävs ofta (Cederschiöld 1917, Bergman 1962, Wellander 1964, Ståhle 1974, *Språkriktighetsboken* 2005). Vanligtvis understryks också att det är ett ”kvalificerat” bruk som åsyftas. Richert (1888:581) berör ”det mönstergilla bildade talspråket”. Wellander (1964:102) poängterar att han avser de språkliga vanor som gillas och iakttas av den bokligt bildade

och litterärt mera kräsna allmänheten. Åkermalm (1967:37) avvisar bestämt ett slags majoritetsprincip: hög frekvens säger inte något om lämplighet.

Perspicuitas

Perspicuitas är den andra dygden, vars mål är intellektuell förståelse: det som förmedlas skall kunna förstås av en mottagare, även om denne inte är helt koncentrerad på textförståelsen. Begreppet är ett samlingsbegrepp för textelement som gynnar förståelse och förenar ett antal olika kategorier: språklogiska (entydighet i ordval och ordfogning), sakorienterade (detaljnoggrannhet) och verkansinriktade (åskådlighet, estetisk effekt, förståelighet). För att uppnå klarhet skall en avsändare bruka korrekta ord och uttryck. Ett medvetet ordval kräver att avsändaren till sitt förfogande har ett stort ordförråd (*copia verborum*). Egenskapen hos ett ord att till en bestämd sak vara *verbum proprium* benämns *proprietas*. Som *verba impropria* betraktas ord som inte passar, ord som inte längre är i bruk, nyskapade ord, regionala ord och i viss mån fackord.

Ofta betonas inom språkvården att man bör uttrycka sig enkelt och klart och söka det riktiga ordet (Linder 1886, Isaacsson 1925, Ljunggren 1946, Gullberg 1952, Liljestrand & Arwidsson 1979).

Ornatus

Ornatus är den mest eftersträvade, glansfulla och effektiva dygden och avser god utformning, god ordning och konstfull gestaltning av texter till ordval, satsbyggnad, klang och rytm. Målet är att förmedla ett behag, som gör att syftet med framställningen stärks och mottagaren inte känner någon leda. Först och främst måste talaren välja det riktiga ordet. Flera ord kan ha samma betydelse men kan till karaktär (stilvärde) ändå vara olika; somliga är i högre grad högtidliga, upphöjda, glänsande, behagliga eller välljudande än andra. Viktig är bland annat användning av troper, s.k. *verba translata*, dvs. avsändaren nyttjar ett annat slags uttryckssätt än det direkta, normalt brukliga, vilket ger en framställning en för kontexten speciell innebörd.

Inom språkvården är intresset betydligt mindre för språklig utsmyckning än för språkriktighet och tydlighet. Undantag utgör de retoriska och stilistiska handböckerna som utförligt belyser dessa dygder (Rydstedt 1993, Johannesson 2001, Cassirer 2003, Hellspong 2004, Lindqvist 2008). Flera exempel finns dock på att retoriska (stilistiska) grepp av olika slag rekommenderas (Linder 1886, Cederschiöld 1911 och 1920, Heikel 1929, Wellander 1939, Ljunggren 1946, Gullberg 1952, Alfvegren 1973, Liljestrand & Arwidsson 1979). Även verk som behandlar skrivande i arbetslivet kan betona vikten av bildspråk som förklarar och engagerar (Ehrenberg-Sundin & Lundin 2003:64 f.).

Aptum eller decorum

Dygden *aptum* eller *decorum* speglar förmågan att få olika delar av en text att förena sig till ett harmoniskt helt. Dygden hör alltså inte endast till *elocutio* utan till samtliga produktionsfaser. Dygden relaterar till såväl aspekter hos texten och textframställningen (s.k. inre *aptum*) som sociala och samhälleliga förhållanden (s.k. yttre *aptum*). Härigenom introduceras en central dualism mellan lingvistisk beskrivning och social värdering. Ett typiskt tillämpningsområde är stilläran, där val av stil betingas av språkliga och samhälleliga aspekter. Läran om *aptum* ger en grund för hur avsändare skall ställa sig till val av exempelvis sociolekter och dialekter, skrift- och litteraturspråk och olika diafasiska varieteter.

Den *ändamålsenlighetsprincip* som är så dominerande i svensk normering under 1900-talet (Noreen 1895, Wessén 1953, Bergman 1962, Åkermalm 1967, *Språkriktighetsboken* 2005) ansluter klart till retorikens *aptum*. Avsändare bör bemöda sig om det ändamålsenliga uttrycket, det lämpliga i olika situationer: ”Tala och skriv så, att dina ord hos din åhörare eller läsare lättast, säkrast och fullständigast framkalla just den verkan, du åsyftar” (Cederschiöld 1911:122). Närmare än så kan man inte komma *aptum*-idealet.

Brevitas

Brevitas ’korthet’ blir under stoiskt inflytande en femte dygd, framhävd i den romerska kejsartidens prosa. Denna dygd kan tillämpas på olika nivåer (ordval, ordfigurer, syntax etc.). Krav på korthet framförs inte lika ofta som krav på andra dygder, men dygden berörs av ett antal skribenter (Linder 1886, Wellander 1939, Noreen 1941, Gullberg 1952, Bergman 1962, Alfvegren 1973, Liljestränd & Arwidsson 1979, Johannesson 2001).

Några centrala frågor i svensk språkvård

Tillämpningen av dygdeläran i svensk språknormering anknyter troget till de laster som urskiljs i den romerska normeringsdebatten. Således förekommer omfattande synpunkter på bruket av provinsiella (dialektala) uttryck, främmande språkstoff, novationer, fackord och äldre ord.

Dialektala ”egendomligheter” kritiseras i ett stort antal framställningar (Svahn 1903, Noreen 1903, Tegnér 1922, Isaacsson 1925, Heikel 1929, Danell 1937, Wellander 1939, 1964, Ljunggren 1946, Gullberg 1952, Wessén 1953, Bergman 1962, Palmér 1962, Pipping 1964, Dahlstedt 1964, 1977, Molde 1969, Grünbaum 1976, *Språkriktighetsboken* 2005).

Värderingarna av dialekt varierar dock. Under seklets första hälft är värderingarna av dialekt normalt negativa (Cederblad 1933:30 har svårt för skånska, vämjs vid okultiverad stockholmska och kritiserar dalmålets

”översittaraktiga klang”). Särskilt i Finland är oron för att finlandssvenskan skall ”provincialiseras” stor (Bergroth 1917, Heikel 1929). I stället framhävs standardvarietet. Svahn (1903:VI f.) berömmar det uttrycksfulla och fulltoniga högsvenska språket, Skandinavians ”konungaspråk”. Mer måttfull är Tegnér (1922:159), som understryker att vi inte bör främja ett underordnat intresse (för dialekter) på bekostnad av ett högre (för standarden). Dahlstedt (1968:83) framhäver att man i skolutbildningen inte får undanhålla eleverna den rikssvenska ”konfektion”. I etermedier bör riksspråksnormen härska oinskränkt (Wellander 1964:132). Uppmärksammade dialektala ”egendomligheter” är exempelvis bakre *r*, tjockt *l*, sydsvenska diftonger, assimilation av apikoalveolarer, götamålssänkning, *Viby-i*.

Bruket av främmande språkstoff, främst i ordförrådet, kritiseras ofta. Ett stort antal verk är negativa till anglosaxiska lånord (Linder 1886, Pipping 1920, Tegnér 1922, Heikel 1929, Wellander 1939, 1954, Ljunggren 1946, Bergman 1962, Palmér 1962, Wigforss 1962, Åkermalm 1967, Alfvegren 1973, Liljestrand & Arwidsson 1979, Grünbaum 1976, Ehrenberg-Sundin & Lundin 2003). Även SAOL är ibland kritisk till lånord och kan föreslå ersättningsord (*styrekonom* i stället för *controller*). Som skäl till den negativa inställningen förekommer patriotiska krav på renhet i språk eller funktionell anpassning till inhemsk språkstruktur, motverkan av onödig (social) snobbism, fåfänga, slapphet eller tanklöshet, svårigheter med förståelse; främmande ord kan till och med ses som ett ”demokratihot” (Dahlstedt 1992).

Kritik förekommer även mot neologismer. Grundinställningen är återhållsamhet i bedömning av nyheter (Allén 1979:11); nyheter som bedöms som sämre bör inte spridas (Ståhle 1974:24). I den mån modeord används bör de stämma överens med det etablerade språksystemet (*Språkriktighetsboken* 2005). Allmänt hållen kritik finns på många håll (Ljunggren 1946, Wigforss 1962, Ståhle 1965, Åkermalm 1967, Alfvegren 1973, Allén 1979, Ehrenberg-Sundin & Lundin 2003, Melin 2007).

Ofta ges rådet att fackord bör undvikas för en bred publik. Wennerberg (1952:13) förordar svenska termer; annars krävs anpassning i stavning, uttal och böjning. Varnande formuleringar, med innebörd av att flitig användning av fackord kan skapa ett ”kupésamhälle”, finns vidare i Cederschiöld 1920, Dahlstedt 1977, Ehrenberg-Sundin & Lundin 2003, Forsberg 2008. Arkaismer utgör inte i lika hög grad måltavla inom språkvården; kritiska röster höjs främst i äldre texter (Linder 1886, Richert 1888). Inför nyöversättningen av bibeln 1974 stipuleras att arkaiserande inslag skall undvikas.

Stilartsläran

Den arsenal av språkliga verktyg som teorierna i *elocutio* erbjuder får inte användas urskillningslöst. Enligt läran om *aptum* måste varje framställning utformas i en viss stilart; stilartsläran styr alltså ytterst valet av språklig ”hyperstruktur”, val av stilnivå. Regler för detta ges inom trestilsläran (*dicendi genera, elocutionis genera*). Trestilslärebegreppet har i den teoretiska litteraturen inte erhållit någon pregnant bestämning utan präglas av fyra sammanblandade kriterieområden i anknytning till företeelser som *aptum, ornatus*, genre och en hierarkiskt utformad samhällsstruktur. Inom trestilsläran urskiljs *genus grande, genus medium* och *genus subtile*.

Vid början av 1900-talet redovisar Noreen (1903–07:28–39) en uppdelning i tre huvudstilarter med underavdelningar; huruvida denna speglar ett reellt förhållande eller är avhängig den traditionella retoriska taxonomin är svårbedömbart. Under alla förhållanden dominerar trestilsläran eller en förenkling i två huvudstilarter, hög- och lågstil, under 1900-talet (Cederschiöld 1911, 1920, Isaacsson 1925, Heikel 1929, Ljunggren 1946, Gullberg 1952, Palmér 1962, Karlberg & Mral 1998, Cassirer 2003, Forsberg 2008, Josephson 2009). En nyöversättning av bibeln skall inte präglas av en bibelstil av högtidlig karaktär utan stilidealet bör vara ett naturligt nutida språk. Moderna retoriker, ibland skolade nordister, anknyter tydligt till ett trestilsschema. Hellspång (2004:132 f.) förespråkar ett val mellan tre stilarter, Renberg (2007:37) förutsätter att man vid retorisk analys urskiljer tre stilnivåer och Rydstedt (1993:126) menar att man – om man inte iakttar stilidealen – kan göra allvarliga renhets- eller anpassningsbrott.

Emellertid ifrågasätts också trestilsläran. Wellander (1939:23) redovisar stilar som karakteriserar trestilslärans ytterlägen, nämligen talspråk, kanslispråk, poesins språk; de tre stora stilarterna är endast ”riktningar”. Ståhle (1970:26 f.) noterar en betydande förändring av äldre stilmönster och ifrågasätter om tredelningen har någon funktion; hävdvunna stilarter utjämnas, stilartshierarkin upplöses, det uppstår kanske ingen stilanarki men ny klassificering krävs. Likartade uppfattningar redovisas i Åkermalm 1967, Teleman & Wieselgren 1980 och *Språkriktighetsboken* 2005. Kanske har föreställningen om en traditionell endimensionell stilskala skattat åt förgängelsen, men begrepp som hög- och lågstil har fortfarande relevans: flera framställningar berör problem med stilblandning och stilbrott, något som svenskar sägs vara särskilt känsliga för (Wellander 1939:27).

Sammanfattning

Retoriken har starkt påverkat standardideologi och språkvård in i våra dagar. Först och främst styr den retoriska topiken *vad* som behandlas i litteraturen. Som under antiken behandlas generella dygder som klarhet, språkriktighet

och korthet. Speciella normer som rör bruk av dialekt, främmande ord, modeord och fackord diskuteras ständigt. Det retoriska paradigmet har smidigt kunnat anpassas till olika argument: lånord kan förkastas, emedan de inte är nationella eller hindrar förståelsen, dialekter kan ses som socialt kitt eller som hinder för utveckling i moderna samhällen. Retorikens empiribaserade ramverk har tjänat väl för både elitistisk normbildning och social ingenjörskonst i modernitetens tjänst.

Påfallande är även den starka anknytningen till *innehållet* i retorikens normbildning. Modern svensk språkvård ger likartade rekommendationer som sina antika förebilder, normalt utan hänvisning till äldre mönster.

Varför står retorikens normsystem så starkt efter 2 400 år? Är vi i grunden väldigt konservativa eller är retorikens paradigm relativt allmängiltigt? Sannolikt är det senare fallet. Under alla förhållanden bör vi öppet och ödmjukt erkänna vårt beroende av denna retoriska tradition; oftare än vi kanske vill erkänna står vi på våra föregångares axlar.

Litteratur

- Alfvegren, Lars 1973. *Skriv så här*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Allén, Sture 1979. Om språkvårdens principer. I: *Språk i Norden*. 1979. Oslo: Novus. S. 5–16.
- Bergman, Gösta 1962. *Rätt och fel i språket*. Stockholm: Sv. bokförl.
- Bergroth, Hugo 1917. *Finlandssvenska*. Helsingfors: Schildt.
- Cassirer, Peter 2003. *Stil, stilistik & stilanalys*. 3. uppl. Stockholm: Natur och kultur.
- Cederblad, Carl 1933. *Det levande ordet*. Stockholm: Eklund.
- Cederschiöld, Gustaf 1911. *Om svenskan som skriftspråk*. 3. uppl. Lund: Gleerup.
- Cederschiöld, Gustaf 1917. *Framtidssvenska*. Stockholm: Norstedt.
- Cederschiöld, Gustaf 1920. *Svensk stilistik*. Stockholm: Norstedt.
- Dahlstedt, Karl-Hampus 1964. Dialekterna i gymnasiets svenskundervisning. *Modersmållärarnas förenings årsskrift*. 1964. S. 36–62.
- Dahlstedt, Karl-Hampus 1977. Demokrati och språkvård. *Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens Årsbok*. S. 121–140.
- Danell, Gideon 1937. *Svensk ljudlära*. 4. uppl. Stockholm: Sv. bokförl.
- Ehrenberg-Sundin, Barbro & Lundin, Kerstin 2003. *Att skriva bättre i jobbet*. 3. uppl. Stockholm: Norstedts juridik.
- Forsberg, Jenny 2008. *Tydliga texter*. Stockholm: Norstedts akad. förlag.
- Grünbaum, Catharina 1976. Språknämndens enkät till svensklärarna. *Språkvård*. 1976/4. S. 3–23.
- Gullberg, Helge 1952. *Skriva svenska*. Stockholm: Sv. bokförl.
- Heikel, Ivar A. 1929. *Stilistik eller handledning i skriftlig framställning*. Stockholm: Natur och kultur.
- Hellspong, Lennart 2004. *Konsten att tala*. 2. uppl. Lund: Studentlitteratur.
- Isaacson, August 1925. *Stilistik för skolbruk*. Stockholm: Norstedt.
- Johannesson, Kurt 2001. *Tala väl*. Stockholm: Norstedt.
- Josephson, Olle 2009. Krönikor. *Språktidningen*. September 2009. S. 58–59.
- Karlberg, Maria & Mral, Brigitte 1998. *Heder och påverkan*. Stockholm: Natur och kultur.

- Lausberg, Heinrich 1990. *Handbuch der literarischen Rhetorik*. 3. Aufl. Stuttgart: Steiner.
- Liljestrand, Birger & Arwidson, Mats 1979. *Skrivstrategi*. Stockholm: Esselte studium.
- Linder, Nils 1886. *Regler och råd angående svenska språkets behandling i tal och skrift*. Stockholm: Norstedt.
- Lindqvist Grinde, Janne 2008. *Klassisk retorik för vår tid*. Lund: Studentlitteratur.
- Ljunggren, Carl August 1946. *Stilarter och språkriktighetsregler*. 9. uppl. Lund: Gleerup.
- Melin, Lars 2007. *Vett och etikett i språket*. Stockholm: Norstedts akad. förlag.
- Molde, Bertil 1969. Uttal och samhällsroll. *Språkvård*. 1969/2. S. 10–14.
- Molde, Bertil 1979. Principer för svenska språknämndens rådgivningsarbete. I: *Språk i Norden*. 1979. Oslo: Novus. S. 17–21.
- Noreen, Adolf 1895. *Spridda studier*. Stockholm: Gebers.
- Noreen, Adolf 1903. *Reformer i modersmålsundervisningen*. Upsala: Upsala Nya Tidning.
- Noreen, Adolf 1903–1907. *Vårt språk* 1. Lund: Gleerup.
- Noreen, Erik 1941. *Svensk språkvård*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Palmér, Johan 1962. *Språkutveckling och språkvård*. 3. uppl. Lund: Gleerup.
- Pipping, Rolf 1964. *Språk och stil*. 2. uppl. Stockholm: Natur och kultur.
- Renberg, Bo 2007. *Retorikanalys*. Lund: Studentlitteratur.
- Richert, Mårten 1888. Om rätta betydelsen af språkriktighet med särskildt afseende på modersmålet. *Ny svensk tidskrift*. 9. S. 577–593.
- Rydstedt, Rudolf 1993. *Retorik*. Lund: Studentlitteratur.
- Språkriktighetsboken* 2005. Stockholm: Norstedts akad. förlag.
- Ståhle, Carl Ivar 1965. Om språkvårdens uppgifter. *Språkvård* 1965/1. S. 5.
- Ståhle, Carl Ivar 1970. 1900-talssvenska. I: B. Molde & C. I. Ståhle, *1900-talssvenska*. Stockholm: Läromedelsförl. S. 25–76.
- Ståhle, Carl Ivar 1974. Språkvård och språkvårdsnormer. *Språkvård*. 1974/2. S. 2–15.
- Svahn, Oscar 1903. *Lärobok i det muntliga föredraget*. Stockholm: Fritze.
- Tegnér, Esaias 1922. *Ur språkens värld*. [1]. Stockholm: Bonnier.
- Teleman, Ulf & Wieselgren, Anne-Marie 1980. *ABC i stilistik*. Lund: LiberLäromedel.
- Wellander, Erik 1939. *Riktig svenska*. Stockholm: Norstedt.
- Wellander, Erik 1964. *Språk och språkvård*. Stockholm: Sv. bokförl.
- Wennerberg, John 1952. *Teknikens språkvårdsfrågor*. Stockholm: Norstedt.
- Wessén, Elias 1953. *Tradition och förnyelse inom språket*. Stockholm: Norstedt.
- Westman, Margareta 1990. Synpunkter på Erik Wellanders ”Riktig svenska”. I: S. Løland (red.), *Språk i Norden*. 1990. Oslo: Novus. S. 5–16.
- Wigforss, Harald 1962. Tidningarna och svenska språket. *Modersmålslärnarnas förenings årsskrift*. 1962. S. 81–89.
- Åkermalm, Åke 1967. *Modern svenska*. 2. uppl. Lund: Gleerup.

Till att – ett sammansatt infinitivmärke?

Om bruket av *till att* i förbindelse med infinitiv i äldre svenska

Mikael Kalm

Den moderna standardsvenskans infinitivmärke är *att* som i dag ”knappast [har] någon egen betydelse” (SAG 2:745). Regionalt förekommer även *att till* och *till att* används på ett sätt som gör att de påminner om infinitivmärken (jfr SAG 2, a. st.). Detta dialektala bruk har ingående studerats och kartlagts av Kristina Hagren (2008). Även historiskt har såväl *till* som *till att* använts i förbindelse med infinitiv och man har ofta uppfattat dem som ett slags alternativa infinitivmärken (se t.ex. Wessén 1965:149). Någon närmare kartläggning av *till:s* och *till att:s* distribution i förbindelse med infinitiv under historisk tid saknas dock.

I föreliggande artikel redovisar jag resultaten från en undersökning av *till att:s* användning i förbindelse med infinitiv i yngre fornsvenska och äldre nysvenska. Syftet med undersökningen är att utreda huruvida det finns fog för att betrakta *till att* som ett sammansatt infinitivmärke vid sidan av *att* i äldre svenska och i så fall svara på frågan hur och när *till att* började etableras i denna funktion.

Infinitivens och infinitivmärkets historia

Vad som i dag betraktas som verbets grundform, infinitiven, är historiskt en stelnad form av ett verbalsubstantiv (jfr den moderna svenskans *läsning* eller *läsande*). Sedan äldsta tid är infinitiven förknippad med de modala hjälpverben. Det är en vanlig uppfattning att infinitiven fungerat som komplement till vissa monotransitiva verb, bl.a. de verb som senare kom att utvecklas till våra modala hjälpverb. Dessa hade förmodligen redan i äldsta tid en tämligen diffus eller begränsad lexikal betydelse, och genom en grammatikaliseringsprocess kom det finita och infinita verbet att uppfattas som en syntaktisk enhet.¹ På ett liknande sätt antas konstruktionen akkusativ med infinitiv ha uppkommit när infinitiven användes i förbindelse med

¹ Om de modala hjälpverben i svenskans historia, se Lagervall 2002.

bitransitiva verb (se Wessén 1965:145–146). Dessa processer är dock förlitterära och såväl modalinfinitiv som akkusativ med infinitiv är väletablerade i fornsvenskan. Infinitiven, som i dag uppfattas som en verbform, var alltså ursprungligen ett nominal och fortfarande delar infinitivfrasen de flesta av sina funktioner med nominalfrasen (SAG 3:562).

Tidigt har infinitiven använts i förbindelse med prepositionen *at* som motsvarar både den moderna svenskans preposition *åt* och infinitivmärke *att* (jfr Hellquist 1948). När *at* tog en infinitiv som rektion hade frasen final betydelse, dvs. angav avsikt (motsvarande den moderna svenskans *för att* + infinitiv). De *at*-inledda infinitivfraserna är således i äldsta tid att betrakta som prepositionsfraser snarare än som infinitivfraser. Redan tidigt antas att bruket av *at* ha spridit sig till icke-finala kontexter. ”Objekt för en handling och avsikt med en handling kommer ofta vartannat rätt nära till betydelsen”, skriver Wessén (1965:146) och menar att denna oskarpa gräns bidragit till att bruket av *at* spridit sig. På så vis kom prepositionen *at* att bli ett rent grammatiskt formord utan egen betydelse när det användes i förbindelse med infinitiv. När denna grammatikaliseringsprocess är genomförd upphör konstruktionen *at* + infinitiv att vara en prepositionsfras och kan istället betraktas som en infinitivfras.

Infinitivfrasen som rektion

At:s ursprungliga funktion att markera final infinitiv har alltså gått förlorad i dagens infinitivmärke, och redan i äldre fornsvenska tycks den finala betydelsen hos *at* ha varit försvagad. Ett tecken på detta är att *at*-infinitiver med final betydelse ibland föregås av prepositionen *til*, jfr (1a). Man kan därför säga att funktionen som finalitetsmarkör övertogs av *til* när den förbleknat hos *at*. Bruket av *til* framför finala *at*-infinitiver var dock inte obligatoriskt och långt fram i svenskans historia kunde *at*-infinitiver uttrycka final betydelse utan att föregås av *til*, jfr (1b). I modern svenska inleds finala infinitivfraser normalt av förbindelsen *för att*; endast *att* är ovanligt och stilistiskt markerat, jfr (1c).

- (1) a. [*Hon*] gik **til at** *messu høøræ* (Budde 228, ca 1491)
b. En tiidh gik then marskin **at** *spatzera widh tornith* (Svm 163, 1430-tal)
c. Fågeln [...] slår ner [...] i yttre Skärgården **att** *vila och fiska*.
(Strindberg 193, 1888)

Som framgått kunde fornsvenska infinitivfraser vara rektioner till prepositionen *til*. Också andra prepositioner kunde i viss utsträckning ta infinitivfraskomplement, men bruket förefaller ovanligt. Fornsvenska motsvarigheter till de prepositionsstyrda infinitivfraserna i (2) finns således inte alls eller är mycket sparsamt belagda (exempel från SAG).

- (2) a. (*Han är*) en hejare **på att** *steppa*.
 b. Ingen av dem är intresserad **av att** *följa med*.
 c. Han läste medicin **efter att** *ha kommit tillbaka från värnplikten*.

Prepositionerna är i (2a–b) lexikalt bundna till något led i matrissatsen och i (2c) semantiskt motiverad som inledare av fritt adverbial. Som vi sett tidigare är *at* först att betrakta som ett slags semantiskt bunden preposition som föregick infinitiver med final betydelse, senare kunde *til* på samma sätt stå framför finala *at*-infinitiver för att tydliggöra den finala tolkningen. Dessutom kunde *til* vara lexikalt bunden till ett substantiv, adjektiv eller verb i matrissatsen. Varken som finalitetsmarkör eller lexikalt styrd preposition tycks *til* ha varit obligatorisk och i det bevarade fornsvenska materialet är variationen stor liksom senare i äldre nysvenska. Jfr de äldre svenska exemplen i (3) och (4). Också i modern svenska förekommer det att prepositionen är fakultativ, jfr (5)

- (3) a. Se här är jak redho *thic* **at** *fölghia* (BJ 18, ca 1442)
 b. Ok tha biwdher iak idher allom at i morghin arla tha warin redho *til* **at** *stridha*. (Svm 159, 1430-tal)
- (4) a. [*Han är*] therfore nödd **adt** *försee sigh på en annan stadh* (Gyllen 214, ca 1562)
 b. [*De*] sade seg vare nödde *til* **at** *drage utt emot them* (Ludvig 66, 1560-tal)
- (5) a. Vi vill inte tvinga honom (*till*) **att** *röja gömstället*.
 b. Jag är inte van (*vid*) **att** *arbeta med siffror*.

Prepositionen *til* har alltså en särställning i fornsvenska eftersom den är så vanlig i förbindelse med *at*-infinitiv till skillnad från andra prepositioner. Som jag visat ovan kan *til* vara både semantiskt motiverad som markör av finalitet och lexikalt motiverad som en del av matrissatsens konstruktion. Om vi dessutom ska räkna med ett infinitivmärke *til at* bör förbindelsen uppträda också i kontexter där *til* inte har någon lexikal eller semantisk funktion att fylla. I det som följer ska jag undersöka hur bruket av *til at* i förbindelse med infinitiv ser ut i äldre svenska för att om möjligt spåra uppkomsten av ett infinitivmärke *til at*.

Tidigare forskning

Bruket av infinitivmärkena *å*, *till å* och *till* i svenska dialekter redogörs grundligt för i Hagren 2008. Av framställningen framkommer dock inte hur författaren skiljer infinitivmärket *till att* från sådana fall där den *att*-inledda infinitivfrasen är rektion till prepositionen *till*. En av Hagrens poänger är nämligen att detta inte alltid går att avgöra och i sin resultatdiskussion ger författaren exempel på tvetydiga konstruktioner där det i hennes mening är

vanskligt att avgöra huruvida *till* ska uppfattas som del av infinitivmärke eller ej.

Hagren skriver vidare att frågan om *till*:s status som preposition eller del av infinitivmärke i fall som ovan inte helt går att avgöra endast med hennes dialektmaterial som grund utan att undersökningen måste kompletteras med språkhistoriskt material. En trolig utveckling, menar Hagren, är att *till* ursprungligen var en preposition som av olika anledningar stått i anslutning till den *att*-inledda infinitivfrasen och att prepositionen genom en grammatikaliseringsprocess kommit att bli en del av infinitivmärket (Hagren 2008:253). En liknande analys för norska förhållanden finns i Faarlund 2003.

Bland andra svenska studier av infinitivmärkesdistributionen kan nämnas Eaker 1997, som på många sätt är en föregångare till Hagren 2008 och också behandlar infinitivmärkesvariationen i svenska dialekter. Lundin 1919f. är en inventering av infinitivmärket *att*:s distribution i det tidiga 1900-talets svenska, men rymmer också en del iakttagelser om *till* i förbindelse med infinitiv. Marika Lagervall har i en artikel (1999) diskuterat förhållandet mellan ren infinitiv och *att*-infinitiv. Cecilia Falk (2010) har argumenterat för att infinitivmärkets syntaktiska status förändras i fornsvenskan, en förändring som i hennes analys får avgörande betydelse för infinitivfrasens struktur. Falks resonemang berör dock inte variationen mellan eller uppkomsten av olika infinitivmärken.

En närmare kartläggning av *til* i förbindelse med *at*-infinitiv i äldre svenska saknas således. Tidigare forskning visar att det finns tecken som tyder på att *til at* använts som ett infinitivmärke i äldre svenska, men hur denna process ser ut och när den äger rum är inte helt utrett.

Material

Det empiriska underlaget för denna undersökning består av 20 texter om totalt ca 490 000 ord fördelade över fyra perioder: tidig yngre fornsvenska (1375–1449), sen yngre fornsvenska (1450–1529), äldre nysvenska I (texter tillkomna efter 1526 av författare födda före 1599), äldre nysvenska II (författare födda 1600–1674). De fornsvenska texterna är åtta till antalet och varje period representeras av ca 80 000 ord. De nysvenska texterna är tolv och perioderna representeras av ca 155 000 resp. ca 175 000 ord.²

Texterna har, helt eller delvis, excerperats på *at*-inledda infinitivfraser som föregås av prepositionen *til*. För att begränsa materialet har endast de första 120 sidorna av de längre texterna excerperats. Min databas rymmer

² För mer information om korpusens sammansättning, se Appendix.

totalt 2 672 infinitivmärkesförsedda infinitivfraser, varav 808 *til at*-infinitiver. Excerperingen har skett manuellt i utgåvorna (se Appendix).

Til at-infinitivernas frekvens

Som ett första led i undersökningen av *til at*:s distribution i äldre svenska har jag frekvensberäknat förbindelsens förekomst i materialet. En ökad användning av *til at* skulle kunna indikera att förbindelsens funktioner kommit att utökas. Resultatet från frekvensberäkningen redovisas i tabell 1. I sammanställningen har jag lyft ur en text, Agneta Horns memoarer, eftersom den kraftigt avviker från övriga texter i perioden Äldre nysvenska II.

Tabell 1. Infinitivmärkesfrekvens (n = antal belägg, f = antal belägg per 1 000 ord).

	<i>til at</i> -infinitiv		<i>at</i> -infinitiv		Totalt	
	n	f	n	f	n	f
Yngre fsv. I	50	0,58	335	4,06	385	4,64
Yngre fsv. II	73	1,12	160	2,43	233	3,55
Äldre nysv. I	267	2,00	563	3,00	830	5,00
Äldre nysv. II	136	1,07	798	6,09	934	7,16
Horn	282	7,05	8	0,20	290	7,25

Om vi börjar med att titta på den totala mängden infinitivfraser med infinitivmärken (högra spalten), ser vi att infinitivmärkesförsedda infinitivfraser blir vanligare över tid i materialet, med undantag för sen yngre fornsvenska då en nedgång tycks ske. Det föreligger ingen statistiskt signifikant förändring mellan Yngre fornsvenska I, II och Äldre nysvenska I, däremot är ökningen i Äldre nysvenska II statistiskt signifikant. Detta visar således att antalet infinitivmärkesförsedda infinitivfraser är stabilt under de tre första perioderna, men att frekvensen sedan ökar kraftigt i den sista. När det gäller totalsiffrorna föreligger heller inga skillnader mellan Horn och övriga texter från Äldre nysvenska II.

I spalten längst till vänster ser vi antal *til at*-infinitiver. Undersökningen visar att frekvensen för *til at* ökar under slutet av 1400-talet och ännu mer hos författare födda under 1500-talet. Därefter sker en utplaning av *til at*-infinitivernas frekvens, med undantag för Horn som har en mycket hög frekvens för *til at*-infinitiver. Eftersom *til at*-infinitiverna ökar också i yngre fornsvenska II, då infinitivmärkesfrekvensen totalt sett minskade, kan vi slå fast att andelen *til at*-infinitiver blir större under denna period. Denna analys får stöd om vi jämför med *at*-infinitivernas frekvens i mittenspalten. Där ser vi att *at*-infinitivernas frekvens sjunker under yngre fornsvenska II samtidigt som *til at*-infinitivernas frekvens ökar. Därefter ökar *at*-frekvensen på nytt och är som högst under Äldre nysvenska II, med undantag för Horn som har ett begränsat bruk av *at*-infinitiver.

Resultatet av frekvensundersökningen ger en fingervisning om att distributionen av *til at*-infinitiver förändras mot slutet av den fornsvenska perioden. Eftersom bruket av *til at*-infinitiver dominerar så stort hos Agneta Horn är det ett rimligt antagande att författaren uppfattade *til at* som ett infinitivmärke (för exempel, se (9d) nedan).

Lexikalisk och semantisk motivering av *til*

För att studera hur ökningen av *til at*-infinitiver ser ut mer i detalj ska jag i det som följer analysera den lexikala och semantiska kontext som *til at*-infinitiverna uppträder i för att, om möjligt, utröna huruvida det över tid sker en försvagning av *til*:s lexikaliska och semantiska motivering. Min hypotes är att i takt med att *til at*-infinitiverna ökar i frekvens minskar den lexikala och/eller semantiska motiveringen för prepositionen. Detta skulle i sin tur kunna vara ett tecken på att *til at* börjat uppfattas som ett sammansatt infinitivmärke.

Undersökningen bygger på den excerpering jag redogjort för ovan. Jag har begränsat mig till att inkludera partier om maximalt 100 belägg på *til at*-infinitiver från varje text. De undersökta beläggen är 626 till antalet.

Som jag nämnt ovan kan infinitiven i fornsvenska såväl som i modern svenska vara rektion efter prepositioner. En viktig skillnad mellan modern svenska och fornsvenska är att det är relativt ovanligt att andra prepositioner än *til* tar infinitivfraser som rektion i fornsvenska. Prepositionsfrasen *til + at*-infinitiv kan fungera som fritt eller bundet adverbial. Som fritt adverbial har prepositionsfrasen då final betydelse och skulle på modern svenska vanligen parafraseras med *för att + infinitiv*. När prepositionsfrasen är bundet adverbial är *til* istället knuten till ett led i matrissatsen (verb, substantiv eller adjektiv) och ingår som en del av den lexikala konstruktionsramen.

Jag har följaktligen bedömt *til* vara en preposition och inte en del av ett infinitivmärke när *til + at*-infinitiv har final betydelse. Detta bruk kallar jag för finalt *til*. I (6) nedan ges några exempel på bruk av finalt *til* (för fler exempel, se även 1a ovan).

- (6) a. Til mykla oglädhi war thu här komin aff franz **til at** göra nakan
wanhedher konungx döttrom oc iärla (KM 260, 1440-tal)
b. Fore thy at hwar thenne mästarin haffwer saght sit äwintyr **til at** frälsa
thik mz (Svm 167, 1430-tal)
c. ... een menlöss bonde [...], som H. K. Mtt: togh medh sigh på båthen
till att styra (Hand 5, 1620)

Prepositionen *til* kan också vara knuten till vissa verbs, substantivs och adjektivs lexikala konstruktionsram. När dessa tar infinitivfraser som komplement kvarstår ofta prepositionen, men liksom i modern svenska är den inte alltid obligatorisk (jfr ovan). Mitt intryck är att prepositionen i äldre

svenska oftare var fakultativ än i modern svenska. Att avgöra om *til* är lexikalt bunden eller ej i historisk tid är inte utan problem. Jag har till den ändan kontrollerat för alla verb, substantiv och adjektiv som tar *til* + *at*-infinitiv som komplement om dessa ord enligt Söderwall (för de fornsvenska texterna) och SAOB (för de äldre nysvenska texterna) också tar *til* + andra komplement (t.ex. nominalfras- eller bisatsformade). I vissa fall har jag dessutom kompletterat ordboksundersökningen med riktade sökningar på specifika huvudord. I (7) nedan ges exempel på lexikalt motiverat *til*. I tabell 2 nedan återfinns dessa belägg under ”Lexikalt *til* A”.

- (7) a. thässe waro höfdhinga oc mästara ouir alt folk til at dyrka *manga gudha* (BJ66, ca 1442) Sdw: mär mästare til läkedoma (Bil 382)
 b. Ok tha biuwdher iak idher allom at i morghin arla tha warin redho til at stridha (Svm 159, 1430-tal) Sdw: at wara redho til lestinna predikan (Bil 796)
 c. [...] eliest wille han icke heller wara plichtig till att hålla hwadh han dem ogierna nock tillsagdt hade (Hand 34, 1620)
 SAOB: Clerken skal .. plictog wara til iij siwngande messor (G1R 5: 61, 1528).

I tillägg till den finala och lexikala motiveringen för *til* som jag redogjort för ovan betraktar jag också prepositionen som kontextuellt motiverad i vissa mer speciella användningar. Det rör sig om konstruktionerna *koma (ngn) til* (i betydelsen ’förmå, få’), *börja til* och *begynna til* samt *til* i vissa komparativa konstruktioner. I tabell 2 nedan återfinns dessa belägg under ”Lexikalt *til* B”. Jämför exemplen i (8) nedan.

- (8) a. tha the fingo han se böriadho the til at grata (BJ 94, ca 1442)
 b. Then 17 Aug. så begynte H. K. N. till at hosta och opkasta öfver måttan. (G1Död 136, 1560-tal)
 c. fadheren formatte ey [...] koma hona til at sighia ia (Jär 88, ca 1385)
 d. Ärw nokre the som ekki ärw lårdhe tha lägge sigh win wppa ath lära. thy jnghen är för gammal til ath lära, ... (Måns 325, 1510-tal)

Av resonemangen och exemplen ovan framgår i vilka semantiska och lexikala kontexter jag bedömer *til* vara en motiverad preposition. Exempler i (9) illustrerar när jag bedömer *til*:s lexikala eller semantiska status som försvagad. I tabell 2 återfinns dessa belägg under ”Försvagat *til*”.

- (9) a. then artickel gaff Hans K. M:t myckit til at betennckie (Ludvig 34, 1560-tal)
 b. [Där finns] ingen stadh som ähr werdh till att nempna. (Hand 7, 1620)
 c. H. K. Mtt: weet deet wäll till at förtälia. (Hand 11, 1620)
 d. Tÿ thet är sÿndh til at neka ett barn sin glädie (Horn 68, 1650-tal)

Vissa belägg har jag funnit svåra att föra till någon av de ovan preciserade kategorierna. I somliga fall beror det på att innebörden av infinitivfrasen varit dunkel och i andra fall har jag varit osäker på huruvida *til* ska bedömas

som försvagat eller ej. Jag har då valt att utesluta dessa belägg ur undersökningen. I sammanställningen i tabell 2 nedan återfinns dessa belägg i "Oklassificerat *til*".

Sammanfattningsvis identifierar jag alltså följande kategorier av *til*: *finalt*, *lexikalt* (A och B), *försvagat* och *oklassificerat*.

Spridningen av *til at*-infinitiver

Jag har tidigare visat att *til at*-infinitiverna rätt kraftigt ökar i frekvens under slutet av den fornsvenska perioden och att denna ökning sedan fortsätter under 1500-talet för att plana ut något under 1600-talet då istället bruket av *at*-infinitiver skjuter i höjden. Ett ökat bruk av *til at*-infinitiver tyder på att förbindelsens distribution har förändrats och att bruket spridit sig till fler kontexter än tidigare. I tabell 2 nedan finns en redogörelse för hur denna spridning ser ut i materialet utifrån de kategorier som identifierats ovan. Eftersom Horn kraftigt avviker från de andra texterna i perioden Äldre nysvenska II har jag även här lyft ut texten och redovisar den separat.

Tabell 2. Spridning av *til* (n = antal belägg, f = antal belägg per 1 000 ord).

	Finalt <i>til</i>		Lexikalt <i>til</i> A		Lexikalt <i>til</i> B		Försvagat <i>til</i>		Oklassificerat <i>til</i>	
	n	f	n	f	n	f	n	f	n	f
Yngre fsv. I	18	0,21	27	0,45	3	0,04	2	0,04	0	0
Yngre fsv. II	21	0,37	39	0,57	7	0,15	3	0,05	3	0,04
Äldre nysv. I	123	0,83	64	0,50	10	0,04	60	0,49	10	0,07
Äldre nysv. II	69	0,43	26	0,15	4	0,03	32	0,27	5	0,03
Horn	7	0,48	20	1,43	33	2,28	38	2,71	2	0,14

Resultatet från undersökningen av *til at*-infinitivernas spridning visar att frekvensökningen mot slutet av den fornsvenska perioden inte omedelbart innebär att den lexikala och semantiska motiveringen för *til* försvagas. Istället tyder undersökningen på att lexikalt och finalt *til* blir vanligare. Möjligen kan man tolka detta som en effekt av att infinitivmärket *at* mer och mer börjar uppfattas som ett rent formord utan egen betydelse. Bland författare födda på 1500-talet (dvs. perioden Äldre nysvenska I) fortsätter *til at*-infinitiverna att öka i frekvens, och här syns också en tydlig uppgång i bruket av försvagat *til*. Denna uppgång är statistiskt signifikant och verkar avta redan bland författare födda på 1600-talet, med ett viktigt undantag i Agneta Horn.

Slutsatser

Undersökningen av *til at* i förbindelse med infinitiv i äldre svenska visar att det sker en kraftig ökning i bruket av *til at* över tid i materialet. Till en början sker ökningen i semantiskt och lexikalt motiverade kontexter, men under 15- och 1600-talet sprider sig bruket av *til at* till kontexter där *til*:s motivering kan sägas vara försvagad. Detta kan tolkas som att det etableras, eller börjar etableras, ett sammansatt infinitivmärke *til at* i äldre nysvenska. Särskilt tydligt är detta hos författare som Agneta Horn som i princip alltid inleder infinitivfraser med *til at* (i 96 % av fallen). Spridningen tycks alltså ha skett från lexikalt motiverade till lexikalt omotiverade kontexter.

Parallellt med denna utveckling tycks det också ske en ökning av finalt *til*. Detta kan tolkas som att *til* börjar etableras som en obligatorisk preposition när infinitivfrasen fungerar som fritt adverbial med final semantik. I modern svenska är det, som nämnts ovan, stilistiskt markerat att utelämna preposition i sådana konstruktioner. Man kan alltså sammanfatta resultatet att medan den lexikala motiveringen för *til* blir svagare under Äldre nysvenska I, växer sig den semantiska motiveringen starkare. Fler undersökningar av *at*-infinitiver med final betydelse behövs för att se om dessa blir ovanligare under samma period. Hos författare födda på 1600-talet (med undantag för Horn) planas expansionen av *til at* ut och de försvagade *til* blir ovanligare.

Sammanfattningsvis tyder undersökningens resultat på att det börjar etableras ett infinitivmärke *til at* under 1500-talet. Infinitivmärket får dock inte fäste i språkbruket och redan under 1600-talet verkar *til at* bli ovanligare i denna funktion.

Litteratur

- Eaker, Birgit 1997. Infinitivmärket *att* i dialektalt perspektiv. I: P. Åström (red.), *Studier i svensk språkhistoria 4: förhandlingar vid Fjärde sammankomsten för svenska språkets historia; Stockholm 1–3 november 1995*. (MINS. 44.) Stockholm. S. 45–54.
- Faarlund, Jan Terje 2003. Reanalyse og grammatikalisering i norske infinitivkonstruksjoner. I: J. T. Faarlund (red.), *Språk i endring. Indre norsk språkhistorie*. Oslo. S. 57–79.
- Falk, Cecilia 2010. Ledföljden i fornsvenska infinitivfraser. I: E. Magnusson & L. Rogström (red.), *Studier i svensk språkhistoria. 10. Språkhistoria – hur och för vem?* Göteborg: Meijbergs institut för svensk etymologisk forskning. S. 99–107.
- Hagren, Kristina 2008. *Hur märks infinitiven? Infinitivkonstruktioner i svenska dialekter med fokus på infinitivmärket*. (Skrifter utgivna av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet. 75.) Uppsala: Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet.
- Hellquist, Elof 1948. *Svensk etymologisk ordbok*. 3 uppl. Lund.
- Lagervall, Marika 1999. Jakten på det försvunna infinitivmärket. Om definitionen av modala hjälpverb och infinitiv utan *att*. I: *Från dataskärm och forskarpärm*.

- Språkliga studier tillägnade Birgitta Ernby i juni 1999.* (MISS. 25.) S: 126–134.
- Lagervall, Marika 2002. En språkhistorisk belysning av de modala hjälpverben. I: S. Lagman, S. Ö. Ohlsson & V. Voodla (red.), *Studier i svenska språkets historia 7: svenska språkets historia i östersjöområdet*. (Nordistica Tartuensia No. 7). Tartu. S. 217–225.
- Lundin, Erik 1919f. Behandlingen av infinitivmärket 'att' i nusvenskan. [1] *Språk och stil*. 19. S. 150–183. [2] *Språk och stil*. 20. S. 11–54.
- SAG = Teleman, Ulf, Staffan Hellberg & Erik Andersson 1999. *Svenska Akademiens grammatik*. Band 1–4. Stockholm: Norstedts ordbok.
- SAOB = Ordbok över svenska språket utg. av Svenska Akademien. Lund. 1898–.
- Söderwall, K. F. 1884–1918. *Ordbok öfver Svenska medeltids-språket*. Lund.
- Wessén, Elias 1965. *Svensk språkhistoria 3. Grundlinjer till en historisk syntax*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.

Appendix: Excerperade texter

- Jär Järteckensbok, enligt A 110. SSFS 22, s. 1–123, utg. av G. E. Klemming.
- KM Karl Magnus saga, enligt D 4. SSFS 28, s. 250–288, utg. av G. E. Klemming.
- Svm Sju vise mästare, enligt D 4. SSFS 28, s. 113–172, utg. av G. E. Klemming.
- BJ Barlaam och Josaphat, enligt A 110. SSFS 28, s. 3–107, utg. av G. E. Klemming.
- Budde Om den heliga fru Karin, S. Birgittas dotter. I: *Jöns Buddes bok*, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland. 31, s. 191–229, utg. av O. F. Hultman.
- Sigge Arvid Siggeßons brevväxling. I: *Gamla papper angående Mora socken* II, s. 9–86, utg. av L. Sjödin.
- Måns Peder Månssons brev på svenska. I: *Små stycken på fornsvenska* 2, s. 299–336, utg. av R. Geete.
- Troja Historia Trojana, enligt D 4. SSFS 29, s. 1–120, utg. av R. Geete.
- Ludvig Rasmus Ludvigssons krönika om k. Gustaf I. HH 20:1, s. 1–120.
- Gyllen Nils Gyllenstiernas brev och rapporter från den engelska beskickningsresan 1561–1562. HH 30:1, s. 109–232. Endast partierna på svenska har excerperats.
- Bielke Hogenskild Bielkes anteckningar. HH 20:4, s. 164–215.
- G1Död Berättelser om k. Gustaf I:s sista stunder och död. HH 20:2, s. 121–153.
- Tungel Lars Tungels dagbok. HH 22:1, s. 79–191.
- Hand Johan Hands dagbok. HH 8:3, s. 3–39.
- Rosen Johan Rosenhanes dagbok. I: *Johan Rosenhanes dagbok 1652–1661*, Kungl. samfundet för utgivande av handlingar rörande Skandinaviens historia, Handlingar del 18, s. 15–132, utg. av A. Jansson.
- Rålabm Claes Rålamb's Diarum under resa till Konstantinopel 1657–1658. HH 37:3, s. 3–123.
- Dahl Erik Dahlbergs dagbok. I: *Erik Dahlbergs dagbok 1625–1699*, s. 3–129, utg. av H. Lundström. Blanksidor uteslutna.
- Horn Agneta Horns *Beskrivning över min vandringstid*. Nordiska texter och undersökningar 19, s. 3–113, utg. av G. Holm.
- Bolinus Andreas Bolinus dagbok. I: *En dagbok från 1600-talet*, s. 7–89, utg. av E. Brunnström. Endast Bolinus anteckningar har excerperats.

Oxen Eva Oxenstiernas brev. I: *Magnus Stenbock och Eva Oxenstierna – En brefväxling*, förra delen: s. 229–251, senare delen: s. 175–189, utg. av C. M. Stenbock. Endast breven på svenska har excerperats.

Övrig citerad litteratur

Strindberg, August 1985 [1888]. Blomstermålningar och djurstycken. I: *Samlade Verk* 29. Stockholm: Norstedts.

SSFS Samlingar utgivna av Svenska Fornskriftsällskapet.

HH Historiska handlingar.

”Vi kan inte visa ett normalt hjärta”

Kommunikativa praktiker i samband med hjärtfel hos foster

*Anna-Malin Karlsson, Ulla Melander Marttala och
Elisabet Mattsson*

Vårdkommunikation är ett växande flervetenskapligt fält. Ett exempel på en fråga som kräver samverkan mellan flera perspektiv och kompetenser är hur man bäst utformar information till gravida med eventuell partner efter besked om att fostret har en hjärtfelsdiagnos. Sedan tidigt rutinultraljud började inbegripa undersökning av fostrets hjärta har andelen tidigt diagnostiserade hjärtfel ökat kraftigt. Ungefär hälften av kvinnorna avbryter graviditeten efter diagnosen (Bergman m.fl. 2008), vilket enligt svensk lag måste ske före graviditetsvecka 22. Tiden från diagnos i vecka 18–20 till beslut blir därmed mycket kort. Vårdvetenskaplig forskning har visat att oro och nedstämdhet liksom svårigheter att förstå och värdera komplex medicinsk information ofta förekommer (t.ex. Sharland 2010). Det flervetenskapliga projektet Heartlink¹ vill undersöka om dessa problem kan minskas genom att kommunikationen förbättras, exempelvis med hjälp av en särskild webbportal med samlad information.

I denna artikel presenteras resultat från en språkvetenskaplig förstudie där vi intresserar oss för befintlig praxis, och för de strategier som kvinnan och hennes partner själva utvecklar för att ta till sig information och bygga kunskap.² Syftet är att undersöka vilken kunskap och information den gravida med eventuell partner behöver i olika faser av processen, vilken information de erbjuds i kommunikationen med vården, hur de upplever den, vad de söker själva och hur de upplever detta. Vi är också intresserade av vad olika medieringar (samtal, bilder, skriven text) och kommunikativa situationstyper möjliggör som resurser för kunskapsbyggande.

¹ Ett samarbete mellan Akademiska sjukhuset i Uppsala, Astrid Lindgrens barnsjukhus i Stockholm, Uppsala universitet samt Karolinska Institutet.

² Stort tack till barnkardiolog MD Gunnar Bergman för värdefull hjälp med studien.

Tidigare forskning

Begreppet ”Internet informed patient” syftar på en patient som själv söker information, företrädesvis på internet. 2010 hade 65 % av svenskarna någon gång sökt hälsoinformation på internet, i åldrarna 26–45 så många som 80 % (Findahl 2010). Sett ur patientens perspektiv innebär situationen större frihet men också större ansvar att själv värdera och tolka. Begreppet ”Health Literacy”, hälsolitteracitet, (t.ex. Mårtenson & Hensing 2011) används ofta för att beskriva de ökande krav på kompetens i informationsinhämtning och kunskapshantering som ställs på dagens patienter. Ökade krav ställs även på vårdinstitutionerna när det gäller att tillhandahålla och utforma information.

Tidigare vårdvetenskaplig forskning om den aktuella patientgruppen bidrar till vår förståelse av den mycket speciella situation dessa personer befinner sig i. De flesta är optimistiska inför ultraljudsundersökningen och helt oförberedda på att något inte är normalt (t.ex. Lalor m.fl. 2007). Att få veta att det väntade barnet har en missbildning är en stor chock. Samtidigt ställs de inför valet att fortsätta eller avbryta graviditeten, vilket gör tillvaron kaotisk. Känslor av skuld, förnekande och sorg är vanliga. Ovisshet om barnets chans att överleva, grad av handikapp och framtida lidande väcker oro och ångest (Sommerseth & Sundby 2010).

Att få tidig, ärlig och korrekt information om missbildningen från vårdspersonal beskrivs vara av största vikt (Wright 2008, Carlsson 2013). Många söker själva information via nätet (t.ex. Massin m.fl. 2006). Flera studier visar dock på svårigheter med att finna adekvat information (t.ex. Koch-Weser m.fl. 2010). Carlssons (2013) studie av personer som valt att fortsätta graviditeten visar att de ser vårdgivarna som experter och att de behöver kontinuitet i vården liksom individuell information. De söker också erfarenheter från personer som varit i samma situation.

Sammanfattningsvis finns relativt stor kunskap om patienters behov och önskemål, men färre studier som tar fasta på deras konkreta kommunikativa strategier under processen liksom studier som analyserar de texter och samtal som förekommer. Denna studie placerar sig språkvetenskapligt i en tradition av etnografiskt orienterad skriftbruksforskning (t.ex. Barton & Hamilton 1998) där ambitionen är att studera skriftrelaterade kompetenser och beteenden i termer av sociala praktiker. Därtill anlägger vi ett diskursanalytiskt och sociosemiotiskt perspektiv, vilket innebär att vi ser medieringar (de diskursiva realiseringarna av kunskaper och betydelser) som betydelseskapande i sig (t.ex. Kress & van Leeuwen 2006).

Material och metoder

Under april–juni 2013 tillfrågade Elisabet Mattson, specialistsjuksköterska vid den barnkardiologiska mottagningen vid Akademiska sjukhuset i Uppsala och forskare i Heartlink, gravida med eventuell partner om deltagande i förstudien efter att hjärtfel konstaterats. Av tio tillfrågade tackade sju ja (i tre fall endast den gravida kvinnan). Dessa intervjuades (fem av Ulla Melander Marttala och två av Anna-Malin Karlsson).³ Samtliga hade valt att gå vidare med graviditeten. I ett par fall låg detta beslut bara någon vecka tillbaka i tiden. För majoriteten gällde att barnet var i behov av en hjärtoperation inom sex månader efter födelsen, i några fall direkt efter födseln. Samtliga hade svenska som förstaspråk eller motsvarande kompetens.

Inför intervjuerna upprättades en intervjuguide med följande kommunikationsetnografiska teman: hur det gick till när de fick beskedet, hur de tänkte, vilka de pratade med, var de sökte information och hur de upplevde den information de fick och hittade (lätt, svår, relevant, tillförlitlig, oroande, lugnande etc.). Vi var måna om att låta informanterna berätta sina historier och ge sin bild av tidsföljder, orsakssammanhang och centrala händelser. Intervjuerna blev därför relativt olika, även om vi i princip talade om samma saker. Längden varierar mellan 33 och 54 minuter. Intervjuerna har sammanfattats och valda delar grovtranskriberades. En tematisk och diskursiv analys har legat till grund för rekonstruktionen av de kommunikativa praktiker som omger diagnosen prenatalt hjärtfel. Resultaten presenteras här under två rubriker: *Faser* och *Resurser*.

Faser

Informanterna har alla genomgått samma huvudsakliga process, och vi kan se hur informationsbehovet och sökandet varierar enligt ett gemensamt mönster. En första fas startar när man vid rutinultraljud konstaterar (misstänkt) hjärtfel och varar fram till dess att informanterna kommer till specialistmottagningen. Det kan handla om några dagar eller en vecka. För alla utom en var beskedet helt oväntat och flera använder ordet "chock". Perioden efter beskedet beskrivs som mycket påfrestande och präglad av stor ovisshet och informationsbehovet framställs som stort och akut. Flera vittnar

³ I samband med intervjuerna tillfrågades informanterna om att föra loggbok där all kommunikation kring hjärtelet skulle noteras. Endast två loggböcker lämnades in, och de ligger inte till grund för de resultat vi presenterar här.

om att det som sägs vid rutinultraljudet upplevs som knapphändigt, bristfälligt och svårt att lita på.

I exempel (1) berättar en gravid kvinna vad hon gjorde när hon kom hem från rutinultraljudet. Kvinnan visar medvetenhet om att internet är en svårhanterlig källa, särskilt om man är osäker på vad man letar efter. Med markörerna *väl* och *ju* uttrycker hon att hon vet att hon gjort fel, och hon hänvisar till en allmän kunskap om att man inte ska googla.

- (1) Gravid (9): jag gjorde väl det man inte ska göra (.) men jag googla ju på hjärtfel
- Intervjuare: ordet hjärtfel
- Gravid (9): ja innan vi träffa dom i Uppsala så visste vi ju inget annat
- Intervjuare: vad hittar man då då
- Gravid (9): ja massor (.) massor

Kvinnan berättar hur hon hittade sidor om kopplingen mellan hjärtfel och olika syndrom och hur hon föreställde sig att barnet var mycket handikappat: "jag målade upp värsta bilden". Andra par berättar om hur de växlade roller med varandra under denna fas: när den ena hoppfullt sökte information var den andra inåtvänd och pessimistisk och tvärt om.

Vid besöket på specialistmottagningen görs en ny ultraljudsundersökning och paren får därefter träffa en specialistläkare som informerar om deras fosters specifika hjärtfel. Läkaren ritar en skiss och antecknar stödord och termer intill på papper som informanterna får ta med sig hem. Detta möte inleder en andra fas, där informationssökandet framstår som mindre omfattande och framförallt varierande mellan informanterna. Många vittnar om att det blivit lättare att söka, eftersom de fått mer kunskap om vilket hjärtfelet är och dessutom har korrekta sökord att använda. Andra menar att behovet av information minskat påtagligt. Gemensamt för informanterna är att de nu är inriktade på det specifika och konkreta. En gravid kvinna berättar hur hon hittade två bloggar, av föräldrar till barn med samma hjärtfel. Där kunde hon läsa om hur dessa barn lever och vilka erfarenheter föräldrarna har av den första tiden.

Många samlar frågor och ställer dem muntligt vid nästa besök på specialistläkarmottagningen. Andra är nöjda med den information de får och beskriver det som att de inte hinner ställa frågorna innan svaren ges. I exempel (2) beskriver en kvinna det lite oväntade i att läkaren förutsatte att de skulle gå hem och söka vidare på egen hand.

- (2) Gravid (7): jag tror till och med att han skrev det på engelska för han sa ska ni googla det här så är det det här ni ska söka på (skratt)
- Intervjuare: jaha (skratt)

Härefter kan man se att patienterna gradvis övergår till en ny fas där flera betonar att de är mer inriktade på praktisk information inför födseln. De som står inför en tidig operation av hjärtfelet önskar mer detaljerad information om rutiner och praktiska frågor, särskilt då förlossning och operation ska ske på annan ort. Funderingarna kan vara mycket konkreta, som kvinnan i exempel (3) ger uttryck för.

(3) Gravid (6): nu har jag ju fått reda på att han kanske inte har så mycket kläder den första tiden men det visste jag ju inte från början (.) men det har jag ju tagit reda på (.) hur mycket kläder man ska ha med sig och såna där saker (skratt)

(...)

Gravid (6): tänk om han inte klarar sig och så har man med sig en hel väska full med bebiskläder

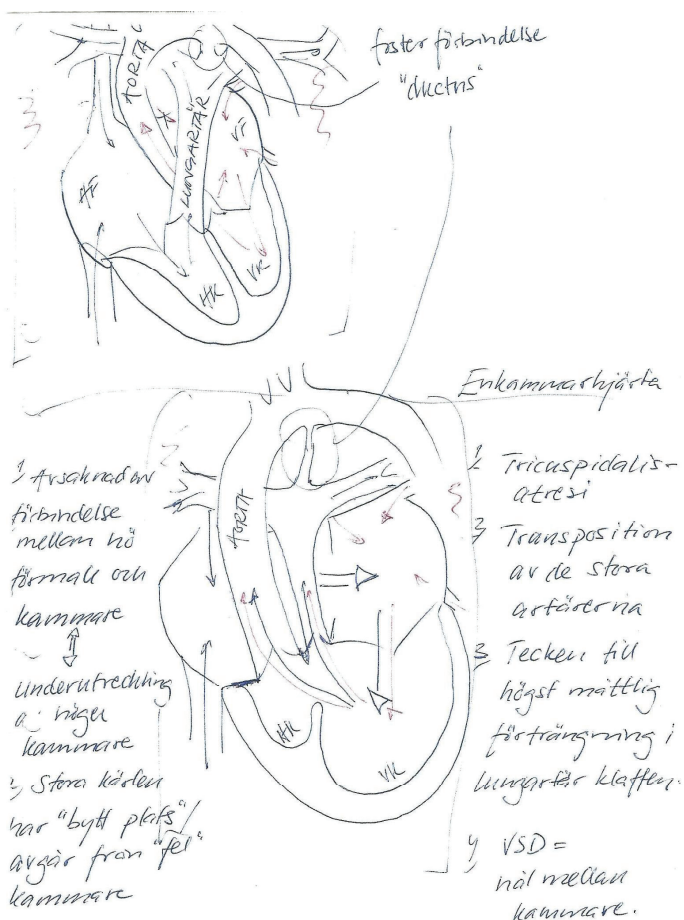
Informanterna går alltså från chock och förtvivlan vid diagnosbeskedet om hjärtfelet via ett samlat fokus på det specifikt medicinska till en lite lugnare fas med mer konkret planering och väntan. Detta stämmer med vad man sett i andra studier (t.ex. Askelsdóttir m.fl. 2008, Carlsson 2013). Faserna motsvaras därtill av olika informations- och kunskapsbehov liksom av olika kommunikativa beteenden: från det planlösa och närmast desperata sökandet, via ett koncentrerat kunskapsinhämtande till alltmer individuell planering och förberedelse.

Resurser

Ett annat sätt att förstå de kommunikativa praktiker informanterna deltar i är att fokusera på medierande resurser. De deltar i muntliga samtal, de får titta på ultraljudsmonitorer, de får se handritade skisser och läsa läkarens anteckningar, de hittar skriftlig och visuell information på webben och de deltar (i viss mån) i interaktion i sociala medier (Facebook). Dessa resurser diskuteras i detta avsnitt.

De olika muntliga samtal med vårdpersonal som informanterna deltar i skiljer sig väsentligt åt i fråga om hur de upplevs och vad som uppnås. Förklaringen till detta kan sökas i de olika roller vårdpersonal med olika kompetens har i förhållande till patienterna. Allmänt kan sägas att informanterna i samtalen förefaller ha orienterat sig mot specifik och individuell information, och att detta ibland kan tillgodoses, ibland inte. Av återberättelserna framgår att personalen vid rutinultraljudet använder sig av en standardformulering av typen: ”Vi kan inte visa ett normalt hjärta.” Utöver detta vill de sällan spekulera, och det har därför varit svårt för informanterna att få svar på frågor.

I mötet med specialistläkaren är ramarna annorlunda och det specifika hjärtfelet är i fokus. I samtliga fall har läkaren ritat dels en skiss över ett normalt hjärta och dels en över fostrets hjärtfel. Dessutom ritas skisser över hur de kommande operationerna och resultatet av dem kommer att se ut. Vid sidan av skisserna har punkter med viktiga medicinska termer antecknats. Vi har inte haft direkt tillgång till samtalen, men i intervjuerna beskrivs de med något undantag som lugna, fokuserade och pedagogiska. En gravid kvinna talar om en "våldigt informativ läkare". En annan säger i intervjun "hade han inte ritat så hade jag nog suttit som ett frågetecken". Det att samtalet är helt fokuserat kring skissen, att informationen ges långsamt och stegvis i takt med ritandet och att inget utanför tillåts avbryta nämns särskilt av ett par som värdefullt.

Figur 1. Skiss ritad av specialistläkaren under samtal med ett av paren

På den skiss som återges i figur 1 är de medicinska termerna för de olika hjärtfelen numrerade i högerspalten och till vänster ges allmänspråkliga förklaringar. "Transposition av de stora artärerna" förklaras exempelvis: "Stora kärlen har 'bytt plats'/avgår från 'fel' kammare." En partner (9) uttrycker det som att de fick med sig "både termer och svenssonförklaring så att säga". På baksidan har läkaren ritat och i ord beskrivit den operation som kommer att utföras vid sex månaders ålder. Där står "stänger utflödet från hjärt[a] till lungartär (sätter band på den) för att ge tillräckligt motstånd i lungartären för att venflödet kan gå direkt". Även här ser vi hur vardagsspråk ("sätter band på den") blandas med fackuttryck. Intill finns en teckning av hjärtat så som det kommer att se ut efter operationen.

Teckningarna av hjärtat är inte realistiska på samma sätt som ett operationsfoto skulle ha varit, utan schematiska (vad Kress & van Leeuwen 2006 kallar teknisk kodningsorientering). Detta gör det möjligt att fokusera på det som är viktigt, vilket kan vara en förklaring till att informanterna upplever dessa skisser som klart begripligare än exempelvis ultraljudsbilderna. Ytterligare en förklaring finns sannolikt i samtalskontexten. Läkaren pratar och ritar, steg för steg, och det är möjligt att ställa frågor.

Flera berättar hur de återkommer till skissen och hur de använder den när de själva ska berätta för familj och vänner om hjärtefelet. Att den har stor betydelse för hur parens förståelse av hjärtefelet formas kan vi se i formuleringarna i exempel (4)–(6).

- (4) aortaartären och lungartären ska va lika stora (...) men den här lungartären är större än vad aortaartären är så förmodligen är det förträngning nånstans (gravid 1)
- (5) och så visade han kamrarna och förmaken (...) för hjärtefelet är ju liksom den har (.) alltså två hål mellan kamrarna och två hål mellan förmaken (gravid 2)
- (6) det är en vägg i hjärtat (...) som inte sitter ihop (...) och att det är (venen är en förträngning) (gravid 5)

Beskrivningarna är genomgående visuella och spatiala: artärernas storlek jämförs och en del av hjärtat beskrivs bildligt som en vägg. I exempel (4) speglas skissernas ordningsföljd, där det normala hjärtat ritas först ("ska vara lika stora") och fostrets hjärta sedan ("men den här lungartären är större (...)"). I exempel (5) återberättas explicit själva samtalssituationen, och att läkaren "visade".

Samtalet och skissen verkar tillfredsställa en rad behov. Informanterna återkommer till att den handlar om just deras foster, att skissen är tydlig, att de fick med sig termer att söka vidare på och att helheten var en god hjälp när de själva skulle berätta vidare för anhöriga och vänner. En partner berättar att han hittat liknande information på filmsajten Youtube, dvs.

samma typ av skisser som specialistläkaren ritat av hjärtat och operationen, dock "lite mer professionellt" och animerat. Partnern vittnar om den tillfredsställelse det kan ligga i att känna igen beskrivningar som man redan fått på annat håll, eftersom det blir en bekräftelse.

Annan visuell mediering upplevs som svårare att ta till sig. Vid rutinultraljudet liksom på specialistmottagningen har informanterna i flera fall kunnat se ultraljudsbilden på en monitor. Tack vare viss egen medicinsk kompetens och erfarenhet har de själva i ett par fall kunnat urskilja att något inte stämmer. Andra berättar om hur de med svårighet försökt hänga med när vårdpersonalen pratar med varandra om bilderna, som kvinnan i exempel (7):

- (7) Gravid (6): Man ser ju hjärtat och allt dom gör å sen försöker man ju lyssna på läkarna (skratt) vad det är dom säger (.) om det är positivt eller negativt
(...)
- Intervjuare: Men kunde du genomsåda någonting medan du lyssnade där
(...)
- Gravid (6): Nä (skratt) dom använder såna termer så (.) nä
- Intervjuare: Mm
- Gravid (6): Första gången så trodde jag inte det var någon fara (.) å då visade det sej att det var det detta fruktansvärda (.) så att (.) det går inte att avläsa en annan gång så var jag jätteorolig och tänkte att nu hittar dom inte ductus nu är det helt kört (.) men det gjorde dom ju (.) så (skratt) det går inte

När det gäller det egna informationssökandet är internet den helt dominerande resursen. Som redan nämnts beskriver många sökandet som svårt, eftersom de i början inte vet vad de ska leta efter och inte heller hur de ska värdera det som de hittar. Informanterna berättar att de hittat såväl medicinska faktasidor som bloggar skrivna av föräldrar till hjärtsjuka barn. Flera uttrycker att informationen snarare oroar än lugnar. Informanterna kan generellt beskrivas som internetvana och kompetenta sökare, som rutinemässigt letar efter hälsoinformation på nätet. Svårigheterna måste därför kopplas till den speciella situationen där de saknar tillräcklig information i utgångsläget samtidigt som ämnet i sig är komplicerat och antalet olika kombinationer av hjärtfel är mycket stort. Ingen av informanterna har fått tips av mödravården eller specialistmottagningen om särskilda webbplatser. Bland de webbplatser de nämner att de själva hittat finns 1177, Vårdguiden, Familjeliv samt Hjärtebarnsförbundets hemsidor. En del sidor av okänt ursprung bedömdes som "konstiga" och lämnades snabbt. Några få har läst

sidor på engelska, men svenskspråkiga sidor föredrogs generellt. De flesta läser på skärmen, men en partner har skrivit ut viktiga texter och satt in i en pärm.

Ett av paren har fått tillgång till Hjärtebarnsföreningens Facebookgrupp. De är inte själva aktiva, men läser andras inlägg och kommentarer. Kvinnan berättar om en bild som lades ut av ett hjärtoopererat barn som tog studenten, och hur glad hon blev av att se den. Några informanter har också talat med släktingar, arbetskamrater och bekanta med erfarenhet av "hjärtebarn". Dessa samtal har gett en förståelse av vad som väntar, både vad gäller praktiska och känslomässiga aspekter, som den gravida kvinnan i exempel (8) säger:

- (8) gravid (6): och det är en arbetskamrat som faktist har en pojke med hjärtfel det hjälpte jättemycket att få höra lite från henne hon har ju varit där borta [i Göteborg, där förlossning och operation sker] (.) varit på de där hemmet och så då fick man lite inside information och de var ju jätteskönt

Sammanfattningsvis kan vi konstatera att samtalet med specialistläkaren och den skiss med anteckningar som produceras under detta tillsammans utgör de viktigaste resurserna. Skissen präglar deras eget sätt att prata om hjärtfelet, och den styr hur de senare söker efter information. Internet upplevs som svårhanterligt före detta samtal och mer lätthanterligt efteråt. Efter samtalet kan vi också se en tendens hos informanterna att i högre grad intressera sig för andras personliga erfarenheter av samma eller liknande fel, såväl på webben, i sociala medier som genom muntliga samtal.

Slutsatser och diskussion

Vården erbjuder idag på många sätt adekvat information, sett till varje enskild instans. Problemet uppstår när personer övergår från att vara "normala blivande föräldrar" till att vara personer med ett foster som har ett troligt hjärtfel. Då kan inte primärvårdens standardinformation längre fylla deras behov, samtidigt som de ännu inte kommit till specialistvården. Därför lämnas de gravida och deras partner till att själva söka information under de dagar då de väntar på besöket vid specialistmottagningen. Trots att de är kompetenta informationssökande och internetanvändare är förutsättningarna för att de ska hitta relevant information dåliga. Internet rymmer både komplicerade medicinska facktexter, populärvetenskapliga texter med tvivelaktig trovärdighet och personliga berättelser skrivna av personer i stor stress eller sorg. Google hjälper inte användarna att sortera i detta material, och den som söker vet i denna fas knappast själv vad hen letar efter och behöver.

Det som sker när informanterna möter specialistvården framstår på alla sätt som mycket lyckat: informationen upplevs som trovärdig, relevant och individualiserad. Skissen är här en viktig resurs. Kommunikationen är dessutom upplagd så att deltagarna steg för steg kan ta till sig komplicerade fakta och har möjlighet att ställa frågor. Vi kan konstatera att den kunskap som byggs är övervägande medicinsk och anatomisk, men att kopplingen till de konkreta operationerna som just deras barn ska genomgå gör kunskapen konkret och relevant. Specialistläkaren kan dock inte svara på hur barnens (och föräldrarnas) liv kommer att bli, eller vilka beslut som är riktiga. Fokus förskjuts därför från vad man kunde kalla kunskap om livet till kunskap om kroppen, och det förefaller intressant nog som att informanterna – när de väl greppat denna kunskap – känner sig trygga, även i de fall hjärtfelet är svårt och operationerna riskfyllda. När det sedan handlar om praktiska detaljer kring födsel och operationer på annan ort har informanterna svårt att vänta på den information som vården ger senare, när det närmar sig. Dessa frågor upplevs som aktuella och viktiga redan tidigt, och därför söker de gravida och deras partner praktiska tips och andras erfarenheter på egen hand.

I denna studie är det tydligt att informanterna samtidigt som de behöver begriplig information också efterfrågar ett korrekt och fackmässigt uttryckssätt. En partner berättar hur han uppskattade att specialistläkaren använde samma ord i samtalet med honom som med sina kollegor. Detta var ett tecken på förtroende och respekt, och därmed trovärdighet. Så gott som samtliga informanter använder de exakta medicinska termerna för sina fosters hjärtfel när de berättar för oss, trots att vi gjort klart att vi är medicinska lekpersoner. De har också behov av exakta termer när de själva ska söka ytterligare information. Att orientera sig mot det medicinska fackspråket kan därmed sägas vara en aspekt av hälsolitteracitet. Begriplighet handlar alltså inte om förenkling och vardagsspråk. Snarare har det att göra med relevans och individualisering. Därför är det muntliga samtalet på många sätt oöverträffat som kommunikationsform, och därför är det en stor poäng att skisserna ritas under samtalet – och inte exempelvis finns upprekta på förhand.

För den kliniska verksamheten innebär detta en bekräftelse på att den kommunikation som sker vid specialistläkarmottagningen fungerar. Det som framförallt kan förbättras är det som händer före och efter. Därtill kan de gravida och deras partner behöva vägledning i frågor som inte rör det rent anatomiska och medicinska. En intervjufråga tog upp idén om en särskild webbplats där information kunde samlas, och vad informanterna tyckte att en sådan borde innehålla. Svaren var ofta allmänna, men sammanfattningsvis kan man se behov av hjälp med att avgöra vad (på internet) som är pålitligt, önskemål om individualiserad information samt praktiska och konkreta tips och kontaktuppgifter. Detta går i linje med vad som visats i andra studier.

För att gå vidare i utforskandet av hur patienter, i detta fall gravida med partner, hanterar olika kunskapskällor och bygger förståelse i interaktion

med vården och andra aktörer, menar vi att ett mer utvecklat etnografiskt angreppssätt vore fruktbart. Våra intervjuer gav oss en god inblick i hur informanterna själva uppfattar och förstår sin process, och återberättandet har i sig kunnat analyseras som en diskurs om detta. Men vi behöver se hur de faktiskt gör, och tala med dem medan de gör det. Därtill behöver vi fördjupa analysen av de texter de läser och de samtal de deltar i – detta för att förstå varför det som fungerar bra gör det och vilka möjligheter och begränsningar som olika medieringsformer och situationer rymmer.

Litteratur

- Askelsdóttir, B., Conroy, S., & Rempel, G. 2008. From diagnosis to birth: Parents' experience when expecting a child with congenital anomaly. *Advances in Neonatal Care* 8(6). S. 348–354.
- Barton, David & Hamilton, Mary. 1998. *Local Literacies. Reading and Writing in one Community*. London: Routledge.
- Bergman, Gunnar, Borgström, Erik, Lundell Bo & Sonesson Sven-Erik. 2008. Förbättrad prenatal diagnostik av medfödda hjärtfel. *Läkartidningen*. 2008:105. S. 899–903.
- Carlsson, Tommy. 2013. Information following a diagnosis of congenital heart disease. Magisteruppsats. Department of Public Health and Caring Sciences, Uppsala University.
- Findahl, Olle. 2010. *Svenskarna och Internet*. Stiftelsen för Internetinfrastruktur.
- Koch-Weser, S., Bradshaw, Y. S., Gualtieri, L. & Gallagher, S.S. 2010. The internet as a health information source: Findings from the 2007 health information national trends survey and implications for health communication. *Journal of Health Communication* 15(3). S. 279–293.
- Kress, Gunther & van Leeuwen, Theo. 2006. *Reading images: The grammar of visual design*. London & New York: Routledge.
- Lalor, J. G., Devane, D., & Begley, C. M. 2007. Unexpected diagnosis of fetal abnormality: Women's encounters with caregivers. *Birth* 34(1). S. 80–88.
- Massin, M. M., Montesanti, J. & Gerard, P. 2006. Use of the Internet by parents of children with congenital heart disease. *Acta Cardiologica*, 61(4). S. 406–410.
- Mårtensson, Lena & Hensing, Gunnel. 2011. Hälsolitteracitet grundbult i patientmötet. Bottnar i människors förmåga att fatta självständiga beslut i hälsofrågor. *Läkartidningen*. 2011:108. S. 2718–2720.
- Sharland G. 2010. Fetal cardiac screening: Why bother? *Archives of Disease in Childhood. Fetal and Neonatal Edition*. 2010:95(1). S. F64–F68.
- Sommerseth, Eva & Sundby, Johanne. 2010. Women's experiences when ultrasound examinations give unexpected findings in the second trimester. *Women and Birth* 23(3). S. 111–116.
- Wright, Joyce A. 2008. Prenatal and Postnatal Diagnosis of Infant Disability: Breaking the News to Mothers. *Journal of Perinatal Education* 17(3). S. 27–32.

Översättning i olika språkriktningar – så olika men ändå så lika?

Marja Kivilehto

Inledning

Det råder ofta en icke-ifrågasatt uppfattning om i vilken riktning översättaren ska översätta och hurdan språkkompetens översättaren ska ha. Preferensen är att översättning ska ske från främmande språk till modersmål och att översättaren ska ha modersmålskompetens i målspråket. Ändå problematiseras inte alltid vad som menas med *modersmål* och *främmande språk* eller med *modersmålskompetens* och *kompetens i främmande språk*. Inom språkvetenskapen har man försökt definiera begreppen, men det verkar som om inga definitioner fångar de mångfasetterade fenomenen bakom begreppen (se t.ex. Pokorn 2005:1–9).

Diskussionen om översättning i olika språkriktningar kretsar vanligen kring vilka fördelar och nackdelar det finns med respektive riktning. Som orsaker till att översättning ska ske till modersmål anges att översättaren agerar språkligt, kulturellt och kognitivt mer acceptabelt på sitt modersmål än på ett främmande språk. Argumenten för översättning till främmande språk är däremot mer praktiska. Det påpekas bland annat att det inte alltid är möjligt att ha översättare med målspråket som modersmål, att alla översättningar inte behöver vara publiceringsfärdiga och att innehållslig samstämmighet ibland är viktigare än målspråklig acceptabilitet. (Adab 2005:227–229.)

Förutom inom professionell översättning är språkriktning aktuell också inom översättar- och språkutbildning. Översättning undervisas i båda riktningarna, men översättning kan ha olika funktioner beroende på riktningen. Översättning till modersmål anses kvalificera studenter till professionell översättning, medan översättning till främmande språk kan ha språkundervisning som sitt primära syfte. (Schjoldager 2004; Stewart 2008.)

Som framgår ovan tas översättning i olika språkriktningar upp i olika sammanhang, men frågan om likheter och olikheter i översättningsprocessen blir ofta obesvarad. Med anledning av detta vill jag i denna artikel diskutera frågan närmare. Syftet är att se i vilken mån översättning ter sig lika

respektive olika, då studenterna översätter till och från modersmål, och vilken roll språkkunskaperna spelar i processen. Som utgångspunkt har jag en fallstudie som jag gjort med två studentgrupper.

Översättningsprocessen

Enligt Englund Dimitrova (2005) kan översättningsprocessen indelas i mer eller mindre överlappande faser. I förståelsefasen läser översättaren källtexten mot bakgrund av översättningsuppdraget och uppmärksammar olika aspekter i källtexten. Översättaren noterar svåra ställen, funderar över målspråkliga element och avgränsar översättningsrelevant information. I produktionsfasen avväger översättaren mellan olika översättningsalternativ och bestämmer sig för ett alternativ. Avslutningsvis granskas alternativen. (Englund Dimitrova 2005:19–33; Stolze 2005:227–229; Göpferich 2008:168–178.)

I översättningsprocessen avlöser automatiska processer och problemlösning varandra (Englund Dimitrova 2005:53). Då översättaren stöter på problem och automatiska processer avbryts, behöver hon eller han strategier för att komma till acceptabla lösningar. Strategierna gäller översättningen eller processen (se t.ex. Jääskeläinen 2010:375–378). Processtrategierna har sin grund i så kallade generella kunskaper, såsom kunskap om världen och medvetenhet om språk och texter. Konkret betyder processtrategierna att översättaren har förmåga att observera, analysera och dra slutsatser och att översättaren har kunskap om de principer som ligger till grund för bland annat hur språk och texter byggs upp. (Se t.ex. Kußmaul 2007:113–116.)

Automatiska processer och problemlösning sägs variera beroende på vilken språkriktning det är fråga om. Det antas att problemen vid översättning till modersmål hänger ihop med förståelse av källtexten, medan det vid översättning från modersmål till främmande språk är målspråket som vållar svårigheter (Campbell 1998:57). Vidare påpekas att översättning till främmande språk är mer medveten i och med att främmande språk som målspråk kräver mer uppmärksamhet. Dessutom poängteras att översättning till främmande språk medför att översättningens kvalitet är sämre och att översättning är kognitivt mer belastande. Intrycket av olikheter förstärks också av att det finns studier som ger en antydning om att samma person inte alltid översätter lika bra i båda riktningarna och att externa hjälpmedel används mer vid översättning till främmande språk. (PACTE 2009:227–228; Pavlović & Jensen 2009:95.) I och med att översättare använder mer hjälpmedel vid översättning till främmande språk, kan problemen tänkas bero på brister i kunskaperna i målspråket och i den extralingvistiska kunskapen.

Alla antaganden om översättningsprocessen i olika språkriktningar har inte belagts empiriskt. Det finns studier som visar att översättningsproblem

inte nödvändigtvis kan klassificeras så att problemen vid översättning till modersmål hänger ihop med förståelse av källtexten och att problemen vid översättning till främmande språk har att göra med produktion av måltexten. Det kan inte heller sägas att översättning till främmande språk är mer medveten än översättning till modersmål eller att översättning till främmande språk är kognitivt mer belastande än översättning till modersmål. Dessutom är det inte språkriktningen i sig som medför en sämre översättningskvalitet utan översättningskvaliteten hänger samman med översättarens kunskaper. (Pavlović & Jensen 2009:107; Pavlović 2010:81–82.)

Fallstudie

För att vidareutveckla mina tankar om översättningsprocessen i olika språkriktningar gjorde jag en fallstudie med två studentgrupper som gick på kurser i översättning till främmande språk vid Tammerfors universitet hösten 2012. Den ena kursen var i översättning från finska till svenska (åtta studenter) och den andra från finska till tyska (fyra studenter). Även om båda kurserna i princip var kurser i översättning från modersmål till främmande språk, kom det fram att en del studenter i den tyska gruppen inte hade källspråket som modersmål och att de egentligen översatte från främmande språk till modersmål, då de översatte till tyska.

Studenterna i båda grupperna fick i uppgift att översätta två recept (se bilaga) enligt följande instruktioner: ”Översätt texterna nedan och fundera över översättningsprocesserna. Ifall du vill, kan du skriva ett uppdrag respektive ett syfte i början av din översättning.” Studenterna hade 60 minuter på sig att översätta. Inga hjälpmedel stod till förfogande. Efter att studenterna hade översatt texterna, diskuterade vi översättning i olika riktningar. Diskussionerna bandades in på ljudband. Därtill besvarade studenterna ett frågeformulär om sin språkliga bakgrund och sin översättningserfarenhet. Sammantaget kom forskningsmaterialet att omfatta 12 studentöversättningar, 12 frågeformulär och 2 ljudinspelningar.

På basis av tidigare forskning och egen erfarenhet av undervisning i översättning hade jag tre antaganden om studenternas översättningsprocess. För det första antog jag att översättning till främmande språk vållar mer problem än översättning till modersmål och för det andra att studenterna använder samma strategier oberoende av språkriktningen eftersom översättning i hög grad hänger ihop med generella kunskaper som inte har direkta samband med språkkunskaperna. Som tredje antagande hade jag att de strategier som studenterna använder är till exempel användning av över- och underbegrepp, medan hybridöversättning i form av blandat språk inte förekommer. Orsaken till mitt antagande var att studenterna troligtvis har

medvetenhet om språk och texter och förmåga att använda kompenserande strategier, ifall det brister i språkkunskaperna.

Resultat

Nedan går jag in på resultaten så att jag först tar upp översättning till modersmål och sedan översättning till främmande språk. Redovisningen börjar med den svenska gruppen och fortsätter med den tyska gruppen. Avslutningsvis jämför jag grupperna. Exemplet härstammar från översättningarna (sv1, sv2, sv3 osv. respektive ty1, ty2, ty3 osv.) och källtexterna (K1 = den svenska gruppens källtexter, K2 = den tyska gruppens källtexter).

Översättning till modersmål

På basis av den svenska gruppens översättningar verkar det som att förståelse av källtexten underlättas om studenten kan utnyttja sina generella kunskaper, dvs. kunskap om världen och medvetenhet om språk och texter. I viss mån kan otillräckliga språkkunskaper kompenseras med dessa kunskaper, men inte helt. Om studenten inte förstår något ord och om kontexten inte hjälper vid förståelsen, kommer studenten inte på lämpliga lösningar.

Överlag karakteriseras den svenska gruppens översättningar av att de är meningsfulla även om översättningarna inte helt motsvarar källtexten eller även om de inte är målspråkligt optimala. Som exempel kan anges följande lösningar.

- (1) Anna pallojen valua *uunipellillä leivinpaperin päällä*. (sv2)
[Låt dem rinna av *på ett ugnsgaller med ett bakplåtspapper under*. (K1)]
- (2) *Jaa viikunat pienempiin palasiin* ja laita ne rusinoiden kanssa tehosekoittimeen (?). (sv3)
[*Dela fikonen i mindre bitar* och lägg dem tillsammans med russinen i en matberedare. (K1)]

Exempel 1 belyser en felaktig tolkning av källtexten. Studenten har tolkat källtexten så att det som ska bakas ska ligga på en ugnsplåt även om det i källtexten står att det ska ligga på ett ugnsgaller. En annan felaktighet gäller bakplåtspapprets placering. Enligt källtexten ska pappret ligga under gallret, men studenten har tolkat källtexten så att pappret ska ligga på plåten. Studentens lösning är i och för sig meningsfull, men motsvarar inte källtexten. Exempel 2 åskådliggör en lösning som tar fasta på betydelsen i källtexten, men som inte är optimal ur målspråkets synvinkel. I stället för *jaa*

viikunat pienempiin palasiin kunde en lösning av typen *paloittele viikunat* vara på sin plats.

På samma sätt som den svenska gruppen kompenserar även den tyska gruppen¹ sina språkkunskaper med generella kunskaper. Trots kompenserande strategier kännetecknas flera av lösningarna i översättningarna av att de är mindre idiomatiska. Som exempel kan anges följande lösningar.

(3) Ainekset 1 annokselle (ty1)

[Zutaten für 1 Portion (K2)]

(4) 20 g hirvisarvisuolaa? (ty1)

[20 g Hirschhornsalz (K2)]

Exemplen 3 och 4 åskådliggör mindre lämpliga lösningar på finska, då *Zutaten für 1 Portion* återgetts med *ainekset 1 annokselle* och *Hirschhornsalz* med *hirvisarvisuola*. Lämpliga lösningar skulle i stället kunna vara *yksi annos* och *hirvensarvisuola*. Som motvikt till mindre lämpliga lösningar finns det dock också exempel på lösningar som visar att studenterna har hittat målspråkligt och -kulturellt lämpliga lösningar. En student har funderat över vilka olika uttryck det finns för pepparkakor i tyskan och hur uttrycken kan återges på finska. Studenten har översatt tyskans *Lebkuchen* med "*lebkuchenit*" i stället för *piparkakut* som ordböckerna ofta anger som motsvarighet.

Sammantaget kan konstateras att det finns olikheter i översättning i de två grupperna som inte har med språkriktning i sig att göra. Antagligen hänger olikheterna i stället samman med studenternas språkkunskaper. I och med att studenterna i den svenska gruppen är mer homogena på så sätt att alla har målspråket som modersmål, kommer de på meningsfulla lösningar som även ur språkriktighetens synvinkel motsvarar målspråkliga normer. I den tyska gruppen förekommer det däremot lösningar som tyder på att studenternas kunskaper i målspråket inte är optimala.

Översättning till främmande språk

Vid översättning till främmande språk kan man anta att studenterna inte har problem med att förstå källtexten eftersom den är skriven på studenternas modersmål. Studenterna i den svenska gruppen har dock haft problem. Av flertalet översättningar framgår att studenterna inte riktigt har funderat över innehållet i källtexten och kunnat förmedla det till läsaren. I och med att studenterna är osäkra i målspråket, verkar lättförståeligheten med källtexten

¹ Som expert på översättning till tyska har fungerat Dieter Hermann Schmitz.

undanskymmas av svårigheterna med målspråket. Studenterna har inte haft samma nytta av sina generella kunskaper som vid översättning till modersmål. Då studenterna inte har haft tillgång till hjälpmedel, då de har översatt källtexten, har det blivit flera luckor i översättningarna. Som strategi använder studenterna bland annat hybridöversättning, dvs. de blandar ihop finska och svenska. Dessutom förekommer mindre idiomatiska lösningar som ger en antydan om att studenterna fortfarande är språkinlärare.

- (5) Mixa ingredienser till en liten (mikrokulho?) och (kuumenna?) med full (teho?) 15 sekunder. (sv3)

[Sekoita ainekset pieneen mikrokulhoon ja kuumenna täydennä teholla noin 15 sek. (K1)]

- (6) Sätt massen på ugnspapper för att kylas och skär till rutor när det är inte längre varmt. (sv8)

[Kaada makeismassa leivinpaperille jäähtymään ja leikkaa ruuduiksi, kun se on hieman jähmettynyt. (K1)]

I exempel 5 har studenten inte kommit på vad *mikrokulho*, *kuumentaa* och *teho* är på svenska. I stället för att använda överbegrepp eller parafrastiska formuleringar har studenten återgett de finska formuleringarna som sådana. Exempel 6 präglas av problem på ord-, fras- och satsnivå. *Massan* har blivit *massen*, *i rutor* har blivit *till rutor* och *när det inte längre är* har blivit *när det är inte längre*.

Delvis översätter den tyska gruppen på samma sätt som den svenska gruppen, dvs. att siktet är inställt på målspråket och -kulturen. En del studenter har ändrat måttenheter så att de motsvarar det tyska bruket, använder infinitiv instruktiv i stället för imperativ och översätter finskans *piparkakku* med *Pfefferkuchen*. Överlag präglas översättningarna av meningsfulla lösningar, men påverkan från finskan är påtaglig. Som exempel kan anges följande lösningar.

- (7) Einfache Lebkuchen (ty4)

[Helpot piparkakut (K2)]

- (8) 1 EL Nelke (ty3)

[1 rkl neilikkaa (K2)]

I exempel 7 har studenten översatt *helpot piparkakut* med *einfache Lebkuchen*, vilket inte kan anses som optimalt. För det första är *Lebkuchen* i tyskan något annat än *piparkakku* i finskan och för det andra är det mer idiomatiskt att säga *Lebkuchen*, *einfach* eller *Lebkuchen, einfach gemacht* än *einfache Lebkuchen*. Även exempel 8 ger uttryck för att översättningen är mindre idiomatisk. I tyska recept används pluralis i samband med vissa

måttenheter. I stället för *Nelke* skulle det vara lämpligare att använda uttrycket *Nelken*.

Sammantaget verkar det som att studenterna i den svenska gruppen har mer svårigheter med översättning till främmande språk än studenterna i den tyska gruppen. Å andra sidan hanterar studenterna i den tyska gruppen inte riktigt de två systemen finska och tyska och deras likheter och olikheter. Studenterna rör sig fritt mellan systemen, men anpassar inte alltid sina översättningar efter systemen. Svårigheten med anpassningen kan ha med språkkunskaperna att göra. Om studenten har nästan lika goda kunskaper i båda språken, är hon eller han kanske inte lika medveten om likheterna och olikheterna som en student vars kunskaper varierar.

Sammanfattning

Då man jämför översättningsprocessen i olika språkriktningar i den svenska gruppen, finns det likheter. Oberoende av språkriktning verkar det som om studenternas syfte är inställt på måltexten, vilket betyder att de vid översättning till modersmål har det finska och vid översättning till främmande språk det svenska som sin referensram. Detta medför att problemen i översättningsprocessen realiserar sig med hänsyn till modersmål respektive främmande språk. Vid översättning till modersmål är lösningarna meningsfulla i och med att studenterna har förmåga att tänka och agera på sitt modersmål. Vid översättning till främmande språk är lösningarna däremot mindre meningsfulla i och med att studenterna har problem med målspråket svenska. En annan likhet är att några studenter använder samma strategi oberoende av språkriktningen. Som exempel kan anges hybrid-översättning.

Även i den tyska gruppen finns det likheter i översättning i olika riktningar. Oberoende av språkriktning översätter en del studenter på samma sätt. Detta kommer fram i och med att mindre idiomatiska lösningar och målkulturell anpassning är typiska för dessa studenters översättningar i båda riktningarna. Mindre idiomatiska lösningar kan gälla allt från direkta språkfel till icke-lämpliga lösningar, och kulturell anpassning kan handla om att studenten tänkt på hur en måltextläsare förstår ett begrepp som realiserar sig på olika sätt i käll- och i målspråket.

Som framgår ovan avviker grupperna från varandra. I och med att alla studenter i den tyska gruppen inte har källspråket som modersmål och målspråket som främmande språk, är också deras översättningsprocess annorlunda än översättningsprocessen i den svenska gruppen. I den tyska gruppen finns det till exempel mer påverkan från källspråket och -kulturen.

Slutsatser

Det finns motstridiga uppfattningar om översättningsprocessen i olika språkriktningar. Dels anser man att det finns olikheter, dels menar man att olikheterna inte alltid har kunnat bekräftas. Inför min fallstudie hade jag tre antaganden om översättningsprocessen. Jag antog att översättning till främmande språk vållar mer problem än översättning till modersmål, att studenterna använder samma strategier oberoende av språkriktningen och att de strategier som studenterna tillgriper är till exempel användning av över- och underbegrepp, medan hybridöversättningar i form av blandat språk inte förekommer.

I den svenska gruppen stämmer antagandet om att översättning till främmande språk vållar mer problem, men inte i den tyska gruppen. Däremot gäller antagandet om användning av samma strategier båda grupperna. Över- och underbegrepp används i båda grupperna, men dessa strategier anlitas i den svenska gruppen oftast vid översättning till främmande språk, medan strategierna i den tyska gruppen förekommer vid översättning till modersmål. Jag förväntade mig inte hybridöversättningar, men dessa förekommer i den svenska gruppen. Olikheterna mellan grupperna kan delvis förklaras med modersmålet: i den svenska gruppen har alla finska som modersmål, medan modersmålet i den tyska gruppen varierar.

Då studenternas översättningar betraktas, är det något förvånande att studenterna i den svenska gruppen använder hybridöversättning som strategi. Det förefaller som om studenterna är fastlåsta vid några av formuleringarna i källtexten och inte kan lösgöra sig från ord-för-ord-översättning. De kommunikativa strategier som rekommenderas vid språkinläring, dvs. omskrivning och parafrasering, används inte. Orsaker till detta kan vara att studenterna skiljer mellan att kommunicera på ett främmande språk och att översätta till ett främmande språk. Källtexten tas som mått på hur översättningen ska vara och fri kommunikation glöms bort. Med tanke på att studenterna i den svenska gruppen inte är nybörjare, gäller det kanske i undervisningen att då och då medvetet öva i användningen av olika kommunikativa strategier och påminna om vikten av generella kunskaper.

Sammantaget kan man säga att översättningsprocessen i olika språkriktningar har både likheter och olikheter. Likheterna består i att översättning sker med siktet inställt på målspråket och -kulturen och att de så kallade generella kunskaperna spelar in. Olikheten hänger däremot ihop med översättarens förmåga att agera i den målspråkliga och -kulturella referensramen. Om översättarens språkkunskaper inte är på den nivå att de tillåter tänkande inom det målspråkliga och -kulturella, blir översättning problematisk. På så sätt kan man säga att översättning till modersmål inte kan likställas med översättning till främmande språk – men då är det fråga om översättarens språkkunskaper och inte om språkriktning i sig.

Undersökningsmaterial

4 källtexter (bilaga).

12 studentöversättningar, 12 frågeformulär och 2 ljudinspelningar gjorda den 3 och 7 december 2012 vid Tammerfors universitet.

Litteratur

- Adab, Beverly 2005. Translating into a Second Language: Can We, Should We? I: G. Anderman & M. Rogers (red.), *In and Out of English: For Better, For Worse*. (Translating Europe.) Clevedon, Buffalo & Toronto: Multilingual Matters. S. 227–241.
- Campbell, Stuart 1998. *Translation Into the Second Language*. (Applied Linguistics and Language Study.) London & New York: Longman.
- Englund Dimitrova, Birgitta 2005. *Expertise and Explicitation in the Translation Process*. (Benjamins Translation Library. 64.) Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins.
- Göpferich, Susanne 2008. *Translationsprozessforschung. Stand, Methoden, Perspektiven*. (Translationswissenschaft. 4.) Tübingen: Gunter Narr.
- Jääskeläinen, Riitta 2010. Looking for a working definition of 'translation strategies'. I: I. M. Mees, F. Alves & S. Göpferich (red.), *Methodology, Technology and Innovation in Translation Process Research. A Tribute to Arnt Lykke Jakobsen*. (Copenhagen Studies in Language. 38.) Copenhagen: Samfundslitteratur. S. 375–387.
- Kußmaul, Paul 2007. *Verstehen und Übersetzen. Ein Lehr- und Arbeitsbuch*. (Narr Studienbücher.) Tübingen: Gunter Narr.
- PACTE = PACTE group. Beeby, Allison, Fernández, Mònica, Fox, Olivia, Hurtado Albir, Amparo, Kozlova, Inna, Kuznik, Anna, Neunzig, Wilhelm, Rodríguez, Patricia, Romero, Lupe & Wimmer, Stefanie 2009. Results of the validation of the PACTE translation competence model. Acceptability and decision making. *Across Languages and Cultures*. 10 (2). S. 207–230.
- Pavlović, Nataša 2010. What Were They Thinking?! Students' Decision Making in L1 and L2 Translation Processes. *Hermes. Journal of Language and Communication Studies*. 44. S. 63–87.
- Pavlović, Nataša & Jensen, Kristian T. H. 2009. Eye tracking translation directionality. I: A. Pym & A. Perekrestenko (red.), *Translation Research Projects 2*. Tarragona: Universitat Rovira i Virgili. S. 93–109.
- Pokorn, Nike K. 2005. *Challenging the Traditional Axioms. Translation into a Non-mother Tongue*. (Benjamins Translation Library. 62.) Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins.
- Schjoldager, Anne 2004. Are L2 learners more prone to err when they translate? I: K. Malmkjær (red.), *Translation in Undergraduate Degree Programmes*. (Benjamins Translation Library. 59.) Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins. S. 127–149.
- Stewart, Dominic 2008. Vocational translation training into a foreign language. *InTRAlinea. Online translation journal*. 10 (2008). <<http://www.intralinea.org/print/article/1646>>. [Tillgänglig 30 juni 2013.]

Stolze, Radegundis 2005. Reading texts for translation. I: L. Salmi & K. Koskinen. *Proceedings of the XVII World Congress International Federation of Translators*. Paris: Fédération Internationale des Traducteurs. S. 227–229.

Bilaga

<p>K1 = den svenska gruppens källtexter http://www.tasteline.com/recept/fikonbollar; http://www.perhekerho.net/joulu/joulumakeiset.htm [Tillgängliga 26 november 2012.]</p>	
<p>Fikonbollar</p> <p>Ingredienser</p> <p>200 gram torkade fikon 1 dl russin 1 msk flytande honung 200 gram choklad, 70 % kakaohalt 200 gram choklad, 70 % kakaohalt</p> <p>Tillagning</p> <p>ca 40 st</p> <p>1. Dela fikonen i mindre bitar och lägg dem tillsammans med russinen i en matberedare. 2. Ringla honungen över och mixa till en slät massa. 3. Forma till runda bollar och låt dem stelna i kylskåpet ca en timma. 4. Smält chokladen i vattenbad och doppa sedan bollarna i chokladen. 5. Låt dem rinna av på ett ugnsgaller med ett bakplåtspapper under.</p>	<p>Helpot ja nopeat kolaruudut</p> <p>2 rkl vehnä jauhoja 1 tl kaakaota 2 rkl siirappia 2 rkl voita tai muuta rasvaa 4 rkl sokeria ½ tl vanilliinisokeria</p> <p>Sekoita ainekset pieneen mikrokulhoon ja kuumenna täydellä teholla noin 15 sek. Sekoita, ja laita takaisin uuniin, kokonaisaika uunissa noin 1½ min. Kaada makeismassa leivinpaperille jäähtymään ja leikkaa ruuduiksi, kun se on hieman jäähmettynyt.</p>
<p>K2 = den tyska gruppens källtexter http://www.chefkoch.de/rezepte/325971114933121/Lebkuchen-einfach.html; http://www.suomalainenjoulu.fi/helpot-piparkakut [Tillgängliga 26 november 2012.]</p>	
<p>Lebkuchen, einfach</p> <p>Zutaten für 1 Portion</p> <p>½ Liter Milch 750 g Zucker 125 g Butter 1250 g Mehl 3 Eier 20 g Hirschhornsalz 50 g Kakaopulver 1 EL Zimt 200 g Zitronat 100 g Orangeat Kuchenglazur</p> <p>Zubereitung</p> <p>Milch, Zucker u. Butter ½ Std. kochen. Die anderen Zutaten trocken vermischen, mit der kochenden Milch-Mischung übergießen und fest verarbeiten. Masse auf ein gefettetes Blech aufstreichen. Bei mittl. Hitze ca. 20 Min. backen. Noch warm in beliebige Stücke schneiden. Mit beliebigem Guss verzieren. Ergibt ca. 60 Stück.</p>	<p>Helpot piparkakut</p> <p>Ainesosat:</p> <p>1 dl siirappia 400 g voita 3 kpl munaa 4 dl sokeria 9 dl vehnä jauhoja 3 dl perunajauhoja 1 rkl kanelia 1 rkl neilikkaa</p> <p>Ohjeet:</p> <p>Vatkaa sokeri ja munat vaahdoksi. Lisää sulatettu ja jäähdytetty voi, sekä siirappi. Sekoita kuivat ainekset keskenään ja lisää ne taikinaan nopeasti. Taikina saa seistä kylmässä pari päivää. Kaaviloi taikina n. 3 mm:n vahvuisiksi levyiksi, ota siitä muotilla erilaisia piparkakkuja ja paista 200 c:ssa n. 10 min.</p>

”’Saattana’, tackade Vera på felaktig finska och tog emot den.”

Manifest språkväxling i Eija Hetekivi Olssons roman
Ingenbarnsland

Hans Landqvist

Inledning

På senare år har det getts ut allt fler svenskspråkiga romaner i Sverige i vilka flerspråkighet och språkväxling spelar en viktig roll (Gröndahl 2011:226–227). Liksom Eriksson och Haapamäki (2011:44) avser jag med *litterär flerspråkighet* en situation då två eller flera språk, inklusive olika varieteter inom ett och samma språk, uppträder i samma litterära verk. Ett sådant verk är Eija Hetekivi Olssons debutroman *Ingenbarnsland* (2011). I romanen skildras flickan Miiras uppväxt i Göteborgsförorterna Gårdsten och Bergsjön under 1980- och 1990-talet. Miira är född i Sverige, går i finsk hemspråksklass, talar finska och svenska och har stora ambitioner med sitt liv.

Romanens huvudspråk är svenska, i olika former, och därtill kommer engelska och finska inslag. Ett finskt inslag återfinns i huvudtiteln till den här artikeln: ”’Saattana’, tackade Vera på felaktig finska och tog emot den.” (Hetekivi Olsson 2011:111). Icke-finsktalande läsare kan tro att berättarens kommentar enbart avser ordvalet i den replik som Miiras kamrat Vera yttrar. Finsktalande läsare vet därtill att det återgivna uttalet är felaktigt: *saattana* i stället för *saatana* (SRS 2004, **saatana**). Flerspråkighetens och språkväxlingens funktioner i romanen är intressanta, liksom olika läsa- res tolkningar av fenomenet, men dessa frågor har hittills fått liten uppmärksamhet (jfr dock Josephson 2012, Nilsson 2012, Latomaa 2013).

Syfte

Det övergripande syftet för min pågående studie av flerspråkighet och språkväxling i romanen *Ingenbarnsland* är att klarlägga vad författaren gör för att återge flerspråkigheten i sin skildring av de göteborgska förortsmiljöerna under det sena 1900-talet, vilka strategier hon använder och vilka

litterära funktioner som de använda språkväxlingsstrategierna kan tänkas ha. I den delstudie som redovisas här ligger fokus på de finska inslagen i den svenska huvudtexten.

Material och metodiska utgångspunkter

Ingenbarnsland omfattar 320 textsidor och är indelad i tre sektioner, i sin tur indelade i totalt 50 kapitel. Sektionernas namn avspeglar Miiras skolgång i grundskolan: Lågstadietår, Mellanstadietår och Högstadietår. Originalromanen fungerar som primärmaterial för studien. Därtill utnyttjar jag texter om originalromanen, den finska översättningen och författaren.

För analysen utgår jag från den modell för analys av flerspråkighet och språkväxling i litterära verk som Eriksson och Haapamäki (2011) presenterar (se även Eriksson 2012). Modellen är uppbyggd av de tre huvudkomponenterna *kommunikativ kontext*, *språkväxlingens form* och *språkväxlingens funktion*. Här finns inte utrymme för en kritisk diskussion av modellen (jfr dock Landqvist & Björklund u.a.). Inte heller finns det utrymme för jämförelser mellan min studie och tidigare studier av flerspråkighet och språkväxling i litterära verk med svenska som huvudspråk.

Disposition och notation

I återstoden av artikeln redovisas och diskuteras resultaten av studien. Detta görs i tre avsnitt utifrån kontext, form och funktioner. Vid exempel ur romanen ges enbart sidhänvisningar. Alla typografiska markeringar i exemplen återfinns i romanen.

Kontext

Den kommunikativa kontexten för ett litterärt verk innefattar sändaren bakom verket, mottagarna av verket samt vilken betydelse språkliga förhållanden har för verkets tema. Frågan är i vad mån sändaren är flerspråkig – och obehindrat skulle kunna växla mellan olika språk i sitt författarskap – liksom i vad mån det samhälle där det aktuella verket skrivs och läses är ”så flerspråkigt att man kan anta att inslagen på ett annat än textens huvudspråk förstås av en tillräckligt stor grupp mottagare” (Eriksson & Haapamäki 2011:44). Därtill kan både det omgivande samhället och det skildrade samhällets förhållande till flerspråkighet vara av intresse (Eriksson & Haapamäki 2011:45).

Av Eija Hetekivi Olssons egna uttalanden och andras bedömningar framgår att hon behärskar både svenska och finska (Littorin 2012, West 2012). Dessutom bedöms hennes talade svenska vara mer eller mindre

färgad av såväl finska som regional svenska, göteborgska (Josefsson 2012, Jurjaks 2012). Sändaren/författaren har därmed möjlighet att utnyttja både språk- och varietetsväxling i sitt författarskap (jfr Eriksson & Haapamäki 2011:45, Eriksson 2012:11). I Sverige görs ingen allmän registrering av människors språkliga bakgrund, och säkra uppgifter om antalet finstalande saknas (jfr Gröndahl 2011:226). Det är ändå sannolikt att det är ett begränsat antal mottagare/läsare som kan förstå de finska inslagen utan visst bistånd från författaren. I sammanhanget är det även intressant att Hetekivi Olsson understryker att ”den [= romanen] är till för alla”, inte enbart sverige-finländare (Josefsson 2012).

Det centrala temat i *Ingenbarnsland* är språk och klass, särskilt språkets betydelse för individens möjligheter i samhället (Gröndahl 2012, Josephson 2012, Nilsson 2012). Huvudpersonen Miira talar finska med sina föräldrar och andra finstalande och mestadels regionalt präglad svenska med icke-finstalande (Latomaa 2013). Hon är väl medveten om språkets, eller snarare språkens, betydelse. I exempel (1) läser Miira schemat för höstterminen i grundskolans sjunde klass och funderar över sina möjligheter i skolan och arbetslivet:

- (1) Det stod *Sfi* och *Fi* i för många rutor. Svenska för invandrare och finska. Ämnen på finska. Till och med i rutorna där det stod *MA* och *NO* stod det *Fi*. Det betydde att hon måste läsa högstadiematten och *NO:n* på finska. Hur fan ska jag då kunna plugga till hjärnkirurg, frågade hon schemat, om jag inte vet vad hjärndelarna heter på svenska eller med hjälp av svenska smartböcker kan räkna ut var jag ska såga? Och vad ska jag kalla patienterna för, om jag ändå lyckas? *Perkele*, *saatana* och *vittu*? (197)

Miira ifrågasätter alltså varför hon ska läsa så många skolämnen på finska, gå i en finsk hemspråksklass och läsa ämnet svenska för invandrare, *Sfi*, i stället för svenska. Därtill är Miira antagligen ironisk genom att nämna tre finska svordomar som möjliga benämningar på patienter, om hon lyckas utbilda sig till läkare. Detta kan antingen tolkas som en självvironisk kommentar om Miiras eget språkbruk eller som en ironisk kommentar om många svensktalandes begränsade kunskaper i och om finska (jfr Virta 2006:293–295).

Liksom Miira ifrågasätter Eija Hetekivi Olsson segregationen i den svenska skolan och i samhället i stort, inklusive de tidigare hemspråksklasserna och undervisningen inom det nuvarande skolämnet svenska som andraspråk för barn med föräldrar födda utanför Sverige (Gröndahl 2012, Josefsson 2012, West 2012). *Ingenbarnsland* är dock inte någon självbiografisk roman (Gröndahl 2012, Tichý 2012). Möjligen kan Miira ändå fungera som språkrör för Hetekivi Olsson.

En fullgod behärskning av svenska kan sägas vara en nyckel till framgång i det svenska samhället, och Miira är rädd för att hon inte ska få tillgång till den här nyckeln. Därtill räcker inte hennes finska till i alla sammanhang,

t.ex. när hon funderar över frågan ”Vad säger man när någon har dött? [...]” (254).

Dagens svenska samhälle beskrivs ofta som mångspråkigt och mångkulturellt. Trots detta är det först på senare år som den sverigefinska kulturen och finska har börjat synas mer i samhället (Gröndahl 2011:225–226). Trots att finska sedan 2000 är ett av Sveriges fem nationella minoritetsspråk har finska och finsktalande inte självklart hög status i Sverige (jfr Virta 2006:393–395, Gröndahl 2012). Genom invandringen av utomnordiska invandrare till Sverige kan finländare dock ha fått en högre status jämfört med andra språkliga, kulturella eller religiösa minoriteter i det svenska samhället (Gröndahl 2011:237).

Form

Språkväxlingen i litterära verk kan ha formen av *latent* (alternativt *implicit*) eller *manifest* (alternativt *explicit*) *språkväxling* (hädanefter ofta *SV*). Latent *SV* kan uppträda i ett litterärt verk som är skrivet uteslutande på ett visst språk, men andra språk kan visa sin närvaro genom metaspråkliga kommentarer och kontextuella ledtrådar, t.ex. berättarens kommentar om ”på felaktigt finska” i Veras replik i huvudrubriken och finska personnamn, t.ex. huvudpersonen Miira. Manifest *SV* uppträder i litterära verk genom enskilda ord eller större syntaktiska enheter på andra språk än huvudspråket, t.ex. de finska svordomarna i exempel (1). Här är den manifesta språkväxlingens frekvens, markering och integrering i huvudspråket intressant (Eriksson & Haapamäki 2011:45–46). En eller flera förekomster av manifest *SV* svenska > finska kan uppträda i en och samma grafiska mening i *Ingenbarnsland*. I det senare fallet räknar jag två (eller flera) belägg för manifest *SV*. I fortsättningen avser jag med *manifest SV* just manifest *SV* svenska > finska.

Mitt intryck är att latent *SV* är betydligt vanligare än manifest *SV*, vilket är förväntat utifrån kontexten för romanen. Det totala antalet belägg för manifest *SV* är 130, vilket innebär i genomsnitt 0,41 belägg per textside. Frekvensen för manifest *SV* varierar inom romanen, beroende på var olika kapitel utspelar sig (Göteborg, Finland, Storbritannien. Afrika) och vilka personer som uppträder i dem (finsktalande, icke-finsktalande) (jfr Lönnroth 2009:69–70). Men manifest *SV* får sägas utgöra en begränsad del av romanen som helhet.

Ett inslag av manifest *SV* i huvudspråket kan vara helt omarkerat, relativt svagt markerat genom typografiska markeringar, starkare markerat genom metaspråkliga kommentarer om vilket språk som används, ännu starkare markerat genom översättning till verkets huvudspråk och allra starkast markerat genom kombinationer av markeringar (Eriksson & Haapamäki 2011:46–47). Som metaspråkliga kommentarer räknar jag även kommentarer om varieteter av finska och som översättning också förklaringar till finska

inslag.

Helt omarkerad manifest SV är ovanlig i *Ingenbarnsland* (13 belägg). Typografiska markeringar respektive översättning är vanliga (117 resp. 48 belägg), medan metaspråkliga kommentarer är sällsynta (6 belägg). Finska inslag förses relativt ofta med svenska motsvarigheter, genom översättning eller förklaringar (48 belägg). Undantag är främst ljudhärmande interjektioner, svordomar och hälsningsord. Sådana icke-översatta finska inslag finns i både exempel (1) ovan och i exempel (2):

- (2) I trappuppgången hördes finsk musik. Lägenheten luktade stekt korv och nyöppnad starköl. ”No moi”, sa pappa. ”Moi, moi”, sa hon [= Miira]. (188)

Situationen torde klargöra att Miira och hennes pappa hälsar på varandra även utan någon svensk ekvivalent till hälsningsordet *moi* (jfr SRS 2004, **moi**). I andra fall ger inte kontexten alla läsare tillräcklig ledning för att förstå vad som sägs på finska (jfr Lönnroth 2009:37).

Författaren uppmärksammar alltså ofta sina läsare på manifest SV, vanligen genom en typ av markering, men i 55 fall används flera typer av markeringar. De finska inslagen framträder därför som mer eller mindre markerade inslag i huvudspråket.

Ensamma graford på andra språk än huvudspråket kan integreras eller inte i huvudspråkets morfologiska system. Längre språkväxlingssekvenser kan antingen vara syntaktiskt och/eller textuellt integrerade eller vara icke-integrerade i huvudspråket (Eriksson & Haapamäki 2011:47–48). Morfologisk integrering av finska graford är ovanlig i *Ingenbarnsland* (totalt blott 13 belägg) medan syntaktisk/textuell integrering är mycket vanlig.

I exempel (3) visas såväl syntaktisk/textuell integrering som frånvaro av sådan när Miira funderar över sin fars egenskaper:

- (3) [1] Han var känd som *naisten mies*, kvinnornas karl, det hade mamma sagt. [2] Och det trots att han, när han var nykter, var tyst av sig. [3] Någon hade gjort en låt om honom. [4] Den hette så, låten. [5] *Naisten mies*. (43)

Det finska inslaget i [1] är integrerat i huvudtexten, medan inslaget i [5] utgör en egen grafisk mening. Den klart vanligaste situationen i *Ingenbarnsland* illustreras med [1], då denna svarar för 123 av 130 belägg.

Manifest SV svenska > finska förekommer i romanens dialog och i dess relation. Vanligen uppträder sådan manifest SV i indirekt anföring eller i relation (70 resp. 40 belägg). Däremot är manifest SV mindre vanlig i direkt anföring och i Erlebte Rede (7 resp. 13 belägg). Manifest SV bidrar därmed såväl till att karakterisera personer i romanen som finländare och finstalande kontra icke-finländare och icke-finstalande som till att beskriva personer och miljöer (jfr Lönnroth 2009:29, Eriksson 2012:36).

Som framgår ovan uppträder manifest SV relativt sällan i *Ingenbarns-*

land, men förekomsterna av manifest SV är sällan helt omarkerade. Trots att syntaktisk/textuell integrering är vanlig framträder inslagen av manifest SV därför som tydligt markerade i romanens huvudspråk.

Funktioner

Olika typer av språkväxling kan fylla olika uppgifter i ett visst litterärt verk (Eriksson 2012:24–25). De/n funktion/er som en författare tilldelar ett inslag av språkväxling behöver inte sammanfalla med de/n funktion/er som olika läsare kan tänkas konstruera under den egna läsningen. En tänkbar funktion är att språkväxlingen ska bidra till att läsare får en uppfattning att det litterära verket avspeglar ett autentiskt språkbruk och skildrar autentiska språkmiljöer. En andra funktion är att språkväxlingen ska markera en gräns mellan huvudspråket och det/de andra språk som är aktuellt/aktuella. Härigenom kan språkliga och kulturella minoriteter i ett samhälle framställas som annorlunda och exotiska (Eriksson & Haapamäki 2011:49–50). Dessa funktioner förutsätter att läsare förstår de främmande elementen, men språkväxlingen kan fylla en litterär funktion också för läsare som inte förstår, då en möjlighet ”att se världen från en ny synvinkel, i ett nytt ljus” (Eriksson & Haapamäki 2011:51).

Enligt min bedömning finns det passager i *Ingenbarnsland* där författaren strävar efter att skapa en äkthetskänsla och återskapa autentiska språkmiljöer (jfr Eriksson 2012:48–49). Ett exempel är inledningen till romanen, där Miira slåss med en av sina klasskamrater på lågstadiet:

- (4) HON BANKADE SKITEN UR HONOM. Satt gränsle över hans rygg och skrek ”SAATANAN SIKA”, djävulens svin. Hennes armar roterade som små propellrar och piskade mot hans rakade skalle så att fläsket därunder korvade sig. (7)

I en emotionellt laddad situation som (4) är det rimligt att Miira använder finska i verbal kommunikation med en annan finskspråkig person (jfr Eriksson 2012:33). Bland annat de finska inslagen bedöms vara viktiga för romanen som helhet, eftersom de ”förstärker autenticiteten, för att inte säga aggressiviteten” (Josephson 2012:67). Just svordomar och andra känslouttryckande inslag kan vara ett uttryck för att författaren strävar efter autenticitet. I (4) översätts *saatanan sika*, medan finska svordomar i andra passager inte översätts, bl.a. i exempel (1). Läsare behöver dock inte förstå den exakta verbala innebörden för att förstå svordomars funktion i sammanhanget (Eriksson & Haapamäki 2011:50).

I vissa fall är det svårt att avgöra ifall avsikten med manifest SV är att ge en autentisk bild av finländare eller om det är fråga om en ”exotisering” genom stereotyper (jfr Gröndahl 2012). En stereotyp uppfattning, som exemplifieras i (5) nedan, är att finländare är tystlåtna (Virta 2006:391).

Miira är i högstadieåldern, det har kommit in en missbrukare i familjens lägenhet och hennes pappa ska reda upp situationen. I detta sammanhang använder han interjektionen *höh*, som – i olika varianter – ofta förekommer i kommunikationen inom familjen:

- (5) ”De ligger en typ på min matta å han snarkar.” ”Höh”, sa pappa, mullrade upp med dragkampsmuskulerna och in i hennes rum. ”No höh”, sa han eftersom mamma inte kunde säga det och skakade hårdhänt på pundaren, men fick ingen reaktion. (219)

Enligt Vaismaa (2013) är interjektionerna *höh* och *höh-höh* föräldrarnas återkommande bidrag till kommunikationen inom familjen. Föräldrarnas samtal med varandra och Miira består dock inte bara av varianter av *höh* (totalt 24 belägg). Föräldrarna tilldelas också längre och mer nyanserade repliker på finska med svenska motsvarigheter eller repliker på svenska, där berättaren i romanen tillfogar ”på finska”, dvs. latent språkväxling (99, 288, 288). Båda huvudtyperna av SV används alltså, antagligen delvis av hänsyn till icke-finsktalande läsare (jfr Eriksson 2012:29–32).

Trots att Eriksson och Haapamäki (2011:51) påpekar att läsare som inte förstår främmande element i ett litterärt verk ändå kan ha utbyte av dem, anser jag att icke-finsktalande läsare går miste om viss information i *Ingenbarnsland*. Härigenom kan de exkluderas från en gemenskap med andra läsare, författaren eller det litterära verket. Det handlar dels om finska inslag där icke-finsktalande uttalar sig, exempelvis Veras replik i huvudtiteln till artikeln, dels om översättningar alternativt motsvarigheter till vissa finska inslag i romanen.

Som framgår ovan ges relativt ofta svenska motsvarigheter till finska inslag. En återkommande översättning av *voi* är särskilt intressant, här i exempel (6):

- (6) ”Nu blir det kvarsittning, *voi jumala auta*, smör gud hjälp, kan du aldrig bli en snäll flicka?” (10)

I (6) klagar Miiras lågstadielärare över Miiras uppförande. Översättningen av *voi jumala auta* är fullt möjlig men återger knappast lärarens uppgivenhet. Det finska *voi* kan motsvaras av substantivet *smör* och av interjektionerna *oj*, *oj oj*, *o*, *å*, *voj*, *usch*, *fy* och *ve*. Därtill är *voi* tredje person singular av verbet *voida* med betydelserna ’kunna; förmå; vara i stånd att; vara kapabel att’ (SRS 2004, **1voi 2voi, voida**). Hetekivi Olsson väljer konsekvent *smör* som svensk ekvivalent till *voi*, och en variant visas i (7):

- (7) ”Voi perkele”, sa hon när hon tittade på det nya schemat. ”In English, please”, sa engelskaläraren och tittade på tavlan. ”Butter hell”, sa hon och blev glad över att den bortnagda biten av engelskaspärren inte hade växt igen, då hade [språk]resan varit värd banklånet i alla fall. (246)

I exempel (7) är det engelsklektion på högstadiet, och Miira kommenterar klassens schema. Klassens engelsklärare anser att endast engelska ska användas under lektionerna, och Miira lyder läraren. Liksom i bl.a. exempel (6) används *voi* i (7), men i interjektionen *voi perkele*, som motsvaras av *fan också!*, *fy fan!*, *satan också!* och *[d]jävlar!* (SRS 2004, 2*voi*).

Manifest SV med *voi* och motsvarigheten *smör/butter* kan uppfattas på olika sätt: som obegriplig, underhållande eller överdrivet använd (10, 82, 86, 246, 254). Författarens valda stilmedel, inklusive flerspråkigheten, släpper in eller utestänger läsare (Latomaa 2013). Det kan vara fråga om ett medvetet val för att inkludera respektive exkludera olika läsare, bl.a. i exempel (6) och (7). Som framgår ovan understryker Hetekivi Olsson dock att hon vänder sig till alla människor i Sverige, inte enbart sverigefinländare.

Språk- och varietetsväxling kan även användas för att uttrycka humor, ironi och satir i litterära verk (Eriksson 2012:68). Här är exempel (1) intressant genom att Miira funderar över om hon som läkare ska kalla sina patienter för *perkele*, *saatana* och *vittu*, antingen formuleringen med svordomarna uppfattas som ironisk eller självironisk. Också icke-finsktalande bör kunna uppfatta en humoristisk, ironisk eller satirisk funktion. En annan intressant passage återges i (8), där Miira och hennes mamma har arbetat hårt med att renovera Miras rum utan att få någon hjälp av hennes pappa:

- (8) Sju på morgonen slog dörren igen. Pappa kom hem. ”Perrrkele”, sa han och sparkade på tapethögen. Hon var trött av sömnbristen och trött på att höra samma svordomar hela tiden. Tröttast var hon på att höra klimpvinssvordomen [= perrrkele] och tyckte att han för omväxlings skull kunde vända på den. Testade att göra det högt för sig själv, ”Elekrrep.” (290)

Också icke-finsktalande bör kunna uppfatta och uppskatta den humoristiska effekten av den omvända fonemföljden i svordomen *perkele*: *elekrrep* utifrån *perrrkele*, som återger pappans enfatiska uttal av fonemet /r/ (20, 40, 227, 246, 290). Även andra inslag av finska i romanen kan tänkas fylla en humoristisk funktion. Finsktalande kan uppskatta ord-för-ord-översättningarna med *smör* och *butter* i bl.a. (6) och (7) som en lek med olika betydelser hos *voi*, medan icke-finsktalande kan ha svårt att förstå vad författaren vill uppnå, trots att även frånvaro av förståelse kan fylla en litterär funktion (Eriksson & Haapamäki 2011:51).

Avslutning

I artikeln redovisar jag en delstudie från en pågående undersökning av litterär flerspråkighet och språkväxling (SV) i Eija Hetekivi Olssons debutroman *Ingenbarnsland* (2011). Delstudien ägnas manifest språkväxling svenska > finska i romanen.

Kontexten för romanen är att sändaren/författaren är tvåspråkig, vilket flertalet tänkta mottagare/läsare inte är. Som förväntat är svenska huvudspråk i romanen, och språkliga förhållanden liksom samhällsförhållanden är centrala för dess tema. Både latent och manifest SV uppträder, vilket är förväntat utifrån kontexten. Manifest SV utgör en mindre del av huvudtexten och markeras mestadels med ett eller flera medel, vanligen typografiska markeringar och/eller översättningar alternativt förklaringar. Morfologisk integrering av manifest SV är ovanlig, medan denna vanligen är syntaktiskt/textuellt integrerad i huvudspråket. Manifest SV bidrar till att författaren försöker återge ett autentiskt språkbruk och skildra autentiska språkmiljöer under det sena 1900-talet, främst i Göteborgsförorterna Gårdsten och Bergsjön. Den bidrar också till att Finland, finländare och finska skildras som exotiska. Beroende på sina förkunskaper kan läsare inkluderas eller exkluderas i olika passager av romanen med manifest SV. Sådan SV kan även användas för att uttrycka humor, ironi och satir.

Som framgår ovan har flerspråkighet och språkväxling blivit vanligare i litterära verk på svenska. Därför behövs det fler empiriska studier och dessutom en teoretisk-metodisk utveckling av verktygen för sådana analyser (jfr Eriksson & Haapamäki 2011:51, Eriksson 2012:74–76, Landqvist & Björklund u.a.).

Litteratur

- Eriksson, Harriet 2012. Språkväxling i fyra svenska samtidsromaner. [otryckt] Pro gradu-avhandling i svenska språket. Humanistiska fakulteten. Åbo Akademi.
- Eriksson, Harriet & Haapamäki, Saara 2011. Att analysera litterär flerspråkighet. I: S. Niemi & P. Söderholm (red.), *Svenskan i Finland 12. 15 och 16 oktober 2009 vid Joensuu universitet*. (Reports and Studies in Education, Humanities, and Theology 2.) Joensuu: University of Eastern Finland. S. 43–52.
- Gröndahl, Satu 2011. Från språkförbistring till samlevnad. Unga röster i sverigefinsk och tornedalsk litteratur. I: H. Grönstrand & K. Malmio (red.), *Både och, sekä että. Om flerspråkighet/Monikielisyydestä*. Helsinki/Helsingfors: Schildts. S. 224–243.
- Gröndahl, Satu 2012. Sprit och misär som varumärke. *Ny Tid* 2012:9. <<http://www.nytid.fi/2012/09/sprit-och-misar-som-varumärke/>>. [Tillgänglig 25 maj 2014.]
- Hetekivi Olsson, Eija 2011. *Ingenbarnsland*. Stockholm: Norstedts.
- Josefsson, Erika 2012. Rasande röst från förorten. *Göteborgs-Posten* 2012-01-27.
- Josephson, Olle 2012. Moderna och klassiska klassröster lika skiftande. *Språktidningen* 2012:3. S. 66–67.

- Jurjaks, Arvid 2012. Skriver om fattigdom och segregation. *Sydsvenskan* 2012-03-04.
- Landqvist, Hans & Björklund, Siv u.a.. Att analysera flerspråkighet och språkväxling i skönlitteratur på svenska: förslag till analys av kontextuella faktorer. Artikel till proceedings för XXXIV VAKKI-konferensen, 13–14 februari 2014, Vasa universitet.
- Latomaa, Sirkku 2013. Ei yhdenkään lapsen maa. *Aikalainen. Tampereen yliopiston tiede- ja kulttuurilehti* 2013:4. <<http://aikalainen.uta.fi/2013/04/19/ei-yhdenkaan-lapsen-maa/>>. [Tillgänglig 25 maj 2014.]
- Littorin, Jens 2012. Flammande debut mot segregationen. *Dagens Nyheter* 2012-01-16.
- Lönnroth, Harry 2009. Språkväxling i Carola Sandbackas historiska romaner om den svenska språkon Tammerfors. I: H. Lönnroth, *Svenskt i Tammerfors. Tre undersökningar om språk och samhälle i det inre av Finland*. Tammerfors: Tampere University Press. S. 21–71.
- Nilsson, Magnus 2012. Bildning är kamp. *LO-Tidningen*. 2012-01-27.
- SRS = *Suomi–ruotsi-suursanakirja. Stora finsk-svenska ordboken* 2004. Helsinki: Söderströms.
- Tichý, Andrzej 2012. Utsikter från bottenskikten. *Sydsvenskan* 2012-01-30.
- Vaismaa, Riitta 2013. Robina Hoodinen syttyy ja sytyttää. [Arvio] Eija Hetekivi Olsson: Tämä ei ole lasten maa. *Maailmankirjat. Kännöskirjallisuuden verkkolehti*. <<http://www.maailmankirjat.ma-pe.net/?p=1549>>. [Tillgänglig 25 maj 2014.]
- Virta, Erkki 2006. Finskt och svenskt. Stereotypier, status och dolda känslor. I: M. Junila & C. Westin (red.), *Mellan majoriteter och minoriteter. Om migration, makt och mening. Svenskt i Finland – Finskt i Sverige II*. (Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland. 682:2.) Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland. S. 380–404.
- West, Markus 2012. Sisu på skolgården. *Hufvudstadsbladet* 2012-02-07.

Från menyer till författningar

Svensköversättarens vardag i Finland

Jannika Lassus

Bakgrund

Merparten av texterna på svenska i Finland är översättningar. Detta gäller i synnerhet myndighetstexter och andra texter som skrivs inom den offentliga sektorn eller andra sektorer som vi gärna för till "det allmänna". Dessa institutionella texter kan vara allt från skolans veckomatsedel till författningstext. De översätts från finska till svenska för att möta språklagens krav (Språklag 423/2003).

När vi ser på svenska texter i Finland slås vi ibland av att de på något sätt avviker från svenska texter i Sverige. Såväl på insändarsidorna som bland professionella språkbrukare ventileras då och då mindre lyckade finländska texter på svenska. Börjar vi undersöka dessa närmare och utreder hur texterna skrivits och av vem, kan vi komma till slutsatsen att de är översättningar eller att de är skrivna som en parallell text till en finsk text. En skicklig översättare som har tillräckligt med tid för sitt arbete kan naturligtvis åstadkomma en god svensk version där det enda som möjligen känns avvikande är vissa ord för finländska företeelser och tonfallet. Men vilka är översättarna och hur arbetar de? I denna artikel presenteras resultaten av en enkät riktad till översättare från finska till svenska.

En översättningssociologisk undersökning

Under senare år har översättningsvetenskapen allt mer börjat intressera sig för processerna som leder till de färdiga översättningarna, det vill säga översättningens och översättarnas vardag. Chesterman (2006) slår fast att översättningssociologins utgångspunkt är att översättning är en social praktik som i högre eller lägre grad är institutionaliserad och kvalitetsstyrd. Vidare finner han att översättare är delar av olika slags nätverk som består av människor och resurser, och där varje del har sin egen roll och funktion i nätverket och där varje uppgift regleras av normer och principer. Inom översättningssociologin ställs exempelvis sådana frågor som vem

översättarna arbetar med och vilka människor och resurser som ingår i praktiken samt vilka normer och principer som reglerar arbetet på textens nivå och organisationens nivå (Chesterman 2006).

I Finland har flera översättningsforskare intresserat sig för översättningsprocesser medan översättarnas vardag bara delvis är beskriven. En intervjuundersökning av Sorvali (1992) kartlade verksamma översättares arbetsprocesser och åsikter om sitt arbete. Undersökningen visade bl.a. att översättarna arbetar med en process med minst tre steg: genomläsning av källtexten, översättning samt bearbetning. Merparten av översättarna letar dessutom fram bakgrundsinformation och gör flera översättningar och genomgångar av texten. Hjälpmedlen som översättarna i Sorvalis undersökning använde var främst tryckta och muntliga: ordböcker och ordlistor samt konsultationer med uppdragsgivaren, specialister, infödda talare och kolleger. Sorvalis undersökning visade också att många av översättarna upplevde att deras arbete inte uppskattas. Motsvarande men mindre detaljerade undersökningar av översättarnas vardag utförs regelbundet av Finlands översättar- och tolkförbund (Wivolin & Vuorinen 2012).

Normer och principer vid översättning kan kopplas till frågan hur man ska göra om källtexten har fel eller brister. Kivilehto (2008) diskuterar översättningsstuderandes och översättningslärares uppfattning av översättarens uppgift när det gäller om översättaren får eller bör förbättra texten. Uppfattningen verkar vara att översättaren inte alltid självmant och direkt ska ingripa i fel i en källtext. Denna uppfattning gäller inte vid författningsöversättning där kvalitetskraven på både källtext och måltext är högre. Där måste översättaren kontakta uppdragsgivaren i fall något är oklart eller verkar felaktigt. Detta visar Nordman (2009) i sin doktorsavhandling om översättnings- och revideringsprocessen inom författningsöversättning och de normer som knyts till processerna.

Lagberedningen och den översättning som ingår i lagberedningen i Finland är en av de mer komplexa textproduktionsprocesserna i landet. Men även på annat håll är textproduktionen komplex. Till exempel visar Hirvonen (2007) i sin fallstudie av ett industriföretags pressmeddelanden som översätts till flera språk att varje del av processen omfattar flera reviderings- och granskningsmoment. Andra textproduktionsprocesser där översättning ingår har beskrivits t.ex. av Koskela (2007) som har undersökt översättningen av webbsidor vid Skattemyndigheten och Lassus (2010) som har undersökt hur Folkpensionsanstalten FPA producerar sina informationsbroschyrer.

I denna artikel gör jag en djupdykning i svensköversättarens vardag i Finland med syftet att analysera de grundläggande villkoren för översättarnas arbete och textproduktion. Vilken typ av arbetsvillkor har de? Vad översätter de, hur mycket och hur ser processen ut? Vad har de för synpunkt när det gäller källtexterna och eventuella brister i dem? Hur

resonerar de kring svenskan i Sverige och Finland? Artikeln besvarar dessa frågor med utgångspunkt i en enkätundersökning som gjorts år 2012.

I följande avsnitt redogör jag för enkätundersökningen, därefter presenteras de centrala resultaten som gäller översättarna i enkäten, varefter jag beskriver översättarnas vardag och deras arbete som språkexperter med utgångspunkt i enkätresultaten. Avsikten är att först enbart redogöra för enkätresultaten varefter jag i det sista avsnittet drar slutsatser och diskuterar resultaten.

Enkätundersökningen

För att undersöka översättarnas vardag utformade jag en Webropol-enkät inom projektet *Svenskan i Finland – i dag och i går* (se www.sls.fi). Enkäten (med totalt 50 frågor) besvarades under perioden maj–augusti 2012 av totalt 138 personer. Enkätresultaten behandlas konfidentiellt och anonymt, och fritextsvar i enkäten kopplas inte till eventuella e-postadresser eller annan information som möjliggör identifikation. Med andra ord tas största möjliga forskningsetiska hänsyn i behandlingen av materialet.

Anställningsformen visade sig vara en viktig särskiljande faktor varför svaren grupperades enligt om personen var anställd av det allmänna, dvs. *offentligt anställda* (48 st.), anställd vid eget företag, dvs. *företagare* (33 st.), eller anställd på något annat sätt som översättare, dvs. *annan heltidsanställd* (29 st.). Utanför dessa grupper fanns 28 personer som svarat på enkäten och som inte var anställda utan i första hand uppgav sig arbeta med översättning på frilansbas eller vid sidan av annat arbete eller pension. Förutom dessa frilansare uppgav en dryg femtedel av de fast anställda att de frilansar vid sidan av annat arbete.

Varje översättare och arbetssituation är unik. Resultaten nedan baseras på en kvantitativ analys av svaren i enkäten (genererade av Webropol och bearbetade manuellt i Excel) och generaliseras till att gälla översättarna som svarade på enkäten och översättarna i de tre grupperna företagare, annan heltidsanställd och offentligt anställd. Bland dem som svarat på enkäten finns variationer och undantag vilka inte går att redogöra för i detalj i detta sammanhang. Enkäten nådde inte heller varje svensköversättare i Finland varför det som här sägs inte kan antas gälla varje översättare. Däremot ger resultaten en bild av vissa tendenser som berör svensköversättare i Finland, och redogör för hur vardagen ser ut för dem som besvarade enkäten.

Svensköversättaren

I enkätundersökningar frågas vanligen efter de svarandes ålder, kön, utbildning med mera, så även i denna undersökning. Merparten av de som

svarade är kvinnor (81 %), och de flesta av dem som svarat är i ålderskategorierna 30–50 år respektive äldre än 50 år. De flesta har en utbildning inom humaniora (70 %). Alla som arbetar med översättning har inte avlagt en examen i språk eller ens i sitt målspråk svenska. Däremot har alla utbildats på något sätt i målspråket. Utbildning i källspråket (i första hand finska) har få. De som svarade på enkäten översatte i första hand från finska till svenska, men en del översatte också till finska.

Sin skolbildning har de flesta fått på svenska. Av de som svarade uppger närmare 70 % att de har svenska som modersmål, 14 % uppger finska och 14 % ser att båda språken är modersmål. På sin fritid använder de mest svenska, men också mycket finska och dialekt.

Svensköversättarna har titeln översättare eller translator men det finns också redaktörer och informatörer som svarat på enkäten. De som svarat är placerade på olika avdelningar inom organisationen som de är anställda vid. En del arbetar på översättningsavdelningar inom organisationen, men översättare arbetar också inom förvaltningen, på en avdelning för allmän administration, på en avdelning för interna tjänster eller inom en avdelning för information och kommunikation.

Hälften av dem som svarade på enkäten arbetar ensamma utan någon översättarkollega inom samma organisation eller på samma avdelning. Det var också många som efterlyste en översättarkollega, alla vill inte arbeta ensamma. Ungefär 12 procent hade en kollega, och nästan 13 procent hade 2–3 kolleger. Närmare 20 procent hade 7 eller flera kolleger, det vill säga de arbetar på en rätt stor översättningsenhet. De som arbetade på en stor översättningsenhet var vanligtvis anställda inom den offentliga sektorn.

Översättarens arbetsdag

Översättarna i enkäten översätter i medeltal 3–5 sidor per arbetsdag. I enkäten frågade jag efter en uppskattning av antalet översättarsidor (1560 tecken) och de som svarade kunde välja mellan att ange en uppskattning per år, månad eller vecka. När det gäller antalet sidor per vecka varierade uppskattningen mellan 3 och 60 sidor per vecka. Många översätter 40–50 sidor per vecka. Medianen var ändå 20 och medeltalet 24, vilket innebär 4–5 sidor per arbetsdag under en vecka. På samma sätt fanns det en variation i uppskattningen per månad (median 120, medeltal 100) och per år (median 750, medeltal 712).

I de öppna svaren och kommentarerna konstaterades dock att arbetsmängden varierar, ibland är det mera arbete och ibland mindre. Det framkommer också att många periodvis tvingas arbeta övertid, och det förekommer att övertidsarbetet utförs utan separat ersättning.

För översättarna på 2000-talet är datoranvändning en självklarhet. Merparten av de översättare som svarade på enkäten ställer sig negativt till

regelrätt maskinöversättning: endast några av enkätsvaren uttrycker en positiv inställning till maskinöversättning. Däremot använder en stor del andra elektroniska hjälpmedel: översättningsminnen, termbanker, ordböcker med mera som är tillgängliga i intranätet eller över internet. Det föreligger dock skillnader i användningen av hjälpmedel mellan olika översättare.

Ett viktigt hjälpmedel är ett så kallat översättningsminne som lagrar och kopplar källtexter och översättningar. För texter som innehåller meningar eller fraser som upprepas t.ex. från år till år kan programmet ur minnet hämta förslag till översättningar. Detta gör översättningsprocessen snabbare. Bland dem som är offentligt anställda och företagare är det vanligare att använda översättningsminne, medan de andra heltidsanställda använder ett översättningsminne i mindre utsträckning. De som använder översättningsminne är nöjda med det: det underlättar arbetet och ger texter av god kvalitet. Av de fria kommentarerna framgår att det pågår en generationsväxling i branschen. Många av de äldre översättarna vill inte ta i bruk ett nytt program och ett nytt sätt att arbeta för att det känns tungt, medan de yngre översättarna väntar på att få börja använda programmet. Precis som andra offentliga anskaffningar ska också översättningsminnets licenser förnyas och upphandlas, och det händer att ett nytt program vinner upphandlingsrundan. Det leder till mera arbete för översättaren eller översättarna som ska överföra texter från ett program till ett annat.

När det gäller andra hjälpmedel är sökmotorer på internet något som alla använder varje dag eller varje vecka. Andra gratistjänster så som ordlistor och termbanker på nätet används också ofta, liksom e-postlistor. Trots att det finns gratistjänster används fortfarande tryckta ordböcker och elektroniska ordböcker. Tryckta ordlistor används något mindre, de behandlar ofta specialterminologi och flera finns tillgängliga via termbanker på nätet.

Språkvårdens webbplatser, Språkrådet i Sverige och Språkinstitutet¹ i Finland, används i rätt liten utsträckning, precis som Svenska datatermgruppens webbplats. Att använda Språkbankens korpusar är inte heller en del av översättarens vardag.

Översättaren som språkexpert

Översättarna som svarade på enkäten arbetar med ett flertal olika typer av texter inom flera olika fackområden. De flesta arbetar med flera olika sorters texter, men specialisering är vanligt varför alla inte översätter texter inom alla de olika fackområden som nämndes. I enkäten efterfrågades vilka

¹ Språkinstitutet, eller Institutet för de inhemska språken, hette tidigare Forskningscentralen för de inhemska språken (Focis).

funktioner texterna vanligen har och till vilka sektorer texterna kan föras samt av vilka texttyper eller genrer² texterna vanligen är.

Av enkätsvaren framgår att allmänna informerande, instruerande och föreskrivande texter är de vanligaste funktionerna. Resultatet kan kopplas till språklagens krav att texter som är viktiga ”för individens liv, hälsa och säkerhet samt för egendom och miljön” (Språklag §32) ska finnas på både finska och svenska, dvs. de ska översättas. Sådana texter är ofta informerande, instruerande och/eller föreskrivande texter inom den offentliga sektorn, det som i enkäten kallades samhällseliga texter. Andra vanliga sektorer var ekonomi och handel, bank- och försäkringstexter, kulturbranschens texter, medicinska texter och EU-texter. Kommunikationskanalerna var både externa och interna, med andra ord översätts också sådana texter som inte når allmänheten.

De vanligaste genrerna är olika slag av utlåtanden och beslutstexter samt brev och e-post. Dessa går att koppla till kommunikationen mellan den offentliga sektorns institutioner och medborgarna, eller kommunikation med kunder och klienter inom den privata sektorn. Andra vanliga genrer är reklam och andra marknadsföringstexter samt lagtext, kontrakt och andra juridiska texter. Dessutom översätts tekniska texter och facklitteratur. Det enkäten inte efterfrågade var översättning av möteshandlingar. Språklagen § 29 berör översättning av kommunala möteshandlingar och det hade varit naturligt att fråga efter dessa.

Översättare fungerar ofta som experter på det svenska språket på sin arbetsplats. Därför är det motiverat att se närmare på de åsikter om svenskan som översättarna som besvarade enkäten har. Den bild som framträder är att översättarna är rätt konservativa och håller hårt på språkreglerna, de anser att språkvård behövs och att klarspråk är viktigt. Samtidigt ser de som viktigt att språket förnyas. Möjligen är det viljan att uttrycka sig med klarspråk och viljan att förnya språket som gör att översättarna som svarade på enkäten ibland uppfattar att uppdragsgivarna är mer konservativa än vad översättarna är. Detta gäller i synnerhet bland de offentligt anställda.

Alla som svarade på enkäten har åtminstone språkparet finska-svenska. De efterlyser en mer aktiv finsk språkvård och merparten får oftast eller ibland framför sig källtexter som är av dålig kvalitet både språkligt och som texter. Följden är att de flesta oftast eller ibland lämnar ifrån sig en översättning som är bättre än källtexten, de förbättrar texterna.

När det gäller normerna för målspråket håller alla med om att vi bör följa svenskan i Sverige. Översättarna säger att de har möjlighet att påverka

² Jag går inte i denna artikel närmare in på de olika begreppen. Här avses av samtiden namngivna grupper av texter med liknande funktioner och som delar liknande språkliga, stilistiska och textuella drag, till exempel ”brev” med möjliga undergrupper som ”följebrev” och ”reklamation”.

tonfallet, termvalet och ord och uttryck. De anställda inom den offentliga sektorn har mest möjligheter att påverka ordvalen i översättningarna. Översättarna som besvarade enkäten är också mycket rutinerade och säkra i sitt arbete, de är bara ibland osäkra på termer eller andra val de behöver göra.

I enkäten tillfrågades översättare ifall de ser slutprodukten, det vill säga den svenska texten som tryckt eller publicerad på nätet. Bland de offentligt anställda svarar merparten att de ser slutprodukten alltid eller oftast. Men också där finns det många som aldrig ser slutprodukten. Bland företagarna ser merparten slutprodukten ibland eller aldrig. Bland de övriga heltidsanställda är svaren rätt jämnt fördelade mellan svarsalternativen oftast och ibland. Det verkar alltså inte ingå i översättaruppdraget att granska slutprodukten. Att få se sin text i användning är också en form av respons.

Ett vanligt antagande är att respons är bra och att texter blir bättre av respons. Bland de som svarade på enkäten är det ändå få som läser en kollegas texter, eller som får respons av kolleger på sina egna texter. Inte heller cheferna läser texterna. Överlag är det alltså få som får respons på sina texter. Endast ett fåtal uppger att de fått negativ respons, och positiv respons får till exempel översättarna i den offentliga sektorn bara ibland. Många uppger att de oftast inte får någon respons alls.

Slutsatser

Översättarna till svenska i Finland arbetar med en viktig lagstadgad uppgift, nämligen att överföra information, lagar och anvisningar av olika slag från finska till svenska i enlighet med språklagens krav. I detta avsnitt diskuterar jag de resultat som jag redogjort för ovan.

Översättaryrket är kvinnodominerat och den aktuella enkäten besvarades av både kvinnor och män med en fördelning på ca 80–20. En generationsväxling har redan börjat och fler pensionsavgångar är i sikte inom de närmaste 10–15 åren. Bland dem som svarade på enkäten är gruppen över 50 år stor.

Bland de översättare som svarade på enkäten är det vanligt att vara anställd. Detta beror på att översättarna till svenska i Finland bidrar till att språklagens krav uppfylls. Det är ändå ovanligt i förhållande till hur andra översättare har det i Finland, en fast anställning är mera sällsynt t.ex. bland facktextöversättare enligt Wivolin & Vuorinen (2012). Svensköversättarna har med andra ord en position som kan uppfattas som privilegierad jämfört med andra översättare i Finland.

Översättarna har en stark tvåspråkighet. De översätter avancerade texter från finska till svenska men de använder också mycket finska på sin fritid. En del har finska som modersmål medan andra uppger att de har två modersmål, både finska och svenska. Det att många inte har studerat finska

men ändå översätter från finska betyder att deras finska är tillräckligt stark ändå. Samtidigt är studier i både käll- och målspråket att föredra.

De översättare som arbetar inom det allmänna arbetar vanligen som en del av administrationen. De är ändå mycket ensamma: hälften har inte en översättarkollega inom samma organisation eller avdelning. Det betyder att bra hjälpmedel är viktiga samt att olika informella nätverk och fortbildning behövs. Olika kanaler för att ge och få respons kunde utgöra ett stöd för de ensamma översättarna.

Arbetsbördan varierar mellan de olika översättarna och vid olika tidpunkter på året. Ett sätt att lätta på bördan är att arbetsgivaren skaffar ett översättningsminne. Översättningsminnet behöver ändå tas i bruk och fyllas med texter, och översättarna behöver få utbildning i hur det används. En sådan process kräver tid. Översättarna arbetar redan nu övertid, ibland utan ersättning, varför ny teknik innebär en risk för mera övertid i synnerhet i början.

Språkvård och klarspråk ses som viktiga av översättarna som besvarade enkäten. Däremot använder de inte språkvårdens webbplatser så ofta. Om översättarna anser att det är viktigt att följa svenskan i Sverige, vilket de som svarade uppgav att de anser, borde de ju rimligtvis använda sig av de gratisresurser som erbjuds i form av Språkrådets och Språkinstitutets webbplatser och Språkbankens korpusar.

Det går att spekulera över orsakerna till att webbplatserna inte används. En möjlighet är att översättarna är så säkra på sig själva och sina kunskaper att de inte behöver kontrollera mot webbplatserna så ofta, utan går in och läser de nyaste rekommendationerna då och då. En annan möjlighet är att webbplatsernas utformning är sådan att de inte lockar till frekvent användning. Det är också möjligt att någon del av webbplatserna används ofta, men att personen som svarade på frågan inte tänkte på att sidorna administreras av språkvården. Till exempel har Språkinstitutet på sin webbplats frågelådan Ordförrådet, tidskriften Språkbruk och olika språkspalter, t.ex. Reuters rutor. Dessutom finns där publikationen Svenska ortnamn i Finland. Dessa resurser kanske används frekvent, men kopplingen till Språkinstitutet kan vara oklar för översättarna.

Språkbankens Korp-gränssnitt för sökning i korpusar, i synnerhet i tidningstexterna, borde vara ett behändigt sätt att i en pålitlig källa kontrollera till exempel hur brukligt ett ordval är eller om den fasta frasen är korrekt. Det är möjligt att sökmotorer används i detta syfte men den textmassa som internet utgör är inte lika pålitlig som en korpus med texter av professionella journalister. Här behövs kanske mera fortbildning om Korps möjligheter.

Översättarna i enkäten har en bred kompetens både när det gäller sektorer och genrer. Men hur ser normerna för de olika genrerna ut i dagens nätbaserade värld? Hur bekanta är översättarna med de olika typerna av texter och hur de ser ut på målspråket svenska just nu? Det finns många

forskningsfrågor att utreda vidare när det gäller genrerna och genrekompetensen.

Alla översättare har en uppdragsgivare. Uppdragsgivarna behöver värdesätta översättarnas expertis och respektera översättarna. Det är viktigt att översättarna förutom en skälig lön och tillräckligt med tid också får goda källtexter att översätta. När översättningen är klar är det viktigt att uppdragsgivaren ger respons till översättaren, både positiv och negativ, och visar slutprodukten för översättaren. Det kunde leda till översättningar av bättre kvalitet när översättaren får se sin text och får respons på den. Det hindrar inte att översättarna i sina egna nätverk utvecklar ett sätt att ge och få respons. För det finns ingen som kan förstå en översättares villkor, översättningsprocesser och texter lika bra som en annan översättare.

Litteratur

- Chesterman, Andrew 2006. Questions in the sociology of translation. I: Duarte, Joao Ferreira; Rose, Alexandra Assis; Seruya, Teresa (eds.). *Translation Studies at the Interface of Disciplines*. John Benjamins Publishing Company. Amsterdam.
- Hirvonen, Anna-Elina 2007. Vieraalle kielelle käännetyt lehdistötiedotteet yrityksen viestinnässä. I: *MikaEL*. Kääntämisen ja tulkkauksen tutkimuksen symposiumin verkkojulkaisu. 1 2007. Tillgänglig: <https://sktl-fi.directo.fi/liitto/seminaarit/mikael-verkkojulkaisu/arkisto-archive/vol-1-2007/> Kontrollerad 12.6.2014.
- Kivilehto, Marja 2008. Översättaren som textredigerare. I: *Översättningsteori, fackspråk och flerspråkighet. VAKKI-symposium XXVIII. Vasa 8–9.2.2008*. red. av Mona Enell-Nilsson & Tiina Männikkö. Publikationer av forskargruppen för översättningsteori, fackspråk och flerspråkighet vid Vasa universitet nr 35. Vasa.
- Koskela, Merja 2007. Verohallintoa monella kielellä – kääntämisen käytänteitä Ruotsin ja Suomen verohallinnon verkkosivuilla. I: *MikaEL*. Kääntämisen ja tulkkauksen tutkimuksen symposiumin verkkojulkaisu. 1 2007. Tillgänglig: <https://sktl-fi.directo.fi/liitto/seminaarit/mikael-verkkojulkaisu/arkisto-archive/vol-1-2007/> Kontrollerad 12.6.2014.
- Lassus, Jannika 2010. *Betydelser i barnfamiljsbroschyrer. Systemisk-funktionell analys av den tänkta läsaren och institutionen*. Helsingfors universitet. Tillgänglig: <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-10-6050-2>
- Nordman, Lieselott 2009. *Lagöversättning som process och produkt. Revideringar och institutioner vid lagöversättning till svenska i Finland*. Nordica Helsingensia nr 16. Helsingfors universitet.
- Sorvali, Irma 1992. *Översättare och översättningsprocess*. Institutionen för nordiska språk vid Uleåborgs universitet. Uleåborg.
- Språklag* 423/2003. Tillgänglig på www.finlex.fi.
- Svenskan i Finland i dag och i går*. Tillgänglig: <http://www.sls.fi/doc.php?category=5&docid=743> Kontrollerad 12.6.2014.
- Wivolin, Satu och Vuorinen, Laura 2012. Asiatekstinkääntäjien ammatillinen kuva. I: Kääntäjä. Översättaren. Nr 02/2012. Suomen kääntäjien ja tulkkien liitto – Finlands översättar- och tolkförbund. S. 4–7.

Vem äger svenskan?

Pluricentriska språk och frågan om *ownership* och *stakeholdership*

Godelieve Laureys

1. Inledning

Varje språksamhälle äger sitt språk och har därför ett naturligt ansvar för att språket värnas, vidareutvecklas och rustas så att det kan användas i olika domäner och i olika kommunikativa situationer. Ytterst sett är det de enskilda språkbrukarna som bestämmer över hur ett språk utvecklas, vilka nya ord som etableras och vilka grammatiska former och konstruktioner som accepteras. Det är emellertid ett samhällsansvar att språkbrukarna bereds möjlighet att tillägna sig och använda ett fullfjädrat språk som fungerar i alla relevanta sammanhang.¹

Inför denna uppgift råder varje språksamhälle över ett antal aktörer och instrument. Det rör sig inte bara om språklagstiftning och om myndigheter eller offentliga institutioner, såsom skolväsendet, språkvårdsorgan, språkforskningsinstitutioner, utan också om olika privatägda institutioner, språkföreningar och -sällskap samt informella grupperingar som ägnar ett särskilt intresse åt språkliga frågor. En mycket viktig aspekt är modersmålsundervisningen, som ska garantera att kunskaper i och om språket förmedlas till kommande generationer. Samtidigt spelar också medierna en central roll, dels för att de är mönsterbildande för den språkliga utvecklingen, dels för att de utgör en viktig plattform för språkdebatten.

I ett *pluricentriskt* språksamhälle, som omfattar flera länder, är ansvarsfördelningen ännu mera komplex. Den språkliga mångfald som uppstår i ett sådant språksamhälle har djupa rötter i nationella traditioner, speglar skillnader i kommunikationsmönster och i den språkliga gestaltning

¹ Härmed hänvisas till formuleringen om "ett komplett och samhällsbärande språk" i *Mål i mun* (2002) s. 45 ff och Del II.

som hör ihop med historiska erfarenheter och med den sociala verkligheten på mikro- och makroplanet samt med den politiska ram som skapas för ett språk. Eftersom flera länder är involverade, som dessutom kan ha olika demografiska, sociologiska och utbildningspolitiska förutsättningar och olika lagstiftning, kan det delade ansvaret ge upphov till vissa spänningar, t.ex. när den ena delen av språkgemenskapen hyllar en centralistisk och den andra en mer decentraliserad språkpolitik.

I mitt bidrag vill jag belysa hur det delade ansvaret inom ett pluricentriskt språkområde komplicerar språkvårdsfrågor och skapar en särskild språkpolitisk agenda, samtidigt som det också påverkar den språkliga identiteten.

2. Språk och nation

Nationstates traditionally play a central role in promoting and preserving their national languages, by “safeguarding the domains of domestic politics, national culture, education, law and so forth as the preserve of the indigenous language” (de Swaan 1998: 119).

Ovanstående citat utgår från en oproblematiserad föreställning om ett entydigt sammanfall mellan språk och nation. Formuleringen förbigår både att många nationer är flerspråkiga och att många språk tillhör flera nationer. I själva verket är det snarare undantag än regel att det råder ett ett-till-ett-förhållande mellan språk och nation. Det är viktigt att skilja mellan språkområde och nation och att inse att det förekommer relativt sällan att båda sammanfaller.² När ett språkområde omfattar grannländer, som t.ex. Nederländerna och Belgien (Flandern) eller Tyskland, Österrike och Schweiz eller även Sverige och Finland, är det i viss mån tal om ett språkligt kontinuum. Ändå fungerar riksgränsen som en gräns även i språkligt avseende, i och med att språkbrukarna i varje nation orienterar sig mot nationella och lokala aktörer och maktcentrum, som tillmäts en hög kulturell prestige och anses vara normgivande. På så sätt uppstår olika nationsbundna varieteter eller *natiolekter*.³

Variationen kan gälla olika komponenter av språksystemet (uttal, prosodi, morfologi, syntax), men i synnerhet iakttas skillnader ifråga om lexikonet

² Isländskan är ett sådant exempel av sammanfall mellan språk och nation. Engelskan är det mest extrema exemplet på pluricentricitet, men engelskan har som världsomspännande lingua franca en säregen ställning.

³ För att beteckna denna typ av språklig variation har jag myntat termen *natiolekt*, som jag lanserade i Laureys (1997:21).

och även pragmatiken.⁴ Mestadels rör det sig om parametrisk variation, dvs. samma språkliga företeelse förekommer i de olika natiolekterna, men uppvisar olika stilvärde eller frekvens. Ibland är det dock tal om absoluta skillnader, vilket innebär att en språklig företeelse endast förekommer i ett av de berörda länderna.

Termen *pluricentriskt språk* lanserades av Michael Clyne:

The term *pluricentric(ity)* indicates that a language has more than one centre, i.e. several centres, each providing a national variety with its own norms Clyne (1989:358).

Termen antyder att vissa språk är multipolära, i och med att de används och utvecklas i ett transnationellt språksamhälle och påverkas av olika föredömen och normgivande instanser. Det råder ett intrikat samspel mellan dessa faktorer, vilket ger upphov till utveckling av språkliga varieteter. Svenskan är ett pluricentriskt, eller närmare bestämt, bi-centriskt språk, eftersom svenska är huvudspråket i Sverige och ett av de två nationalspråken i Finland.

Pluricentriska språkområden kännetecknas som regel av ett asymmetriskt mönster. Det finns en i språksociologiskt avseende *dominant* varietet (D) och en eller flera perifera eller *dominerade* varieteter (d). Varieteternas inbördes förhållande hänger självfallet nära ihop med de (historiska) inbördes makt- och prestige förhållandena inom språkområdet. Den dominanta delen av språkområdet (D-området) betraktar sig själv och uppfattas även utifrån som tongivande och innovativ, medan de perifera delarna (d-området/områdena) betraktas som mera fogliga och konservativa i språkligt avseende. Detta förhållande är emellertid inte oföränderligt, utan det är tvärtom föremål för en ständig förhandling mellan parterna i ett pluricentriskt språkområde.⁵ Viktiga faktorer som styr denna omförhandlingsprocess är enligt Ammon (1995:497) befolkningens storlek, den ekonomiska och politiska makten, den kulturella prestige och mediernas ställning.

Clyne (1992a:1) anger att teorin om pluricentrism snabbt har funnit fotfäste hos språkforskare i d-områden över hela världen, som kände igen problemställningen. Språkforskare i D-områden däremot måste ofta ta två steg tillbaka för att överhuvudtaget kunna se vad saken gäller. Det är i allmänhet inte motvilja eller nedsättande attityder som ligger bakom den reserverade hållningen i *moderlandet*, utan snarare en självklar uppfattning att det rör sig om *vårt språk*, att det oomtvistade *ownership* ligger i D-

⁴ I Norrby et al. (2012) påpekas att det behövs mera forskning just omkring de pragmatiska och interaktionella aspekterna av det svenska språkbruket i Sverige och i Finland.

⁵ Ett exempel är det nederländska språkområdet, där man kunde bevittna en markant maktförskjutning från Flandern till Holland under 1600-talet.

området.⁶ Språkbrukarna i D-området betraktar sig som rättmätiga ägare och självklara *stake holders* och kräver omedvetet det exklusiva ansvaret för ett språk. Denna tankegång återfinner vi också hos Rudolf Muhr, när han betonar den monocentriska synen som råder i D-området: "this nation pretends to be in 'possession' of this language" (2013:4).

Det är också påfallande att det genomgående finns en större språkmedvetenhet och ett större intresse för språkfrågor i de perifera områdena. Språket är ett lyxproblem för D-området, medan det är en existentiell fråga för d-området. I d-området upplever språkbrukarna en större press att legitimera sitt språkbruk och att bli erkända som fullvärdiga modersmålstalare. Språket har ett högt symboliskt värde som identitetsmarkör, i synnerhet i tvåspråkiga länder.

Detta framgick med all tydlighet från en jämförande analys av nederländskan och svenskan som pluricentriska språk, som utfördes vid Gents universitet. Inom ramen för detta omfattande forskningsprojekt har olika aspekter av nationsbunden variation utforskats i ett jämförande perspektiv. Projektets viktigaste syfte var att undersöka övergripande och generaliserbara mekanismer i nationsbunden variation med utgångspunkt i förefintliga paralleller mellan det svenska och det nederländska språkområdet (Laureys&Bijvoet 2001; Laureys 2001, 2003, 2004 och 2006).

3. Språket som skiljer och förenar

I Clyne (1992a) beskrivs pluricentriska språk som följer:

Pluricentric languages are both unifiers and dividers of peoples. They unify people through the use of language and separate them through the development of national norms and indices and linguistic variables with which the speakers identify (Clyne 1992a:1).

Motsatsparet divergens-konvergens bildar en bra utgångspunkt för studiet av pluricentriska språk. Å ena sidan finns det en strävan att hålla samman språkområdet och att förhindra att de olika varieteterna avlägsnar sig för mycket från varandra och på sikt utvecklas till egna språk; å andra sidan finns det ett visst behov för de olika delarna av språkområdet att profilera sig och att utveckla en egen språklig identitet. Dessa tendenser hänger återigen nära samman med de språkexterna maktförhållandena och med nationsbygget inom respektive del.⁷

⁶ För en närmare utredning av begreppet *ownership* hänvisas till Widdowson (1994).

⁷ Två illustrativa exempel: det serbokroatiska språket har sedan 1990-talet splittrats så att det idag finns två självständiga språk: serbiskan och kroatiskan. Efter den politiska uppdelningen utvecklades nord- och sydkoreanskan till två divergerande språk.

Man kan se en tydlig länk mellan motsatsparet divergens-konvergens och språknormeringsfrågor. Drivande krafter bakom konvergens finns både på det politiska, ekonomiska och kulturella planet. Ur ekonomisk synvinkel finns det alla skäl att skapa eller upprätthålla enhetliga normer. På så sätt undgår man dubbla kostnader när det gäller tryckning av böcker, software-applikationer, dubbning och textning av film- och videomaterial samt utveckling och framställning av läromedel. I synnerhet gör sig dessa argument gällande, när marknaden inte är särskilt stor som t.ex. i det svenska fallet. Ur politisk synvinkel kan det finnas argument för och emot en enhetsnorm, beroende på de utomspråkliga förhållandena mellan de berörda nationerna. En känslig fråga är vem som tar initiativet och vem som avgör, eftersom den ena nationen inte kan bestämma över den andra. Vi stöter på suveränitetsprincipen och det behövs supranationella organisationer eller konventioner för att kunna utforma en gemensam språkpolitik. En särskild politisk dimension utgörs av EU, som främjar konvergens genom sitt krav om att det bara finns en officiell version av det europeiska regelverket på varje officiellt EU-språk. Det innebär t.ex. att den svenska versionen gäller både i Sverige och Finland, den tyska i Tyskland och Österrike, den franska i Frankrike och Belgien. Även med tanke på det tvärnationella kultursamarbetet är det viktigt att bevara enheten i språkområdet, så att t.ex. teatergrupper kan turnera fritt och obehindrat i hela språkområdet, att utländsk skönlitteratur bara behöver översättas i en version, att textade eller dubbade filmer kan distribueras i hela språkområdet, att filmer, TV-program och andra kulturprodukter kan förverkligas som en transnationell samproduktion.

Språkbukarna i D-området tenderar att explicit eller implicit utgå ifrån att deras norm gäller för hela språkområdet, vilket förstärks av att de viktigaste aktörerna för språkets bevarande och förnyelse av hävd befinner sig i D-området. Divergens från denna norm i d-området betecknas följaktligen i D-området ofta som avvikande eller säregnet språkbruk. Avvikelserna ses dessutom som uttryck för språklig osäkerhet och förknippas med bristande kompetens. Från de perifera d-områdenas perspektiv ser man däremot mer nyanserat på saken (Muhr 2004:5 och 2013:18). Visserligen kan det vara så att avvikelser från normen tyder på bristande kunskaper eller på inflytande från ett främmande språk, men samtidigt kan det säregna språkbruket vara ett medvetet val i syfte att markera den egna identiteten, att distansera sig från D-området och att styrka den nationella samkänslan. Muhr hänvisar i detta samband till d-spraket som "a symbol of the successful struggle for national independence and of a positive ethnolinguistic consciousness" (2013:17). Det kan till och med vara tal om ett *motspråk* eller språkligt uppror, som ingalunda kan betecknas som språklig osäkerhet (Ammon 2005:28ff., Laureys 2004:578). Frågan är om det finns utrymme för fler olika normer inom språkområdet. Mestadels håller d-området igen med utvecklingen av en egen kodifierad norm. Denna

återhållsamhet dikteras av ”the anxiety of the cultural elites of creating a new language which would sever the link to the DV (= dominant variety) and by that reduce their linguistic market value” (Muhr 2013:23). För finlandssvenskans del illustreras detta av följande citat:

Ett behov av att dra upp en etnisk gräns med språkets hjälp – att skapa en finlandssvensk identitet med hjälp av den finlandssvenska standardvarieteten och de finlandssvenska dialekterna – kan också ta sig uttryck i ointresse eller ogillande av det sverigesvenska (Tandefelt 1999:6).

Med avseende på finlandssvenskan har bl.a. Mikael Reuter pläderat för att ”se till att klyftan mellan finlandssvenskt och sverigesvenskt språkbruk inte blir för stor” (1987:10). Även hos Reuter och Tandefelt (1991:163) och Nikula (2002:203) hittar man samma resonemang. Reuter skiljer mellan ett *slutet* och *öppet* system ifråga om finlandssvenskt språkbruk. Det *slutna* systemet omfattar finlandssvenska särdrag som är allmänt vedertagna i Svenskfinland, både med avseende på uttal, morfologi och syntax och inte minst med avseende på s.k. lexikala finlandismer. I det *öppna* systemet ingår även tillfälliga översättningslån eller direkta lånord från finskan och en rad finlandismer som betraktas av språkligt medvetna finlandssvenskar som substandard. Var acceptansgränsen går är svårt att avgöra, men det är inte heller så viktigt. Att det finns en gräns är mycket viktigare och att gränsen avgörs i Finland och inte i Sverige är det viktigaste.

Ammon (1995:96) har utarbetat en modell för normativitet, som naturligt kan tillämpas på pluricentriska områden. Han skiljer mellan endonormativitet och exonormativitet, och de olika delarna av ett språkområde placeras på en skala mellan dessa två ytterpunkter, beroende på om normeringen sker innanför eller utanför själva landet. Denna modell understryker det asymmetriska mönstret: D-området är övervägande endonormativ, medan d-området kännetecknas av exonormativitet. Bland annat i språkkontaktsituationer kan språkbrukarna i ett d-område komma under en *dubbel squeeze*: de känner sig klämda mellan den inre normen och den yttre normen. Vad de än väljer, kommer de att kritiseras för bristande solidaritet och deras språkbruk verkar stigmatiserande (Laureys & Bijvoet 2001:204, Laureys 2004:578). För språkbrukaren är det svårt att välja om han/hon skall identifiera sig med D- eller med d-normen. Muhr (2004:7) talar om *linguistic schizophrenia* i detta samband.

Det är överlag så att D-området inte visar ett stort intresse för språksituationen och de språkliga utvecklingarna i d-området. Det råder också bristande kunskaper om de historiska förhållandena, medan d-området ständigt riktar blicken mot D-området, som i mångt och mycket fungerar som en ledstjärna på det språkliga området. Den nationsbundna varietetens betecknas i D-området som en regiolekt och man har föga förståelse för den

språkliga identitet som kännetecknar ett d-område. Dessa attityder avspeglar med all tydlighet det asymmetriska förhållandet (Francard 2001:225ff).

Asymmetrin kommer också till uttryck på många andra sätt. Beteckningen *finlandssvenska* låter fullständigt normalt i svenska öron, medan beteckningen *sverigesvenska* är okänd i Sverige och betraktas i bästa fall som en fackterm. I ordböcker förses natiolektiska ord eller fraser ofta med en kommentar som implicerar att de stämplas som avvikande. Denna typ av metaspråklig kommentar ges dessutom bara i samband med ord eller uttryck som används i d-området; förekommer ett ord eller uttryck däremot uteslutande i D-området, markeras det inte alls som nationsspecifikt (Laureys 1999 och 2006, Francard 2003).

Att man i Sverige inte alltid kan skilja mellan en finlandssvensk modersmålstalare och en finskspråkig finne som har en bra behärskning av det svenska språket, är ett annat intressant utslag av den asymmetriska behandlingen. Det innebär i själva verket att man inte har en inkluderande syn på finlandssvensk modersmålskompetens. Detta står i bjärt kontrast till den hårfina bedömningen av utländsk brytning och den lyhördhet man annars ådagalägger gentemot talare av svenska som andraspråk eller som främmande språk.

Ytterligare ett uttryck för den asymmetriska, något paternalistiska, attityden är de stereotypa omdömena: den finlandssvenska varieteten betecknas som *gullig*, *rolig*, *mysig*, *autentisk* eller *gammaldags*. Hur som helst är det viktigt att notera att språkvarieteten är markerad i D-områdets ögon. Detta måste betraktas som en form av mental etnocentrism.⁸ Om sverigesvenska läroböcker för gymnasiet alls behandlar finlandssvenskan, så sker det typiskt under rubriken *svenska dialekter*⁹. Där klassas det finlandssvenska språkbruket odifferentierat som *östsvenska dialekter*. Man skiljer alltså inte mellan svenskt dialektalt språkbruk och det allmänt vedertagna svenska språkbruket i Finland. Det dras inte heller en parallell till andra språkområden, som t.ex. tyskan i Österrike eller franskan i Belgien eller Schweiz, vilket skulle vara mycket klargörande. Även i svenska läromedel för svenska som främmande språk lyser finlandssvenskan med sin frånvaro. I den akademiska undervisningen av svenskämnet utomlands försummas finlandssvenskan närmast totalt.

När språkbrukare ur D-området och d-området möts, finns det en klar tendens att talarna ur d-området anpassar sitt språkbruk till D-området och i princip aldrig tvärtom. Det hänger naturligtvis ihop med den ovan beskrivna likgiltigheten inför språkliga frågor i D-området, man bryr sig inte och är knappast medveten om skillnaderna. Språkbrukarna i d-området däremot har

⁸ Se bl.a. Muhr & Delcourt:2001 och Provost:2003.

⁹ Se Ylikiiskilä:2006.

lärt sig en hel del om de inbördes skillnaderna och är klart medvetna om att dessa kan ge upphov till missförstånd. Om nu denna språkliga ackommodation är ett resultat av kommunikativ ambition eller snarare ett uttryck för språklig osäkerhet kan diskuteras och bör undersökas närmare.

4. Språkvård och pluricentricitet

Språkvården kan vara organiserad på många olika sätt. I vissa länder är språkvården ett statligt ansvar och därmed starkt centraliserad, i andra länder är språkvården förlagd till olika organisationer, som har en mera privaträttslig status (stiftelser, autonoma institutioner). När det gäller ett pluricentriskt språksamhälle kan det vara intressant att betrakta de olika ländernas roll. Är det fråga om en viss hierarki, finns det mycket kontakt mellan de olika länderna, finns det en gränsöverskridande organisation? Ett intressant exempel är det nederländska språkområdet, som råder över en övergripande binationell institution *De Nederlandse Taalunie*.¹⁰ Denna institution samfinansieras och styrs både av den holländska regeringen och den flamländska delregeringen och måste rapportera till ett *interparlamentariskt ständigt utskott* sammanställt av holländska och flamländska parlamentariker. *De Nederlandse Taalunie* har befogenhet ifråga om rättstavning och terminologi, utger en auktoriserad ordlista, koordinerar språkteknologiska verktyg och korpusar, har en koordinerande roll i fråga om modersmålsundervisningen i Nederländerna och Flandern och har ansvar för nederländskundervisningen i utlandet bl.a. genom en lektorsordning.

I det svenska språkområdet är språkvården organiserad enligt en helt annan modell, som mera avspeglar det asymmetriska förhållandet mellan Sverige och Svenskfinland. *Språkrådet* är Sveriges officiella språkvårdsorgan. Idag utgör *Språkrådet* en del av den övergripande språkmyndigheten *Institutet för språk och folkminnen*. På webbsidan kan man läsa om *Språkrådets* målsättning och främsta uppgifter:

Språkrådet är avdelningen för språkvård inom Institutet för språk och folkminnen. Språkrådet ansvarar för språkvården i Sverige och är Sveriges officiella organ för språkvård och språkpolitik. Språkrådet arbetar med

¹⁰ *De Nederlandse Taalunie* upprättades år 1980 genom ett fördrag mellan Nederländerna och det belgiska Flandern. Följande citat härstammar från den engelska versionen av webbsidan: "The Treaty stipulates that the governments will set joint policy with respect to the Dutch language. In 2004 Suriname joined as an associate member. In addition, the Nederlandse Taalunie also collaborates with Aruba, Curaçao and St Martin. The Taalunie is a unique organisation. Nowhere else in the world does such a treaty exist between countries with the same language" (www.taalunie.org).

svenska, finska, romska och svenskt teckenspråk men har också till uppgift att följa andra språk i Sverige (www.sprakradet.se).

Viktigt att påpeka är att *territorialitetsprincipen* ligger till grund för denna modell: *Språkrådet* ansvarar för språkvården i Sverige och är Sveriges officiella organ för språkvård och språkpolitik. Utöver svenskan arbetar *Språkrådet* med två minoritetsspråk samt med svenskt teckenspråk.

Om vi nu begränsar oss till det svenska språket har *Språkrådet* som främsta uppgift att vara ett stöd för dem som ska använda eller har frågor om svenska, dvs att stå till tjänst för språksamhället och bistå individuella språkbrukare. Det utesluter inte att en finlandssvensk språkbrukare kan vända sig till *Språkrådet*, men det nämns inte explicit och det framgår klart av all kommunikation att det är Sverige som primärt har hand om kodifieringsarbetet när det gäller det svenska språket. Som officiellt organ löser *Språkrådet* också statliga uppdrag och utreder språkpolitiska frågor. I sina publikationer understryker *Språkrådet* att den huvudsakliga uppgiften är att beskriva och kartlägga det faktiska språkbruket i Sverige och att det normativa arbetet är empiriskt baserat.

Utöver *Språkrådet* finns det ett antal andra språkvårdsorgan i Sverige. De flesta är privatägda organisationer, stiftelser eller samarbetsplattformar. Den viktigaste aktören är Svenska Akademien, som ger ut de centrala språkverktygen Svenska Akademiens ordbok, Svenska Akademiens ordlista och Svenska Akademiens grammatik. Därutöver finns samarbetsorgan som Språkvårdsgruppen, Mediespråksgruppen, Svenskläraryöreningen och yrkesföreningen för Språkkonsulter i svenska, som alla är viktiga opinionsbildare med en exklusiv förankring i Sverige. En institution med ett mer specifikt ansvar är Terminologicentrum TNC. På webbsidan anges att TNC är "Sveriges nationella centrum för terminologi och fackspråk" och att det statliga bidraget är avsett "att verka för en effektiv fackspråklig kommunikation i svenskt näringsliv och i samhället".

Även i Finland har den främsta språkvårdsorganisationen ett nationellt uppdrag. Institutet för de inhemska språken ansvarar för Finlands två nationalspråk, finskan och svenskan och därutöver även för samiskan. Svenska avdelningen har tre huvudsakliga uppgifter: språk- och namnvård, ordboksarbete och forskning. Avdelningens arbete koncentrerar sig på det svenska språkbruket i Finland och riktar sig främst till finlandssvenskar. Det understryks att avdelningen upprätthåller en nära kontakt med *Språkrådet* i Stockholm. Terminologicentralen/Sanastokeskus TSK har precis som sin svenska motpart en utpräglad nationell profil. Visserligen betonas samarbetet inom den nordiska organisationen Nordterm, men ett särskilt bilateralt samarbete med den svenska systerorganisationen lyfts inte fram. Just på terminologiområdet kan det i ett tvåspråkigt land som Finland vara tal om en dubbel avvägning: antingen föredrar man svenska termer som visar överensstämmelse med Sverige eller man riktar sig snarare efter det finska

mönstret. I det senare fallet uppstår ofta lånöversättningar från finskan, som inte är lexikaliserade i Sverige. Det är ett typiskt exempel på divergens och välgrundad natiolektisk variation.

I och med att det finns många olika behov att tillgodose av många olika institutioner kan det lätt uppstå delade meningar och motsatta prioriteringar. Språkvård i ett pluricentriskt språkområde handlar följaktligen också om balansgång, samspel och konflikthantering. Tillämpat på de svenska förhållandena måste man dra slutsatsen att det är Sverige som primärt har hand om det språkliga kodifieringsarbetet. Även om det aldrig är tal om språklig imperialism, förutsättes implicit att arbetet gäller det svenska språket överlag. Visserligen uppmärksammas det finlandssvenska språkbruket i viss mån, men det råder ingen tvekan om att det är subsidiär information. Den svenska språkvården i Finland däremot är klart orienterad mot det finlandssvenska språkbruket och generaliserar inte sina synpunkter eller rekommendationer till att gälla även i Sverige¹¹.

5. Bortom nationalstaten: på väg mot det virtuella språksamhället

I dagens läge är det kanske litet naivt att tillskriva de statliga och institutionella aktörerna alltför stor makt. Våra språksamhällen måste mer och mer definieras som marknadsbaserade *communities*, där både medierna och medieindustrin samt den internationella softwareindustrin, sökmaskiner och internetkorporar har ett stort inflytande. Dessutom spelar också globaliseringsprocessen och engelskans frammarsch som världsomspännande *lingua franca* en stor roll, vilket gör det mera besvärligt för nationerna att upprätthålla sin traditionella roll att slå vakt om nationalspråket/en.¹²

I standardiserings- och kodifieringsprocessen spelar elektroniska verktyg som stavningskontroll, korrekturläsningshjälp och översättningshjälp en allt större roll. De multinationella softwareföretagen har därmed fått en stark ställning och är med om att bestämma över språkbruket. Dessutom har

¹¹ Detta framgår också klart av diskursen i de respektive språkhandlingsprogrammen. Rapporten *Mål i mun* (2002) kom till som ett statligt uppdrag i Sverige och rapporten *Tänk om...* (2003), författad av Marika Tandefelt, fokuserar klart på de finlandssvenska förhållandena.

¹² Territorial unification has traditionally been the key to national control over languages. It allowed nation-states to set linguistic standards, work out language-planning policies, control the language curricula in the education system, and use language as a major component in the construction of national identity. In the market-based linguistic system, however, territorial unification will probably not be possible to the same extent as it was (Dor:2004:111).

många språkliga novationer sitt ursprung i mediespråket och i elektroniska kommunikationsformer som mejl, sms, chatt och bloggar. Språket i medierna är mönsterbildande för det bredare språksamhället. De stora tidningarna, etermedierna och ett antal stora företag har också egna språkkonsulter. Dessa aktörer spelar direkt eller indirekt en viktig roll för den allmänna opinionen i språkriktighetsfrågor och bidrar till att styra utvecklingen, men de har ingen formell befogenhet att sätta upp regler för språket. Denna utveckling väcker nya frågor omkring vem som har makt över och äger språket och får oss till att omdefiniera rollerna.

Den territoriala principen förlorar terräng, i och med att ett språksamhälle konstituerar sig självt inte bara som en reell, utan även som en *virtual community*. I denna ingår även alla modersmålstalare som inte är bosatta i territoriet samt alla språkbrukare som är bosatta där, men som inte är genuina modersmålstalare. Bilden blir mycket brokig: det svenska språksamhället består inte bara av svenskspråkiga svenskar och finlandssvenskar bosatta i Sverige resp. Finland, utan även av svenskar och finlandssvenskar som befinner sig utanför Sverige och Finland tidvis eller permanent, samt av alla invandrare som har svenska som andraspråk. Det är denna komplexa och dynamiska gemenskap som i själva verket kan göra anspråk på att äga svenska språket.

6. Strategier för framtiden

För att stärka det svenska språket både i Sverige och i Finland måste medvetenheten kring den nationsbundna variationen ökas och den vidgade repertoaren användas som en resurs. Det är också angeläget att det skapas ett större förhandlingsutrymme inom språkområdet och en bredare acceptans av det faktum att svenskan i Finland och svenskan i Sverige fungerar på olika premisser, vilket alltid kommer att leda till en variation inom språket. Det behövs mera forskning om konsekvenserna av pluricentrism både med avseende på det svenska språkets utveckling och på det svenska språksamhällets framtida ställning i en global kontext. Sådan forskning kan även bidra till en bättre insikt i pluricentriska språk överlag och underlätta språkplanering och språkpolitik. Särskilt intressant är att undersöka vilka aspekter och mekanismer som är förankrade i ett konkret språkområde och vilka som är generaliserbara.

Litteraturlista

- Ammon, Ulrich 1995. *Die deutsche Sprache in Deutschland, Österreich und der Schweiz. Das Problem der nationalen Varietäten*. Berlin/ New York: Walter de Gruyter.
- Ammon, Ulrich 2005. Standard und Variation: Norm, Autorität, Legitimation. I: Eichinger, Ludwig M. & Kallmeyer, Werner (red.): *Standardvariation. Wie viel*

- Variation verträgt die deutsche Sprache?* Berlin / New York: Walter de Gruyter. S. 28–41.
- Bijvoet, Ellen & Laureys, Godelieve 1999. Svenska och nederländska som pluricentriska språk – en jämförelse. I: *Språkbruk* 4. S. 10–15.
- Clyne, Michael 1989. Pluricentricity: national varieties. I: U. Ammon (red), *The Function and Status of Languages and Language Varieties*. Berlin: De Gruyter. S. 358–71.
- Clyne, Michael (red) 1992. *Pluricentric Languages. Differing Norms in Different Nations*. Berlin/ New York: Mouton de Gruyter.
- Clyne, Michael 1992a. Pluricentric Languages – Introduction. I: M. Clyne (red), *Pluricentric Languages. Differing Norms in Different Nations*. Berlin/ New York: Mouton de Gruyter. S. 1–9.
- De Swaan, Abram 1998. A political sociology of the World Language System: the Dynamics of language spread. *Language Problems and Language Planning* 22 (2). S. 109–128.
- Dor, Danny 2004. From Englishization to Imposed Multilingualism: Globalization, the Internet, and the Political Economy of the Linguistic Code. *Public Culture* 16 (1). S. 97–118.
- Francard, Michel 2001. Le français de référence : formes, normes et identité. I: Francard, M., Geron G. & Wilmet, R. (red). *Le français de référence. Constructions et appropriations d'un concept*. Cahiers de l'Institut Linguistique de Louvain 27/1-2. Louvain. S. 223–240.
- Francard, Michel m.fl. 2003. Les 'belgicisms' sont-ils 'belges' ? La nomenclature du Dictionnaire du français en Belgique. I: Nobel, Pierre (red), *Variations linguistiques. Koinè, dialectes, français régionaux*. Besançon : Presses universitaires de Franche-Comté. S. 137–150.
- Laureys, Godelieve 1997. Mellan nationalstat och europeisk union. En jämförelse mellan Norden och Benelux. I: M. Saari m.fl. (red), *Norden och Europa - brott eller kontinuitet?*, Helsingfors. S. 16–26.
- Laureys, Godelieve 1999. Den svensk-nederländska ordboken. En bidirektionell ordbok i ett dubbelt binationellt perspektiv. I: Martola m.fl. (red), *Nordiska studier i lexikografi* 4. Helsingfors. S. 249–255.
- Laureys, Godelieve 2001. Flamländskan och finlandssvenskan: två stridbara lillasysstrar. I: Blomqvist, M. (red), *Våra språk i tid och rum. (Meddelanden från Institutionen för nordiska språk och nordisk litteratur vid Helsingfors universitet B:21)*, Helsingfors. S. 68–81.
- Laureys, Godelieve 2003. Fokus på språket. Om språkdebatten i den sverigesvenska, finlandssvenska, holländska och flamländska dagspressen. I: Lönnroth (red), *Från Närpesdialekt till EU-svenska*. Tampere University Press. S. 75–94.
- Laureys, Godelieve 2004. Over belgicismen en finlandismen. I: De Caluwe m.fl. (red), *De schatbewaarder van de taal*. Academia Press, Gent. S. 567–582.
- Laureys, Godelieve 2006. Pluricentrische taalvariatie in bilinguale woordenboeken. Een strikte noodzaak of een overbodige luxe? I: De Caluwe & Van keymeulen (red), *Voor Magda*. Academia Press. Gent. S. 371–386.
- Laureys, Godelieve & Bijvoet, Ellen 2001. Binationella variationsmönster i det svenska och det nederländska språkområdet. I: *Tijdschrift voor Skandinavistiek*, 22 (1). S. 203–222.

- Muhr, Rudolf 2004. Language Attitudes and language conceptions in non-dominating varieties of pluricentric languages. I: *Trans Internet-Zeitschrift Kulturwissenschaften* 15. Graz. S. 1–8.
- Muhr, Rudolf 2013. Linguistic dominance and non-dominance in pluricentric languages. A preliminary typology. www.oedeutsch.at.
- Muhr, R. & Delcourt, Chr. 2001. Les Langues Pluricentriques. I: *Revue Belge de Philologie et Histoire* Fascicle 79. S. 779–805.
- Muhr, Rudolf, Norrby Catrin, Kretzenbacher, Leo & Carla Amoros 2012. *Non-Dominant Varieties of Pluricentric Languages. Getting the Picture. In Memory of Michael Clyne*, Frankfurt am Main : Peter Lang. 47–60.
- Muhr, Rudolf m.fl. (red.) 2013. *Exploring linguistic standards in non-dominant varieties of pluricentric languages = Explorando estándares lingüísticos en variedades no dominantes de lenguas pluricéntricas*. Frankfurt am Main, Peter Lang.
- Mål i mun - Förslag till handlingsprogram för svenska språket. Slutbetänkande av Kommittén för svenska språket. 2002. Stockholm: SOU 2002:27.
- Nikula, Kristina 2002. Är valet av norm för finlandssvenskan legitimt? I: S. Björklund m.fl. (red), *Språk som formar vår(l)den. Festskrift till Christer Laurén på 60-årsdagen*. Vaasa: Vaasan yliopisto. S. 199–208.
- Norrby, C., Wide, C., Lindström, J. & Nilsson, J. 2012. Finland Swedish as a non-dominant variety of Swedish – extending the scope to pragmatic and interactional aspects. I: Muhr, R. m.fl. (red), *Non-Dominant Varieties of Pluricentric Languages: Getting the Picture. In memory of Michael Clyne*. Frankfurt am Main: Peter Lang. S. 47–60.
- Provost, Valérie, m.fl. 2003. Stigmatisation sociale et comportements linguistiques: le lexique menacé . I : *Revue Internationale de Psychologie Sociale* 16. S. 177–200.
- Reuter, Mikael 1987. Vad är Finlandssvenska? *Språkbruk* 1. S. 3–10.
- Reuter, Mikael & Tandefelt, Marika 1991. Myter om finlandssvenskan. Porträtt av en debatt. I: S. Fries m.fl. (red), *Stilistik och Finlandssvenska: en samling artiklar tillägnade Birger Liljestränd den 25 juni 1991*. Nordsvenska 8. Umeå: Umeå universitets tryckeri. S. 152–168.
- Tandefelt, Marika 1999. Finlandssvenskan i tusen år – del två. Medborgare i republiken Finland. *Språkbruk* 4. S. 3–9.
- Tandefelt, Marika 2003. *Tänk om... Svenska språknämndens förslag till handlingsprogram för svenskan i Finland*. Helsingfors: Forskningscentralen för de inhemska språken i Finland.
- Ylikilä, Antti 2006. Bilden av sverigefinländare, finländare, finska i Sverige, finska och Finland i läroböcker i svenska och historia samt i dagstidningar. I: J. Lainio (red), *Utbildningsval, sociala karriärer, språkliga kompetenser och identiteter*. Rapporter från Finskt språk- och kulturcentrum 6. Eskilstuna: Mälardalens högskola.
- Widdowson, H. G. 1994. The Ownership of English. *TESOL Quarterly* 28 (2). S. 377–389.
- www.kotus.fi
- www.taalunie.org
- www.sprakradet.se
- www.svenskaakademien.se
- www.tnc.se
- www.tsk.fi

En brevkedja från 1899 – utbyte av varor och tjänster

Hanna Lehti-Eklund och Beatrice Silén

Bakgrund

Syftet med vår artikel är att studera köpeförhandlingar i en brevkedja från år 1899¹. Den ena skribenten är fabrikören Paul Sinebrychoff (Helsingfors) och den andra häradshövdingen Axel Durling (Stockholm). Båda är hängivna konstsamlare². Förhandlingarna gäller en tavla som ägs av Durling och som Sinebrychoff vill köpa samt en silverkanna³ som Sinebrychoff har och som Durling vill få i sin ägo. Tavlan *Flöjtblåsande gosse* är målad av Lorens (också Lorentz) Pasch den äldre 1734/1737. Silverkannen som ursprungligen har tillhört major Gabriel Gyllenståhle och vars vapen graverats i kannans botten 1678 påstås av Durling ha varit en släktklenod. En relevant detalj är att Durling också letar efter en annan kanna som han kunde erbjuda Sinebrychoff i utbyte mot silverkannen. Förhandlingen leder till att tavlan köps av Sinebrychoff men silverkannen stannar också i Helsingfors⁴.

En längre obruten brevkedja möjliggör studiet av hur ett resultat förhandlas fram. Vi kommer parallellt att studera hur förhandlingsprocessen dialogiskt framskrider och hur de olika faserna i förhandlingarna språkligt realiserar. Följande frågor ställs i analysen:

¹ Brevkedjan ingår i en större brevsamling som finns tillgänglig tack vare Sinebrychoffs konstmuseum i Helsingfors.

² Paul Sinebrychoff (1859–1917) verkade som verkställande direktör för P. Sinebrychoffs spritfabriks aktiebolag i Helsingfors 1881–1892 och för Ab P. Sinebrychoff 1886–1917. Se <http://www.kansallisbiografia.fi/talousvaikuttajat/?iid=234>. Axel Durling levde 1861–1934.

³ Silverkannen är en dryckeskanna av Gudmund Falk. Se <http://www.sinebrychoffintaidemuseo.fi/tutustumuseoon/kokoelmat>

⁴ Numera finns båda på Sinebrychoffs konstmuseum i Helsingfors. Se <http://www.sinebrychoffintaidemuseo.fi/>

- Vilka återkommande referenter, det vill säga ledfamiljer är centrala för förhandlingen? Hur kopplas variation i deras uttryck till förhandlingsläget?
- Hur realiseras språkhandlingarna krav och erbjudanden i de olika faserna i förhandlingen?

Material och metod

Den brevkedja som vi undersöker består av 22 brev och ett telegram som skickades mellan 21.6.1899 och 15.12.1899 mellan Paul Sinebrychoff (Helsingfors) och Axel Durling (Stockholm). Tretton av breven är skrivna av Durling och tio av Sinebrychoff. Ett brev i kedjan verkar ha gått förlorat. I brevkedjan förhandlas även om uppköp av andra tavlor där Axel Durling är den säljande och Paul Sinebrychoff den köpande parten, men i denna artikel koncentrerar vi oss enbart på de partier som handlar om tavlan *Flöjtblåsande gosse* och silverkannan. Förhandlingen har tydligen påbörjats något innan det första brevet där Durling tackar Sinebrychoff för fotografier av en dryckeskanna.

Topikerna i förhandlingen analyseras genom att identifiera de viktigaste nominala konstituenterna som ideligen återkommer och som skapar sammanhang i brevkedjan. Nyström (2004) har tillämpat metoden för att analysera referensbindning och ledfamiljer i enskilda texter (se också Nyström 2000a och 2000b). Den aktuella analysen fokuserar på att frilägga de referenter som skapar de mest centrala ledfamiljerna i förhandlingen. Analysen tar fasta på när och på vilket sätt de omnämns i breven samt hur de kopplar till vad som sker i förhandlingen. Referensbindningen berörs i samband med benämningarna av referenterna.

Eftersom det i breven handlar om att köpslå om tavlor och andra konstföremål kan man förvänta sig att i dem finna både krav och erbjudanden. I vår analys har utgångspunkten varit den funktionella grammatikens syn på språkhandlingar. Krav betraktas som en av de generella språkhandlingarna, vilket bland annat innebär att det i svenskan finns en kongruent uttrycksform för krav, nämligen uppmaningssatsen (Holmberg & Karlsson 2006:52–55). I materialet uttrycks emellertid kraven endast vid ett tillfälle som en uppmaningssats. För övrigt uttrycks kraven inkongruent, i några fall med frågor men huvudsakligen i form av påståendesatser. I analysen studerar vi hur sättet att framställa krav och erbjudanden varierar beroende på förhandlingsläget och på hur skribenterna verkar bedöma sin position i förhandlingarna.

Brevväxling och förhandlingar

För vår analys är det viktigt att definiera hur vi ser på brevväxling, brevkedja och förhandling. Brevväxling har ofta jämförts med interaktion ansikte mot ansikte (se Adam 1998:39–41 och Kerbrat-Orecchioni 1998). Ibland har brev setts som ett samtal med en icke närvarande person. Det är framför allt i öppnings- och avslutningsfraserna och i sättet att kommentera det den andra skrivit som det dialogiska kommer fram. Även om brevet till sin natur är monologiskt på så sätt att det vanligen produceras av en enda skribent har det alltså vissa likheter med muntlig kommunikation. Detta blir särskilt tydligt i en brevkedja där de olika breven följer på varandra som turerna i ett samtal (jfr Kerbrat-Orecchioni 1998:19). Detta framträder också i vårt fall där breven utgör led i en förhandlingsprocess. Som Siess (2010:3) påpekar innebär förhandlingar alltid samarbete och interaktion mellan två partner i ett försök att uppnå samförstånd. Syftet med förhandlingar är att lösa ett problem med hjälp av interaktionen (Firth 1995a:11).

Förhandlingen i vårt material motsvaras bäst av den definition som Wagner (1995:12) presenterar: A (Durling) har målsättning X (få silverkanna), B (Sinebrychoff) har målsättning Z (köpa tavlan). X kontrolleras av B, Z av A. Följden är att A och B måste förhandla. I vårt fall kompliceras förhandlingen dessutom av att B i utbyte mot X vill ha Y (byteskannen) som A har lovat att skaffa.

Topikutvecklingen

I brevkedjan finns fyra centrala ledfamiljer som byggs upp av omnämmanden av fyra led: silverkannen som kallas *den Gyllenståhlska kannan*, tavlan som skribenterna kallar *Flöjtblåsaren*, det pris som förhandlas fram samt en så kallad byteskanna. Nedan redogörs för hur leden kronologiskt bildar ledfamiljer och hur olika benämningar på leden hör ihop med förhandlingsläget.

De centrala ledfamiljerna

I figur 1 visas strukturen av de fyra ledfamiljerna (x) i kronologisk ordning. Datumet och skribenten framgår av kolumnen till vänster. Vi ser att den Gyllenståhlska kannan är med i förhandlingarna från första början men försvinner därifrån i november. Före det avbryts förhandlingarna på en månad i september–oktober då skribenterna gör upp affärer om andra tavlor. Också frågan om byteskannen hänger med ända fram till oktober. *Flöjtblåsaren* dyker upp i det andra brevet i brevväxlingen, men priset tas upp till förhandling först i slutet av augusti.

1899	Kannan	Flöjtblåsaren	Priset	Byteskannan
AD 21.6	x	-	-	x
PS 13.7	x	x	-	x
AD 22.7	x	-	-	x
PS 7.8	x	-	-	x
AD 17.8	x	-	-	x
PS 23.8	x	x	-	-
AD 28.8	x	x	x	x
PS 31.8	x	x	x	x
AD 3.9	x	x	x	-
PS 7.9	x	x	x	x
AD 10.9	x	x	x	x
PS 13.9	x	x	-	-
AD 20.9	-	-	-	x
AD 28.9	-	-	-	-
PS 2.10	-	-	-	-
AD 8.10	x	x	x	x
PS 13.10	x	-	-	x
AD 16.10	x	-	-	x
AD 12.11	x	x	x	-
PS 17.11	-	x	x	-
AD 29.11	-	x	x	-
PS 12.12	-	x	x	-
AD 15.12	-	-	x	-

Figur 1. Ledfamiljerna *Den Gyllenståhlska kannan*, *Flöjtblåsaren*, *priset på Flöjtblåsaren* och *byteskannan* i brevkedjan.

Alla belägg på objekten i de tre första kolumnerna, silverkannan, tavlan och priset, utgörs av modifierad identitet (Nyström 2004:41). Referenterna är genomgående desamma men benämningarna varierar mellan nominalfraser och pronomen. I fråga om byteskannan är bindningarna däremot inte identitetsbindningar eftersom referenten både utgörs av tilltänkta och olika befintliga exemplar på en möjlig byteskanna.

Av det första brevet i kedjan (21.6.1899) framgår att Durling starkt önskar att få återbörda silverkannan till sin egen släkt. Redan i den första meningen i brevet kopplar han ihop kannan med sin släkthistoria genom de vapen som finns på dess botten. Han kallar kannan först *den [i] Eder ego befintliga dryckeskanna/ den i Eder ego varande kannan* men övergår i nästa stycke till att skriva om *den Gyllenståhlska kannan*. Med possessivattributet och

prepositionsfrasen markerar Durling alltså att han betraktar Sinebrychoffs ägarroll endast som tillfällig. Attributet *Gyllenståhlska* däremot blir bestående i brevväxlingen och därefter kallas kannan för det mesta *den Gyllenståhlska kannan* av båda parterna.

Tavlan *Flöjtblåsande gosse* av Pasch introduceras av Sinebrychoff 13.7.1899 i förhandlingen nästan som i förbigående då han nämner att han "skulle hafva godt öga" till "Eder 'flöjtspelare'". Sinebrychoff kallar tavlan flöjtspelare också 23.8 då han på nytt tar upp frågan om tavlan med att ställa en direkt fråga: "Huru blir det med Eder 'flöjtspelare'"? I sitt svar (28.8) begär Durling ett anbud på tavlan av Sinebrychoff och kallar den för "min flöjtblåsare". Hädanefter kallas tavlan av båda för *Flöjtblåsaren*. Det officiella namnet *Flöjtblåsande gosse* används inte i brevväxlingen. Förhandlingarna gäller således inte enbart uppköpet utan också indirekt vad de centrala referenterna ska kallas. Både för kannan och för tavlan förhandlar deltagarna fram en egen benämning som efter en viss vacklan etableras i brevväxlingen. I detta fall är det Durling som myntar namnen.

Priset på *Flöjtblåsaren* diskuteras i elva brev i två faser: i augusti–september och i november–december samt i ett ensamt inlägg av Durling i oktober. I samband med att Durling för första gången begär ett anbud av Sinebrychoff antyder han att priset ska vara högt för "den erhållna köpeskillings storlek" skulle trösta honom (22.8) om han ger ifrån sig sin tavla. Efter att Sinebrychoff kommit med det direkta anbudet "högst Ettusen femhundra kronor" (31.8) anges och kommenteras priset explicit varje gång med konstruktionen "attribut + antal + kronor".

Det finns ett undantag till detta. När förhandlingarna återupptas, efter att de i början av september tycks stranda, vågar skribenterna inte uttrycka direkta priser. Prisförslagen antyds genom att skribenterna hänvisar till andra tavlor som indirekt anger priset på *Flöjtblåsaren*. Samtidigt sker det prismässigt en avsevärd förhöjning med 1500 kronor. I sitt brev 3 september hänvisar Durling nämligen till ett annat porträtt som "såldes i våras /.../ för något obetydligt under 3,000 kronor" och jämför därefter *Flöjtblåsaren* med det utan att direkt ange ett prisförslag. I sitt negativa svar (7.9) att han inte vill betala "ett högre pris än det, för hvilken den utomordentliga Greve de St. Priest gick på auktionen" antyder Sinebrychoff indirekt ett pristak. I jämförelse med den normala explicita konstruktionen är nominalfrasen mycket komplex.

Efter att pristaket fastslagits syftar skribenterna på referenten priset med konstruktionen "attribut + antal + kronor" i resten av brevväxlingen. Som exempel kan nämnas Durlings kommentarer om (8.10) "det begärda priset 3.500 kronor" och "ett sista pris till Eder 3.100 kronor" (12.11). Sinebrychoff accepterar "det kolossala priset af 3000 kronor" (17.11). Som ovan i fråga om kannan kan skribenten kommentera sin inställning till huvudordet i attributet. På tre månader har priset ökat från 1500 som Sinebrychoff föreslog till Durlings krav 3500 för att sjunka till 3100.

Ledfamiljen *byteskannen* inbegriper olika, både tilltänkta och befintliga referenter, ofta med ganska komplexa attribut. Sinebrychoff vill i utbyte mot *den Gyllenståhlska kannan* ha ”en i mitt tycke vackrare och värdefullare kannan” (13.7) som Durling erbjudit sig att leta efter. Senare i brevväxlingen hittar denne också olika kannor. Tyvärr har ”den silfverkanna, som omtalas uti Edert senaste bref, blifvit redan före sommaren i år försåld” (Durling 10.9). Också Durlings sista försök i oktober att få Sinebrychoff att i utbyte ta ”den af mig förut omskrifna verkligen fina och praktfulla, antika silfve[r] kannan” (8.10) misslyckas. Under Sinebrychoffs besök i Stockholm i oktober strandar Durlings försök att inkludera den Gyllenståhlska kannan i förhandlingen. Det framgår dock inte av breven vad detta beror på.

Attributen i ledfamiljerna

Bruket av attribut i leden verkar höra ihop med att brevsribenten utför en viss typ av språkhandling. I samband med anbud specificerar Sinebrychoff explicit tavlans namn genom att ange målaren. Det här framgår av två brev (31.8 och 17.11) då tavlan kallas *Flöjtblåsaren af L. Pasch d.ä.* Också bruket av det personliga pronomenet *min* eller *Eder* verkar ha strategisk betydelse. Vi såg redan att den 28 augusti då Durling begär ett anbud av Sinebrychoff på *Flöjtblåsaren* och nämner försäljningen av tavlan som ”den stora uppoffringen” kallar han tavlan för ”min ’flöjtblåsare’”. I sitt svar kontrar Sinebrychoff genom att kalla den Gyllenståhlska kannan för ”min dryckeskanna”. Han vill endast avstå från kannan mot en annan likadan.

När Sinebrychoff 7.9 kommer med ett erbjudande efter strandade prisförhandlingar går han också med på att avstå från dryckeskannen (se nedan). Det bör dock noteras att han i kompromissförslaget fortfarande kallar den ”min vackra värdefulla Gyllenståhlska kannan”. Genom attributen framhävs ägandeskapet av kannan och tavlan turvis i förhandlingarna.

I brevet 12.11 då Durling ger sitt sista pris på *Flöjtblåsaren* nämns den Gyllenståhlska kannan för sista gången. Durling skriver om ”mitt eventuella förvärf af Gyllenståhlska kannan”. Bruket av ”eventuel” tyder på en viss osäkerhet om huruvida kannaffären kan ros iland och är också ett tecken på att Durling tar ett strategiskt steg bakåt i förhandlingarna. Därefter försvinner kannan ur brevväxlingen. Med hjälp av attributen i leden kan skribenterna alltså ytterligare markera sin position i förhandlingarna och betona betydelsen av de språkhandlingar som de utför.

Språkhandlingarna

När Durling för första gången framför sin önskan att få överta den Gyllenståhlska kannan gör han det i en 48 ord lång mening genom att föreslå en byteshandel. Orsaken till den inlindade formuleringen kan sannolikt sökas

i att språkhandlingen krav ofta uppfattas som obekväm och kan framstå som ofördelaktig för mottagaren. Då sändaren ställer ett krav och ber om en tjänst eller vara gör han det i första hand för att tillfredsställa sina egna behov, medan det är mottagaren som ska handla (jfr Stevanovic 2013:60). Man kan notera att Durling i sitt förslag försöker framhäva det som kan uppfattas som fördelaktigt för Sinebrychoff, men tonar ner det egna kravet.

- (1) Jag skulle därför vilja föreslå att, om jag kan erbjuda Eder såsom byte någon dylik kanna, som kan tillfredsställa Edert konstsinne, så kanske Ni icke ställer Eder alldeles afvisande mot mitt lifliga önskningsmål att förvärfva den i Eder ego varande kannan, som för mig har sitt särskilda affektionsvärde??? (21.6)

I sin första anhållan om att få ta över den Gyllenståhlska kannan kan man se att Durling använder sig av olika mildrande strategier. Genom att ange att det rör sig om ett förslag, använda modalitetsmarkörer för vag sannolikhet (*skulle, kan, kan, kanske*) och avsluta med tre frågetecken anger han att han är öppen för förhandlingar. Hans eget krav tonas ner genom att framställas i en nominalfras (*mitt lifliga önskningsmål att ...*). Dessutom kombinerar han sitt krav med ett erbjudande. I detta skede när utgången av förhandlingarna är fullständigt öppen väljer Durling med andra ord ett indirekt och komplext sätt att framställa sitt krav.

Det är uppenbart att de formuleringar såväl Durling som Sinebrychoff använder sig av är beroende av hur de uppfattar sin roll i förhandlingarna. I fråga om byteskannan kan Sinebrychoff anses ha den starkare positionen. Det syns i relativt direkt framställda krav från Sinebrychoffs sida. I ett brev från den 7 augusti radar Sinebrychoff upp krav på byteskannan. Kraven blir starkt förpliktande genom användningen av modalitetsmarkörerna *inte får* och *bör*.

- (2) Till vägledning får jag i sådant afseende meddela att den kanna jag tillbyter mig inte får vara af nyare datum utan minst lika gammal som Gyllenståhlska kannan och vara försedd med känt adligt vapen samt rika [örneringar] i drivet arbete hvarjämte dess historia bör vara känd, åtminstone hvem den ursprungligen tillhört. (7.8)

När skribenterna förstått att den andra är angelägen om att få den Gyllenståhlska kannan respektive *Flöjtblåsaren* kan de utnyttja detta. Det de själva önskar kan göras till villkor för att den andra ska få igenom sina krav. Man kan notera att modalitetsmarkören *bör* och *om* strukits under i Durlings brev från den 28 augusti.

- (3) I en blifvande liqid, om affär blir af beträffande ”flöjtblåsaren”, bör Gyllenståhlska kannan ingå för cirka 1,100 kronor. (28.8)

Även om skribenterna i början gett varandra ytterst vaga löften om att gå med på den andras krav⁵ är de uppenbart övertygade om att affär blir av i början av förhandlingarna. Detta syns i direkta och skarpa priskrav och svar på den andras bud. Ännu den 10 september verkar Durling vara övertygad om att han kan diktera villkor: "Priset på "flöjtblåsaren" sänker jag icke under 3,500 kronor." Man kan notera att negationen är understruken, vilket tydligt visar att priset inte är förhandlingsbart. I samma brev ber han också Sinebrychoff meddela om han antager hans "bestämde pris" på "flöjtblåsaren". Durling har tydligen uppfattat Sinebrychoffs intresse för tavlan och sett sina möjligheter att få ut ett gott pris för den. Också i sina svar på erbjudanden eller krav är både Durling och Sinebrychoff i början av brevväxlingen direkta. Svaren formuleras oftast som huvudsatser med verbet i indikativ. Ofta handlar det precis som i exempel 4 om *vilja*. I svaren kan man notera uttryck som *villig* och *vill/vill icke*.

- (4) För "flöjtblåsaren" af L. Pasch d.ä. är jag villig att betala högst Ettusen femhundra kronor. (31.8)

I början av september verkar förhandlingarna som nämnt ha strandat. Detta nya läge i förhandlingarna och osäkerheten på om affär överhuvudtaget kan bli av avspeglas i sätten skribenterna formulerar sig på. Formuleringarna blir mer indirekta och komplexa, vilket bland annat syns i att olika språkhandlingar kopplas till varandra såsom i Durlings inledande förslag. I Durlings priskrav kan man se det i att han börjar koppla dem till erbjudanden eller varningar om att det finns andra spekulanter på tavlan. Också svaren blir mindre direkta. I stället visar skribenterna att de haft svårt att förstå varandra, de smickrar varandra som konstkännare och kommer med erbjudanden som de hoppas ska tillfredsställa den andra.

Utdrag 5 hämtat ur ett brev Sinebrychoff skriver den 7 september får här illustrera förändringarna i framställningssätten.

- (5) Jag hoppas att Ni icke på något sätt känt Eder stött af mitt förra anbud på "flöjtblåsaren"? Men jag kunde icke då förstå, att Ni ställer denna tafla högre än den älskeliga "La belle"!

Nu vet jag det och tager jag dessutom i betraktande den välvilja Ni hittills visat mig, ville jag bra gärna försöka återgälda densamma. Det är därför jag också nu beslutit att erbjuda Eder för flöjtblåsaren samma pris, som det för hvilket "Grefve de St. Piest (sic!) gick, och att i samband därmed afstå min vackra värdefulla Gyllenståhlska dryckeskanna emot att i utbyte få en annan sådan. För att dessutom underlätta affären får jag meddela att jag icke vidare håller på att byteskannen skall vara försedd

⁵ Jag vill därmed dock inte helt och hållet afböja möjligheten för Eder att bekommen densamma (PS 13.7)

med vapen och äga historik. Hufvudsaken är att kannan är antik och värdefull, icke minst i konstnärligt hänseende. (7.9)

Utdraget inleds med något som närmast måste betraktas som en ursäkt. Han fortsätter med att smickra Durling för hans *välvilja* och understryker sin egen goda vilja med både modalt hjälpverb (*ville*) och modala adverbial (*bra gärna*). Dessutom ser man här det som ofta förekommer i förhandlingarna mellan Durling och Sinebrychoff: Den som vill ha något av den andra kopplar sitt krav till ett erbjudande. Här *erbjuder* Sinebrychoff ett pris för tavlan, samtidigt som han *avstår* från dryckeskannan. Uppoffringen görs större genom att kannan beskrivs som *vacker* och *värdefull*. Dessutom *underlättar* han *affären* genom att sänka kraven på byteskannan. Sinebrychoff ber aldrig i sitt brev att få köpa tavlan, trots att Durling i sitt föregående brev (3.9) mer eller mindre låtit förstå att affären med *Flöjtblåsaren* inte längre är tänkbar annat än under ytterst hypotetiska omständigheter. I stället kommer han med erbjudanden som kan leda till att han får tavlan.

Avslutande reflektioner

I denna artikel har vi utgått från ett unikt material där vi har kunnat följa med en förhandling från 1899. Det är fråga om en dialogisk process som framskrider under ett halvt år. De olika faser man kan urskilja i processen finns dokumenterade i breven och har lämnat språkliga spår. Genom en analys av centrala topiker och språkhandlingar har vi följt några av de språkliga spåren genom brevväxlingen.

Den inledande fasen utmärks av att Sinebrychoff och Durling enas om benämningarna på de föremål som förhandlingen handlar om. Samtidigt inleds förhandlingarna med indirekta, försiktigt framställda krav. När förhandlingarna väl är igång och båda parter verkar tro att affär blir av blir tonen skarpare. Skribenterna betonar sin position som ägare av det föremål den andra vill ha genom användningen av possessiva pronomen och beskrivande adjektiv som höjer föremålens värde. Priskraven anges direkt som attribut + antal + kronor. I denna fas är också språkhandlingarna direktare. Och det egna kravet framställs ofta som villkor för att den andre ska få det han vill. När förhandlingarna däremot verkar ha strandat och parterna inte längre är säkra på om affären kommer att ros i land blir formuleringarna komplexare. Prisen framställs indirekt genom komplexa nominalfraser. Också kraven på att få köpa blir komplexa genom att de kopplas till andra språkhandlingar såsom erbjudanden, smicker och varningar.

Dessa förhandlingar som skett brevledes har stora likheter med muntliga samtal. Förhandlingen konstrueras lokalt såsom i samtal (se t.ex. Firth

1995b). Skribenternas olika mål garanterar att det finns en kontinuitet i de centrala ledfamiljerna som dryftas gång på gång. Samtidigt är skribenternas sätt att framställa krav och erbjudanden beroende av förhandlingsläget och motpartens respons på tidigare förslag. Även om de tidvis har svårt att komma överens försöker de genomgående visa samarbetsvilja, vilket bland annat syns i att de hellre kommer med erbjudanden än krav. Samtidigt ger det faktum att det rör sig om köpeförhandlingar dem rätt att vara skarpare och direktare än i många andra typer av kommunikation.

Litteratur

- Adam, Jean-Michel 1998. Les genres du discours épistolaire. De la rhétorique à l'analyse pragmatique des pratiques discursives. I: J. Siess (éd.) *La lettre entre réel et fiction*. Paris: SEDES. S. 37–53.
- Firth, Alan 1995a. Introduction and overview. I: A. Firth (ed.) *The discourse of negotiation*. Oxford: Elsevier Science. S. 3–39.
- Firth, Alan 1995b. Tele-negotiation and sense-making in the “virtual marketplace”. I: A. Firth (ed.) *The discourse of negotiation*. Oxford: Elsevier Science. S. 127–149.
- Holmberg, Per 2011. Texters interpersonella grammatik. I: P. Holmberg, & A-M. Karlsson & A. Nord (red.), *Funktionell textanalys*. Norstedts.
- Holmberg, Per & Karlsson, Anna-Malin 2006. Grammatik med betydelse. En introduktion till funktionell grammatik. Stockholm: Hallgren & Fallgren.
- Kerbrat-Orecchioni, Catherine 1998. L'interaction épistolaire. I: J. Siess (éd.) *La lettre entre réel et fiction*. Paris: SEDES. S. 15–36.
- Nyström, Catharina 2000a. Svenska i utveckling. Ledfamiljer och referentrelationer. (FUMS Rapport nr 197.) Uppsala: Uppsala universitet.
- Nyström, Catharina 2000b. Gymnasisters skrivande. En studie av genre, textstruktur och sammanhang. (Skrifter utgivna av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet 51.) Uppsala: Uppsala universitet.
- Nyström, Catharina 2004. Hur hänger det ihop? En bok om textbindning. Andra tryckningen. Uppsala: Hallgren & Fallgren.
- Siess Jürgen 2010. Introduction. I: *Argumentation et Analyse du Discours 5/2010: La lettre, laboratoire de valeurs?* S. 1–12.
- Stevanovic, Melisa 2013. Deontic Rights in Interaction. A Conversation Analytic Study on Authority and Cooperation. Publication of the Department of Social Research 2013:10. Helsinki: Unigrafia.
- Wagner, Johannes 1995. What makes a discourse negotiation? I: K. Ehlich & J. Wagner (ed.) *The Discourse of Business Negotiation*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter. S. 9–36.

Användning av tre konstruktioner med *så* i svenskan och hos vuxna inlärare av svenska med nederländska som förstaspråk

Josefin Lindgren

1. Inledning

Vuxna andraspråksinlärare¹ har ofta problem med målspråklig användning av olika ordföljder och syntaktiska konstruktioner. Dessa svårigheter kan delas in i två typer. Den första typen är *rent syntaktisk* och innebär användning av ogrammatiska strukturer och konstruktioner, dvs. brott mot målspråkets formella regler. Den andra typen, som påvisats även hos mycket avancerade inlärare, är mer svårfångad då det här rör sig om *preferensbaserade* problem, vilket innebär att modersmålstalare föredrar en viss konstruktion i en viss kontext och att inlärare över- respektive underanvänder konstruktionen (för studier av denna problematik, se t.ex. Bohnacker & Rosén 2009, Lozano 2003). Detta leder alltså inte till grammatiska fel utan snarare till en språkanvändning som är oidiomatisk i en viss kontext, något som i litteraturen kallats *foreign soundingness* (Granger 1996:17) eller *discourse accent* (Bohnacker 2010:134, även Carroll & Lambert 2003, von Stutterheim 2003). Preferensbaserade problem rör t.ex. användning av olika ordföljder (inlärare av romanska språk, t.ex. Sorace & Filiaci 2006, Rothman 2009) och hur satser inleds och referenter introduceras (presenteringskonstruktioner hos en- och flerspråkiga svenska barn, t.ex. Ekberg 1997, se även Ekberg 2013, inlärare av tyska, t.ex. Carroll m.fl. 2000).

Inlärares preferensbaserade svårigheter har av vissa forskare ansetts relaterade till problem med gränssnittet mellan syntax och diskurspragmatik (informationsstruktur), vilket t.ex. hävdas i Interface Hypothesis (Sorace

¹ *Andraspråk* används här för såväl inlärning i naturalistisk kontext som i mer formell miljö.

2011). Andra anser att problematiken inte ligger i detta gränssnitt men att inlärarna överför frekvensmönster från modersmålet eller andra språk (Bohnacker & Rosén 2008, Walter & Grommes 2008, se även Rothman 2009, White 2009). Här tas inte ställning i frågan men förhoppningen är att vidare undersökningar av olika språkliga aspekter, särskilt av informella konstruktioner och speciellt hos inlärare av närbesläktade språk, på sikt ska bidra till en fördjupad teoretisk diskussion av svårigheternas orsak.

I svenskan förekommer ett flertal konstruktioner med *så*. I föreliggande studie undersöktes användningen av tre *så*-konstruktioner i muntliga bildbeskrivningar från svenska modersmålstalare och vuxna inlärare av svenska (L2) med nederländska som förstaspråk (L1).² Skillnader på gruppnivå mellan inlärarnas och modersmålstalarnas produktion samt individuell variation analyserades. Studien ingår i ett projekt om ordföljdsmonster i svenska, nederländska samt hos vuxna inlärare av svenska med nederländska som L1 (se även Bohnacker & Lindgren 2014/i tryck, Lindgren 2010). I projektet undersöks preferensskillnader mellan språken samt hur inlärare hanterar dessa. Inläring av svenska med det närbesläktade språket nederländska som L1 har inte undersökts i någon högre utsträckning och projektet har därför ett explorativt fokus. Hittills har främst fördelningen av olika satsdelar i fundamentet samt formella subjekt i fundamentet och postverbal position undersökts.

Denna artikel har följande struktur. Inledningsvis ges en beskrivning av de tre undersökta konstruktionerna och därefter av studiens material och metod. Detta följs av resultaten och avslutningsvis en övergripande diskussion.

2. De undersökta konstruktionerna

I studien undersöks tre *så*-konstruktioner.³ Den första konstruktionen är *så* som konjunktion med sammanbindande och/eller slutsatsgivande funktion,⁴ vilken länkar två huvudsatser, skapar sammanhang och ett mer komplext språk, se (1).⁵

- (1) Det finns en säng *så* det måste vara ett sovrum.

² Termerna L1 och L2 för förstaspråk respektive andraspråk används genomgående. Distinktion mellan inläring av L2 respektive L3, L4 osv. för senare inlärd språk görs inte här.

³ För en omfattande beskrivning av *så*-konstruktioner i svenska, se Ekerot (1988). Se även Nordström (2010). För en samtalsanalytiskt inspirerad studie av de diskursiva funktionerna hos *så*, se Ottesjö & Lindström (2005).

⁴ Ottesjö & Lindström (2005:90) skriver t.ex. att detta *så* ”i kraft av den konkluderande innebörden har en potentiellt slutförande diskursfunktion”.

⁵ Exempel (1) – (4) är konstruerade.

Den andra konstruktionen är självständigt *så* i fundamentet, ndvs. som inledare av en huvudsats, med konsekutiv och/eller slutsatsgivande funktion, se (2).

- (2) Och *så* finns det en säng.

Slutligen undersöktes *så* som en del av fundamentalsdubbling (Jørgensen & Svensson 1986:139) med tidsadverbial, se (3), eller rumsadverbial, se (4), även kallad adjunktionellt *så* (SAG 1999, band 4:10f, 99, 694f). *Så* fungerar här som neutral avdelare mellan fundamentet och resten av satsen och är semantiskt redundant men påverkar yttrandets prosodi. *Så* "antas underlätta förståelsen" (Ekerot 1988:37), dvs. mottagarens tolkning (Jørgensen & Svensson 1986:139).⁶

- (3) Sen *så* finns det en säng.

- (4) Bredvid sängen *så* står det en byrå.

Två av dessa typer, satsinledande *så* samt fundamentalsdubbling med *så*, dvs. de satsinterna typerna (jfr Ottesjö & Lindström 2005),⁷ förekommer främst i informell talad svenska (Ekberg 1997, Ekerot 1988, Nordström 2010) och är därför extra intressanta och relevanta att analysera ur ett inlärarperspektiv då konstruktioner som främst hör talspråket till sällan tas upp inom ramen för språkundervisning. De tre konstruktionerna saknar motsvarighet i modersmålet nederländska vilket eventuellt kan försvåra inläringen och är en anledning till att denna inlärargrups användning är intressant att studera.

3. Material och metod

Materialet består av muntliga bildbeskrivningar. Två bilder av rum beskrevs av 17 svenska modersmålstalare⁸ (14 kvinnor, 3 män) och 17 inlärare av svenska med nederländska L1 (15 kvinnor, 2 män),⁹ varav nio från

⁶ Platzack (1974:58ff) testade hypotesen att *så* efter "spetsställd adverbialbisats (ej konditionalsats)" (1974:60) underlättar läsning men fann endast små och icke-signifikanta skillnader. Någon undersökning av huruvida *så* underlättar förståelsen av talat språk eller kanske underlättar för talaren genom att ge denne tid att planera resten av yttrandet har mig ytterligen inte genomförts.

⁷ Dessa har även gemensamt att *så* här kan anses ha en viss uppräknande funktion genom att det "fogar nya led till det som redan berättats" (Ottesjö & Lindström 2005:93).

⁸ Ingen hade någon starkt utpräglad dialekt och alla hade under en längre tid bott i östra delen av centrala Sverige.

⁹ Könsfördelningen är representativ för de personer med nederländska L1 som studerar svenska vid universitet/högskola.

Nederländerna och åtta från Belgien (Flandern). Alla deltagare var 18–25 år och studenter vid högskola eller universitet. Inlärarna hade lärt sig svenska i vuxen ålder (16–22 års ålder) och flertalet hade fått undervisning under 2–3 år. Tio hade svenska som huvudämne i motsvarande kandidatexamen vid universiteten i Groningen (Nederländerna) eller Gent (Belgien). Vid datainsamlingen hade inlärarna vistats i genomsnitt 2–3 månader i Sverige där de flesta var utbytesstudenter inom nordiska språk. Den uppskattade mängden formell undervisning varierade mellan endast ett fåtal och 600 lektionstimmar (medianvärde: 240 lektionstimmar). Inlärarna är relativt avancerade¹⁰ då den självskattade kunskapsnivån i svenska låg mellan B1 och C1 enligt den europeiska språkkunskapsskalan CEFR (Common European Framework of Reference, se Skolverket 2009). Alla hade studerat minst två språk innan de började lära sig svenska.

Bildbeskrivningarna spelades in digitalt och transkriberades ordagrant. Det totala antalet ord räknades och materialet segmenterades manuellt i huvudsatser varefter förekomsten av de olika *så*-konstruktionerna räknades. Tabell 1 visar materialets storlek i antal ord och huvudsatser.

Tabell 1. Materialöversikt

	Svenska L1	Svenska L2
Ord	7 723	7 816
Huvudsatser	755	801

4. Resultat

4.1 *Så som konjunktion*

Konstruktionen med *så* som konjunktion är relativt ovanlig i materialet vilket kan kopplas till genren. Att beskriva en bild kräver få slutsatsgivande konstruktioner av talaren; beskrivningarna är fullt begripliga för lyssnaren utan att satser länkas samman med *så*.

¹⁰ I inlärarmaterialet förekom endast 10 V3-satser och dessa producerades (med ett undantag) av endast en inlärare, vilken haft minst formell undervisning, fått lite svensk input och har lexikala problem vilket yttrar sig i kodväxling till nederländska och engelska i beskrivningarna. Det är därför möjligt att brotten mot V2-regeln beror på transfer från engelska. Inläraren producerar såväl korrekta adverbialinledda satser med inversion som V3-satser. Förekomsten av ett fåtal V3-satser i materialet har inte påverkat resultatet.

Konstruktionen är något vanligare i svenska L1 än i svenska L2. I svenska L1 finns 18 förekomster, vilket innebär att framför 2,4 % av huvudsatserna står *så*. Motsvarande siffra är 1,4 % (11/801) för svenska L2. Endast fem inlärare använder konstruktionen. En inlärare använder konstruktionen flitigt och producerar 64 % (7/11) av alla förekomster i svenska L2; här ses en hög grad av individuell variation i svenska L2. I svenska L1 är användningen mera spridd. Konstruktionen förekommer hos 13 av 17 L1-talare. (5) och (6) visar konstruktionen hos modersmålstalare respektive inlärare och illustrerar den slutsatsgivande funktionen hos *så*. Inlärarna använder genomgående konstruktionen korrekt.

- (5) Det är alltså en liten vattenpöl på golvet, *så* det måste ju vara en mopp (sve L1-8, bild 1)
- (6) Men det finns också en balja, eller, ja en hink, *så* därför kan man se att hon städar rummet (sveL2-9, bild 1)

4.2 Självständigt *så* i fundamentet

Konstruktionen med självständigt *så* i fundamentet är ungefär lika vanlig i svenska L1 och svenska L2: 4,1 % (31/755) respektive 4,6 % (37/801) av alla huvudsatser inleds med *så*. Slutsatsen skulle kunna dras att konstruktionen lärts in av inlärarna och att de även anammat konstruktionens användningsmönster. Så är dock inte fallet. Medan förekomsterna är jämt fördelade mellan modersmålstalarna är användningen av konstruktionen ett individuellt drag i svenska L2. En närmare analys visar att endast fyra inlärare använder konstruktionen och att 89 % av förekomsterna (33/37) produceras av två inlärare. Hos dessa inlärare rör det sig istället om en tydlig överanvändning av konstruktionen med 18 respektive 15 satsinledande *så* vilket kan jämföras med modersmålstalarnas genomsnitt på 1,8 förekomster. Ingen modersmålstalare använder konstruktionen oftare än fem gånger. (7) och (8) visar exempel på konstruktionen i materialet.

- (7) Och *så* är det en lampa också (sveL1-16, bild 2)
- (8) Och *så* finns det jättemånga flasker i den (sveL2-4, bild 1)

Analysen här visar alltså, precis som i 4.1, betydelsen av att inte endast se till förekomster inom en grupp utan att även i vilken utsträckning konstruktioner används av enskilda talare.

4.3 Fundamentsdubbling med *så*

Fundamentsdubbling med *så* kan konstrueras med olika typer av adverbial. I materialet förekommer *så* med både tids- och rumsadverbial men olika

frekvent. Rumsadverbial + *så* är mycket vanligt i materialet från svenska L1 vilket troligtvis kan kopplas till genren bildbeskrivningar då denna berör spatiala relationer; rumsadverbial är där centrala och står därför ofta i fundamentet. Hela 14,5 % av alla huvudsatser i svenska L1 inleds med fundamentsdubbling med rumsadverbial + *så* (109 förekomster). Detta kan jämföras med att 9,5 % av huvudsatserna inleds med endast rumsadverbial (dvs. utan *så*). Tydligt är att när modersmålstalare av svenska väljer att inleda satser med rumsadverbial föredrar de att även placera ett *så* i fundamentet. Hos inlärarna hittas endast nio förekomster av konstruktionen, vilket innebär att 1,1 % av huvudsatserna i svenska L2 har rumsadverbial + *så* i fundamentet. I tillägg till denna tydliga underanvändning hos inlärarna använder de inte alltid *så* utan även *då* (5/9). Fyra inlärare använder konstruktionen och de flesta förekomsterna (55 %) produceras av en inlärare. Endast ett fåtal inlärare har alltså lärt sig att använda konstruktionen aktivt. I (9) och (10) ges exempel på konstruktionen.

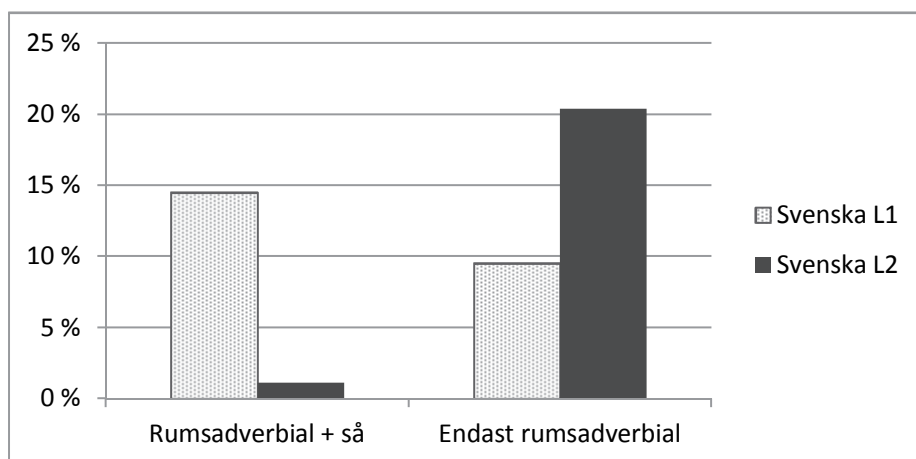
(9) *Till vänster om handfatet så finns en toalett* (sveL1-1, bild 1)

(10) *Bredvid sängen då står det en skåp* (sveL2-1, bild 2)

I analysen ställdes frågan om inlärarnas låga användning beror på låg användning av satsinitiala rumsadverbial generellt. Så är dock inte fallet: 20,4 % av inlärarnas huvudsatser inleds med rumsadverbial. Skillnaden mellan 14,5 % och 1,1 % beror alltså inte på att inlärarna generellt använder få satsinitiala rumsadverbial. Figur 1 (nedan) visar användningen av fundamentsdubbling med rumsadverbial + *så* respektive endast rumsadverbial.

Det är också tänkbart att rumsadverbialuttryckets längd avgör huruvida dubbling används, dvs. att *så* används som en avgränsare när fundamentet blir för långt (jfr Jörgensen & Svensson 1986:139 om att *så* används för att underlätta kommunikationen och Ottesjö & Lindström 2005:119 om *så* som gränsmarkör). Inlärarna skulle då använda kortare fundament och därför inte behöva *så* före resten av satsen och modersmålstalarna skulle främst använda *så* med mycket långa rumsadverbialuttryck. Analysen visar att i svenska L1 är rumsadverbialuttrycken i de fundament där *så* ingår i genomsnitt längre än där *så* inte används (3,9 jämfört med 2,9 ord). Även om *så* ofta används med korta rumsadverbialuttryck (t.ex. *i rummet så*) är det typiska rumsadverbialuttrycket längre (t.ex. *i det här badrummet så*) och kan även inkludera t.ex. relativsatser (t.ex. *framför den här byrån som står bredvid sängen så*) eller flera olika rumsadverbial (*vid fotänden av sängen på golvet så*). Hos modersmålstalarna verkar fundamentets längd alltså påverka användningen av rumsadverbial + *så*. Ett t-test visar att skillnaden är signifikant ($t=-2,541$, $df=179$, $p=.012$). Även i svenska L2 finns en skillnad i rumsadverbialuttryckets längd (3,9 respektive 2,7 ord) men antalet

förekomster av rumsadverbial + *så* är för lågt för att säkerställa skillnaden. Inlärarna använder också i högre utsträckning än modersmålstalarna längre rumsadverbialuttryck (t.ex. *till höger av sängen*,¹¹ *på den andra väggen*) utan fundamentalsdubbling.

Figur 1. Användning av rumsadverbial + *så* respektive endast rumsadverbial i fundamentet.

Tidsadverbial + *så* förekommer sparsamt. I materialet finns endast det fasta uttrycket *sen så*. Detta är inte förvånande eftersom föreliggande genre inte beskriver en serie händelser. Modersmålstalarna inleder 1,9 % av huvudsatserna med *sen så* (14 förekomster). Konstruktionen används inte av inlärarna. Att inlärarna inte använder *sen så* skulle kunna bero på att *sen* inte lärts in, vilket skulle omöjliggöra användning av *sen så*. Analysen visar dock att självständigt *sen* i fundamentet förekommer åtta gånger i svenska L2, vilket är jämförbart med antalet förekomster av satsinitialt *sen* i svenska L1 (7/755). *Sen så* används alltså inte av inlärarna eftersom fundamentalsdubbling med *så* inte används. (11) visar konstruktionen i svenska L1 och (12) ger ett inlärarexempel med *sen* i fundamentet.

(11) *Sen så* finns det en spegel ovanför handfatet (sveL1-3, bild 1)

(12) *Sen* ligger det en matta på golvet (sveL2-10, bild 1)

Även en konstruktion bestående av en kombination av *sen*, rumsadverbialuttryck och *så* hittades i materialet. I svenska L1 finns nio

¹¹ Notera att flertalet av inlärarnas komplexare rumsadverbialuttryck är grammatiskt inkorrekta. Detta beror i de flesta fall på felaktig användning av prepositioner.

förekomster av denna.¹² Exempel ges i (13) och (14). Notera särskilt den dubbla förekomsten av *så* i (13).

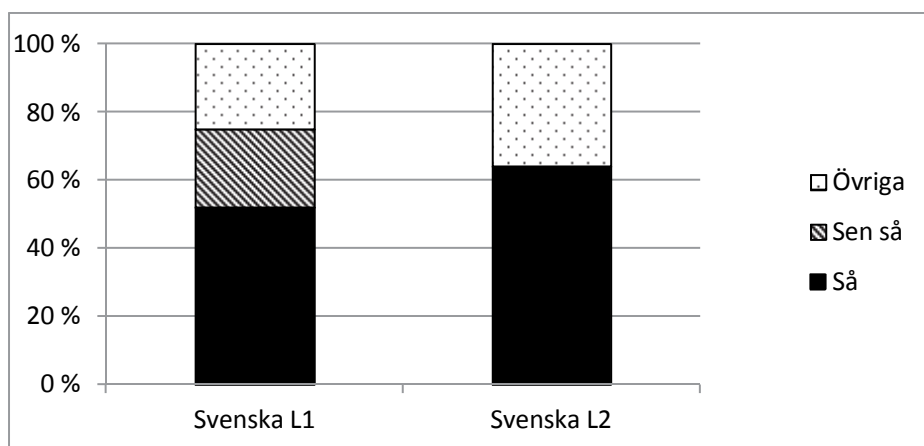
(13) *Sen så alldeles till höger så står det en liten tjej eller en dam med svart hår* (sveL1-16, bild 1)

(14) *Sen på väggen ovanför sängen så hänger det en affisch* (sveL1-9, bild 2)

I svenska L2 hittas endast ett fall av konstruktionen (dock med *då* istället för *så*), se (15).

(15) *Sen på höger på bilden då står det en kvinna med* (sveL2-1, bild 1)

Skillnaden mellan svenska L1 och svenska L2 gällande betydelsen av fundamentalsdubbling med tidsadverbial syns tydligt i en översikt över de olika typerna av tidsadverbial i materialet (se figur 2). 75 % av alla tidsadverbial i svenska L1 är *så* eller *sen så*, varav 23 % *sen så*. 64 % av alla tidsadverbial är visserligen *så* i svenska L2 men dessa produceras främst av två inlärare och om dessa inlärare skulle räknas bort blir det en radikal minskning av *så* i svenska L2 (se 4.2).

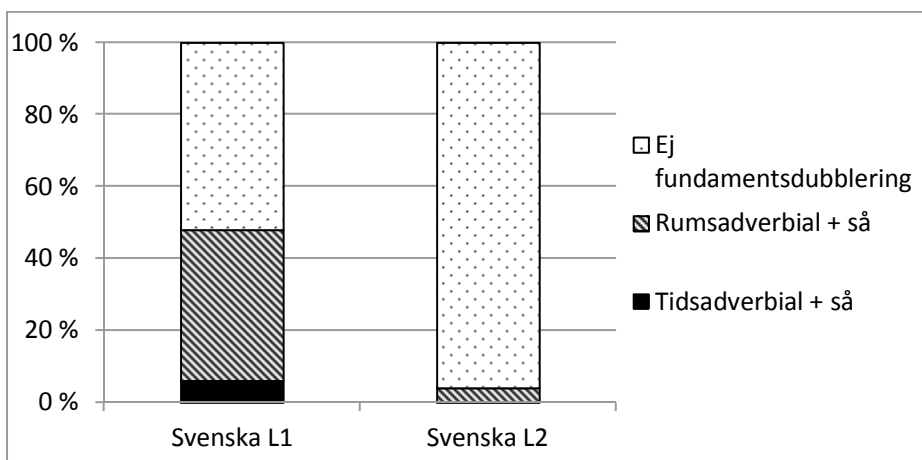

Figur 2. Översikt tidsadverbial.

I figur 3 ges en översikt över samtliga fundamentalsdubblingar med *så* i materialet. Nära hälften (48 %) av alla adverbialinledda satser i svenska L1 innehåller även *så*, vilket visar hur vanlig konstruktionen är hos svenska modersmålstalare i denna genre. Konstruktionen används av alla modersmålstalare. Svenska L2 uppvisar däremot ett annorlunda mönster med

¹² Dessa räknades som fundamentalsdubbling med rumsadverbial.

endast 4 % fundamentsdubblingar med *så*. Endast fyra inlärare använder konstruktionen.

Figur 3. Översikt fundamentsdubbling med *så*.

Sammanfattningsvis använder inlärarna rumsadverbial i fundamentet i hög utsträckning men utan den i svenska L1 vanliga fundamentsdubblingen med *så*. (16) illustrerar detta med ett utdrag ur en inlärarbeskrivning där rumsadverbial i fundamentet (kursiv stil) förekommer frekvent (alla satserna inleds med rumsadverbial) medan fundamentsdubbling inte används. (16) står i skarp kontrast mot (17) producerad av en modersmålstalare; varje sats innehåller fundamentsdubbling med *så*.

- (16) *Till vänster om tjejen står en tvättställe. Och utanför tvättstället hänger en spegel. Till höger om spegeln hänger en ett skap med lite grejer i skapet. Till vänster om tvättstället hänger också en handduk som är rosa. Och till vänster om tvättstället står i hörnet en toa med pappret också.* (sveL2-9, bild 1)
- (17) *Till vänster så är det en toalettstol. Och precis bredvid den så hänger det toalettpapper. Och bredvid toalettpappret så finns det ett handfat. Och precis ovanför toaletten så hänger det en liten rosa handduk på en ring. Och ovanför handfatet så finns det ett litet fönster.* (sveL1-16, bild 1)

5. Avslutande diskussion

Hur frekvent de studerade *så*-konstruktionerna används i svenska L1 kan bero på genren. Muntliga bildbeskrivningar innebär en hög andel fundamentsdubblingar med rumsadverbial + *så* och låga förekomster av de andra studerade *så*-konstruktionerna. Inlärarna följer inte modersmålstalarnas användningsmönster. Den i svenska L1 vanligaste konstruktionen, ovan nämnda fundamentsdubbling, förekommer i låg utsträckning hos

inlärarna. Hos inlärarna ses en betydligt större individuell variation än hos modersmålstalarna och alla de undersökta konstruktionerna produceras endast av ett fåtal inlärare. Ingen av *så*-konstruktionerna används alltså av merparten av inlärarna, dvs. konstruktionerna behärskas inte av inlärarna som grupp. Denna individuella variation är värd att påpeka; att endast se till gruppresultat hos inlärarna ger en missvisande bild. Detta är i föreliggande studie tydligt gällande alla de undersökta konstruktionerna.

Eftersom denna studie baseras på endast en specifik genre kan endast begränsade slutsatser dras. Resultaten indikerar dock att de undersökta konstruktionerna är relativt svåra även för avancerade inlärare, vilket kan bero på att de främst förekommer i (informellt) talspråk. Detta innebär även att det är troligt att de inte lärs ut inom ramen för den formella undervisningen i svenska. En möjlig förklaring till inlärarnas låga användning, särskilt av fundamentsdubbling med *så*, är alltså bristande undervisning om konstruktionerna. Om så är fallet indikerar studien tydligt behovet av att i högre utsträckning undervisa om svenskans informella strukturer, då avancerade inlärare fortfarande inte behärskar dessa. En möjlig framtida studie är att låta modersmålstalare bedöma muntliga bildbeskrivningar med eller utan fundamentsdubbling med *så* (eller även fristående *så* i fundamentet) för att se vilken inverkan *så* har på hur beskrivningar uppfattas. Detta skulle kunna visa i vilken utsträckning användning av konstruktionen påverkar huruvida en inlärare uppfattas vara modersmålstalare av svenska och om den är nödvändig för ett idiomatiskt språkbruk i vissa genrer av talad svenska.

Avslutningsvis är det viktigt att ta upp frågan om hur inlärare lägger märke till och börjar använda informella mönster. Rör det sig här om en kritisk mängd input eller snarare en viss metalingvistisk medvetenhet? Detta bör analyseras ingående i framtida större studier av inlärares användning av informella (talspråkliga) konstruktioner. En viktig anledning till varför de undersökta konstruktionerna underanvänds av de flesta inlärare kan vara att *så* inte har någon tydligt identifierbar betydelse eller grammatisk funktion, särskilt inte i kombination med tids- eller rumsadverbial. De inlärare som använder *så*-konstruktioner utmärker sig inte på andra sätt i sin produktion såvitt jag kunnat se, t.ex. gällande behärskning av formell syntax, ordförråd etc., men har möjligen en högre *kunskap* om svenskans informella strukturer. En av de inlärare som frekvent använder fristående *så* i fundamentet har bott fyra år i Sverige och det är därför inte förvånande att hon lagt sig till med detta, i talspråket vanliga, sätt att inleda satser. Hon använder dock inte den i svenska L1 mycket vanliga fundamentsdubblingen, vilket indikerar att enbart input inte är tillräckligt för att alla *så*-konstruktionerna ska uppmärksammas och användas av en inlärare.

Även målet med inlärningen kan påverka användningen av olika konstruktioner. Vill inlärarna behärska det informella talspråket eller är siktet inställt på skriftspråket och det akademiska språket där t.ex.

fundamentsdubbleringar med *så* inte anses korrekta? För att få insikter i andraspråksinlärares kunskaper och åsikter om informella konstruktioner i svenskan, såsom två av de undersökta *så*-konstruktionerna, kunde inlärare tillfrågas om kunskap om och användning av denna typ av konstruktioner. Inlärares reflektioner kring sin egen och modersmålstalares användning av dessa konstruktioner skulle, i tillägg till produktionsdata, ge värdefulla insikter om såväl inlärningsprocesser som aspekter gällande undervisning i svenska som andraspråk och främmande språk.

Litteratur

- Bohnacker, Ute 2010. The clause-initial position in L2 Swedish declaratives: Word order variation and discourse pragmatics. *Nordic Journal of Linguistics*. 33 (2). S. 105–143.
- Bohnacker, Ute & Lindgren, Josefin 2014/i tryck. Fundament, formellt subjekt och frekvens: Ordföljdmönster i svenska, nederländska och hos nederländska inlärare av svenska. *Språk och stil*. NF 24.
- Bohnacker, Ute & Rosén, Christina 2008. The clause initial position in L2 German declaratives. *Studies in Second Language Acquisition*. 30. S. 511–538.
- Bohnacker, Ute & Rosén, Christina 2009. Fundamentet i svenskan och tyskan – syntax och informationsstruktur. Ett problemområde för språkinläring och språkundervisning. *Språk & stil* NF. 19. S. 142–171.
- Carroll, Mary & Lambert, Monique 2003. Information structure in narratives and the role of grammaticised knowledge. I: C. Dimroth & M. Starren (red.), *Information structure and the dynamics of language acquisition*. Amsterdam: John Benjamins. S. 268–287.
- Carroll, Mary, Murcia-Serra, Jorge, Watorek, Marzena & Bendiscioli, Alessandra 2000. The relevance of information organization to second language. The descriptive discourse of advanced adult learners of German. *Studies in Second Language Acquisition*. 22. S. 441–466.
- Ekberg, Lena 1997. Diskursiva och syntaktiska mönster i återberättelser hos invandrarbarn i Rosengård. *Svenskans beskrivning* 22. S. 97–110.
- Ekberg, Lena 2013. Grammatik och lexikon på nästan infödd nivå. I: K. Hyltenstam, & I. Lindberg. (red.), *Svenska som andraspråk – i forskning, undervisning och samhälle*. Lund: Studentlitteratur. S. 259–280.
- Ekerot, Lars-Johan 1988. *Så-konstruktionen i svenskan. Konstruktionstypen "Om vädret tillåter, så genomföres övningen" i funktionellt grammatiskt perspektiv*. Lund: Lundastudier i nordisk språkvetenskap A42.
- Granger, Sylviane 1996. Learner English around the world. I: S. Greenbaum (red.), *Comparing English world-wide*. Oxford: Clarendon. S. 13–24.
- Jørgensen, Nils & Svensson, Jan 1986. *Nusvensk grammatik*. Malmö: Gleerups.
- Lindgren, Josefin 2010. *Acquiring distributional patterns in a closely related second language: Referent introduction, maintenance and prefield constituents in Dutch and Swedish*. Magisteruppsats i lingvistik, Uppsala universitet.
- Lozano, Cristobal 2006. Focus and split-intransitivity: The acquisition of word order alternations in non-native Spanish. *Second Language Research*. 22. S. 145–187.
- Nordström, Jackie 2010 The Swedish *så*-construction, a new point of departure. *Working Papers in Scandinavian Syntax*. 85. S. 37–63.

- Ottesjö, Cajsa & Lindström, Jan 2005. *Så som diskursmarkör. Språk och stil*. NF 15. S. 85–127.
- Platzack, Christer 1974. *Språket och läsbarheten: En studie i samspelet mellan läsare och text*. Lund: Gleerup.
- Rothman, Jason 2009. Pragmatic deficits with syntactic consequences? L2 pronominal subjects and the syntax-pragmatics interface. *Journal of Pragmatics*. 41. S. 951–973.
- SAG = *Svenska Akademiens grammatik* 1999. Teleman, Ulf, Hellberg, Staffan & Andersson, Erik (red.), band 1–4. Stockholm: Norstedts Ordbok.
- Skolverket 2009. *Gemensam europeisk referensram för språk: lärande, undervisning och bedömning*. Stockholm: Skolverket.
- Sorace, Antonella 2011. Pinning down the concept of “interface” in bilingualism. *Linguistic Approaches to Bilingualism*. 1 (1). S. 1–33.
- Sorace, Antonella & Filiaci, Francesca 2006. Anaphora resolution in near-native speakers of Italian. *Second Language Research*. 22. S. 339–368.
- von Stutterheim, Christiane 2003. Linguistic structure and information organisation: The case of very advanced learners. I: S. Foster-Cohen & S. Pekarek Doehler (red.), *EUROSLA Yearbook 3*. Amsterdam: John Benjamins. S. 183–206.
- Walter, Maik & Grommes, Patrick 2008. Die Entdeckung des fortgeschrittenen Lerners in der Varietätenlinguistik. I: M. Walter & P. Grommes (red.), *Fortgeschrittene Lernervarietäten: Korpuslinguistik und Zweispracherwerbsforschung*. Tübingen: Max Niemeyer. S. 3–27.
- White, Lydia 2009. Grammatical theory: Interfaces and L2 knowledge. I: W.C. Ritchie & T.K. Bhatia (red.), *The new handbook of second language acquisition*. Bingley: Emerald. S. 49–68.

Ett svenskt konstruktikon

Grammatik möter lexikon

Benjamin Lyngfelt, Lars Borin, Linnéa Bäckström, Markus Forsberg, Leif-Jöran Olsson, Julia Prentice, Rudolf Rydstedt, Emma Sköldberg, Sofia Tingsell och Jonatan Uppström¹

1. Inledning

Storskaliga språkbeskrivningar är typiskt av två slag: grammatikor och lexikon. Grammatikor inriktar sig i första hand på generella regler, medan lexikon utgår från enskilda ord. Många språkliga mönster är emellertid för specifika för att betraktas som generella regler, men för generella för att kunna knytas till enskilda ord, och blir därmed perifera från båda perspektiven. Hit hör t.ex. tidsformler som MINUTTAL *i/över* TIMTAL, jämförelser som *lika X som Y*, partikelkonstruktioner som VERBA *på* och frekvensangivelser som MÄNGD *i/om* NP_{BEST} (*tre gånger i veckan, två tabletter om dagen*).

Däremot är de inte perifera i språket, utan sådana mönster – vi kan kalla dem *konstruktioner* – är både många och vanliga:

The number of idioms and constructions that speakers know is of a comparable order of magnitude to the number of words, and the frequency of such constructions in text and conversation is very high. (Jackendoff 2007:57)

Följaktligen försöker såväl grammatiker som lexikografer vidga perspektivet mot ”mitten”. I grammatikor strävar man efter att i görligaste mån täcka specialfall och undantag, medan lexikon ofta tar upp valensramar o.d. Täckningen blir dock sämre ju längre från det egna kärnområdet man

¹ Den forskning som presenteras här har utförts inom de samverkande projekten Ett svenskt konstruktikon, som finansieras av Riksbankens Jubileumsfond, anslag nr P12-0076:1 och Svenskt frasnät++, som finansieras av Vetenskapsrådet (dnr 2010-6013) samt av Göteborgs universitet inom satsningen på styrkeområdet språkteknologi.

kommer. I lexikala beskrivningar har man t.ex. svårt att redogöra för uttrycksmönstrens produktivitet (Lyngfelt & Sköldberg 2013). Särskilt svårt att fånga från endera hållet är strukturer som har både lexikala och grammatiska drag (Fillmore, Kay & O'Connor 1988). Utifrån en språksyn där språkssystemet är uppdelat i en grammatik och ett lexikon blir de svåriligen annat än perifera gränslandsfenomen.

Detta är en av utgångspunkterna för konstruktionsgrammatik, där man tar avstånd från den traditionella uppdelningen i ett lexikon och en grammatik och i stället ser språkssystemet som ett nätverk av konstruktioner: ett *konstruktikon*. Som föreställning om hur vårt mentala språkssystem är uppbyggt har konstruktikonbegreppet varit centralt inom konstruktionsgrammatiken sedan teorin växte fram på 1980-talet (se t.ex. Fillmore 1988), men det är först nyligen som man har börjat utforma konstruktikon som samlade språkbeskrivningar.

Det finns idag ett pilotkonstruktikon för engelska vid UC Berkeley (Fillmore 2008; Fillmore m.fl. 2012) och man har påbörjat konstruktikonprojekt för japanska (Ohara 2013) och brasiliansk portugisiska (Torrent m.fl. 2014), men det språk där man har kommit längst är svenska. Gemensamt för dem alla är att konstruktikonerna utvecklas i anslutning till den lexikala resursen FrameNet för respektive språk (se vidare avsnitt 4). Det svenska konstruktikon som utvecklas vid Göteborgs universitet (Lyngfelt m.fl. 2012; Sköldberg m.fl. 2013) är en databas över svenska konstruktioner, till att börja med främst för språkvetenskapliga syften men på sikt avsett även för pedagogiska och språkteknologiska tillämpningar. Ett särskilt fokus för det svenska konstruktikonet ligger på att redogöra för konstruktioner som är problematiska ur ett inlärarperspektiv.

Efter en introduktion till konstruktioner i avsnitt 2 nedan, presenteras det svenska konstruktikonet i avsnitt 3–4, följt av en kort utblick i avsnitt 5.

2. Konstruktioner

Konstruktioner kan definieras som “conventional, learned form-function pairings at varying levels of complexity and abstraction” (Goldberg 2013: 17). Några sådana förbindelser mellan form och innehåll illustreras i (1–3):

- (1) [VERBA sig RESULTAT]: *springa sig varm, skrika sig hes, shoppa sig lycklig, äta sig mätt, hyra sig i form*

Mönstret i (1) består av ett verb, en reflexiv och ett predikativ (typiskt en adjektivfras) som uttrycker ett resultat av verbhandlingen: bli varm genom

att springa, skrika så att man blir hes.² Det är just kombinationen av form och betydelse som utgör mönstret. Alltså är inte ett uttryck som *känna sig trött* ett exempel på konstruktionen, eftersom det inte betyder 'bli trött genom att känna'. Konstruktionen kallas REFLEXIV RESULTATIV (Lyngfelt 2007; jfr Jansson 2006, som ger en mer övergripande analys av resultativkonstruktioner i svenskan).

- (2) [i ADJEKTIV-aste laget]: *i tyngsta laget, i dyraste laget, i varmaste laget*

Konstruktionen i (2) betyder ungefär 'mer än önskvärt av den egenskap som adjektivet uttrycker' och skiljer sig därmed från en mer ordinär superlativbestämning som (*det*) *bästa laget*. Den utmärker sig också formmässigt genom att inte tillåta artikel. Här ser vi tydligt hur drag från olika nivåer kombineras i samma konventionaliserade mönster: en syntaktisk struktur, närmare bestämt en prepositionsfras, där prepositionen *i* är lexikalt given och rektionens nominala huvudord utgörs av den bestämda singularformen *laget*, med en betydelse av *lag* som knappt uppträder utanför denna konstruktion, och där nominalfrasen trots sin adjektivbestämning som sagt saknar artikel. Det ingår ett schematiskt led, ett adjektiv, som dock obligatoriskt står i superlativ.

- (3) [X och X]: *kul och kul, många och många, modig och modig*
– Har du köpt ny bil?
– Nja, **ny och ny**, den är från 2008.

I (3) tillkommer ytterligare en dimension. X OCH X-konstruktionen går ut på att ett ord från föregående yttrande upprepas i en samordning, och funktionen är ungefär att omförhandla ordets relevans (t.ex. Lindström & Linell 2007). Detta är en reaktiv konstruktion, vars egenskaper är beroende inte bara av den pragmatiska relationen till föregående yttrande utan också av detta yttrandes form. Mönstret skiljer sig därmed markant från andra typer av samordningar. Variabeln X är ofta ett adjektiv, men verkar kunna vara i stort sett vilket ord som helst. De båda X:en kan dock inte utgöras av synonymer utan måste vara samma ord.

Alla tre konstruktionerna kan ses som speciella varianter av mer generella mönster, som i sin tur utgör konstruktioner på högre nivå, t.ex. SAMORD-

² Ett mindre typiskt exempel är *Hyr dig i form*, hämtat från en annons där den som hyr en TV får en träningscykel på köpet. Tanken är alltså att man indirekt kommer i form genom att hyra. Att konstruktionen kan töjas så långt är ett tydligt tecken på dess produktivitet.

NING. På så vis ses (det mentala) konstruktikonet som ett nätverk av generaliseringar av olika granularitet. Konstruktioner behöver alltså inte kunna hänföras vare sig till distinkta språknivåer eller till någon viss abstraktionsnivå. De avgörande begränsningarna är dels att de förenar form och innehåll, dels att de är konventionaliserade. I Goldbergs definition ovan ingår även kriteriet att konstruktioner är inlärd; man tänker sig att de bildas successivt som generaliseringar över instanser på samma sätt som andra kognitiva mönster. Andersson (2005) karakteriserar konstruktioner som 'mönsterminnen'.³

En praktiskt betydelsefull faktor är i vilken utsträckning en konstruktion innehåller schematiska led, se tabell 1 nedan. Lexikalt fyllda konstruktioner brukar hänföras till lexikonet, medan de helt schematiska faller inom grammatikens domän. Det som främst riskerar att hamna mellan stolarna är partiellt schematiska konstruktioner, som därmed kanske är de mest angelägna att redogöra för i ett konstruktikon.

Tabell 1. Konstruktioner med olika grad av schematicitet (Fried under utgivning; Lyngfelt & Forsberg 2012:8; jfr Croft 2001:17)

fyllda och fixerade	<i>så att säga, light, röda hund</i>
fyllda, delvis flexibla	<i>lägga</i> [tempus] (<i>alla</i>) <i>papperen/korten på bordet</i> , <i>sista minuten</i> - <i>resa</i> [numerus/species]
delvis schematiska	<i>i</i> ADJ- <i>aste laget</i> , VERBA <i>på</i> , MINUTTAL <i>i/över</i> TIMTAL
helt schematiska	S[NP VP], VERB[tempus], VERBA sig RESULTAT

³ Det finns också en striktare definition enligt vilken en konstruktion inte ska kunna härledas ur andra konstruktioner utan måste innehålla något idiomatiskt formdrag och/eller ogenomskinligt innehållsdrag (Goldberg 1995:4). Denna begränsning hänger ihop med en strävan att undvika redundans i systemet – en teoretisk utgångspunkt som allt färre ansluter sig till numera, eftersom det visat sig att redundans är vanligt förekommande i kognitiva system och att de avgörande begränsningarna snarare avser arbetsminnet än lagringsutrymmet. Däremot är ev. förekomst av konstruktionsspecifika drag ett metodologiskt användbart kriterium för att säkrare påvisa en konstruktions existens. Vid praktisk konstruktikonutveckling medför redundans i systemet både för- och nackdelar och bör därför hanteras med viss varsamhet.

3. SweCcn – ett svenskt konstruktikon

Med ett *konstruktikon* menas som sagt dels en språkbrukares mentala inventarium av konstruktioner, dels en systematisk samling konstruktionsbeskrivningar. Termen uppvisar alltså samma sorts polysemi som *grammatik* och *lexikon*. Likaså kan man, i analogi med distinktionen mellan *lexikologi* och *lexikografi*, skilja mellan (mer teoretisk) konstruktionsgrammatik och (mer praktisk) *konstruktikografi*. Liksom en ordbok är ett lexikografiskt verk är alltså ett deskriptivt konstruktikon en konstruktikografisk produkt. Samtidigt som konstruktikonutveckling utgår från konstruktionsgrammatiska principer är det också en verksamhet som i praktiken har mycket gemensamt med lexikografi.

Utvecklingen av ett svenskt konstruktikon är ett samarbete mellan expertis inom (konstruktions-)grammatik, lexikografi, semantik, språkteknologi och svenska som andraspråk. Konstruktikonet, som kort brukar benämnas SweCcn (Swedish Constructicon), är fritt tillgängligt via Språkbanken och omfattar för tillfället ca 300 konstruktioner.

En stor del av dessa är delvis schematiska och andra semigenerella konstruktioner, vilka är högprioriterade inom projektet. Förutom att de i stort sett saknar samlade beskrivningar och därmed till viss del utgör en empirisk lucka, finns det även nyttoargument att anföra. De förefaller nämligen högst relevanta för såväl andra- och främmandespråksinläring som språkteknologi och lexikografi.

Där förstaspråkstalare i stor utsträckning använder prefabricerade strukturer och halvfabrikat förlitar sig inlärare – även avancerade sådana – mer på ord och generella regler (Pawley & Syder 1983; Ekberg 2013 m.fl.). Därmed uppfattas deras svenska som mindre idiomatisk. Vidare är det en kognitivt mer krävande uppgift att sätta samman meningar utan prefabricerat material, vilket i sig leder till att det blir svårare att tala sitt andraspråk än det hade behövt vara (Wray 2008). Då även undervisningen till stor del handlar om ord och generella regler, eftersom det är sådana beskrivningar som finns att tillgå, kan ett konstruktikon fylla en viktig materiallucka.

Det största problemet med semigenerella konstruktioner torde här alltså inte vara felaktig användning utan snarare utebliven användning. Samtidigt finns det också gott om exempel på hur inlärare ändå använder även sådana konstruktioner men utan att lyckas fullt ut (se t.ex. Prentice 2010). I görligaste mån försöker vi identifiera och redogöra för sådana problematiska konstruktioner.

Även språkteknologiska redskap bygger i hög grad på ord och generella grammatiska regler och har därför svårt att hantera semigenerella konstruktioner. Idiom och andra s.k. flerordsenheter har t.ex. karakteriserats som “[a]

pain in the neck for NLP” (Sag m.fl. 2002).⁴ Exempelvis lider automatisk textanalys av ambiguitetsproblem, där även enkla strukturer kan generera ett otal möjliga tolkningar av vilka den rätta är mycket svår att särskilja utan mänsklig intuition. Om semigenerella konstruktioner kan identifieras komputationellt på samma sätt som ord och generella grammatiska strukturer kan denna ambiguitet reduceras betydligt. För SweCcn:s del är utvecklingen av sådana metoder både mål och medel. Dels är det ett angeläget forskningsmål i sig, dels använder vi språkteknologi för att identifiera konstruktioner som vi annars kanske inte hade upptäckt på egen hand (se Bäckström m.fl. 2013, Forsberg m.fl. 2014).

Ett konstruktikon har som sagt stora likheter med lexikografiska resurser, inte minst metodologiskt, och flera språkliga mönster uppträder i båda, fast beskrivna ur olika perspektiv. Samtidigt skiljer de sig åt bl.a. genom att lexikografiska beskrivningar är knutna till specifika ord. Ett konstruktikon har också bättre möjligheter att redogöra för produktiviteten hos grammatiska uttryck (Lyngfelt & Sköldberg 2013). En ordbok kan redovisa frekventa fraser som *supa sig full* och *äta sig mätt*, men knappast alla de kreativa möjligheter som konstruktionen VERBA sig RESULTAT erbjuder. Å andra sidan kräver ett konstruktikon mer komplexa och abstrakta beskrivningar för att kunna fånga schematicitet och grammatisk struktur hos konstruktioner (se nedan). Ett av målen på längre sikt är att utveckla sätt att göra sådan information mer lättillgänglig även för lekmän.

Rimligen bör de båda resurstyperna gå att förena, t.ex. med ett konstruktikon som tillägg till en e-ordbok. I viss mån gör vi redan detta, dels genom kopplingen mellan konstruktikon och FrameNet, dels genom att SweCcn integreras med och delvis kompletterar andra lexikala resurser i Språkbanken (se vidare nästa avsnitt).

4. Utformning

För att möjliggöra storskalighet fordras relativt enkla konstruktionsbeskrivningar. Följaktligen eftersträvar vi *inte* den detaljnivå och precision som ofta utmärker konstruktionsgrammatiska analyser. Förebilden är snarare de mer approximativa definitioner som används i ordböcker. Emellertid tillkommer en komplexitetsnivå, eftersom det inte bara är betydelser som ska definieras utan också konstruktionernas grammatiska struktur.

Kärnan i beskrivningarna blir därför en fritextdefinition kombinerad med en enkel strukturskiss, som i (4–5) nedan. Notera att formatet avser själva databasen och inte är avsett att användas i befintlig form i kommande

⁴ NLP står för *Natural Language Processing*, dvs. språkvetenskaplig databehandling.

pedagogiska tillämpningar. Vidare är resursen under ständig utveckling, varför vissa drag i det följande kan komma att ändras.

- (4) I_ADJ-ASTE_LAGET
 [Någon]_{Experiencer} upplever att [ett fenomen]_{Item} har en
 [egenskap]_{Property} av orimliga proportioner i förhållande till en
 (implicit) standard.
 [i² ADJ_{suv} *laget*]
- (5) REAKTIV_X_OCH_X
 [Ett element]_{Item} från ett tidigare yttrande återanvänds och
 upprepas med konjunktionen [och]_{Konj} för att modifiera eller
 relativisera elementets betydelse.
 [X= och¹ X=]

Upphöjd siffra efter ett ord i strukturskisserna (och¹ resp. i²) indikerar vilken undertyp av ordet som avses, *suv* i (4) specificerar superlativ av adjektivet och kursiv stil markerar ordformen *laget*. Likhetstecknen i (5) indikerar att de båda instanserna av X ska vara identiska.⁵

De taggade leden i definitionerna markeras också i annoterade exempel, där även övriga konstruktionselement och konstruktionen som helhet taggas, såsom illustreras i (6–7). (I webbgränssnittet uppträder klamrar och taggar i annan färg än texten i övrigt.) Exempelen är autentiska och har hämtats ur Språkbankens korpusar.

Notationen *cee* i (7) står för *construction evoking element* (Fillmore m.fl. 2012), dvs. specifika led som utmärker konstruktionen och ska göra det lättare att exempelvis identifiera den maskinellt. I databasen redovisas också ord som är särskilt vanliga i konstruktionen, t.ex. *tidig* och *sen* i I_ADJ-ASTE_LAGET.

- (6) [[Altare]_{Item} [och]_{Konj} [altare]_{Item}]_{reaktiv_x_och_x} vi valde att gifta oss
 borgerligt [...]
- (7) Om vi inte får mer än [tre sekunder]_{Item} tycker [jag]_{Experiencer} att det
 är [[i]_p [futtigaste]_{Property} [laget.]_{cee}]_{i_adjaste_laget}

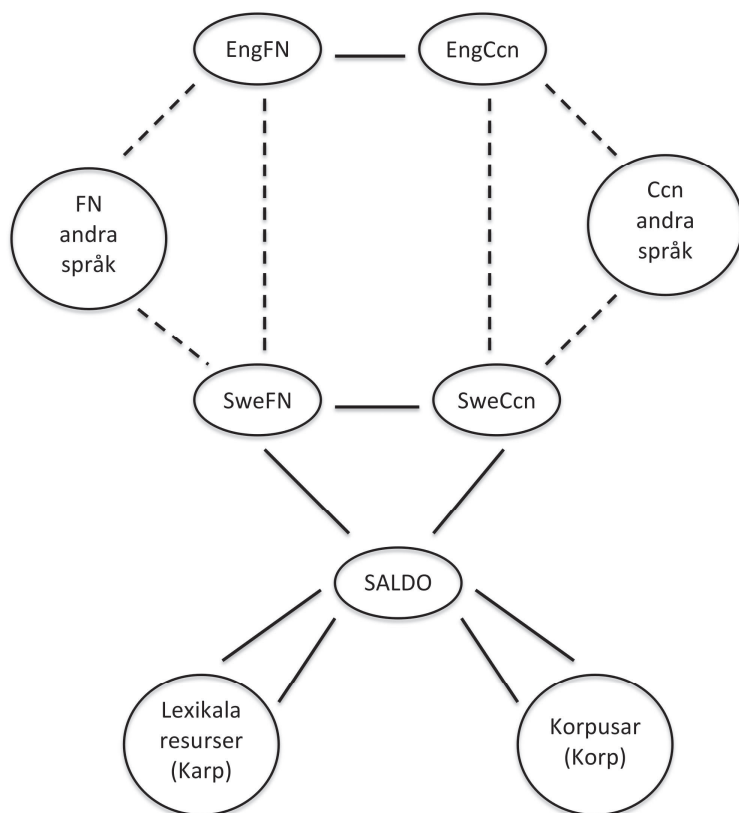
Denna typ av annotering härrör från den lexikala resursen *FrameNet* (FN), som liksom det första konstruktikonet utvecklats vid UC Berkeley. Samtliga befintliga konstruktikon är som sagt knutna till FN för resp. språk, och formatet följer därför huvudsakligen FN-standard. SweCcn är länkat till den svenska FN-versionen *Svenskt frasnät* (SweFN, Borin m.fl. 2010). Genom

⁵ Identitetsmarkeringen må vara redundant just här, eftersom *x* är en variabel, men den är desto mer relevant för grammatiska kategorier; jfr t.ex. *NP* och *NP*.

dess kopplingar öppnas också intressanta möjligheter till tvärspråkliga konstruktikontillämpningar (Bäckström m.fl. 2014).

Både SweCcn och SweFN är dessutom integrerade med andra svenska resurser vid Språkbanken i Göteborg. Såväl korpusar som lexikonresurser är sammanlänkade genom att lexikala enheter automatiskt taggas och länkas till motsvarande enhet i associationslexikonet SALDO (se Borin m.fl. 2010). Genom dessa lexikala länkar kan man enkelt röra sig mellan korpusar och lexikala material. Detta nätverk av resurser, både internt och externt, illustreras i figur 1.

De lexikala materialen i Språkbanken, dit både SweFN och SweCcn räknas, är samlade i ett gemensamt sökgränssnitt genom lexikonverktöget Karp (Borin m.fl. 2012). Sökningar i det svenska konstruktikonet sker alltså med fördel via Karp. Genom länkning av lexikalt specifika drag i konstruktionsbeskrivningarna relateras också SweCcn till andra lexikala resurser inom Karp, indirekt även till korpusresurserna i motsvarigheten Korp, och kan på så vis både komplettera och kompletteras av informationen där.

Figur 1. Ett nätverk av resurser

5. Utblick

Konstruktikon är en ny typ av resurs, varför uppbyggnaden av SweCcn inledningsvis har handlat mycket om metodutveckling. Den befintliga databasen med några hundra konstruktioner hittills är förstås liten jämfört med t.ex. en ordbok, som ju har en betydligt längre tradition att falla tillbaka på, men den lägger en grund för någonting större – och den växer kontinuerligt.

Samtidigt är SweCcn redan i sin nuvarande form mer än bara en grundplåt för fortsatt utbyggnad. De konstruktionsbeskrivningar som finns utgör en provkarta över svenska konstruktioner av olika slag, med flera möjliga tillämpningsområden. Till att börja med kan SweCcn fungera både som komplement till lexikonresurserna i Karp och som egen konstruktikografisk produkt. Inte minst redovisningen av ord som är vanligt förekommande i konstruktionerna bör vara av lexikografiskt intresse.

Det kanske mest uppenbara tillämpningsområdet är undervisning i svenska som andra- och främmandespråk. Här är det förmodligen främst ett urval av konstruktioner som kan komma ifråga i första hand, och vi arbetar med att märka upp konstruktionerna på ett sätt som ska underlätta det urvalet. Beskrivningsformatet vänder sig än så länge till språkvetare snarare än direkt till inlärare, men kan t.ex. ligga till grund för olika typer av övningar. Utveckling av pedagogiska tillämpningar är av hög prioritet i det fortsatta konstruktikonarbetet.

Vidare kan databasen utnyttjas för olika språkteknologiska experiment. Här ökar användbarheten ju större konstruktikonet blir, men redan i befintlig storlek erbjuder det flera intressanta möjligheter.

Slutligen är det en inspirerande utmaning att utveckla mellanspråkliga tillämpningar. Då det samtidigt växer fram konstruktikon för flera olika språk, dessutom med till stor del gemensamma metoder, är förutsättningarna för sådana tillämpningar så goda de kan bli. Emellertid är konstruktioner väsentligen språkspecifika, och det är ingen trivial uppgift att etablera ens approximativa ekvivalensrelationer mellan konstruktioner i olika språk.⁶ En särskild komplikation jämfört med flerspråkig lexikografi är att det för vår del inte räcker med semantisk överensstämmelse. Eftersom en avgörande komponent är konstruktionernas interna struktur måste även formen matchas. Här fordras rimligen ett gemensamt beskrivningsformat, vilket ytterligare understryker fördelarna med gemensam metodutveckling för de olika konstruktikonerna.

⁶ Vid en jämförelse mellan engelska och svenska (Bäckström m.fl. 2014) gick det emellertid överraskande bra att etablera svenska motsvarigheter till flertalet av konstruktionerna i det engelska konstruktikonet.

Sammantaget kan det svenska konstruktikonet användas för flera olika syften, trots sin än så länge blygsamma storlek. I takt med att det växer ökar möjligheterna ytterligare.

Litteratur

- Andersson, Lars-Gunnar 2005. Språkkänsla som mönsterminnen. I: *Språk i tid. Studier tillägnade Mats Thelander på 60-årsdagen*. Uppsala. S. 488–497.
- Borin, Lars, Dannélls, Dana, Forsberg, Markus, Toporowska Gronostaj, Maria, Kokkinakis, Dimitrios 2010. The past meets the present in Swedish FrameNet++. *14th EURALEX International Congress*. Leeuwarden: EURALEX. S. 269–281.
- Borin, Lars, Forsberg, Markus, Olsson, Leif-Jöran & Uppström, Jonatan 2012. The open lexical infrastructure of Språkbanken. I: *Proceedings of LREC 2012*. Istanbul. ELRA. S. 3598–3602.
<http://www.lrec-conf.org/proceedings/lrec2012/pdf/249_Paper.pdf>
[Tillgänglig 30 september 2013.]
- Bäckström, Linnéa, Borin, Lars, Forsberg, Markus, Lyngfelt, Benjamin, Prentice, Julia & Sköldberg, Emma 2013. Automatic identification of construction candidates for a Swedish constructicon. I: *Proceedings of the workshop on lexical semantic resources for NLP at NODALIDA 2013*. (Linköping Electronic Conference Proceedings. 88.) S. 2–11.
<<http://www.ep.liu.se/ecp/088/ecp13088.pdf>> [Tillgänglig 30 september 2013.]
- Bäckström, Linnéa, Lyngfelt, Benjamin & Sköldberg, Emma 2014. Towards Interlingual Constructicography: On correspondence between constructicon resources for English and Swedish. *Constructions and Frames*. 6 (1). S. 9–32.
- Croft, William 2001. *Radical Construction Grammar. Syntactic Theory in Typological Perspective*. Oxford & New York: Oxford University Press.
- Ekberg, Lena 2013. Grammatik och lexikon i svenska som andraspråk på nästan infödd nivå. I: K. Hyltenstam & I. Lindberg (red.), *Svenska som andraspråk – i forskning, undervisning och samhälle*. Lund: Studentlitteratur. S. 259–279.
- Fillmore, Charles J. 1988. The mechanisms of ‘Construction Grammar’. *Berkeley Linguistic Society*. 14. S. 35–55.
- Fillmore, Charles J. 2008. Border Conflicts: FrameNet Meets Construction Grammar. I: E. Bernal & J. DeCesaris (red.), *Proceedings of the XIII EURALEX International Congress*. Barcelona: Universitat Pompeu Fabra. S. 49–68.
- Fillmore, Charles J., Kay, Paul & O’Connor, Mary Catherine 1988. Regularity and Idiomaticity in Grammatical Constructions: The Case of Let Alone. *Language*. 64. S. 501–538.
- Fillmore, Charles J., Lee-Goldman, Russell & Rhomieux, Russell 2012. The FrameNet Constructicon I: H. Boas & I. Sag (red.), *Sign-Based Construction Grammar*. Stanford: CSLI. S. 309–372.
- Forsberg, Markus, Johansson, Richard, Bäckström, Linnéa, Borin, Lars, Lyngfelt, Benjamin, Olofsson, Joel & Prentice, Julia 2014. From construction candidates to constructicon entries. An experiment using semi-automatic methods for identifying constructions in corpora. *Constructions and Frames*. 6 (1). S. 114–135.
- FrameNet. <<https://framenet.icsi.berkeley.edu/fndrupal/>> [Tillgänglig 30 september 2013.]

- Fried, Mirjam (under utgivning). Construction Grammar. I: A. Alexiadou & T. Kiss (red.), *Handbook of syntax*. 2nd ed. Berlin: de Gruyter.
- Goldberg, Adele E. 1995. *Constructions. A Construction Grammar Approach to Argument Structure*. Chicago & London: University of Chicago Press.
- Goldberg, Adele E. 2013. Constructionist approaches. I: T. Hoffmann & G. Trousdale (red.), *The Oxford Handbook of Construction Grammar*. Oxford & New York: Oxford University Press. S. 15–31.
- Jackendoff, Ray 2007. *Language, Consciousness, Culture: Essays on Mental Structure*. Cambridge: MA: MIT Press.
- Jansson, Håkan 2006. *Har du ölat dig odödlig? En undersökning av resultativkonstruktioner i svenskan*. (MISS. 57) Inst. f. svenska språket, Göteborgs universitet.
- Lindström, Jan & Linell, Per 2007. *Roli å roli*. X-och-x som samtalspraktik och grammatisk konstruktion. I: E. Elisabet & A.-M. Londen (utg.), *Interaktion och kontext*. Lund: Studentlitteratur. S. 19–89.
- Lyngfelt, Benjamin 2007. Mellan polerna. Reflexiv- och deponenskonstruktioner i svenskan. *Språk och stil*. NF. 17. S. 86–134.
- Lyngfelt, Benjamin, Borin, Lars, Forsberg, Markus, Prentice, Julia, Rydstedt, Rudolf, Sköldberg, Emma & Tingsell, Sofia 2012. Adding a Constructicon to the Swedish resource network of Språkbanken. I: *Proceedings of KONVENS 2012 (LexSem 2012 workshop)*. S. 452–461.
<http://www.oegai.at/konvens2012/proceedings/66_lyngfelt12w/>.
[Tillgänglig 30 september 2013.]
- Lyngfelt, Benjamin & Forsberg, Markus 2012. *Ett svenskt konstruktikon. Utgångspunkter och preliminära ramar*. (GU-ISS 2012-02) Inst. f. svenska språket, Göteborgs universitet. <<http://hdl.handle.net/2077/29198>>. [Tillgänglig 30 september 2013.]
- Lyngfelt, Benjamin & Sköldberg, Emma 2013. Lexikon och konstruktikon – ett konstruktionsgrammatiskt perspektiv på lexikografi. *LexicoNordica*. 20. S. 75–91.
- Ohara, Kyoko Hirose 2013. Toward Constructicon Building for Japanese in Japanese FrameNet. *Veredas* 17 (1). S. 11–27.
<<http://www.ufjf.br/revistaveredas/files/2013/11/1-OHARAFINAL.pdf>>.
[Tillgänglig 17 mars 2014.]
- Pawley, Andrew & Syder, Frances H. 1983. Two puzzles for linguistic theory: nativelike selection & nativelike fluency. I: J. Richards & R. Smith (red.), *Language and communication*. London: Longman. S. 191–221.
- Prentice, Julia 2010. *På rak sak. Om ordförbindelser och konventionaliserade uttryck bland unga språkbrukare i flerspråkiga miljöer*. (Göteborgsstudier i nordisk språkvetenskap. 13.) Inst. f. svenska språket, Göteborgs universitet.
- Sag, Ivan A., Baldwin, Timothy, Bond, Francis, Copestake, Ann & Flickinger, Dan 2002. Multi-word expressions: A pain in the neck for NLP. I: A. Gelbukh (red.), *Computational Linguistics and Intelligent Text Processing* (Proceedings of CICLING-2002). Berlin: Springer. S. 1–15.
- Sköldberg, Emma, Bäckström, Linnéa, Borin, Lars, Forsberg, Markus, Lyngfelt, Benjamin, Olsson, Leif-Jöran, Prentice, Julia, Rydstedt, Rudolf, Tingsell, Sofia & Uppström, Jonatan 2013. Between Grammars and Dictionaries: a Swedish Constructicon. *Proceedings of eLex 2013*. Tallinn. S. 310–327.
<http://eki.ee/elext2013/proceedings/eLex2013_21_Skoldberg+etal.pdf>
[Tillgänglig 17 mars 2014.]

- SweCcn = Svenskt konstruktikon. I: *Karp, Språkbanken*.
 <[http://spraakbanken.gu.se/karp/#extsearch=\(wf+%3D+%22%22\)+sortBy+wf&lexicon=konstruktikon&search-tab=1](http://spraakbanken.gu.se/karp/#extsearch=(wf+%3D+%22%22)+sortBy+wf&lexicon=konstruktikon&search-tab=1)> [Tillgänglig 30 september 2013.]
- Torrent, Tiago T., Lage, Ludmila M., Sampaio, Thais F., Tavares, Tatiane S. & Matos, Ely E. S. 2014. Revisiting Border Conflicts between FrameNet and Construction Grammar: annotation policies for the Brazilian Portuguese Constructicon. *Constructions and Frames*. 6 (1). S. 33–50.
- Wray, Alison 2008. *Formulaic language: pushing the boundaries*. Oxford & New York: Oxford University Press.

Jag är inte lika svensk som andra svenskar

Identitet och språklig stil bland finlandssvenska migranter

Malin Löfström

I denna artikel presenterar jag en pilotstudie i vad en informantgrupps bruk av pragmatiska partiklar kan säga om språk och identitet hos finlandssvenskar som har migrerat till Stockholmsområdet. Deltagarna i undersökningen har sina rötter i den del av sydvästra Finland som traditionellt kallas för Västra Nyland, numera Raseborgsregionen. De har rekryterats genom ett snöbollsurval med svenskspråkighet, anknytning till Raseborgsregionen och migration till Stockholmsområdet som urvalskriterier. Det totala antalet deltagare i min undersökning är 15 och de har flyttat till Sverige mellan 1966 och 2011. Intervjuerna görs av en person som är uppvuxen i Stockholmsområdet och syftet med detta är att skapa underlag för analys av deltagarnas interaktion med en sverigesvensk.

Föreliggande pilotstudie behandlar svaren på frågan ”Känner du dig svensk eller finländsk?” i intervjun.

Material

Materialet för denna delstudie är intervjusekvenser med fyra av deltagarna som vid inspelningstillfället bott i Stockholm i ca 10–15 år. Deltagarurvalet grundar sig på tidigare forskningsresultat. I sin kulturgeografiska avhandling visar Charlotta Hedberg (2004) att antalet år finlandssvenska migranter bott i Sverige är en viktig faktor för deras upplevelse av identitet och tillhörighet. De första åren efter migrationen är ofta känslan av finländsk identitet stark – ibland till och med starkare än före flytten. Hedbergs studie visar också att många före migrationen upplever en kulturell gemenskap med Sverige och svenskarna. Den samhörighetskänslan utsätts dock ofta för prövningar under de första åren och för en del leder detta till återflytt. Hedberg säger att migranterna ofta ser fem år som en mental gräns och efter den brytpunkten inleds en process där (den etnolingvistiska) identiteten blir suddig. Efter en lång tid i Sverige menar Hedberg att den finlandssvenska identiteten för

många ändrar karaktär till att mer bli en del av den personliga identiteten, en bakgrund, än en kollektiv identitet.

Känner du dig svensk eller finländsk?

Intervjusekvenserna nedan är återgivna med en uttalsnära transkription enligt principer i Norrby 2004 (s. 98–99). Pauser betecknas med (.) och meta-kommentarer återges med versaler. Först besvarar Karin och Hedda frågan om de känner sig mest finländska eller svenska.

(1) Karin, 32 år:

I: Om skulle du säga så är du mest finländsk eller svensk?
SKRATTAR

Karin: alltså de e ju lite svårt (.) ja känner ju- ja känner ju att ja tillhör båda på nå: sätt alltså i vissa fall så förankrar ja mej väldigt mycke som svensk men- eftersom ja ha bott här så länge nu: <men> å andra sidan så finns de vissa saker som- där ja brinner väldigt hårt för så här finlandssvenska slash finländska frågor då: [---]

Karin tycker att frågan är svår och menar att hon känner sig både finländsk och svensk. Hon aktualiserar själv kategorin finlandssvensk. Karin knyter känslan av tillhörighet till olika sammanhang och sakfrågor och känslan av svenskhet ser hon som något hon förvärvat över tid under de drygt tio år hon bott i Sverige. Samtidigt ser hon det finlandssvenska ursprunget som något viktigt.

(2) Hedda, 27 år:

I: Känner du dig som svensk eller finländare?

Hedda: ja känner mej no: mera som finländare men mer och mer börjar de kännas som att jo: men no e ja ju (..) no e ja ju svensk också (..) på nå sätt

Hedda menar att hon blir mer och mer svensk med tiden även om hon känner sig mest som finländare.

Båda svaren tyder på att tidsfaktorn för de här personerna är högst relevant för identiteten som finländsk eller svensk. Utifrån Hedbergs resultat kan Hedda och Karin betraktas som typiska för migranter som bott i Sverige mer än fem år: deras känsla av tillhörighet har börjat innefatta också Sverige och de känner sig gradvis mer svenska. Känslan av finländskhet respektive svenskhet kan dock vara olika stark beroende på sammanhang och situation.

Deltagarna bildar dock inte en homogen grupp:

(3) Kalle, 34 år:

I: men hur ser- betraktar du dig själv som mest svensk eller fin- ländsk?

Kalle: hrm nu e ja nu mest finländsk de e ju så: nä man flyttar utomlands att man blir - man blir mer patriot då:

I: aha så du känner dig mer som det *än tidigare eller*?

Kalle: ja: jo: de: e helt klart ja e no: mer finsk än många andra finländare
(.) ja e purfinne FNISS

Till skillnad från de andra tvekar Kalle inte att kategorisera sig som enbart finländsk och han gör det mycket tydligt ("purfinne"). Kalle har bott i Sverige i tio år men menar att flytten gjort hans finländska identitet starkare och därmed verkar Kalle vara kvar i fasen som Hedberg beskriver som typisk för ganska nyanlända migranter.

Den sista deltagaren är Hanna, som bott i Sverige längst tid av de fyra som faller inom den här kategorin.

(4) Hanna, 36 år:

I: om någon så där... skulle du säga att du är svensk eller finländare?

Hanna: (..) de beror på vem som frågar SKRATT eh (..) tänker du om ja e: utomlands generellt eller om?

I: ja, när skulle du säga att du är svensk?

Hanna: (..) ja brukar väl säga att ja eh (..) eh att (..) ja: hur brukar ja säga? ja e: ju både och nu ja har både finskt å svenskt medborgarskap men (..) eh nä:e det är klart ja e ju nog finlandssvensk (..) ja brukar väl säga att ja e finlandssvensk egentligen (..) på nåt vis (..) men att ja e: ju svensk nu: (..) men det e klart ja e: inte lika svensk som- som andra svenskar det e: ja ju inte men SKRATT men (..) näe ja: det e: väl så: ja svarar kanske (..) bor i Sverige men kommer från Finland eller nåt sånt där om ja skulle va utomlands ja:

Hanna menar att hennes svar beror på vem hon pratar med och hon kopplar självmant frågan till en situation utomlands och intervjuaren omformulerar då frågan. Hanna hänvisar till att hon har dubbelt medborgarskap och alltså formellt är både svensk och finländsk. Hanna är den enda av dessa fyra som har valt att skaffa sig svenskt medborgarskap, vilket sedan år 2003 innebär att man får dubbelt medborgarskap. Medborgarskapet ett sätt att symboliskt visa sin tillhörighet. Hanna tar även hon upp finlandssvenskhet och säger att det är det hon egentligen, ursprungligen, är men att hon nu är svensk. Hennes betonade *nu* tyder på att också hon menar att tiden är viktig.

Vad skulle du säga om någon ställer frågan utomlands?

I intervjuerna är frågan om vad man skulle svara utomlands en följdfråga till frågan om man känner sig svensk eller finländsk. Hanna undrar dock självmant om frågan gäller en situation utomlands och menar att hon då skulle säga att hon kommer från Finland men bor i Sverige. De övriga tre deltagarna svarar på följande sätt:

- (5) I: om någon skulle fråga dig utomlands vad skulle du säga då?

Hedda: då sku ja no: säga att ja e från Finland men (.) men ja bor i Sverige (.) mm FNISSAR

- (6) I: ja, men om någon frågar dig när du är utomlands då var du kommer ifrån vad säger du då?

Karin: alltså hm precis alltså då säger vi oftast att vi (.) vi bor i Stockholm men nånstans så kommer det ganska fort fram att vi (.) ursprungligen e från Finland för vi ser ju oss ändå liksom som finlandssvenskar så att ja:

Hedda och Karin svarar i princip ordagrant samma sak som Hanna när de får följdfrågan: att de kommer från Finland men bor i Sverige. Karin återkommer till det finlandssvenska. Kalle som så framt deklarerade sin finländskhet i svaret på den första frågan går däremot i motsatt riktning:

- (7) I: om du åker till något annat land och någon frågar var du kommer ifrån, vad säger du då?

Kalle: nja: n- no ha ja märkt att ja ha sagt några gånger att ja kommer från Sverige så att (.) så att de ha väl (.) börja ändra lite hm (.) ja: mest fö att de ha vari liksom ändå (.) så där eh bekvämt att säj att man kommer från Sverige när de ha vari nå: incheckning på nå: hotell eller nåsant så (.) fö där skriver man adresser å så: (.) medans om man visar upp passe så då: brukar- då säjer ja ju allti att ja e från Finland förstås

Kalle menar det har hänt att han utomlands sagt att han kommer från Sverige och det ser han som ett tecken på att hans känsla av tillhörighet trots allt har förändrats litegrann. Han menar dock att skälen varit i första hand praktiska.

De här deltagarna har bott i Sverige i stort sett hela sitt vuxna liv. Samtliga känner ett mått av dubbel tillhörighet och Karin och Hanna relevantgör själva kategorin finlandssvensk som nyanserar dikotomin svensk/finländsk. Om man graderar svaren kan man säga att Kalle är den som menar att han är övervägande finländsk, Hedda och Karin menar att de känner mer eller mindre dubbel tillhörighet medan Hanna är mest svensk. Alla deltagare hänvisar direkt eller indirekt till tidsfaktorn som betydelsefull för deras känsla av tillhörighet. Det samlade intrycket är att deltagarna upplever att svaret är mindre komplicerat när det gäller en situation

utomlands där folk generellt saknar detaljerad kunskap än om frågan ställs i Sverige eller Finland, där gemene man har en förståelse av migration mellan länderna och förväntningar och värderingar knutna till detta.

Pragmatiska partiklar

Jag har ovan behandlat innehållet i några deltagares svar på frågan ”Känner du dig svensk eller finländsk?”. I det följande fördjupar jag analysen och tittar på *hur* de svarar. Svaret på frågan om deltagarna känner sig mest svenska eller finländska handlar inte bara om var de bor och medborgarskap utan om en känsla, en attityd och en personlig vilja. Det handlar också om vad deltagarna upplever att de kan och vill säga när frågan ställs av en sverigesvensk. I ett försök att nå fram till vad deltagarna uttrycker implicit, dvs. vilka personliga attityder, känslor och viljor som kan ligga mellan raderna i det de explicit svarar på intervjuarens fråga, har jag valt att göra en analys av deltagarnas användning av pragmatiska partiklar.

Partiklar och deras funktion

Pragmatiska partiklar (även kallade diskurspartiklar eller diskursmarkörer) förekommer främst i talspråk. Partiklar är ofta obetonade, korta, enstaviga och oböjliga, som t.ex. *ju*, *väl*, *nog* men de kan också vara flerstaviga (*faktiskt*, *egentligen*) eller fraser (*på något sätt*). Pragmatiska partiklar förändrar inte innehållet i det som sägs men de förmedlar mellan raderna hur det som sägs ska tolkas, dvs. de har ingen semantisk betydelse men fyller en funktion. Bland annat kan partiklarna uttrycka talarens inställning till samtalsämnet, till lyssnare eller ge en vink om hur det som sägs ska tolkas i kontexten och hur det ska placeras in i den kulturella ramen för samtalet.

Den här analysen avgränsar jag till hur deltagarna använder partiklarna *ju*, *väl* och *nog* i sina svar på frågan om de känner sig svenska eller finländska. Jan Lindström (2008:95–96) kallar partiklarna *ju*, *väl* och *nog* gemensamt för *modalpartiklar*. Partiklarnas betydelse kan ses som tånjbar och är svår att bestämma (2008:96). Syftet med dessa pragmatiska partiklar kan för en talare vara att upprätthålla balansen mellan samtalsdeltagarna för att bevara både sitt eget och samtalspartens sociala ansikte. En sådan artighetsstrategi (Östman 1982:163), eller taktstrategi (jfr Norrby 2004: 191ff), används t.ex. för att linda in ett budskap för att undvika konflikt och förekommer ofta när man avhandlar ett svårt samtalsämne eller när talaren är osäker på innehållet. En sådan samtalsstil är *indirekt* till sin karaktär och innebär t.ex. att man vädjar om instämmande, eller att man försöker låta övertygande och få samtalsparten att hålla med, eller att man garderar sig för att inte vara alltför explicit och burdus och på detta sätt undvika ansiktshot för både sin egen och samtalspartens del. Den nanserande funktionen hos de pragmatiska

partiklarna öppnar upp för gemensamt betydelseskapande arbete mellan samtalsparterna.

Nog har varit föremål för kontrastiva studier mellan finlandssvenska och sverigesvenska (Saari 1995; Thelander 2008). Det används till övervägande del olika; i Sverige uttrycker *nog* osäkerhet 'troligen' medan samma partikel i Finland används som försäkran 'säkert'. Enligt Saari (1995:91) uppvisar partiklarna *ju*, *väl* och *nog* inte heller samma frekvens om man jämför likvärdigt samtalsmaterial från Finland och Sverige. *Nog* (och *nu*) är vanligt i finlandssvenskan medan *ju* och *väl* är mer högfrekventa i sverigesvenskt material. Hon förklarar det med att finlandssvenskan och sverigesvenskan speglar olika talgemenskaper med olika samtalsmönster och menar att *ju* och *väl* passar den svenska kontaktskapande samtalsstrategin medan det finländska sättet att markera medgivande med *nog* signalerar en viss reservation; man visar sig positiv men garderar sig samtidigt gärna (Saari 1995:103).

Ju, väl och nog i deltagarnas svar

I det här avsnittet visar jag hur deltagarna använder partiklarna *ju*, *väl* och *nog* i de svar jag citerat ovan och vilken inverkan det får för budskapet i svaren. Frågor jag ställer mig är: Vad säger de egentligen? Hur modifierar de pragmatiska partiklarna svaren? Vill de vara finländare eller svenskar? Upplever de att de kan säga vad de vill? Sekvenserna nedan är samma svar som tidigare men nu med de pragmatiska partiklarna markerade med kursiv. Jag gör en kort analys av samtliga svar och ger till slut en sammanfattande kommentar.

- (8) Karin: alltså de e *ju* lite svårt (.) ja känner *ju*- ja känner *ju* att ja tillhör båda på nå: sätt alltså i vissa fall så förankrar ja mej väldigt mycke som svensk men- eftersom ja ha bott här så länge nu: <men> å andra sidan så finns de vissa saker som- där ja brinner väldigt hårt för så här finlandssvenska slash finländska frågor då: [---]

Karin använder den pragmatiska partikeln *ju*, som är en partikel som kan ha många olika betydelser (Eriksson 1988:92). *Ju* visar att det för Karin är en självklarhet att hon känner tillhörighet både som finländare/finlandssvensk och svensk och hon bjuder in intervjuaren och vill ha ett instämmande. *Ju* hänvisar också till att Karin menar att hon och intervjuaren genom sitt samtal delar kunskapen om att svaret på frågan inte är självklart.

- (9) Hedda: ja känner mej *no*: mera som finländare men mer och mer börjar de kännas som att jo: men *no* e ja *ju* (..) *no* e ja *ju* svensk också (..) på nåt sätt

Hedda använder *ju* för att argumentera för att hon börjat bli svensk, och hon önskar en bekräftande respons från intervjuaren. Den dominerande partikeln i Heddans svar är däremot *nog* som hon använder i både formen *no(g)* och kortstavigt *no*, som motsvarar det helsingforsfinlandssvenska *nu*. Heddans *no(g)* är en försäkran om att hon känner sig mer finländsk men det signalerar också en reservation (jfr Saari 1995:103) och hon lämnar med detta *nog* utrymme för att senare kunna nyansera svaret, vilket hon också gör i efterföljande men-sats. Denna koncessiva användning av *nog* är enligt Saari (1995:100) typisk för finlandssvenska. Heddans kortstaviga /no/ förmildrar hennes yttrande om att hon ”ju” är svensk också och kombinationen av dessa två partiklar visar en oavslutad argumentation för Heddans del.

- (10) Kalle: hrm *nu* e ja *nu* mest finländsk de e *ju* så: nä man flyttar utomlands att man blir - man blir mer patriot då:

I: aha så du känner dig mer som det *än tidigare eller*?

Kalle: ja: jo: de: e helt klart ja e *no*: mer finsk än många andra finländare
(.) ja e purfinne FNISS

Kalle använder *ju* för att förstärka sitt argument om att man blir mer finländsk utomlands (jfr Saari 1995:96). *Ju* signalerar också att orsakssambandet är självklart för Kalle. Också hos Kalle är *nog* den mest frekventa partikeln och han använder både den trycksvaga formen *nu* av *nog* som enligt Saari (1995:94) är typisk i initial ställning i helsingforssvenskan. Han dubblar partikeln initialt och försäkrar med den att han är mest finländsk. Också Kalles *no:(g)* har en medgivande funktion som understryker hans ståndpunkt.

- (11) Hanna: (..) de beror på vem som frågar SKRATT eh (..) tänker du om ja e: utomlands generellt eller om?

I: ja, när skulle du säga att du är svensk?

Hanna: (..) ja brukar *väl* säga att ja eh (..) eh att (..) ja: hur brukar ja säga? ja e: *ju* både och nu ja har både finskt å svenskt medborgarskap men (..) eh nä:e det är klart ja e *ju nog* finlandssvensk (..) ja brukar väl säga att ja e finlandssvensk egentligen (..) på nåt vis (..) men att ja e: *ju* svensk nu: (..) men det e klart ja e: inte lika svensk som- som andra svenskar det e: ja *ju* inte men SKRATT men (..) näe ja: det e: *väl* så: ja svarar kanske (..) bor i Sverige men kommer från Finland eller nåt sånt där om ja skulle va utomlands ja:

Mats Eriksson (1988:92ff) menar att användningen av *ju* kan vara svår att beskriva eftersom partikeln kan ha många funktioner som dessutom kan uppträda samtidigt. Hanna använder flera *ju* där det första markerar det faktum att hon har dubbelt medborgarskap. Hon använder också *ju* för att signalera allmängiltighet i sina argument om att hon ursprungligen är

finlandssvensk men är svensk nu. Det sista *ju* används för att skapa samförstånd med intervjuaren om att Hanna ”ju” inte är lika svensk som andra svenskar. Här menar jag att *ju* samtidigt har en koncessiv funktion på ett sätt som förekommer främst i Sverige (jfr Eriksson 1988:97; Saari 1995:99–100). Att använda dubbla partiklar som Hanna gör när hon säger att hon ”ju nog” är finlandssvensk är enligt Hugo Bergroth (1928:135) ett regionalt finlandssvenskt drag. Hanna gör en dubbel förstärkning där hon markerar argument med *ju* och medgivande med *nog*.

Hanna är den enda av dessa fyra som använder *väl*. Eriksson (1988:101f) hävdar att det är typiskt stockholmskt att använda *väl* när man pratar om egna handlingar och känslor som för att ge sken av att vara osäker på hur det ligger till trots att man är fullt medveten om det. Man kan tolka Hannas användning av *väl* på detta sätt när hon berättar om var hon brukar säga när folk frågar. Hannas *väl* har en koncessiv funktion, en gardering, när hon berättar om vad hon ”väl” brukar säga och sedan invänder mot detta genom en men-sats. Detta sätt att använda *väl* är typiskt för Stockholm och förekommer enligt Saari (1995:99) inte alls i material från Helsingfors. I finlandssvenskan används genomgående *nog* i detta sammanhang. Utifrån partikelanvändningen får jag intrycket av att Hanna känner att hon inte kan säga till intervjuaren som är svensk att hon ser sig som svensk. Detta syns både i garderingar och genom hennes sätt att inbjuda till samförstånd, t.ex. att hon ”ju” inte är lika svensk som andra svenskar. Hon vet att hon genom sitt ursprung inte är som en svensk bland andra svenskar, men allt tyder på att Hanna känner sig svensk.

Sammanfattande diskussion

Till skillnad från Hedbergs resultat menar jag att de här undersökningsdeltagarna inte i första hand genomgår en assimileringprocess som gör att de blir mer svenska på bekostnad av finländskheten. Jag ser deras identitetskonstruktion som additiv: de känner samhörighet med både svenskheten och finlandssvenskheten samt med det finländska. Däremot tyder mycket på att den multipla gruppidentifikationen är mer eller mindre partiell och situationsberoende: ibland är identiteten som finländsk och/eller finlandssvensk mer påtaglig och ibland är den svenska tillhörigheten den dominerande. I den här studien kan jag endast analysera uttryck för de identiteter och tillhörigheter som synliggörs i denna konstruerade intervjusituation där deltagarna för en asymmetrisk dialog med en svensk.

Jag menar att tid för vistelse i Sverige är viktigt men inte ensamt avgörande för deltagarnas känsla av tillhörighet och identifikation. Förutom tid spelar olika yttre faktorer in och framför allt är de egna känslorna, (undermedvetna) attityder och den egna viljan viktiga. Deltagarna vi här sett

har bott i Sverige ungefär lika lång tid men de utgör en heterogen grupp och man kan se skillnader i innehållet i svaren och skillnaderna förstärks även av det deltagarna uttrycker implicit genom bruket av pragmatiska partiklar. Identitet är inget statiskt fenomen utan en process som kontinuerligt förhandlas tillsammans med människor i omgivningen, i detta fall främst svenskar.

Frågan om deltagarnas identitet och känsla av tillhörighet är central i mitt arbete om finlandssvenska migranternas språk. Det finns två aspekter av deltagarnas användning av pragmatiska partiklar i svaret på frågan om de känner sig svenska eller finländska: varför de används och hur de används. För det första tyder det faktum att de använder pragmatiska partiklar så frekvent på att deltagarna upplever frågan som ett ansiktshot. De känner dubbel identitet och lojalitet men kan inte ta omgivningens förståelse för given. Frågan är formulerad så att de i princip måste välja och med hjälp av bl.a. de pragmatiska partiklarna försöker de ge ett svar. För det andra används partiklarna *ju*, *väl* och *nog* inte på exakt samma sätt i Raseborgsområdet och i Stockholm, vilket kan förklaras av att man tillhör samma språkgemenskap men inte samma talgemenskap. Samtalsstrategi och användning av pragmatiska partiklar är kulturbundet och undersöks t.ex. i samband med L2-inlärning. Avvikande användning av partiklar kan göra att språkbruket upplevs som främmande och kan leda till missförstånd.

De svarssekvenser jag har analyserat visar en variation i partikelbruket. Särskilt framträdande är det hos Hanna som använder partiklar både enligt typiskt finlandssvenska och typiskt stockholmska mönster. Jag ser ett samband mellan att Hanna känner sig svensk och hennes sparsamma användning av *nog* och jämför det med Kalles och Heddas frekventa användning av partikeln som korrelerar med deras starkare finländska tillhörighet. Frågor jag ställer mig är hur medvetna deltagarna är om hur partiklarna fungerar och i hur stor utsträckning de har kontroll över sin egen användning. Utifrån den här studien hävdar jag att de använder pragmatiska partiklar som en resurs när de skapar sin språkliga stil och att de primärt gör det enligt en additiv modell: man börjar använda partiklar enligt stockholmskt mönster men slutar inte (helt) med det finlandssvenska. Men en fullständig kontroll kan vara svår att upprätthålla särskilt inför en ansiktshotande fråga som kräver omedelbart svar. I den här inledande analysen har jag enbart tittat på en typ av partiklar men analysen skulle kunna utvidgas till att undersöka också andra pragmatiska partiklar och andra kommunikationsstrategiska resurser.

Litteratur

- Bergroth, Hugo 1928. *Finlandssvenska: handledning till undvikande av provinsialismer i tal och skrift*. Helsingfors.
- Eckert, Penelope 2000. *Linguistic variation as social practice: the linguistic*

- construction of identity in Belten High.* (Language in Society. 27.) Oxford: Blackwell.
- Eriksson, Mats 1988. Ju, väl, då, va, alltså. En undersökning av talaktsadverbial i stockholmskt talspråk. I: A. Schenström & M. Eriksson (red.), *Studier i stockholmsspråk 1*. (MINS: Meddelanden för institutionen för nordiska språk 26.) Stockholms univ., Inst. för nordiska språk. S. 75–120.
- Hedberg, Charlotta 2004. *The Finland Swedish wheel of migration: identity, networks and integration 1976–2000*. (Geografiska regionstudier 61.) Uppsala universitet.
- Lindström, Jan 2008. *Tur och ordning. Introduktion till samtalsgrammatik*. Norstedts akademiska förlag.
- Norrby, Catrin 2004. *Samtalsanalys: så gör vi när vi pratar med varandra*. Lund: Studentlitteratur.
- Saari, Mirja 1995. "Jo, nu kunde vi festa nog." Synpunkter på svenskt språkbruk i Sverige och Finland. I: A-M. Ivars & P. Slotte (red.), *Folkmålsstudier 36*. Helsingfors: Institutionen för nordiska språk. S. 75–108.
- Thelander, Kerstin 2008. Nog är mer än tillräckligt. I: M. Nordman (red.), *Svenskans beskrivning 29*. Vasa: Svenska-österbottniska samfundet. S. 292–301.
- Östman, Jan-Ola 1982. The symbiotic relationship between pragmatic particles and impromptu speech. I: N.E. Enkvist (red.), *Impromptu speech: a symposium*. (Meddelanden från Stiftelsens för Åbo Akademi forskningsinstitut 78.) S. 147–177.

Handledningens effektivitet

En studie av remediering i självständiga arbeten

Jenny Magnusson och Hanna Sveen

Mycket av det som nu sker på högskolan har med självständiga arbeten att göra. Universitetskanslerämbetets utvärderingar är en av flera anledningar till att det självständiga arbetet blivit allt viktigare, såväl kvantitativt som kvalitativt. Något som i forskningen framkommit som särskilt relevant för framgångsrika självständiga arbeten är utformningen av handledningen (se t.ex. Zuber-Skerrit & Ryan 1994; Deem & Brehony 2000). Med handledning menas här den interaktion som sker mellan en student och dennes handledare inom ramen för skrivandet av ett självständigt arbete (jmf. Brodersen 2009).

Forskning om handledning finns, men det är framförallt forskning som rör uppfattningar och tänkande runt handledning och inte vad som faktiskt sker eller vad som faktiskt görs i den konkreta handledningssituationen. Att handledning är centralt för ett framgångsrikt självständigt arbete är alltså något som studenter och handledare vidhåller, men hur eller på vilket sätt är oklart. I den här artikeln gör vi ett försök att analysera vilket faktiskt lärande som genereras av handledningsinteraktion och undersöka vilka begrepp som kan vara lämpliga för att beskriva detta.

Lärande definierar vi i detta sammanhang som görande eller som förändrat görande, vad Melander & Sahlström också kallar ”*lärandebanor*”, det vill säga utveckling och förändring i och mellan situationer där samma innehåll är i deltagarnas fokus” (2010:106). Utifrån den synen på lärande är vårt syfte att studera relationer mellan handledningsinteraktion och textarbete, två olika typer av görande, för att komma åt lärande i handledning. I interaktion samkonstrueras betydelser och innebörder, och då är det både handledare och student som lär. Vi kommer dock att fokusera på studentens lärande som vi menar synliggörs på två olika sätt – genom olika former av respons i dialog och genom olika textversioner som skapas i skrivprocessen. I dessa sammanhang formuleras, omformuleras, vidareutvecklas och problematiseras tankegångar, förslag och resonemang från handledningen.

Teori

Vi utgår från ett sociokulturellt och dialogiskt perspektiv på lärande. Bachtins (1981) tankegångar är utgångspunkten för ett dialogiskt perspektiv där lärande och förståelse sker utifrån interaktion - ett samspel av röster.Handledning är en sådan typisk dialogisk verksamhet där förståelse och kunskap kan växa fram i ömsesidig samkonstruerande interaktion mellan en handledare och en student.

För att komma åt studentens eventuella lärande utifrån handledningsinteraktionen använder vi ett antal olika begrepp för att analysera såväl interaktion som textarbete. Termen *medierande verktyg* står för resurser man använder för att delta i sociala praktiker (Vygotskij 1986/2001; Blåsjö, 2004:30). Medierande verktyg kan vara fysiska som läroböcker eller datorer, mentala som idéer eller tankesystem eller språkliga som generella verktyg för tankar, interaktion, specifika genrer eller texter (Blåsjö 2004:31). Även handledning i olika former i samband med studenters självständiga arbeten är ett slags medierande verktyg, med de principer, strategier och normer som deltagarna ger uttryck för i handledningsinteraktionen.

För att kunna analysera relationen mellan innehållet i samtalen i handledningen och det som sedan skrivs i de olika versionerna av det självständiga arbetet är begreppet *semiotisk remediering* relevant. Prior & Hengst (2010:1) beskriver begreppet sålunda: "[r]emediation points to ways that activity is (re)mediated. . . through taking up the materials at hand, putting them to present use, and thereby producing altered conditions for future action". Det handlar alltså om hur det som sker i handledningen (åter)används i senare textversioner (skrivprocessen). *Semiotisk remediering* är som begrepp nära besläktat med andra begrepp såsom *intertextualitet* eller *intertextuella kedjor* (se t.ex. Solin 2001), *rekontextualisering* (se t.ex. Linell 1998) och *textkedjor* (Holmberg & Wirdehn 2010), men vi har valt att använda begreppet semiotisk remediering för att understryka görandet i olika aktiviteter eller modaliteter.

Hur studenten remedierar innehållet i handledningsinteraktionen/samtalet kommer vi åt med tre olika begrepp som differentierar olika typer eller faser av lärande eller tillägnande av medierande redskap – *imitation*, *bemästrande* och *appropriering* (Wertsch 1998). *Imitation* innebär att ett första steg tas mot lärande eller förståelse – att återskapa kunskap eller redskap. Det andra steget, *bemästrande*, innebär att handlingen kan utföras eller att redskapet kan användas korrekt. *Appropriering* innebär slutligen att en person har gjort redskapet eller kunskapen till sin egen och därmed förändrat sitt tankesätt – att en automatisering har skett. Säljö menar angående *appropriering* att vi "i varje situation [har] möjlighet att ta till oss – appropriera – kunskaper från våra medmänniskor i samspelssituationer" (Säljö 2000:37) och detta är ett av målen med handledning av självständiga arbeten.

För att även kunna analysera handledarens roll i studentens lärande har vi använt oss av begreppet *stöttning* eller *scaffolding* (Wood, Bruner & Ross 1976) för att specificera vilken typ av assistans/stöd som möjliggör lärande. Vi kommer att analysera handledarens stöttning i relation till det lärande som studenten ger uttryck för.

Material

I denna studie har vi utgått från handledning inom ramen för författandet av ett självständigt arbete på 15 högskolepoäng i ämnet utbildningsvetenskap. I detta inkluderas all interaktion som förekommer mellan handledare och student. I denna artikel inkluderas två handledningssamtal och fyra olika textutkast varav alla utom slutversionen är kommenterade av handledaren. Samtalen är utgångspunkt i studien där handledaren genom stöttning diskuterar medierande redskap som studenten sedan kan imitera, bemästra eller appropriera. För varje handledningssamtal finns också ett kommenterat textutkast som i samtalen fungerat som underlag.

I exemplen har vi följt gängse transkriptionsformer (se Linell 2012) för samtalen. Utsagor som tas upp som evidens i analysen markeras med understruken stil. Överlappande tal markeras med //. Förkortningen H står för handledare och S för student.

Resultat

För att komma åt hur handledarens stöttning påverkar studentens remediering finns (åtminstone) två aspekter att studera – dels den respons som studenten ger i interaktionen, dels de omarbetningar av texten som studenten gör och som indikerar på vilket sätt studenten gjort kunskapen till sin egen. Denna andra aspekt analyseras med hjälp av begreppet *remediering* och de olika varianterna *imitation* – *bemästrande* – *appropriering*, vilka exemplifieras och diskuteras nedan.

Det första exemplet illustrerar *imitation*. I detta exempel har handledaren en synpunkt på ett ordval som studenten har gjort i sitt textutkast, ett ordval som taget ur sitt ursprungliga sammanhang kan missförstås.

(1)

H: ... att traditionella vetenskapsmetoder som mätning av dataexperiment inte ger relevant information ehh och då utgår ju du från Thomassen och när hon pra (.) talat om traditionella vetenskapsmetoder och då pratar man ju om positivismen och naturvetenskapen och så där eller hur men här så är det taget ur sitt sammanhang och då undrar man

vaddå traditionella vetenskapsmetoder liksom. Vid det här laget är samhällsvetenskap ganska traditionellt också liksom.

S: hmm

Handledaren stöttar i detta exempel studenten genom att förklara varför ordvalet ifråga är problematiskt och förklara det utifrån ett läsarperspektiv: **och då undrar man vaddå traditionella vetenskapsmetoder liksom.**

Studentens omedelbara respons på denna synpunkt är **hmm**, vilket är en minimal respons som möjligen indikerar förståelse, men svagt. I den efterföljande textversionen (exempel 2) ser man dock att studenten har tagit till sig synpunkten och gjort en ändring i texten och ändrat **traditionella** till **naturvetenskapliga**.

- (2) När syftet, som i detta fall, är att ta reda på människors upplevelser och mål med sina handlingar menar de hermetiska teoretikerna att traditionella vetenskapsmetoder naturvetenskapliga undersökningsmetoder som mätning av data och experiment inte ger relevant information (Thomassen 2007: 45).

Denna ändring får närmast betraktas som imitation då studenten följt handledarens råd i stort sett exakt. Studenten uppmärksammades på risken för missförstånd och fick förslag på vad det istället kunde stå: **och då pratar man ju om positivismen och naturvetenskapen** och studenten följde detta utan egna bidrag eller tillägg.

Den andra nivån av lärande är *bemästrande*. I exempel (3) diskuteras studentens metod. Handledaren har en del förslag och synpunkter.

(3)

H: (.)sen kan man ju gärna sätta in det här ämnet i vetenskapskontext och liksom att du vill tolka och förstå och så där och det gör ju inte så jättemycket gör så jättestort nu fast jag har ändå skrivit att du kan ju ändå fundera på hur mycket du måste diskutera just hermeneutik och att det viktigaste liksom är hur du har gjort och reflektioner runt det

S: ja, det var det var också det att jag skrev allt jag kunde komma på just i den här första versionen och så tog jag med allt som jag kunde få ihop liksom så jag är rätt mycket inne på att jag ska dra ner just den biten

H: det låter bra. då är vi på samma

Den stöttning som handledaren ger studenten gäller information om relationen mellan utrymme och relevans, vad som är viktigt i relation till annat. Handledaren föreslår bland annat att studenten inte behöver skriva så mycket om hermeneutik. Studenten instämmer och förklarar sina tidigare skrivval i sin omedelbara respons, och meningsutbytet avslutas med att handledaren bekräftar studentens resonemang. Studentens respons indikerar här en starkare förståelse då denne formulerar sig och resonerar runt vad som har gjorts och tänkts i relation till det som handledaren tagit upp.

När textversionen som var utgångspunkt vid handledningen jämförs med den textversion som lämnades in vid nästa tillfälle framgår det att ingenting ännu har ändrats utifrån handledarens förslag och det som också studenten menade att hen själv planerat. I slutversionen av uppsatsen ser man dock förändringar. Ett stort avsnitt som rör hermeneutik har här tagits bort (se överstruken text).

(4)

Den här undersökningen är kvalitativ och baserar sig på ett hermeneutiskt vetenskapsideal. Hermeneutiken är en vetenskapstradition som ägnar sig åt tolkning av meningsinnehåll och används framför allt i studier om människor, vars göranden hermeneutiker menar inte går att förklara med mätbara data (Thomassen 2007:45). Den här undersökningen går ut på att förstå människors uppfattningar om läraryrket och deras mål med att välja lärarutbildningen för att förstå hur de hamnat där de är idag. När forskare på detta sätt försöker förstå människors handlingar menar hermeneutikerna att man behöver göra tolkningar av sitt insamlade material (Thomassen 2007:75). En av hermeneutikens viktigaste teoretiker Hans Georg Gadamer påpekar att tolkningar alltid påverkas av den som gör dem så att kunskapen den leder fram till aldrig är allmängiltig. Resultaten vi kommer fram till, menar han, är beroende av de fördomar vi har som utgör ramen för vad som är möjligt för oss att förstå (Thomassen 2007:95-96).

Den hermeneutiska forskningstraditionen som menar att forskning om människor ska bedrivas genom att söka och tolka mening i personers yttringar (Thomassen 2007:45) har fått ligga till grund för angreppssättet för denna undersökning. Metoden har varit semistrukturerade kvalitativa intervjuer som har analyserats med en innehållsanalys.

När syftet, som i detta fall, är att ta reda på människors upplevelser och mål med sina handlingar menar de hermetiska teoretikerna att traditionella vetenskapsmetoder som mätning av data och experiment inte ger relevant information (Thomassen 2007: 45). Inom hermeneutiken är man istället intresserad av att samla in olika typer av meningsinnehåll som berättelser eller observationer av handlingar (Thomassen 2007:45). När vi analyserar meningsinnehåll är vi inte ute efter hur många gånger intervjupersonerna använder vissa ljud eller ord utan vi är intresserade av vad de säger, den mening som de uttrycker. Därför är det orelevant i hermeneutiska undersökningar att försöka analysera informanternas berättelse genom mätningar (Thomassen 2007:44).

Här kan man troligtvis tala om *bemästrande*, det vill säga att studenten har förstått problemet och hittat en lösning på detta. Studenten får förslaget att förkorta, men får inget tips på exakt vad som kan tas bort utan studenten har här behövt göra egna val utifrån relevans på ett mer övergripande plan.

Exempel (5) illustrerar också *bemästrande*. Återigen är det ett ordval som handledaren har synpunkter på och detta ordval leder enligt handledaren tankarna fel. Handledaren stöttar här genom att gå från det generella till det specifika – från att tala om formuleringar på ett övergripande plan till att exemplifiera från studentens text. Handledaren stöttar också genom modellering, det vill säga att ge förslag på en möjlig formulering: **som att de formulerar svaren fritt till exempel.**

(5)

H: Det var vad jag tänkte där och så är det en annan sån där formuleringssak på nästa sida under kvalitativa intervjuer. I början på andra stycket där så skriver du där att med kvalitativa intervjuer menas intervjuer i vilka intervjuobjektet hittar på svaren och där skulle jag ha en lite elegantare formulering som att de formulerar svaren fritt till exempel. Annars låter det som att dom liksom dom hittar på någonting så där och det menar du ju inte.

Denna synpunkt får ingen respons av studenten då handledaren genast övergår till en annan aspekt. När studenten väl ger respons är det denna andra aspekt som responsen gäller. I den efterföljande textversionen som lämnas in har dock studenten tagit till sig handledarens synpunkt och gjort ändringar i formuleringen – **hittar på** har ändrats till **bestämmer** och **bestämt** har ändrats till **definierat**; se (6).

(6)

Med kvalitativa intervjuer menas intervjuer i vilka intervjuobjektet hittar på bestämmer svaren, till skillnad från kvantitativa intervjuer då forskaren har bestämt definierat svarsalternativ (Larssen 2009:83).

Här verkar det rimligt att tala om *bemästrande* då det framgår att studenten måste ha förstått problemet och hittat en lösning – en annan formulering. Handledaren gav förslag på formulering men studenten gjorde ett eget val istället, vilket tyder på förståelse.

I nästa exempel kan man diskutera huruvida det illustrerar *bemästrande* eller *appropriering*. Handledaren efterfrågar mer utförliga reflektioner runt de metodval studenten gör.

(7)

H: (...)och det är bra att du säger liksom att du är att det kan ha medfört att du har en annan inblick i det hela och det kan ju också ha medfört att du kanske inte ställer dom frågorna som du skulle ha gjort annars så att du just reflekterar runt det där, du kan gärna utveckla det lite grann ännu mer om du vill hade du undersökt civilingenjörer i stället så hade du ställt många flera frågor om deras utbildning antagligen du hade inte känt till om du inte är expert på civilingenjörer av någon annan anledning så hade du liksom frågat på en annan nivå

S: ja man vill ju inte ställa självklara frågor liksom

H: ja du vet ju redan du har ju samma utbildning och det är därför man tar upp det här att man inte ska vara för starkt knuten till det man undersöker dels att det kan påverka hur man tolkar och förstår materialet man får in men också för att man är lite blind för det för att det är så självklart

Handledaren stöttar både genom att förklara varför och ge exempel på vilka aspekter studenten kan ta upp.

Studenten visar med sin respons att hen har förstått vad handledaren menar. Detta görs genom en sorts parafrasering av handledarens resonemang: **ja man vill ju inte ställa självklara frågor liksom**. Handledare och student verkar vara överens och bekräftar och parafraserar varandras utsagor.

I studentens nästa textversion märks att hen har följt handledarens råd och lagt till reflekterande text (se understrykning).

(8)

Min roll som lärarstudent på samma program som mina informanter nyss slutfört kan med hennes teori betyda att jag bättre än andra vet vad som är viktigt att få fram i intervjuerna. Ä andra sidan menar hon att intervjuaren inte ska vara för starkt knuten till de företeelser man undersöker då det kan påverka hur man tolkar och förstår det material man får in (Dalen 2009:12). Det kan även leda till att jag som insatt inte tänker på att ställa frågor som för mig är självklara. En utomstående skulle kanske till exempel ha frågat om hur lång lärarutbildningen är eller undrat mer över lärares arbetsuppgifter.

Även här är *bemästrande* eller möjligtvis *appropriering* det som ligger närmast som tolkning. Förvisso återkommer vissa uttryck, exempelvis **för**

starkt knuten till det man undersöker, men studenten tycks ändå ha förstått handledarens resonemang och använder formuleringen i ett sammanhang tillsammans med andra självständiga formuleringar, vilket tyder på att hen gjort kunskapen till sin egen.

I det sista exemplet menar handledaren att studenten har alldeles för få kommatecken, vilket enligt handledaren påverkar läsarens upplevelse av texten. Handledaren stöttar genom att förklara varför och ge exempel.

(9)

H: sen näre e så och de e liksom också sånt där som kommaterering och språkaspekter och så för det påverkar också hur texten upplevs och därmed också hur den bedöms även om du har ju inga stora problem med språket så du har ju det är liksom inte så att man inte fattar vad du säger men för att det liksom ska få (.) den där lilla extra å bli liksom riktigt bra så kan du vässa språket ännu mer och verkligen se till att det här med komma kommatecken, som du kommer inte ihåg var det var jag reagerade på att du helt enkelt inte har komman /skratt/ att du liksom du skulle kunna ha många fler /jaa/ jag har skrivit det på vissa ställen sådär men att du går igenom och kollar så att också så att läsaren får följa med och läser du den högt för dig själv så ser man ofta sånt

S: det blir mer självklart

H: ja /mm/ att här är det ett uppehåll så här borde jag ha komma (.) ääh ja och det här med man då som jag sa /mm/ mmm öh du har inte en kopia av texten eller?

Studentens respons är stödjande då hen instämmer, skrattar och parafraserar handledarens beskrivning av hur studenten kan gå tillväga: **och läser du den högt för dig själv så ser man ofta sånt** blir hos studenten **det blir mer självklart**. I det kommenterade textutkastet finns en kommentar om kommatecken på framsidan, där generella synpunkter har samlats av handledaren. Därutöver har handledaren för hand skrivit till 14 kommatecken i texten. Samtliga av dessa är införda i nästkommande textutkast. Detta kan man se som modellering – exempel på positioner där kommatecken skulle kunna sättas in.

Studenten har i nästkommande textutkast många fler komman överlag. Om helt nya textavsnitt tas bort från beräkningen har studenten lagt till ca 100 kommatecken på lämpliga ställen i texten.

Handledaren presenterar här inga regler eller förslag på hur kommaterering ska göras förutom ovannämnda exempel i texten. Att studenten då ändå

lägger till många komman tyder på appropriering – att hen har fått ny förståelse som hen använder i nya sammanhang. Studenten lägger till komman på de platser som handledaren föreslår, men därutöver på många ytterligare ställen. Endast ett förslag som handledaren gett i texten ignoreras vilket sannolikt beror på en miss av studenten och inte på något ställningstagande.

Diskussion

Allt lärande är inte synbart och alla synliga förändringar är inte lärande, men det är det synliga vi kan komma åt och diskutera i termer av lärande. Syftet i denna artikel var att försöka analysera det lärande som studenter ger uttryck för i och efter handledning, och vi menar att vissa aspekter av lärandet går att komma åt genom interaktionsanalys och genom att relatera olika aktiviteter som samtal och textversioner till varandra.

Utifrån definitionen av lärande som görande uttrycks studentens lärande i denna interaktion genom semiotisk remediering, dels genom de responser som görs i samtalet, dels genom det görande som arbetet med olika textversioner innebär. I de exempel som vi här visat förekommer remedieringar eller lärande som rör formuleringar, språkkonventioner, relevans av och utveckling av olika avsnitt. Dessa remedieringar eller detta lärande tillkommer delvis genom handledarens stöttning, där bland annat förklaringar, exempel och modelleringar används.

För att definiera typen av semiotisk remediering använde vi begreppen *imitation*, *bemästrande* och *appropriering*. Tillämpningen visade sig svår i vårt material, särskilt distinktionen mellan *bemästrande* och *appropriering*, då det är svårt att avgöra huruvida studenten har förändrat sitt tänkande eller inte. Eftersom endast det synliga görandet kan studeras i interaktionsanalys skulle troligen begrepp som mer entydigt fokuserar görandet snarare än det kognitiva ha underlättat analysen, exempelvis omformulering, vidareutveckling eller ifrågasättande, begrepp som används vid analyser av textrevideringar (se t.ex. Lillis 2008).

Det kan ändå konstateras att handledning visar sig vara effektivt i det att studenten remedierar mycket från handledningsinteraktionen – formulerar och bearbetar sin text utifrån tankar och diskussioner som förts i handledningsinteraktionen. Studenten kan naturligtvis ha lärt sig mycket mer än vad som framkommit verbalt och eftersom tidsrymden varit relativt kort mellan samtalen och textversionerna är det möjligt att en del lärande är mer långsiktigt och inte går att spåra direkt i anslutning till görande i interaktionen.

Utifrån en analys av semiotisk remediering kan vi alltså sammanfattningsvis studera hur olika aspekter av lärande manifesteras i görandet, även om kategoriseringen av olika aspekter av remediering kunde ha gjorts mer exakt och mer tydligt. En annan aspekt av lärande som kan analyseras

utifrån interaktionen och som även är ett centralt mål för de flesta akademiska examina har med studentens självständighet att göra, vilket inte minst framgår av benämningen *självständigt arbete*. Detta komplexa begrepp skulle kunna beskrivas i termer av på vilket sätt studenten remedierar de medierande redskapen. *Imitation*, *bemästrande* och *appropriering* kan i detta sammanhang också visa på studentens uttryck för självständighet. En möjlighet för studenten att visa självständighet är naturligtvis också att avslå förslag och rekommendationer från handledaren. Nästa steg i vårt projekt blir att fördjupa analysen av stöttning och remediering samt knyta dessa och andra aspekter till studentens självständighet som den manifesteras i handledningspraktiken.

Litteratur

- Bachtin, Michail 1981. *The dialogic imagination: four essays*. Austin: Univ. of Texas P.
- Blåsjö, Mona 2004. *Studenters skrivande i två kunskapsbyggande miljöer*. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Brodersen, Randi B. 2009. Akademisk vejledning og skrivning: for vejledere og studerende mere kollektiv og dialogisk vejledning giver mere læring og flere gode opgaver. *Milli måla*. Reykjavik: Háskólanám.
- Deem, Rosemary & Brehony, Kevin 2000. Doctoral students' access to research cultures – are some more equal than others? *Studies in Higher Education*. 25 (2), S. 149–165.
- Holmberg, Per & Wirdeñäs, Karolina 2010. Skrivpedagogik i praktiken: textkedjor, textsamtal och texttypologier i tre svensklärares klassrum. *Språk & stil*. NF. 20. S. 105–131.
- Lillis, Theresa 2008. Ethnography as Method, Methodology, and “Deep Theorizing”: Closing the Gap Between Text and Context in Academic Writing Research. *Written Communication*. 25. S. 353–388.
- Linell, Per 1998. Discourse across Boundaries: On recontextualizations and the blending of voices in professional discourse. *Text*. 18. S. 143–157.
- Linell, Per 2012. *Samtalskulturer. Kommunikativa verksamhetstyper i samhället*. Linköping: Linköpings universitet.
- Melander, Helen & Sahlström, Fritiof 2010. *Lärande i interaktion*. Stockholm: Liber.
- Prior, Paul & Hengst, Julie 2010. *Exploring Semiotic Remediation as Discourse Practice*. Houndmills, Basingstoke: Palgrave MacMillan.
- Solin, Anna 2001. *Tracing Texts: Intertextuality in Environmental Discourse*. Diss. Lancaster University.
- Säljö, Roger 2000. *Lärande i praktiken: ett sociokulturellt perspektiv*. Stockholm: Norstedts.
- Vygotskij, Lev S. (1986) 2001. *Tänkande och språk*. Göteborg: Daidalos.
- Wertsch, James V. 1998. *Mind as action*. New York: Oxford University Press.
- Wood, David, Bruner, Jerome C. & Ross, Gail 1976. The role of tutoring in problem solving. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*. 17. S. 89–100.
- Zuber-Skerritt, Ortrun & Ryan, Yoni 1994. *Quality in postgraduate education*. London: Kogan Page.

Interpunktions och teaterns gestaltning

Anja Malmberg

det är en lite längre replik där men den är väldigt sönderhuggen och det ger mig en känsla utav / om man får uttrycka sig så / att hon har / att hennes andning är kort

– Birgitta Vallgård

Citatet ovan kommer ur en film och är skådespelerskan Birgitta Vallgårdas kommentar efter att ha läst de inledande replikerna i Modrens roll i August Strindbergs *Ett drömspel* (Sundberg 2006). Jag slogs av att Vallgård använder interpunktionen i sin rolltolkning och det fick mig att fundera över vad det blir av interpunktionen i teaterrepliker när de via repetition går från skriftspråk till teaterföreställningens talspråkliga gestaltning. Jag anade att denna omvandling kan komma att påverka mer än bara interpunktionen och valde därför att också titta på lexikala förändringar.

Syftet med den här undersökningen är att se hur det skriftspråkliga manuset omskapats i några talspråkliga gestaltningar. Eftersom skådespelare i sin gestaltning gör mer än bara läser upp texten blir det intressant att se hur deras gestaltningar kan påverka texten.

Jag tar utgångspunkt i två frågor: Vilka uttryck kan interpunktionstecknen ges i talspråklig gestaltning? Och vilka lexikala förändringar uppstår i gestaltningen? Undersökningen ska inte ses som ett uttömmande svar på hur teatern kan behandla ett skriftspråkligt manus, utan mer som en indikation på vad det arbetet gör med texten.

Material och metod

Den scen som Vallgård kommenterar har använts för analysen. Två utgåvor av Strindbergs text har konsulterats. Dels den så kallade Brandell-utgåvan (Strindberg 1983), dels nationalutgåvan (Strindberg 1988). Nationalutgåvan följer Strindbergs ursprungligen handskrivna interpunktion. Men ett flertal av de använda inspelningarna är gjorda före den utgåvan och det är troligt att den text skådespelarna mött haft interpunktionen som finns i Brandell-utgåvan (som i sin tur är ett nytryck av en utgåva från 1945). Det manus som

använts under repetition kan dessutom ha varit påverkat av regissören. Strykningar kan ha gjorts och vissa regissörer vill att scenanvisningarna ska plockas bort. Under omarbetning till repetitionsmanus kan Strindbergs interpunktion medvetet eller oavsiktligt ha förändrats. Jag utgår dock från att de manus som använts i arbetet har haft ambitionen att ligga nära originaltextens interpunktion. Jag har valt att hämta alla exempel ur nationalutgåvan och kommenterar när Brandell-utgåvan skiljer sig från den.

Den valda scenen är en dialog mellan karaktärerna FADREN och MODREN. Scenen är tolv repliker lång, jämt fördelade mellan karaktärerna. I båda utgåvorna avskiljs scener från varandra med asterisker och den valda scenen blir nummer fyra. Scenen inleds med Fadrens entré och slutar med hans sorti.

Förutom den skrivna texten används nio inspelningar av *Ett drömspel*. Inspelningarna finns tillgängliga vid Svensk mediedatabas som administreras av Kungliga biblioteket i Stockholm. Valet av inspelningar har utgått från två kriterier. Först att den valda scenen är i stort sett obearbetad. Sedan att gestaltningen har varit i något av medierna radio, film eller teater. Det innebär att dockteater, tonsatta versionen och andra nytolkningar har valts bort.

I tabell 1 finns en uppställning av inspelningarna. Längden på scenen har mätts från Fadrens första ord i scenens första replik till Modrens sista ord i scenens sista replik. Radioinspelningarna är kortare än övriga medier. Det är inte så märkligt, eftersom övriga medier har visuella modaliteter att fylla pauserna med. I radioteater blir en allt för lång paus tomhet, men i film eller på teatern kan pausen fyllas av rörelse och förflyttning. Hänvisning till de olika inspelningarna kommer att göras med årtalet då inspelningen gjordes.

Tabell 1: Inspelningarnas medium och längd.

År	Medium	Längd i minuter
1962	Radioteater	1.10
1963	Film	1.24
1966	Ljudinspelning från teater	1.22
1979	Ljudinspelning från teater	1.55
1986	Ljudinspelning från teater	1.54
1991	Videoinspelning från teater	1.50
1998	Videoinspelning från teater	1.30
1999	Videoinspelning från teater	1.31
2000	Radioteater	1.11

Den valda scenen har transkriberats. Transkriptionen har inte gjorts i avseende att följa samtalsanalysens strikta normer. Svensk mediedatabas erbjuder inte sina användare ett transkriptionsprogram, vilket gör det omöjligt att t.ex. mäta pauser. De transkriptionstecken som förekommer i exemplen finns i uppställningen nedan. Med några undantag följs de normer för transkription som beskrivs hos Norrby (2004:98–99).

(P)	icke mätt lång paus
(.)	kort paus
(.h)	inandning
.	talar i satser
>xxx<	talar fort
?↑	frågeintonation med uppåtpitch
?↓	frågeintonation med nedåtpitch
!	utrop, höjd röst
°xxx°	halvviskande
a:	förlängt ljud
a´	kort ljud

Jag har använt mig av tre pausmarkeringar. En punkt betyder inte en paus, utan snarare att skådespelaren markerar textens satser eller fraser. Pauser som är hörbara men som inte tas ut markeras med en punkt inom parentes. Dessa pauser motsvarar förmodligen en inandning, men det är inte alltid inandningar hörs på ljudbanden. När de hörs har detta markerats med (.h). Längre pauser, som varar allt från en till flera sekunder, har markerats med (P).

Interpunktionen

Det är bara interpunktionstecknen i repliktext som har undersökts. De tolv replikerna innehåller 149 ord och 44 interpunktionstecken. Det ger ett interpunktionstecken lite drygt var tredje ord. I tabell 2 framgår vilka interpunktionstecken Strindberg använt i de tolv undersökta replikerna. Siffrorna i tabellen hänvisar till nationalutgåvan. Där Brandell-utgåvan skiljer sig från den har dess antal satts inom parentes. Vid ett tillfälle byter Brandell-utgåvan ut ett av Strindbergs utropstecken till ett kolon. (Detta utropstecken syns i exempel 1 nedan.)

Strindbergs text i nationalutgåvan växlar mellan tre tankstreck och tre punkter. I Brandell-utgåvan är alla tankstreck ersatta med tre punkter. Det kan diskuteras om detta är interpunktionstecken, men t.ex. Näslund (2007) har behandlat dem som sådana. Jag har valt att behandla de här två tecknen som ett, eftersom Strindberg inte är konsekvent i sin användning av tre tankstreck respektive tre punkter, vilket ska visas nedan.

Tabell 2. Interpunktionstecken i texten och deras förekomster

Interpunktionstecken	Antal
Punkt .	1
Kolon :	0 (1)
Semikolon ;	2
Frågetecken ?	6
Utropstecken !	12 (11)
Kommatecken ,	13
Tre tankstreck – – – och/eller tre punkter ...	10

Det är anmärkningsvärt att det bara finns en punkt i materialet. Parkes (1992) menar att punkt, semikolon, kolon och kommatecken utvecklats för att markera olika pauslängd vid läsning av liturgiska texter. Punkten är då den längsta pausen. Strindberg använder hellre semikolon och kommatecken. Det är troligt att han har haft en tanke med detta. På flera ställen där Strindberg valt kommatecken eller semikolon hade en punkt lämnat utrymme för en turbytesplats. Genom att istället använda semikolon och kommatecken antyder Strindberg att karaktären inte ger en sådan möjlighet.

Ett drömspel skrevs 1901 och i interpunktionsläror från tiden kan man ana att Strindberg är insatt i de normer som fanns. Karlgren skriver:

[s]kiljetecken tjäna till att förtydliga en skrift samt att gifva en ledning för anbringande af de längre eller kortare uppehåll, de växlingar i ton m. m. som böra iakttagas vid dess uppläsning. (Karlgren 1895:1)

Strindberg, som får antas ha varit väl förtrogen med teaterns arbetsmetoder, bör ha använt interpunktionen för att ge skådespelaren ledning i den muntliga gestaltningen. Trots det följer han de ganska komplicerade regler och undantag som Karlgren redovisar. Karlgren tar inte upp tre punkter som ett skiljetecken eller övrigt skrivtecken, men under rubriken *Tankstreck* skriver han att "[e]n rad af *punkter* kan ibland ersätta tankstreck" (1895:79).

Förekomsterna av punkt och semikolon är så få att det här inte går att säga något om hur de utnyttjas i gestaltningen. Och det kommer inte finnas utrymme för att reda ut den komplicerade relationen mellan grammatik, gestaltning och frågetecken eller utropstecken. Istället koncentrar jag mig på tre tankstreck/tre punkter, kommatecken och de lexikala förändringarna.

Skådespelarens arbete med texten

Chafe (1988:405) menar att högläsning är en märklig språklig företeelse: "It is neither spoken language nor written language, but both and neither at the same time." I en experimentsituation låter han människor högläsa olika

genretexter. Hans uppläsare använder interpunktionen för pausering, men deras prosodiska enheter är kortare än de med interpunktion avgränsade satserna. De prosodiska enheter som läggs till är ofta, men inte nödvändigtvis, utlösta av kommatecken eller andra grafiska markeringar. Chafe menar att talspråkets prosodi tvingar fram kortare intonationsenheter än vad skriftspråkets interpunktion kräver. Talspråket har ett snabbare flöde än skriftspråket.

I skådespelarens gestaltungsarbete ingår att hitta karaktärens kroppsliga och röstliga uttryck. Mycket av arbetet handlar om att förena det språkliga uttrycket med röstens och kroppens uttryck. I början av 2000-talet undervisade skådespelerskan Stina Ekblad i textinterpretation och språklig gestaltning vid Teaterhögskolan i Stockholm. Hon undervisade skådespelarstudenter i att närma sig teaterns texter, och tolka eller översätta dem till scenisk gestaltning. Ekblad talar om det som ”att kunna levandegöra och förkroppsliga” texten (Helander 2009:17). En av studenterna uttrycker sin erfarenhet från undervisningen så här:

Det var viktigt att vara så specifik med en text, det har man nytta av med alla sorters texter, [...] ta en text på allvar, undersöka den i varje detalj, pröva olika möjligheter och meningar, att respektera den, ta vara på kommatecken och pauserna (Helander 2009:23).

I citatet är det tydligt att interpunktionen påverkar arbetet med texten och även att det finns en översättningsproblematik mellan text och gestaltning. Gestaltningen är alltså en tolkning av texten. Olika skådespelares tolkningar kommer att innebära en variation av gestaltningar.

Ekblad poängterar hur viktigt det är att skådespelarstudenterna utvecklar självständighet i arbetet med texten. Skådespelaren måste känna sig bekväm med texten och den gestaltning hon arbetar med (Helander 2009:26–27). Alla val skådespelaren gör kring texten under repetitionsprocessen kommer att resultera i pauser, röstlägen, tempo och rytm. Under arbetet med texten påverkas skådespelaren inte bara av regi och medspelare. Alla scenens modaliteter influerar gestaltningen av repliktexten. Dessa resurser finns hela tiden tillgängliga som *sleeping objects* som karaktärerna kan använda att samtala om (Malmberg 2012). Ett sovande objekt är ett effektivt sätt att iscensätta och förklara ett tankebyte i en replik. När ett sådant sker behöver skådespelaren annars göra en paus för att avsluta den pågående tanken och starta en ny.

Tre tankstreck/tre punkter

Vid ett tillfälle använder Strindberg tre punkter som utgång på replik, se exempel 1. Det är möjligt att läsa detta som att karaktären blir avbruten. Men ingen av inspelningarna gestaltar repliken som att Fadren avbryter Modren.

Fem inspelningar tar ut en paus efter repliken. Och även de som inte tar ut paus, gör en gestaltning som går mot att Modren inte avslutar sin tanke. Tydligast är detta i inspelningen från 1998, se exempel 2. Skådespelerskan gör ett tillägg till Strindbergs replik. Hon upprepar orden ”å min” utan ett efterföljande substantiv, som om karaktären låter sin tanke tona ut i intet.

- (1) MODREN: Det var ju mitt liv! mitt berättigande... min glädje, och min sorg...
- (2) **1998 M:** >dom var ju mitt liv! (.) mitt berättigande!< min glädje å min sorg å min

Vid fem tillfällen låter Strindberg antingen tre tankstreck eller tre punkter följas av en ny sats som inleds med versal. Detta sker vid tre tillfällen för tre tankstreck och vid två tillfällen för tre punkter. Användningen tycks vara en markering av ett tankebyte eller byte av förhållningssätt. I exempel 3 förekommer detta tre gånger, två gånger med tankstreck och en gång med punkter. Lägg märke till att tre tankstreck förekommer tre gånger i exemplet, men att det andra gången följs av en fras inledd med gemen.

- (3) MODREN: Ja vad? Förlåt mig, käre; vi ha plågat varann; varför? Det vet vi inte! Vi kunde icke annat! — — — Emellertid, här är barnens nya linne ... Se nu efter att de byter två gånger i veckan, onsdag och söndag, och att Lovisa tvättar dem — — — över hela kroppen — — — Ska du gå ut?

Det typiska i inspelningarna är att markera där tre tankstreck används med efterföljande versal. Det delar in repliken i tre enheter som tycks markera olika teman. När tre punkter följs av en versal markeras inte det med samma nödvändighet på inspelningarna. Då finns ett tematiskt samband mellan satsen före tecknet och satsen efter tecknet. I exempel 3 handlar båda om barnens nya linne, före tecknet finns ett överlämnande och efter finns en instruktion. Tecknet tycks markera olika förhållningssätt till samma tema.

Strindberg verkar med tre tankstreck/tre punkter signalera till skådespelerskan att det är skilda tankar eller förhållningssätt före och efter tecknet. Ingenting i texten säger dock något om hur dessa tankar/förhållningssätt ska gestaltas och i inspelningarna används olika resurser för att markera skillnad. I exempel 4 och 5 visas två varianter.

- (4) **1962 M:** tja va::d?↑ förlåt mig käre. vi har plågat varann. varför?↑ det vet vi inte. vi kunde inte annat (.h) emellertid här är barnens nya linne. se nu efter att de byter två gånger i veckan. onsdag å söndag. å att Lovisa tvättar dom över hela kroppen. >ska du gå ut?↑<
- (5) **1998 M:** ja' vad?↑ (P) förlåt mig käre. vi har plågat varann. varför det vet vi icke. vi kunde icke annat (P) >emellertid här är barnens nya linne se nu efter att de byter två gånger i veckan onsdag å söndag å att Lovisa tvättar dom< (.) över hela kroppen (P) °ska du gå ut?↓°

I 1962 års inspelning markeras det första tre tankstreck med en inandning. Detta är radioteater och det är troligt att skådespelerskan haft mikrofonen nära under inspelningen. Inandningen ger ett intryck av att karaktären tar sats inför att leverera något nytt. De två följande delarna av repliken gestaltas som fyra prosodiska enheter. Skådespelerskan drar sedan tvärt upp tempot inför replikens sista del. Detta ger intryck av att något händer som får karaktären att hastigt byta tanke.

Skillnaden till 1998 års inspelning är framför allt hur flödet i replikens mittdel gestaltas. Tempot dras upp efter det första tre tankstreck och det bibehålls sedan fram till där tre tankstreck efterföljs av gemen. Inga prosodiska enheter markeras. Frasen som följer på detta andra tre tankstreck gestaltas i ett långsammare tempo. Sista gången tre tankstreck används tas en längre paus ut och skådespelerskan sänker rösten när hon gestaltar replikens avslutande del. Pausen och den sänkta rösten introducerar denna avslutande del långsammare än i 1962 års inspelning, som om karaktären tänker innan hon talar.

En tredje användning av tre tankstreck/tre punkter är när tecknet följs av en fras inledd med en gemen. Det förekommer på fyra platser i materialet. Tre av dem finns i Modrens repliker. Två gånger använder Strindberg då tre punkter, varav ett tillfälle synts i exempel 1. Vid ett tillfälle använder han tre tankstreck, vilket har pekats ut ovan i exempel 3. Det fjärde tillfället finns i en av Fadrens repliker, se exempel 6.

(6) FADREN: Kristina, förlåt mig... allt!

Gestaltningen i inspelningarna tycks vara styrd av karaktären. Hos Fadren gestaltas tecknet som emfas, kanske i relation till replikens avslutande utropstecken. Alla inspelningar markerar med emfas men använder olika resurser, t.ex. ökad röststyrka, förlängd vokal eller ökat tryck på ord.

I Modrens repliker markeras de här tecknen i ungefär 80 % av fallen. Det betyder inte att vissa inspelningar alltid markerar och andra aldrig. Samma inspelning kan markera tecknet i en replik men förbise det i en annan. När tecknet markeras i Modrens repliker är det dock alltid som tvekan. Typisk är den ovan nämnda tempoförändringen i exempel 5. Men även andra sätt att markera tvekan förekommer, t.ex. stakning eller röstförändring.

Det gemensamma för inspelningarna är inte hur dessa tecken markeras, utan snarare att de markeras. För att markera används talspråkets resurser t.ex. pauser av olika längd, röststyrka och tempo.

Kommatecken

Enligt tidens kommateringsnorm avgränsar kommatecknen t.ex. ett adverbial ifrån sin huvudsats eller står mellan två samordnade satser. Flera av textens kommatecken markeras som prosodiska enheter i inspelningarna.

Ibland är Strindbergs kommaterings uppenbart svårtolkad för skådespelarna. I exempel 7 är repliken en huvudsats där verbet är *nyttar*. Det ger satsen ett långt och märkligt fundament. Fundamentet innehåller en fras följt av ett tilltal, som följs av frågeordet *vad*. Det är detta frågeord som inleder själva huvudsatsen som har frågegrammatik. Strindberg har dock inte avslutat repliken med ett frågetecken, utan med ett utropstecken. Brandell-upplagan lägger dessutom till ett kommatecken som avskiljer det avslutande adverbialet. Det går inte att säga om utropstecknet ska gälla för hela repliken, bara huvudsatsen eller bara det avslutande adverbialet. Därför går det inte heller att säga om frågeordsfrågan är tänkt att gestaltas som en fråga.

- (7) MODREN: Sidenmantilj åt mig, kära vän, vad nyttar det då jag skall dö snart!

Alla inspelningar har olika lösningar på denna replik. De gestaltar den som en till tre prosodiska enheter. De olika enheterna markeras genom satsuttal vid något av replikens kommatecken. Beroende på var dessa prosodiska avgränsningar görs, så används frågeintonation på någon del av repliken. I exempel 8 till 11 visas fyra varianter.

- (8) **1962 M:** sidenmantilj åt mig kä::ra vän vad nyttar det då ja skall dö snart
(9) **1966 M:** sidenmantilj åt mig kära vän (.) vad nyttar det när ja skall dö snart.
(10) **1986 M:** sidenmantilj åt mig käre vän (.) vad nyttar det?↑ då ja skall dö snart.
(11) **1999 M:** sidenmantilj åt mig?↑ >kära vän vad nyttar det då ja skall dö snart?↑<

I 1962 års variant uttalas repliken som en prosodisk enhet. 1966 gestaltar repliken som två enheter med en kort paus efter ”kära vän”. Det får huvudsatsen att fungera självständigt. 1986 har också en paus efter tilltalet, men särskiljer sedan huvudsatsens adverbial från själva frågan genom att huvudsatsen ges frågeintonation och adverbialet gestaltas som ett påstående. 1999 års inspelning gör två frågor och inleder del två med tilltalet istället för att avsluta del ett med det.

Lexikala förändringar

Lexikala förändringar som inte påverkar replikens innehåll har kategoriserats som *ordutbyte/tillägg*. Det ord som byts ut är framför allt formord, som prepositioner eller adverb. I exempel 12 visas gestaltningen av en del av repliken från exempel 3. Detta är den del av repliken som handlar om barnens linne och i inspelningen har prepositionen ”till” ersatt Strindbergs ursprungliga ”efter”. I exemplet visas inspelningen från 1963, men ytterligare tre inspelningar har det här prepositionsbytet. Tillägget av ordet ”ordentligt” finns dock bara i 1963 års inspelning. Redan i Strindbergs formulering finns en antydning om att detta är en uppläxning och med tillägget tycks det förstärkas.

(12) **1963 M:** [...] se nu till att de byter ordentligt. två gånger i veckan. [...]

Med *omskrivning* sker en betydelseförskjutning i repliken. Det behöver fortfarande bara vara något ord som ändras. Det avgörande är att förändringen ger en ny betydelse. I exempel 13 visas en av Fadrens repliker och i exempel 14 och 15 finns två gestaltningar.

(13) **FADREN:** Han står ju här, kära hjärtans!

(14) **1962 F:** han står ju därute käraste

(15) **1966 F:** Alfred?↑ °nämen kära hjärtanes. han stå:r ju där°

I 1962 års inspelning skrivs utropet ”kära hjärtans” om till tilltalet ”käraste”. Omskrivningen modifierar relationen mellan Fadren och Modren. Ett tilltal som ”käraste” kan användas till att antyda mer värme mellan karaktärerna. Det går att gestalta en varm relation även med Strindbergs formulering, men i 1962 års inspelning har skådespelaren förstärkt gestaltningen.

Samma skäl till omskrivning kan anas i 1966 års lite större omformulering. Det inledande namnet hämtas från repliken innan och sedan finns samma delar som i Strindbergs formulering, men i omvänd ordning. Detta ändrar informationsstrukturen i repliken och tycks förstärka Fadrens förvåning över den begäran Modren framfört. Även detta hade kunnat gestaltas med Strindbergs formulering men förstärks nu ytterligare.

En stilistisk poäng i Strindbergs text är växlingen mellan *inte* och *icke* i den replik som visats i exempel 3: ”Det vet vi inte! Vi kunde icke annat!”. Detta skapar variation i negationen mellan de två satserna. Denna stilpoäng bevaras inte i någon inspelning. I 2000 års inspelning stryks den andra satsen. I inspelningarna från 1962, 1963, 1966, 1979 och 1986 används *inte* även i den andra satsen. Och i inspelningarna från 1991, 1998 och 1999 används istället *icke* även i den första satsen. Variatonen mellan satserna kvarstår dock, men skådespelerskan arbetar istället med andra stilmedel, t.ex. emfas eller pausering.

Förmodligen är inte *stilförändringar* inrepeterade, utan kan vara ackommodation som uppstår i gestaltningen den specifika spelkvällen. Ju mer förtrogna skådespelarna är med texten desto troligare att ackommodation uppstår. Den skriftspråkliga stilpoängen förloras, men ges andra uttryck i den snabba talspråkliga sceniska gestaltningen.

Diskussion

Det är uppenbart att teatern förhåller sig tämligen fritt till Strindbergs interpunktion, men det finns ingen respektlöshet i deras gestaltning. Den sceniska gestaltningen tycks sätta vissa skriftspråkliga konventioner ur spel, eftersom de antingen är svårtolkade eller svåröversatta till talat språk. Det gör att interpunktionstecken ges andra tolkningar än paus, t.ex. används röststyrka och tempo som stilmedel. Skådespelarna balanserar det skriftspråkliga manuset mot den talspråkliga gestaltning de ska skapa på scenen. Strindberg markerar många små enheter i sitt manus, men det är inte alltid skådespelarna använder dessa antydda prosodiska enheter. Till skillnad från Chafes (1988:405) högläsare verkar skådespelare lika gärna kunna välja att sätta samman till större enheter.

När teaterns ensemble utarbetar sin gestaltning, så arbetar de med stilmedel som skriftspråket inte erbjuder. Den talspråkliga fysiska gestaltningen av karaktären på scenen skapar andra förutsättningar för stilistiska poänger än vad skriftspråket gör. Teaterns ensemble kan välja att förstärka sådant som antyds i manus. Förstärkning sker inte bara genom den talade gestaltningen, utan kan också ske genom lexikala förändringar. Antagligen är dessa ibland planerade men kan förmodligen lika ofta uppstå i det sceniska nuet. Det är ofrånkomligt att det blir förändringar på lexikal nivå när skådespelare under repetition och spelperiod gör texten till sin (Helander 2009:26–27). Skriftspråkliga stilistiska poänger som försvinner i gestaltningen är inte med nödvändighet förlorade. De kan ersättas av andra stilmedel som skriftspråket inte erbjuder.

Vilka av talspråkets stilistiska medel en skådespelare väljer att arbeta med tycks nära kopplat till karaktären. Gestaltningen av interpunktionen, likväl som de lexikala förändringarna, kan vara konsekvenser av att skådespelaren förtydligar sin karaktär i gestaltsarbete. Men det är svårt att säga vad som är höna eller ägg. Är det tolkning av interpunktion och språk som ger karaktären? Eller ger ett medvetet karaktärsarbete gestaltningen av interpunktion och språk? Det troligaste är att de här processerna sker samtidigt och ger och tar av varandra.

Litteratur

- Chafe, Wallace 1988. Punctuation and the Prosody of Written Language. *Written Communication*. 5. S. 395–426.
- Helander, Karin 2009. *Ämne: scenisk gestaltning. Skådespelarna Stina Ekblad och Krister Henriksson som professorer*. Stockholm: Carlssons.
- Karlgren, Klas 1895. *Skiljeteckenslära, grundad på interpunktionen i Läseb. för folkskolan*. Stockholm: P. Palmquists Aktiebolag.
- Malmberg, Anja 2012. Interaktion för konflikt. Hur dialogen upprätthåller teatertextens konfliktsituation. *Språk och stil*. 22 (2). S. 93–126.
- Norrby, Catrin 2004. *Samtalsanalys. Så gör vi när vi pratar med varandra*. Lund: Studentlitteratur.
- Näslund, Shirley 2007. Skiljetecken som stilmedel. Om bruket av komma, tankstreck och tre punkter i tio dikter av Nils Ferlin. *Språk och stil*. 17. S. 135–151.
- Parkes, M.B. 1992. *Pause and Effect. An Introduction to the History of Punctuation in the West*. Aldershot: Scolar Press.
- Strindberg, August 1983. Ett drömspel. *August Strindbergs skrifter XI. Lyriska dramer*. Stockholm: Albert Bonniers förlag. S. 347–378.
- Strindberg, August 1988. *August Strindbergs samlade verk 46. Ett drömspel*. Stockholm: Norstedts.
- Sundberg, Leif 2006. Språkets andning föder rollen. *Teaterspråk. En teaterpraktika. Ord och begrepp i det praktiska arbetet*. Stockholm: Carlssons. Medföljande DVD.

Vem vill fortsätta språkstudier i svenska?

En undersökning bland unga finskspråkiga

Enikő Marton

Introduktion

Studier i andraspråksinläring i tvåspråkiga regioner inriktar sig oftast på den sociala/samhälleliga kontexten av inläringen, dvs. hur attityder, kompetens och vilja att använda det andra språket utvecklas i kontakten med den andra språkgruppen (Clément 1986; Clément, Baker & MacIntyre 2003; MacIntyre, Baker, Clément & Conrod 2001), medan undervisningens roll och pedagogiska synpunkter granskas mer sällan. Formell språkutbildning spelar dock en viktig roll även i tvåspråkiga regioner. Å ena sidan kan skolan ge en stabil grund för kunskaperna i språket (*jfr* högprestigevariant, standardspråk, skriftspråk) och ökar språkmedvetenheten, dvs. att utifrån kunna se på språket (t.ex. dess struktur). Å andra sidan erbjuder språkundervisningen en institutionaliserad kontakt med det andra språket som kan forma attityderna till det andra språket liksom föreställningar om dess status.

Gardners (1985, 2010) "socio-educational model" för andraspråksinläring lade tonvikt på studentens subjektiva bedömning av undervisningssituationen och analyserade den i relation till motivation i och attityder gentemot andraspråksinläringen. Gardner gjorde en skillnad mellan två grupper av variabler: subjektiv utvärdering av språkkursen och subjektiv utvärdering av språklärare. Subjektiv utvärdering av språkkursen fokuserade på undervisningsprogrammets kvalitet, undervisningsmaterialets lämplighet och läroplanen, medan subjektiv utvärdering av språklärare koncentrerade sig på språklärarens kompetens, intresse, entusiasm och också stämningen i klassen (Gardner 2007). Ett stort antal empiriska studier visade att båda variablerna har stor betydelse för framgångsrik språkinläring (t.ex. Bernaus & Gardner 2008; Bernaus, Wilson & Gardner 2009; Gardner, Tremblay & Masgoret 1997).

Dörnyei, vars namn företräder den nyaste trenden i forskning i andraspråksinläring, går ännu längre. I sin teori om "L2 Motivational Self System" (Dörnyei 2009) hävdar han att erfarenhet av andraspråksinläring

spelar en väsentlig roll inte bara för framgången utan också för utvecklingen av långsiktiga inställningar till det andra språket, dvs. hur eleverna föreställer sig sin relation till det andra språket i framtiden. Dörnyei definierar erfarenhet av andraspråksinläring som “situated, executive motives related to the immediate learning environment” (Dörnyei 2005:106) som omfattar läroplanen, undervisningsmaterialet och naturligtvis läraren, vars roll anses som komplex och multidimensionell och påverkar klassrummets beteende både ur akademisk såväl som social synvinkel (Kubanyiova 2006). Han hävdar att erfarenhet av andraspråksinläring kan bilda en bro mellan vad vi är nu och vad vi blir i framtiden i relation till andraspråket. Under de senaste åren har allt fler studier gett stöd för Dörnyeis hypoteser (t.ex. Csizér & Kormos 2009; Papi 2010; Taguchi, Magid & Papi 2009).

Målsättningen med denna forskning är att undersöka hur ”educational context” influerar unga finskspråkigas långsiktiga inställning till att lära sig svenska. Mer specifikt kommer det att analyseras *hur elevernas subjektiva utvärdering av svenskundervisningen relaterar till om de tänker fortsätta språkstudier i svenska efter den obligatoriska undervisningen i gymnasiet?*¹ Samtidigt som fokus är på rollen av ”educational context” kommer forskningen att beakta vissa sociolingvistiska bakgrundsvariabler och teoretiskt relevanta kontrollvariabler för att eliminera den eventuella risken för att dra felaktiga slutsatser om huvudsambandet.

Material

Respondenter

En enkätundersökning utfördes i finska gymnasier i tre nyländska kommuner (Borgå, Vanda och Kervo) 2012. Enkäten baserades på ett gruppurval, där hela skolklasser fick fylla i enkäten. Eftersom enkäterna samlades in under lektionerna var bortfallet minimalt. De som hade en svenskspråkig förälder eller vars familj använde svenska hemma uteslöts från undersökningen. Den slutgiltiga databasen inkluderade svar av $N = 508$ respondenter. Den genomsnittliga åldern hos respondenterna var 18 år ($M = 17.69$, $SD = .53$). 62 procent av respondenterna var flickor. 44 procent av mödrarna och 48 procent av fäderna hade högre utbildning. Eftersom föräldrarnas utbildnings-

¹ Forskningsfrågan avsåg att indirekt återspegla *om någon skulle studera svenska om det inte var ett obligatoriskt läroämne*. Den direkta frågan om den obligatoriska svenskan ville vi dock undvika på grund av två orsaker: för det första har frågan om den obligatoriska svenskan överpolitiserats, för det andra skulle en direkt fråga om den obligatoriska svenskan vara mycket mera hypotetisk än den nuvarande forskningsfrågan.

nivå inte var signifikant relaterad till andra variabler användes den inte som kontrollvariabel i analysen.

Mått

Fortsätta språkstudier i svenska. Respondenterna frågades om de frivilligt vill fortsätta språkstudier i svenska efter gymnasiet (för att nå högre kunskap i språket). Svarsmöjligheterna var *ja* eller *nej*. 40.1 procent av respondenterna svarade *ja* och 59.9 procent svarade *nej*.

Subjektiv utvärdering av språklärare. Variabeln mättes med fyra item från Gardners AMTB enkät (Gardner 2010) som till exempel "*Jag ser fram emot att delta i svenskakursen eftersom min svenskalärare är så bra*". Respondenterna skulle ange svaren på en femgradig skala där 1 är *stämmer inte alls* och 5 är *stämmer mycket väl*. Således visade de högre värdena bättre utvärdering. Subskalorna adderades till en summavariabel. Reliabiliteten på summavariabeln var hög ($\alpha = .86$).

Subjektiv utvärdering av språkkursen. Den här variabeln mättes också med fyra item från Gardners AMTB enkät som till exempel "*Jag har svårt att hitta på något positivt om min svenskakurs*". Svarsmöjligheterna varierade mellan 1 = *stämmer inte alls* till 5 = *stämmer mycket väl*. Eleverna skulle ange svaren på den femgradiga skalan där 1 är *stämmer inte alls* och 5 är *stämmer mycket väl*. De högre värdena indikerade bättre utvärdering. Subskalorna adderades till en summavariabel vars reliabilitet var hög ($\alpha = .85$).

Normativa förväntningar. Som teorin om planerat beteende (Ajzen 1991; Armitage & Conner 2001) förespråkar är individer mer benägna att utföra ett visst beteende om viktiga referenter i deras omgivning (familjemedlemmar, vänner, lärare och andra) gillar och stöder det. Därför är det möjligt att de som känner större förväntningar i sin omgivning för att kunna svenska blir mer engagerade i att fortsätta språkstudierna efter gymnasiet. Baserat på MacIntyre et al. (2001), mätte åtta femgradiga item i vilken grad andra i deltagarnas omgivning (t.ex. föräldrar, lärare, syskon, vänner) anser att kompetens i svenska är viktigt. Subskalorna summerades till en summavariabel vars reliabilitet var hög ($\alpha = .75$).

Återkoppling från svenskspråkiga. Det är tänkbart att de som ofta får positiv feedback från svenskspråkiga när de talar med dem på svenska har en mer positiv inställning till att fortsätta språkstudierna i svenska. En skala bestående av fyra femgradiga item har utvecklats för att mäta hur ofta respondenterna får positiv eller negativ feedback från svenskspråkiga när de använder svenska (t.ex. "*Svenskspråkiga uppmuntrar mig att prata med dem på svenska*."), och "*Svenskspråkiga är mycket glada när jag talar till dem på svenska*."). De högre värdena visade en mer positiv återkoppling.

Subskalorna adderades till en summavariabel vars reliabilitet var acceptabel ($\alpha = .66$).

Respekt för språkliga rättigheter. En skala bestående av tre femgradiga item har utvecklats för att mäta hur viktigt respondenterna anser svenskspråkigas språkliga rättigheter och deras förverkligande (t.ex. *"Alla måste ha rätt att använda sitt modersmål."*, *"Jag förstår att svenskspråkiga vill tala svenska hos läkaren."*). Subskalorna adderades till en summavariabel vars reliabilitet var bra ($\alpha = .67$).

Analys

En preliminär analys utfördes genom en multivariat variansanalys för att visa skillnader mellan respondenterna som vill fortsätta studier i svenska och de som inte vill det. Huvudanalysen utfördes med en hierarkisk logistisk regression med "fortsätta studier i svenska" som beroende variabel. BakgrundsvARIABLER (kön och kommunens språkliga sammansättning) lades i block 1, teoretiskt relevanta kontrollvariabler (normativa förväntningar, respekt för språkliga rättigheter, återkoppling från svenskspråkiga) i block 2 och den subjektiva utvärderingen av svenskläraren och svenskkursen i block 3. Därefter genomfördes en ytterligare logistisk regression där eventuella interaktioner mellan de signifikanta variablerna söktes.

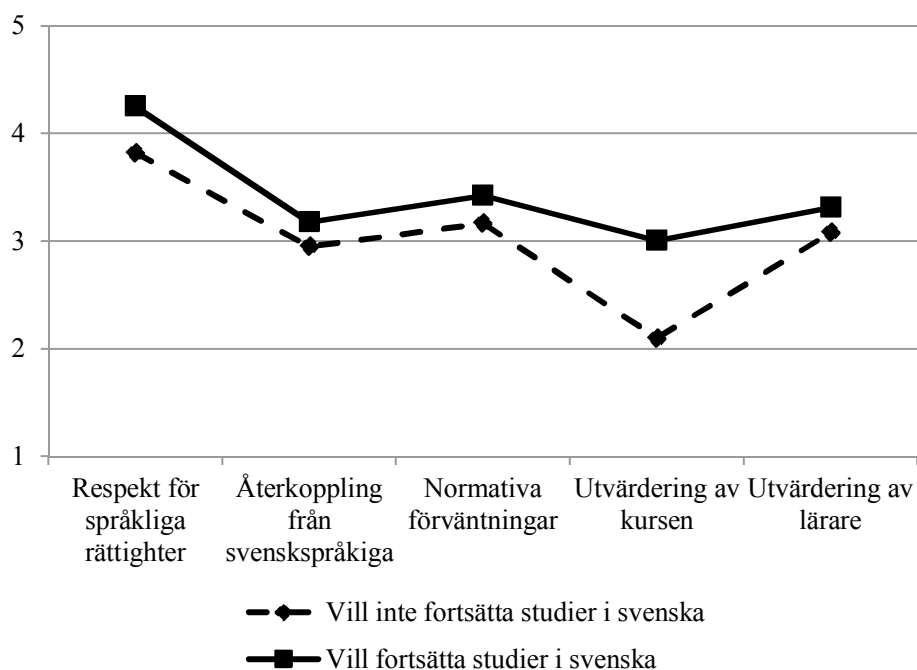
Resultat

För att undersöka skillnaderna mellan dem som vill fortsätta studier i svenska och dem som inte vill göra det utfördes en multivariat variansanalys. Analysen avslöjade en signifikant huvudeffekt, Wilks $\lambda = .74$, $F(5, 467) = 33.21$, $p < .01$, $\eta^2 = .26$. Resultaten för de univariata analyserna presenteras i Tabell 1 (se också Figur 1). De som ville fortsätta studier i svenska har en större respekt för svenskspråkigas språkliga rättigheter. De får oftare positivt respons från svenskspråkiga och upplever i sin omgivning större normativa förväntningar att kunna svenska. De utvärderar därtill både kursen i svenska och läraren mer positivt än de som inte vill fortsätta. När det gäller effektstorlekar visar analysen en stor effekt för utvärdering av kursen i svenska, medan övriga effektstorlekar var medelhöga.

Tabell 1. Resultat för univariata variansanalyser.

	Fortsätta studier i svenska		$F(1, 471)$	η^2
	Ja	Nej		
Respekt för språkliga rättigheter	4.26 (.74)	3.83 (.79)	35.89**	.07
Återkoppling från svenskspråkiga	3.17 (.58)	2.96 (.52)	17.40**	.04
Normativa förväntningar	3.42 (.45)	3.17 (.50)	30.67**	.06
Utvärdering av kursen	3.01 (.84)	2.11 (.72)	143.81**	.25
Utvärdering av lärare	3.31 (.88)	3.09 (.85)	7.96**	.02

** $p < .01$

Figur 1. Skillnader i attityder mellan dem som skulle vilja fortsätta studier i svenska och dem som inte vill göra det. Alla variabler mättes med femgradiga skalor. De högre värdena indikerar större respekt för svenskspråkigas språkliga rättigheter, mer positiv återkoppling från svenskspråkiga, större normativa förväntningar att ha kunskap i svenska, samt positivare utvärdering av svenskläraren och svensk kursen.

Resultaten av den hierarkiska logistiska regressionen sammanfattas i Tabell 2. Den första modellen är signifikant. Enligt Nagelkerke pseudo R^2 förklarar kön och kommunens språkliga sammansättning ungefär 10 procent av variansen i den beroende variabeln. Den andra modellen är också signifikant och enligt Nagelkerke pseudo R^2 förklaras här 17 procent av variansen i den

beroende variabeln. Kön och kommunens språkliga sammansättning är fortfarande signifikanta, och av de teoretiskt relevanta variablerna är respekt för svenskspråkigas rättigheter också signifikant. Den tredje modellen är också signifikant och enligt Nagelkerke pseudo R^2 förklaras här 38 % av variansen i den beroende variabeln. Kön och kommunens språkliga sammansättning är fortfarande signifikanta, men respekt för svenskspråkigas språkliga rättigheter är inte längre signifikant efter att de nya variablerna inkluderats i analysen. Utvärdering av läraren utgör inte en signifikant förklarande variabel, men utvärdering av kursen är signifikant.

När allt kommer omkring är det med andra ord tre variabler som förklarar respondenternas inställning till att studera svenska i framtiden: kön, kommunens språkliga sammansättning och den subjektiva utvärderingen av kursen i svenska. Den sistnämnda variabeln har en hög förklaringskraft i jämförelse med de andra (modell 3 förklarade 38 procent av variansen medan modell 1 bara 10 procent). Ju mer positivt någon utvärderar kursen desto större är sannolikheten för att han eller hon vill fortsätta studier i svenska. Dessutom är sannolikheten för att en flicka fortsätter studier i svenska 60 procent högre än att en pojke gör det. Sannolikheten för att en elev fortsätter studier i svenska är tre gånger större i Borgå än i Kervo. Det finns inte signifikanta skillnader mellan hemkommunerna Kervo och Vanda fastän den sistnämnda är officiellt tvåspråkig.

Tabell 2. Resultat för hierarkisk logistisk regression.

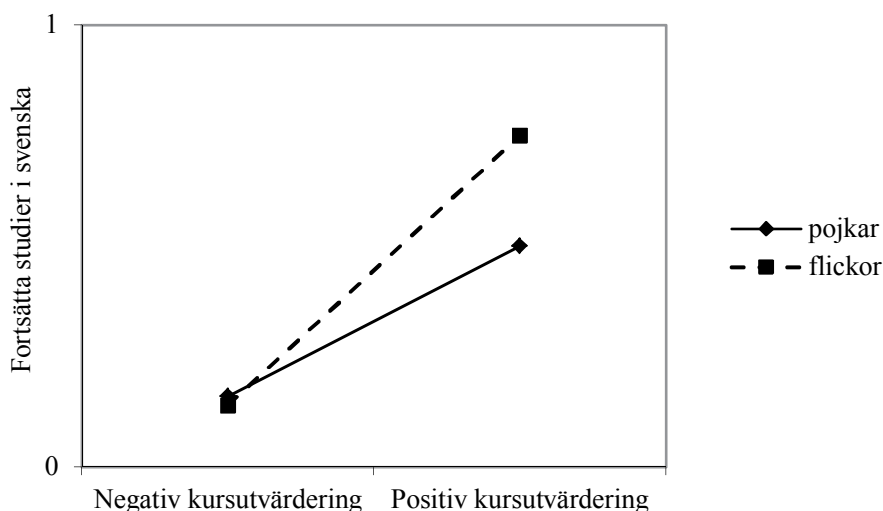
		Modell 1	Modell 2	Modell 3
Kön	<i>Pojke</i>	1	1	1
	<i>Flicka</i>	2.94**	2.24**	1.6*
Kommunens språkliga sammansättning	<i>Kervo</i>	1	1	1
	<i>Vanda</i>	1.40	1.24	1.18
	<i>Borgå</i>	2.85**	2.19**	3.01**
Respekt för språkliga rättigheter			1.70**	1.34
Respons från svenskspråkiga			1.50	1.13
Normativa förväntningar			1.23	1.08
Utvärdering av kursen				4.12**
Utvärdering av läraren				.87
Nagelkerke pseudo R^2		.10	.17	.38
Omnibus χ^2		36.85	65.06	156.71
p		<.01	<.01	<.01
Hosmers och Lemeshovs test		.80	.97	.32

Notera. Tabellen visar oddskvoter

** $p < .01$, * $p < .05$

Slutligen utfördes en analys för att söka interaktioner mellan de signifikanta variablerna. Det fanns inte signifikant interaktion mellan kommun och utvärdering av kursen, $\text{Exp}(B) = .91$, $p = .67$, det fanns således inte

skillnader i kursutvärdering i de olika kommunerna. Interaktionen mellan kön och utvärdering av kursen var dock signifikant, $\text{Exp}(B) = 1.86$, $p < .05$, det visade sig att kursutvärderingen har olika effekt för den beroende variabeln bland flickor och pojkar (se Figur 1). Denna modell var signifikant och enligt Nagelkerke pseudo R^2 förklarade 38 % av variansen i den beroende variabeln (Hosmer och Lemeshow = .65, Omnibus $\chi^2 = 166.33$, $p < .01$). Bland respondenterna som utvärderar kursen negativt finns ingen skillnad mellan könen, medan bland dem som utvärderar kursen positivt är flickorna mer benägna än pojkarna att fortsätta studierna. Som tidigare var kommunen en signifikant förklarande variabel; det visade sig att sannolikheten att en respondent i Borgå vill fortsätta studier i svenska är 3.78 gånger större ($p < .01$) än i Kervo, medan skillnaden mellan Vanda och Kervo inte här heller var signifikant, $\text{Exp}(B) = 1.29$, $p = .35$.

Figur 1. Beräknade värden av den beroende variabeln enligt utvärderingen av kursen i svenska bland flickor och pojkar. 1 = vill fortsätta studier i svenska, 0 = vill inte.

Diskussion

Den här artikeln gav en inblick i vilka omständigheter som influerar finskspråkiga ungdomars långsiktiga inställning till att lära sig svenska. Resultaten visade att det finns tre faktorer som är avgörande i detta avseende: den subjektiva utvärderingen av svensk kursen, kommunens språkliga sammansättning och kön.

Det visade sig att ju positivare uppfattning någon har om svenskkursen desto större är sannolikheten att hon eller han vill studera svenska även efter gymnasiet, när det inte längre är ett obligatoriskt läroämne. Detta utfall har ytterst stor betydelse, eftersom det tyder på att lektionerna i svenska inte endast påverkar befintliga språkkunskaper utan också långsiktiga attityder gentemot svenska som andraspråk. Betecknande för effektstorleken var att utvärderingen av språkkursen hade större effekt på studenternas relation till svenska i framtiden än alla de andra variablerna tillsammans. Givetvis väcker detta resultat seriösa frågor om språkdidaktiken, dvs. undervisningsmetoderna. McGroarty (2001) för ett intressant resonemang om relationen mellan politik och andraspråksinläring i tvåspråkiga regioner. Hon argumenterar att i situationer där relationen mellan språkgrupperna präglas av politisk konflikt är eleverna som läser det andra språket i skolan särskilt känsliga för kvaliteten på språkundervisning och lärande, och en språkundervisning av hög kvalitet kan kompensera och även överskrida den politiska spänningen mellan språkgrupperna. Däremot tyder den här studiens resultat på att i Finland, där språkklimatet kan anses vara mycket positivt, kan svenskundervisningens innehåll leda till negativa utfall. Den subjektiva kursutvärderingens betydelse är särskilt stor om vi tar i betraktande variablerna som inte hade en signifikant förklaringskraft: respondentens utvärdering av svenskläraren, normativa förväntningar i respondentens omgivning, respekt för språkliga rättigheter och återkoppling som respondenten fått från svenskspråkiga till att tala svenska.

Kommunens språkliga sammansättning har också inverkan på om någon vill studera svenska efter gymnasiet. Respondenterna i Borgå visade väsentligen större intresse att fortsätta studier i svenska än respondenterna i Vanda och Kervo. Samtidigt är det märkvärdigt att det inte fanns någon skillnad i detta avseende mellan respondenterna i Vanda (där svenskan har en officiell ställning) och Kervo (där svenskan inte har en officiell ställning). Detta utfall antyder att frekvensen av kontakt med talarna av andra språket ofta har större vikt än andra språkets lokala status (Clément 1986; Labrie & Clément 1986). Även om det finns en skillnad i svenskans status i Kervo och Vanda är skillnaden i svenskspråkigas andel minimal (Vanda 2.8 procent och Kervo 1.1 procent svenskspråkiga).

Slutligen och i överensstämmelse med andra studier (t.ex. Marton & Vincze 2012; Sillander 1991) visar våra resultat att flickor hellre skulle fortsätta studier i svenska än pojkar. Den här observationen är ganska typisk inom forskningen i andraspråksinläring och förklaras i de flesta fall av att kvinnor ofta uppfattar språk som ett verktyg som kan leda till framsteg i samhället (Gal 1978; Bilaniuk 2003), medan män i allmänhet har en starkare språkidentitet och är mindre öppna för andra språk (Phinney 1990, Verkuyten & Thijs 2002).

Trots undersökningens begränsningar – inbegripet ett icke-slumpmässigt urval, och de nackdelar som tvärsnittsstudier belastas av – bidrar studiens

resultat till att belysa bakgrunden till långsiktiga attityder till svenskan bland unga finskspråkiga. Framtida forskning om svenskan i Finland bör fokusera mer på svenskundervisningens innehåll i finska skolor. Som dessa resultat klart visade har svenskundervisningen inte bara direkta utan också indirekta inverkningsar: på lektionerna formas både kunskaper i svenska och attityder till svenska. Och inget tvivel, när det gäller tvåspråkighetens framtid i Finland är bra kunskaper i svenska och positiva attityder till svenska lika viktiga och nödvändiga.

Litteratur

- Ajzen, Isaac 1991. The theory of planned behavior. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*. 50 (2). S. 179–211.
- Armitage, Christopher J. & Conner, Mark 2001. Efficacy of the Theory of Planned Behaviour: A meta-analytic review. *British Journal of Social Psychology*. 40. S. 471–499.
- Bernaus, Merce & Gardner, Robert C. 2008. Teacher motivation strategies, student perceptions, student motivation and English achievement. *The Modern Language Journal*. 92 (3). S. 387–401.
- Bernaus, Merce, Wilson, Annie & Gardner, Robert C. 2009. Teachers' motivation classroom strategy use, student motivation and second language achievement. *Porta Linguarum*. 12. S. 25–36.
- Bilaniuk, Laada 2003. Gender, language attitudes, and language status in Ukraine. *Language in Society*. 32 (1). S. 47–78.
- Clément, Richard 1986. Second language proficiency and acculturation: An investigation of the effects of language status and individual characteristics. *Journal of Language and Social Psychology*. 5 (4). S. 271–290.
- Clément, Richard, Baker, Susan C. & MacIntyre, Peter D. 2003. Willingness to Communicate in a Second Language. The Effects of Context, Norms, and Vitality. *Journal of Language and Social Psychology*. 22. S. 190–209.
- Csizér, Kata & Kormos, Judit 2009. Learning experiences, selves and motivated learning behaviour: a comparative analysis of structural models for Hungarian secondary and university learners of English. I: Z. Dörnyei & E. Ushioda (red.), *Motivation, Language Identity and the L2 Self*. Clevedon: Multilingual Matters. S. 98–119.
- Dörnyei, Zoltán 2005. *The Psychology of the Language Learner. Individual differences in Second Language Acquisition*. London: Lawrence Erlbaum Associates.
- Dörnyei, Zoltán 2009. The L2 Motivational Self System. I: Z. Dörnyei & E. Ushioda (red.), *Motivation, Language Identity and the L2 Self*. Bristol: Multilingual Matters. S. 9–42.
- Gal, Susan 1978. Peasant men can't get wives: Language change and sex roles in a bilingual community. *Language in Society*. 7 (1). S. 1–16.
- Gardner, Robert C. 1985. *Social psychology and second language learning: The role of attitudes and motivation*. London: Edward Arnold.
- Gardner, Robert C. 2007. Motivation and second language acquisition. *Porta Linguarum*. 8. S. 9–20.

- Gardner, Robert C. 2010. *Motivation and Second Language Acquisition*. New York: Peter Lang.
- Gardner, Robert C., Tremblay, Paul F. & Masgoret, Anne-Marie 1997. Toward a full model of second language learning: an empirical investigation. *The Modern Language Journal*. 81 (3). S. 344–362.
- Kubanyiova, Magdalena 2006. Developing a motivational teaching practice in EFL teachers in Slovakia: Challenges of promoting teacher change in EFL contexts. *TESL-EJ*. 10 (2). S. 1–17.
- Labrie, Normand & Clément, Richard 1986. Ethnolinguistic vitality, self-confidence and second language proficiency: An investigation. *Journal of Multilingual and Multicultural Development*. 7 (4). S. 269–282.
- MacIntyre, Peter D., Baker, Susan C., Clément, Richard & Conrod, Sarah 2001. Willingness to communicate, social support, and language learning orientations of immersion students. *Studies in Second Language Acquisition*. 23. S. 369–388.
- Marton, Enikő & Vincze, László 2012. Why Are Girls Interested More in Bilingualism? *Europa Ethnica – Zeitschrift für Minderheitenfragen*. 69 (4). S. 97–101.
- McGroarty, Mary 2001. Situating second language motivation. I: Z. Dörnyei & R. Schmidt (red.), *Motivation and second language acquisition*. Honolulu: University of Hawaii Press. S. 69–90.
- Papi, Mostafa 2010. The L2 motivational self-system, L2 anxiety, and motivated behavior: A structural equation modeling approach. *System*. 38 (3). S. 467–479.
- Phinney, Jean 1990. Ethnic identity in adolescents and adults: A review of research. *Psychological Bulletin*. 108 (3). S. 499–514.
- Sillander, Kenneth 1991. *Attityder till och kunskaper i svenska hos gymnasieelever i Kuopio: en utredning och problematisering av orsaker*. Helsingfors: Svenska social- och kommunalhögskolan.
- Taguchi, Tatsuya, Magid, Michael & Papi, Mostafa 2009. The L2 motivational self-system amongst Chinese, Japanese, and Iranian learners of English: a comparative study. I: Z. Dörnyei & E. Ushioda (red.), *Motivation, Language Identity and the L2 Self*. Clevedon: Multilingual Matters. S. 66–97.
- Verkuyten, Maykel & Thijs, Jochem 2002. Multiculturalism among minority and majority adolescents in the Netherlands. *International Journal of Intercultural Relations*. 26 (1). S. 91–108.

”Pedagogik på två språk”

En beskrivning av användningen av svenska och finska hos en tvåspråkig pedagog på en finsk daghemsavdelning¹

Karita Mård-Miettinen & Åsa Palviainen

Inledning

Finlands grundlag (17 §) stipulerar att landets två nationalspråk är finska och svenska och att ”[d]et allmänna ska tillgodose landets finskspråkiga och svenskspråkiga befolknings kulturella och samhälleliga behov enligt lika grunder”. Kommunerna är skyldiga att anordna barndagvård, förskola och skola² skilt för finsk- respektive svenskspråkiga (Lag om grundläggande utbildning 21.8.1998/628, 4 §). Detta innebär i princip att man har ett parallellt dagvårds- och skolsystem: ett finskspråkigt och ett svenskspråkigt. Traditionen att hålla isär dessa är stark i Finland, men det finns egentligen inget i lagen som hindrar att man använder båda språken som verksamhetsspråk inom barndagvården (eller som undervisningsspråk i skolan) (se Lag om barndagvård 19.1.1973/36; 14a §; Lag om grundläggande utbildning 21.8.1998/628, 10 §).

I denna artikel är fokus på en nyligen startad tvåspråkig verksamhet på en finskspråkig daghemsavdelning, där en av pedagogerna använder både svenska och finska i sin dagliga verksamhet med de finskspråkiga barnen. Syftet med artikeln är att beskriva och diskutera hur hon förverkligar och tillämpar denna tvåspråkiga verksamhet utgående ifrån en videoinspelad smågruppsaktivitet. Vi visar exempel på hennes språkanvändning och diskuterar dem med stöd av pedagogens egna reflektioner över språkbruket och även i förhållande till tidigare forskning inom tvåspråkig pedagogik.

¹ Vi tackar det undersökta daghemmet som frikostigt låtit oss ta del av verksamheten och Svenska Kulturfonden som stött forskningsprojektet finansiellt. Vi tackar också Daniel Boelius och Terhi Valli som har hjälpt oss med transkriptioner.

² Termerna ’barndagvård’, ’daghem’ och ’förskola’ i Finland motsvaras i Sverige av ’barnomsorg’, ’förskola’ respektive ’förskoleklass’.

Tvåspråkiga arrangemang och strategier

Finland som ett tvåspråkigt samhälle har djupa historiska rötter och tvåspråkigheten är väl förankrad i lagstiftningen. Även på individnivå är Finland i hög grad tvåspråkigt då många barn kommer från familjer där föräldrar talar varsitt språk. Barndagvård i Finland bedrivs dock huvudsakligen antingen på finska eller på svenska, vilket innebär att personalen endast använder endera språket. Även om barnen (och pedagogerna) skulle vara flerspråkiga är policyn således enspråkig. Den enspråkiga miljön anses vara särskilt viktig för minoritetsspråket (vilket i Finland oftast gäller svenska) som är i en mer utsatt situation än majoritetsspråket (se t.ex. Edwards 2010). För majoritetsspråkstalare finns en väletablerad dagvårds- och skolform vars mål uttryckligen är att utveckla tvåspråkighet hos individen: i språkbad badar barnen i minoritetsspråket och utvecklar funktionell två-/flerspråkighet genom att i skolan successivt även få undervisning på majoritetsspråket (se Björklund, Mård-Miettinen & Turpeinen 2007). Gemensamt för dessa dagvårdsformer är den pedagogiska tanken att hålla isär språken för att optimera språkinläringen: ”teaching monolingually for bilingualism” (García 2009:309). Denna approach är välundersökt och en väl etablerad praxis för att uppnå tvåspråkighet (se t.ex. Baker 2011).

Det finns dock fler än ett sätt att anordna tvåspråkig undervisning på. García (2009) skiljer på tre huvudsakliga arrangemang: *strikt särskiljande* av språken, *flexibelt konvergent*, respektive *flexibelt mångfaldigt* arrangemang (se tabell 1).

Karaktéristiskt för *strikt särskiljande* av språken är att användningen av ett visst språk är knuten till en viss person (lärare), en tid på dagen, en fysisk plats eller ett skolämne/en verksamhet. För en tvåspråkig familj kan den svenskspråkiga dagvården vara den fysiska plats där barnets svenska språk och identitet får en chans att utvecklas vid sidan av finska och för en majoritetsspråkstalare fungerar språkbadet som en modell där ett nytt språk adderas till modersmålet som ett instrument för inläring av skolämnena. I ett *flexibelt konvergent* arrangemang är ett språk (t.ex. ett invandrarspråk) underordnat ett annat (ett majoritetsspråk) och tvåspråkig användning är närmast ett medel på vägen för att eleven ska uppnå full kompetens i majoritetsspråket. I ett *flexibelt mångfaldigt* arrangemang är tvåspråkiga praktiker istället såväl medel som mål: ”...two or more languages are always used in combination – neither concurrently nor separately, but in a *blending* of the two practices” och målet är att utveckla en dynamisk flerspråkighet och tvärspråklig medvetenhet samt att uppskatta flerspråkighet som ett värde i sig (García 2009:309).

Tabell 1. Tvåspråkiga arrangemang, strategier och undervisningsmodeller (anpassat efter García 2009:310)

Tvåspråkigt arrangemang	Flexibelt konvergent	Strikt särskiljande	Flexibelt mångfaldigt
Tvåspråkiga strategier	<ul style="list-style-type: none"> • Slumpmässig kodväxling 	<ul style="list-style-type: none"> • En tid–ett språk • En pedagog–ett språk • En plats–ett språk • Ett ämne–ett språk 	<ul style="list-style-type: none"> • Ansvarsfull kodväxling • Parallell användning • 'Translanguaging'
Tvåspråkiga undervisningsmodeller	Konvergerande	Språkbadande	Multipla
Teoretiskt ramverk	Subtraktivt	Additivt/Rekursivt	Dynamiskt
Typer	<ul style="list-style-type: none"> • transitionell 	<ul style="list-style-type: none"> • språkbevarande eller språk-revitaliserande • prestige • språkbad 	<ul style="list-style-type: none"> • tvåvägsspråkbad • CLIL (Content and Language Integrated Learning) • multipelt flerspråkig

García (2009) redogör vidare för olika strategier som en lärare kan använda vid flexibel tvåspråkig undervisning. I *slumpmässig kodväxling* använder läraren två språk sida vid sida för att behandla ett och samma innehåll och växlar ofta fram- och tillbaka mellan språken utan någon större tanke eller medvetenhet bakom växlingarna. I *ansvarsfull kodväxling* är bytena mellan språken medvetna och genomtänkta. Det kan handla om att byta språk för att få elevens/barnets uppmärksamhet eller att tydliggöra något sakinnehåll (Merrit m.fl. 1992), eller som stöttning för att främja inläringen av det andra språket. Genom *parallell användning* (eng. *co-languaging*) ger man samma information på två språk. Detta kan ses som en form av översättningsstrategi.³

³ García tar också upp strategin *translanguaging*. Begreppet i sig har med tiden fått en betydelseförskjutning (Lewis m.fl. 2012): På 1990-talet användes *translanguaging* om en specifik metod i klassrummet där inputen (lyssna/läsa) var på ett språk och outputen (tala/skriva) på ett annat och där detta varierades systematiskt (Baker 2011:288), medan man på 2000-talet närmast använt termen för den flexibla flerspråkiga användning som är kännetecknande för flerspråkiga som interagerar med varandra (García 2009). Vi behandlar inte *translanguaging* vidare i denna artikel då barnen som pedagogen interagerar med kommer från enspråkiga hem och vid inspelningens genomförande inte själva producerade svenska i någon hög grad.

En lärare som tillämpar tvåspråkig undervisning kan på många sätt stötta (eng. *scaffold*) den tvåspråkiga inläringen. García (2009:329–336) talar bland annat om återkommande och förutsägbara rutiner, klart och tydligt språkbruk, upprepningar, kontextualisering med hjälp av icke-språkliga medel (gester, miner, bilder), verbaliserande av handlingar och byggande av broar mellan det som inläraren kan och det nya. Olika typer av stöttningar är särskilt viktiga i sådan verksamhet där barnen i början inte behärskar verksamhetsspråket som t.ex. i språkbad (se t.ex. Mård-Miettinen 2007).

Material och metod

Daghemsavdelningen som undersöks här ligger i ett finskspråkigt område i Finland. Avdelningen hade vid studiens genomförande nitton barn i åldrarna 2–6 år, två anställda pedagoger (en finskspråkig och en tvåspråkig) och en finskspråkig barnskötare. För forskningsprojektets syfte gjordes video- och audioinspelningar av olika daghemsaktiviteter (drygt 3 timmar) och intervjuer med den tvåspråkiga pedagogen (ca 3 timmar) där hon fick reflektera över den tvåspråkiga verksamheten, bruket av svenska respektive finska i olika aktiviteter samt de egna pedagogiska principerna (se särskilt Lahtinen 2013 för det senare).

Nedan beskriver vi först förutsättningarna och de yttre ramarna för verksamheten, särskilt hur pedagogen själv beskrivit dem i intervjumaterialet. Sedan följer en analys av användningen av svenska respektive finska under en specifik aktivitet: pepparkaksbak med fyra barn mellan 2 och 3 år under ledning av den tvåspråkiga pedagogen. Inspelningen av smågruppsaktiviteten gjordes i december 2012 då den tvåspråkiga verksamheten hade pågått i ca fyra månader. En forskare tittade i efterhand på inspelningen tillsammans med pedagogen, som fick kommentera och reflektera över språkbruket under aktiviteten (s.k. *stimulated recall*). Inspelningen och diskussionen har transkriberats i sin helhet (en grovtranskription som i stort följer skriftspråksnormen). I analysen ges exempel såväl från inspelningarna av smågruppsaktiviteten som från intervjun med pedagogen.

Tvåspråkigt arrangemang: kontinuerlig tvåspråkig språkdusch

Verksamheten som beskrivs i denna artikel marknadsfördes för familjerna av daghemmet som *språkduschverksamhet* i svenska för finskspråkiga barn där en tvåspråkig pedagog ger barnen svenskspråkiga inläringstillfällen genom lek, sånger, enkla hälsningsfraser, ord och meningar. Det som i Finland kallas för språkdusch är typiskt korta verksamhetsstunder på ett främmande

språk under vilka både det nya språket och barnets modersmål används som resurser för att bekanta barn på ett naturligt, vardagligt och för barnen obemärkt (fi. *huomaamaton*) sätt med ett nytt språk (Bärlund 2012). I Garcías indelning (tabell 1 ovan) skulle den finländska typen av språkdusch placera sig i samma kategori som CLIL-undervisning, dvs. som ett flexibelt mångfaldigt arrangemang, men med klart additiva mål. I förhandsinformationen till föräldrarna på den aktuella daghemsavdelningen gavs inga närmare ramar för språkduschens omfattning.

En tvåspråkig pedagog anställdes för att förverkliga språkduschen. Hon säger i intervjun att hon fick fria händer att avgöra hur språkduschen skulle ges, både beträffande omfattningen av den svenskspråkiga verksamheten och sättet att göra det på. Vid den tidpunkten hade hon sedan tidigare enbart erfarenhet av sådan tvåspråkighetspedagogik som bygger på att särskilja språken (jfr avsnittet ovan). Detta hade hon tillämpat både som förälder i en tvåspråkig familj och som pedagog i en språkbadsgrupp respektive en svensk daghemsavdelning med starkt tvåspråkiga barn. Nu hamnade hon emellertid i en ny typ av situation, där de två övriga vuxna på avdelningen (pedagog och barnskötare) skulle använda finska med barnen, medan hon ensam skulle ansvara för den svenska språkduschen. Målsättningen med språkduschverksamheten var att *skapa positiva attityder* och göra de finskspråkiga barnen *bekanta med svenska*. Denna målsättning skiljde sig betydligt från de hon tidigare haft där målet snarare hade varit att förbereda barnen för skolgång på svenska eller tvåspråkigt språkbad.

Inför starten av verksamheten säger pedagogen i intervjun att hennes tidigare erfarenheter gjorde det naturligt att utgå från arrangemanget att särskilja språken enligt person, tid, fysisk plats eller verksamhet (*strikt särskiljning* enligt Garcías kategorisering ovan). Fullt språkbad kändes dock i detta sammanhang inte som ett realistiskt alternativ. Hon ville å andra sidan heller inte begränsa användningen endast till enskilda stunder med lek och sånger (jfr definitionen av språkduschar ovan) utan var mån om att barnen skulle få regelbunden och mångsidig kontakt med svenskan. Hon betonade också att hon önskade att barnen skulle uppfatta henne som den tvåspråkiga person hon är och inte som en enspråkig person. Efter diskussioner med daghemsföreståndaren och en språkforskare fick pedagogen tanken att pröva på att använda båda språken med barnen, dvs. att kommunicera tvåspråkigt, under hela daghemsdagen (det som García skulle kalla ett *flexibelt mångfaldigt* arrangemang). Hon tillämpade sedan detta från och med starten och fick mycket positiva erfarenheter av det. Själv kallar hon verksamheten för ”pedagogik på två språk” där pedagogiken är i fokus och de två språken ett medel.

Pedagogens tvåspråkiga praktik under smågruppsarbete

Från genomgången ovan kan vi alltså konstatera att verksamheten till sina yttre ramar bygger på ett flexibelt tvåspråkigt arrangemang snarare än ett strikt särskiljande (jfr tabell 1 ovan). I det inspelade smågruppsarbetet där fyra barn – Miia, Mika, Liisa och Elias – och den tvåspråkiga pedagogen Johanna bakar pepparkakor, kan man se att pedagogen regelbundet byter mellan finska och svenska (se exempel 1).⁴

(1)

- Pedagogen: {plockar fram pepparkaksformer ur en burk} Ja ställer dom här så länge.
- Pedagogen: Laitetaas nää vähän tähän esille. Täällä on kuuta. Ja mitäs täällä löytyy?
(*Vi lägger fram dom här. Här är en måne. Och vad hittar vi här?*)
- Miia: Tähti.
(*Stjärna.*)
- Mika: {tar en form}
- Pedagogen: Vänta.
- Pedagogen: Sinä kaulit ensin. Tähti. Hyvä Miia. Mikäs muut löytyy?
(*Du kavlar först. Stjärna. Bra Miia. Vad kan man hitta mer?*)
- Miia: Sydän.
(*Hjärta.*)
- Pedagogen: Joo.
(*Ja.*)
- Pedagogen: Ett hjärta. En blomma har vi också. Va e de här? {viftar med en pepparkaksform}
- Miia: Baapappa.
- Pedagogen: Barpappa.
- Pedagogen: E de Barbapappa?
- Mika: Ei. Lumiukko.
(*Nej. Snögubbe.*)
- Pedagogen: Aj du tycker att de e snögubbe, okej.
- Något barn: Lumiukko.
(*Snögubbe.*)
- Pedagogen: Väntas nu. Sen har vi {gräver i burken}. Va har vi för nånting annat här? Oj. Va e de här? {visar upp en pepparkaksform för barnen}
- Något barn: Possu.
(*Gris.*)
- Pedagogen: Jaa en gris. Vänta. En, två, tre, fyra, fem, sex, sju. {räknar formerna som finns på bordet, fortsätter att gräva i burken och tar

⁴ Pedagogens yttranden på finska översätts i transkriptionerna till svenska (*inom parentes*) medan extralingvistisk kontextuell information ges {*inom klammerparentes*}.

fram en ny} Va e de här då?
 Något barn: Älg.
 Pedagogen: Joo.
 (Ja.)
 Pedagogen: En älg. Bra. Ja tror att vi klarar oss me dom. {ställer bort burken}

Pedagogen ger i exemplet en likartad respons oavsett vilket språk barnen yttrat sig på. I arrangemang där språken särskiljs – som i språkbad och på svenskspråkiga daghemsavdelningar – förväntas en pedagog däremot på olika sätt locka fram ett svar på svenska för att göra barnen till aktiva användare av svenska (jfr t.ex. Slotte-Lüttge 2005 för svenska klassrum och Södergård 2002 för språkbad). Pedagogen är noga med att påpeka att hon inte vill att barnen ska uppleva att det ena språket är viktigare eller bättre än det andra, något som är karakteristiskt för ett *flexibelt mångfaldigt* arrangemang:

de där liksom egentligen märker jag liksom att jag tänker så att de är jämlika båda språken att dom liksom att på svenska [dagis]sidan hade man den där liksom att man försöker göra det där språket så aktivt som möjligt att man liksom riktigt liksom försöker dra att det kommer liksom svenska svar men här är det liksom lugnt på den fronten att det är lika rätt oberoende om du svarar på finska eller liksom svenska

I intervjun påpekar pedagogen att en av hennes viktigaste principer är att använda ungefär lika mycket av båda språken. I intervjun kommenterar hon sitt beteende i anslutning till en passage där hon byter från finska till svenska:

nu har de varit mycket på finska att nu 'plupp' 'tsch' nån sån där {klickar med tungan} en dusch eller va de heter nu eller att nånting liksom på på liksom svenska nu in dit att ja ja liksom reagerar på det om jag pratar för lång tid och för mycket finska

Utöver policyn att använda lika mycket av båda språken tillämpar pedagogen en princip att inte översätta ett innehåll exakt från ett språk till ett annat:

jag vill inte översätta att jag vill inte säga samma på finska och svenska att det liksom det hänger liksom i luften att nånting kommer på finska och nånting på svenska men egentligen pratar jag om samma sak

I stället för att översätta det hon just har sagt förmedlar hon sitt budskap med andra ord, i de fall hon anser att själva innehållet behöver upprepas. Hon använder sig med andra ord inte av den strategi som García kallar *parallell användning* (se tabell 1). Ett tydligt exempel på undvikandet av parallell användning finner vi i slutet av turen i exempel (2) där pedagogen först talar

på svenska om en liten kavel och sedan byter till finska för att tala om att det även finns en annan större kavel barnet kan använda.

(2)

Pedagogen: {skär pepparkaksdeg i mindre bitar med en kniv och delar ut till barnen} Nu gör ja såhär. Ett, två, tre å fyra. Nu räcker det eller hur? {lägger undan kniven} Elias varsågod. Miia varsågod. Markku å jag har smaka där lite. Därför har du lite mindre. Vem va de här? De va Mika. Å så e de ti Liisa.

Pedagogen: Å här har du en liten kavel så vi börjar kavla. {tar en kavel och kavlar Mikas deg}

Pedagogen: Voit ottaa ton aikuisenkin kaulimen jos haluat tai ton ison kaulimen. Nih.
(*Du kan ta den här vuxenkaveln också om du vill eller den där stora kaveln. Ja.*)

Eftersom pedagogen regelbundet växlar mellan språken under pepparkaksbaket får barnen höra henne använda benämningarna på de flesta centrala bakredskapen på båda språken – en situation som inte är lika självklar i arrangemang där språken särskiljs strikt och pedagogen är en enspråkig språkmodell.

Barnen som deltar i den tvåspråkiga verksamheten i denna studie är enspråkigt finska, vilket ställer särskilda krav på pedagogens tvåspråkiga språkbruk jämfört med en sådan tvåspråkig verksamhet där barnen redan från starten behärskar båda språken. Pedagogen säger i intervjun att hon använder svenskan och finskan för olika syften vilket är typiskt för det som García (2009) kallar för *ansvarsfull kodväxling* (i kontrast till *slumpmässig kodväxling*). Pedagogen säger sig använda finska då hon vill försäkra sig om att alla barnen förstår vad som sägs och när hon vill få igång en diskussion. I exempel (3) ser vi hur pedagogen initierar en diskussion om användningen av knivar, på finska.

(3)

Pedagogen: Nu ska vi baka pepparkakor. Väntas nu lite. Ja ska ta fram lite deg.

Pedagogen: Laitetaan tuo tuonne odottamaan. Ja veitset. Näitä veitsiä käyttää vaan aikuinen. Mihinkähän mä tarvin sitä veitsee?
(*Vi lägger dom där å vänta. Och knivarna. De här knivarna får bara en vuxen använda. Till vad behöver jag den där kniven?*)

Pedagogen kommenterar själv detta språkbruk:

så tar jag också in finskan för att få dom att liksom diskutera å prata å liksom att få igång den här växelverkan att ”mitähän veitsien kanssa voi tehdä” å så börjar det komma svar men sku jag säga det på svenska så skulle det inte komma nå svar här inte ”va gör vi me kniven” int förstår dom så mycke

Vidare växlar pedagogen från svenska till finska för att få barnens uppmärksamhet, även detta är enligt García (2009) karakteristiskt för *ansvarsfull kodväxling*:

å sen ja finskan tar jag in just så där liksom att så att dom ska liksom va på alerten på något sätt de märker jag att om de börjar vara just så här så som jag berättade tidigare var det under nån samling att då slänger jag in nånting på finska [intervjuare: som nån slags uppmärksamhets] ja ja precis jaa nu hade jag fått uppmärksamheten {skrattar} dom var ju så här på plats så verka det sen så böt jag om till svenskan

Svenska använder pedagogen i synnerhet vid återkommande rutiner som t.ex. då hon i exempel (4) instruerar ett av barnen vad han ska göra efter att bakandet avslutats.

(4)

Pedagogen: Kuunteles tarkasti ja katso mua silmiin.
(*Lyssna noga och titta mig i ögonen.*)

Mika: {ser pedagogen i ögonen och nickar}

Pedagogen: Et mä tiedän et sä kuuntelet.
(*Så jag vet att du lyssnar.*)

Pedagogen: Du får gå å kissa.

Mika: Juu.
(*Jaa.*)

Pedagogen: Klä på dej.

Mika: Juu.
(*Jaa.*)

Pedagogen: Å ut. {ler mot Mika}

Mika: {tar av sej barmössan} Juu.
(*Jaa.*)

Pedagogen: Tack å hej.

Mika: Heippa.
(*Hejdå.*)

Pedagogen själv kommenterar sitt språkbruk i exempel (4) såhär:

å de har jag sagt miljoner gånger så {skrattar} så att e de där med upprepning upprepning upprepning

Rutiner och upprepningar är ett sätt att stötta som är typiskt i grupper med barn som har begränsade kunskaper i verksamhetsspråket (som t.ex. i språkbad eller invandrarundervisning). Man kopplar på så sätt användningen av ett för barnen nytt språk till förutsägbara rutiner och rutinfraser som upprepas regelbundet och som möjliggör deltagande i verksamheten även då man har begränsade språkkunskaper (jfr t.ex. Mård-Miettinen 2007; Savijärvi 2012). Även rutinfraser av typen *varsågod* och *tack* förekommer på svenska under pepparkaksbaket. Vidare använder pedagogen svenska för att

tala om sådant som hon menar att barnen redan känner till på finska. Hon använder t.ex. bara de svenska sifferbenämningarna (se exemplen 1 och 2 ovan), vilket hon i intervjun förklarar med att hon vet att just siffror är kända på finska för barnen:

där har jag så klart de där lätta orden att så där gör jag också som pedagog också att vi har ju dom här delområdena [intervjuare: det kan du göra på svenska eller finska] ja för det mesta gör jag det på svenska för jag vill för jag vet att de kan räkna redan på finska å klassificera å sånt men att de gör jag mera på svenska

Pedagogen säger sig använda svenska också när innehållet i det hon säger är konkret och kan förtydligas icke-språkligt som i exempel (5) där pedagogen instruerar barnen om att sätta på sig bakmössan och samtidigt visar hur hon själv gör det.

(5)

Pedagogen: Hej. Titta. Dom här sätter vi på huvudet. Titta va Johanna gör. {tar en bakmössa och sätter den på huvudet} Just sådär.

Då pedagogen använder svenska strävar hon efter att tala klart, tydligt och enkelt:

sen så förenklar jag också märker jag att jag också att jag säger säkert inte ”jag ger snart kniven åt dig” jag säger inte så där långa meningar att de e mera liksom just att vänta att liksom en grej åt gången

Pedagogen hjälper också barnen att förstå svenskan hon använder genom att betona ord som hon anser vara viktiga och som hon förmodar att barnen förstår:

å så betonar jag mycket liksom vissa ord å det känns som att dom liksom nappar på dom eller de e dom orden som blir kvar i luften att jag försöker sen säkert i dom där blixtnabba momenten på något sätt liksom tänka på ”nå vilket e viktigt här nu liksom nå okej pepparkaka är nu viktigast i det här hela å de vet ju va pepparkaka är ungefär”

Klart, tydligt och enkelt tal med betonande av kärnord nämns av García (2009) som metod att stötta inläring i tvåspråkiga sammanhang och de förekommer ofta t.ex. i språkbadsdaghem där barn lär sig ett nytt språk (se t.ex. Mård-Miettinen 2007; Savijärvi 2012). Det är också typiskt för det sätt föräldrar talar med små barn (s.k. *motherese*, se Snow & Ferguson 1977). Pedagogen påpekar dock att hon tillämpar dessa strategier generellt för att främja inläring, inte enbart för att underlätta inläring av svenska (Lahtinen 2013).

Slutsatser

I denna artikel har vi diskuterat den process som en tvåspråkig pedagog genomgick då hon utformade en tvåspråkig (finsk-svensk) verksamhet på en daghemsavdelning med finsspråkiga barn. Av intervjuerna med pedagogen framgick att den starka samhällsliga traditionen i Finland att särskilja språken i familj och utbildning också har en stark inverkan på pedagogiska beslut som en tvåspråkig pedagog måste fatta. För egen personlig del menade pedagogen att hennes tvåspråkiga praktik gjort att hon varit tvungen att omvärdera tidigare praktiker och närma sig frågan på ett nytt sätt: att se en tvåspråkig användning som ett värde i sig. Hon har utvecklat vad hon själv kallar ”pedagogik på två språk” och detta har vid vår analys visat sig i hög grad motsvara det García skulle kalla ett *flexibelt mångfaldigt arrangemang* där den tvåspråkiga praktiken används som medel i all verksamhet så att strävan är att använda båda språken lika mycket och att ge dem lika värde i verksamheten.

Genom de reflektioner hon gör i intervjuerna kan vi notera att hon genomför den tvåspråkiga verksamheten med i hög grad medvetna principer. Hon iakttar också kontinuerligt sitt eget språkbruk under verksamhetens gång. Vi kunde identifiera flera exempel på det som García kallar för ansvarsfull kodväxling i den analyserade aktiviteten: Pedagogen har bland annat givit de respektive språken egna funktioner snarare än att upprepa samma innehåll på båda språken. Barnen som deltar i den studerade tvåspråkiga verksamheten kommer från enspråkigt finska bakgrunder och barnens begränsade kunskaper i svenska – det ena kommunikationsspråket i verksamheten – ställer stora krav på hur pedagogen kan förverkliga en tvåspråkig praktik. Hon använder sig under den inspelade aktiviteten av flera stöttningmetoder, bland annat upprepningar, betoningar och klart och tydligt tal samt använder svenska i samband med återkommande och för vardagen centrala rutiner (jfr García 2009:331).

Kodväxling – särskilt i pedagogiska sammanhang och särskilt en lärares användning av det – har diskuterats mycket. García är mån om att betona att kodväxling inte är något dåligt *per se* utan att det handlar om *hur* man använder sig av det: “What is important is to understand that it is not a flexible bilingual arrangement itself that leads to language shift or language maintenance or addition, but *the uses to which these practices are put.*” (García 2009:298; kursivering Garcías egen). Pedagogen i föreliggande studie är i hög grad medveten om sin språkanvändning och anser att den fungerar väl för att uppnå språkduschens mål: att bekanta de finska barnen med svenska och göra dem intresserade av språket (Lahtinen 2013). Den tvåspråkiga verksamheten fortsätter för närvarande vid den undersökta daghemsavdelningen och nästa steg är att närmare undersöka vilken effekt den har på barnens eget språkbruk, på barnens språkliga medvetenhet och på de finsspråkiga familjernas engagemang och intresse för svenska språket.

Litteratur

- Baker, Colin 2011. *Foundations of Bilingual Education and Bilingualism*. 5 uppl. Bristol: Multilingual Matters.
- Björklund, Siv, Mård-Miettinen, Karita & Turpeinen, Hanna (red.) 2007. *Kielikylpykirja – Språkbadsboken*. Vasa: Levón-institutet.
http://www.uva.fi/materiaali/pdf/isbn_978-952-476-200-7.pdf
- Bärlund, Pia 2012. Kielisuihkutusta Jyväskylän kaupungissa vuodesta 2010. *Kieli, koulutus ja yhteiskunta*, kesäkuu 2012.
<http://www.kieliverkosto.fi/article/kielisuihkutusta-jyvaskylan-kaupungissa-vuodesta-2010/>
- Edwards, John 2010. *Minority Languages and Group Identity*. Amsterdam: John Benjamins.
- García, Ofelia 2009. *Bilingual Education in the 21st Century*. West Sussex: Wiley-Blackwell.
- Lahtinen, Anu 2013. *Kaksikielisen pedagogiikan kehittäminen päiväkodissa*. Varhaiskasvatustieteen kandidaatintutkielma. Jyväskylän yliopisto.
- Lewis, Gwyn, Jones, Bryn & Baker, Colin 2012. Translanguaging: origins and development from school to street and beyond. *Educational Research and Evaluation*. 18 (7). S. 641–654.
- Merritt, Marilyn, Cleghorn, Ailie, Abagi, Jared O. & Bunyi, Grace 1992. Socializing Multilingualism: Determinants of Codeswitching in Kenyan Primary Classrooms. *Journal of Multilingual and Multicultural Development*. 13 (1–2). S. 103–121.
- Mård-Miettinen, Karita 2007. Språkbadsdaghem som miljö för andraspråkstillägnande. I: S. Björklund, K. Mård-Miettinen & H. Turpeinen (red.), *Kielikylpykirja – Språkbadsboken*, 34–44. Vasa: Levón-institutet.
http://www.uva.fi/materiaali/pdf/isbn_978-952-476-200-7.pdf
- Savijärvi, Marjo 2012. Toisen kielen taitajaksi kielikylpypäiväkodissa. *Kieli, koulutus ja yhteiskunta*, kesäkuu 2012.
<http://www.kieliverkosto.fi/article/toisen-kielen-taitajaksi-kielikylpypaivakodissa/>
- Snow, Catherine E. & Ferguson, Charles A. 1977. *Talking to children: Language input and acquisition*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Slotte-Lüttge, Anna 2005. *Ja vet int va de heter på svenska: Interaktion mellan tvåspråkiga elever och deras lärare i en enspråkig klassrumsdiskurs*. Åbo Akademis förlag.
- Södergård, Margareta 2002. *Interaktion i språkbadsdaghem. Lärarstrategier och barnens andraspråksproduktion*. Acta Wasanesia 98. Vasa: Vasa universitet.

Högtidstal men ingen debatt?

Svensk myndighetsspråkvård som språkpolitiskt projekt

Andreas Nord

Inledning

I Sverige bedrivs sedan länge ett språkplaneringsprojekt som syftar till att göra myndigheternas språkbruk enklare, mer lättbegripligt och mottagaranpassat för medborgarna – ofta betecknat *klarspråk*. Argumenten för det sammanfattas av språkvårdaren Barbro Ehrenberg-Sundin (2000:170–171) som stärkt demokrati, ökad rättssäkerhet, ökad effektivitet och minskade kostnader. Arbetet har också getts lagstöd, bl.a. i språklagen (SFS 2009:600), och det ges återkommande politisk sanktionering, bl.a. genom att *Klarspråkskristallen*, det pris som varje år delas ut till en myndighet som arbetat med klarspråk, oftast delas ut av en minister.

Något försök att gå till botten med hur detta projekt motiveras och underbyggs i politiska sammanhang har dock inte gjorts inom forskningen (som över huvud taget är knapphändig). Ett skäl är antagligen att dess politiska grund har ansetts okomplicerad och utmärkt av konsensus (jfr Josephson 2009), eftersom dess mål – en demokratisk, rättssäker och effektiv offentlig förvaltning – så tydligt ligger i linje med idealen för svensk statsförvaltning med dess offentlighetsprincip och betoning av jämlikhet. Men är det verkligen så enkelt? Är det verkligen bara högtidstal – och ingen debatt? Framträder aldrig andra perspektiv eller motröster?

Ser man det svenska språkpolitiska projektet ur ett internationellt perspektiv vore debatt och motröster något väntat, för andra positioner är hypotetiskt möjliga att inta. Även om de flesta demokratiskt styrda stater bekänner sig till ideal om demokrati, rättssäkerhet och effektiv statsförvaltning verkar det i ett internationellt perspektiv vara mindre självklart att enklare myndighetstexter *i sig* ses som en nödvändig förutsättning för att realisera detta ideal. En i princip lika rimlig hållning vore att det är medborgarens ansvar att se till att informera sig och att resurserna ska satsas på att utbilda medborgarna, och att rättssäkerhet bäst

uppnås genom att varje medborgare har ett kompetent juridiskt ombud. Och det skulle kanske även gå att hävda att effektiviteten blir störst om myndigheterna kan koncentrera sig på sina interna processer (under översyn av demokratiskt utsedda kontrollorgan) snarare än på att hela tiden tänka på att varje enskild medborgare ska kunna ha insyn. Antagligen är uttalade sådana hållningar sällsynta, men faktum är att det endast är i ett fåtal länder som språkpolitiska projekt av samma typ och omfattning som det svenska har bedrivits.

Jag kommer i denna artikel att analysera material från några olika sammanhang där detta svenska språkplaneringsarbete som politisk-ideologiskt projekt har aktualiserats, med syftet att försöka avtäckta hur det behandlas. Vilket förhållningssätt råder? Råder konsensus? Ifrågasätts det? Hur?

Utredningen *Mål i mun*, publicerad 2002, utgör en viktig milstolpe i svensk språkpolitik, och analysen har därför avgränsats till perioden från det att den publicerades fram till i dag (2013). Analysen berör följande material:

1. Två utredningsbetänkanden och två propositioner (vilka till sist ledde fram till att språklagen antogs av Sveriges riksdag): *Mål i mun* 2002 (Betänkande av Kommittén för svenska språket, SOU 2002:27), *Bästa språket – en samlad svensk språkpolitik* 2005 (Regeringens proposition 2005/06:2), *Värna språken – förslag till språklag* 2008 (Betänkande av Språklagsutredningen, SOU 2008:26) och *Språk för alla – förslag till språklag* 2009 (Regeringens proposition 2008/09:153).
2. Riksdagsdebatten i anslutning till dessa betänkanden och propositioner utifrån de detaljerade protokollen tillgängliga på <<http://www.riksdagen.se>>. (Relevanta delar av debatten har identifierats med hjälp av en fritextsökning utförd den 2 januari 2013 på en rad potentiellt relevanta sökord, exempelvis *klarspråk*, *begripligt*, *språkvård* och *språk*.)
3. Remissvar till de två betänkandena utifrån de sammanställningar som finns tillgängliga (*Remissvar på Mål i mun* u.å., Regeringskansliet, och *Remissammanställning över betänkandet Värna språken – förslag till språklag* 2008, Promemoria Ku2008/664/KV) där de remissvar som berör myndighetsspråkvårdens arbete/klarspraksarbetet eller den s.k. klarspraksparagrafen i språklagen, § 11, har valts ut för närläsning.
4. Ett ministertal i anslutning till utdelning av priset *Klarspråkskristallen* från 2008.

De tre första materialkategorierna representerar den beslutsfattande politiska sfären. Ministertalet har tagits med för att även den representativa politiska sfären ska kunna behandlas.¹

Metodiskt genomförs analysen som en innehållsorienterad närläsning av materialet, som särskilt tar fasta på eventuella yttranden av *motstånd* mot språkplaneringsprojektet i form av ifrågasättanden, motförslag eller problematiseringar. Dessa kommer därför i redovisningen att ges mycket plats. Även det jag kallar *föregripande* av motstånd är intressant: utsagor som tydligt är avsedda att vederlägga ett förväntat motstånd och tillbakavisa tänkta motargument. Analysen är inte alltid enkel att göra, men genom en analys av de utsagor som finns, de utsagor som impliceras och de tystnader som finns, går det att sammanfoga en någorlunda nyanserad bild av vilka språkpolitiska ställningstaganden som associeras med myndighets-språkvården.

Innan jag påbörjar redovisning vill jag kommentera beteckningen *klarspråk* och *klarspråksarbete*. Ofta benämns språkvårdsarbetet på svenska myndigheter sammanfattande som *klarspråksarbete* (jfr Nyström Höög m.fl. 2012:17 f. om benämningen). Samtidigt är det värt att notera att *klarspråk* också ibland associeras med ett visst, specifikt sätt att realisera myndighetsspråkvårdens mål på (något som kommer att framgå i analysen av remissvar). Vad som då läggs i *klarspråk* förklaras av språkvårdaren Nathalie Parès (Språkrådet) på följande sätt: ”Klarspråk är inte något specialspråk, och klarspråkstexter brukar inte uppfattas som något annat än välskrivna texter.” (Rehnberg 2012). Enligt detta sätt att se realiseras *klarspråk* alltså inte som specialanpassade texter för olika grupper, utan som texter på ett (enkelt) normalspråk som ska passa så många som möjligt. På detta sätt står det i motsättning till bl.a. *lättläst*, som är texter anpassade för målgrupper med särskilda behov.

Analys

Analysen redovisas materialtyp för materialtyp med beskrivning av huvudmönstren och en kortfattad exemplifiering. Jag inleder analyserna med betänkandena och propositionerna, som alla representerar ett förhållningssätt som kan sammanfattas så här: myndighetsspråkvården är ett demokratiprojekt och myndighetsspråkvårdens arbete är en etablerad självklarhet. I den yngsta propositionen finns t.ex. följande passage i en motivering av förslaget till formulering i en paragraf i den föreslagna språklagen:

¹ Jag har haft tillgång till manus för två tal vid utdelningen av Klarspråkskristallen samt till en inspelning av ytterligare ett tal. Talet från 2008 har valts för att det mest utförligt behandlar klarspråksarbetets legitimitet och villkor.

- (1) 11 § *Språket i offentlig verksamhet ska vara vårdat, enkelt och begripligt.*

Det är en självklar utgångspunkt för den offentliga verksamheten att språket som används ska kunna förstås av dem som berörs av åtgärder som vidtas eller beslut som fattas av domstolar, förvaltningsmyndigheter och andra företrädare för offentlig verksamhet. Detta, som brukar beskrivas som ett krav på klarspråk, uttrycks i 11 § [i språklagen].

Kravet på klarspråk är inte nytt. Under många år har aktivt klarspråksarbete bedrivits vid ett stort antal myndigheter. (*Värna språken* 2008:257)

De ideologiska argumenten känner vi igen från Ehrenberg-Sundins sammanfattning och arbetet legitimeras utifrån hävd, vilket därmed föregriper motstånd som skulle hävda att det är ett nytt, oprövat eller ogenomförbart påfund. Några motröster framträder däremot inte. Värt att notera är här även att beteckningen *klarspråk/klarspråksarbete* används för att beskriva operationaliseringen av idealet.

I riksdagsdebatten saknas den explicitet som kännetecknar betänkandena och propositionerna. Genomgången av den svenska språkpolitiska debatten i riksdagen under perioden ger som sitt främsta resultat bilden att myndighetsspråkvården och klarspråksarbetet är en tyst sanktionerad men samtidigt oviktig bakgrundsfråga. Den blir aldrig föremål för explicit debatt (förutsatt att debatt förstås som 'åsiktsbrytning'). I stället tar debatten upp andra, synbarligen mer brännande frågor, särskilt om svenskan ska ges status som nationellt språk, om svenskan i EU och om en språklag alls behövs. Enstaka omnämnanden av myndighetsspråkvården förekommer när någon läser upp eller refererar propositionsförslag, men i stort kan tyst konsensus sägas råda (eller antas råda). Inga som helst motröster framträder.

En mer komplex bild framträder i analysen av remissvaren till de båda betänkandena. De ger visserligen en delvis likartad bild av en grundläggande konsensus, men här framträder också några röster som problematiserar och ifrågasätter.

Inget av betänkandena ger några förslag som egentligen öppnar för vare sig särskilt starkt stöd eller särskilt ifrågasättande av myndighetsspråkvården som projekt – det framställs ju (som jag exemplifierade ovan) som ett etablerat och självklart arbete – men det ges bl.a. förslag om hur det ska organiseras som öppnar för kommentarer.

Det dominerande förhållningssättet i remissvaren kan sammanfattas som stöd, ofta passivt som ett tillstyrkande av förslagen, men i stort sett alltid oreserverat i relation till själva det språkpolitiska projektet. Ett exempel på hur mer aktivt stöd formuleras hämtas ur Riksförsäkringsverkets svar på betänkandet *Mål i mun* (2002):

- (2) *Riksförsäkringsverket* tillstyrker utredningens förslag när det gäller det svenska myndighetsspråket. Begripliga texter främjar demokratin och

rättssäkerheten, sparar tid och pengar och ökar allmänhetens tilltro till det offentliga. [...] (Citerat efter *Remissvar på Mål i mun* u.å:[74])

Formuleringen återspeglar mycket tydligt de återkommande ideologiska grundargumenten som pekats ut av Ehrenberg-Sundin (2000) (se inledningen) och lägger till ett argument om allmänhetens tilltro.

En remissinstans – Kiruna kommun – avviker avsevärt genom att explicit ifrågasätta och problematisera:

- (3) Kiruna kommun menar att det förvisso är lätt att ställa sig bakom betänkandets påstående att ett klart och enkelt myndighetsspråk som alla begriper är en förutsättning för öppenhet, demokrati och rättssäkerhet. Men så snart man försöker att närmare definiera ett sådant myndighetsspråk radar frågeställningarna upp sig. Inom mer eller mindre avgränsade grupper eller yrkesområden utvecklas ofta ett särskilt språkbruk som för de insatta är ytterst precist och konkret. Språkbruket utgör en trygghet för den som ska formulera sig, som enskild behöver denne inte förklara sig i så många beskrivande ord, utan kan förlita sig till fackuttryck och språkliga värderingar som delas av alla i gruppen. Naturligtvis ska avarter av kanslisvenska undvikas, men en allt för långt driven förenkling av språket i myndighetsbeslut riskera [sic] att öka utrymmet för osäkerhet avseende beslutets innebörd, och minska den rättssäkerhet man avser att värna. För att den offentliga administrationens språk skall bli begripligt för i stort sett alla krävs enligt Kiruna kommun en samverkan mellan den språkvård som bedrivs inom myndigheterna och de utbildningsinstanser som samhället erbjuder invånarna. (Citerat efter *Remissvar på Mål i mun* u.å:[78])

Det förhållningssätt som Kiruna kommun intar är intressant eftersom det kan sägas artikulera ett aktivt motstånd. Det handlar dock inte om något rent ideologiskt ifrågasättande – det ideologiska påstående ur betänkandet som refereras (att ett klart och enkelt myndighetsspråk som alla begriper är en förutsättning för öppenhet, demokrati och rättssäkerhet) ges stöd. Däremot problematiserar Kiruna kommun genomförbarheten utifrån att kraven hamnar i konflikt med andra krav på verksamheten. Framför allt är det begreppet *rättssäkerhet* som diskuteras. Möjligen anas i sista meningen även hållningen att det är en del av samhällets ansvar att utbilda medborgarna så att de har lättare att ta till sig myndigheternas texter.

Intressant nog är detta ett unikt fall av artikerat motstånd i det genomgångna materialet – denna typ av ifrågasättanden explicitgörs annars inte inom den politiska sfären (jfr analysen av riksdagsdebatten ovan), trots att de sannolikt är ganska vanliga motargument i praktisk verksamhet där idealet ska implementeras. Informella intervjuer med yrkesverksamma språkvårdare ger vid handen att denna typ av ifrågasättanden ofta förekommer, och sällan grundar sig i något ideologiskt ifrågasättande utan snarare bottnar i praktiska problem och ett värnande av ett precist fackspråk från fackskribenters och särskilt juristers sida (jfr exempelvis Guné m.fl.

2013). Detta perspektiv framträder däremot alltså inte i den politiska sfären annat än som här som ett rent undantag.²

En helt annan typ av ifrågasättande dyker upp i två av remissvaren på betänkandet *Värna språken – Förslag till ny språklag* (2008), nämligen de från stiftelsen Centrum för lättläst respektive Myndigheten för handikappolitisk samordning, Handisam. Om Kiruna kommuns ifrågasättande bottnade i svårigheter att göra texter tillräckligt enkla utan att förlora precisionen inom fackspråket handlar ifrågasättanden här i stället om det man uppfattar som ”klarspråksidealet” och att det inte är tillräckligt enkelt för vissa målgrupper. Jag exemplifierar med ett utdrag ur Handisams svar:

(4) **Klarspråk i offentlig verksamhet**

Handisam stödjer förslaget om att språket i offentlig verksamhet ska vara vårdat, enkelt och begripligt. Ett klart och tydligt språk underlättar för alla, men ur ett funktionshindersperspektiv är det extra viktigt. Att språket är enkelt och begripligt är en förutsättning för att till exempel personer med läs- och skrivsvårigheter ska ha möjlighet att ta del av informationen. Det är dessutom av största vikt för många personer som har kognitiv funktionsnedsättning. Många med till exempel utvecklingsstörning behöver ha informationen på lättläst svenska för att kunna ta den till sig.

Lättläst svenska har ännu större krav på sig på att vara enkel och tydlig än klarspråk. Eftersom många personer med läs- och skrivsvårigheter behöver ha lättläst information tycker Handisam att utredningen borde ha uppmärksammat vikten av att ha information på lättläst svenska.

Återigen är det inte frågan om något ideologiskt motiverat motstånd – tvärtom tar båda remissinstanserna aktivt ställning för rätten att förstå språket i offentlig verksamhet, men ifrågasätter operationaliseringen *klarspråk* som tillräcklig. Någon definition av klarspråk finns inte i något av betänkandena, men väl (som framgår av exempel (1) ovan) i det senare betänkandet (*Värna språken – Förslag till ny språklag* 2008) hänvisningar till klarspråksarbetets hävd, och det är uppenbart att båda remissvaren associerar klarspråk inte bara till det demokratiska idealet utan också ett visst sätt att arbeta med texter på. Vad detta egentligen innebär framgår inte av någon av de analyserade källorna, men kan antas överensstämma med den förståelse av klarspråk som (enkelt) normalspråk som jag refererade i början av artikeln. Det är alltså detta som de båda remissvaren tar avstamp i för att hävda att klarspråk inte är nog. I stället efterfrågar båda remissvaren

² ”Klarspråk” tycks inte heller debatteras särskilt mycket inom t.ex. juristers yrkesforum i dag. Jfr dock motsvarande ifrågasättande angående amerikanskt juridiskt skrivande framfört av Jack Stark under den talande rubriken *Should the main goal of statutory drafting be accuracy or clarity?* (1994). Se också Joseph Kimbles (1995) bemötande av denna kritik.

alternativet *lättläst*, som ofta uppfattas som något åtskilt från klarspråk. Detta har beskrivits som ett särskilt ”alternativt format, precis som punktskrift eller uppläsning” (Ulla Bohman, Centrum för lättläst, intervjuad av Rehnberg 2012). Således är kritiken här inte något ideologiskt ifrågasättande – själva målen och idealen accepteras – men återigen handlar det om implementeringen av demokratiidealet, där en viss operationalisering, strategin ”klarspråk”, föreslås kompletteras av en annan, ”lättläst”.³

Den sista kategorin av material härrör från det man skulle kunna kalla myndighetsspråkvårdens representativa sida, högtidstalen.⁴ Det rör sig om ett tal skrivet för justitieminister Beatrice Ask för utdelningen av Klarspråkskristallen år 2008 till Försäkringskassan. Talet innehåller ganska utförlig argumentation för klarspraksarbetet: både dess ideologiska sida och, mer implicit, operationaliseringen ”klarspråk”. Det förhållningssätt som det speglar kan rätt enkelt sammanfattas som att det speglar och bekräftar det politiska projektet och stödet till dem som genomför det, men också – och i synnerhet – föregriper ett motstånd mot klarspråk genom att bemöta det på flera olika flanker och delegitimerar det. Några exempel ska ges, även om utrymmet inte räcker för en analys av hela talet.

Talet inleds med en bekräftelse av det politiska stödet för projektet och dess demokratiska betydelse genom hänvisningar till ”det demokratiska språket”,

- (5) [...] ett språk som INKLUDERAR medborgarna i den demokratiska processen. Ett som hjälper medborgarna att vara delaktiga i samhället. Som hjälper dem att ta del av sina rättigheter, och förstå sina skyldigheter.

Detta utvecklas sedan och det knyts till ”klarspråk” genom formuleringen ”I handböckerna kallas det för klarspråk”, och enskilda myndighetsskribenter som skriver bra texter utnämns till ”klarspråkets vardagshjältar”. Men talet innehåller också passager som delegitimerar motstånd mot eller avstående från det rekommenderade språkbruket. Särskilt görs detta genom att två dikotomier etableras: 1) begriplighet associeras med klarspråk och ställs mot prestige, och 2) direkthet/mänsklighet associeras med klarspråk och ställs mot feghet och osäkerhet, exempelvis i följande passage:

- (6) **Onödigt krångligt språk** sätter krokben för goda relationer mellan staten och medborgarna. Ja, för själva demokratin. Dessutom är det ett ineffektivt sätt att uttrycka sig på. Om man vill bli förstådd och få något gjort är det bäst att uttrycka sig så att folk begriper vad man vill att de

³ Dessa remissvar har ekom i en senare förd debatt mellan (främst kommersiella) företrädare för klarspraksarbetet och företrädare för lättläströrelsen (se sammanfattning i Rehnberg 2012).

⁴ Det som analyseras är manuskriptet för talet. Själva talet fick, enligt muntlig uppgift från Eva Olovsson, Språkrådet, en mer improviserad form när det framfördes.

ska göra. Det kan vara enkla saker som att be någon komplettera en ansökan. Men det kan också handla om att förmedla ett livsavgörande myndighetsbeslut till någon. **Då måste begripligheten vara viktigare än prestige.** Om vi vill vara en effektiv demokratisk stat MÅSTE vi uttrycka oss så att alla förstår. Det är absolut nödvändigt att de som berörs av till exempel domar och beslut verkligen inser på vilket sätt det påverkar deras liv. Och varför.

[...]

Med trovärdiga myndigheter som **vågar tala direkt till människor och som vågar använda ett mänskligt språk**, är det ingen fara. För myndigheter som talar om vem som gör vad och vad som kommer att hända sen, får ett ansikte som folk kan känna igen och lita på. (Min fetstil)

Motståndet baseras antingen i illvilja ("onödigt krångligt språk" som "sätter krokben") och prestige eller i bristande mod eller osäkerhet (positivt är myndigheter som "vågar" tala direkt etc.).

På andra ställen i talet framställs avsaknad av klarspråk även som något som bottnar i bristande förutsättningar i form av "tidsnöd" och bristande kunskap. Det sistnämnda impliceras bl.a. av formuleringar om att "[m]ånga *kämpar* med sitt eget skrivande och för att ta sig ur krångelspråksfällan". Även här återkommer allusioner på osäkerhet som ett skäl till avstående från klarspråk: "Att i tidsnöd kika på exemplen i pärmen och skriva lite som de gjorde förr, för att det går fort och ser tjustigt och självsäkert ut."

Talet framhäver ofta konflikter, och framställer området som ett där det finns ett tydligt rätt och fel, däremot inte som ett område där det råder konsensus. Samtidigt framstår lyssnaren som införstådd och enig (och talet är ju skrivet för de redan övertygade där en viss "fiendebild" kanske kan vara produktivt gemensamhetsskapande).

Värt att notera att även här handlar de konflikter som målas upp i huvudsak om genomförande – det praktiska skrivandet – snarare än ideologi. Även här förutsätts en konsensus om de övergripande målen ("goda relationer mellan staten och medborgarna", trovärdiga myndigheter). Även här tas mycket för givet, inklusive operationaliseringen "klarspråk". (Lättläst nämns inte.)

Avslutning

Forskning om språkpolitiska diskurser har ofta tagit utgångspunkt i debatter (se t.ex. bidragen i Blommaert 1999 och Milani 2007). Det är därför en särskild utmaning att även närma sig frågan varför något *inte* berörs i debatten, och resultatet av genomgången i detta material kan i delar synas vara ett ganska magert underlag för slutsatser. I riksdagsdebatten är myndighetsspråkvården helt klart en icke-fråga. Men även detta är förstås ett

resultat och huvudresultatet är ändå tydligt: det råder en så stark konsensus att den ofta inte ens behöver manifesteras, samtidigt som det ändå finns tydliga glipor i denna konsensus.

Det blir därför möjligt att någorlunda tydligt ringa in vad detta språkplaneringsprojekt handlar om, även om bilden är splittrad. Klart är alltså att det råder en stark konsensus om målen och de övergripande idealen för myndighetskommunikation – dessa ifrågasätts aldrig (även om vissa skribenter i ministertalet tillskrivs en prioritering av prestige framför begriplighet), och det är tydligt att det är demokrati och rättssäkerhet som är den viktiga grunden för arbetet. Kanske beror detta på att myndighets-språkvården i dag är så etablerad, och kanske hade bilden blivit en annan om exempelvis 1980-talets politiska debatt hade analyserats. (Detta vet vi inget om, för det svenska klarspråksarbetets politiska historia är inte skriven.) Men i dag är det i alla fall så att de centrala politiska aktörerna sanktionerar och ger stöd till det befintliga, men problematiserar inte och öppnar inte heller på något sätt för debatt. De ifrågasättanden och problematiseringar som finns kommer i stället snarast underifrån genom remissvaren och det föregripna motståndet från den enskilda skribenten som lyser fram i ministertalet. Här avspeglas sammanfattningsvis två olika dilemman:

1. ur skribentperspektivet: konflikten mellan begriplighet för allmänheten och fackspråklig betydelseprecision
2. ur medborgarperspektivet: problemet med att olika målgrupper har olika förutsättningar och att vissa kräver speciella hänsyn.

Det förstnämnda, som framför allt representeras av Kiruna kommuns remissvar, är egentligen ganska väntat när ett språkplaneringsprojekt som det svenska klarspråksarbetet ska genomföras. Språkvårdsarbetet är normförändrande och ur skribenternas perspektiv kan det innebära att det uppstår vad som upplevs som en målkonflikt. Detta bekräftas av att många verksamma språkvårdare vittnar om att det är just genomförandet av lokala klarspråksprojekt som kan möta motstånd bland skribenter eftersom språkvårdarna och skribenterna har skilda språkliga prioriteringar och olika synsätt på vad som är t.ex. ”rättssäkert”.

Det sistnämnda framträder i remissvaren från Centrum för lättläst och Handisam, som särskilt representerar olika intressegrupper bland de privatpersoner som ska kommunicera med myndigheter. Detta ifrågasättande är egentligen också naturligt. Om idealet är anpassning till medborgaren är det naturligt att tänka att samma texter inte passar alla, och detta ideal är man lojal med. Kritiken tar i stället fasta på att den vanliga operationaliseringen av klarspråksidealet som en läsarvänlig variant av normalspråket (jfr citatet ovan) innebär att sådana texter inte är tillräckligt läsarvänligt för en del

målgrupper. Även detta handlar alltså om hur det demokratiska idealet för myndighetsspråket ska realiseras, inte idealet som sådant.

Intressant är att dessa motståndsytringar alltså alltid handlar om det praktiska genomförandet, det som ska förverkliga idealet, antingen det är för att genomförandet kommer i konflikt med andra prioriteringar eller inte riktigt förmår uppnå idealet. Den ideologiska grunden är däremot de flesta ense om (eller i alla fall finns det ett tydligt rätt och fel), medan det alltså finns utrymme för debatt om hur idealet om myndighetskommunikation ska omsättas i verkliga texter. En slutsats som kan dras om detta språkpolitiska projekt är således att det sannolikt inte är i ideologin utan i den konkreta implementeringen som motstånd finns och konflikt uppstår (jfr Nord 2011). Detta är värt att undersöka vidare.

Litteratur

- Blommaert, Jan (red.) 1999. *Language Ideological Debates*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Guné, Lennart, Rosander, Karin & Agneklev, Kristian 2013. Gärningsbeskrivningar gillades. Åklagarmyndigheten tog hem Klarspråkskristallen. *Klarspråk. Bulletin från Språkrådet*. 2/2013. S. 1.
- Ehrenberg-Sundin, Barbro 2000. Internationellt klarspråksarbete – en grund för bättre EU-texter? I: B. Melander (red.), *Svenskan som EU-språk*. (Ord och stil. Språkvårdssamfundets skrifter. 30.) Uppsala: Hallgren & Fallgren. S. 144–177.
- Josephson, Olle 2009. Klarspråksforskningens framtid. I: C. Nyström Höög (red.), *Medborgare och myndigheter*. (TeFa. 47.) Uppsala: FUMS, Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet. S. 100–107.
- Kimble, Joseph 1995. Answering the Critics of Plain Language. *The Scribes Journal of Legal Writing*. 5 (1994–1995). S. 51–85.
- Milani, Tommaso M. 2007. *Debating Swedish. Language Politics and Ideology in Contemporary Sweden*. Stockholm: Centre for Research on Bilingualism, Stockholm University.
- Nord, Andreas 2011. *Att göra någon annans text tydlig. En studie av språkbearbetningen av en myndighetstext*. (TeFa. 48.) Uppsala: FUMS, Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet.
- Nyström Höög, Catharina, Söderlund, Hedda & Sörlin, Marie 2012. *Myndigheterna har ordet. Om kommunikation i skrift*. (Språkrådets skrifter 14.) Norstedts.
- Rehnberg, Hanna Sofia 2012. Inte klart vad som är lätt. *Språktidningen*. 8/2012. <<http://www.spraktidningen.se/artiklar/2012/08/inte-klart-vad-som-ar-latt>>.
- Stark, Jack 1994. Should the Main Goal of Statutory Drafting Be Accuracy or Clarity? *Statute Law Review*. 15 (3). S. 207–213.

Finns det nationella svenska kommunikationsmönster? Tilltal i läkare-patientsamtal i Sverige och Finland

Catrin Norrby, Camilla Wide, Jan Lindström och Jenny Nilsson

Inledning

Många av världens språk är s.k. pluricentriska språk, dvs. språk som talas i fler länder än ett. Bara i Europa finns en rad exempel på sådana språk, till exempel engelska, franska, tyska och svenska. Men samtalar man på samma sätt i olika länder bara för att man talar samma språk? Eller ser de kommunikativa mönstren olika ut? I forskningsprogrammet *Interaktion och variation i pluricentriska språk* (IVIP) undersöker och jämför vi kommunikationen i samma typer av samtal i liknande miljöer i Sverige och Finland, med fokus på domänerna service, lärande och vård.¹ Forskningsprogrammet syftar också till att bidra till den internationella teoriutvecklingen inom forskningen om pluricentriska språk. Genom att använda teorier och metoder som samtalsanalys och kommunikations-etnografi kan programmet belysa och förklara pluricentriska språkfenomen som tidigare forskning inte kunnat komma åt. På så vis bidrar programmet till att utveckla den s.k. variationspragmatiken (Schneider & Barron 2008) samtidigt som vi får ny kunskap om vad som är unikt för finlandssvenska respektive sverigesvenska samtal.

I den här artikeln presenterar vi först forskningsprogrammet kortfattat och redogör därefter för en studie av interpersonella orienteringar med

¹ Forskningsprogrammet finansieras av Riksbankens Jubileumsfond 2013–2020 (M12-0137:1) med Stockholms universitet som anslagsförvaltare och Catrin Norrby som vetenskaplig ledare. Programmet är ett samarbete mellan forskare vid fyra institutioner i Sverige och Finland: Jan Lindström (Finska, finskugriska och nordiska institutionen, Helsingfors universitet), Jenny Nilsson (Institutet för språk och folkminnen, Göteborg), Catrin Norrby (Institutionen för svenska och flerspråkighet, Stockholms universitet) och Camilla Wide (Institutionen för språk- och översättningsvetenskap, Åbo universitet).

utgångspunkt i tilltalspraktiker i finlandssvenska och sverigesvenska läkare-patientsamtal.

Bakgrund

En vanlig definition av pluricentriska språk är att det är språk som talas i mer än en nation (Clyne 1992) eller har officiell status i mer än en nation (Reuter 1992). Vissa forskare har emellertid avgränsat begreppet annorlunda och menat att även regional variation inom en nation kan beskrivas inom en pluricentrisk begreppsram (Auer 2014). Vår utgångspunkt i programmet är en definition som tar fasta på variation mellan nationer, men detta kan komma att justeras som ett resultat av de empiriska undersökningarna.

Relationerna mellan olika varieteter av pluricentriska språk har huvudsakligen undersökts utifrån språkstrukturella fenomen som fonologisk, lexikal och i viss mån syntaktisk variation och i det sammanhanget är skillnader mellan finlandssvenska och sverigesvenska väldokumenterade (Reuter 1992; Wide & Lyngfelt 2009). Däremot har man i betydligt mindre grad fokuserat på interaktionella och pragmatiska skillnader mellan de svenska nationella varieteterna, även om det finns några tidiga och viktiga insatser i mindre skala (Saari 1995, 1997; Fremer 1997).

Att undersöka interaktionell och pragmatisk variation inom ramen för pluricentriska språk är ett sätt att komma åt de komplicerade relationer som råder mellan språk, kultur och nation. Att fokusera just på svenska som pluricentriskt språk ger ett nytt perspektiv på forskning om pluricentriska språk med tanke på att situationen för svenska i Finland är relativt unik; svenska är en icke-dominerande varietet (i förhållande till svenskan i Sverige) samtidigt som språket har officiell status som nationalspråk men talas av en minoritet (5,3 %). Därutöver är det generellt viktigt att empiri från ”mindre” pluricentriska språk bidrar till teoriutvecklingen inom forskningsfältet. Slutligen gäller att det saknas en större studie av sverigesvenska och finlandssvenska utifrån jämförande data. I vårt forskningsprogram lägger vi fokus på institutionella samtal av samma typ i båda varieteterna av svenska.

Mer specifikt syftar IVIP till att:

- Dokumentera och jämföra finlandssvenska och sverigesvenska.
- Undersöka kommunikativa mönster i autentiska samtal inom tre domäner: service, lärande och vård.
- Bidra till den internationella teoriutvecklingen genom att introducera en modell för att undersöka pluricentriska språk med utgångspunkt i interaktionell och pragmatisk variation.

Forskningsprogrammet består av fem delprojekt där de tre projekten inom domänerna service, lärande och vård utgör den empiriska basen för analys av kommunikativa mönster på mikronivå i samtalen. Empiriskt material från dessa delprojekt kommer att ingå i ytterligare ett delprojekt, korpusprojektet, som i samarbete med Språkbanken i Göteborg syftar till att upprätta en sökbar korpus med totalt ca 50 timmars jämförbara finlandssvenska och sverigesvenska samtal från de tre domänerna. Ett teoriutvecklande projekt är förlagt till programmets senare del med syfte att koppla samman resultaten från domänprojektens interaktionella mikroanalyser med en makroinriktad analys som tar hänsyn till faktorer såsom den historiska och sociopolitiska utvecklingen inom respektive nation, regional variation och språkkontakt. Relationen mellan faktiskt språkbruk och språknormer/språkideologier blir därmed central för delprojektet.

Materialinsamlingen till servicestudien har inletts under 2013 medan insamling av material till lärande- och vårdstudierna påbörjas först under 2014 respektive 2015, huvudsakligen inom ramen för de fyra postdoktorala tjänster som ingår i programmet. Under tiden har vi genomfört några pilotstudier på äldre, existerande material eller mindre material som vi samlat in för förberedande punktstudier av interaktionella fenomen. Vi har analyserat öppningar i telefonsamtal till serviceinrättningar och hur man ger och tar emot beröm och kritik i lärandesituationer som handledning (Norrby, Wide, Lindström & Nilsson 2012; Lindström, Nilsson, Norrby & Wide u.u.; Lindström 2014). Ytterligare en pilotstudie rör interpersonella relationer i läkare- och patientsamtal. Den studien presenteras närmare nedan.

Pilotstudie: tilltal och interpersonella orienteringar i läkare- och patientsamtal

Materialet för pilotstudien kommer från två stora korpusar med läkare- och patientsamtal:

1. INK: Interaktion i en institutionell kontext, Institutionen för nordiska språk och Institutionen för folkhälsovetenskap, Helsingfors universitet. Korpusen består av 20 samtal med patienter med fibromyalgi, inspelade i södra Finland och Österbotten 1996–2000 (Lindholm 2003).
2. LOP: Läkare- och patientsamtal, Institutionen för nordiska språk, Uppsala. Korpusen består av 15 samtal med patienter som lider av reumatiska sjukdomar, inspelade i Mellansverige 1988–1992 (Melander Marttala 1995).

Korpusarna är på flertalet punkter jämförbara. I samtliga fall rör det sig om samtal mellan en läkare och en patient där patienterna lider av likartade

sjukdomar. Vissa av samtalen är nybesök medan andra är återbesök. Samtalen är inspelade för relativt länge sedan – de äldsta är 25 och de nyaste knappt 15 år gamla. En studie av kommunikativa mönster i dessa samtal kan därmed bli en intressant utgångspunkt för en senare jämförelse med nyinspelat material inom programmets vårdprojekt och ge kunskap om eventuella förändringar i hur interpersonella relationer skapas och upprätthålls i samtal av denna typ.

För att illustrera hur samtalen kan se ut återger vi nedan tre exempel från olika samtal. Exempelen kommer från den avslutande delen av konsultationen där läkaren är igång med att sammanfatta patientens situation och ge eventuella råd innan man tackar och tar avsked.²

Det korta utdraget i (1) kommer från slutet på ett sammanlagt 29 minuter långt läkarbesök i Finland då läkaren är igång med att sammanfatta patientens allmänna sociala situation. Strax efter utdraget inleds avslutningssekvensen.

(1) INK 8. Samtal mellan läkare (L2) och patient (P8) inspelat 1998.

- 01 L2: vänja sej vi och kanske påverka i den
02 mån de går
03 (1.4)
04 L2: men att eh de+e ju viktigt i alla fall
05 att att att att de bli- sker en viss
06 uppföljning å då tycker ja de+e bra som
07 de ha kommi fram °att att att° de finns
08 en en en läkarkontakt? å
09 [(-) (nu) å den här
10 P8: [mm
11 L2: föreningskontakten? å
12 [också arbets]kamraters [kontakt]
13 P8: [mm] [mm]
14 L2: som gör att man nu kommer (.hh) kan
15 kan fundera tisammans på di här be°svären
16 å de+e de+e ju (-) nog°
17 (0.5)

Det som är slående i exempel (1) är att läkaren talar om patientens förhållanden helt utan att tilltala patienten direkt en enda gång. Istället använder sig läkaren av diverse opersonliga konstruktioner: *...att det sker en viss uppföljning* (rad 5–6), *...att det finns en läkarkontakt* (7–8), *... å den här föreningskontakten å också arbetskamraters kontakt* (rad 9, 11–12) och

² Vi har påbörjat en separat studie av avskedssekvenserna i materialet och preliminära iakttagelser om avskedsinitierande signaler presenterades på OFTI-konferensen i Uppsala 26–27 september 2013.

Exempel av den här typen illustrerar hur man kan visa respekt för patientens personliga integritet genom att inte komma för nära patienten genom direkt tilltal. I vad mån läkarens opersonliga konstruktioner ska ses som ett aktivt val för att undvika tilltal är naturligtvis svårt att sja om, men de är under alla förhållanden exempel på icke-tilltal där direkt tilltal hade varit möjligt. Ett liknande mönster för att visa respekt förekommer också i finska (Yli-Vakkuri 2005).

(2) LOP 15. Samtal mellan läkare (L) och patient (P) inspelat 1992.

01 L: annars kan vi sätta upp dej på ett besök
02 men då e risken den att de=
03 P: =fast de e lite dumt=
04 L: =ja ja tycker också [de e bättre=
05 P: [mm
06 L: =att du kommer när du har mycke besvär
07 P: mm
08 L: men då skriver vi så Louise å så,
09 P: mm+m
10 L: ses vi då
11 P: ja
12 L: då hörs vi på telefon
13 P: mm

Exempel (1) och (2) demonstrerar alltså mycket tydliga skillnader i strategier för hur man uttrycker interpersonella relationer i Sverige och Finland. Men skillnaden är inte alltid fullt så stor som detta kan ge intryck av, vilket visas i exempel (3) hämtat från ett annat samtal i INK-korpusen från Finland.

(3) INK 18. Samtal mellan läkare (L4) och patient (P18) inspelat 1998.

01 L4: du fortsätter me Voltaren tar du två
02 om dan nu
03 (p)
04 P18: ja tar två om dan
05 L4: mm+m (.h) du kan ju sen försöka efter några
06 veckor att att prova att ta bara [en om dan
07 P18: [mm+m
08 L4: å si om de räcker att [du kan så småningom
09 P18: [mm+m
10 L4: trappa ut de
11 P18: mm+m (.h) ja tänkte nästan sluta i söndas
12 (.h) å och lämna bort dom men sidu då kom
13 de nog igen [de här
14 L4: [ja+a
15 (p)
16 P18: (.h) så ja tänkt att he va no lite för
17 °tidit°
18 (p)
19 L4: å trappa gärna ner de [på de vise [så att
20 P18: [ja [mm+m
21 L4: int du slutar (p) [tvärt (-)
22 P18: [allt på en gång [ja
23 L4: [nä+ä ja
24 tycker du kan göra de (.h) å du e no så
25 pass öm så no kan de hända du behöver de
26 [ett tag ännu]
27 P18: [jä+å] (p) precis
28 (p)

Exempel (3) kommer från slutminuterna i samtalet och genast därefter initieras avslutningssekvensen. I utdraget tilltalar läkaren patienten direkt med *du* inte mindre än åtta gånger och patienten använder vid ett tillfälle den informella diskursmarkören *sidu* (rad 12). Precis som i tidigare exempel är det svårt att avgöra exakt varför läkaren väljer att paketera sina yttranden på ett visst sätt men vi kan konstatera att merparten av läkarens yttranden som innehåller direkt tilltal i (3) lika gärna hade kunnat konstrueras som uppmaningar utan tilltal. Faktum kvarstår att exempel (3) skiljer sig markant från exempel (1) ur samma korpus vilket alltså illustrerar en betydande variation i det finlandssvenska materialet i fråga om tilltalsstrategier.

För att åskådliggöra skillnader i tilltal på en övergripande nivå har vi sammanställt den totala tilltalsfrekvensen i samtliga samtal (Tabell 1). Som tilltal har räknats alla förekomster av *du* och *ni* som syftar på en person. I beräkningen ingår även böjda former (*dig, din, ditt, dina* osv.). Som framgår av tabell 1 är det generellt mycket mer tilltal i LOP (Sverige): hälften av samtalen (markerat i mörkgrått) innehåller mer direkt tilltal än något samtal i

INK (Finland), medan drygt hälften (12 av 20) av samtalen i INK har lägre tilltalsfrekvens än något LOP-samtal (markerat i ljusgrått). Detta avspeglas naturligtvis också i median- och medelvärdena som är betydligt högre i det sverigesvenska materialet: medel i LOP är 2,63 tilltalsförekomster per 1000 ord medan motsvarande siffra är 1,06 i INK.

Tabell 1. Relativ frekvens av tilltal (*du/ni*) i LOP och INK i stigande ordning³

LOP <i>du</i>		INK <i>du</i>		INK <i>ni</i>	
Samtal:	Relativ frekvens:	Samtal:	Relativ frekvens:	Samtal:	Relativ frekvens:
4	1,58	17	1,00	7	0,34
12	1,60	13	1,09	8	0,42
9	1,64	2	1,13	14	0,78
8	1,75	4	1,34	5	1,11
7	1,77	18	1,34	6	1,24
10	2,27	9	1,41	19	2,45
6	2,35	11	1,50		
13	2,51	12	1,74		
3	2,89	10	1,76		
5	2,98	16	1,85		
15	3,59	15	2,13		
11	3,65	1	2,15		
1	3,88	3	2,47		
14	4,22	20	2,47		
Median:	2,43		1,63		0,95
Medel:	2,62		1,67		1,06

Generellt visar översikten också att det formella tilltalspronomenet *ni* aldrig förekommer i LOP medan det finns sex samtal i INK med genomgående *ni*-tilltal. När *ni* används finns en tydlig tendens att det generellt sett förekommer mindre tilltal i samtalet som helhet; det enda undantaget här är samtal 19 som har en hög frekvens av tilltal (2,45). Att *ni* ofta samvarierar med en låg tilltalsfrekvens antyder att man undviker direkt tilltal och använder andra sätt att uttrycka interpersonella relationer, vilket vi såg i det första exemplet från INK.

³ Samtal LOP 2 har uteslutits helt ur våra analyser då deltagarna i den ursprungliga studien ville utesluta vissa partier. Vi fann det av den anledningen lämpligast att helt avstå från att använda materialet.

Sammanställningen i tabell 1 ger den totala relativa frekvensen av tilltal i respektive samtal, men säger inget om fördelningen mellan läkare och patient. Det finns dock ett klart mönster att det är läkaren som har den högsta relativa frekvensen tilltal medan patienten använder tilltal sällan eller inte alls. Beräkningarna säger heller inget om de specifika förutsättningarna i en viss konsultation, men bekräftar de generella intrycken av samtalen i sin helhet i respektive varietet. Den höga förekomsten av direkt tilltal i de sverigesvenska samtalen signalerar att deltagarna betonar informalitet och liten distans medan låg tilltalsfrekvens och mer formellt tilltal i de finlandssvenska samtalen signalerar respekt för samtalspartnerns integritet.

Samtalen är delvis tillkomna i olika kontexter där vissa samtal är nybesök eller inskrivningssamtal medan andra är återbesök. Med utgångspunkt i hur interpersonella relationer etableras i samtal är det rimligt att anta att det är skillnad på nybesök och återbesök. Vid ett nybesök där deltagarna inte känner varandra är den sociala distansen mer påtaglig medan den vid återbesök får antas vara lägre av den enkla anledningen att parterna redan tidigare haft möjlighet att förhandla om sina inbördes relationer. Att större social distans har betydelse för val av mer formellt tilltal och/eller undvikande av tilltal har konstaterats i flera undersökningar (se t.ex. Clyne, Norrby & Warren 2009).

En inte alltför djärv hypotes är alltså att formellt tilltal (*ni*) och/eller låg frekvens av tilltal i ett samtal kan hänga samman med att det rör sig om nybesök. Ser vi till de fem samtal i INK som har *ni*-tilltal och låg tilltalsfrekvens är samtliga nybesök där läkare och patient inte träffats tidigare vilket alltså bekräftar hypotesen. (Vi återkommer strax till det avvikande fallet, INK 19.) För de sverigesvenska LOP-samtalen bekräftas dock hypotesen inte då det visar sig att fem av de sju samtalen som har högst tilltalsfrekvens är nybesök medan fem av de sju samtalen med lägst tilltalsfrekvens är återbesök. Utifrån detta kvantitativa resultat förefaller det alltså finnas en tendens i det sverigesvenska materialet att använda strategier för att minska det sociala avståndet vid nybesök genom ett frekvent duande, medan det i de finlandssvenska samtalen finns en (förväntad) tendens att bevara social distans vid nybesök genom *ni*ande och låg tilltalsfrekvens.

Det samtal med *ni*-tilltal och näst högst frekvens av tilltal (relativ frekvens av 2,45) i INK-korpusen förtjänar en kommentar eftersom det så tydligt bryter mot mönstret. En möjlig förklaring står att finna i deltagarroller – det är samma läkare i INK 19 och INK 20, som är det samtal med högst tilltalsfrekvens i hela INK (2,47), men med den skillnaden att det genomgående är *du*-tilltal i INK 20. Det finns emellertid en markant skillnad mellan patienterna. I INK 20 är patienten i tjugoårsåldern och *duas* medan patienten i INK 19 tillhör en äldre generation och *nias*. I det här specifika fallet förefaller alltså läkaren tillämpa åldersrelaterat tilltal. Det är i båda fallen fråga om återbesök.

Slutsatser och framtida forskning

Våra resultat visar att det finns klara tendenser till ett mindre formellt pronomentilltal i de sverigesvenska samtalen. Samtidigt kan inte tilltalsstrategierna beskrivas enbart utifrån bruk av *du* eller *ni*. Man utnyttjar speciellt i de finlandssvenska samtalen olika slags tekniker för undvikande av direkt tilltal, såsom opersonliga konstruktioner, bruk av *man* (se exempel 1) och passivkonstruktioner, medan det i de sverigesvenska samtalen förekommer (enstaka) fall av förnamnstilltal och *vi*-konstruktioner som kan syfta till att minska den sociala distansen (se exempel 2). I vårt fortsatta arbete om hur interpersonella relationer etableras i läkare- och patientsamtal studerar vi också andra konstruktioner än direkt tilltal mer ingående.

De pragmatiska skillnader – distans/respekt för den andres integritet gentemot närhet/gemenskap, solidaritet – som vi kunnat demonstrera i språkbruket/interaktionen på mikronivå i föreliggande artikel kan kopplas till de relationer som byggs upp i samtalet utifrån de direkta kontextuella förutsättningarna (t.ex. deltagarroller, nybesök/återbesök, åldersskillnader). I förlängningen kan sådana skillnader också relateras till mer övergripande sociokulturella skillnader i respektive samfund på makronivå där inte minst (språk)kontakt med finska kan ha betydelse (Wide 2014). Detta är ett spår som vi kommer att fördjupa längre fram när vi analyserat interaktionella mönster på mikronivån i större omfattning och i större detalj.

Vid analys av kommunikativa mönster möter således mikro- och makroplanen varandra. Vi kan förvänta oss att finna: *nationella skillnader* där kulturella kontexter och språkkontakt har betydelse, *pragmatiska skillnader* där förväntningar på aktivitetstyper och deltagarroller spelar in och *individuella skillnader* där lokala händelser i interaktionen blir relevanta. Därutöver är det även sannolikt att *regionala skillnader* i hur interpersonella relationer uttrycks i samtalen förekommer. I de nya data som samlas in i IVIP-programmets delprojekt görs insamlingen på olika orter runtom i Sverige och Svenskfinland vilket möjliggör inte bara ett nationellt utan också ett regionalt jämförande perspektiv.

Litteratur

- Auer, Peter 2014. Enregistering pluricentric German. I: A. Soares da Silva (red.), *Pluricentricity: Language Variation and Sociocognitive Dimensions*. (Applications of Cognitive Linguistics 24.) Berlin: Mouton de Gruyter. S. 19–48.
- Clyne, Michael (red.) 1992. *Pluricentric languages*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Clyne, Michael, Norrby, Catrin & Warren, Jane 2009. *Language and Human Relations. Styles of Address in Contemporary Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Fremer, Maria 1997. Indirekt personlig referens i servicesamtal. I: S. Haapamäki (red.), *Svenskan i Finland* 4. Åbo: Svenska institutionen, Åbo Akademi. S. 51–

- Lindholm, Camilla 2003. Frågor i praktiken. Flerledade frågeturer i läkare-patientsamtal. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
- Lindström, Jan 2014. Uppringaren öppnar samtalet. Svenska, finlandssvenska och finska konventioner. I: R. Kosunen, K. Lepistö & P. Rossi (red.), *Svenskan i Finland 14* (Studia Humaniora Ouluensia 14). Uleåborg: Uleåborgs universitet. S. 137–150.
- Lindström, Jan, Nilsson, Jenny, Norrby, Catrin & Wide, Camilla u.u. Le Suédois en Finlande – et en Suède. Aspects de la langue, locuteurs et variation. I: Carayol, M. & R. Peltola (red.), *Singularités, pluralités – Identités linguistique et littéraires en Finlande*. Caen: Presses universitaires de Caen.
- Melander Marttala, Ulla 1995. *Innehåll och perspektiv i samtal mellan läkare och patient. En språklig och samtalsanalytisk undersökning*. Uppsala: Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet.
- Norrby, Catrin, Wide, Camilla, Lindström, Jan & Nilsson, Jenny 2012. Finland Swedish as a non-dominant variety of Swedish – extending the scope to pragmatic and interactional aspects. I: R. Muhr (red.), *Non-Dominant Varieties of Pluricentric Languages: Getting the Picture. In memory of Michael Clyne*. Frankfurt am Main: Peter Lang. S. 47–60.
- Reuter, Mikael 1992. Swedish as a pluricentric language. I: M. Clyne (red.), *Pluricentric Languages*. Berlin: Mouton de Gruyter. S. 101–116.
- Saari, Mirja 1995. ”Jo, nu kunde vi festa nog”. Synpunkter på svenskt språkbruk i Sverige och Finland. *Folkmålsstudier*. 36. S. 75–108.
- Saari, Mirja 1997. Finlandssvenskan i sociokulturell belysning. I: M. Fremer, P. Lilius, & M. Saari (red.), *Norden i Europa. Brott eller kontinuitet*. Helsingfors: Institutionen för nordiska språk och nordisk litteratur, Helsingfors universitet. S. 27–43.
- Schneider, Klaus, P. & Barron, Anne (red.) 2008. *Variational pragmatics. A focus on regional varieties in pluricentric languages*. Amsterdam: Benjamins.
- Wide, Camilla 2014. Språkkontakt och interaktion. I: R. Kosunen, K. Lepistö & P. Rossi (red.), *Svenskan i Finland 14* (Studia Humaniora Ouluensia 14). Uleåborg: Uleåborgs universitet. S. 9–31
- Wide, Camilla & Lyngfelt, Benjamin 2009. Svenskan i Finland, grammatiken och konstruktionerna. I: C. Wide & B. Lyngfelt (red.), *Konstruktioner i finlandssvensk syntax. Skriftspråk, samtal och dialekter*. (Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 716.) Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland. S. 11–43.
- Yli-Vakkuri, Valma 2005. Politeness in Finland: Evasion at all costs. I: L. Hickey & M. Stewart (red.), *Politeness in Europe*. Clevedon: Multilingual Matters. S. 189–203.

Hurdana species- och artikelfel bör motarbetas?

Eeva-Liisa Nyqvist

1 Bakgrund och syfte

Under arbetet med min doktorsavhandling (Nyqvist 2013) om finska grundskolelevers tillägnande av species och artikelbruk i svenskan fick jag en helhetsbild av vilka normavvikelser som förekommer hos finskspråkiga svenskinlärare. Till dessa hör bl.a. överanvändning av naken form i obligatoriska kontexter för bestämd form singularis (t.ex. *Jag lyssnar på *melodi i *musik*), bortfall av obestämd artikel i obestämd form singularis (t.ex. *Bandet har *bra sångare*) samt användning av fel form av substantivet efter pronominella attribut (t.ex. *Min *favoritsångaren*) (Nyqvist 2013:147–149). Hos informanterna i min avhandling förekom gott om species- och artikelfel ännu i slutet av åk9, d.v.s. tre år hade inte varit tillräckligt för att de skulle ha hunnit tillägna sig species och artikelbruk i svenskan (Nyqvist 2013:108).

Syftet med denna artikel är att utreda hurdana fel i species- och artikelbruk som försvårar kommunikationen eller annars stör infödda svensktalare. Species och artikelbruk är ett mångfasetterat grammatiskt fenomen, som är tungt att både tillägna sig och att undervisa i. Utgående från resultaten är det möjligt att kartlägga vilka aspekter av species och artikelbruk som borde ägnas mest uppmärksamhet i svenskundervisningen.

2 Material och metod

Materialet består av de svar som insamlats med hjälp av en elektronisk Webropol-enkät som innehöll autentiska species- och artikelfel. Felen är hämtade från texter skrivna av finskspråkiga universitetsstuderande på svenskkurser som ingår i deras examen. Felen i enkäten är med andra ord sådana som förekommer i den skriftliga produktionen ännu i slutskedet av

den obligatoriska svenskundervisningen. Samtidigt är de i stor utsträckning likadana som i mitt avhandlingsmaterial; Hyltenstam (1988:149–150) har konstaterat att avancerade inlärare gör likadana fel som nybörjare, bara mer sällan.

Enkäten innehöll 15 meningar (se nedan; de bedömda felen kursiverade, referens till de korrekta formerna står inom parentes) med fel som enligt tidigare forskning (Axelsson 1994, Nyqvist 2013) är vanliga hos finskspråkiga svenskinlärare. Respondenternas uppgift var att bedöma felen på Likertskalan 1–5 där 1 betyder ”inte alls störande”, 2 ”något störande”, 3 ”störande”, 4 ”mycket störande” och 5 ”ytterst störande”. Dessutom fick de kommentera felen med egna ord, men relativt få gjorde detta.

1. Guggenheim är ett berömt varumärke och museet i Bilbao har varit *succén*.

Speciesfel: *succén* är inte unikt identifierbar, varför obestämd form ska användas (SAG 3:169).

2. Kärnkraften har oroat mig efter *olycka i Fukushima*.

Speciesfel: det efterställda prepositionsattributet *i Fukushima* ger substantivet definit betydelse, varför det ska stå i bestämd form (Hultman 2003:208).

3. Jag bodde i Vanda när jag var barn och jag ville stanna i *Huvudstadsregion*.

Speciesfel: *Huvudstadsregionen* är ett unikt identifierbart begrepp i Finland och ska därför stå i bestämd form (SAG 3:155–156, 159–160).

4. EU:s klimatpolitik kräver att *medlemsländer* reducerar sina koldioxidutsläpp.

Speciesfel: *medlemsländerna* är unikt identifierbara på grund av sin relation till EU, som är ett allmänt känt begrepp (jfr SAG 3:156). Därför ska ordet stå i bestämd form.

5. Min vän studerar *lantmäteriet*.

Speciesfel: det handlar om lantmäteri i allmänhet (jfr Hultman 2003:218, SAG 3:175, 180).

6. Det är min dröm att bli *en författare*.

Formfel: i samband med yrkesbeteckningar används substantivets nakna form (Hultman 2003:218).

7. För att bli *bra landskapsarkitekt* måste jag göra mitt bästa och studera hårt.

Formfel: yrkesbeteckningen i predikativ ställning innehåller ett värderande adjektiv, varför substantivet ska förses med obestämd artikel (SAG 3:177).

8. Teknisk utbildning var *självklarhet* för mig.

Formfel: substantivet är räknebart, varför obestämd form ska användas (jfr Hultman 2003:46, 218).

9. Alla *dessa sakerna* är just sådana som jag gillar.

Formfel: substantivet ska stå i obestämd form efter det definitiva attributet *dessa* (Hultman 2003:107, 207).

10. Solpaneler har inga av *de här problem* .

Formfel: substantivet ska stå i bestämd form efter det definitiva attributet *den/det/de här* (Hultman 2003:109, 207).

11. *Min drömjobbplatsen* är Unicef eller Rädda barnen.

Formfel: substantivet ska stå i obestämd form efter possessiva attribut (Hultman 2003:219).

12. Redan som barn var jag mycket intresserad av *den elektricitet* .

Formfel: *elektriciteten* är ett allmänt känt begrepp, varför bestämd form ska användas (SAG 3:155). Inläraren har ersatt substantivets bestämda form med en inlärarspråklig konstruktion [*den* + substantivets nakna form] som är korrekt i determinativt bruk (Hultman 2003:106). Eftersom denna mening inte innehåller någon restriktiv bisats är formuleringen dock inkorrekt.

13. Jag tror att *viktigaste saken* är att jobbet är inspirerande.

Formfel: om en bestämd form av ett substantiv föregås av ett adjektivattribut, ska en fristående bestämd artikel tilläggas (Hultman 2003:213).

14. Fortum skulle kunna investera i Kina, Indien eller i *soliga områden i södra Europa* .

Speciesfel: det efterställda prepositionsattributet *i södra Europa* ger substantivet definit betydelse, varför det ska stå i bestämd form. Eftersom frasen också innehåller ett adjektivattribut, ska bestämd artikel också läggas till (jfr Hultman 2003: 208, 213).

15. Storbritannien siktar på att vara den största producenten av *havsbaserade vindkraft* år 2020.

Formfel: adjektivattributet kongruerar med huvudordet i genus, numerus och species (Hultman 2003:85), men i exemplet överanvänds bestämd form.

På grund av de talrika problemen med possessiva attribut (fras 11 ovan) som jag konstaterat i min doktorsavhandling (Nygqvist 2013:143–143) är det intressant att se hur respondenterna reagerar på det och på andra pronomina attribut som konstruerats med fel form av substantiv (fraserna 9, 10). Därtill är artikelbruket i samband med klassificerande uttryck i predikativ ställning (fraserna 6, 7) av intresse, eftersom det ägnas relativt mycket uppmärksamhet i läromedlen. Eftersom speciesböjningen också berör adjektiv, har jag tagit med en fras med fel form av adjektiv (fras 15). Fraserna 13 och 14 handlar om dubbel bestämdhet, som har konstaterats bereda svårigheter för alla som lär sig svenska som andraspråk (Axelsson 1994:99; Lahtinen 1993:190; Nyqvist 2013:145). Det inlärarspråkliga uttrycket i fras 12 är intressant, eftersom det är relativt vanligt i det material fraser i denna enkät härstammar från.

Enkäten besvarades av sammanlagt 56 personer i Sverige och Finland. Av dessa är majoriteten finlandssvenskar (86 %), kvinnor (71 %), har högskoleutbildning (89 %) och sysslar med språkliga frågor, d.v.s. är lärare,

språkvetare, översättare eller motsvarande (53 %). Respondenternas ålder varierar mellan 19 och 68 och är i genomsnitt 39,6 år. Typvärdet för åldern, dvs. åldern som oftast förekommer i materialet, är 33 år.

På grund av att finlandssvenska högutbildade kvinnor som arbetar med språkliga frågor dominerar i materialet representerar resultaten framför allt deras syn på inlärnarnas produktion och kan inte utan vidare generaliseras utanför denna grupp. Därför behandlas materialet i det följande som helhet, dvs. utan att gå in på några analyser av skillnaderna mellan de olika respondentgrupperna.

3 Resultat

I detta avsnitt redogör jag för de bedömningar av felen som respondenterna har gjort. I 3.1 presenterar jag medeltalen och typvärdena av bedömningarna och i 3.2 redogör jag för bedömningarna på en mer detaljerad nivå och diskuterar eventuella faktorer bakom bedömningarna.

3.1 Medeltal och typvärden för bedömningarna

Tabell 1 nedan illustrerar medeltalen (M) och typvärdena (T) för bedömningarna i enkäten. Som det framgår av tabellen överstiger medeltalet 3 ("störade") i fem fraser (1, 5, 10, 11, 12). Det grävsta felet är enligt respondenterna att använda [*den* + obestämd form] i stället för bestämd form. Felet har fått 3,53/5 och medeltalet är statistiskt signifikant¹ högre än medeltalen för de övriga fraserna i enkäten. Den vanligaste bedömningen för felet är 4. Medeltalet för ett likadant fel i Elonens undersökning (2012:38, 41) var 3,4/5 och det ansågs vara det mest störande species- eller artikelfelet i Elonens material.

Näst mest störs respondenterna av överanvändning av bestämd form på bekostnad av obestämd form i fras 1, som också är den enda frasen i enkäten där typvärdet är 5. Medeltalet för frasen är 3,29/5, vilket är signifikant högre än medeltalen för alla fraser med medeltal under 3 i enkäten. Även speciesfelet i fras 5, där bestämd form överanvänds i en obligatorisk kontext för naken form, upplevs som rätt störande (3,13/5). Dessa två fraser där speciesfelet innebär överanvändning av bestämd form har fått signifikant högre medeltal än fraserna 2–4 och 14, där obestämd form har överanvänts.

¹ t-testet för relaterade urval

Tabell 1: Medelvärden och typvärden för bedömningarna av felen i enkäten

nr	Fras	M	T
1	(...) museet i Bilbao har varit <i>succén</i> .	3,29	5
2	Kärnkraften har oroat mig efter <i>olycka</i> i Fukushima.	2,71	2
3	(...) jag ville stanna i <i>Huvudstadsregion</i> .	2,7	2
4	EU:s klimatpolitik kräver att <i>medlemsländer</i> (...)	2,2	2
5	Min vän studerar <i>lantmäteriet</i> .	3,13	3
6	Det är min dröm att bli <i>en författare</i> .	2	1
7	För att bli <i>bra landskapsarkitekt</i> (...)	1,93	1
8	Teknisk utbildning var <i>självklarhet</i> för mig.	2,51	2
9	Alla <i>dess</i> <i>sakerna</i> är just sådana som jag gillar.	2,51	2
10	Solpaneler har inga av <i>de här problem</i> .	3,04	4
11	<i>Min drömjobbplatsen</i> är Unicef eller Rädda Barnen.	3,16	3
12	(...) mycket intresserad av <i>den elektricitet</i> .	3,53	4
13	Jag tror att <i>viktigaste saken</i> är att (...)	2,29	1
14	(...) i Kina, Indien eller i <i>soliga områden</i> i södra Europa.	1,6	1
15	(...) producenten av <i>havsbaserade vindkraft</i> (...)	2,64	2

Respondenterna har också reagerat rätt kraftigt på två fraser där substantivets form beror på det pronominella attributet. Fras 11 där substantivet står i bestämd form efter ett possessivt attribut har fått i medeltal 3,16 (typvärdet 3). Ett likartat fel har fått 3,0 i Elonens (2012:41) undersökning². Fras 10, där substantivet felaktigt har obestämd form efter det definitiva attributet *de här*, har fått 3,04/5. Typvärdet för felet är 4. Att man reagerat så kraftigt på dessa fel är något överraskande, eftersom felen enbart handlar om formella aspekter. I enlighet med fras 1 är medeltalen för fraserna 5, 10 och 11 signifikant högre än för alla medeltal under 3.

Ett intressant drag i resultaten är att respondenterna upplevt överanvändningen av bestämd form i samband med pronomenet *dess* som signifikant mindre störande än de övriga felen i samband med pronominella attribut. En möjlig förklaring till detta är **dess sakerna* faktiskt förekommer dialektalt i Sverige (SAG 2:308), vilket en respondent också tar upp i sitt kommentar.

Det vanligaste typvärdet i enkäten är 2 och det näst vanligaste är 1, vilket tillsammans med medeltalen visar att respondenterna i genomsnitt inte låter sig störas särskilt mycket av inlärnas fel. Exempelvis är medeltalet för bortfall av obestämd artikel 2,51/5 och för felaktig användning av adjektivets bestämda form 2,64/5. Typvärdet för båda felen är 2. Medeltalet för

² Ett likadant fel i samband med genitivattribut har fått 2,9/5 i Elonens undersökning (2012:40–41).

bortfallet av bestämd artikel är däremot 2,29/5 och typvärdet 1. Respondenterna förhåller sig också mycket liberalt till fraserna 6 och 7 som handlar om yrkesbeteckningar i predikativ ställning; ett fel av samma typ som fras 6 har i Elonens undersökning fått i genomsnitt 2,4/5 (2012:40). Skillnaden mellan medeltalen är dessutom insignifikant, dvs. förekomsten av adjektivet har inte påverkat resultatet nämnvärt.

3.2 *Mycket, något eller inte alls störande?*

Det är viktigt att notera att bedömningarna är högst subjektiva och att det av naturliga skäl förekommer gott om variation i dem. Ett fel som inte alls stör någon kan vara väldigt störande för någon annan (jfr James 1998:221). Intressant nog betonar t.o.m. de som anser att ett visst fel är mycket störande, att begripligheten inte blivit lidande. Majoriteten av respondenterna anser dock i de flesta fall att felet inte alls är störande eller att det är bara lite störande, eller att uttrycket skulle vara alldeles acceptabelt i tal. Tabell 2 nedan visar de procentuella andelarna för informanternas bedömningar:

Tabell 2: Procentuella andelar av olika bedömningar

nr	Fras	1	2	3	4	5
1	(...) museet i Bilbao har varit <i>succén</i> .	9	23	25	16	27
2	Kärnkraften har oroat mig efter <i>olycka</i> i Fukushima.	18	31	25	13	13
3	(...) jag ville stanna i <i>Huvudstadsregion</i> .	20	30	23	14	13
4	EU:s klimatpolitik kräver att <i>medlemsländer</i> (...)	30	38	16	14	2
5	Min vän studerar <i>lantmäteriet</i> .	13	20	30	17	20
6	Det är min dröm att bli <i>en författare</i> .	47	24	16	8	5
7	För att bli <i>bra landskapsarkitekt</i> (...)	41	33	20	4	2
8	Teknisk utbildning var <i>självklarhet</i> för mig.	22	33	24	16	5
9	Alla <i>dessa sakerna</i> är just sådana som jag gillar.	22	33	22	19	4
10	Solpaneler har inga av <i>de här problem</i> .	11	24	25	31	9
11	<i>Min drömjobbplatsen</i> är Unicef eller Rädda Barnen.	13	20	25	22	20
12	(...) mycket intresserad av <i>den elektricitet</i> .	5	20	18	30	27
13	Jag tror att <i>viktigaste saken</i> är att (...)	33	27	20	18	2
14	(...) eller i <i>soliga områden</i> i södra Europa.	62	23	9	4	2
15	(...) producenten av <i>havsbaseade vindkraft</i> (...)	24	31	16	16	13

Tabell 2 visar att respondenterna i vissa fall (t.ex. fraserna 6 och 14) varit rätt eniga om hur störande ett fel är, medan det i vissa fall, såsom i fraserna 1 och 11 förekommer mycket spridning. I fras 1 är det nästan lika vanligt att bedöma felet som ytterst störande och som bara lite störande. För att tydliggöra tendenser i materialet har svaren omgrupperats i tabell 3 så att

bedömningarna 1–2 står för ”inte alls eller lite störande”, bedömning 3 för ”något störande” och bedömningarna 4–5 för ”mycket eller ytterst störande”:

Tabell 3: Procentuella andelar bedömningarna 1–2, 3 och 4–5

nr	Fras	1-2	3	4-5
1	(...) museet i Bilbao har varit <i>succén</i> .	32 %	25 %	43%
2	Kärnkraften har oroat mig efter <i>olycka</i> i Fukushima.	49 %	29 %	26 %
3	(...) jag ville stanna i <i>Huvudstadsregion</i> .	50 %	23 %	27 %
4	EU:s klimatpolitik kräver att <i>medlemsländer</i> (...)	68 %	16 %	16 %
5	Min vän studerar <i>lantmäteriet</i> .	32 %	30 %	38 %
6	Det är min dröm att bli <i>en författare</i> .	71 %	16 %	11 %
7	För att bli <i>bra landskapsarkitekt</i> (...)	74 %	20 %	6 %
8	Teknisk utbildning var <i>självlklarhet</i> för mig.	55 %	24 %	21 %
9	Alla <i>dessa sakerna</i> är just sådana som jag gillar.	55 %	22%	23 %
10	Solpaneler har inga av <i>de här problem</i> .	35 %	25 %	40 %
11	<i>Min drömjobbplatsen</i> är Unicef eller Rädda Barnen.	33 %	25 %	42 %
12	(...) mycket intresserad av <i>den elektricitet</i> .	25 %	18 %	57 %
13	Jag tror att <i>viktigaste saken</i> är att(...)	60 %	20 %	20 %
14	(...) eller i <i>soliga områden</i> i södra Europa.	85 %	9 %	6 %
15	(...) producenten av <i>havsbaserade vindkraft</i> (...)	55 %	16 %	29 %

Som tabellen visar har majoriteten av respondenterna bedömt två tredjedelar av felen som inte alls eller bara lite störande. Andelen respondenter som anser att felet är inte alls eller bara lite störande är statistiskt signifikant högre än andelen informanter som finner felet mycket eller ytterst störande i fraserna 3–4, 6–9 och 13–15.

De fem fel som fått de högsta genomsnittliga medelvärdena har ansetts vara mycket eller ytterst störande av majoriteten av respondenterna. Det mest störande felet är igen fras 12, där skribenten har använt en engelskpåverkad konstruktion i stället för bestämd form singularis. Andelen respondenter som upplevt felet som mycket eller ytterst störande är statistiskt signifikant högre än andelen respondenter som inte störs av felet. Det intressanta med felet är att det tycks vara vanligare på universitetsnivå än vad det var hos informanterna i min doktorsavhandling (Nyqvist 2013:145). Orsaken till detta ligger antagligen i det faktum att dagens unga vuxna använder mycket engelska, vilket påverkar deras svenska (jfr Heikkilä 2007).

Enligt respondenterna är uttrycket begripligt, men felet är likväl mycket störande. Mer ingående motiveringar förekommer tyvärr inte, men det är sannolikt att det är engelsk påverkan som stör. En respondent anser också att meningen känns som om den borde fortsätta på något sätt. I determinativ

användning kan man naturligtvis ha [*den/det/de* + substantivets obestämda form + en relativ bisats], men också det känns onaturligt i detta fall.

Andelen respondenter som anser att felet är mycket eller ytterst störande är näst högst i fras 1, där bestämd form överanvänds i en obligatorisk kontext för obestämd form. Även ett likartat fel med bestämd form i en obligatorisk kontext för naken form (fras 5) betraktas som mycket störande av majoriteten av respondenterna, om än majoriteten är knapp. Att speciesfel av denna typ stör är förståeligt: bestämd form innebär ju alltid ett implicit budskap mellan raderna: *Du vet vilken jag menar* (Hellberg 1987:34–35). Om bestämd form överanvänds i en obligatorisk kontext för obestämd form, leder formen till att meddelandets mottagare i onödan försöker aktivera sina tidigare kunskaper, vilket inte sker om en obestämd form överanvänds (se 3.1 ovan).

Några respondenter säger att de i fras 1 varit tvungna att på riktigt stanna och fundera på vad som menas och vad ”succén” syftar på. Andra tycker att uttrycket helt enkelt låter lustigt, som om museet i Bilbao skulle vara den enda succén. Likadana kommentarer ger respondenterna om fras 5 med bestämd form i en obligatorisk kontext för naken form: enligt många finns det t.o.m. en risk för ett tolkningsfel: man kan inte utan vidare veta om det handlar om att läsa till lantmätare eller om att man studerar lantmäteriets historia eller t.ex. lantmätarnas verksamhet.

Majoriteten av respondenterna tycker också att överanvändningen av bestämd form i samband med pronominala attribut är störande. De betonar att uttrycken är begripliga, men anser att de felaktiga formerna av substantiven ser ovårdade ut och ger ett märkligt intryck. Fras 11 med possessivt attribut och substantivets bestämda form anses också vara övertydlig. Orsaken bakom dessa reaktioner torde vara att respondenterna vanligen aldrig ser uttryck av denna typ: det handlar om fel som infödda talare aldrig skulle göra själva. I synnerhet felet med bestämd form efter ett possessivt attribut är dock vanligt i inlärarsvenskan och i min avhandling stiger felets andel signifikant under undersökningstiden (Nyqvist 2013:143). Ur inlärarsynvinkel är det ju komplicerat att gränsen mellan definit och indefinit går ”mitt igenom den obestämda formen” som Staffan Hellberg (1987:33) har konstaterat.

Bland de fel som majoriteten betraktar som inte särskilt störande finns, som konstaterats ovan, speciesfel där obestämd form överanvänds, men de flesta felen handlar om nominalfrasens form. Dessa handlar bland annat om bortfall av obestämd och bestämd artikel vilka ju är typiska fel för t.o.m. avancerade finska svenskinlärare (Axelsson 1994:102; Nyqvist 2013:143–145; Sundman 1995:223), men som inte påverkar speciesbetydelsen i frasen och därför inte riskerar tolkningen. När det gäller substantiv som står i predikativ ställning anser många att inlärarnas formuleringar inte ens är fel; å andra sidan anser några få respondenter att felet i fras 6 är störande, eftersom den visar engelsk påverkan (jfr *My dream is to became an author*).

4 Sammanfattning

Bland de mest och de minst störande felen förekommer både species- och formfel. Att formen [*den* + obestämd form] har ansetts vara det mest störande felet i enkäten är föga överraskande p.g.a. att det handlar om en konstruktion som vanligen inte förekommer i svenskan. Även det faktum att felkällan sannolikt ligger i engelsk påverkan kan ha gjort felet synnerligen störande. Typiskt för de mest störande felen är att det ofta handlar om överanvändning av bestämd form. Dessa fel handlar om både formen (d.v.s. fel form av substantiv i samband med ett pronominellt attribut) och själva speciesvalet.

Minst hälften av respondenterna bedömer majoriteten av felen som inte alls eller bara lite störande. Dessa mindre störande fel är framför allt formfel, dvs. överanvändning resp. bortfall av artiklar, men majoriteten av respondenterna tycks inte heller betrakta fall där informanterna överanvänder substantivets obestämda form som störande. Däremot betraktas överanvändningen av bestämd form av respondenterna som signifikant mer störande än överanvändningen av obestämd form. Därför kan man konstatera att den korrekta användningen av framför allt substantivets bestämda form ska betonas i svenskundervisningen.

En aspekt som däremot eventuellt kunde ägnas mindre uppmärksamhet är yrkesbeteckningarnas form i predikativ ställning där majoriteten av informanterna anser felet vara obetydligt. För att ytterligare kunna generalisera behövs det dock mer information om hur de infödda reagerar på normavvikelserna i inlärarsvenskan. Ett nästa steg kunde exempelvis vara att göra en mer omfattande enkät med ett större antal respondenter från både Sverige och Finland.

Litteratur

- Axelsson, Monica 1994. *Noun phrase development in Swedish as a second language. A study of adult learners acquiring definiteness and the semantics and morphology of adjectives*. Stockholm: Stockholm University Centre for Research and Bilingualism.
- Elonen, Tuija 2012. *Attityder till språkliga fel i svenskan*. En opublicerad avhandling pro gradu. Åbo: Åbo universitet.
- Heikkilä, Tarja-Liisa 2007. *Engelskans inflytande i nominalfrasen i finskspråkiga kadettens svenska*. En opublicerad licentiatavhandling. Helsingfors: Helsingfors universitet.
- Hellberg, Staffan 1987. Bestämd form: du vet vilken jag menar. I: U. Teleman (red.): *Grammatik på villovägar. Skrifter utgivna av Svenska språknämnden 73*. Stockholm: Almqvist & Wicksell. S. 33–38.
- Hultman, Tor G. 2003. *Svenska Akademiens Språklära*. Stockholm: Norstedts Ordbok.
- Hyltenstam, Kenneth 1988. Att tala svenska som en infödd – eller nästan. I: K. Hyltenstam & I. Lindberg (red.) *Första symposiet om svenska som andraspråk*.

- Volym 1: Föredrag om språk, språkinläring och interaktion.* Stockholms universitet: Centrum för tvåspråkighetsforskning. S. 138–156.
- James, Carl 1998. *Errors in language learning and use. Exploring error analysis.* London: Longman.
- Lahtinen, Sinikka 1993. Om nominalfrasens struktur i finska gymnasisters inlärarsvenska och deras behärskning av typerna ”den gula bilen” och ”en gul bil”. I: A. Golden & A. Hvenekilde (red.), *Rapport fra det andre forskersymposiet om Nordens språk som andraspråk.* Oslo: Oslo universitet, avdelning for norsk som andrespråk. Institutt for lingvistiske fag. S. 181–190.
- Nyqvist, Eeva-Liisa 2013. *Species och artikelbruk i finskspråkiga grundskoleelevers inlärarsvenska. En longitudinell undersökning i årskurserna 7–9.* Åbo: Åbo universitet. <<https://www.doria.fi/handle/10024/91519>>
- SAG = Teleman, Ulf, Hellberg, Staffan & Andersson Erik 1999. *Svenska Akademiens Grammatik. Del 1–3.* Stockholm: Norstedts Ordbok.
- Sundman, Marketta 1995. Species och artikelbruk hos avancerade inlärare av svenska. I: M. Kalin & S. Latomaa (red.), *Nordens språk som andraspråk 3.* Jyväskylä: Högskolornas språkcentral. S. 220–229.

Det nationella felslutet

Språk och land i den akademiska svenskundervisningens läromedel

Esbjörn Nyström

Denna artikel belyser förhållningssätt till problemfältet ”språk och land” främst i läromedel, som används inom den internationella akademiska svenskundervisningen utanför de två länder där svenska talas av större grupper och har officiell status, nämligen Sverige och Finland. Enligt Svenska institutets hemsida finns svenska som studieämne vid ”närmare 220 universitet i utlandet” (Universitet med svenskstudier) – från detta tal skall dock i detta sammanhang de finländska, 25 olika universitets- och högskoleinstitutionerna, räknas bort. Utanför Sverige och Finland torde antalet alltså ligga något under 200.

Svenskämnet kan ibland vara ett föga utbyggt extraämne med fokus på praktisk språkfärdighet. I andra fall omfattar det vid sidan av språkfärdighet ofta lingvistiska och litteraturvetenskapliga kurser eller delkurser, och därutöver historiska, kultur- och samhällsvetenskapliga sådana, många gånger inom en skandinavisk/nordisk ram. Men även i språkfärdighetsmomenten ingår därutöver ofta ett kultur- och samhällskunskapsinnehåll, ett slags ”integrerad realia”.

Universitetsinstitutioner med svenska på programmet kan erhålla stöd av den ovannämnda svenska myndigheten Svenska institutet (SI), som enligt den relevanta förordningen har som överordnat mål ”att sprida information och kunskap om Sverige i utlandet”. I praktiken handlar det om en så kallad sverigefrämjande verksamhet, dvs. ett nationellt intresse, som även återspeglas i stödet till den utländska akademiska svenskundervisningen. Om denna heter det i samma förordning att SI skall ”öka kunskaperna om och intresset för Sverige och det svenska språket genom stöd för undervisning i svenska på högskolenivå i andra länder” (Förordning 2007:1224). Institutionerna respektive ansvariga för svenskämnet skickar in en läsårsredogörelse, som i allmänhet publiceras på myndighetens hemsida. Av redogörelserna framgår det ofta också vilka läromedel som används.

Frågan som ställs är vilken bild av sambandet mellan begreppen språk, språkområde och land som det internationella svenskämnet förmedlar, främst

genom de läroböcker (textböcker) som används i språkfärdighetsundervisningen. (I någon mån ges även reflektioner om det akademiska svenskämnet i stort.) Vilken roll spelar svenskans existens inom Finlands gränser i detta sammanhang? Framställs svenskan som ett plurinationellt språk med modersmålstalare och officiell status i två länder, eller framställs det tvärtom som mononationellt? Är läromedlen i sig mononationellt, plurinationellt eller transnationellt inriktade? (Ledet ”nationell” syftar i detta sammanhang – det tål att påpekas – på länder, dvs. stater.) I denna genomgång belyses både verbalspråklig text i själva boken och baksidestexten, samt därutöver omslagsbilder och kartor. Målet är att kritiskt belysa förgivettagna samband mellan svenska språket och det land som oftast förknippas med språket. Detta sker också mot bakgrund av aktuella språkdidaktiska diskussioner, vilka jag återkommer till senare i artikeln.

Läromedel i svensk språkfärdighet

Det i skrivande stund mest använda läromedlet i svenska som främmande språk vid utländska universitet – att döma av läsårsredogörelserna för läsåret 2011/2012 – är *Rivstart*. Detta utgavs 2007–2008 i Sverige, och innefattar två textböcker, vilka täcker dels A1+A2-, dels B1+B2-nivån. Baksidestexten anger att läromedlet ”i första hand [är] tänkt för universitetsstuderande i och utanför Sverige” (Levy Scherrer/Lindemalm 2007:baksidestext) men nämner även bland annat SFI-undervisning.

På insidan av A1+A2-bokens främre pärm finns en karta över en del av norra Europa. För att åstadkomma ”visuell framskjutenhet” (Björkvall 2012: 341) av en viss del och därmed markera dennas betydelse framför andra har tre i kartsammanhang vanliga faktorer, centrering, färg och detaljrikedom, använts. Den del som framhävs är Sverige; alla landskap i detta land finns utmärkta och namngivna, liksom ett antal städer, sjöar och hav. I kartans periferi, återgiven i en annan, genomgående färg och utan andra detaljer än landsnamn, statsgränser och huvudstäder, återfinns ett antal andra länder/autonoma regioner: Norge, Danmark, Litauen, Lettland, Estland, Åland (utan huvudstad) och Finland.

Sverige förekommer så gott som genomgående i de inledningsvis enkla texterna som en relativt anonym bakgrundsmiljö, men efterhand med mer tonvikt på olika aspekter på landet, och i viss mån också med mer handfasta realiakunskaper. Hit hör geografiska fakta gällande Sverige och även ”officiella” minoritetsspråk i landet ifråga (Levy Scherrer/Lindemalm 2007:100f.). Svenskan i Finland omnämns inte.

I B1+B2-textbokens förord finns följande att läsa: ”*Rivstart* [...] speglar det moderna Sverige men tar också upp svenska seder och traditioner” (Levy Scherrer/Lindemalm 2008:3). Mycket riktigt förmedlas en stor mängd fakta om landet ifråga. Svenskans plurinationella karaktär däremot syns bara i en

enda mening. Denna finns i avsnittet ”De nordiska ländernas historia och språk”, där man förklarar att Finland en gång i tiden tillhört Sverige och lägger till följande:

I Finland har en minoritet, finlandssvenskarna, svenska som modersmål sedan den svenska tiden. I Sverige bor en stor grupp finnar som talar svenska [sic], sverigefinnar. De flesta av dessa invandrade till Sverige efter andra världskriget. (Levy Scherrer/Lindemalm 2008:87)

Därefter nämns att svenska är obligatoriskt i Finlands skolor och att detta gör att ”svenskar och finnar ofta [kan] kommunicera på svenska” (ibid.). I övrigt förmedlar *Rivstart* en bild av svenskan som ett mononationellt språk.

Kontexten, där svenska språkets förekomst i Finland kort omnämns, är inte atypisk. Denna förekomst tematiseras i textböcker ofta i sådana avsnitt där huvudfokus ligger på andra språkliga företeelser i Norden och Sverige – de skandinaviska språkens släktskapsförhållanden och nationella minoritetsspråk i Sverige. Det sistnämnda är ingalunda någon problematisering av, utan snarast en bekräftelse på, läromedlets mononationella inriktning; det är nämligen minoritetsspråkens status i Sverige som gör dem relevanta. Uppgifterna om svenskan i Finland är som synes ytterst knapphändiga i *Rivstart*, men fortfarande mer informativa än i motsvarande textbok i läromedlet *På svenska! 2* (2002).

Där ställs i en rubrik frågan ”Vem talar svenska?”. Efter det att släktskapsförhållandena mellan svenska, norska och danska omnämnts kommer texten in på finska och att detta språk inte liknar de andra. Här tillägger man: ”Men i Finland talar också en del av befolkningen svenska” (Göransson/Parada 2002:8). Denna oklara formulering är allt som läsaren får veta angående svenskan i Finland. Vidare sägs att immigranter i till exempel USA talar sitt ”gamla modersmål svenska” (ibid.).

På samma sida i *På svenska! 2* finns även en kortare text om svenska dialekter, vilkas existens förklaras med att ”Sverige är ett långt land” (ibid.). Att svenska dialekter talas även utanför detta långa lands gränser nämns inte. Däremot räknas Sveriges fem ”officiella [recte: nationella] minoritetsspråk” nogsamt upp. Därpå följer diskussionsfrågor om studenternas egna språk och länder, bland andra följande: ”Kan man höra varifrån i landet någon kommer?” (ibid.) Studenterna uppmuntras alltså att tänka i termer av nationalstater även generellt, när det handlar om språk och dialektal variation inom ett språk. Att svenskans existens i Finland knappt noteras i *På svenska!* förvånar mot denna bakgrund inte.

Redan i förordet till textboken på grundnivå *På svenska! 1* (andra upplagan) sägs klart och tydligt: ”I lärobokens 12 avsnitt får vi följa några svenskar i deras vardag. Det ges även glimtar från olika delar av Sverige, t.ex. Västkusten, Lappland, Stockholm.” (Göransson/Parada 2010:3). Även här talar omslagsbilden och den främre pärmens insida ett tydligt språk: Den

tecknade omslagsbilden markerar Sveriges territorium på en Europakarta med gula kronor (liknande Sveriges riksvapens tre kronor) på blå botten och en flaggstång med den svenska flaggan. Alla övriga länder, inklusive Finland, är färglagda med en gemensam, identisk, mörkare färg. Kartan på den främre pärmens insida föreställer enligt rubriken "SVERIGE", och är försedd med Sveriges flagga. Även här skjuter centrering, färg och detaljrikedom fram Sverige visuellt. I kartans periferi finns 10 grannländer, bland dem Finland, alla i en och samma färg och utan detaljer.

Svenska utifrån, utgiven av Svenska institutet, i sin senaste reviderade upplaga utkommen 2001, användes ännu läsåret 2011–2012 av en del institutioner, främst som kompletterande material. Baksidestexten gör en kausal koppling mellan språkkunskaper och kunskap om ett land: "*Svenska utifrån* är ett nybörjarmaterial i svenska som främmande språk och svenska som andraspråk, i första hand tänkt för studerande i utlandet. Lärobokens texter innehåller därför mycket information om Sverige och svenska förhållanden" (Nyborg et al. 2001:baksidestext).

Även enligt förordet förmedlar läromedlet "en hel del kuriosa om Sverige" (Nyborg et al. 2001:i). I ett kapitel just under titeln "Sverige" kan man läsa att det finns människor som talar samiska och finska i Sverige. Till denna upplysning fogas även följande information: "I Finland är svenska ett officiellt språk. Cirka 6 procent talar svenska men många fler förstår det. (Man läser svenska i skolan)." (Nyborg et al. 2001:30) Även om formuleringen om svenskan i Finland är relativt tydlig, ligger fokus i övrigt fullständigt ensidigt på Sverige. *Svenska utifrån* måste sägas vara starkt mononationellt inriktat, även här understruket av omslaget med Sveriges flagga i centrum.

En delvis annan karaktär än de tidigare nämnda har läromedlet *Språkporten* av Monika Åström, som vänder sig både till skolelever i Sverige "och till studenter vid svenska och utländska universitet" (Åström 2012:baksidestext). Detta läromedel kan sägas ha en transnationell inriktning eftersom innehållet (i huvudsak tidningsartiklar) i *Språkporten BAS* för B2-nivån (jfr Åström 2011) för det mesta är helt oberoende av nationella ramar. I textboken för C1- / C2-nivån kan man dock tala om viss realiaförmedling. Hit hör ett kapitel under rubriken "Typiskt svenskt?" (Åström 2012:107–161), vars texter delvis ifrågasätter nationella stereotyper, men som (i likhet med andra läromedel) innehåller markörer av slaget "vi i Sverige" (ibid.:117). Dessutom finns två längre kapitel under rubriken "Språket". Ett kort avsnitt under titeln "Svenska språket i dag" är helt inriktat på Sverige, och den obligatoriska, korta uppräkningsen av språk med "minoritetsspråks-status i Sverige" (ibid.:299f., min kurs.) finns med, medan finlandssvenskan inte alls nämns i boken. Även här blir framställningen och bilden av språkets utbredning alltså påtagligt mononationell – svenska språket tycks inte existera utanför Sverige.

Inte enbart läromedel utgivna vid svenska förlag utmärks av Sverige-centrering. I Margareta Paulssons *Välkomna!* och *Välkomna tillbaka!* för tysktalande inlärare är det ett viktigt mål att förmedla realiakunskaper om Sverige; varje kapitel i *Välkomna!* avslutas med faktasidor om ”Sverige och svenskarna” (jfr förordet, Paulsson 2006:3). I kapitlet ”Vårt avlånga land” i *Välkomna tillbaka!* redogörs det för Sveriges nationella minoritetsspråk (Paulsson 2009:70) men varken där eller någon annanstans i de båda textböckerna ges information om svenskan i Finland. Mot denna bakgrund verkar det förvirrande när uttalsdelen i *Välkomna!* kort upplyser om några uttalsegenheter ”in Finnland” (Paulsson 2006:220).

Claudia Eberan skriver i förordet till textboken *Javisst!* (2007) för A1-A2-nivån att denna ger språkkunskaper och färdigheter för vardagslivet i Sverige respektive de svensktalande regionerna i Finland (Eberan 2007:3), men det förblir otydligt var i Finland de sistnämnda finns. På kartan på den främre pärmens insida utgör de lika mycket utland som Lettland eller Danmark. På samma sätt som kartan framhäver Sverige handlar även bokens olika kapitel om Sverige och det sverigesvenska samhället. I boken för B1-nivån *Jaså!* (2010) dyker det upp några kortare texter om Åland (Eberan 2010:23) och Svenskfinland (Eberan 2010:78f.), vilket gör inriktningen något mer plurinationell än i de tidigare nämnda läromedlen – men de plurinationella inslagen gör inget genomtänkt intryck.

Jag har studerat ytterligare några läromedel, svenskproducerade och producerade i andra länder, och använda vid enstaka universitet. Gemensamt för dessa är att när det handlar om något slags realia, är de alltid mononationellt, sverigesvenskt inriktade.

Trots allt finns det undantag från regeln, men då får man gå till ett mindre bekant och endast lokalt använt läromedel. Onlinematerialet *Klara, färdiga, gå!* för A1-B1-nivåerna finns både som en läsfärdighets- och en hörförståelsekurs, utvecklade av Karina Brehm vid Universität Erlangen-Nrnberg. Det skildrar primärt hur den tyska studenten Klara reser genom Sverige. I den fjärde lektionsmodulen i båda kurserna vidgas perspektivet dock då Klara reser på semester till svenskspråkiga delar av Finland. Här blir även kartbilden, som hittills enbart visat Sverige, en annan, med Sverige och Finland sida vid sida. I denna modul finns lika mycket realia innehll som i de sverigesvenska modulerna (jfr [Brehm] u..a.:modul 4 och [Brehm] u..b.:modul 4). *Klara, färdiga, gå!* integrerar sålunda på ett tydligt sätt de svenskspråkiga delarna av Finland i det geografiska område, som r av intresse i samband med akademiska svenskstudier. Därmed avviker det på ett mycket påtagligt sätt från de ovannämnda mononationellt inriktade läromedlen, och det r det enda som på allvar kan kallas för plurinationellt inriktat.

Med detta undantag måste man konstatera att de undersökta läromedlen implicit skapar en bild av svenska språket som ett mononationellt språk, en bild av språkområdet som identiskt med Sveriges territorium.

Det internationella svenskämnet i stort

Problemet som jag har skisserat ovan är inte begränsat till läromedel i språkfärdighet. En preliminär genomgång av läsårsredogörelserna för läsåret 2011/2012 och ett antal presentationer av studieutbud och ämnesinriktning på Internet, som av utrymmesskäl inte kan redovisas här, visar att kopplingen mellan svenska språket och Sverige som land är fast etablerad i de allra flesta institutionernas arbetssätt. Några undantag kan noteras, där man nämner att man tar upp Svenskfinland i undervisningen i olika sammanhang, men de är få och framför allt handlar det ofta om specialkurser om till exempel språk i Norden.

En illustration av hur tätt sammankopplade begreppen 'språk' och 'land' ofta kan vara i institutionernas självförståelse ges på Universiteit van Amsterdams hemsida. I beskrivningen av studieprogrammet skandinavistik sägs att studenterna inledningsvis väljer ett språk – det är tal om "de door jou gekozen hoofdtal: Noors, Zweeds of Deens" ("det av dig valda huvudspråket: norska, svenska eller danska"; Studieprogramma. Scandinavische talen en culturen). Angående år 2 i studierna heter det sedan att man studerar litteratur, språkvetenskap och kulturhistoria, allt detta gällande "het door jou gekozen land" ("det av dig valda landet"). Studenternas inledande val av ett *språk* har här, utan att något nytt val omnämnts, förvandlats till ett val av ett *land*. Boven i dramat är sannolikt den så kallade kulturhistorien, som uppenbarligen ses som nationalstatsbunden.

Mono-, pluri- eller transnationell språkdidaktik?

I den ämnesdidaktiska utvecklingen inom *Deutsch als Fremdsprache* (DaF) har man sedan 1980-talet förändrat förståelsen av ämnets realiakomponent genom att lyfta fram språkets plurinationella karaktär. ABCD-teserna från 1988 (Hägi 2011:6f.) ersattes på grund av de politiska förändringarna 1990 med DACH(L)-modellen, där D står för Tyskland, A för Österrike, CH för Schweiz, och L i princip för Liechtenstein. Sara Hägi skriver dock i en artikel från 2011 att L:et också kan tjäna som en samlingsbeteckning för alla tysktalande samhällen utanför Tyskland, Österrike och Schweiz (Hägi 2011:10). Dit hör då Liechtenstein, men även Östbelgien (Belgiens tyskspråkiga gemenskap), Sydtyrolen i Italien, samt språkgemenskaper i ytterligare några länder, och det språkpolitiskt intressanta Luxemburg. Med DACH(L)-modellen ges undervisningen en plurinationell karaktär, trots att en stor majoritet (runt 80%) av alla modersmålstalare i världen beräknas vara medborgare i och bosatta i Tyskland.

Vad gäller nederländskan beräknas Nederländerna ha cirka 70% av språkets modersmålstalare, medan den flamländska gemenskapen i Belgien omfattar cirka 26%. I Surinam finns runt 1% av världens nederländska modersmålstalare. De tre nämnda länderna respektive gemenskaperna har ett formellt samarbete i språkfrågor i form av Nederlandse taalunie. I denna språkunión ligger fokus på språket och även på litteraturen som en del av språkets egen kultur. Språkuniónen hanterar dessutom stödet till utlands-nederlandistiken.

Att dylikt stöd ligger på en gränsöverskridande myndighet är ovanligt; normalt är det nationellt organiserat, i svenskans fall, som nämnts, genom Svenska institutet. Men är det verkligen idealiskt? Uppskattningsvis runt 3,5% av svenska språkets modersmålstalare är finländare bosatta i Finland. Det är värt att fundera över vad en finländsk, finlandssvensk (Svenska Finlands folkting?) och/eller åländsk delaktighet i arbetet med stödet för akademisk svenskundervisning i världen skulle innebära för förhållandet mellan 'språk och land' i svenskämnet.

Den bild som ämnet idag ofta förmedlar av svenska som ett mononationellt språk är givetvis inte korrekt. En starkare medvetenhet om och integrering av svenskans existens i Finland i nya läromedel och i all akademisk svenskundervisning är därför i sig helt nödvändigt. Det skulle innebära en övergång från en mononationell till en plurinationell språkdidaktik, men här måste noteras att även den sistnämnda innebär att kultur och kontext definieras primärt i nationella kategorier. Är detta lika nödvändigt?

Nyare språk- och kulturdidaktik har internationellt och i Norden i stor utsträckning rört sig bort från begreppet 'land'/'nationalstat' som det centrala och i stället anlagt till exempel transnationella perspektiv. Ulrika Tornberg ställde i sin undersökning av främmandespråkundervisningen i svensk grundskola den generella och synnerligen berättigade frågan, "om språkpedagogiken inte borde överge termen 'kultur' [...] knuten till nationalitet" (Tornberg 2000:270f.) Karen Risagers kritik gäller även den koncentrationen på länder/stater och ett kulturellt innehåll som knyts till dessa inom språkpedagogiken. På en mycket grundläggande nivå ligger det som Risager med Michael Billigs benämning kallar för "banal nationalism" i språkundervisningen: det att ett språk ensidigt knyts samman med en nationalstat (Risager 2003:354–356), vilket får sägas utmärka även de ovan undersökta läromedlen i svenska som främmande språk.

Risagers idé om en annan sorts språkundervisning utgår från tanken att det nationella paradigmet måste ersättas av ett transnationellt. Grundidén är att nationalstater inte kan tillåtas spela huvudrollen i språk- och kulturförmedling; det transnationella paradigmet innebär bland annat

at emner kun kontekstualiseres nationalt hvis dette er nødvendigt (f. eks. forhold vedr. det franske nationale uddannelsessystem), og at de ellers søges

kontekstualiseret transnationalt (f.eks. lokalt/globalt [...]), f.eks.: 'dette fænomen er karakteristisk for byerne på Bretagnes kyst'. (Risager 2003:461)

För den akademiska svenskundervisningen skulle ett transnationellt synsätt innebära ett radikalt skifte från den mononationella utgångspunkt med en nära förbindelse mellan språk och land, som länge präglat såväl läromedel, undervisning som självbild.

Denna idé om en nödvändig sammankoppling av studier i ett språk och kunskap om ett särskilt land är ingenting annat än ett felslut, det som jag väljer att kalla det nationella felslutet. Detta felslut har en lång historia och rör vid "nationalfilologiernas" innersta väsen; rötterna finns hos Herder och senare Heidelbergromantikerna och den ända in i våra dagar postulerade oskiljaktigheten mellan språk och (kulturell, senare under 1800-talet politisk) nation. Inte minst i en alltmer globaliserad värld riskerar fokuseringen på en nationalstat och en nationell "kultur" som referensramar att bli kontra-produktiv. De akademiska främmandespråksämnena kunde i stället tillämpa ett transnationellt synsätt, som liknar, men inte är identiskt med, Risagers modell.

Ett sådant synsätt skulle utgå från språket, det som från början stått i centrum för studenternas uppmärksamhet. Litteratur skriven på detta språk hör hit (att i samband med språkstudier definiera litteratur, dvs. språkkonst, utifrån länder eller territorier är i själva verket en onödig omväg), medan icke-språkligt innehåll av slaget geografi, kultur- och samhällskunskap blir relevant i den mån det kan knytas till språkets liv, dess historia, dess användning och utbredning. Det är då i svenskundervisningen lika viktigt att ta upp Österbotten som Västerbotten, och att svenska språket talas på Åland är ur detta perspektiv lika relevant som att det talas på Gotland. Dessutom kan i språkfärdighetsundervisningen även allmängiltiga problem oberoende av geografisk eller nationell förankring tas upp; på varje utvecklat språk låter sig frågor utanför den omedelbara kulturella kontextens ram diskuteras. Då transnationell undervisning med språket i centrum alltså omväxlande kan vara till exempel lokalt, regionalt, nationellt, europeiskt och globalt inriktad, kommer även staterna Sverige och Finland, deras strukturer och politiska miljöer, vilka onekligen utgör en vital och produktiv del av svenska språkets liv, att kunna spela en viss roll. Väsentligt är dock att dessa stater aldrig får utgöra centrum eller utgångspunkt för ämnet; där återfinns i stället svenska språket.

Litteratur

Undersökta läromedel

[Brehm, Karina u. å. a.] Klara, färdiga, gå! Hörverstehen A1/A2.
<http://www.online.sz.uni-erlangen.de/showCourse.sz?cid=szfau-shv> [läst 20

- april 2013; inloggning med lösenord krävs för tillgång].
- [Brehm, Karina u. å. b.] Klara, färdiga, gå! Leseverstehen A2/B1. <http://www.online.sz.uni-erlangen.de/showCourse.sz?cid=szfau-shv2> [läst 20 april 2013; inloggning med lösenord krävs för tillgång].
- Eberan, Claudia 2007. *Javisst! Der Schwedischkurs. Kursbuch*. Ismaning: Hueber Verlag.
- Eberan, Claudia 2010. *Jaså! Der Schwedischkurs. Kurs- und Arbeitsbuch*. Ismaning: Hueber Verlag.
- Göransson, Ulla & Parada, Mai 2002. *På svenska! 2. Svenska som främmande språk. Lärobok*. Lund: Folkuniversitetets förlag.
- Göransson, Ulla & Parada, Mai 2010 [1997]. *På svenska! 1. A1 & A2. Lärobok*. Andra upplagan. Lund: Folkuniversitetets förlag.
- Levy Scherrer, Paula & Lindemalm, Karl 2007. *Rivstart A1+A2. Svenska som främmande språk. Textbok*. Stockholm: Natur & Kultur.
- Levy Scherrer, Paula & Lindemalm, Karl 2008. *Rivstart B1+B2. Svenska som främmande språk. Textbok*. Stockholm: Natur & Kultur.
- Nyborg, Roger et al. 2001 [1991]. *Svenska utifrån. Lärobok i svenska*. [Reviderad upplaga.] Stockholm: Svenska institutet.
- Paulsson, Margareta 2006. *Välkomna! Schwedisch: Lehrbuch mit 2 Audio-CDs*. Stuttgart: Ernst Klett Sprachen.
- Paulsson, Margareta 2009. *Välkomna tillbaka! Schwedisch: Lehr- und Arbeitsbuch für Fortgeschrittene mit Audio-CD*. Stuttgart: Ernst Klett Sprachen.
- Åström, Monika 2011. *Språkporten BAS*. Lund: Studentlitteratur.
- Åström, Monika 2012. *Språkporten [Svenska som andraspråk 1 2 3]*. Lund: Studentlitteratur.

Annan litteratur

- Björkvall, Anders 2012. Visuell textanalys. I: G. Bergström & K. Boréus (red.): *Textens mening och makt. Metodbok i samhällsvetenskaplig text- och diskursanalys*. Tredje upplagan. Lund: Studentlitteratur. S. 307–351.
- Förordning (2007:1224) med instruktion för Svenska institutet. http://www.riksdagen.se/sv/Dokument-Lagar/Lagar/Svenskforfattningssamling/Forordning-20071224-med-ins_sfs-2007-1224/ [läst 29 september 2013].
- Hägi, Sara 2011. Das DACH(L)-ABCD – kurz vorgestellt. *AkDaF Rundbrief* 62. S. 6–12. http://www.akdaf.ch/html/rundbrief/rbpdfs/62_leseprobe1.pdf [läst 30 september 2013].
- Risager, Karen 2003. *Det nationale dilemma i sprog- og kulturpædagogikken. Et studie i forholdet mellem sprog og kultur*. [København:] Akademisk Forlag.
- Studieprogramma. Scandinavische talen en culturen. <http://www.uva.nl/onderwijs/bachelor/bacheloropleidingen/content/scandinavische-talen-en-culturen/studieprogramma/studieprogramma.html> [läst 30 september 2013].
- Tornberg, Ulrika 2000. *Om språkundervisning i mellanrummet – och talet om "kommunikation" och "kultur" i kursplaner och läromedel från 1962 till 2000*. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis.
- Universitet med svenskstudier. <https://svenskaspaketet.si.se/for-larare/universitet-med-svenskstudier/> [läst 30 september 2013].

Dialektvariation i Vasa

Viveca Rabb

Inledning

Forskningsprojektet *Urbana dialekter i Svenskfinland* pågår som bäst vid svenskämnet vid Åbo Akademi. Helsingforssvenskan undersöks av Sarah Wikner, medan Åbosvenskan ligger i fokus för Saara Haapamäki. Själv undersöker jag svenskan i Vasa med finansiering från Konestiftelsen. Min teoretiska och metodiska referensram är kvantitativ sociolingvistik och sociodialektologi med fokus på individen.

Vasa har drygt 66 000 invånare, varav 23 % numera är svenskspråkiga. Det svenska språket i Vasa är föga undersökt (se dock fallstudierna Rabb 2012, uu) och det språkliga förhållandet med landsbygdsdialekterna runt staden är likaså oklart. De tidigare fallstudierna visade dock en mycket stor språklig variation bland informanterna, en variation som här ska undersökas närmare i ett lite större material och med hjälp av hierarkisk klusteranalys.

Syftet med artikeln kan delas i två. För det första, i hur hög grad använder Vasaborna några standardspråkliga (respektive dialektala) drag? För det andra (och här ligger min tyngdpunkt), vill jag undersöka kluster av talare som använder de undersökta språkdragen mer eller mindre likadant. Vad har talarna i ett visst kluster gemensamt och hur kan dialektsituationen i Vasa tolkas?

Material

Analysen bygger på ett material med 19 inspelningar av vardagliga samtal i Vasa från år 2012. Jag har transkriberat ca 25 min. från varje inspelning och analyserat 37 informanternas språk. Dessa informanter är födda åren 1907–1997 och det handlar om 19 kvinnor och 18 män. I varje inspelning samtalar två eller tre familjemedlemmar eller vänner. De medelålders och yngre informanterna har själva gjort sina inspelningar utan att jag varit närvarande, men de äldsta informanterna har spelats in så att jag varit närvarande och skött inspelningsapparaten eftersom det känns tryggare för informanterna själva. Jag gav inga förslag på samtalsämnen utan lät informanterna samtala

fritt. Vasa stad har vuxit geografiskt vid flera tillfällen under 1900-talet och en del av informanterna är födda och uppvuxna utanför Vasa. Alla är dock uppvuxna inom gränserna för *dagens* Vasa.

Varje informant har fått en kod som betecknar kön och födelseår, t.ex. K1989 (kvinna född år 1989). Informanten M1957 har bidragit med två inspelningar där han talar med två olika vänner, M1968a och K1967. I det första fallet kallar jag honom M1957a och i det andra fallet för M1957b.

Informantrekryteringen har till stor del skötts genom ett s.k. snöbollsurval (Milroy & Gordon 2003:32) där jag hela tiden är en vän till en vän för mina informanter. En del av informanterna har rekryterats genom reklam för min undersökning i tidningen Vasabladet och på Facebook. Den rekryterade personen har själv skaffat sin samtalspartner. Dessutom har de flesta efteråt tipsat om andra Vasabor jag kan kontakta och be att ställa upp.

De språkdrag som analyserats är (exemplen går i stigande grad från det mest standardnära till det mest dialektala uttalet som är möjligt i Vasa):

uttalet av kort u (t.ex. *hund* – *hond*, d.v.s. utan eller med s.k. europeiskt u-ljud)

frånvaro eller närvaro av primära diftonger (t.ex. *hem* – *heim*)

assimilerade eller oassimilerade konsonantkombinationer (t.ex. *kåmmär* – *kåmbär*)

verbens infinitivform (t.ex. *kasta* – *kast*)

verbens preteritumform (t.ex. *ringde* – *ringd*)

uttalet av pronomenet *den där* (*dendä* – *dende* – *hande* – *hande/honde*)

uttalet av pronomenet *det där* (*dedä* – *dede* – *hede*)

uttalet av ordet *mycket* (*mycke* – *mycki* – *myki* – *mytji*)

valet av infinitivmärke (*att* – *å* – *ti*)

Sammanlagt blir det 9 språkdrag. De dialektala varianterna av typen *hond*, *heim* och *kåmbär* är allmänna på landsbygden i hela Österbotten enligt Wiik (2002:79–80, 87–89, 196, 203, 205), och i städerna förekommer de åtminstone i Jakobstad (Ivars 1996:90–92), varianten *kåmbär* även i Kristinestad (Ivars 1996:54–55). Fonemet /u/ finns i Sydösterbotten, men i begränsad utsträckning jämfört med standardsvenskan (Wiik 2002:79). Bortfall av verbets slutvokal i såväl infinitiv som preteritum (s.k. apokope) fanns enligt Huldén 1957 (25–26, 33) på landsbygden i hela Österbotten, med undantaget att kortstaviga verb i infinitiv i norra Österbotten oftast bevarade vokalen. I städerna förekommer apokope åtminstone i Jakobstad och Kristinestad (Ivars 1996:99–100, 56). Det grammatiska tregenussystemet förändras i dagens Österbotten (se Rabb 2007 om Kvevlax, Ivars 1996:56, 164 om städerna Kaskö och Kristinestad) och pronomenet *den* gör vissa insteg, särskilt i städerna. Tidigare undersökningar av uttalet av ordet *mycket* eller av valet av infinitivmärke i Österbotten, finns mig veterligen inte.

För de första fyra språkdragen har jag beräknat informanternas standardformer i procent. De övriga dragen har färre belägg och där har jag nöjt mig med att rangordna varianterna från mer till mindre standard och sedan gett varje informant den siffra som bäst motsvarar språkanvändningen.

De utvalda dragen är sådana som tillsammans enligt min erfarenhet skapar skiljelinjer mellan olika typer av Vasatalare, mellan mer eller mindre standardnära eller dialektala varieteter. De mest dialektala varianterna uppträder alla även i dialekterna på landsbygden runt Vasa och varianterna skapar ett kontinuum standard–dialekt. Dragen har social betydelse så att varianterna uppträder i vissa kombinationer med vissa konnotationer (jfr Eckert 2008:462), vilket även analysen kommer att visa. En person som säger A1, säger med andra ord även troligen B1, C1 och D1. Dessutom har språkdragen valts för att de är relativt frekventa och sålunda möjliga att studera i det material som jag har.

Analysmetod

Kvantitativ analys kan utföras på flera sätt. Jag har valt att i stället för statistisk hypotestestning (t.ex. variansanalys eller t-test) använda en undersökande metod, nämligen klusteranalys. Klusteranalysen är ett mera individorienterat val som även innebär andra fördelar. Den innebär att grupperna (undersökta utomspråkliga variabler) inte definieras på förhand, utan att resultaten förvandlas till kluster av synliga individer som svarat mer lika eller mer olika varandra (Lorr 1983:3–4.). Metoden hittar alltså mönster i materialet där medlemmarna i samma kluster har talat på liknande sätt. Vad har informanterna i klustret gemensamt: språkligt, men framför allt i sin bakgrund? Allt man vet om informanterna kan hjälpa till att förklara klustren. Det här betyder att klusteranalysen på ett naturligt sätt kan kombineras med kvalitativ analys om man så vill.

Det finns olika typer av klusteranalys men jag prövar här s.k. hierarkisk klusteranalys, som innebär att resultaten visualiseras i form av ett dendrogram, d.v.s. ett träd-diagram. Jag har använt programmet SPSS, version 21, för ändamålet. Skillnaderna mellan enskilda informanter har mätts genom det s.k. kvadrerade euklidiska avståndet, medan skillnaderna mellan de kluster av informanter som uppstår har mätts med utgångspunkt i gruppmedeltalet. För jämförelsens skull gjorde jag också klusteranalysen K-means cluster (som den kallas i SPSS). Den gav helt samma kluster som den hierarkiska klusteranalysen och bekräftar därmed resultaten.

Kluster i Vasasvenskan

Ett dendrogram läses så att ju längre mot höger i figuren två personer länkas till varandra, desto mer olika är de. (Se figur 1 på följande sida.) Personer som genast länkas samman, som t.ex. informanterna M1964 fram till K1938 överst i dendrogrammet nedan, är tvärtom mycket likadana. De har således använt de undersökta språkliga variablerna på nästan exakt samma sätt.

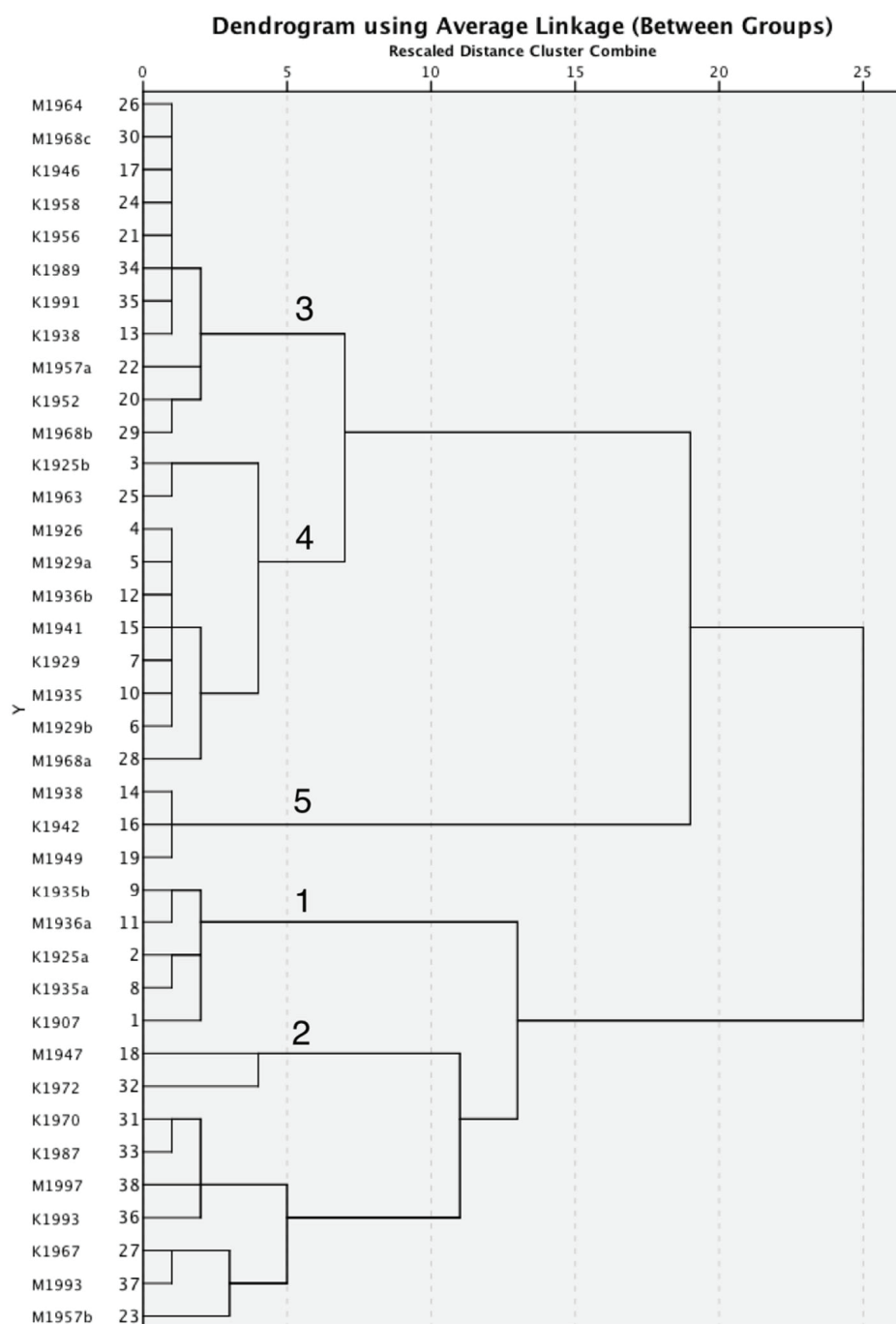
När man studerar dendrogrammet märker man att materialet delas i två huvudsakliga kluster: det första från M1964 till M1949 och det andra från K1935b till M1957b. De två huvudklustren delas sedan upp i två olika delkluster vardera, där det allra första och det allra sista ytterligare delas i två delkluster. Den sista uppdelningen kommer jag dock att bortse från, vilket jag motiverar under rubriken Vasainfluerad standard. Jag ser alltså i materialet 5 olika kluster och karakteriserar dem nedan med början från det mest standardnära (se även numreringen i dendrogrammet).

Finlandssvenska (1)

Klustret representerar den mest neutrala svenskan i materialet och bildas av 5 informanter födda 1907–1936, d.v.s. K1935b, M1936a, K1925a, K1935a samt K1907. Informanterna är hämtade från tre olika samtal, d.v.s. att vännerna K1925a och K1935a talar med varandra, medan M1936a talar med sin mor K1907. Observera att alla dessa fem personer är över 75 år gamla och att bara en av fem är man.

Språkligt kännetecknas de här talarna av att de till nästan 100 % förkastar det s.k. europeiska u-ljudet, förutom den äldsta informanten K1907, som använder u-uttal till 71 %. Dessutom uttalar de den obetonade ändelsevokalen såväl i infinitiv som i preteritum så gott som genomgående. Monoftongering och assimilerade konsonantkombinationer enligt standardsvenskt mönster är de gällande varianterna. De använda pronomenen är *dendä* och *dedä*. Uttalet av ordet *mycket* varierar stort från *mycke/mycki* till *myki*. Infinitivmärkena är *att* eller *å*.

Informanterna kallar sitt modersmål för *finlandssvenska*, *svenska* eller *Vasasvenska*. K1935b och M1936a uppger att de har tillgång till två varieteter. K1935b kan ”av artighet” tala mer dialektalt i sin barndoms stadsdel Dragnäsbäck, kanske för att inte sticka ur (se klustret Landsbygd light). M1936a menar att han talar mer dialektalt med barndomsvänner från stadsdelen Vöråstan. De övriga menar att de alltid talar likadant. Utbildningsgraden och yrkesvalet varierar men informanterna förenas av att de har haft yrken där språket haft betydelse, nämligen undervisning eller kundbetjäning.

Figur 1. Klusteranalys med hjälp av ett dendrogram.

Vasainfluerad standard (2)

I klustret finns 9 informanter längst ner i dendrogrammet, d.v.s. M1947, K1972, K1970, K1987, M1997, K1993, K1967, M1993 och M1957b. Förutom M1947 är de alla medelålders eller unga. Fördelningen mellan kvinnor och män är ganska jämn.

Man ser att M1947 och K1972 språkligt skiljer sig mycket tydligt från de andra. Dessa två är far och dotter och samtalar tillsammans på bandet. Rent konkret är det främst deras användning av s.k. europeiskt u-ljud som gör skillnaden, eftersom deras distribution av *u* och *o* mera påminner om klustret *Landsbygd light* nedan (13 respektive 48 % *u*). De övriga använde *u* till 73–100 %. Eftersom det är användningen av enbart en variabel som skiljer M1947 och K1972 från de övriga, anser jag emellertid att det inte är motiverat att behandla dem som ett eget kluster.

Till skillnad från informanterna i Finlandssvenska ovan, apokoperar informanterna i Vasainfluerad standard ändelsevokalerna i såväl infinitiv som preteritum, i infinitiv kvarstår vokalen till mellan 41 och 90 % och i preteritum till mellan 0 och 52 %. Det finns alltså en tydlig tendens till att vokalen kvarstår i högre utsträckning i infinitiv än i preteritum och samtliga i klustret följer detta mönster. I övrigt är materialet standardnära med monoftonger och assimilerade konsonantkombinationer som i standardsvenskan, pronomenen främst *dendä/dende* och *dedä/dede*. Uttalet av ordet *mycket* är nästan enbart *myki* och infinitivmärket är *att* eller *å*.

Informanterna kallar sitt modersmål *Vasasvenska* eller *svenska*. Såväl M1947, M1957b som K1972 menar att de oftare pratade Vasasvenska tidigare i livet än de gör numera. De kan tänka sig prata Vasasvenska med vissa familjemedlemmar, vissa barndomsvänner och möjligen ”genuina Vasabor” eller Vasabor från samma stadsdel som de själva. I övrigt menar de att de pratar mer neutralt. K1972 är lärare och vinnlägger sig uttryckligen om att vara en språklig förebild för sina elever. K1970, K1987, K1993, K1967 och M1993 menar att deras modersmål är svenska och att de inte har någon dialekt. M1997 däremot menar att han pratar dialekt till 80 % i skolan och till 95 % på fritiden. Den övergripande bilden är emellertid en samling människor som upplever sig ha ingen eller svag lokal anknytning i sitt språk.

Standardnära dialekt (3)

I början av dendrogrammet finns 11 informanter födda mellan 1946 och 1991, nämligen M1964, M1968c, K1946, K1958, K1956, K1989, K1991, K1938, M1957a, K1952 och M1968b. Majoriteten är således kvinnor och ingen är över 70 år gammal. Geografiskt är de spridda över många olika stadsdelar och även Vasa centrum finns representerat. K1958, K1938 och K1952 bor numera utanför stadsgränsen i grannkommunen Korsholm.

De första 8 personerna använder de undersökta variablerna på nästan helt samma sätt, vilket kan ses även i klustret. De kännetecknas av ett uttal med kort *u* på knappt 60 %, slutvokalen i infinitiv kvarstår till enbart knappt 10 % och i preteritum är den helt borta. Några ströbelägg totalt finns på diftongen *ei*, medan konsonantkombinationerna genomgående är assimilerade liksom i standardsvenskan. Pronomenen är främst *dende/hande* respektive *hede*. *Myki* gäller genomgående. Infinitivmärkena varierar men en variation mellan *å* och *ti* används av 6 personer och är därmed vanligast. De två sista informanterna i klustret K1952 och M1968b skiljer sig främst från de övriga genom en högre andel *u* (87 respektive 80 %) och informanten M1957a sticker ut genom att andelen slutvokal i infinitiv uppgår till 31 %.

Informanterna kallar sitt modersmål *Vasasvenska*, *Vasaslang* eller *Vasadialekt*. Informanterna K1952 och K1958 kallar sin varietet *Bäcksspråk* respektive *Bäckssvenska* (se Landsbygd light). Informanterna uppger att de varierar sitt språk beroende på samtalspartnern, talar mer eller mindre dialektalt. Enbart M1968c menar att han inte talar dialekt och att han alltid talar likadant. De övriga uppger att de ofta talar Vasasvenska (d.v.s. mer dialektalt), särskilt med familj och vänner men i vissa fall även på jobbet. De använder sålunda sin lokala varietet oftare än personerna i klustret Vasainfluerad standard.

Landsbygd light: Arbetarstadsdel (4)

Klustret bildas av 10 äldre och medelålders informanter, d.v.s. K1925b, M1963, M1926, M1929a, M1936b, M1941, K1929, M1935, M1929b och M1968a i dendrogrammet. Intressant nog har alla dessa personer utom M1963 och M1936b kopplingar till stadsdelen Dragnäsback (hädanefter D), som traditionellt varit ett arbetarklassområde som överfördes till Vasa år 1935. Dessutom ser jag att de äldre informanter som härstammar från D alla med ett undantag har föräldrar som flyttade in till området från olika byar i Österbotten för att arbeta i fabrikerna eller i andra praktiska yrken då D ännu var en renodlad arbetarmiljö. Den medelålders informanten M1968a som hör till gruppen har även han en sådan familjebakgrund. Informanterna har mestadels haft praktiska yrken med kort utbildning.

Sedan dess har D delvis gentrifierats med nya bostadsområden, och värt att notera är att informanter som flyttat in till D inte hör till klustret. Sålunda bor även informanten K1935b i D sedan år 1959 och är gift med M1935 (som hon pratar med på bandet). Hon hör dock inte till klustret.

Språkligt sett kan dialekten ses som en slags ”landsbygd light”, d.v.s. en utjämnad landsbygdsdialekt. Uttal med *u* används till 0–29 %, där de två medelålders informanterna står för de högsta procenttalen (23 % respektive 29 %, då de övriga når högst 11 %). Den obetonade ändelsevokalen i verbens preteritumform används inte alls och i infinitiv till 0–40 %, där alla

utom två personer (K1925b och M1963) pendlar mellan 0 och 14 %. Just K1925b och M1963 är även synligt i klustret lite frikopplade från de övriga, vilket säkert även beror på att deras pronomenanvändning och val av infinitivmärke är lite mera standardnära än de övrigas. Monoftongering och assimilation används vidare nästan som i standardsvenskan men diftonger och oassimilerade konsonantkombinationer används ibland. Pronomenen är *hande* och *hede*, med ett sporadiskt bruk av *honde*. Med sporadiskt menar jag att feminin kongruens använts för några få av de substantiv i materialet som språkhistoriskt har ansetts som feminina. Här ser man alltså ett tvågenussystem (maskulinum/neutrum) med vissa rester av det tredje genuset (femininum). Som infinitivmärke används *ti* och ordet *mycket* uttalas som *myki*.

Informanterna är stolta över sitt D (som de kallar *Beckin*). De kallar modersmålet *Beckssvenska* eller *Beckinsvenska* och uppger att de mestadels talar det såväl hemma som på fritiden och delvis även i jobbet. De två informanter som saknar koppling till D kallar sin varietet *Vasasvenska*. Man ser även att nästan alla i klustret är män. De fem kvinnliga informanterna K1946, K1958, K1952, K1935a och K1987 är således alla uppvuxna i D även de (K1946 fortfarande bosatt där) men hör alltså inte till det här klustret. Åtminstone i mitt material är det således främst män som värnar om den gamla arbetarvarietet.

Landsbygdsdialekt (5)

Klustret består av 3 äldre informanter som mycket skarpt skiljer sig från de övriga, nämligen M1938, K1942 och M1949, alla från stadsdelen Sundom. Sundom är en by som tidigare hörde till Solf kommun men som överfördes till Vasa år 1973, då dessa informanter redan var vuxna. Stadsdelen avskiljs naturligt från resten av Vasa genom Södra Stadsfjärden och vägbanken dem emellan byggdes år 1976. Faktiskt har Sundom hittills lyckats bevara en del av sin bykaraktär trots att många av dagens Sundombor är inflyttade.

Informanterna kännetecknas språkligt av att de använder u-uttal till 10–27 % och konsekvent saknar obetonade slutvokaler i såväl infinitiv som preteritum. Dessutom har de nästan genomgående primära diftonger där sådana kan användas. Vidare har de ett helt konsekvent bruk av oassimilerade konsonantkombinationer där dessa traditionellt har använts samt ett genomgående tregenussystem med *hande*, *honde* och *hede*, d.v.s. maskulina, feminina och neutrala substantiv. Ordet *mycket* uttalas *mytji* och infinitivmärket är *ti*. Alla dessa språkdrag är allmänna även på landsbygden runt Vasa.

Informanterna kallar sitt modersmål *Sundomdialekt* eller *Sundomspråk*. De har haft manuella yrken med praktisk utbildning och talar åtminstone delvis dialekt såväl hemma, i yrket som på fritiden. De verkar alla dessutom

ha starka band till sin stadsdel. Det är alltså inte förvånande att dessa personer talar traditionellt trots den stora inflyttning som under de senaste åren skett i Sundom. Informanten M1968b är också bosatt i Sundom, men har inte sina rötter där, och tillhör inte heller klustret landsbygdsdialekt. Yngre informanter MED rötter i Sundom finns inte representerade i materialet och det är sålunda oklart hur sådana personer skulle placera sig i dendrogrammet.

Diskussion

Presentationen har visat att varje kluster har sin egen, unika kombination av varianter för de undersökta språkdragen. Resultaten sammanställs ännu för åskådlighetens skull i Tabell 1 nedan. Tabellen visar en gradvis övergång från mer standard till mer dialekt.

Tabell 1. Sammanfattning av dialektanvändningen klustervis

	1	2	3	4	5
<i>u/o</i>	u	u/o	u/o	o	o
ändelse, inf.	ja	ja/nej	nej/ja	nej/ja	nej
ändelse, pret.	ja	nej/ja	nej	nej	nej
monoftong/diftong	e	e	e/(ei)	e/ei	ei
assimilering	ja	ja	ja	ibland	nej
<i>den där</i>	<i>dendä</i>	<i>dendä/</i> <i>dende</i>	<i>dende/</i> <i>hande</i>	<i>hande/</i> <i>(honde)</i>	<i>hande/</i> <i>honde</i>
<i>det där</i>	<i>dedä</i>	<i>dedä/dede</i>	<i>hede</i>	<i>hede</i>	<i>hede</i>
<i>mycket</i>	<i>mycke/</i> <i>mycki/</i> <i>(myki)</i>	<i>myki/</i> <i>(mycke)/</i> <i>(mycki)</i>	<i>myki</i>	<i>myki</i>	<i>mytji</i>
infinitivmärke	<i>att/å</i>	<i>att/å</i>	<i>att/å/ti</i>	<i>ti</i>	<i>ti</i>

Resultaten anger också att såväl den mest standardspråkliga som den mest dialektala gruppen i materialet består av pensionärer. Resultaten av en klusteranalys kan inte på något säkert sätt generaliseras till hela populationen men detta *kan antyda* att de olika typerna av Vasatalare på sikt närmar sig varandra. De standardnära talarna pratar då mer dialektalt, samtidigt som dialekttalarna utjämnar sin dialekt.

Talarna i klustret Vasainfluerad standard pratar sålunda finländsk standardsvenska, dock mera dialektalt än den äldre generationen i klustret Finlandssvenska. Dendrogrammet visar samtidigt klart att båda är delar av samma, större kluster. Här kan man kanske tala om en s.k. destandardisering av standardsvenskan i Vasa. Coupland (2009:43–45) menar att destandardisering är ett tecken på en demokratisering av samhället, där språket inte längre lika tydligt kopplas till makt eller status och där dialektalt tal inte upplevs som socialt stigmatiserande.

Samtidigt består klustren Landsbygdsdialekt och Landsbygd light av pensionärer (främst män) och två medelålders talare. Två personer i Landsbygd light saknar anknytning till stadsdelen Dragnäsback (D). Det mer utjämnade klustret Standardnära dialekt består i sin tur främst av medelålders talare plus ett par äldre och unga, tre personer med anknytning till D (alla kvinnor). Dendrogrammet visar att de två klustren Ll och Sd tydligt hör ihop. Resultaten antyder att Standardnära dialekt är en utjämnad version av Landsbygd light anpassad för en yngre generation. Det här skulle i sin tur betyda att arbetarvarietetet omtolkas som en varietet av Vasasvenska som kan användas av vem som helst, oberoende av hemstadsdel eller social bakgrund, som *väljer* en mer lokal Vasaidentitet och som vill att detta ska synas i språket. M1964 säger uttryckligen att hans dialektala Vasasvenska uttrycker hans lokala identitet. Det här förklarar även varför två personer utan anknytning till D hör till Landsbygd light. Den s.k. *Beckssvenskan* kan ha omtolkats som lokal *Vasasvenska*.

Eckert (2008:462) diskuterar hur språkliga variabler kan få nya betydelser. Hon påpekar t.ex. att varianter som tidigare var geografiskt baserade, kan få nya betydelser i interaktionen med kopplingar till lokal ideologi. Hon menar att lokal identitet inte bara handlar om platsen, utan om att förmedla *vad det betyder* att komma ”härifrån” till skillnad från att komma från någon annan plats. Eckert (2008:454) kallar det här ett *indexikaliskt fält* av möjliga betydelser och bygger här vidare på Silversteins (2003) begrepp *indexikalitet*. Vad är i så fall en Vasabo med lokal identitet? En del av svaret kanske är att en sådan Vasabo är en person som vill stå i kontakt med stadens rötter såväl geografiskt som socialt. Den utjämnade dialekt som bildats i Vasa representerar en blandning av dialekterna just i Vasaregionen och förekommer sålunda i exakt denna form ingen annanstans.

Vad skiljer de unga och medelålders informanterna i klustret Standardnära dialekt från dem i samma ålder och från samma geografiska område som talar Vasainfluerad standard? Variabler som utbildning eller yrkesval verkar åtminstone vara irrelevanta, eftersom 5 av 11 av de mer dialektala talarna är akademiker jämfört med 3 av 8 personer i Vasainfluerad standard. Jag finner det dock intressant att sex av informanterna i Standardnära dialekt har föräldrar som båda talade/talar någon typ av Vasasvenska och själva var uppvuxna i Vasa, medan ingen enda informant från Vasainfluerad standard har sådana föräldrar. Däremot har fyra i den

senare gruppen två Vasaföräldrar varav den ena är/var finskspråkig. De informanter som talar mer dialektalt har således oftare en starkare lokal och svensk anknytning till orten. Mängden Vasasvenska i föräldrahemmet kan således ha haft betydelse. Jag kommer att fortsätta med ytterligare intervjuer av den här informantgruppen och jag försöker då få reda på mera om deras språkliga val och om förhållandet till hemstaden.

Jag tolkar således språksituationen i materialet som destandardisering och dialektutjämning. Den övergripande bilden jag ser är grupper av äldre informanter baserade på social och geografisk tillhörighet, samt grupper av medelålders och yngre informanter baserade på valet av mer eller mindre lokal identitet.

Litteratur

- Coupland, Nikolas 2009. Dialects, standards and social change. I: M. Maegaard (red.), *Language attitudes, standardization and social change*. Oslo: Novus forlag. S. 27–49.
- Eckert, Penelope 2008. Variation and the indexical field. *Journal of sociolinguistics* 12(3). S. 453–476.
- Huldén, Lars 1957. *Verbböjningen i Österbottens svenska folkmål I*. Studier i nordisk filologi 46.
- Ivars, Ann-Marie 1996. *Stad och bygd. Finlandssvenska stadsmål i ett regionalt och socialt perspektiv*. Folkmålsstudier 37.
- Lorr, Maurice 1983. *Cluster analysis for social scientists*. San Francisco–Washington–London: Jossey-Bass Publishers.
- Milroy, Lesley & Gordon, Matthew 2003. *Sociolinguistics. Method and interpretation*. Malden–Oxford–Carlton: Blackwell Publishing.
- Rabb, Viveca 2007. *Genuskongruens på reträtt. Variation i nominalfrasen i Kvevlaxdialekten*. Åbo: Åbo Akademis förlag.
- Rabb, Viveca 2012. Vasasvenska. I: S. Björklund m.fl. (red.), *Svenskan i Finland 13*. Vasa. S. 168–179.
- Rabb, Viveca u.u. Standard eller dialekt? Några nedslag i modern Vasasvenska. I: H. Lönnroth & L. Laukkanen (red.), *Vasa som språkgemenskap. Perspektiv på den tvåspråkiga stadens flerspråkighet*. Vasa.
- Sankoff, Gillian 1980. A quantitative paradigm for the study of communicative competence. I: G. Sankoff (ed.), *The social life of language*. Philadelphia: Philadelphia University Press. S. 47–79.
- Silverstein, Michael 2003. Indexical order and the dialectics of sociolinguistic life. *Language and communication* 23 (3–4). S. 193–229.
- Wiik, Barbro 2002. *Studier i de österbottniska dialekternas fonologi och morfologi*. Studier i nordisk filologi 80.

Medborgaren i centrum?

Äldreomsorgens texter och Malmö stads webbplats

Henrik Rahm

Inledning

Myndigheternas klarspråksarbete handlar om att kommunicera sin verksamhet så begripligt och anpassat som möjligt för alla medborgare. Begriplighet och mottagaranpassning är därför sedan länge ledstjärnor för myndigheters kommunikation med medborgarna. Jag ska inte gå in på de förändringar som skedde under den gradvisa övergången från papperstexter till i första hand digitala texter utan koncentrera mig på förändringar som skett de senaste åren av myndigheters webbplatser. Den myndighet jag har valt är Malmö stad. Mitt syfte är att undersöka om och i vilken mån medborgaren står i centrum utifrån fyra forskningsfrågor:

Hur har Malmö stads webbplats om äldreomsorg förändrats över tid?

Vilka webbplatsideal och informationsideal kan urskiljas?

Hur fungerar webbplatsens mottagaranpassning vid de olika tidpunkterna?

Hur hanteras krav på både översiktlig information och fördjupad information?

Utgångspunkter

Gunnarsson (1982) undersöker omskrivna delar av Medbestämmandelagen utifrån ett begriplighetsperspektiv. Det grundläggande antagandet var inte självklart då men har blivit det idag – att man måste veta vad man ska göra med en text eller ha den till för att kunna begripa den. Gunnarsson utvecklar en modell där hon knyter samman läsprocesser och läsmål, något som banat väg för mottagaranpassning som grundbulten i begriplighet.

Redan på 70-talet inleddes dock arbetet med att förbättra det offentliga språket som t.ex. pionjärbetet *Att skriva bättre offentlig svenska* (Westman 1977). Det ledde så småningom fram till att Klarspråksgruppen 1993 bildades på Regeringskansliet. Ett nästa steg i klarspråksarbetet blev en systematisk utvärdering av myndighetsspråkets begriplighet. Resultatet blev Statskontorets rapport *På väg mot ett bättre myndighetsspråk* (2001) som

dels är en kvantitativ utvärdering av myndigheters språk, dels ett diagnosinstrument som utvecklades till Klarspråkstestet. Tio år senare gjordes en uppföljning genom de undersökningar som presenteras i *Myndigheterna har ordet* (Nyström Höög m.fl. 2012). Ett huvudresultat är att mottagaranpassning är det svåraste för myndigheterna både 2001 och ett decennium senare.

Lind Pallicki (2010) undersöker Försäkringskassans informationsbroschyrer till blivande föräldrar 1974–2007 och visar att mottagaranpassning skett med omtal, med pronomenet *man* och med *du*-tilltal. Hon visar att *du*-tilltalet är problematiskt eftersom vissa *du*-tilltal skapar hierarkier bland mottagarna när biologiska mammor framhålls (*du som är gravid*) medan andra mottagare blir sekundära (pappor och par där båda har samma kön).

Begripligheten har alltså förbättrats rejält de senaste decennierna. Svåra fackord, onödiga nominaliseringar och passiveringar samt en krånglig syntax har mönstrats ut. De passiva satserna har ersatts med aktiva satser och *du*-tilltal, ett tilltal som blivit den outtalade och självklara normen för myndighetstexter. Detta tilltal är dock inte utan problem, likaså mottagaranpassning.

Material och metod

Materialet för denna undersökning utgörs av skärmdumpar av sidor om äldreomsorg från www.malmo.se 2008 och 2013, en intervju 9/4 2010 med personer verksamma på samordningsnivå i Malmö stad samt policydokument för kommunikationsfrågor.

Tidpunkterna för skärmdumparna är valda för att kunna jämföra webbplatsen före och efter den förändring som genomfördes 2009–10. Av utrymmesskäl har jag avstått från att analysera den information som erbjuds i lättläst version, uppläst version eller på engelska.

Intervjun var semistrukturerad med teman och frågor som t.ex. *Hur är...?*, *Berätta om X*. Deltagare var tre nyckelpersoner: en informatör med övergripande informationsansvar för äldreomsorgen, en utredare samt en frilansande copywriter. Mitt intresse gällde synen på innehåll och mottagaranpassning av material om äldreomsorgen på webbplatsen.¹

¹ I intervjun undersökte jag också hur en central informationsbroschyr om äldreomsorgen tagits fram. Forskningsfrågorna var delvis annorlunda, och broschyren analyseras inte i denna artikel. Informationsbroschyren har analyserats i sig utan kännedom om produktionsvillkoren (Rahm & Ohlsson 2009). I Rahm (2012) analyserar jag hur broschyren producerats utifrån intervjun med de tre nyckelpersonerna på samordningsnivå samt hur den används genom en semistrukturerad intervju med biståndshandläggare.

Policydokumenten är de offentliga dokumenten *Bilden av Malmö Malmö stads varumärkesarbete* och *Kommunikationspolicy för Malmö stad* (båda antagna av kommunstyrelsen 5/4 2006 och fortfarande giltiga) samt det interna dokumentet *Redaktörsriktlinjer* (godkända 2/5 2005). De två offentliga dokumenten är fortfarande giltiga medan redaktörsriktlinjerna håller på att ersättas med en wiki på intranätet.

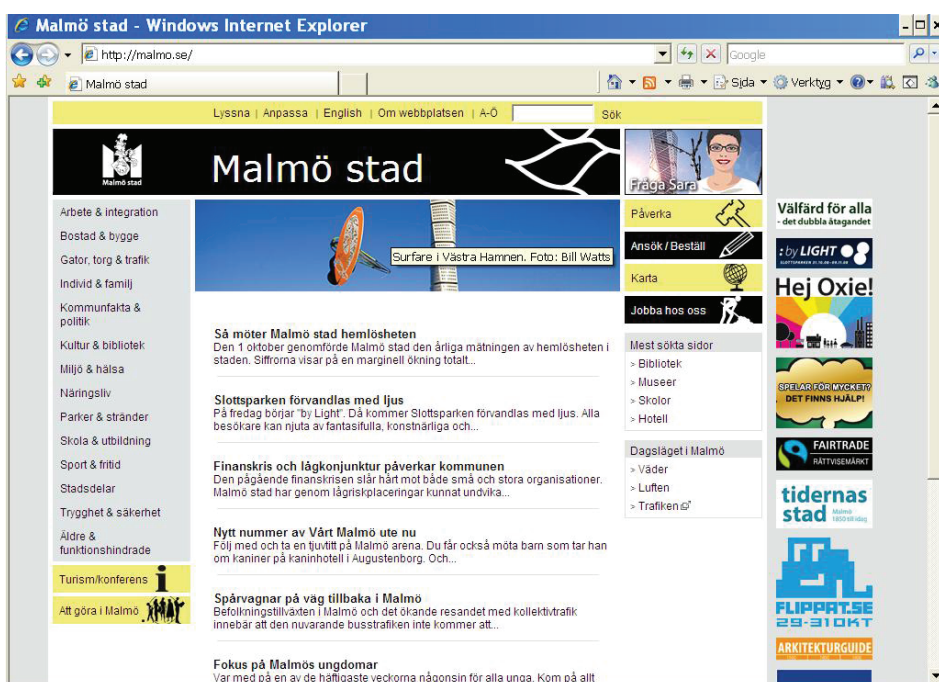
Analysmetoden har varit närläsningar av de olika materialen utifrån forskningsfrågorna. I den semistrukturerade intervjun har jag extraherat de yttranden som gäller mottagaranpassning av texter om äldreomsorgen.

Malmö stads webbplats 2008

Malmö stads webbplats 2008 (se figur 1) har flikar av olika slag till vänster baserade på förvaltning (som *Skola & utbildning*, *Äldre & funktionshindrade*), turisten som besöker webbplatsen, de tio stadsdelarna samt övergripande om kommunen och politik. Till höger finns bl.a. länkar till den virtuella assistenten *Fråga Sara*, om att påverka eller ansöka, karta, platsannonser, de mest sökta sidorna och information om väder-, luft- och trafikförhållanden. Längst ut till höger finns reklam för olika evenemang, hjälp för spelberoende och för rättvisemärkta produkter.

I mitten finns framförallt nyheter av vitt skilda slag – allt från Malmö stads ekonomi till ett kommande evenemang när Slottsparken lysas upp på olika konstnärliga sätt. På första nivån under fliken *Äldre & funktionshindrade* finns broschyrer om äldreomsorgen, information om stöd till funktionshindrade, personaltidningen *Spaning* samt en kvalitetsundersökning av hemtjänsten av SCB. Längre ner i hierarkin återfinns det politiska styrdokumentet *Äldreomsorgsplanen*.

Betraktad 2014 kan sidan sägas vara en Mäddchen für alles eller en osorterad informationscentral för en mängd olika kommunikativa och medborgarliga behov. Medborgaren kan påverka, ansöka eller beställa, läsa nyheter, söka kommunala anställningar, uppdatera sig om väder och trafik samt ta del av reklam för sådant kommunen är involverad i. Under fliken *Äldre & funktionshindrade* finns alltså information för en bred palett av mottagargrupper: äldre och anhöriga, funktionshindrade, kommunens anställda, externa mottagare (samhället i allmänhet och SCB i synnerhet) samt information om de politiska riktlinjerna för äldreomsorgen. Mottagaren blir en normaliserad medborgare som verkar definieras som genomsnittet av de många och högst varierande slag av information och kommunikation som erbjuds.

Figur 1. Skärmdump 31/10 2008 av www.malmo.se

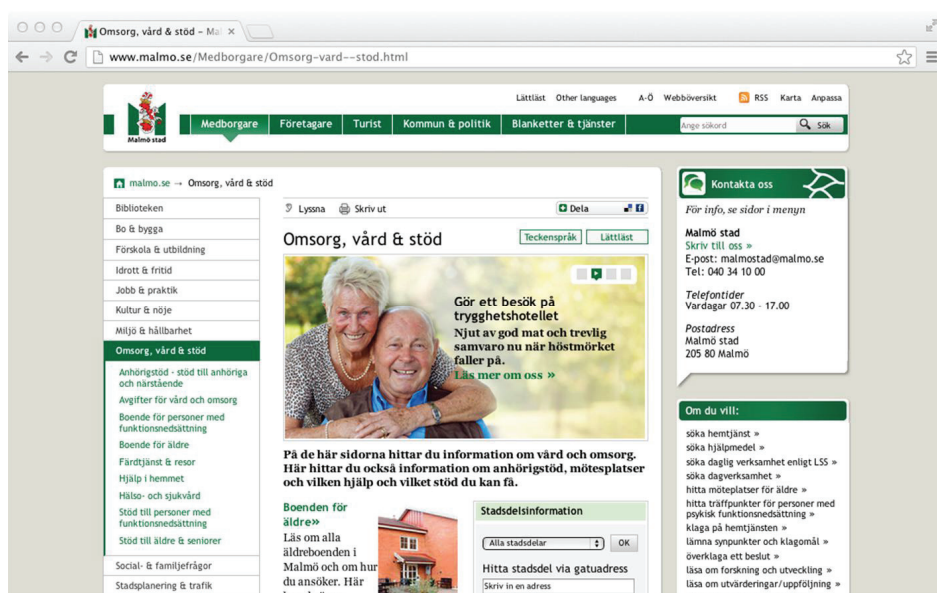
Malmö stads webbplats 2013

Malmö stads webbplats 2013 (se figur 2) har huvudflikar som *Medborgare*, *Företagare*, *Turist*, *Kommun & politik*, *Blanketter & tjänster*. Ovanför huvudflikarna finns service på lättläst svenska och för andra språk. Utvald information presenteras på engelska och teckenspråk. För övriga språk hänvisas till Google Translate.

För figur 2 har jag valt huvudfliken *Medborgare* och klickat vidare på *Omsorg, vård & stöd*. Vi ser förstås symboler som möjliggör delning och att gilla på Facebook. Till vänster finns flikar efter förvaltning eller snarare kommunal verksamhet eftersom verksamheten både finns för staden som helhet och på stadsdelnivå. Till höger finns kontaktuppgifter i olika kanaler samt ingångar för att ansöka, hitta eller läsa om något. Fyra olika ingångar till sidan växlar automatiskt eller genom klick på fyrkanterna under *Dela*. Längre ner på sidan finns ingångar för pensionär, anhörig och god man samt en symbol för IT-support för äldre och/eller funktionshindrade att klicka på. Det finns också ett telefonnummer till IT-supporten i direkt anslutning till symbolen.

Omsorg, vård & stöd liksom motsvarande kategori 2008, *Äldre & funktionshindrade*, är mycket vida kategorier, och frågan är om indelningen är gjord efter kommunal förvaltning snarare än efter brukarnas identitet och intressen. Det är dock otvivelaktigt så att Malmö stad 2013 har sorterat och

stramat upp sin kommunikation med omvärlden. Det finns varken nyheter om vitt skilda teman, väderinformation, lediga jobb eller reklam för allsköns evenemang. Istället kan medborgaren vid *Om du vill* enkelt klicka sig vidare för att t.ex. hitta mötesplatser för äldre, överklaga beslut eller läsa om forskning. Den normaliserade medborgaren 2013 definieras annorlunda och snävare än 2008, som en person som är äldre, funktionshindrad eller närstående till dessa med behov av information och kommunikation knuten till *Omsorg, vård & stöd*.

Figur 2. Skärmdump 1/5 2013 av www.malmo.se

Politiska och professionella riktlinjer för kommunikation och information

Policydokumentet *Bilden av Malmö Malmö stads varumärkesarbete* är viktigt för förståelsen av hur Malmö stad bygger sin webbplats. Det inleds så här:

Bilden av Malmö är viktig. Det är den som gör Malmöborna stolta över sin stad, det är den som ger besökarna lust att komma hit och uppleva något nytt och det är den som gör det intressant för företag att göra långsiktiga investeringar i Malmö. (s. 3)

I den inledande passusen skrivs fram att varumärket är viktigt för de huvudgrupper som förekommer som huvudflikar 2013, nämligen *Medborgare*, *Turist* och *Företagare*. Av naturliga skäl handlar dokumentet

mycket om varumärkesskapande, logotyper, färgval, typografi och grafiska element. Dessa företeelser faller utanför denna analys. Det finns dock ett viktigt avsnitt om mottagare och information:

Låt mottagaren bestämma takten och tonen

I dagens informationsöverflöd är det extra viktigt att inte överbelasta omgivningen med onödig information. Först ska vi därför bestämma vem som ska ha informationen och inte använda allmänna sändlistor. Innehållet ska sedan avgränsas till det som är relevant för mottagaren och kommunikationen ska ske på ett sätt och i en form som mottagaren kan förstå och handla utifrån. Det innebär att vi alltid ska ta hänsyn till människors olika situationer och behov när vi väljer att kommunicera med dem. (s. 8)

Det är uppenbart att detta avsnitt gäller mottagaranpassning, även om begreppet inte nämns explicit. Det som understryks är att identifiera mottagargrupp, informationsurval och kommunikation på mottagarens villkor och behov.

I *Kommunikationspolicy för Malmö stad* formuleras fem principer. Nedan återger jag rubrikerna för principerna:

All kommunikation ska stödja och leva upp till Malmö stads vision, mål och beslut [...] Kommunikation är en demokratisk rättighet för Malmö stads medborgare [...] Kommunera internt så långt det är möjligt före externt [...] Ansvar för att skapa god kommunikation [...] All kommunikation utgår från mottagarens behov [...] Dialog är grunden för en bra kommunikation (s. 5–6)

Den nästsista principen handlar om mottagarens behov och har slående stora likheter (markerade med kursiv stil av mig) med det som citerats ovan om varumärkesarbete:

All kommunikation utgår från mottagarens behov

Alla är inte berörda av all information och *i dagens informationsöverflöd är det extra viktigt att inte överbelasta omgivningen med onödig information.* Malmö stads information och kommunikation ska därför anpassas till olika målgruppers behov, kunskaper och förutsättningar såväl internt som externt. Innehållet ska vara relevant och *kommunikationen ska ske på ett sätt och i en form som mottagaren kan förstå och handla utifrån. Det innebär att vi alltid ska ta hänsyn till människors olika situationer och behov när vi väljer att kommunicera med dem.*

I båda policydokumenten understryks alltså med samma ordval informationsurval och mottagaranpassning. Låt oss jämföra med ett annat centralt styrdokument, det interna *Redaktörsriktlinjer*. Riktlinjerna är avsedda för både webbredaktörer och intranätsredaktörer. Inledningsvis listas de huvudsakliga målgrupperna för malmo.se:

1. Malmöbor 2. Malmöns näringsliv 3. Föreningar och organisationer i Malmö
4. Turister och besökare 5. Journalister 6. Myndigheter/organisationer som Malmö stad samarbetar med. 7. Allmänt intresserade av Malmö, till exempel politiker och tjänstemän utanför Malmö och potentiella medarbetare eller medborgare. (s. 4)

Uppräkningen är alltså en noggrann urskiljning av olika mottagargrupper, och det betonas att Malmöborna är den viktigaste. Det finns dock inga råd om hur kommunikationen ska anpassas till de olika grupperna mer än hur de ska tilltalas:

Du – inte Ni, inte medborgarna

Vi tilltalar våra mottagargrupper med ”du” (”din, dina”). Skriver vi ”Ni” framstår vi som omoderna. Skriver vi ”medborgarna” eller ”dem” – tredje person plural – när informationen riktar sig till dessa, bygger vi upp ett avstånd till just dem vi vill nå. (s. 15)

Ett direkt tilltal är förstås av godo, men det är problematiskt när *du* rekommenderas oreflekterat. Det är inte heller självklart att medborgare som begrepp i sig är avståndsskapande eftersom den primära målgruppen, Malmöborna, är just medborgare i kommunen. Begreppet har dessutom positiva konnotationer i sammansättningar som t. ex. medborgarkontor och medborgardialog. Riktlinjerna nämner att olika sidor på webbplatsen vänder sig till olika målgrupper:

Då sidor på vår webbplats inte vänder sig till en bred målgrupp ska det framgå tydligt i webbplatsens struktur att det är så. Handlar det om ämnen som Malmöbon i allmänhet också kan vara intresserad av ska det finnas kompletterande information för honom eller henne. (s. 12)

Bakom denna formulering verkar finnas en tanke om att en bred målgrupp står för alla Malmöbor och att en smalare målgrupp har mer omfattande förkunskaper än den breda målgruppen. Så är givetvis inte alltid fallet; en viss avgränsad målgrupp kan lika väl ha mindre förkunskaper än en bredare målgrupp. Riktlinjerna avslutas med en checklista före publicering där den första punkten lyder:

Gör klart för dig själv vad du vill

Vilken målgrupp vill du nå? Vad vill du att de ska veta/göra efter att ha läst din information? I vilket sammanhang – var i strukturen – ska den publiceras? (s. 21)

Olika målgrupper nämns visserligen inledningsvis i *Redaktörsriktlinjer*, men redaktörerna får inget stöd i hur de ska identifiera målgrupperna och hur de ska anpassa sina texter för dem. Därför blir denna punkt i checklistan svårhanterlig för redaktörerna.

Ett inifrånperspektiv på information

I detta avsnitt redovisar jag ett medarbetarperspektiv från samordningsnivå i Malmö stad. Det är uteslutande informatörens tankar kring webbplatsen och information som jag ger exempel på eftersom utredaren och copywritern inte nämner webbplatsen. Informatören understryker att målet är att:

så fort som möjligt när du har liksom kommit in inom ditt område där dina behov finns, hitta en kontakt som kan addera ett mervärde. Det är det första målet med malmö.se. Att det ska addera ett mervärde.

Informatören är nöjd med den nya webbplatsen där det är lättare att hitta ett telefonnummer till en assistent som kan lotsa vidare inom äldreomsorgen:

Om man, eh behöver stöd och hjälp från kommunen så behöver man komma i kontakt med en myndighet för att få ett bistånd till exempel. Så, eh tidigare på den gamla webbplatsen så var det väldigt svårt att komma i kontakt med någon person. Det stod ofta namn på chefer som aldrig var anträffbara. Så nu har vi ju oftare namn på assistenter som man ringer och de kan addera mervärde. De kan säga, du ska prata med den och den biståndshandläggaren och de har telefontid då och då och då kan du ringa. Ja, eh man ska få allmän information om den, den stöd och servicen som vi har.

Detta är förvisso en förbättring av servicen till medborgarna. Men ambitionerna är låga för en ny webbplats om det främsta målet är att hitta telefonnummer till någon som hjälper medborgaren till ett annat telefonnummer för att *få allmän information* och att assistenterna *kan addera mervärde*. Här ska direkt inflikas att informatören uttrycker sina reflektioner kring webbplatsen utan att ha varit ansvarig för den nya strukturen vid omstöpningen några månader före intervjun. Dessa reflektioner från ett professionellt perspektiv säger dock mycket om synen på mottagaranpassning utifrån medborgares olika intressen, behov, förmåga och kunskaper. En väl utvecklad webbplats bör förstås vara mottagaranpassad för åtskilliga grupperns behov där den enskilde medborgaren tillhör olika sådana. Och strukturen som den beskrivits i föregående avsnitt visar att det förvisso finns olika ingångar för just olika intressen, behov, förmåga och kunskaper. Frågan som inställer sig är dock hur ingångarna tas tillvara för mottagaranpassning.

Informatören betonar att den nya webbplatsen är mer renodlad än den gamla och att service till medborgarna lyfts fram:

På gamla malmö.se så blandade man lite hej vilt där med kommunikation direkt till medborgaren och kommunikation till personal, till annan personal på andra, i andra organisationer. Och kommun, stat, ja, Kommunförbund. Eh, man blandade in vårt uppdrag, eh var väldigt noga med vad är det jag, vilket uppdrag man hade, så att oftast kom servicen till Malmöborna, den kom allra sist i informations-ledet. Eh, och nu när vi har jobbat med nya malmö.se så

har vi haft fokus på att addera mervärde för Malmöbon. Så att det är vilken service du kan få. Det är det som är det allra viktigaste.

Det är givetvis en god tanke att se till att medborgarservice sätts i främsta rummet. Men det som nedsättande betecknas som *att blanda lite hej vilt* kan också ses som att det är viktigt att förklara vilket uppdrag som kommunen har när den ger service till medborgarna och visa att olika aktörer hänger samman i den kommunala verksamheten. En konsekvens av denna renodling blir att fördjupad information och sammanhanget kring servicen kommer i skymundan.

Informatören går så in på behovet att förklara hur arbetet görs och vilka uppdrag som finns, bl.a. utifrån behovet att kommunicera verksamheten med Socialstyrelsen för att följa upp projekt som finansierats därifrån:

Det finns ett behov också, för oss att dela med oss. Av hur vi arbetar och vad vi gör och vilka uppdrag vi har för att dela med oss av andra kommuner, att dela med oss till Socialstyrelsen. Eftersom de vill följa upp vad vi gör med de medel som vi blir tilldelade, extra pengar vi blir tilldelade. Så då har vi fått skapa sidor under Kommun och politik som heter, Så här arbetar vi med vård- och omsorg, vård och stöd. Där vi då kan beskriva hur vi arbetar så att säga. Men där anser jag då att där ska det då bara ligga de projekten som kan vara intressant för externa parter.

Diskussion

Är då inte äldre, närstående och övriga medborgare intresserade av professionella och politiska perspektiv på äldreomsorgen? Om kommunen har fått medel av Socialstyrelsen är det förstås lika viktigt att bidragsgivaren får återkoppling som att kommunens invånare får läsa om ett särskilt projekt eller en höjd ambitionsnivå. Detta är en rättighet för medborgarna, inte minst för att kunna välja utförare av hemtjänst, hemvård eller särskilt boende när de agerar som kunder. Som nämnts ovan ser jag det som en märklig konsekvens av renodling att 2013 endast placera viktig fördjupad information (uppenbarligen inte bara av politiskt slag) under *Kommun & politik*.

Det är glädjande att medborgarens roll stärkts betydligt genom att medborgare finns som central kategori längst upp på webbplatsen 2013 till skillnad från 2008. *Medborgare* är en utmärkt kategori, särskilt som det används istället för det problematiska begreppet kund. Det är bra att Malmö stad framhåller att kommunens invånare är medborgare i första hand. Frågan är dock om medborgarbegreppet tas på allvar när *Redaktörsriktlinjer* t.o.m. avråder redaktörerna från att överhuvudtaget nämna medborgare utan bara använda *du-tilltal*. Och varför ligger så gott som alla pdf:er under *Kommun & politik* och inga alls under *Omsorg, vård & stöd*? Här verkar finnas en

tanke om att bara de medborgare som är intresserade av organisation och politik vill läsa den utförligare information som kan ges i en pdf men inte på en skärmbilds begränsade utrymme.

En konsekvens av detta är att politiska dokument är samlade men samtidigt åtskilda från verksamheterna de gäller. Äldreomsorgsplanen är betydligt svårare att hitta fram till än 2008. Den finns inte längre under *Omsorg, vård & stöd* utan bara under *Kommun & politik*. Frågor som inställer sig är: Varför finns fliken *Politik/påverka* bara under *Kommun & politik* och inte för varje större kategori inom webbplatsen (förskola, grundskola, äldreboende, palliativ vård, demensvård etc.)?

I de tre policydokumenten understryks mottagaranpassning – antingen som del i varumärkesbyggande, som övergripande kommunikationsprincip eller som ledstång för webbredaktörerna. Å ena sidan är det inte förväntat att diskutera mottagaranpassning i styrdokument om varumärke och kommunikationspolicy eftersom dokumenten är övergripande, generella och med nödvändighet abstrakta för att kunna vara giltiga för hela Malmö stad sedan 2006. Men å andra sidan är det märkligt att inte alls ge några riktlinjer för hur mottagaranpassning ska kunna förverkligas. Policydokumentet om Malmö stads varumärke inleds ju genom att nämna tre olika mottagargrupper – kommuninvånarna, turister och företagare. Frågor som inställer sig är: Varför identifieras inte alltid mottagargruppen, antingen den omfattar alla Malmöbor eller är mer avgränsad (som ofta är fallet)? Och hur tänker sig ansvariga för malmo.se att identifiera förkunskaper, intressen och informationsbehov så att en mottagaranpassning värd namnet kan göras?

Det är otvivelaktigt så att www.malmo.se har förbättrats de senaste fem åren. I den semistrukturerade intervjun framför informatören ideal som renodling, telefonlotsning via assistenter och förbättrad service. Men är detta vad alla medborgare vill i alla sammanhang och vid alla tillfällen? Har inte mottagaranpassningen reducerats till att endast gälla vissa kategorier? Det verkar snarare vara fallet att det mest centrala är webbplats- och informationsideal där den lättuggade, skärmanpassade texten är så central att den fördjupade informationen trängs undan.

Det finns en parallell till den normaliserade föräldern i Lind Palickis (2010) analys. I webbplatsidealen och informationsidealen hos informatören framtonar en normaliserad äldre medborgare som vill ha snabb och enkel service och når fram till den genom att ringa en assistent som ger telefonnummer till rätt biståndshandläggare. Skillnaden mot Lind Palickis undersökning är att det ideala *du:et* inte är tydligt framskrivet med bestämmingar. Man kan prata om en modelläsare eller den tänkta mottagaren som det ideala *du:et* riktar sig till. Detta *du* avser den privilegierade mottagaren – den moderne, välinformerade äldre medborgare som kan navigera på webben. Detta är en typ av mottagaranpassning och en mycket rimlig sådan. Det som dock gör den djupt problematisk är att denna normalisering undantränger de många andra typerna av nödvändiga

mottagaranpassningar. Dessutom är det uppenbart att det ibland är frågan om ett fiktivt *du* som snarare vänder sig till närstående som förväntas leta, sortera, analysera, välja och besluta åt den äldre. I *Redaktörsriktlinjer* understryks hur viktigt det är med *du* som tilltal utan att reflektera över att *du*-tilltalet måste knytas till en avgränsad mottagargrupp. I den avslutande checklistan ställs just frågan om vilken målgrupp som ska nås. Redaktören ska också göra klart för sig vad målgruppen ska veta eller göra efter att ha läst texten, något som blir en svår uppgift att lösa då det inte finns några råd om hur målgruppens förkunskaper och intressen ska identifieras.

Hur bör prioriteringen göras mellan fördjupad information och snabb service som *att komma i kontakt med någon*? Eller annorlunda uttryckt: När vill den enskilde ha summarisk information, utvidgad information eller rentav all möjlig och tänkbar information? Hur kan mottagaranpassning på båda sätten uppnås? Grunden för mottagaranpassning bör vara korsvis information och olika ingångar för olika intressen och perspektiv.

Den normaliserade medborgaren ska som nämnts söka sin information genom att ringa en assistent som bistår med telefonnummer till rätt person. Men alla medborgare vill inte använda webbplatsen som en språngbräda mot muntlig information via telefon. Vissa medborgare vill kunna klicka sig fram till fullödlig information, vissa vill mejla frågor, vissa vill skriva ett pappersbrev och andra åter vill ha ett personligt möte med en tjänsteman. Och vad gör den som inte kan/vill prata med någon p.g.a. nedsatt hörsel eller nedsatt språkförmåga? Webbplatsen gör inga försök alls till mottagaranpassning på de större invandarspråken. Det är minst sagt förvånande att Malmöbor som har annat modersmål än svenska eller engelska (och det är åtskilliga) hänvisas till Google Translate.

Mottagaranpassning är ett ofta använt begrepp. Ett misstag är att det inte tas på allvar utan blir till ett intet förpliktigande honnörsord. För mottagaranpassning värd namnet kostar resurser i tid, pengar och tankearbete. Ett annat misstag är att ordet som regel bara används i singular. Ovan har jag använt ordet 24 gånger men bara ett av tillfällena i plural. Det är min förhoppning att myndigheter laddar begreppet med verklig betydelse, avsätter resurser och talar om mottagaranpassningar. Först då kommer alla medborgare i centrum!

Litteratur

- Bilden av Malmö Malmö stads varumärkesarbete* (antaget av kommunstyrelsen 5/4 2006) Hämtat 12/6 2014 från: <http://www.malmo.se/Kommun--politik/Sa-arbetar-vi-med.../Kommunikationsfragor.html>
- Gunnarsson, Britt-Louise 1982. *Lagtexters begriplighet: en språkfunktionell studie av medbestämmandelagen*. Diss. Uppsala: Uppsala universitet
- Kommunikationspolicy för Malmö stad* (antaget av kommunstyrelsen 5/4 2006) Hämtat 12/6 2014 från: <http://www.malmo.se/Kommun--politik/Sa-arbetar-vi-med.../Kommunikationsfragor.html>

- Lind Palicki, Lena 2010. *Normaliserade föräldrar: en undersökning av Försäkringskassans broschyrer 1974-2007*. Diss. Örebro: Örebro universitet
- Nyström Höög, Catharina & Söderlundh, Hedda & Sörlin, Marie 2012. *Myndigheterna har ordet: om kommunikation i skrift*. (Språkrådets skrifter 14) Stockholm: Norstedts
- På väg mot ett bättre myndighetsspråk* 2001. Stockholm: Statskontoret Tillgänglig på: <http://www.statskontoret.se/upload/Publikationer/2001/2001118.pdf>
- Redaktörsriktlinjer* (godkända 2/5 2005) Hämtat 12/6 2014 från: <http://www.malmo.se/download/18.4d147ba1286e5bcbb4800073673/1383649569220/Redakt%C3%B6rsriktlinjer.pdf#search='redakt%C3%83%C2%B6rsriktlinjer>
- Rahm, Henrik & Ohlsson, Claes 2009. Klarspråksarbetet, myndigheter och mottagaren. Exempel från äldreomsorgen och Malmö stad I: Catharina Nyström Höög (red.): *Medborgare och myndigheter*. Nr. 47 i rapportserien TeFa (Text- och fackspråksforskning). Uppsala: Uppsala universitet S. 25-42
- Rahm, Henrik 2012. Mottagaranpassning och delaktighet – Klarspråk 2.0 I: Pia Bülow, & Inger Sandén & Daniel Thunqvist-Persson (red.): *Delaktighetens praktik: Det professionella samtalets villkor och möjligheter*. Malmö: Gleerups
- Westman, Margareta 1977. *Att skriva bättre offentlig svenska* PUN och Svenska språknämnden Stockholm: Allmänna förlaget

Företagsgrundaren som välgörare, affärsman eller entreprenör

Betydelsen av hjältens projekt för företagets identitetsbygge i
varumärkesberättelser

Hanna Sofia Rehnberg

Inledning

Många företag använder berättelser i sin strategiska kommunikation. Med hjälp av berättelserna försöker ledningen påverka hur varumärket uppfattas, en marknadsföringsmetod som ibland går under namnet corporate storytelling (se t.ex. Frandsen 2009). I dessa varumärkesberättelser finns ofta en hjälte, som personifierar varumärket. Det råder en metonymisk relation mellan berättelsens hjälte och företaget, vilket innebär att den identitet som skapas för hjälten samtidigt konstrueras för företaget. De värderingar som uttrycks i berättelsen brukar vara knutna till hjälten och till hjältens projekt. Med *projekt* avses här hjältens strävan eller det som framstår som hjältens huvuduppgift i texten (jfr Maagaard & Norlyk 2010:52, som talar om hjältens *rejse*, *mål* eller "*quest*").

Protagonisten (som inte nödvändigtvis behöver vara en hjälte) och projektet kan antas vara konstituerande element i de flesta berättelser (Gripsrud 2011:242, jfr Greimas 1966). Dessutom kan de fungera som flexibla komponenter i varumärkesbyggande, vilket är något som utnyttjas av de berättande företagen. För att corporate storytelling ska fungera måste berättelserna nämligen anpassas till de olika situationer där de används: berättelsetoffet måste rekontextualiseras. I denna process bidrar olika semiotiska resurser med betydelser.

Syftet med följande artikel är att visa hur rekontextualisering av en berättelses centrala element gör att olika sidor av företaget och dess mål kan lyftas fram. Analysmaterialet består av tre narrativa texter från företaget Fjällräven, två skriftliga och en muntlig. I samtliga texter uppfinner Åke Nordin en ny ryggsäcksmodell. Ryggsäcken uppskattas av andra personer,

och uppfinningen leder så småningom till att företaget Fjällräven grundas. Detta är den gemensamma kärnan, men de projekt som realiseras skiljer sig ändå åt, och analysen visar att Åke Nordin träder fram på olika sätt i de tre texterna: som välgörare, som affärsman och som entreprenör. Analysen visar också att inte bara innehållet i texten utan även remedieringen (Bolter & Grusin 1999) spelar roll för den identitet som konstrueras.

I det följande redovisas metod och teoretiska utgångspunkter samt material. Därefter presenteras resultaten för en analystext i taget. Artikeln avslutas med en sammanfattande diskussion.

Metod och teoretiska utgångspunkter

Den analys som görs nedan inriktas på konstruktionen av hjältens projekt, med fokus på skillnader mellan texterna. Metoden är multimodal diskursanalys och jag intresserar mig för syften, legitimeringar och evalueringar (jfr van Leeuwen 2005). Jag undersöker också hur aktionen 'att starta ett företag' realiseras. I enlighet med van Leeuwen (2008:125–126) skiljer jag mellan syfteslegitimeringar och syften som inte är legitimeringar. Skillnaden ligger i att syfteslegitimeringar vilar på (implicita) moraliska värderingar, medan syften som inte är legitimeringar har rationella grunder.

Utifrån analysresultaten diskuteras vilka diskurser som aktualiseras i berättelserna och hur dessa konstruerar delvis olika identiteter för hjälten och företaget. En utgångspunkt för analysen är således att diskurser skapar och vidmakthåller sociala identiteter (t.ex. Gee, Hull & Lankshear 1996:10). Med *diskurser* avses här "socialt konstruerade kunskaper om (någon aspekt av) verkligheten" (Kress & van Leeuwen 2001:4; min övers.). Diskurser realiseras inte bara i ord utan också i handlingar, värderingar, attityder, gester etc. (jfr Gee 1996:127).

Det sociosemiotiska och diskursanalytiska ramverket kompletteras med ett narratologiskt perspektiv, som tar sig uttryck i att jag använder begreppen *objekt* och *hjälpare* från Greimas (1966) aktantmodell för att åskådliggöra analysresultaten. Aktantrollen *objekt* innehas av det (eller den) som berättelsens hjälte strävar efter, medan *hjälpare* är det (eller den) som hjälper hjälten.

Material

De två skriftliga analystexterna var tidigare (fram till 2013) publicerade på Fjällrävens externa webbplats. Av detta följer att det är företaget Fjällräven som står bakom texterna. Den första, som jag kallar *Börjanartikeln*, låg på ingångssidan till en avdelning som handlade om Fjällrävens historia. I anslutning till Börjanartikeln fanns länkar till fem längre berättelser om olika

aspekter av företagets historia, bland annat en om Fjällrävens första ryggsäckar. Denna berättelse, som jag kallar *Ryggsäcksartikeln*, är min andra analystext. Texternas adressater kan förmodas vara konsumenter – framför allt redan hängivna Fjällrävenfans – men också journalister och personer som är anställda av Fjällräven. Eftersom Ryggsäcksartikeln låg en nivå längre ner i webbplatsens hierarki, jämfört med Börjanartikeln, krävdes det ytterligare ett aktivt val för att komma till denna text. Därmed är det rimligt att anta att Ryggsäcksartikeln vänder sig till läsare som är än mer intresserade av Fjällrävens historia. Texternas funktion torde vara att påverka människors attityder på ett sätt som främjar Fjällrävens affärsdrivande verksamhet.

Börjanartikeln och Ryggsäcksartikeln består av skrift och en bild vardera. Börjanartikeln är den kortaste av mina analystexter. I slutet av denna text förekommer inte Åke Nordin utan i stället övertas hjälterollen här av företaget Fjällräven. Bilden föreställer en friluftsklädd man som sitter på en sten i ett fjällandskap. Han vilar armen på en Fjällrävenryggsäck (se figur 1). I Ryggsäcksartikeln är Åke Nordin den enda hjälten. Bilden visar fyra moderna ryggsäckar av olika modeller mot en fond som utgörs av brädor (se figur 2).

Den muntliga analystexten, som jag kallar *Galatalet*, består av ett tal som framfördes av Fjällrävens grundare Åke Nordin på Entreprenörsgalan 2005, då han tilldelades utmärkelsen Entreprenörernas förebild. Syftet med denna årliga gala, som anordnas av ett affärsnätverk, är att uppmärksamma entreprenörskapet. Publiken bestod främst av företagsgrundare. Galatalet (som jag har tillgång till i form av en film) framfördes alltså av Åke Nordin i hans roll som grundare av Fjällräven och det kan främst betraktas som en legitimering av Åke som entreprenör. I praktiken torde det dock vara svårt att särskilja talaren Åke från företaget Fjällräven i och med att Åke här, liksom i många andra sammanhang, representerar och personifierar företaget. Därmed kan både personen Åke och företaget Fjällräven sägas stå bakom denna berättelse.

Galatalet är betydligt längre än de båda skriftliga texterna. Eftersom det rör sig om en talad text används inte bara ord utan också exempelvis betoningar och gester för att förmedla betydelser.

Åke idkar välgörenhet

I Börjanartikeln realiseras företagsstarten med två passiva processer (se mina understrykningar i exempel 1).

- (1) Innovationen [Åkes ryggsäcksram] gjorde så småningom friluftslivet tillgängligt för den breda publiken. Behovet tycktes enormt. Ryggsäcksramen, vars avlastande principer gäller än idag, blev starten på Åkes företag Fjällräven som grundades år 1960.

Det sägs visserligen i exempel 1 att företaget är Åkes, men det framgår inte vem som utförde aktionen 'att grunda Fjällräven'. Därmed hamnar företaget i centrum, på bekostnad av agenten. Vidare framställs grundandet av företaget inte som ett mål i sig utan snarare som ett medel – det sägs aldrig att Åke strävade efter att starta ett företag utan det framstår snarare som om företaget var en oförutsedd effekt av det faktum att Åke uppfunnit en uppskattad ryggsäck. Med andra ord uppbär företaget inte aktantrollen objekt här. I stället kan själva företagskonstruktionen ses som hjälpare, i och med att den möjliggör masstillverkningen och distributionen av Åkes ryggsäck.

Syftet med grundandet av Fjällräven är i Börjanartikeln 'att göra friluftslivet tillgängligt och njutbart för den breda publiken'. Detta framgår av citatet ovan och av följande formulering, som avslutar texten: *Vår målsättning är fortfarande densamma. Kvalitetstid för alla som gillar friluftsliv.* Att friluftslivet tack vare Åkes ryggsäck blir *tillgängligt för den breda publiken* kan ses som en legitimering av både ryggsäcken och företaget. Det rör sig då om en legitimering som vilar på en moralisk värdering, eftersom det underförstått tas för givet att friluftsliv är något bra för allmänheten. Därmed aktualiseras van Leeuwens underkategori syfteslegitimeringar. Att det inte är utrustning som Fjällräven säljer i första hand utan 'kvalitetstid i naturen' framgår också av bilden, där naturen utgör en storslagen fond och där mannen, som befinner sig mitt i denna storslagna natur, är ett möjligt identifikationsobjekt (se figur 1).

Figur 1. Börjanartikeln bild (från Fjällrävens webbplats).

En slutsats som kan dras utifrån Börjanartikeln är att det är rationellt att köpa utrustning tillverkad av Fjällräven om du eftertraktar kvalitetstid i naturen, och det torde väl gälla alla friluftsintrösserade. Även denna legitimering vilar på en implicit värdering – att kvalitetstid är något som är kopplat till "rätt" utrustning, och att mindre funktionell utrustning gör att du inte kan uppleva kvalitetstid i naturen.

Börjanartikeln innehåller många värdeladdade ord med en hög abstraktionsnivå. Flera av dessa ord aktualiserar närmast existentiella och moraliska frågor (se mina understrykningar i exempel 2).

- (2) Trots att mycket har hänt över åren kvarstår vår stolta tradition att utveckla nya innovativa lösningar för friluftsliv, upprätthålla intresset för friluftsliv och agera ansvarsfullt mot djur och natur.

I exempel 2 är det i hög grad företagets handlingar som evalueras med hjälp av positivt värdeladdade ord – men det rör sig inte om handlingar som har direkt med affärstransaktioner att göra. Visserligen är Fjällräven i denna text ett företag som utvecklar produkter, men det är inte produkterna i sig som står i blickpunkten utan det som ligger bortom produkterna, närmare bestämt friluftsliv och naturvivelser samt de symboliska och emotionella värden som läsaren kan få tillgång till och identifiera sig med genom att konsumera produkterna – tradition, utveckling, innovation, miljömedvetenhet etc. Dessa värden explicitörs i Börjanartikeln.

Åke gör affärer

Ryggsäcksartikeln präglas av ambivalens på flera sätt. Å ena sidan framstår företaget som objekt, det vill säga som något som hjälten strävar efter, vilket går att utläsa av exempel 3.

- (3) Idén att starta en verksamhet som tillverkade modern utrustning som underlättade tillvaron i vildmarken började de följande åren ta form hos den unge Åke Nordin.

Å andra sidan omnämns inte grundandet i explicita ordalag; i stället får läsaren i förbigående veta att företaget startats, i och med attributet *från den nystartade firman Fjällräven* i exempel 4.

- (4) Tio år efter att Åke som liten grabb snickrat ihop sin första ryggsäck, närmare bestämt i maj 1960 dimper nummer 4 av Svenska Turistföreningens Tidning ner i medlemmars brevlådor runt om i Sverige. Inklämd bredvid reklamen för Jukons sårsalva för hemorrojder hittar läsaren en minimal annons för en ny typ av ryggsäck från den nystartade firman Fjällräven.

Att företagsstarten inte realiserar som en process i texten gör att företaget framstår som mindre väsentligt i denna berättelse, trots att det i viss mån uppbär aktantrollen objekt. Företagets nedtonade roll kan kopplas till att berättelsens fokus inte är företaget Fjällräven utan dess första ryggsäckar, vilket signaleras redan i rubriken, som lyder: *Fjällrävens historia – De första ryggsäckarna*. Det säger sig självt att firman måste grundas för att det ska gå att tala om dess första ryggsäckar, men grundandet i sig utgör inte någon

central händelse i denna berättelse, åtminstone inte på en explicit nivå. Det explicita projekt som står i centrum är knutet till ryggsäckarna.

Ryggsäcksartikeln präglas av tvetydighet också när det kommer till syftet med grundandet av Fjällräven. De meningar som återges i exempel 5 ger en viss vägledning:

- (5) När han sedan gjorde sin militärtjänst i 15 månader i den nyinrättade och ytterst krävande Fallskärmjägarskolan i Karlsborg blev Åke ännu mer övertygad om att det fanns en marknad för funktionell och stryktålig friluftsutrustning. Inte ens hos rikets främsta elitförband höll utrustningen måttet, ansåg han.

Av exempel 5 framgår att Åke vill råda bot på en brist, mer specifikt bristen på funktionell och stryktålig friluftsutrustning. Samtidigt antyds ett ekonomiskt incitament i och med ordet *marknad*. Möjligen kan ett syfte kopplat till rationalitet urskiljas – att starta ett tillverkningsföretag kan inom ramen för ett marknadsekonomiskt samhälle vara ett rationellt sätt att råda bot på bristen på en viss typ av varor. I Ryggsäcksartikeln återfinns inte de moraliska undertoner som präglar Börjanartikelns framställning. Snarare rör det sig här om ett syfte som *inte* är en legitimering. Helt klart är dock inte detta, för något av syftet 'att göra friluftslivet tillgängligt' kan ändå anas i verbet *underlättade* i exempel 3. Som synes knyts dock syftet 'att underlätta tillvaron i vildmarken' i första hand till de produkter som firman ska tillverka, inte direkt till firmans verksamhet eller grundande.

Genomgående står utrustningen i centrum i denna text. Exempelvis finns här en relativt utförlig beskrivning av den ryggsäck som Åke uppfann (se exempel 6).

- (6) På hennes trampsymaskin av märket Singer sydde han en säck av kraftigt bomullstyg som han fäste vid träramen med läderremmar. Bärremmarna gjorde han av band i kalvskinn. Ryggsäcken blev bekväm att bära. Den stegformade bärramen fördelade belastningen bättre över ryggen och ökade ventilationen mellan rygg och ryggsäck. Dessutom kunde han bära tyngre.

Ett annat exempel är att Fallskärmjägarskolan, som omnämns i exempel 5, i hög grad fyller funktionen att legitimera företagets utrustning – om inte ens *rikets främsta elitförband* har duglig utrustning är det uppenbart att det finns ett behov av ett nytt företag som tillverkar sådan.

I Ryggsäcksartikeln står de konkreta ryggsäckarna i centrum. I linje med detta domineras bilden helt av ryggsäckarna (se figur 2). I denna berättelse har det moraliska och abstrakta fått träda tillbaka till förmån för det rationella, och den utrustning som Åke vill tillverka beskrivs i mer konkreta ordalag, som *funktionell* och *stryktålig*.

Figur 2. Rygsäcksartikelns bild (från Fjällrävens webbplats).

Åke bedriver entreprenörskap

I Galatalet är det figuren Åke, realiserad som *jag*, som startar bolaget Fjällräven. Bruket av det aktiva verbet *starta* realiserar här företagsgrundandet som en handling: *då starta ja ett bolag samtidigt som ja kalla fjällräven*.¹ Denna skillnad gentemot Börjanartikeln, där det inte finns någon agent, bör ses i ljuset av att Åke i högre grad står i centrum i Galatalet, som dessutom framförs av Åke Nordin och därmed berättas ur hans perspektiv. Att framställa företagsgrundandet som en aktiv handling är naturligt i ett tal där temat är 'det framgångsrika entreprenörskapet'. I denna berättelse framstår företagandet och entreprenörskapet i sig utan tvekan som objekt, eftersom detta är vad talet handlar om. Däremot är syftet med bolaget mer svår fångat i Galatalet. Att syftet skulle vara att tjäna pengar nämns inte i talet, lika lite som det nämns att syftet skulle vara att förse allmänheten med funktionell friluftsutrustning eller kvalitetstid i naturen.

Även om det inte sägs explicit vad som var syftet med att starta företaget, framställs det som något kopplat till Åkes person, eller mer specifikt till hans intressen och karaktär. I exempel 7 berättar Åke om hur han redan som pojke var intresserad av både friluftsliv och utrustning.

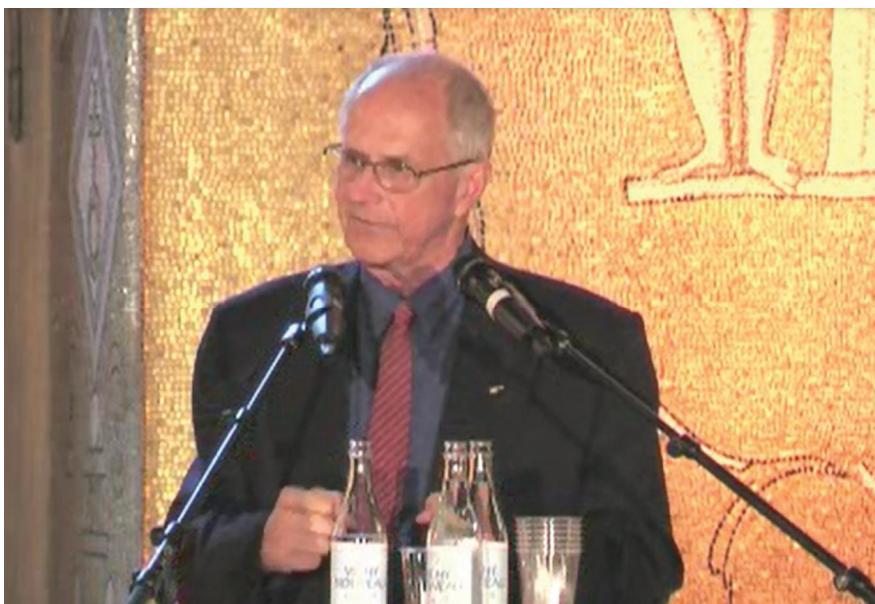
- (7) sen hade ja ett intresse ja tyckte nämligen då va väldigt roligt å gå i fjälls eller te vara ute titta på fåglar titta på spår över huvud taget vara ute (.) å då hade ja en kamrat som va väldigt intresserad av fiske men ja va mer lite intresserad av då här mä utrustning å grejer (.) å han han å jag skulle gå ut ti fjälls

¹ I transkriberingen av Galatalet har två principer varit vägledande: att det dialektala uttalet ska återges och att texten ska vara lättläst. Detta har lett till att befintliga stavningskonventioner har följts i *viss mån*. I citaten som följer står punkter inom parentes för 'paus' och fetstil för betoningar.

Dessutom betonas viljan som drivkraft (i exempel 8).

- (8) nästa steg då va att ja så småningom kom på nånting som hette fallskärmsjägarskola [---] va man fick lära sej där då va att slita **riktigt jävligt ont** å bära **tungt** så **in i Norden** (.) alltså då va trettifem förti kilo (.) å då bar alla å då va små killar å då va stora killar å egentligen varä ju (.) då va ju **viljan** som drev (.) å då lärde ja mej inte bara då hära (.) de att man ska ha bra grejer utan då ä **viljan viljan viljan**

Framhävandet av viljan görs inte bara med hjälp av ord utan också med betoningar och gester. I exempel 8 upprepas ordet *viljan* tre gånger och det betonas varje gång. Dessutom uttalas ordet med knutna nävar (se figur 3), och för var gång det upprepas skakar Åke nävarna.

Figur 3. Åke Nordin håller tal på Entreprenörsgalan 2005.²

I Galatalet används Fallskärmsjägarskolan främst för att konstruera Åke som en extraordinär person. Här blir det ännu tydligare än i Ryggsäcksartikeln hur ansträngande det var att gå på Fallskärmsjägarskolan och vilken viljestyrka som krävdes för att slutföra utbildningen. Åke framstår därmed som en mycket uthållig person, vilket bidrar till att hans auktoritet stärks och att han i än högre grad träder fram som en beundransvärd entreprenör.

Ytterligare ett särdrag för Galatalet är att de aktioner som Åke ägnar sig åt evalueras; till exempel får åhörarna veta att Åke tyckte att det var *skojigt å sy och roligt å gå i fjälls*. De blir också upplysta om att det var *jäkligt svårt*

² Bild från en inspelning som gjorts av Flowpix i samarbete med Founders Alliance.

att komma in på Fallskärmjägarskolan. Detta kan relateras till att Galatalet framförs muntligt av talaren Åke Nordin, som är biografiskt förenad med figuren Åke. Därmed är Galatalet inte bara en presentation av Fjällräven och dess grundare utan också en individuell självpresentation. I och med att Åke Nordin berättar om sina egna erfarenheter är det föga förvånande att han ger uttryck för sin inställning och därigenom uttrycker känslor knutna till de upplevelser som han berättar om. I denna berättelse förekommer inte den friluftssintresserade allmänheten – Åke är den som dominerar scenen, i både bokstavlig och bildlig bemärkelse. Åke karaktäriseras inte bara *i berättelsen* utan också *genom berättandet*; det sätt som han berättar på säger något om vem han är som person. Hans utpräglad dialektala uttal aktualiserar exempelvis betydelser som 'Norrland' och 'folklighet'.

Även i Galatalet evalueras friluftsutrustningen, men här ligger betoningen på att Fjällräven var först med en rad produkter, vilket framgår av exempel 9.

- (9) för sedan då börja ja ju (.) då gjorde ja ju tält då va ju då första lättviktstältet i syntetisk väg i hela världen (.) alla tält ä i syntetisk väv nu dom gå efter samma principer vi ja kallar det termoväv (.) likadant då ä massor mä saker som ja va först mä (.) å ä man först då ä man först (.) å då går då lättare

I exempel 9 framställs Fjällrävens produkter som förebilder för andra tillverkare, något som går väl ihop med en entreprenöriell diskurs.

Fjällrävens identitet i tre situationer

I den här artikeln har jag undersökt hur företaget Fjällrävens identitet konstrueras i tre varumärkesberättelser som delvis består av samma stoff. Analysens fokus har varit hur hjältens projekt realiseras, och syftet har varit att utröna vilka identiteter som därmed konstrueras för hjälten. Detta syfte ska ses mot bakgrund av att det antas råda en metonymisk relation mellan hjälten och företaget. Avslutningsvis vill jag nu sammanfatta analysresultaten och diskutera dem i ljuset av de skilda kontexter som berättelserna utgör en del av.

Börjanartikeln berättelse utspelas i en värld där det tas för givet att inte bara varor utan även upplevelser, känslor och drömmar kan konsumeras (jfr Salzer-Mörling 2008). Därmed aktualiseras en postmodern diskurs som vilar på fundamentet att konsumtion antas göra människan lycklig, en inställning som ibland går under benämningen *konsumism* (se t.ex. Wikipedia). I denna värld driver hjälten ett närmast altruistiskt projekt med målet att ge människor kvalitetstid i naturen. En följd av detta blir att hjälten framstår som välgörare. I den inramande introduktionstext som Börjanartikeln är

framställs Fjällräven således som ett företag som erbjuder något mer än bara produkter.

I Ryggsäcksartikeln framgår det att Åke har som mål att grunda ett företag och sälja friluftsutrustning. Dock sägs inget explicit om att hans mål skulle vara att tjäna pengar; de produkter som Åke drömmer om att tillverka omtalas inte som lukrativa. (Ett företag som i sin marknadskommunikation fokuserade på sina egna ekonomiska intressen i stället för på konsumenternas behov skulle förmodligen inte bli långlivat.) Produkterna omtalas heller inte i termer av kvalitetstid utan som 'funktionell utrustning som underlättar friluftsliv'. Den läsare som sökt sig ända fram till denna text får dessutom ta del av en längre text med mer detaljerad information, både om produkterna och om Åkes och Fjällrävens historia. I Ryggsäcksartikeln har det moraliska och existentiella fått ge vika för det rationella och konkreta. Åke framställs som en ansvarsfull affärsman och Fjällräven som ett företag som säljer ryggsäckar.

I Galatalets diskursiva värld står entreprenörskapet i centrum, och Åke träder här fram som en fullfjädrad entreprenör. Entreprenörskapet realiseras som både lustfyllt och utmanande – för Åke själv. Vem som kan ha nytta av de produkter som entreprenören Åke uppfinner och tillverkar är inte någon huvudfråga i texten. Därmed hamnar Åke i fokus i ännu större utsträckning i denna berättelse, något som dessutom förstärks av att han står i centrum som pristagare på Entreprenörsgalan, där talet framförs. Galatalet realiserar interpersonella betydelser i högre grad än de båda skriftliga berättelserna. En anledning till detta är att talet hålls av Åke inför en närvarande publik; berättelsens hjälte är inte enbart en figur i berättelsen utan också berättare. Sammantaget innebär detta att en än mer personlig och personfokuserad identitet konstrueras för företaget Fjällräven i Galatalet, något som är förenligt med den entreprenöriella diskursen.

Diskurser och identiteter realiseras således inte bara genom innehållet i berättelserna utan också i och genom remedieringen. De ideationella betydelserna blir mer framträdande i de båda skriftliga berättelserna, medan de interpersonella betydelserna står i fokus i Galatalet i och med att berättaren här är en individ som framträder inför en närvarande publik. Talaren Åkes betoningar, gester etc. bidrar till att skapa betydelser – inte minst används de som resurser för evalueringar – och de bidrar också till konstruktionen av Åkes, och därmed Fjällrävens, identitet. När det är Åke som berättar Fjällrävens historia framstår företaget som än mer mänskligt och än mindre som en ansiktslös organisation, och det torde därmed bli lättare för både konsumenter och anställda på företaget att identifiera sig med varumärket och att skapa en relation till det.

Litteratur

- Bolter, J.D. & Grusin, R. 1999. *Remediation. Understanding New Media*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Frandsen, Finn 2009. *Storytelling. Medie- og kommunikationsleksikon*. I: S. Kolstrup, G. Agger, P. Jauert & K. Schrøder. Fredriksberg: Samfunnslitteratur. S. 503–504.
- Gee, James Paul 1996. *Social linguistics and literacies. Ideology in discourses*. London: Falmer Press.
- Gee, James Paul, Hull, Glynda & Lankshear, Colin 1996. *The new work order. Behind the language of the new capitalism*. Boulder, Colo: Westview Press.
- Greimas, Algirdas 1966. *Sémantique structurale. Recherche de méthode*. Paris: Larousse.
- Gripsrud, Jostein 2011. *Mediekultur, mediesamhälle*. Göteborg: Daidalos.
- Kress, Gunther & van Leeuwen, Theo 2001. *Multimodal discourse. The modes and media of contemporary communication*. London: Hodder Education.
- van Leeuwen, Theo 2005. *Introducing social semiotics*. New York: Routledge.
- van Leeuwen, Theo 2008. *Discourse and practise. New tools for critical discourse analysis*. Oxford: Oxford University Press.
- Maagaard, Cindie & Norlyk, Birgitte 2010. Om helgefiguren i corporate communication. I: Birgitte Norlyk (red.). *Corporate communication – et tværfagligt perspektiv*. Köpenhamn: Hans Reitzels Forlag. S. 43–59.
- Salzer-Mörling, Miriam 2008. Drömmar till salu i den varumärkta världen. I: Marie Cronqvist (red.), *Hållbara världen. Åtta essäer om tingens ordning och idéers bärkraft*. Stiftelsen Riksbankens Jubileumsfonds årsbok 2008. Göteborg & Stockholm: Makadam.
- Wikipedia. <http://sv.wikipedia.org>. [Tillgänglig 29 september 2013.]

Älskade Mamma!

En dam och en styrman som brevskrivare på 1800-talet

Paula Rossi

Inledning

När folk på 1800-talet gav sig ut på långtidsresor, var brevskrivning ett värdefullt och praktiskt sätt att hålla kontakt med hemlandet. Genom att skriva brev kunde skrivkunniga resenärer berätta om sina resmål och erfarenheter för släktingar och vänner. Brevskrivningen hjälpte även till med att lindra den längtan man kände efter sina nära och kära. I denna artikel studerar jag 1800-talsbrev skrivna av två resenärer vid tjugo års ålder. Den ena resenären är en ung adelsdam, som var på nöjesresa i Europa och Afrika, och den andra en ung sjöman, som i sin tur skrev de undersökta breven under sin skoltid i södra Finland och på sina arbetsresor i Europa. I bådas fall är det fråga om privata brev till brevskrivarens mamma.

Persson (2005:9) konstaterar i sin doktorsavhandling att privatbreven inte har studerats mycket ur språkvetenskaplig synvinkel. De har dock bland annat undersökts för att belysa skriftspråkets normering, för att leta efter talspråksdrag eller för att undersöka brevskrivares individuella skrivkunnighet. De undersökningar som gjorts har för det mesta använt högreståndssamhällets brev som källmaterial, vilket även är fallet med Perssons undersökning om en 1800-talsfamiljs brevväxling. Persson poängterar att 1800-talet är en givande undersökningsperiod, eftersom fler personer under detta sekel blev skrivkunniga och skriftspråkets norm kodifierades. (Persson 2005:9–11, 17; se även Edlund 2007:25–28) Inom anglistiken har historiska brev studerats bl.a. ur lingvistikens synvinkel av Fitzmaurice (2002) och Nevalainen & Raumolin-Brunberg (2003).

Brev kan användas i flera olika syften och även i tvärvetenskapligt perspektiv. Under de senaste åren har brev som material och genre även intresserat historiker och etnologer. Historieforskningen har blivit mer inriktad på människor, vardagens historia och mikrohistoria, vilket medfört att brev, bibliografier och dagböcker uppskattas som källmaterial. (Lahtinen et al. 2011:11–12) På samma sätt har litteraturvetare visat ökat intresse för brevutgåvor och brev som biografisk källa (se Forselius 2005, Helgeson &

Nordenstam 2003). 1800-talets icke-privilegierade personers skrivande studeras ur flera synvinklar och även med fokus på historisk sociolingvistik i volymen *White Field, Black Seeds. Nordic Literacy Practices in the Long Nineteenth Century* (Kuismin & Driscoll 2013).

Syfte

I denna artikel beskriver jag språket och innehållet i brev som är skrivna på 1800-talet av en ung dam ur de högre samhällsskikten och en ung sjöman. I båda fallen är adressaten brevskrivarens mamma. Det är således fråga om en mamma–dotterrelation och en mamma–sonrelation, dvs. om asymmetriska relationer. Det första syftet med denna undersökning är att redogöra för på vilket sätt mamman, adressaten, synliggörs i breven.

Dessa brev är intressanta studieobjekt för språkforskning dels på grund av dessa brevskrivares olika sociala bakgrund, dels därför att adelsdamen hade sitt hem i Sverige och sjömannen i Finland. Det andra syftet med artikeln är därför att studera om språket vittnar om brevskrivarnas bakgrund och att redogöra för några språkliga och stilistiska drag som utmärker deras brevspråk.

Det tredje syftet är att kortfattat diskutera innehållet i breven. Hittar man samma temaområden i dessa tjugooåringars privata brev trots brevskrivarnas olika härkomst?

Material och metod

Materialet består av sammanlagt 24 brev. Den ena brevskrivaren är Palla (Palæmona) Treschow, som föddes i Sverige år 1878. Hon tillbringade sin barndom på Tidö slott och på Målhammar i Västmanland. Hon studerade även en tid i en internatskola i Schweiz. Släkten Treschow är mycket skandinavisk. Den har grenar både i Danmark, Norge och Sverige. Palla Treschows pappa dog när hon var tre år gammal. Hennes svenska mamma Sophie Gripenstedt (1849–1907) var dotter till statsrådet friherre Johan August Gripenstedt och Eva Sofie Anckarswärd, som hörde till den högre aristokratin i Sverige. (Treschow 1964:21–22, 26–28, 32, 36)

De undersökta breven är skrivna under en flera månaders nöjesresa till olika delar av Europa och norra Afrika. Palla Treschow åkte tillsammans med sin faster Tante Palla (Palæmona Treschow) och hennes tjänarinna. Resan började i oktober 1898 och hemkomsten skedde i maj 1899. Sammanlagt rör det sig om 17 långa brev:

- Lyngbæk 22.10.1898
- Amsterdam 25.10 och 29.10.1898

- Amalfi 27.1.1899
- Sorrento 1.2.1899
- Taormina 15.2.1899
- Palermo 21.2 och 26.2.1899
- Biskra 12.3 och 14.3.1899
- Alger 26.3.1899
- Paris 7.4.1899
- London april 1899, 13.4.1899, april 1899 och 5.5.1899
- Aarhus 16.5.1899

Sällskapet reste från Danmark via Nederländerna till Italien och ända till Algeriet. Från Afrika åkte de till Marseille och Paris, till London och tillbaka till Danmark och Sverige.

Den andra brevskrivaren heter Alfred Ekholm, och han föddes i Torneå år 1839. Alfred Ekholms pappa var gränstjänsteman och hans farfar hade varit stadens första borgmästare (Korhonen 2005:199). När Alfred Ekholm var 14 år gammal, gick han till sjöss. Han fungerade som kajutvakt, kock och jungman på flera olika fartyg från Haparanda och Torneå. Efter några år till sjöss fick han studieplats i den svenskspråkiga navigationsskolan i Vasa som på grund av stadens stora brand tillfälligt hade flyttats till Kristinestad. Han blev styrman år 1860. Senare blev han sjökapten och rektor för Navigations-skolan i Uleåborg. (Snellman 1974:176; se även Rossi 2012)

De undersökta breven, sju stycken, är från den tid då Alfred Ekholm studerade i Kristinestad och när han arbetade som styrman:

- Kristinestad 23.11.1859 och 1860
- Liverpool 25.4.1861
- Triest 21.7, 22.7 och 9.9.1861
- Newport 11.10.1862

Alfred Ekholm skrev dessa brev till sin mamma Clara Wilhelmina Ekholm, född Ekman (1814–1881).

Metodologiskt är det fråga om en kvalitativ närläsning av breven. För att uppnå det första syftet har jag i breven markerat alla de ställen där adressaten nämns och undersökt vilka ord och fraser brevskrivarna använder om sin mamma. Därtill har jag kartlagt alla andra ställen där brevskrivarna riktar sig till adressaten. För analysen av tilltalsskicket har jag stött mig på Perssons (2005, 2008) undersökningar om familjebrevskrivning. För att kunna svara på det andra syftet har jag speciellt fäst uppmärksamhet på ordvalet och de drag som ständigt förekommer i deras brev. Det tredje syftet innebär att jag vid en noggrann genomläsning av breven har kartlagt de teman som de unga brevskrivarna behandlar i breven.

Närhet till adressaten

I detta kapitel behandlar jag först brevinledningarna och -avslutningarna. Efter genomgången av hälsningsfraserna redogör jag för tilltalsskicket i breven och användningen av frågesatser i syfte att synliggöra adressaten.

Mamman i brevinledningarna och -avslutningarna

Både Palla Treschow och Alfred Ekholm nämner sin mamma i brevinledningarna och skriver ordet *mamma* med stor bokstav. Palla Treschow använder olika fraser på ett varierande sätt, vilket framgår av exempel 1:

- (1) Älskade Mamma!/Käraste Mamma!/Kära, älskade Mamma!/Min älskade Mamma!/Min käraste Mamma!/Min egen Mamma!/Min kära, älskade Mamma!/Darling, Mamma! (PT)

Hälsningsfrasen kan omfatta flera bestämmningar före själva tilltalsordet *mamma*. En sådan användning av utbyggda fraser var även typiskt för kvinnorna i Perssons (2008:122) undersökning. En gång, när Palla Treschow befinner sig i London (april 1899), inleder hon sitt brev med det engelska ordet *darling* kombinerat med det svenska ordet *mamma*. Två gånger (29.10.1898 och 1.2.1899) inleder hon brevet utan någon hälsningsfras alls, vilket strider mot den brevteoretiska modellen. I dessa fall nämner hon dock mamman i första meningen.

Alfred Ekholm använder inte lika expressiva tilltalsord som Palla Treschow. Han nöjer sig med att alltid använda bestämmningen *goda*. Även användningen av utropstecknet varierar, vilket framgår av följande exempel:

- (2) Goda söta Mamma/Goda Mamma !!!/Goda Mamma! (AE)

Brevavslutningarna är konventionella. Palla Treschow använder med endast ett par undantag olika genitivkonstruktioner, där ordet *mamma* ingår som genitivattribut:

- (3) Lef väl, Mammans flicka Palla/En varm omfamning från Mammans Palla/Alltid Mammans lilla Palla (PT)

Till skillnad från Palla Treschow utnyttjar Alfred Ekholm en genitivkonstruktion, där han i stället för ordet *mamma* använder pronomenet *eder* (se vidare exempel 7). Han nämner oftast inte uttryckligen mamman i avslutningarna utan använder välgångsönskningar och framställer en önskan om att mamman inte glömmer bort sin son:

- (4) Farväl må väl, hälsa vänner och bekanta, och var obekymrad om eder Alfred/Adjö må väl och var ej ledsen det önskar Alfrid/Farväl må väl glöm ej Alfred (AE)

Alfred Ekholm kallar sig själv Alfred eller Alfrid. Palla Treschow använder alltid smekformen Palla, aldrig dopnamnet Palæmona.

Bruket av tilltalsorden i breven

Bruket av tilltal är inte likadant hos de undersökta brevskrivarna (i detta avsnitt har jag uteslutit inledningarna och avslutningarna). Palla Treschow använder ordet *mamma* sparsamt. Kännetecknande för henne är att hon tilltalar mamman och använder tilltalsordet, när hon visste att mamman hade sorger och saknade sin dotter. Palla Treschow tröstar sin mamma och markerar närheten genom att tilltala henne, vilket framgår av följande exempel:

- (5) Mamma skall aldrig tänka på att försöka skrifva glada bref, jag vet ju ändå att Mamma efter detta ej kan annat än vara bekymrad. Jag är tacksam för allt förtroende Mamma vill ge mig, kanske ändå mer därför att jag är så långt borta. (PT 15.2.1899)

Hos Alfred Ekholm däremot är tilltalet synligt och mamman nämns ofta. Det är nästan fråga om en dialog, vilket framgår av följande exempel:

- (6) När mamma får detta bref så skall mamma hålla ett litet kaffe kalas och bjuda Anna Degerman till oss, ty då har jag min kurs genomgått, förstår mamma jag är då styrman och [...] (AE 1860)

I bådas brev är tilltalsordet vanligen endast släktskapsbeteckningen, det substantiviska huvudordet *mamma*. Alfred Ekholm skriver ordet både med liten och stor bokstav, Palla Treschow alltid med stor bokstav. Enligt Persson (2005:141) hade barnen inte många tilltalsmöjligheter i tilltal till föräldrar. I högreståndsfamiljerna användes orden *mamma* och *pappa*, medan formerna *mor* och *far* hörde till tilltalsbruket hos allmogen. Användningen av *du* var inte möjlig. I Finland kunde barnen använda ordet *Ni* när de titulerade sina föräldrar i början av 1900-talet (Tandefelt 2013:97), men i Sverige användes *Ni* endast symmetriskt mellan obekanta personer och asymmetriskt av den med högre status till den med lägre status (SAG vol. 2 1999:267). Alfred Ekholm använder det framförställda attributet *edra* (exempel 7) och även pronomenet *hon* (exempel 8), som varit ett gångbart tilltalsord under äldre tider, men som inte längre var allmänt brukligt i Sverige på 1800-talet (Persson 2005:141).

- (7) Tack för edra skickningar dem har jag ordentligt bekommit [...] (AE 1860)
- (8) Hvarföre förbrår mamma mig att jag ej skrifver dett gör mig ondt att hon sådant [...] (AE 23.11.1859)

Som väntat använder brevskrivarna inte pronomenet *du*.

Gemensamt för tilltalen i Palla Treschows och Alfred Ekholms brev är att de vanligen är satsintegrerade, dvs. grammatiskt nödvändiga (se Persson 2005:144). När dessa två brevskrivare vill framhäva innehållet och speciellt fästa adressatens uppmärksamhet vid det sagda, använder de det icke satsintegrerade tilltalet, vilket är fallet i två följande exempel:

(9) Snälla mamma skicka till mig Smaragdruden [...] (AE 1860)

(10) Snälla Mamma skrif dit till hôtél [...] (PT 25.10.1898)

Tilltalsordet *mamma* förekommer även i frågesatser, som dock är mycket ovanliga i bådas brev. Att antalet frågor är litet kan ha en praktisk förklaring. Det är möjligt att posttransportens långsamma och osäkra gång orsakade att det kändes onödigt att ställa frågor. I exemplet nedan är det närmast fråga om en retorisk fråga:

(11) Hur soffer Mamma? Det är så viktigt! (PT 21.2.1899)

Exempel på kännetecknande drag

I detta kapitel redogör jag för några språkliga och stilistiska drag som kännetecknar Palla Treschows och Alfred Ekholms brev. Kan man på basis av dessa säga någonting om deras bakgrund?

Palla Treschow

Palla Treschow berikar sitt brevspråk med ord och fraser från andra språk. Denna kodväxling visar att hon har en åtminstone någorlunda språklig kompetens i flera språk. Hon växlar över till danska, franska och engelska. En förklaring till användningen av danska är att hennes faster bodde i Danmark och troligen använde danska i sitt tal. I exempel 12 där Palla Treschow berättar för sin mamma att fastern är trött på henne använder hon en dansk fras. Det är möjligt att danska ord och fraser innehåller implicita budskap som brevens adressat, mamman, kan läsa och tolka (se Börestam & Huss 2001:76):

(12) Tante är allt ”ked af mig” ibland. (PT 15.2.1899)

Kodväxlingar förekommer när Palla Treschow citerar någon (exempel 13). Hon använder även namn på orter och evenemang på det språk som används i det aktuella landet (exempel 14 och 15). Genom att kodväxla kan hon förmedla lite av de främmande platsernas stämning och atmosfär till sin mamma. Palla Treschow växlar emellertid till franska och engelska under hela resan, dvs. även då hon inte befinner sig i ett franskspråkigt respektive engelskspråkigt land. Ibland kan kodväxlingen bero på att det kan ha varit svårt för henne att uttrycka samma sak på svenska. Man kan förmoda att

kodväxlingar för det mesta är medvetna, åtminstone i sådana fall där hon markerar dessa med citattecken.

- (13) Han sade att jag var la ”santé personnifiée”. (PT 21.2.1899)
- (14) Nu lämna vi Biskra i morgon bittida 7.25 ”la reine du désert” som det kallas. (PT 14.3.1899)
- (15) Jag glömde att i förra brevet tala om ”la bataille des fleurs” som är det roligaste jag upplevt här. (PT 26.3.1899)
- (16) [...] grönskande ängar fulla af primeroses [...] (PT 13.4.1899)

Typiskt för Palla Treschow är även användningen av utrop, som brukar räknas till sändarcentrerade uttryck (Liljestrand 2006:90). Med hjälp av dessa signalerar och framhäver hon sina åsikter, attityder och känslor. Hon använder dessa utrop på ett varierande sätt. Det kan vara fråga om hela satser, fraser och enstaka ord. I exempel 19 använder hon ett utrop med inledande *o*, som associeras med kvinnlig brevstil (Persson 2008:135).

- (17) Hvad Gud skapat mycket skönt! (PT 15.2.1899)
- (18) Hurrah! (PT 16.5.1899)
- (19) O, hvad man blir trött i Paris o yr i hufvudet af alla mode utställningar. (PT 7.4.1899)

Alfred Ekholm

Alfred Ekholm kodväxlar inte i sina brev, men hans brev innehåller några typiska drag för svenskan i Finland. Han använder partikeln *nu* med icke temporal betydelse, vilket anses höra till språkbruket i Finland och inte i Sverige (Saari 2005:277).

- (20) om mamma nu vill vara god och skriva till mig [...] (AE 23.11.1859)

Även användningen av verbet *täckas* i betydelsen ’inte skämmas, våga’ visar hans finländska ursprung (se af Hällström & Reuter 2008:173):

- (21) och jag skall täckas visa mig ännu för Torneåborna att hela deras spådom icke slog in [...] (AE 21.7.1861)

För många 1800-talsmänniskor utgjorde psalmboken den viktigaste litterära kontakten (Nerkko-Runtti 2007:19; se även Laitinen & Nordlund 2013). Det kan därför förmodas att även Alfred Ekholm fått stilistiska impulser från psalmlyriken. Kännetecknande för Alfred Ekholms brev är att de är mycket bildrika. Han använder ofta liknelser, speciellt i känslomässiga kontexter. Liknelser och jämförelser hör även till psalmlyriken (Nerkko-Runtti 2007:180). I följande exempel återges de liknelser som Alfred Ekholm

använt när han beskrivit sin kärlek till en flicka. Rosor och liljor förekommer även i bildspråket i psalmverser (Nerkko-Runtti 2007:182).

- (22) hennes kropp var som en ros och lilja/hennes gång var liflig som vinden/hennes röst var ljuflig som en harpas toner (AE 9.9.1861)

En annan stilfigur som Alfred Ekholm ofta använder är pleonasm, som hör till uppreparande stilfigurer. I pleonasm är det fråga om ordpar vilkas delar säger ungefär samma sak (Hellspong & Ledin 2006:95).

- (23) min Kapten är en utmärkt bra och hygglig man (AE 25.4.1861)

Pleonasmer anses vara vanliga i talade texter (Hellspong & Ledin 2006:95). Även i psalmlyriken förekommer det exempel på denna stilfigur (se t.ex. Nerkko-Runtti 2007:82, 88). Andra tecken på talspråkligheter i Alfred Ekholsms brev är användningen och upprepningen av ordet *ja*. I följande exempel kan läsaren lätt föreställa sig hur brevskrivaren konstaterat högt det han skrivit:

- (24) När skolan är slut så är kärleken snart glömd, men i alla fall så ja ja ja – (AE 21.7.1861)

Innehållet i breven

I sina brev skildrar Palla Treschow mycket noga de ställen, orter och sevärdheter hon och hennes faster har besökt och händelser som inträffat under resan.

- (25) Vi ha i dag gjort en utfärd till en oas Sidi-Okka, i hvars moské helgonet af samma namn är begravet o som är en riktig vallfärdsort för trogna muhamedaner. Där lågo också många i andäktig bön, allt som oftast kyssande golfvet. Från moskens minareter hade vi utsikt öfver det oändliga sandhafvet som är en så gränslös kontrast mot de hundratusen palmer, hvaraf oasen består [...] Vi voro på ett arabiskt café i går för att se deras [danserskornas] omtalade danser, men vi funno det ej det minsta roligt. De göra de underligaste rörelser med kroppen, allt annat äro estetiskt. (PT 14.3.1899)

Hon skriver även mycket öppenlydligt om andra nationaliteter, om sin inställning till deras särarter och om andra språk:

- (26) Detta kacklande på holländska öfverallt låter [...] lustigt, men då de tala långsamt förstår jag det nästan lika bra som tyska. Holländarna äro så gemytliga o vänliga. (PT 25.10.1898)
- (27) Soldaterna äro de enda individer af folket som verkligen ha kläder på kroppen. Jag skulle önska att alla Neapels invånare kunde bli tvättade ordentligt en enda gång [...] (PT 27.1.1899)

Till skillnad från Palla Treschow skriver Alfred Ekholm inte om de ställen och hamnar han besöker. Hans mamma får endast i ett brev veta om hans resrutt. Han är av den åsikten att hans mamma inte förstår eller inte känner intresse för hans liv på fartyget:

- (28) jag för min del har just inga nyheter som kan vara af något intresse för mamma, annat än att jag går härifrån till Alexandria i Egypten och jag är väl der Jultiden, och i Julhelgen far jag till Jerusalem för att se den Heliga grafven, jag kommer vist att dröja i Egypten omkring tvenne månader och derifrån kommer jag åter till England [...] (AE 11.10.1862)

Alfred Ekholm skriver om sig själv, om sina studier, någonting smått om sina vänner och sitt forna liv i hemstaden Torneå. Brevet innehåller delar där han funderar på sitt liv och de möjligheter som han fått:

- (29) [...] men i alla fall så förargar det mig, att jag ej fick studera, eller att min far ej kunde gifva mig en uppfostran; sådan som många andra nu förtiden äro i stånd att njuta; ty i min skalle skulle ha kunna inproppas kunskaper så mycket så att jag med tiden tror att jag blifvit en stor man [...] (AE 21.7.1861)

Gemensamt för båda brevskrivarna är att de berättar om sina och andras hälsoproblem, penning- och kärleksbekymmer. De bland annat avslöjar en olycklig kärlek som de upplevt:

- (30) Jag kan aldrig älska honom och Gud vet om jag kan älska någon annan heller. (PT 12.3.1899)
- (31) och jag gifter mig aldrig, ty den plats som hon haft, och beklagligtvis ännu har kommer ingen att få uti mitt jerta [...] (AE 9.9.1861)

Slutord

I materialet är Palla Treschow representerad med 17 brev och Alfred Ekholm med 7 brev. Trots den tämligen stora skillnaden mellan antalet brev kan man se några skillnader och likheter mellan dessa två brevskrivare. Den unga adelsdamen Palla Treschow är en invand skicklig skribent. Av hennes brev och handstil framgår att det är lätt för henne att skriva. Hon kan brevkonsten, har säkert fått övning i brevskrivandet och känner till ordens stavning och skrivregler. Franska och engelska lånord är belagda i hennes brev, vilket vittnar om hennes ursprung. Det kan tilläggas att hon även har en förkärlek för förkortningar (*och > o*, *förmiddagen > f.middagen/f.m.*). Den unge sjömannen Alfred Ekholm däremot har svårigheter med stavningskonventioner: han stavar inte orden konsekvent (*det – dett*, *mycket – myckett*) eller har en uttalspåverkad stavning. Därtill har han problem med interpunktion. I det första bevarade brevet använder han sparsamt punkter och inledande versaler, vilket gör att texten får en mycket talspråklig prägel.

Talspråkligheten kommer även fram i hans sätt att använda stilistiska verkkningsmedel. Ett typiskt drag hos Alfred Ekholm är även den rikliga användningen av ordet *mamma* i texten. I breven finns exempel på typiskt finländska drag, dock förekommer det inga finska ord. Trots brister innehåller breven konventionella hälsningsfraser och är daterade enligt kutym. På basis av de undersökta breven kan det konstateras att båda brevskrivarna hade ett bra förhållande till sin mamma. Både Palla Treschow och Alfred Ekholm väntade ivrigt på sin mammas brev, visade sitt intresse för mammans välmående och berättade om sina innersta tankar för mamman.

Litteratur

- Börestam, Ulla & Huss, Leena 2001. *Språkliga möten. Tvåspråkighet och kontaktlingvistik*. Lund: Studentlitteratur.
- Edlund, Ann-Catrine 2007. *Ett rum för dagen. En studie av två kvinnors dagboksskrivande i norrländsk jordbruksmiljö*. (Skrifter från forskningsprogrammet Kulturgräns norr. 53.) Umeå: Umeå universitet.
- Fitzmaurice, Susan 2002. *The Familiar Letter in Early Modern English*. Amsterdam: John Benjamins.
- Forselius, Tilda Maria 2005. "Ett brev betyder så mycket" – några samtida perspektiv på historiska brev. <<http://www.ep.liu.se/ecp/015/021/ecp015021.pdf>>. [Tillgänglig 8 september 2013.]
- Helgeson, Paulina & Nordenstam, Anna (red.) 2003. *Brevkonst*. Stockholm: Brutus Östlings Bokförlag Symposion.
- Hellspong, Lennart & Ledin, Per 2006. *Vägar genom texten. Handbok i brukstextanalys*. Lund: Studentlitteratur.
- af Hällström-Reijonen, Charlotta & Reuter, Mikael 2008. *Finlandssvensk ordbok*. 4:e uppl. Helsingfors: Schildts.
- Korhonen, Markus H. 2005. Kappale Oulun unohtunutta kansainvälistä historiaa – merikapteeni Alfred Ekholm ja hänen yhteytensä. I: R. Satokangas (red.), *Oulun vuosisadat 1605–2005*. Oulu: Pohjois-Suomen Historiallinen yhdistys & Oulun yliopiston historian laitoks. S. 199–213.
- Kuismin, Anna & Driscoll, M. J. (eds.) 2013. *White Field, Black Seeds. Nordic Literacy Practices in the Long Nineteenth Century*. (Studia Fennica Litteraria 7.) Helsingfors: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Lahtinen, Anu, Leskelä-Kärki, Maarit, Vainio-Korhonen, Kirsi & Vehkalahti, Kaisa 2011. Kirjeiden uusi tuleminen. I: M. Leskelä-Kärki, A. Lahtinen & K. Vainio-Korhonen (red.), *Kirjeet ja historian tutkimus*. Helsingfors: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. S. 9–27.
- Laitinen, Lea & Nordlund, Taru 2013. Language from Below? Indexing Identities in the Writings of Common People in 19th-Century Finland. I: A. Kuismin & M. J. Driscoll (eds.), *White Field, Black Seeds. Nordic Literacy Practices in the Long Nineteenth Century*. (Studia Fennica Litteraria 7.) Helsingfors: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. S. 169–189.
- Liljestrand, Birger 2006. *Språk i text. Handbok i stilistik*. Lund: Studentlitteratur.
- Nerkko-Runtti, Arja 2007. *Lågorna är många. Studier i språket i den svenska psalmen 1819–1986*. (Acta Universitatis Ouluensis. B 82.) Oulu: Oulun yliopisto.

- Nevalainen, Terttu & Raumolin-Brunberg, Helena 2003. *Historical Sociolinguistics: Language Change in Tudor and Stuart England*. Essex: Pearson Education.
- Persson, Kristina 2005. *Svensk brevkultur på 1800-talet. Språklig och kommunikationsetnografisk analys av en familjebrevväxling*. (Skrifter utgivna av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet. 68.) Uppsala: Uppsala universitet.
- Persson, Kristina 2008. "Äfven i dag några rader!". *Familjebrevskrivning på 1800-talet*. (Ord och stil. Språkvårdssamfundets skrifter. 39.) Uppsala: Hallgren & Fallgren.
- Rossi, Paula 2012. Oulun merikoulusta maailmalle. I: M. Enbuske, M. Mäntylä, M. Salo & R. Satokangas (red.), *Historian selkosilla. Jouko Vahtolan juhlakirja*. (Studia historica septentrionalia. 65.) Rovaniemi: Pohjois-Suomen historiallinen yhdistys. S. 429–439.
- Saari, Mirja 2005. Men det är Oululaista att ej förstå sig på prester. Några drag i folkskollärarinnan Sofia Berghs brev. I: P. Rossi (red.), *Från översättning till etik. En festskrift till Irma Sorvali på hennes 60-årsdag den 15 oktober 2005*. (Acta Universitatis Ouluensis. B 64.) Oulu: Oulun yliopisto. S. 271–281.
- SAG = *Svenska Akademiens grammatik*. Vol. 2 1999. Stockholm: Svenska Akademien.
- Snellman, P. W. 1974. *Oulun laivoja ja laivureita vuosina 1816–1875*. Oulu: Kaleva.
- Tandefelt, Marika 2013. *Prima vara! Språk- och stilhistoriska studier i finlandssvenska och svenska varuhusannonser under 1900-talet*. (Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland. 779.) Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
- Treschow, F. M. 1964. *Erindringer*. Oslo: Dreyers forlag.

”Det var svårt att välja eftersom jag har två språk”

Svenska bland flerspråkiga ungdomar i Europa

Marie Rydenvald

Inledning

I takt med den ökande globaliseringen blir det allt vanligare att barn och ungdomar växer upp i flera länder och talar flera språk. Deras L1 sammanfaller inte med nödvändighet vare sig med deras undervisningsspråk eller med samhällets majoritetsspråk, vilket påverkar deras flerspråkighet och språkanvändning. Vilken roll L1 intar och tillmäts i barnens och ungdomarnas liv beror till stor del på hur de själva uppfattar språket, men rollen formas också av de sociala domäner och nätverk de befinner sig i samt familjens språkpolicy. Artikeln behandlar en pågående studie om svenskans roll i utlandssvenska ungdomars språkanvändning, i vilken analysmetoden språklig profilering har använts.

Teoretisk och historisk bakgrund

En grupp ungdomar som inte har undersökts i någon större utsträckning inom andraspråksforskningen är Third Culture Kids (TCK), barn till emigranter med tillhörighet i det globaliserade internationella samhället (Pollock & Van Reken 2009). Med termen TCK menas barn och ungdomar som växer upp vare sig i föräldrarnas hemlandskultur eller värdlandskulturen, utan i en tredje kultur som utgörs av det internationella samhällets konglomerat av kulturer. Kännetecknande för TCK är att de växer upp i en mångkulturell och mobil miljö där beredskapen för en kommande flytt alltid är närvarande, vilket leder till en ständigt föränderlig social omgivning (ibid.).

Forskningen om TCK har i huvudsak behandlat ungdomar med några av de stora världsspråken som förstaspråk, samt bedrivits utifrån ett socio-

kulturellt perspektiv. Fokus för forskningen har företrädesvis legat på hur deras internationella livsstil påverkar dem i fråga om t.ex. identitetskonstruktion, dubbla tillhörigheter, skolgång samt återflyttning till hemlandet (Cockburn 2002, Fail et al. 2004, Lee 2010). Trots att forskningen visar att den multikulturella uppväxtmiljön tydligt påverkar dem, och att flerspråkigheten utgör en central roll i deras liv (Rydenvald 2013) har deras språkliga situation beforskats i ringa omfattning.

Det har länge funnits en tradition att bevara svenska språket och kulturen samt värna om svensk utbildning i utlandet (Norrby & Håkansson 2007). För de ungdomar som i utlandet vill fortsätta sin skolgång på svenska eller studera svenska som ett ämne erbjuds i huvudsak fem möjliga utbildningsformer: svenska utlandsskolor, europaskolor, internationella skolor, distansundervisning på högstadie- och gymnasienivå samt modersmålsundervisning antingen i den kompletterande undervisningen i svenska eller på en svensk sektion på en internationell eller lokal skola.

Den första svenska skolan i utlandet öppnade i Paris 1878 (Gy 2013). Idag finns det ungefär 1200 elever på 30 skolor i 18 länder (SUF 2013). Undervisning på gymnasienivå bedrivs på 6 skolor i 5 olika länder. Undervisningsspråket är svenska och gymnasieprogrammet leder till en svensk studentexamen. Europaskolorna grundades 1957 i syfte att erbjuda de EU-anställdas barn en sammanhållen utbildningsform. Idag finns det ungefär 25000 elever på 14 skolor i 7 länder (Eursec 2013). Engelska, franska, spanska och tyska tillsammans med studenternas förstaspråk erbjuds som undervisningsspråk. Svenska finns som undervisningsspråk på vissa av skolorna. Utbildningen leder till en European Baccalaureate (ibid.). Ett på internationella skolor dominerande utbildningsprogram är International Baccalaureate (IB), som introducerades i Geneve 1964, och som idag har ungefär 1,065000 elever på 3493 skolor i 144 länder (IBO 2013). Engelska, franska och spanska är officiella språk, men engelskan tenderar att dominera som undervisningsspråk. Svenska erbjuds som ett valbart språkamne inom IB. Distansundervisning på högstadie- och gymnasienivå ges av Sofia respektive Värmdö distans.

Den kompletterande undervisningen i svenska är den utländska motsvarigheten till modersmålsundervisning. Den följer en av Skolverket utarbetad kursplan och statsbidrag utgår för de elever vilka har minst en förälder som är svensk medborgare, och där svenskan är ett levande språk i hemmet. Undervisningen omfattar 2 timmar/vecka och sker oftast utanför ordinarie skoltid. Den kompletterande undervisningen omfattar idag ungefär 3600 elever och finns på 151 orter i 47 länder (SUF 2013).

Begreppet domän har sedan 1960-talet använts inom sociolingvistik för att beskriva hur språkanvändning skiljer sig åt i olika sociala situationer. Utbildning tillsammans med familj och vänskrets utgör fundamentala domäner i en individs liv (Fishman 1965). Således är de också viktiga språkliga och sociala tillhörigheter för ungdomar och har betydelse för deras

socialisation och språkbruk (Bellander 2010) liksom för flerspråkiga ungdomars identitetskonstruktion (Rampton 1995).

Sedan 1990-talet finns det inom den humanvetenskapliga forskningen en tendens att inte betrakta olika samhälleliga och sociala grupper som homogena avskilda enheter. I stället har samhället kommit att betraktas som sammansatt av individer med unika egenskaper och föränderliga identiteter, vilka tillhör olika men ofta överlappande nätverk. Inom det poststrukturalistiska forskningsfältet ses flerspråkigheten numera som en integrerad och dynamisk process snarare än en balanserad och statisk produkt (Holmen 2006, Garcia 2009).

Inom den sociokulturella och sociolingvistiska forskningen har 'superdiversity' vuxit fram som ett forskningsparadigm för att beskriva den påverkan de senaste decenniernas ökande globalisering och förändrade migrationsmönster haft på den sociala, kulturella och språkliga mångfalden (Blommaert & Rampton 2011). Termen superdiversity myntades ursprungligen av den engelske forskaren Vertovec (2007:1024) för att beskriva hur ett mångkulturellt och flerspråkigt samhälle präglas av "a dynamic interplay of variables", snarare än en kombination av olika enskilda och av varandra oberoende variabler. Globaliseringens och IT-utvecklingens påverkan bär språkliga spår i form av t.ex. ökande flerspråkighet, ändrade kommunikationsformer, multimodala uttrycksformer och komplext sammansatta lingvistiska landskap. Blommaert (2012:12) menar att superdiversity "is driven by three keywords: mobility, complexity and unpredictability".

Syfte och forskningsfrågor

Ungdomarna i föreliggande studie ingår i den grupp som i vardagligt tal ofta kallas utlandssvenskar. Ungdomarna lever i en flerspråkig miljö men har svenska som ett förstaspråk och deltar i någon form av svenskundervisning. Syftet med studien är att undersöka hur homogen eller heterogen gruppen är i sin språkanvändning samt undersöka vilken roll svenskan intar i deras flerspråkighet.

Metod

Till grund för studien ligger en klassisk sociolingvistisk kartläggning av hur, var, när, om vad och med vem informanterna använder sina olika språk, dvs. hur deras språkanvändning och språkval är relaterad till exempelvis ämne, domän och samtalspartner. I studien används sedan metoden språklig profilering som innebär att efter kartläggningen undersöks hur de olika variabelernas inbördes relation realiserar hos den enskilda individen. Således

ges en möjlighet att undersöka tendenser i gruppen som helhet liksom variablernas spridning på individnivå.

Metoden har utvecklats av Fraurud och Boyd (2006:62) för att möta behovet av en metod som "allows us to explore and systematize the variation in our informant group prior to further both statistical and qualitative analysis". Metoden syftar också till att åskådliggöra dels den diversitet och heterogenitet som finns i flerspråkiga grupper, och dels ifrågasätta den polarisering av begreppen infödd talare (NS) och icke-infödd talare (NNS) som ofta används i forskningen (ibid.). Metoden bygger ursprungligen på olika variabler formade utifrån olika kriterier vilka används i definitionen av en infödd talare, t.ex. startålder, språkanvändning, språkfärdighet, språkpreferens, utbildning, sammanhang och identitet (jfr Block 2003).

I likhet med Fraurud och Boyd använder jag metoden för att beskriva diversiteten i en synbarligen homogen grupp. Till skillnad från dem har jag, snarare än att primärt diskutera huruvida informanterna kan definieras som infödda eller icke-infödda talare av svenska, valt att använda metoden för att beskriva komplexiteten och diversiteten i informantgruppens aktuella språkanvändning, liksom deras upplevelse av och attityd till sin flerspråkighet.

Deltagare

Studiens informanter består av 126 ungdomar, 75 kvinnor och 51 män, i åldrarna 15–19 år, från 13 olika orter i totalt 7 länder i centrala och södra Europa. Samtliga bor permanent utomlands med sina familjer, varav 108 bor med båda sina biologiska föräldrar. De är en del av en utlandssvensk kontext samt tillhör i flertalet fall också det internationella samhället. Svenska är ett L1 för informanterna. 51 av dem har föräldrar som båda har svenska som L1. Av dessa föräldrapar är 2 finlandssvenskar. 63 informanter har föräldrar varav den ena har svenska som L1 och den andra har ett annat språk. Av dessa föräldrar är 4 finlandssvenskar. Slutligen har 12 informanter föräldrar som har andra språk än svenska som L1. Dessa informanter har växt upp i Sverige och gått i svensk skola. När de sedan flyttat från Sverige har de fortsatt med svenskan, antingen som undervisningsspråk eller enskilt ämne. De återfinns i 6 av studiens 7 länder och inom samtliga i studien representerade utbildningsformer. Alla informanter går på gymnasiet, antingen på svenska utlandsskolor, europaskolor, internationella skolor eller lokala skolor. De som går i lokala skolor deltar i svensk modersmålsundervisning. Beroende på skolform har informanterna olika undervisningsspråk (se Teoretisk och historisk bakgrund).

Material och genomförande

Materialet till undersökningen har samlats in genom en sociolingvistisk enkät, som innehåller frågor som relaterar till de kriterier som ofta används i definitioner av begreppet infödd talare, t.ex. startålder, språkfärdighet, språkpreferens, språkanvändning, kontext och identitet. Vidare innehåller den frågor om språkanvändning i privata och offentliga domäner som familjen, umgänge med vänner samt skolan. Slutligen inbegriper enkäten frågor om språkanvändning vid virtuell kommunikation, t.ex. sms, mejl och sociala media.

Enkäten består huvudsakligen av frågor med slutna svarsalternativ och tar ungefär 30 minuter att besvara. Den distribuerades i form av papperskopior och fylldes i för hand av informanterna. Antingen åkte jag till skolorna och deltog i genomförandet, eller så skickades enkäten till undervisande lärare vilka administrerade besvarandet. Kvantitativa analyser av materialet har genomförts, vilka här redovisas i form av deskriptiv statistik.

Resultat

Den överväldigande majoriteten av informanterna lever ett flerspråkigt liv. 124 av de 126 informanterna anger att de dagligen använder två eller tre språk. De resterande 2 informanterna svarar däremot genomgående med ett enda språk, vilket i det ena fallet utgörs av svenska hos 1 informant som går i svensk utlandsskola och vars båda föräldrars L1 är svenska. Det andra fallet utgörs av ett lokalt majoritetsspråk hos 1 informant som går i lokal skola och vars båda föräldrars L1 är detsamma som majoritetsspråket.

Gruppens flerspråkighet manifesterar sig också i att trots att enkäten efterfrågar ett enda språk i de flesta frågor om språkanvändning och språkpreferenser, anger majoriteten av informanterna flera språk i sina svar. Bland informanterna svarar 63 % med flera språk vid upprepade tillfällen och 25 % genomgående med flera språk. Slutligen svarar 13 % med ett språk, vilket inte nödvändigtvis utgörs av samma språk.

Vidare utkristalliserar sig domänerna familj, umgänge med vänner samt skola som de viktigaste arenorna för informanternas flerspråkighet. Resultaten rapporteras därför fortsättningsvis i artikeln utifrån dessa domäner.

Språkanvändning i hemmet

Resultaten visar att i hemdomänen används föräldrarnas L1 i stor utsträckning. 85 % av mammorna respektive 80 % av papporna använder sitt L1 när de pratar med informanterna. 75 % av mammorna i studien har svenska som L1, och 94 % av dem pratar svenska med informanterna. 48 %

av papporna har svenska som L1 och av dem pratar 93 % svenska med informanterna. Enligt 37 % av informanterna har syskonen sinsemellan svenska som gemensamt språk. Av dem återfinns 66 % i familjer där båda föräldrarna har svenska som L1, 26 % i familjer där en förälder har svenska som L1 och 8 % i de familjer där ingen förälder har svenska som L1. I informantgruppen som helhet anger slutligen 77 % att de vill prata svenska med sina egna eventuella framtida barn.

En profilering av variablerna *föräldrarnas L1 – språk med mamma – språk med pappa – språk med syskon* visar emellertid på en individuell variation i gruppen. Variablerna språk med mamma, pappa och syskon består dels av det språk informanten uppger sig använda med mamma, pappa och syskon och dels det språk informanten uppger att mamma, pappa och syskon använder med henne/honom.

Av informanterna uppger 21 % att svenska uteslutande är det språk familjemedlemmarna pratar med varandra, och att svenska är båda föräldrarnas L1. 2 % uppger att samtliga familjemedlemmar uteslutande pratar ett annat språk än svenska och det lokala med varandra. Vidare uppger 11 % att syskonen sinsemellan pratar det lokala språket. Slutligen uppger 59 % att flera språk konstant används i den muntliga kommunikationen i familjen. Bortfallet om 8 % (10 informanter) i den aktuella profileringen är fördelat på 6 informanter som inte har syskon och 4 informanter som inte har besvarat alla frågor.

Språkanvändning med vänner

Domänen umgänge med vänner framstår som den mest flerspråkiga domänen. 87 % av informanterna använder minst två språk med sina vänner. Trots att frågorna 'Vilket språk pratar du oftast med dina vänner i skolan?' och 'Vilket språk pratar du oftast med dina vänner på fritiden?' bara efterfrågar ett språk, svarar 45 % av informanterna att de använder två eller flera språk med vänner i skolan och 55 % att de använder flera språk med vänner på fritiden. Dock anger 56 % att de använder det lokala då de deltar i sportaktiviteter på fritiden. Slutligen uppger 87 % att de använder svenska tillsammans med vänner

Vad gäller kommunikation med vänner på Facebook anger 51 % att de oftast använder flera språk. Vad gäller all kommunikation på internet med vänner anger 77 % att de väljer språk anpassat efter personen de kommunicerar med och inte efter ämne eller kommunikationssätt.

Språkanvändning i skolan

Informanternas undervisningsspråk skiljer sig åt beroende på att de deltar i olika utbildningsformer. Oavsett skolform visar resultaten att undervisningsspråket dominerar i domänen, vilket framträder tydligt i skolrelaterade färdigheter som att läsa och skriva, där 75 % av informanterna anger att de skriver bäst och 70 % att de läser bäst på undervisningsspråket. Dock är det inte givet att undervisningsspråket sammanfaller med det språk som informanterna anger vara sitt starkaste, eller att undervisningsspråket är detsamma som de språk informanterna rapporterar som föräldrarnas respektive sitt eget L1.

För en profilering av informanternas språkpreferenser för att läsa och skriva har variablerna *språk bäst att läsa på* – *språk bäst att skriva på* – *starkaste språk* – *undervisningsspråk* använts. Profileringen visar att 52 % av informanterna anger undervisningsspråket för samtliga variabler, varav 23 % använder svenska, och 48 % anger olika språk för variablerna. Bortfallet består av 1 informant som inte har angett språkpreferens för skrivande.

Resultaten visar också att undervisningsspråket tenderar att bli det språk som informanterna använder mest över huvud taget i sina liv. För 79 % av informanterna sammanfaller undervisningsspråket med det språk som de anger att de använder mest. Dock är det inte givet att vare sig undervisningsspråket eller det mest använda språket sammanfaller med vad informanterna anger som sitt starkaste språk. En profilering av variablerna *undervisningsspråk* – *mest använda språk* – *starkaste språk* visar att 26 % av informanterna anger svenska för samtliga variabler, 24 % anger det lokala språket för samtliga variabler och 50 % anger olika språk för variablerna. Profileringen har inget bortfall.

Avslutningsvis användes för en språklig profilering av informanternas attityder till sina språk variablerna *starkaste språk* – *mest använda språk* – *helst använda språk* – *språk informanterna identifierar sig med*. 16 % av informanterna anger svenska för samtliga variabler, 16 % anger det lokala språket för samtliga variabler, och 68 % anger olika språk för variablerna. Profileringen har inget bortfall.

Diskussion

Ungdomarna i studien är en del av den grupp som ofta i vardagligt tal kallas för utlandssvenskar. Det är inte ovanligt att etniska grupper uppfattas som homogena grupper där gruppmedlemmarna i stort betar sig på samma sätt när det kommer till t.ex. kulturella yttringar, traditioner och språk. Föreställningarna om etniska gruppers språkanvändning är inte sällan stereotypa med en bild av en diglossisk situation där gruppens språk uteslutande används i hemmet och i umgänget med andra gruppmedlemmar,

och där samhällets majoritetsspråk används utanför hemmet, t.ex. i arbetet och skolan samt tillsammans med icke-gruppmedlemmar. Studiens resultat visar på en betydligt mer komplex språkanvändning och multipla språkliga tillhörigheter.

Enligt resultaten uppvisar informantgruppen både homogena och heterogena drag, där heterogeniteten kan sägas rymmas inom homogeniteten. Ett homogent drag är att informanterna är flerspråkiga, har svenska som ett L1 och deltar i svensk undervisning. Det heterogena draget återfinns i föräldrarnas varierande språkliga och nationella bakgrund. Sammantaget illustrerar informantgruppen att svenskan bär spår av den påverkan globaliseringen har haft på migrationsmönster och social mångfald. Föreställningar som en nation – ett folk – ett språk kan sägas ha spelat ut sin roll.

Ett annat homogent drag som resultaten åskådliggör är att informanternas flerspråkighet styrs av de språkanvändningsmönster som finns i domänerna familj, umgänge med vänner samt skola. Domänerna kan tillsammans sägas utgöra miljöer där ungdomarna tillbringar största delen av sitt dagliga liv, och de är därigenom viktiga för deras sociala och språkliga utveckling.

I hemdomänen används föräldrarnas L1 i stor utsträckning. I domänen umgänge med vänner uppvisar informanterna den mest dynamiska flerspråkigheten och en övervägande majoritet använder flera språk med sina vänner. I skoldomänen dominerar undervisningsspråket.

En analys av språkanvändningen enkom utifrån domänerna visar på en homogenitet i gruppen, men genom den språkliga profileringen framträder en komplexitet och heterogenitet inom domänerna. Då framgår att i majoriteten av familjerna pratar olika familjemedlemmar olika språk med varandra. Det är bara i 28, dvs. en knapp fjärdedel, av familjerna där samtliga familjemedlemmar använder ett och samma språk som, med undantag för två familjer, är svenska. I dessa 26 familjer har båda föräldrarna svenska som enda L1. Det är således inte givet att föräldrarnas L1 förutsäger familjens hemspråk, även om resultatet antyder att möjligheten ökar i familjer där föräldrarna har samma L1. Resultatet styrks av att två tredjedelar av de syskon som använder svenska som gemensamt språk tillhör familjer där föräldrarna har svenska som L1. Å andra sidan kommer den resterande tredjedelen av de syskon som pratar svenska med varandra från familjer där bara en eller ingen förälder har svenska som L1. Resultatet frammanar bilden av att syskonen använder varandra för att praktisera, och därigenom underhålla, svenskan. I anslutning till resultatet kan också nämnas den vilja det stora flertalet informanter har att prata svenska med sina egna barn.

Vidare visar resultaten att undervisningsspråket inte bara dominerar i skoldomänen och tillhörande färdigheter utan också tenderar att bli ett dominerande språk i informanternas liv i stort som mest använda språk. I

förlängningen har således föräldrarnas skolval inte bara konsekvenser för själva utbildningen utan påverkar också informanternas flerspråkighet.

Även i skoldomänen åskådliggör en språklig profilering en heterogenitet vad gäller informanternas attityder till sina språk. Den visar att för majoriteten av informanterna sammanfaller inte det mest använda språket med det de helst använder, eller det starkaste, eller det språk de identifierar sig med.

Resultaten visar att informantgruppens flerspråkighet och språk-användning i huvudsak är komplex och mångfasetterad samt präglad av en dynamisk samverkan av olika variabler. För den skull råder inte ett oförutsägbart kaos, utan det finns övergripande spår av homogenitet i informantgruppens flerspråkighet och språk-användning.

Trots informantgruppens stora antal komplext sammansatta språkliga profiler samt en diversitet i språk-användningen, visar resultaten att svenskan intar en levande roll i deras liv. Informanterna möter svenskan, låt vara i olika omfattning, inte bara genom föräldrarna utan även genom jämnåriga. Då samtliga informanter deltar i någon form av svenskundervisning möter de också svenskan i en offentlig domän tillsammans med andra vuxna än föräldrarna.

Informanterna använder svenskan, om än i olika utsträckning, i både privata och offentliga domäner. Den absoluta majoriteten av dem använder svenskan tillsammans med föräldrar, syskon, vänner och lärare, vilka är centrala personer i deras uppväxt. För informantgruppen framstår undervisningen i svenska som en viktig faktor för att de dels ska möta svenskan utanför hemmet och dels komma i kontakt med andra svenskspråkiga jämnåriga. Intressant vore att jämföra hur användningen av svenska ser ut för de svenskspråkiga barn och ungdomar som inte deltar i svenskundervisning.

Litteratur

- Bellander, Theres 2010. *Ungdomars dagliga interaktion. En språkvetenskaplig studie av sex gymnasieungdomars bruk av tal, skrift och interaktionsmedier*. Uppsala: Uppsala universitet.
- Block, David 2003. *The Social Turn in Second Language Acquisition*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Blommaert, Jan 2012. Chronicles of complexity. Etnography, superdiversity and linguistic landscapes. *Tilburg Papers in Culture Studies*. Paper29. Tilburg: Tilburg University.
- Blommaert, Jan & Rampton, Ben 2011. Language and Superdiversity. *Diversities* 13:2. S. 1–20.
- Cockburn, Laura 2002. Children and Young People Living in Changing Worlds: The Process of Assessing and Understanding the 'Third Culture Kid'. *School Psychology International* 23. S. 475–485.
- Eursc (Schola Europaea) 2013. <<http://www.eursc.org>> [Tillgänglig 29 augusti

- 2013]
- Fail, Helen, Thompson, Jeff & Walker, Georg 2004. Belonging, identity and Third Culture Kids: Life histories of former international school students. *Journal of Research in International Education*. 3. S. 319–340.
- Fishman, Joshua A. 1965. Who speaks what language to whom and when? I: L. Wei (red.), *The Bilingualism Reader*. New York: Routledge. S. 55–70.
- Fraurud, Kari & Boyd, Sally 2006. The native – non-native speaker distinction and the diversity of linguistic profiles of young people in multilingual urban contexts in Sweden. I: F. Hinskens (red.), *Language Variation – European Perspectives*. Amsterdam: John Benjamins. S. 53–70.
- Garcia, Ofelia 2009. *Bilingual Education in the 21st Century. A Global Perspective*. Chichester: Wiley-Blackwell.
- Gy (gymnasium.se) 2013. <<http://www.gymnasium.se>> [Tillgänglig 29 augusti 2013]
- Holmen, Anne 2006. Finding a Voice in Second Language – a Matter of Language Learning or Intercultural Communication? I: I. Jensen et al. (red.), *Bridges of Understanding: Perspectives on Intercultural Communication*. Oslo: Unipub forlag. S. 197–212.
- IBO (International Baccalaureate Organisation) 2013. <<http://www.ibo.org>> [Tillgänglig 29 augusti 2013]
- Lee, Yih-teen 2010. Home Versus Host – Identifying With Either, Both or Neither?: The Relationship between Dual Cultural Identities and Intercultural Effectiveness. *International Journal of Cross Cultural Management* 10. S. 55–76.
- Norrby, Catrin & Håkansson, Gisela 2007. *Språkinläring och språkanvändning. Svenska som andraspråk i och utanför Sverige*. Lund: Studentlitteratur.
- Pollock, David C. & Van Reken, Ruth E. 2009. *Third Culture Kids. The Experience of Growing Up among Worlds*. London: Nicholas Brealey Publishing.
- Rampton, Ben 1995. *Crossing: Language and Ethnicity Among Adolescents*. Harrow: Longman Group Limited.
- Rydenvald, Marie 2013. Flerspråkiga perspektiv på modersmålsbegreppet. Svenskans roll i flerspråkiga utlandsboende ungdomars liv. *ASLA 24 Språk i undervisning*. Rapport från ASLA:s symposium i Linköping 11-12 maj 2012. Linköping: ASLA. S. 73–82.
- SUF (Svensk utlandsundervisnings förening) 2013. <<http://www.suf.c.se>> [Tillgänglig 29 augusti 2013]
- Vertovec, Steven 2007. Super-diversity and its implications. *Ethnic and Racial Studies* 30:6. S. 1024–1054.

Betydelser som ett lappverk av roll-strukturer

Presentation av Matchningsdriven semantisk modell med särskild hänsyn till infinitivkonstruktioner

Rudolf Rydstedt

Matchningsdriven semantisk modell (MSM) är avpassad för formaliserade beskrivningar av den semantiska strukturen hos både yttranden och de konventionaliserade betydelser som ytterst bygger upp dessa. I denna artikel illustreras hur modellen kan användas för att beskriva sammanvävningar av rollstrukturer, speciellt hos infinitivkonstruktioner¹.

MSM bygger på den semantiska modellen bakom Språkdatas ordböcker, t.ex. *Svensk ordbok utgiven av Svenska Akademien* (SO). Denna presenterades ursprungligen i Ralph, Järborg & Allén 1977, men den har senare vidareutvecklats av Järborg (1989, 2001) i samband med arbetet på Semantisk databas, varvid grundmodellen kompletterades av ett ram-semantiskt orienterat maskineri för formaliseringar av ordboksdefinitioner och yttranden. MSM är en vidareutveckling av Järborgs modell i kognitivistisk och allmänt konstruktionsgrammatisk riktning. Se Rydstedt 2012 för en närmare beskrivning av relationen mellan MSM, Semantisk databas och den moderna Fillmore-traditionen som den materialiseras i FrameNet och Constructicon.

Artikeln inleds med en presentation av de delar av MSM:s tekniska apparat som sedan utnyttjas i diskussionen av infinitivexemplen.

Det grundläggande formatet

MSM använder samma grundläggande format för beskrivningen av betydelsen hos yttranden som för formalisering av fritextdefinitioner. En poäng med detta är att gränsen mellan beskrivningen av betydelsen hos ord och mer komplexa uttryck mjukas upp, vilket är väsentligt i en

¹ Se Rydstedt 2012 för en beskrivning av MSM som helhet.

konstruktionsgrammatisk kontext. I figur 1 illustreras formatet med en analys av en enkel mening.

```
Barn äter hamburgare.  
{äta//  
  ·AGENS:: barn//  
  ·FÖRBRUKAT:: hamburgare/mat//  
}
```

Figur 1. Analys av enkel mening.

Analysen bildar en form av dependensgraf. I modellen kallas huvuden för schemastrukturer och döttrar som fyller ut schemastrukturerna för elaborationer. I figur 1 är *äta//* en schemastruktur som modifieras genom att de två elaborationerna fyller ut matchande element i schemastrukturen. Det är denna grundstruktur som motiverar att modellen kallas matchningsdriven. Hur matchningen hanteras beskrivs längre fram. Termerna schemastruktur och elaboration är inspirerade av Langackers (1987) standardmodell för hur delstrukturer integreras i komplexa strukturer. Hans huvudpoäng är att integrationen bygger på matchningar som kräver en mer nyanserad beskrivning än vad som kan ges av enkla modeller för ramsemantik, MSM är ett försök att visa att även formaliserad ramsemantik kan användas för den typ av nyanserade beskrivningar som han efterfrågar.

Elaborationerna beskrivs med hjälp av en rollangivelse och en rollbärare. Rollbärare som betecknar någon eller något med en framträdande roll i den aktuella semantiska strukturen kallas ofta för deltagare. De tre namnen *äta//*, *barn//* och *hamburgare/mat//* refererar till enheter i språkbrukens betydelseförråd. Detta innefattar ordbetydelser men även betydelser hos andra konstruktioner i konstruktionsgrammatisk mening (Hoffman & Trousdale 2013), det förutsätts därmed att även satsdelar o.d. har betydelser av ungefär samma slag som hos ord. Snedstreck och eventuella preciseringar mellan dessa motsvarar preciseringen av betydelsemoment i ordböcker. Dubbelt snedstreck i slutet signalerar att det rör sig om kärnbetydelsen i ett mindre betydelsekluster.

MSM har en öppen rolluppsättning med kapacitet att täcka in varierande grad av abstraktion. I denna artikel används i första hand rollbeteckningar på tämligen abstrakt nivå, vilket illustreras av att *barn//* får den generella rollen AGENS istället för mera specifik, som ÅTAREN. Rollangivelsen är inte till för att beskriva rollen som helhet utan för att beskriva viktiga aspekter på den. Vid behov kan flera alternativ anges för att belysa flera aspekter, rollangivelsen kommer därmed inte att beskriva rollbärarens roll utförligt utan att bestå av en lista med rollfaktorer som är särskilt värda att framhålla.

I figur 2 får den formaliserade verbdefinitionen namnet *äta//* medan de två elaborationerna döps till *ätaren* och *ätet*. Det finns också en inbäddad

strukturanalys. I denna består rollangivelsen av ett *eller//*. Det är således tillåtet att använda t.ex. ordbetydelser som rollangivelser. I detta fall säger analysen att den underordnade schemastrukturen *människa//* elaboreras med att det även kan röra sig om *djur//*.

```

inta föda; om människa eller djur
[äta//] {inta/oralt//
    [ätaren] ·AGENS:: {människa//
        ·eller//:: djur//
    }
    [ätet] ·FÖRBRUKAT:: föda:sb//
}

AGENS = agerande@handla/agentivt//
FÖRBRUKAT = förbrukat@förbruka//

```

Figur 2. Definition av ordbetydelse.

Längst ner i figur 2 står två aliasdefinitioner. Den första säger att AGENS i själva verket står för den delstruktur inne i definitionen av *handla/agentivt//* som har namnet *agerande*. Alias används i första hand för traditionella semantiska roller, men inget hindrar att man skapar t.ex. ett alias ÄTAREN för delstrukturen med namnet *ätaren* i *äta//*. Mera generellt gäller att alla rollfaktorer i en rollangivelse ska svara mot något som tydligt ingår i ett sammanhang. Definitionen av AGENS säger därmed att det att vara AGENS är att fylla den roll som den *agerande* fyller i ordbetydelsen *handla/agentivt//*. Alias är en fråga om ren textersättning. Det påverkar därför inte analysen om det står AGENS eller *agerande@handla/agentivt//*.

```

Barn äter hamburgare.
{(äta// => {inta/oralt//
    [ätaren] ·AGENS:: {människa//
        ·eller//:: djur//
    }
    [ätet] ·FÖRBRUKAT:: föda:sb//
})
·AGENS:: barn// [+ätaren@äta/]
·FÖRBRUKAT:: hamburgare/mat// [+ätet@äta/]
}

```

Figur 3. Elaborering av expanderad schemastruktur.

I figur 3 fördjupas analysen i figur 2 genom att elaborationernas elaboreringsställen anges, d.v.s. genom att ett matchande element pekas ut. I

typfallet är elaboreringsstället en abstraktare variant av elaborationen, men det behöver inte vara ett äkta överbegrepp. Det rör sig om en förening där alla ingående strukturer kan bidra med semantiskt material. Modellen är arvsbaserad, vilket gör rollangivelserna för *barn//* och *hamburgare/mat//* redundanta eftersom den färdiga strukturen ärver AGENS och FÖRBRUKAT från schemastrukturen, de anges ändå här av tydlighetsskäl.

```
Barn äter hamburgare.
{(äta// => {inta/oralt//
    [ätaren] ·agerande@handla/agentivt//:: {människa//
        ·eller//:: djur//
    } [+förbrukaren@förbruka//]
    [ätet] ·förbrukat@förbruka//:: föda:sb//
  })
  ·AGENS:: barn// [+ätaren@äta/]
  ·FÖRBRUKAT:: hamburgare/mat// [+ätet@äta/]
}
```

Figur 4. Elaboration av rollangivelse.

Analysen i figur 3 redovisar en tämligen konventionell trädstruktur. I figur 4 drivs analysen vidare genom att *ätaren@äta//* får en explicit angivelse av att den elaborerar *förbrukaren@förbruka//* med hjälp av *[+förbrukaren@förbruka//]*. Detta illustrerar att rollerna inte bara är analytiska etiketter utan fullvärdiga semantiska strukturer som vävs samman med analysen som helhet genom matchningar. Sammanvävningen leder till att en lödig matchning mot *ätet* inte bara ska matcha *föda:sb//* utan mera precist ett *föda:sb//* som fyller rollen att förbrukas av *barn//*.

```
Radion höll till Borås.
{hålla/bestå//
  ·OMTALAT:: radio// [+intakt@hålla/bestå//] [+förflyttat@till//]
  ·till//:: Borås//
}
[till//] {förflytta//
  [förflyttat] ·PÅVERKAT:: något//
  [målet] ·RIKTNING:: slutpunkt//
  ...
} [rollbärare:målet]
```

Figur 5. En radio som håller och en radio som förflyttas.

Exemplet i figur 5 implicerar en förflyttning trots att verbet *hålla/bestå//* inte på något sätt förutsätter en sådan, men det gör *till//*. Motsvarande gäller *Joe*

squeezed the rubber ball inside the jar och andra exempel som Goldberg (1995:52) ger på sin *Caused-Motion*-konstruktion. Goldberg talar om "mismatches of roles", men i en MSM-analys är det mer naturligt att tolka formuleringarna som sammanvävningar av flera berättelser, i det aktuella fallet av en om en radio som håller och en om en radio som förflyttas. Rent tekniskt läggs grunden för sammanvävningen genom att *till//* definieras med *förflytta//* som yttersta schemastruktur medan den deltagare som korresponderar mot rektionen markeras som den delstruktur som rollbäraren ska matcha när *till//* används i en rollangivelse. Sedan är det bara att koppla radion till både *intakt@hålla/bestå//* och *förflyttat@till//*. Detta illustrerar att MSM:s rollsystem parat med möjligheten att skapa andra grafer än träd ökar möjligheten att beskriva komplexa konstruktioner i linje med Fauconnier och Turners (2003) blandningsmodell.

Några exempel på integration av infinitiver

Integrationen av infinita verb och verbfraser i en finit sats hör till grammatikens kärnområden. Det är därför viktigt att en modell som MSM på ett naturligt sätt låter sig användas för att beskriva sådana fenomen. Som underlag har jag valt att använda tre exempel med distinkt olika relation mellan det finita verbets subjekt och rollstrukturen hos infinitiven:

- (1) Pelle kommer att klippa gräset. (subjektsautonomt)
- (2) Pelle lovade att klippa gräset. (subjektsorienterat, det finita verbets subjekt fyller en roll i infinitivens berättelse)
- (3) Lisa såg Pelle klippa gräset. (subjektsorienterat, det finita verbets subjekt spelar inte en roll i infinitivens berättelse)

Exempel (1) illustrerar vad SAG (Verb §§ 6f., 30) kallar ett subjektsautonomt verb. Dessa utmärks av att det inte är det finita verbet, i exemplet futuralt *komma*, som avgör vilken semantisk roll som subjektet kommer att fylla. I exemplet är Pelle en typisk AGENS men om det hade rört sig om att Pelle kommer att dö så hade han varit en PATIENT. Hos subjektsorienterade verb är det i stället det finita verbet som bestämmer rollen hos subjektet. Pelle hade varit AGENS som subjekt även om han hade lovat att sommaren kommer nästa vecka. Den intressanta skillnaden mellan exemplen med *lovade* och *såg* är att Pelle är delaktig i infinitivens verbhandling i fallet med *lovade* medan Lisa inte är det i fallet med *såg*.

Integration av infinitiv och subjektsautonomt verb

Futuralt *komma* anger att det finns ett sammanhang i en förutsägbar framtid där en deltagare (framträdande rollbärare) gör något eller råkar ut för något, i metarollstermer att deltagaren är den agerande eller den utsatta. Detta fångas såväl i SDB:s fritextdefinition som i formalisering i figur 6.

```
kunna förutses (senare) ägna sig åt verksamheten eller råka i tillståndet;  
som framgår av sammanhanget.  
[komma:vb/futuralt//] {verb:ok//  
    [huvuddeltagaren] ·DELTAGARE:: person// eller entitet//  
    ·EGENSKAP:: futurum// [+tempus@verb:ok]  
}
```

Figur 6. Definition av *komma:vb/futuralt//*.

Schemastrukturen hos *komma:vb/futuralt//* är *verb:ok//*, d.v.s. egenbetydelsen hos ordklassen verb. Denna är konstruerad så att ordklassens kärnbetydelse förutsätter en situation med (minst) en deltagare liksom att ett antal allmänna verbegenskaper, som aspekt, tempus och modus, kan preciseras (Rydstedt 2012:217). Definitionen av *komma:vb/futuralt//* har DELTAGARE som rollangivelse för *huvuddeltagaren*, en roll som är definierad så att den bara förutsätter att rollbäraren deltar i ett sammanhang. Till detta kommer att *tempus@verb:ok//* elaboreras med egenskapen *futurum//*.

```
Pelle kommer att klippa gräsmattan.  
{(komma:vb/futuralt// => {[2] verb:ok//  
    [huvuddeltagaren] ·DELTAGARE:: person// eller entitet//  
    ·EGENSKAP:: futurum// [+tempus@verb:ok]  
})  
[1] ·DELTAGARE:: Pelle// [+huvuddeltagaren]  
·PROCESS:: {klippa//  
    ·AGENS:: Pelle// [=®1]  
    ·PATIENT:: gräsmatta//  
} [+2]  
}
```

Figur 7. Integration av hjälpverb och infinitiv.

Integrationen i figur 7 börjar med att *Pelle//* elaborerar *huvuddeltagaren* hos *komma:vb/futuralt//*. Men det sägs också att de två *Pelle//* är identiska (med hjälp av en referens till ett numeriskt index). Därmed framgår det att *Pelle//* är både DELTAGARE (hos hjälp verbet) och det mer specifika AGENS (hos

huvud verbet), vilket är oproblematiskt med tanke på att en AGENS är en typ av DELTAGARE. Enligt SAG (§§ 6f., 30) ger inte subjektsautonoma verb sitt subjekt någon roll, men inom ramen för MSM är det naturligare att uppfatta det som att hjälp verbet ger en roll som skapar en allmän begränsning för vilka mera preciserade roller som kan vara aktuella för den kompletterande elaborering som huvud verbet ger. Detta stämmer med intuitionen att redan *Pelle kommer* ... signalerar att Pelle är en typ av deltagare, bara inte exakt vilken.

Analysen i figur 7 bryter mot det vanliga mönstret att elaborationer fyller ut en elaboration i schemastrukturen. I stället elaboreras hela hjälp verbet av huvud verbet, vilket är ett annat sätt att säga att regioner hos huvud verbet fyller i matchande regioner hos hjälp verbet. Preciseringsen av hjälp verbets DELTAGARE till huvud verbets AGENS är ett exempel på detta. Slutresultatet blir att huvud verbet preciserar vilken sorts verbhandling det rör sig om medan hjälp verbet bidrar med tempusinformationen. Det kan förefalla intuitivt fel att låta huvud verbet fylla ut hjälp verbet och inte tvärtom. Min motivering är att det ansluter närmare till en grammatisk analys där huvud verbet uppfattas som ett objekt till hjälp verbet (jfr SAG, Verbfraser: objekt § 3).

Subjektorienterat verb där subjekt deltar i infinitivens verbhandling

Lova i betydelsen 'ge ett löfte', *lova/löfte//*, påminner starkt om *komma:vb/futuralt//* genom att det i båda fallen rör sig om att gå i god för ett förlopp eller tillstånd. För *lova/löfte//* är det viktigt att *lova* har ett betydelsekluster med många betydelsenysanseringar. Definitionen i figur 8 fångar bara den betydelse där löftesgivaren ska utföra en handling avsiktligt, och därmed inte ens uttryck som *Jag lovar att jag sover när du kommer hem* då *sova* är ett icke-agentivt verb. Det är därför ett exempel på ett löfte om att utföra en agentiv handling som ligger till grund för analysen i figur 9.

```
ge löfte om; visst (önskvärt) handlande
[lova/löfte/] {ge/
  [löftesgivaren] ·AGENS:: person//
  ·GYNNAD:: person//
  [löftet] ·GÅVA:: {handla/agentivt//
    ·AGENS:: [=®löftesgivaren]
    ·EGENSKAP:: futurum//
  }
}
```

Figur 8. Definition av *lova/löfte//*.

Definitionen av *lova/löfte//* i figur 8 garanterar att den som ger löftet är AGENS både som löftesgivare och som fullföljare av löftet. Men ur MSM:s synvinkel har de ändå olika roller med tanke på att det inte alls är samma sak att vara *löftesgivaren@lova/löfte//* som att vara *klipparen@klippa//*. Däremot har de rollfaktorn AGENS gemensamt. I själva verket illustrerar analysen i figur 9 en sammanvävning av två distinkt olika berättelser med helt olika rollstrukturer där definitionen av *lova/löfte//* framtvingar att den ena har egenskapen att utspela sig i framtiden jämfört med den andra.

```
Pelle lovade att klippa gräsmattan.
{ (lova/löfte// => { ge//
    [löftesgivaren] · AGENS:: person//
    · GYNNAD:: person//
    [löftet] · GÅVA:: { handla/agentivt//
        · AGENS:: [=®löftesgivaren]
        · EGENSKAP:: futurum//
    }
})
[1] · GIVARE:: Pelle// [+löftesgivaren]
· GÅVA:: { klippa//
    · AGENS:: Pelle// [=®1]
    · PATIENT:: gräsmatta//
} [+löftet@lova/löfte//]
}
```

Figur 9. Att lova att göra något.

Subjektsoorienterat verb där subjektet inte deltar i infinitivens verbhandling

Den som ser något är i en viss typ av interaktion med det sedda, men den är inte av samma art som vid direkt manipulation. Den seende är därför inte en regelrätt deltagare i den verbhandling som uttrycks av infinitiven. I figur 10 definieras därför *se//* med att en varelse uppfattar något med synsinnet. I definitionen preciseras detta något till att vara en *entitet//*.

```

uppfatta med synen
[se//] {uppfatta//
      [seende] ·UPPFATTARE:: varelse//
      [sett] ·UPPFATTAT:: entitet//
      ·med/instrument//:: synsinne//
}

```

Figur 10. Definition av *se//*.

Frågan är då vad denna *entitet//* är när det sedda anges med hjälp av ett uttryck med en infinitiv. Enligt analysen i figur 11 ser Lisa Pelle, som befinner sig i en viss kontext, men man kan i princip även tänka sig att hon ser en process uppfattad som en avgränsad helhet, d.v.s. en *entitet//*, där Pelle ingår som en deltagare. Min tolkning är att konstruktionen i sig är ett medel att framhäva infinitivens tankesubjekt som det ”utsatta” för seendet, vilket motiverar analysen. Jämför med *Lisa ser att Pelle klipper gräsmattan*. Där framhävs snarare att det är processen som helhet som är det sedda.

```

Lisa ser Pelle klippa gräsmattan.
{se//
  ·UPPFATTARE:: Lisa//
  [1] ·UPPFATTAT:: {Pelle//
    ·KONTEXT:: {klippa//
      ·AGENS:: Pelle// [=®1]
      ·PATIENT:: gräsmatta//
    }
  }
}

```

Figur 11. Att se men inte delta.

Summering

MSM är ett försök att skapa en semantisk modell som förenar den kognitiva grammatikens förkärlek för nyanserade beskrivningar av detaljfenomen med den formella grammatikens strävan efter att ordna information på ett stringent, kompakt och sammanhängande sätt. Det är något som MSM delar med många andra varianter av konstruktionsgrammatik. Det speciella med MSM är att modellen är lexikaliskt grundad i den mycket konkreta bemärkelsen att betydelserna hos språkliga enheter beskrivs med vad som i grund och botten är formaliserade ordboksdefinitioner. Med en sådan utgångspunkt faller det sig naturligt att beskriva varje betydelse för sig, men

med ett gemensamt format, som man gör när man definierar ord i en ordbok. I MSM får det som följd att även t.ex. prepositioner får en beskrivning av de deltagare som förutsätts av den situation som betydelsen ger en mer eller mindre schematisk bild av. Det är detta som gör det möjligt att låta mer komplexa strukturer växa fram med hjälp av en matchningsprocess där överlappande rollstrukturer vävs samman och där mer schematiska element fylls ut av mer preciserade. Det är min förhoppning att exemplen visar att en sådan infallsvinkel kan vara fruktbar.

Litteratur

- Fauconnier, Giles & Turner, Mark 2003. *The way we think. Conceptual blending and the mind's hidden complexities*. Basic Books: New York.
- Goldberg, Adele 1995. *Constructions. A Construction Grammar Approach to Argument Structure*. The University of Chicago Press: Chicago and London.
- Hoffman, Thomas & Trousdale, Graeme 2013. *The Oxford Handbook of Construction Grammar*. Oxford University Press: Oxford.
- Järborg, Jerker 1989. Betydelseanalys och betydelsebeskrivning i lexikalisk databas. Inst. för Svenska språket, Göteborgs universitet: Göteborg.
- Järborg, Jerker 2001. Roller i Semantisk databas. (GU-ISS-01-3.) Inst. för Svenska språket, Göteborgs universitet: Göteborg.
- Langacker, Ronald W. 1987. *Foundations of Cognitive Grammar*. Vol. 1: *Theoretical Prerequisites*. Stanford University Press: Stanford.
- Ralph, Bo, Järborg, Jerker & Allén, Sture 1977. Svensk ordbok och Lexikalisk databas. Förstudierapport. Inst. för språkvetenskaplig databehandling, Göteborgs universitet: Göteborg.
- Rydstedt, Rudolf 2012. *En matchningsdriven semantisk modell. Mellan ordboken och den interna grammatiken*. (Göteborgsstudier i nordisk språkvetenskap 19.) Inst. för svenska språket, Göteborgs universitet: Göteborg.
- SAG = Teleman, Ulf, Hellberg, Staffan & Andersson, Erik 1999. *Svenska Akademiens grammatik*. Norstedts: Stockholm.
- SO = *Svensk ordbok utgiven av Svenska Akademien*. 2009. Utarb. vid Språkdata, Göteborgs universitet. Norstedts: Stockholm.

Förstaspråkstalarens roll i vägledningssamtal med andraspråkstalare

Förhandling och förenkling som stöd för delad förståelse

Karin Sheikhi

Bakgrund

Under 1970-talets första år beskrev Ferguson (1971, 1975) en förenklad variant av samtalsspråk som förstaspråkstalare påstods använda i samtal med andraspråkstalare, så kallat *foreigner talk* (Ferguson 1971:43). *Foreigner talk* omfattar förenklingar av såväl språklig form som av interaktionella praktiker. Det handlar om exempelvis lägre talhastighet, reducerad morfologi liksom upprepningar och kontrollfrågor. Fergusons artiklar blev startskottet för en mängd studier av hur och i vilken mån förstaspråkstalaren anpassar sitt sätt att samtala tillsammans med en andraspråkstalare (se t.ex. Ferguson 1971, 1975, Wagner-Gough & Hatch 1975, Hatch, Shapira & Gough 1978, Long 1981, 1983, Pica, Doughty & Young 1986, Pica, Young & Doughty 1987, Gass & Varonis 1994, Loschky 1994, Gass 1997, Mackey 1999). Gemensamt för de allra flesta av dessa undersökningar är att de bygger på experimentella eller halvexperimentella data, de innehåller statistiska analyser och i flera av dem jämförs andraspråkssamtalen med samtal mellan enspråkiga. Studierna tecknar en ganska enhetlig bild av förstaspråkstalaren som stöttande och i många fall tycks förstaspråkstalarens insats i samtalet vara nödvändig för andraspråkstalarens deltagande.

Forskningsfältet har mött viss kritik. Wagner (1996) kritiserar studiernas experimentella upplägg och ifrågasätter därmed validiteten hos data. Vidare menar han att man inte bör dra slutsatser om samtal mellan första- och andraspråkstalare i allmänhet utifrån sådana data, eftersom naturligt förekommande samtal är betydligt mer mångskiftande än de som undersökts med fokus på anpassad interaktion.

I mitt avhandlingsarbete har jag undersökt samtal mellan en studie- och yrkesvägledare och sökande med svenska som sitt andraspråk (Sheikhi 2013). Huvudfrågan är hur de samtalande går tillväga för att uppnå delad

förståelse. I två av avhandlingens tre analyser har jag undersökt den gemensamma interaktionen. Men med tanke på dels den stora uppmärksamhet man ägnat förstaspråkstälaren, dels förstaspråkstälarens större ansvar i samtalet (Bremer et al. 1996), fanns skäl att i en analys rikta sökljuset specifikt mot förstaspråkstälarens insats i samtalet. Skulle jag finna samma mängd och typ av *foreigner talk* som i ovan nämnda studier?

Tillvägagångssätt och material

I likhet med tidigare studier bygger undersökningen på en kvantitativ analys där jag räknar vissa samtalsdrag. Den kvantitativa analysen tjänar dock främst som en bakgrund till en djupare, mer omfattande kvalitativ granskning av de undersökta samtalsdragens kontext. Den kvalitativa undersökningen syftar också till att belysa det kvantitativa resultatet.

Material

Huvudmaterialet består av videoinspelade studie- och yrkesväglednings-samtal. I dem deltar en studie- och yrkesvägledare (SYV) med svenska som sitt förstaspråk, kallad Benny, och fyra vuxna sökande med svenska som sitt andraspråk, kallade Ward, Marina, Mohammed och Evin.¹ Varje sökande har mött vägledaren vid fyra tillfällen under en tidsperiod av två år. Tabell 1 visar materialets omfattning.

Tabell 1. Samtalsmaterial. Sökande, samtalens längd i minuter och tidpunkt för inspelningarna.

Sökande	Samtal 1 Nov./dec. 2008	Samtal 2 Maj/juni 2009	Samtal 3 Nov./dec. 2009	Samtal 4 Dec. 2010/jan. 2011	Totalt
Ward (K)	55.36	31.32	42.42	37.26	167 min.
Marina (K)	53.48	31.34	23.44	39.41	149 min.
Mohammed (M)	48.22	48.19	30.06	35.58	163 min.
Evin (K)	38.22	37.26	34.15	30.42	141 min.
					620 min.

Förutom samtalsmaterialet finns kompletterande material i form av bland annat samtalsintervjuer, språkdagböcker och samtalsanteckningar. Det är

¹ Det kan i praktiken vara den sökandes tredje eller fjärde språk, men jag väljer likväl här att benämna svenskan *andraspråk*.

SYV-samtalen som analyseras, medan det kompletterande materialet bidrar till en säkrare analys.

Metod

Genom att kombinera en granskning av samtalsmaterialet med en genomgång av tidigare forskning har åtta samtalshandlingar valts ut för undersökningen. Interaktionella modifieringar har visat sig mer gynnsamma för förståelsen än modifieringar av den språkliga formen (se t.ex. Pica, Doughty & Young 1986), varför jag valt drag som har med interaktionen att göra.

De åtta utvalda dragen redovisas i Tablå 1.

Samtalshandlingens beteckning	Förklaring
Omstöpning	En omformulering av det egna yttrandet
Begränsande fråga	En öppen fråga omformuleras som sluten
Dubbelt satsled	Kärnordet/kärnledet spetsställs och dubbleras genom pronominalisering
Yttrandeinledning	En inledning till andraspråkstalarens kommande yttrande
Yttrandeavslutning	En avslutning av andraspråkstalarens föregående yttrande
Modifierad upprepning	En upprepning av andraspråkstalarens yttrande i förändrad eller utbyggd form
Ordagrann upprepning	En ordagrann omtagning av andraspråkstalarens yttrande
Metakommentarer	Ett yttrande som rör samtalets form mer än dess innehåll

Tablå 1. Undersökta anpassade samtalshandlingar.²

Utifrån tidigare forskning kan man ställa upp en hypotes, nämligen att förstaspråkstalarens anpassade samtalshandlingar står i proportion till andraspråkstalarens språkliga färdighetsnivå. I förhållande till mitt material blir då två antaganden rimliga: För det första kan man förvänta sig att *antalet*

² Jag använder här den vedertagna termen *anpassning* (*conversational adjustment*, Long 1983), men jag har vissa betänkligheter kring beteckningen: beteckningen "anpassning" antyder att andraspråkstalarens roll i samtalet är ständigt underordnad, och att förstaspråkstalaren i sin roll måste anpassa sitt tal till andraspråkstalaren. I denna artikel försöker jag förmedla att dessa så kallade anpassningar inte alltid har sitt ursprung i språkliga asymmetrier. I avhandlingen (Sheikhi 2013) kallar jag de undersökta handlingarna *stöttande kommunikativa handlingar*.

anpassade samtalshandlingar kommer att minska genom samtalsserien allteftersom andraspråkstalarnas språkförmåga utvecklas. För det andra kan man förvänta sig att förstaspråkstalaren gör färre anpassade samtalshandlingar med en avancerad andraspråkstalare än med en mindre avancerad.

Dessa två antaganden prövas genom att samtalshandlingarnas förekomst räknas i de 16 samtalen.

De fyra andraspråkstalarna deltog i sfi-utbildningens C-kurs vid tidpunkten för det första samtalet.³ Deras språkfärdighetsnivå har sedan testats vid tre tillfällen under de två åren. Hos alla fyra utvecklas andraspråkfärdigheten, men i olika takt och på olika sätt. Mycket förenklat kan man säga att Mohammed avancerar snabbast och uppnår den mest avancerade andraspråksnivån, medan Evin och Ward visar minst utveckling av sin andraspråksnivå. Marina placerar sig däremellan.

Förutom den kvantitativa kartläggningen av samtalshandlingarnas fördelning och frekvens, har jag undersökt deras funktioner i samtalskontexten samt i vilken mån de gynnar delad förståelse.

Resultat

Först redovisas de anpassade samtalshandlingarnas fördelning och frekvens. Därefter följer ett längre avsnitt där jag resonerar om deras funktion och potential att bidra till delad förståelse.

Samtalshandlingarnas fördelning och frekvens

Resultatet av den kvantitativa delen av undersökningen redovisas i Tabell 2 (nedan), dels som antal (till vänster), dels som ett jämförelsetal (till höger). De två antagandena ges inget tydligt stöd.

Den övre delen av tabell 2 visar fördelningen av anpassade samtalshandlingar över de fyra samtalstillfällena. Mitt antagande var att de skulle minska i antal, men ett sådant mönster framträder alltså inte. I den nedre delen av tabell 2 syns hur de anpassade handlingarna fördelar sig på Bennys olika samtalspartners. Det förväntade resultatet var alltså att de skulle vara mest frekventa med Evin och Ward och minst frekventa med Mohammed. Inte heller detta antagande ges tydligt stöd.

³ C-nivå inom sfi motsvarar nivå A2/A2+ enligt Common European Framework of Reference (SKOLFS 2012:13).

Tabell 2. Anpassade handlingar per samtalstillfälle och samtalspartner: antal och frekvens

Samtalshandling	Samtalstillfälle								Totalt	
	1	2	3	4	5	6	7	8		
Omstöpning	51	0,26	34	0,22	28	0,21	17	0,12	130	0,21
Begränsande fråga	22	0,11	8	0,05	5	0,04	12	0,08	47	0,08
Dubbelt satsled	15	0,07	12	0,08	7	0,05	2	0,01	36	0,06
Yttrandeinledning	8	0,04	1	0,01	1	0,04	6	0,04	16	0,03
Yttrandeavslutning	11	0,06	9	0,06	4	0,03	3	0,02	27	0,04
Mod. upprepning	38	0,19	11	0,07	13	0,10	20	0,14	82	0,13
Ordagrann uppr.	34	0,17	18	0,12	19	0,15	41	0,28	112	0,18
Metakommentar	99	0,51	48	0,33	65	0,50	53	0,37	265	0,43
Totalt	278	1,42	141	0,95	142	1,08	154	1,07	715	1,15

	Samtalspartner								Totalt	
	Ward	Marina	Mohammed	Evin	Marina	Mohammed	Evin	Ward		
Omstöpning	46	0,28	31	0,21	23	0,14	30	0,21	130	0,21
Begränsande fråga	11	0,07	14	0,09	15	0,09	7	0,05	47	0,08
Dubbelt satsled	18	0,11	8	0,05	8	0,05	2	0,01	36	0,06
Yttrandeinledning	4	0,02	2	0,01	8	0,05	2	0,01	16	0,03
Yttrandeavslutning	8	0,05	5	0,03	11	0,07	3	0,02	27	0,04
Mod. upprepning	22	0,13	33	0,22	14	0,09	13	0,09	82	0,13
Ordagrann uppr.	20	0,12	38	0,26	22	0,13	32	0,23	112	0,18
Metakommentar	69	0,41	66	0,44	62	0,38	68	0,48	265	0,43
Totalt	198	1,19	197	1,32	163	1	157	1,11	715	1,15

Den kvantitativa delen av studien visar sålunda att det inte finns ett enkelt samband mellan andraspråkstalarens förmåga på svenska och förstaspråkstalarens användning av anpassade samtalshandlingar. För att hitta förklaringar till det något oväntade resultatet har samtalshandlingarna granskats ytterligare med avseende på deras samtalskontext och deras funktion i respektive kontext. Dessutom beskrivs i vilken mån de bidrar till delad förståelse mellan de samtalande.

Samtalshandlingarnas funktion och bidrag i samarbetet mot delad förståelse

Hypotesen och antagandena bygger på tanken att förstaspråkstalaren försöker hjälpa sin samtalspartner när han uppfattar att denna saknar tillräckliga kunskaper i svenska eller att samtalet inte flyter. Kan bristen på stöd för hypotesen förklaras av att dessa samtalshandlingar uppträder av

andra orsaker? Eller kan det bero på att förstaspråkstalaren faktiskt inte rycker in med anpassningar varje gång samtalet haltar? Eller är det möjligt att de handlingar som jag benämner anpassade, kanske inte är det?

En närmare granskning av samtalshandlingarnas kontext och funktioner visar att samtliga tre nämnda förklaringsförsök är aktuella. Jag kan också i efterhand konstatera att antagandena jag bygger kvantifieringen på är alltför enkla – de åtta samtalshandlingarna är mycket olika varandra och det är alltför förenklat att anta att de vid varje tillfälle skulle vara en del av förstaspråkstalarens anpassning till sin samtalspartners uppfattade språkliga nivå. Här finns inte utrymme att redogöra för bredden av funktioner hos alla åtta typer av samtalshandlingar, utan nedan följer några samtalsutdrag som illustrerar hur de fungerar i olika kontexter samt hur de kan bidra till delad förståelse.

Utdrag (1) nedan är hämtat från det första SYV-samtalet med Ward. Det kommer från samtalets inledande kartläggandefas där vägledaren Benny förhör sig om Wards nuvarande situation. (Anpassade samtalshandlingar markeras med fetstil. Transkriptionsnyckel återfinns i slutet av artikeln.)

(1) Bidrag till lokal delad förståelse

01 B: **jobbar din man (1.3) [arbetar han**

02 W: [ää nej din man ää han kommer efter (1.1) ää jag ta

03 håll- hållis- (2.1) äm hålli ((bläddrar i ordbok, tittar på Benny)) från

04 migrationsverket ((nickar mot Benny))

05 B: ja

06 W: ja

07 B: **uppehållstillstånd**↑

08 W: ja uppe [aa ja uppehållstillstånd aa uppehålle ((nickar))

09 B: [ja

10 W: ja

11 B: han han bor fortfarande i irak din man↑

12 W: ja

13 B: **han är inte i sverige (1) [du bor själv**

14 W: [nej han kommer ää han kommer ää (1) april i april

15 B: **han kommer i april**

16 W: ja

Ward har just sagt att hon är ensam och Benny frågar efter hennes man (rad 1). Det uppstår en paus efter vägledarens fråga och han formulerar om den. Här är omstöpningen onödig, eftersom Ward svarar direkt efter pausen. Omstöpningar är, efter metakommentarer, den mest frekventa typen av de undersökta samtalshandlingarna, och de bidrar ofta till delad förståelse genom att de ger andraspråkstalaren en ytterligare möjlighet att förstå ett yttrande uttryckt med andra ord.

Ward svarar nekande på vägledarens fråga och säger att maken ”kommer efter”. Hennes yttrande blir tydligt bara om man känner till hennes historia, något som Benny inte gör vid tillfället. Wards man bodde i själva verket med familjen, men hade anslutit till familjen först sedan Wards uppehållstillstånd var ordnat. Ward försöker uttrycka detta skede i förfluten tid, men eftersom hon inte behärskar verbens tempus blir det inte klart för Benny.

Det uppstår en paus när Ward inte kommer på ”uppehållstillstånd”, ett ord som hon kan men inte i ögonblicket minns. Hon söker Bennys blick, bläddrar i en ordbok och Benny föreslår då ”uppehållstillstånd”. Ett sådant formuleringsförslag i form av en yttrandeavslutning är ibland den räddningsplanka en andraspråkstalare behöver för att kunna fullfölja ett yttrande. Å andra sidan finns en risk att förstaspråkstalaren inte har förstått vad samtalspartnern avser uttrycka. Om han föreslår ett ord som inte passar, är det inte säkert att andraspråkstalaren upptäcker det. Yttrandeavslutningar kan alltså stötta andraspråkstalaren genom att man samkonstruerar ett bidrag (Bockgård 2004), som på rad 7 ovan, men kan vid andra tillfällen riskera den delade förståelsen och orsaka dolda missförstånd.

Efter att de samtalande gemensamt har etablerat ”uppehållstillstånd” försäkrar sig vägledaren om att han har förstått situationen rätt (rad 11 och 13). Ward svarar först snabbt jakande, men när Benny upprepar sin fråga och stöper om den protesterar hon och förklarar för vägledaren att han ”kommer i april”. Inte heller denna gång blir det tydligt för Benny att Wards make redan har kommit. Vägledaren upprepar Wards yttrande. Ordagranna upprepningar används främst för att kontrollera fakta, och Wards jakande svar bekräftar för vägledaren att de nu delar förståelse – även om vi som utomstående betraktare ser att de i själva verket har olika förståelse av Wards situation.

Eftersom vägledaren inte hade kännedom om Wards familjeförhållanden hade han ingen anledning att tolka presensformerna som annat än en redogörelse för den aktuella situationen. Trots bådas goda vilja att förstå varandra och trots att de anstränger sig språkligt och interaktionellt uppstår ett missförstånd som Benny inte upptäcker. Samtalsutdrag (1) visar att de anpassade samtalshandlingarna bidrar till att de samtalande kan uppnå delad lokal förståelse om ord och yttranden, men att de inte alltid kan bidra till delad global förståelse, det vill säga förståelse av ett större sammanhang, exempelvis vad som hänt tidigare eller avsikten bakom ett yttrande. Sekvensen visar också starten på ett missförstånd som kommer att kräva oerhört stora ansträngningar från andraspråkstalarens sida för att rätta till, eftersom förstaspråkstalaren inte är medveten om det.

Samtalsutdrag (1) är exempel på en situation där förstaspråkstalaren är medveten om att det finns svårigheter i kommunikationen och det finns gott om anpassade samtalshandlingar. Emellertid förekommer tillfällen i samtalsmaterialet där andraspråkstalaren visar tveksamhet, liksom Ward ovan, men där förstaspråkstalaren väljer att inte komma till undsättning utan

svarare vänta ut sin samtalspartner eller fortsätta samtalet utan att uppmärksamma problemet. Att *inte* gripa in och föreslå ett ord är förstaspråkstalararens vanligaste handlingsätt i mitt material. Samtalsutdrag (2) nedan är exempel på en sådan situation. Marina ställer en fråga om kommande yrkeskurser.

(2) Anpassad samtalshandling saknas

- 01 M: och finns inte ää (1) kurs som ää dagis som barn- ((avbryter sig och tittar på
02 Benny))
03 B: alltså nej
04 M: barnskötare
05 B: barnskötare finns inte
06 M: finns inte

Marina avbryter sig och tittar på Benny när hon sagt "barn", en signal om att hon söker stöd, men här erbjuder förstaspråkstalararen inte någon yttrandeavslutning utan svarar omedelbart på Marinas fråga. Marina kompletterar själv frågan och Benny tar upp Marinas ord när han upprepar sitt svar. Ordet "barnskötare" hade förekommit tidigare i samtalet och gjorde det möjligt för Benny att göra en säker tolkning utan att komplettera.

Här ger förstaspråkstalararen sin samtalspartner möjligheten att själv avsluta ett yttrande. Det ger andraspråkstalararen större självständighet, tillskriver henne större kompetens och, som detta utdrag visar, ger henne tillfälle att själv utveckla det hon vill säga. Benny har sagt i intervjuer att han är lite rädd för att alltför mycket ta över samtalet och i värsta fall "omyndigförklara" den sökande genom att komma till språklig undsättning alltför ofta.

I det här fallet ger frånvaron av interaktionell anpassning bättre förutsättningar för delad förståelse eftersom andraspråkstalararen ges en större handlingsfrihet. En förstaspråkstalarare som är överdrivet tillmötesgående med täta uppbäckningar, ständiga upprepningar och snabba formuleringsförslag, så kallad över-ackommodation (Vasseur et al. 1996:95–96), kan begränsa eller stressa andraspråkstalararen och hindra henne från att uttrycka sina tankar.

Samtalsutdrag (3), nedan, illustrerar det faktum att de undersökta handlingarna långt ifrån alltid förenklar själva informationsöverföringen. I stället stöttar de ofta den relationsorienterade dimensionen av samtalet. Mohammed har frågat om han behöver höga betyg för att ta sig mellan två steg i utbildningen. Benny svarar nekande (rad 1).

(3) Omstöpningar i serie

- 01 B: de räcker må att du blir godkänd
02 M: mhm (.) de räcker me godkänd
03 B: ja **du behöver inte bli bättre**
04 M: mhm mhm

05 B: för **dä ä liksom overkill**

06 M: mhm

07 B: **du har ingenting för dä**

08 M: mhm

09 B: för att **de räcker mä godkänd** för å få läsa (1.1) ää ää gymnasiekursen

Av Mohammeds svar (rad 2) är det tydligt att de omedelbart når delad förståelse om frågan. Trots det formulerar Benny om sitt svar inte mindre än fyra gånger. Medan omstöpningarna i samtalsutdrag (1) ovan (rad 1 och 13) består av alternativa uttryckssätt som ger andraspråkstalaren ökade möjligheter att förstå i en situation där hon visar tveksamhet, finns inget av tvekan här. Dessa omstöpningar är inte nödvändiga för delad förståelse inom den uppgiftsorienterade dimensionen av samtalet. I stället kan de tolkas som ett utslag av ”småpratighet”, alltså yttranden som inte tillför ny information utan snarare är orienterade mot deltagarnas samtalsrelation. Dessa omstöpningar kan sägas gynna andraspråkstalarens deltagande genom att de ger honom tid att tänka och att formulera nästa initiativ i samtalet, vilket Mohammed också gör efter den här sekvensen.

Slutsatser

Den kvantitativa kartläggningen av samtalshandlingarnas fördelning och frekvens visade att det inte finns ett enkelt samband mellan andraspråkstalarens språkförmåga och förstaspråkstalarens interaktionella ansträngningar i form av anpassade samtalshandlingar. Mina antaganden baserades på tidigare forskning baserad på data som tillkommit under experimentella eller halvexperimentella förhållanden. Det är sannolikt att sådana data skiljer sig märkbart från data från naturligt förekommande samtal (Wagner 1996), vilket skulle förklara mina resultat. Skillnaden består bland annat i att man i naturliga samtal alltid har en relation till sin samtalspartner, i synnerhet när man, som i mitt material, möts flera gånger. I en experimentell situation är den sociala dimensionen betydligt mindre viktig. (Se också den omfattande diskussion som fördes i *Modern Language Journal* 1997 och 2007.)

I samband med diskussionen om roller är det viktigt att uppmärksamma förstaspråkstalarens institutionellt givna roll som vägledare och därmed samtalsledare. Många av de så kallade anpassade samtalshandlingarna är sådana som en samtalsledare gör för att kontrollera fakta och sammanfatta. De är därmed inte kopplade till hans roll som förstaspråkstalare.

Att bygga och upprätthålla en samtalsrelation innebär att ta hänsyn till varandra och att, åtminstone försöka, möta varandra som jämlika - även om samtalet per definition är asymmetriskt med avseende på faktakunskaper och färdigheter i kommunikationsspråket. Om förstaspråkstalaren ständigt bistår

andraspråkstalaren i kommunikationen, kommer deras roller som expert och hjälpbehövande att förstärkas och därmed asymmetrierna. En förstärkt asymmetri kan ge sämre förutsättningar för delad förståelse.

Även andra studier har visat att interaktionella anpassningar och förhandling om betydelse inte förekommer vid varje problemtillfälle (Vasseur et al. 1996, Wagner 1996, Svennevig 2009). Deltagarna är i första hand upptagna av samtalets övergripande syfte. Det kräver inte att varje yttrande alltid är begripligt i stunden. Jag tolkar Bennys beteende i samtalet som en strävan att upprätthålla en balans mellan ett "vanligt" sätt att samtala, vilket sänder signaler om jämlikhet, och ett anpassat som gör det möjligt för andraspråkstalarna att delta i samtalet på ett meningsfullt sätt, eller, för nybörjaren, att delta överhuvudtaget.

De undersökta samtalshandlingarna förekommer också i samtalsavsnitt där kommunikationen fungerar problemfritt, som samtalsutdrag (3) exemplifierar. I dessa använder förstaspråkstalaren dem för att uppmuntra, visa medkänsla eller solidaritet. Detta bruk kan bygga eller stärka relationen mellan de samtalande. Att förstaspråkstalaren, å andra sidan, mycket ofta bistår andraspråkstalaren med omstöpningar, upprepningar och liknande, kan störa samtalets flyt. Ett sådant bruk kan också förstärka samtalets givna asymmetrier och påverka samtalsrelationen negativt. De samtalandes orientering mot samtalets relationsdimension kan alltså orsaka att frekvensen anpassade samtalshandlingar ökar såväl som minskar.

Min undersökning av autentiskt samtalsmaterial har sålunda gjort det tydligt att rollerna som första- och andraspråkstalare inte är så dominerande som tidigare (experimentell) forskning ger vid handen, utan att andra diskursiva roller står i förgrunden.

Förutom att pröva de två antagandena har naturligtvis frågan om de undersökta samtalshandlingarnas roll i samarbetet mot delad förståelse varit central. I materialet som helhet finns gott om belägg för att främst upprepningar, omstöpningar, metakommentarer och begränsande frågor ger andraspråkstalaren större möjligheter att förstå förstaspråkstalarens yttranden. Därmed gynnas delad förståelse på lokal nivå. Däremot är de undersökta samtalshandlingarna inte ett effektivt verktyg för att lösa förståelseproblem på en global nivå, exempelvis om de samtalande inte är medvetna om att de inte delar förståelsen av ett större sammanhang.

Transkriptionsnyckel

((ler))	icke-verbala händelser	↑	markant stigande intonation
kurato-	talaren avbryter sig	(1.2)	paus i sekunder
[samtidigt tal/handling börjar	(.)	paus kortare än en sekund

Litteratur

- Bockgård, Gustav 2004. *Syntax som social resurs. En studie av samkonstruktionssekvensers form och funktion i svenska samtal.* (Skrifter utgivna av institutionen för Nordiska språk vid Uppsala universitet. 64.) Uppsala: Uppsala universitet.
- Bremer, Katharina, Celia Roberts, Marie-Thérèse Vasseur, Margaret Simonot & Peter Broeder 1996. *Achieving understanding: Discourse in intercultural encounters.* London: Longman.
- Ferguson, Charles A. 1971. Absence of Copula and the Notion of Simplicity. A Study of Normal Speech, Baby Talk, Foreigner Talk, and Pidgins. In: Hymes, Dell (ed.), *Pidginization and creolization of languages.* Cambridge: Cambridge University Press. S. 141–150.
- Ferguson, Charles A. 1975. Toward a Characterization of English Foreigner Talk. *Anthropological Linguistics* 17. S. 1–14.
- Gass, Susan M. & Evangeline Marlos Varonis 1994. Input, interaction and second language production. *Studies in Second Language Acquisition* 16. S. 283–302.
- Gass, Susan M. 1997. *Input, Interaction, and the Second Language Learner.* Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Hatch, Evelyn, R. Shapira, & Judy Gough 1978. Foreigner talk discourse. *ITL Review of Applied Linguistics* 39–40. S. 39–60.
- Long, Michael H. 1981. Input, interaction and second-language acquisition. In: Winitz, Harris (ed.), *Native Language and Foreign Language Acquisition.* (Annals of the New York Academy of Sciences 379.) New York: The New York Academy of Sciences. S. 259–278.
- Long, Michael H. 1983. Linguistic and Conversational Adjustments to Non-Native Speakers. *Studies in Second Language Acquisition* 5. S. 177–193.
- Loschky, Lester 1994. Comprehensible Input and Second Language Acquisition. What Is the Relationship? *Studies in Second Language Acquisition* 16. S. 303–323.
- Mackey, Alison 1999. Input, Interaction and Second Language Development: An Empirical Study of Question Formation in ESL. *Studies in Second Language Acquisition* 21. S. 557–587.
- Pica, Teresa, Catherine Doughty & Richard Young 1986. Making Input Comprehensible: Do Interactional Modifications Help? *ITL Review of Applied Linguistics* 72. S. 121–145.
- Pica, Teresa, Richard Young & Catherine Doughty 1987. The Impact of Interaction on Comprehension. *TESOL Quarterly* 21. S. 737–758.
- Sheikhi, Karin 2013. *Vägar till förståelse. Andraspråkstalare i samtal med en studie- och yrkesvägledare.* (Göteborgsstudier i Nordisk språkvetenskap. 21.) Göteborg: Göteborgs universitet.
- SKOLFS 2012:13. Förordning om ändring i förordningen (SKOLFS 2009:2) om kursplan för svenskundervisning för invandrare. <<http://www.skolverket.se/skolfs?id=2413>>. [Tillgänglig 20 november 2012.]
- Svennevig, Jan 2009. Förståelse og sosiale relasjoner i håndtering av språkproblemer i andrespråkssamtaler. *Nordand. Nordisk tidskrift för andraspråksforskning* 4. S. 35–64.
- The Modern Language Journal* 1997. Volym 81. S. 285–439.
- The Modern Language Journal* 2007. Volym 91. Focus Issue: Second Language

- Acquisition Reconceptualized? The Impact of Firth and Wagner (1997). S. 733–942.
- Vasseur, Marie-Thérèse, Peter Broeder & Celia Roberts 1996. Managing understanding from a minority perspective. I: Bremer, Katharina et al. S. 65–108.
- Wagner, Johannes 1996. Foreign language acquisition through interaction – A critical review of research on conversational adjustments. *Journal of Pragmatics* 26. S. 215–235.
- Wagner-Gough, Judy & Evelyn Hatch 1975. The Importance of Input Data in Second Language Acquisition Studies. *Language Learning* 25. S. 297–308.

Att byta perspektiv utan att byta position

Något om perspektiva adverb i svenskan

Elzbieta Strzelecka

Inledning

Språket återspeglar en komplex perspektivväxlingsförmåga hos människan; med hjälp av vissa, ibland mycket små språkliga medel, kan talaren mer eller mindre medvetet välja sitt perspektiv. Själva begreppet 'perspektiv' är mycket vitt och används numera oftast i sin bildliga betydelse inte bara inom språkvetenskap, utan i många olika discipliner såsom litteraturvetenskap, konstvetenskap och filosofi (Hellberg & Rossholm 2005). I det följande använder jag ordet *perspektiv* uteslutande i samband med beskrivning av svenskans rumsrelationer. Det får alltså en mycket snäv, något mer ursprunglig rumslig betydelse och står grovt förenklat för 'talares uppfattning av rumsliga förhållanden'. Om man säger att *festen äger rum inne på gården* anlägger man ett annat perspektiv än då man säger att *festen äger rum ute på gården*.

Företeelsen 'perspektiv' tycks vara ett typiskt svårfångat grännsfenomen som är besvärligt att beskriva både inom den traditionella semantiken och inom pragmatiken. I många traditionella beskrivningar av rumsrelationer, där man inte sällan tillämpat en enkel kub- eller rätblocksmo- dell, har man oftast analyserat uttryck med explicit landmärke (dvs. nominal- eller adpositionsfraser) och endast snuddat vid de deiktiska eller lexikala uttrycken. I den hittills mest heltäckande beskrivningen av svenskans rumsrelationer, nämligen den som man finner i Svenska Akademiens grammatik (SAG), har man lyckats klassificera svenskans rumsliga uttryck efter en och samma modell, från de rent deiktiska (som *här* och *hit*) till de rent deskriptiva (som *inomskärs* och *nedströms*). SAG presenterar såväl adverb som prepositioner och pronomen såsom en relation mellan två referenter i olika kontexter – statiska (*befintlighet*) och dynamiska (*riktning*) – samt utifrån olika dimensioner (*orienteringar*). Rörelsens riktning beskrivs utifrån dess mål, riktmärke, väg eller utgångspunkt (se nedan).

Exponenter för rumsrelationer tillhör olika ordklasser och beskrivs därför i SAG på olika ställen och under olika rubriker, men det är relativt lätt att få

grepp om helheten. Rubriker under vilka man finner analyser av rumsliga uttryck är bl.a. *perspektiva pronomen* (2:458–483), *definita adverb* (2:641–654), *perspektiva adverb* (2:675–677), *deskriptiva adverb* (2:679–680) och sist men inte minst *prepositioner* (2:686–709, 716–718). Perspektiva pronomen och adverb placeras som underavdelningar till relationella pronomen respektive relationella adverb.

Bland de termer som SAG introducerat finner man en ny bestämning till pronomen och adverb, nämligen adjektivet *perspektiv* (-t, -a). *Perspektivt adverb* definieras där ”relationellt adverb som anger aktionens befintlighet eller riktning i förhållande till en viss orienteringspunkt, t.ex. *borta*, *bort*, *inne*, *in*” (SAG 1:209). SAG:s beskrivning av de perspektiva adverbena förutsätter en variabel utsiktspunkt: läget för en och samma referent kan beskrivas som *uppe på tredje planet* respektive *nere på tredje planet* beroende på iakttagarens utsiktspunkt: ett lägre respektive högre plan.

I det följande diskuterar jag de perspektiva adverbens egenskaper samt de olika sätten att förstå begreppet ’perspektiv’. Frågan jag främst vill besvara nedan gäller hur stora möjligheter till perspektivval talaren med fast utsiktspunkt har i en given situation. Är det alltid ens egen position som avgör valet av passande adverb eller har man möjligheter att skifta perspektiv utan att byta position? Exempelen som mitt resonemang bygger på är konstruerade då ämnet rör subtila betydelsenyanser.

Rumsrelationer – olika referensramar

Det finns flera mer eller mindre lyckade och detaljrika modeller för beskrivning av rumsrelationer, men det finns en viss konsensus kring grundläggande begrepp. Varje rumsrelation består av minst två element:

- Det som lokaliseras (fokuseras), vilket kallas A-referent i SAG; här väljer jag termen **trajektor** och jag utmärker den i exemplen med fetstil.
- Den entitet som utgör trajektorns bakgrund, dvs. det som man relaterar till. Denna entitet kallas B-referent i SAG; här väljer jag termen landmärke och jag utmärker ett explicit landmärke med understrykning.

Termerna *trajektor* och *landmärke*, som kommer att användas här, är hämtade från den kognitiva lingvistikens, medan *referensramarna* som presenteras nedan härstammar från den språktypologiskt inriktade forskningen om rumsrelationer (för närmare beskrivning av analysmodellen, se Strzelecka 2003:68 ff.).

I en sats som ***Bilen** står vid trädet* utgör *bilen* trajektor och *trädet* dess explicita landmärke. En och samma situation kan dock beskrivas på ett antal olika sätt, beroende på vilken referensram talaren väljer. I ***Bilen** står vid trädet* relaterar man till förhållandet mellan bilen och trädet och detta

yttrande är helt oberoende av talarens position (allocentrisk referensram). I ett yttrande som **Bilen** står norr om trädet relaterar man dessutom till **väderstreck**, (geocentrisk referensram). Om man säger **Bilen** står här, norr om trädet tillför man ytterligare information om bilens position i förhållande till talaren (deiktisk ram).

Sammanfattningsvis kan man beskriva referensramar på följande sätt:

- **Allocentrisk ram** – landmärket, oftast explicit, är ett objekt som inte har direkt anknytning till talarens position, gravitationen eller det geografiska.
Ställ bilen vid eken! Bilen står på gatan. (inne, ute, uppe)
- **Deiktisk ram** – landmärket, ofta implicit, är talaren/lyssnaren själv.
Ställ bilen här! Kör bilen dit! (där, härifrån, häråt)
- **Geocentrisk ram** – landmärket, ofta implicit, är jorden med dess gravitationskraft, vattenflödets riktning i floderna, väderstreck.
Flytta ner bilen. Bilen körs norrut. (uppe, nerifrån, ovanför)

Uttryck från olika referensramar kompletterar ofta varandra till mer komplexa konstruktioner. Om man säger **Bilen** står till vänster om trädet har man det explicita landmärket trädet, men även talarens position är avgörande för uttryckets innebörd. Landmärkets beskaffenhet, t.ex. huruvida något har en naturlig fram- och baksida, kan naturligtvis också påverka tolkningen av vissa uttryck. Jämför **Bilen** står framför huset (som har en tydlig fram- och baksida) med **Bilen** står framför trädet (som i svenskan inte konceptualiseras som något som har fram- eller baksida); den förra satsen aktualiserar den allocentriska referensramen medan den senare aktualiserar den allocentriska och den deiktiska.

Av de cirka 250 rumspartiklar (prepositioner och adverb) som finns förtecknade i Nationalencyklopedins ordbok tillhör de allra flesta, ca 180, den allocentriska ramen. De deiktiska uttrycken är drygt 20 och de geocentriska ca 60. Om man enbart betraktar de drygt 60 basala uttrycken, dvs. dem som man skulle kunna kalla för spatiala morfem, är andelen deiktiska och geocentriska morfem ännu lägre (Strzelecka 2003:97, 100 ff.). Att mäta frekvenser för just sådana uttryck i rumslig funktion är inte så lätt på grund av deras mångfunktionalitet och polysemi (*här* kan utgöra en del i det demonstrativa pronomenet *den här* och *upp* kan ha en annan betydelse än den rent rumsliga som i *äta upp*), men det är ingen djärv gissning att påstå att de deiktiska och geocentriska adverbena är mycket frekventa.

De perspektiva adverbena tillhör både den geocentriska och den allocentriska ramen och representeras grovt räknat av ca 60 olika lexem, varav några, som exempelvis *ut*, *upp* och *in*, med förbehåll för de nyss nämnda beräkningssvårigheterna brukar placeras bland de 100 vanligaste orden (Nusvensk frekvensordbok 2:3 ff.).

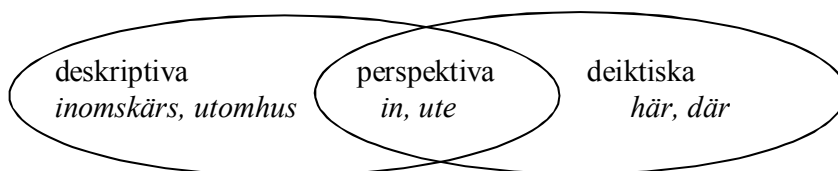
Perspektiva adverb i SAG

Perspektiva adverb anger ”riktning och befintlighet uppfattade med det perspektiv som talarens placering innebär eller från en annan utsiktspunkt som är given i textsammanhanget” (SAG 2:672). Morfologiskt sett utgörs de av enkla morfem (*in, ner, fram, norr*), sammansättningar (*västerut*) eller avledningar (*inne, ute*). Även absolut använda prepositioner sammansatta med något av de perspektiva morfemen (*inifrån, framåt*) kan föras hit.

De basala perspektiva adverbena som räknas upp i SAG är följande: *in, ut, {ner/ned}, upp, bort, hem, fram, bak, tillbaka, väster, öster, söder, norr, åter* och *igen*. Gränsen mot deskriptiva partiklar är dock långt ifrån skarp.

Om också rumsadverb med fast utsiktspunkt, t.ex. *ombord* räknas hit [till perspektiva adverb] blir många adverb perspektiva (och knappast några deskriptiva). Exempel: *inombords, halvvägs, nordanfjälls, sunnanfjälls, inomhus, utomhus, inomskärs, utomskärs, iland, överbord, medsols, motsols, medströms* [...] Gränsfall mellan variabel och fast utsiktspunkt är *utomlands, insides, avsides, utrikes, offside, åsido*. Gränsfall är också *hemma, hem* och deras sammansättningar. (SAG 2:675.)

Perspektiva adverb kan sålunda placeras i skärningsytan – som egentligen är en gråzon – mellan de deskriptiva adverbena, dvs. sådana som beskriver rumsliga förhållanden oberoende av perspektiv (*utomhus, inomskärs*), och de rent deiktiska, dvs. sådana som refererar till talaren eller lyssnaren (*här, där*). De deskriptiva adverbena tillhör den allocentriska (*utomhus*) eller den geocentriska (*inomskärs*) referensramen.

Figur 1. Förhållandet mellan rent deskriptiva, rent deiktiska och perspektiva adverb.

Perspektiva adverb klassificeras liksom andra rumsliga uttryck utifrån befintlighet och riktning och delas dessutom upp i fem olika dimensioner/orienteringar: upp–ner, in–ut, fram–bak, hem–bort samt väderstrecken (SAG 2:672–675). De perspektiva adverbena anger enligt SAG

- ’befintlighet’ (*uppe, ute, nere*)
- ’riktning varvid rörelsen avslutas och målet uppnås’ (*ut, in, upp, {ner, ned}, bort, hem, fram, tillbaka, åter, igen*)
- ’riktning varvid det inte underförstås att målet nås’ (*utåt, uppåt, framåt, neröver*)
- ’riktning från’ (*västerifrån, hemifrån*).

SAG:s beskrivning av de perspektiva adverbena förutsätter en variabel utsiktspunkt. Samma plats kan, beroende på utsiktspunkten, beskrivas som *uppe* eller *nere* respektive *ute* eller *inne* (SAG 2:673 f.):

- (1) **Han** är *uppe* på tredje planet [sett från ett lägre plan]
- (2) **Han** är *nere* på tredje planet [sett från ett högre plan]
- (3) **Han** var nog *ute* i köket när du ringde [sett från något av rummen]
- (4) **Han** var nog *inne* i köket när du ringde [sett från t.ex. trädgården]

Talaren som faller ovanstående yttranden befinner sig sålunda (faktiskt eller tänkt) på olika platser och det är det som SAG tycks mena med perspektiv och perspektivbyte. Denna uppfattning av perspektiv är helt beroende av talarens position (eller den av talaren tänkta positionen) och kan sålunda snarare ses som deiktisk till sin natur. SAG medger att man i vissa fall, främst då adverbena ur *in-ut*-dimensionen i sin utvidgade betydelse markerar skillnaden mellan centrum och periferi, har en "valmöjlighet, vilket kan ses som ett val av perspektiv: *in mot trottoaren, ut mot trottoaren*" (SAG 2:676).

Under vilka förutsättningar kan man välja/skifta sitt perspektiv? Har talaren som befinner sig, faktiskt eller mentalt, på en och samma plats dvs. har fast utsiktspunkt, möjlighet att göra det över huvud taget? Eller är det alltid så att ens egen position avgör valet av passande adverb? Dessa frågor diskuteras nedan.

Perspektivbyte i vid och snäv bemärkelse

Talarens placering medför enligt SAG ett visst perspektiv. Ett och samma objekt (trajektor) kan ses ur olika perspektiv därför att talaren befinner sig på olika ställen. Denna uppfattning av perspektiv skulle jag vilja beteckna som vid och mycket utsiktspunktsrelaterad. Ändring av utsiktspunkten (den faktiska eller bara tänkta) har nästan alltid perspektivbyte till följd. Här kan man se stora likheter med de deiktiska uttrycken (*här* och *nu*) som är helt beroende av talarens faktiska eller tänkta position.

Det finns dock sådana situationer där talaren utan att byta plats (eller utsiktspunkt, även tänkt sådan) kan skildra en och samma referent och en och samma aktion gentemot ett och samma explicita landmärke på olika sätt. Detta väljer jag att kalla för perspektivbyte i snäv bemärkelse.¹ Yttrandena som *Han arbetar uppe på femte våningen* respektive *nere på femte våningen* är sålunda inga exempel på perspektivbyte i snäv bemärkelse, medan *Han är ute på gården* respektive *inne på gården* är det, för man kan tänka sig att

¹ Talaren har alltid möjlighet att välja ett annat explicit landmärke och säga exempelvis att *Bo står vid bilen* istället för *vid garagedörren* eller bara *där nere*, men då talar jag inte heller om perspektivbyte, även om det skulle kunna kallas så.

talaren här har en fast utsiktspunkt och att det bara är konceptualiseringen av själva situationen som ändras. Om man inte har något explicit landmärke är det dock svårt att tänka sig att *inne* och *ute* skulle kunna vara utbytbara. *Han är inne* och *han är ute* beskriver två helt olika situationer och talarens position eller den tänkta utsiktspunkten verkar vara irrelevant.

Perspektivbyte talar jag alltså fortsättningsvis endast om i de fall då talaren har en fast utsiktspunkt men kan skildra den iakttagna situationen, dvs. relationen mellan trajektorn och det explicita landmärket, på olika sätt (*ute* eller *inne på gården* respektive *in mot mitträcket* eller *ut mot mitträcket*).

Geocentrisk referensram (perspektiv)

Som landmärken inom den geocentriska ramen fungerar naturliga fenomen (jordens tyngdkraft) eller konventionaliserade koordinatsystem (väderstreck). Om man analyserar exempel med adverb tillhörande den geocentriska ramen, dvs. *upp*, *ner*, *väster*, *öster*, *söder* och *norr*, med deras avledningar och sammansättningar, inser man ganska snabbt att de adverb som betecknar 'riktning till', som *upp*, *ner*, *västerut*, *västeröver* m.m., snarare är deskriptiva än perspektiva. Rörelsen uppåt eller söderut är absolut och helt oberoende av talarens perspektiv, och perspektivbyte, vare sig i snäv eller vid bemärkelse, är därför helt enkelt omöjligt.

De övriga geocentriska adverb, dvs. sådana som betecknar 'riktning från' (*uppiifrån*, *söderifrån*), 'väg' (*nerför*) eller 'läge' (*uppe*, *nere*, *nedanför*, *ovanpå*) skvallrar visserligen om talarens position gentemot det explicita eller underförstådda landmärket, men det är inte möjligt att frigöra sig från det perspektiv som talarens position påbjuder. Om man säger att *hunden är uppe i rummet* kan man inte samtidigt (utan att mentalt ändra sin utsiktspunkt) påstå att *den är nere i rummet*; om *Eva åker österut* kan man omöjligt säga att *hon åker västerut*. Detta gäller för övrigt även konstruktioner med *upp/ner* då dessa står för 'norrut' respektive 'söderut', jfr *Han bor uppe (i Gävle)*, *åker upp (till Umeå)*, *hon kommer uppiifrån (Umeå)*.

I andra sammanhang, där *upp* och *ner* används i sin icke-vertikala betydelse och markerar centrum gentemot periferin, är möjligheten till perspektivbyte mycket större. Då tillhör dock dessa adverb inte den geocentriska ramen utan snarare den deiktiska eller den allocentriska (jfr *gå längre ner/upp i korridoren*, *flytta upp en mittback till forwardsposition*, *sitta högst upp vid bordet*).

De geocentriska adverb som betecknar befintlighet, väg eller startpunkt, avslöjar med andra ord talarens position gentemot landmärket, medan de som betecknar mål och används utan explicit landmärke, som *upp* eller *norrut*, av allt att döma inte gör det.

Allocentrisk referensram (perspektiv)

De icke-geocentriska perspektiva adverb som uttrycker orienteringarna in–ut, fram–bak, hem–bort, tillhör den allocentriska referensramen, dvs. förekommer i kontexter där det explicita eller implicita landmärket är ett konkret, mer eller mindre väl avgränsat objekt som inte har direkt anknytning till talarens position eller till geografiskt läge.

Adverben *in* och *ut* med sina sammansättningar och avledningar markerar i sin prototypiska betydelse något slags horisontellt orienterad behållare, dvs. ett rumsavsnitt försett med ett tak (behållarperspektiv). Morfemet *fram(me)* och dess sammansättningar aktualiserar central eller mer synlig plats, ett centrum, medan dess motsatser *bak* och *bort(a)*, betecknar periferi i vid bemärkelse (centrumperspektiv). *Bort/borta* står också i opposition till adverbet *hem(ma)* med dess primära betydelse 'där man bor' (*Borta bra men hemma bäst*).

De allocentriska adverben, liksom *upp/ner* i sin icke-vertikala och icke-geografiska användning, förekommer i kontexter där man kan markera skillnaden mellan centrum och periferi (centrumperspektiv). I vissa fall kan en och samma situation skildras olika beroende på vilket av adverben man väljer att använda (eller snarare: man konceptualiserar en viss situation först och väljer adverb sedan). Utifrån en fast utsiktspunkt kan man säga både *Gå fram (upp) till busstationen* och *Gå bort (ner) till busstationen*. I det första fallet utgör busstationen ett centrum, i det andra är talarens utsiktspunkt centrum och busstationen uppfattas som periferi.

Talarens val av centrum, som ibland kan sammanfalla med hans eller hennes faktiska position men inte behöver göra det, är liktydigt med valet av perspektiv. Det centrum respektive den periferi de olika partiklarna anger skiljer sig dock från varandra (SAG 2:677). *Fram*, *upp* och *in* kan ange riktningen mot centrum. *In* aktualiserar centrum i form av en mittpunkt, gärna i något avgränsat utrymme (*köra in i garaget, köra in på parkeringen, åka in till stan*), medan *fram* och *upp* snarare markerar det för ögonblicket mest centrala (*ställa fram **flaskan** på bordet, köra fram till porten, flytta upp **mittbacken***). *Bort* och *ut* tycks signalera periferin i förhållande till en mittpunkt medan *ner* snarare anger periferin som avstånd från centrum, ofta liktydigt med talaren själv (*åka bort/ut till IKEA, köra ut på huvudled, gå ner till grinden*).

Man kan hitta kontexter där *fram*, *in* och *upp* är mer eller mindre utbytbara – jfr *ta fram/upp/ut **paraplyet** ur ryggsäcken, ställa fram/ut/?upp **mjölken** på bordet, dra fram/upp/?ut **lampan** till teven osv.*), men i de flesta sammanhang med ett explicit landmärke är valet av adverb starkt konventionaliserat (jfr *in till stan*, *ut på landet*). *Bort* tycks ha vissa likheter med *ner* då det signalerar en rörelse från ett synligt, tillgängligt centrum, medan *bak* som motsats till *fram* aktualiserar endast en dimension och förutsätter ett landmärke som är horisontellt orienterat och asymmetriskt (dvs. har en fram-

och baksida). Uttryck som *sitta längst in/ut, längst upp/ner* respektive *längst fram/bak/bort i salen* väcker dock, till och med utan större kontext, klart olika associationer.

Vägbeskrivningarna med angivna mål av typen *Kör fram/bort till telefonkiosken/trädet/uthuset*, eller *Gå fram/bort/bak till vagn 4* är inte det minsta tvetydiga; de förses bara med det lilla extra, talarens mer eller mindre medvetet valda perspektiv (se Hellberg 2007 för detaljerad beskrivning av *fram*).

Jämförelsen mellan adverbena som betecknar riktning 'till/mot' (*in/ut fram/bak/bort*) och deras avledningar som betecknar läge (*inne/ute, framme/borta*) ger vid handen att en rörelse är svårare att betrakta ur olika synvinklar än ett läge. Man kan tänka sig att man utifrån en fast utsiktspunkt yttrar att *Maja är ute på gården* [inte inne] eller *inne på gården* [inte på gatan], men det är svårt att tänka sig att yttrandena *Maja går ut på gården* [inifrån huset] respektive *Maja går in på gården* [utifrån gatan] skulle tolkas som beskrivning av en och samma situation. Maja rör sig ju i olika riktningar. Om *hon går in i köket* eller *ut i köket* är det däremot en och samma situation som skildras. Talaren väljer än det ena, än det andra perspektivet. Utsiktspunkten är inte markerad i det första fallet, dvs. *in i köket* kan förstås som rörelse mot centrum eller bara in i en behållare, medan *ut i* det andra fallet tydligt markerar rörelsen mot periferi, sett med utsiktspunkt i exempelvis vardagsrummet. Perspektiv kan bytas, även om det verkar ske i mycket ringa utsträckning.

Vid riktning 'från' (absolut använda prepositioner *inifrån, utifrån, framifrån, bakifrån*) tycks perspektivbytet, givet fast utsiktspunkt, knappast vara möjligt. Det är svårt att finna naturliga kontexter för absolut använda prepositioner som *bakifrån, bortifrån, framifrån, ovanifrån, underifrån* där perspektivbyte skulle vara tänkbart.

Det tycks vara lättare att byta perspektiv vid läge (*inne/ute, framme/borta/hemma*) än vid riktning (*in/ut, fram/bak, hem/bort, inåt/utåt, nedåt, inifrån/utifrån* osv.). Perspektivbyte vid *in/ut, fram/bort* är möjligt, men det tycks vara förknippat med många konventionellt styrda restriktioner (Strzelecka 2003:153 ff., 176 ff.). Huruvida det är en generell eller universell regel att läge är lättare att se från olika synvinklar än rörelse, är svårt att uttala sig om, men man kan i alla fall dra en sådan slutsats gällande svenskan.

Starkt och svagt perspektiva adverb

Av min analys att döma är det enbart vissa situationer som kan skildras utifrån olika perspektiv, och det är endast vissa partiklar som säger något om talarens val av perspektiv (dvs. perspektiv i snäv bemärkelse).

Mitt förslag är att man skiljer mellan starkt och svagt perspektiva adverb (pronomen, prepositioner). Med starkt perspektiva adverb menar jag sådana som i hög grad röjer talarens val av perspektiv i snäv bemärkelse, medan svagt perspektiva adverb står för sådana som egentligen inte säger någonting om talarens konceptualisering av den iakttagna positionen, men väl något om talarens utsiktspunkt. De svagt perspektiva adverbena skiljer sig i så fall inte så mycket från de deskriptiva adverbena. Å andra sidan har de svagt perspektiva adverbena stor likhet med de deiktiska uttrycken som så att säga ”binder” talaren till den valda platsen.

Om man tänker sig en skala utsträckt mellan uttryck som avslöjar eller antyder talarens perspektiv (vare sig han/hon vill det eller ej) vid en av ändpunkterna och uttryck som inte säger något om detta perspektiv alls vid den andra ändpunkten skulle partiklarna *fram(me)/bort(a)* placeras vid den förra, medan de geocentriska riktningsadverbena skulle hamna vid den senare. Adverbena *inne/ute* skulle placeras närmare den ändpunkt som står för perspektivval, men rimligen inte på samma ställe som *framme/borta*. Absolut använda prepositioner skulle ligga närmare den ändpunkt som står för icke-perspektivval. I figur 2 illustreras det ovan förda resonemanget.

Svagt perspektiva adverb Starkt perspektiva adverb				
	befintlighet			
<i>uppe nere</i>	<i>hemma</i>	<i>inne ute</i>	<i>framme borta</i>	
	riktning 'till', riktning 'mot', riktning 'från'			
<i>upp/ner norr-/söder-/öster- /västerut (-över,-på)</i>	<i>bak undan</i>	<i>hem</i>	<i>in ut</i>	<i>fram bort</i>
<i>uppåt, neråt</i>		<i>hemåt utåt</i>	<i>inåt utåt</i>	<i>framåt bortåt</i>
<i>uppifrån, nerifrån norr-/söder-/öster- /västerifrån</i>	<i>framifrån bakifrån underifrån</i>	<i>hemifrån</i>	<i>inifrån utifrån</i>	<i>bortifrån</i>
deiktiska adverb (<i>här, hit, härifrån</i>) deskriptiva adverb (<i>utomhus, medströms, motsols</i>)				

Figur 2. Perspektiva adverb och prepositioner i absolut användning ordnade efter sin stigande förmåga att markera talarens perspektivval vid fast utsiktspunkt. Vid svagt perspektiva adverb är perspektivet givet. Vid starkt perspektiva adverb kan talaren välja olika perspektiv.

Det är adverbens prototypiska betydelse som ligger till grund för deras placering. *Upp/ner* i sin horisontella användning (*längre upp/ner i korridoren*) skulle kunna hamna någonstans mellan *in/ut* och *fram/bort*; detta finns dock inte i figuren. I figuren syns typiska, men något godtyckligt valda, prepositioner i absolut användning (jfr SAG 2:262–677 där alla prepositioner i absolut användning redovisas).

Adverbena *här* och *där* säger i sin primära användning rätt mycket om talarens utsiktspunkt och kan alltså sägas vara perspektiva, men man kan inte påstå att talaren fritt kan välja sitt perspektiv, något som talaren däremot kan göra vid indirekt eller överförd deixis (då man pekar på en karta eller hänvisar till ett ställe i en text – *Vi ses här/där* respektive *Här/där är texten mycket svårtolkad*, jfr SAG 2:644, 652). Både de deskriptiva adverbena och de deiktiska har jag därför tentativt placerat vid polen för de svagt perspektiva adverbena.

Slutsatser som man kan dra av den ovan genomförda analysen är för det första att det är lättare att skifta perspektiv i kontexter som beskriver tillstånd än i kontexter där en dynamisk aktion skildras och för det andra att rörelsen *upp* respektive *ner* är absolut och inte kan relativiseras. Man kan förmoda att de flesta fraser med perspektiva adverb egentligen är starkt konventionaliserade, något som dock borde undersökas närmare. Nyanserna som uttrycks i meningarna *Vildsvin inne på tomten!* respektive *Äntligen lite vårkänslor ute på tomten!* förmedlar var sin bild av verkligheten.

Litteratur

- Hellberg, Staffan 2007. Polysemy Across Image Schemas: Swedish *Fram*. *Studia Linguistica*, Vol.61(1). S. 20–58.
- Hellberg, Staffan & Rossholm, Göran (red.) 2005. *Att anlägga perspektiv*. Eslöv: B. Östlings bokförlag Symposion.
- Nationalencyklopedins ordbok 1–3. 1995–1996. Utarbetad vid Språkdata, Göteborgs universitet. Höganäs. Bra böcker.
- Nusvensk frekvensordbok baserad på tidningstext 1–4. 1970–1980. Red. av Sture Allén et al. Stockholm: Almqvist & Wiksell international.
- SAG = Svenska Akademiens grammatik 1–4, av Ulf Teleman, Staffan Hellberg & Erik Andersson 1999. Stockholm: Svenska Akademien.
- Strzelecka, Elzbieta 2003. *Svenska partikelverb med in, ut, upp och ner. En semantisk studie ur kognitivt perspektiv*. Skrifter utgivna av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet 62. Uppsala.

Myndighet och privatpersoner i dialog på Facebook

En analys av positioneringar och receptionsroller på Försäkringskassans Facebooksida Förälder

Marie Sörlin & Hedda Söderlundh

Inledning

Med sina uppskattningsvis 5 miljoner användare är Facebook den största sociala nätverkstjänsten i Sverige idag (Findahl 2013). Tjänsten började som en kontaktyta för vänner men används numera också av myndigheter, företag och organisationer. Försäkringskassan har sedan år 2011 en sida för föräldrar och en för studenter som söker bostadsbidrag. På båda sidorna kan privatpersoner ställa frågor och få svar av myndighetens handläggare.

När en myndighet besvarar frågor på Facebook blandas sfärer som vi vanligen skiljer mellan som offentlig och privat på ett nytt sätt. Tidigare skedde liknande fråga-svarsdialoger via slutna medier som telefon och mejl, vilket gjorde dem till en ensak för privatperson och handläggare. Facebook är däremot ett semi-publikt medium, vilket gör kommunikationen tillgänglig även för andra personer.¹ Myndighetsdialogen har därmed öppnats upp för nya deltagarkonstellationer.

I den här artikeln undersöker vi hur frågeställare, myndighet och övriga privatpersoner agerar i en dialog hämtad från fråga-svarsverktyget på Försäkringskassans Facebooksida Förälder. Syftet är att studera hur deltagarna i dialogen hanterar offentligt och privat genom att positionera sig själva och andra som diskursdeltagare i det semi-publika mediet. Med hjälp av samtalsanalytiska verktyg analyserar vi vilka som pekas ut som mottagare av inläggen, men också hur deltagarna accepterar eller avvisar de receptionsroller som de tilldelas.

¹ Facebook är ett semi-publikt medium på så vis att man måste registrera sig som användare för att ta del av tjänsten (Sveningsson Elm 2009). I princip kan alla med internetuppkoppling registrera sig som användare.

Datormedierad myndighetskommunikation

Den skriftliga, datormedierade kommunikationen i sociala medier som Facebook har likheter med både samtal och text: deltagarna för en dialog med varandra, men gör det genom skriven text. I den datormedierade diskursanalysen (Herring 2004, 2013), där t.ex. hemsidor, e-post och sociala medier studeras språkvetenskapligt, är textperspektivet fortfarande dominerande och på det svenskspråkiga området finns idag ett antal studier som kombinerar textanalys med datormedierad kommunikation (t.ex. Collin 2005 om finlandssvenska och svenska diskussionsforum för diabetes). Bredvid textperspektivet finns numera också ett växande antal studier om datormedierad interaktion i sociala nätgemenskaper (t.ex. West & Trester 2013). Dessa skiljer sig från studier med ett uttalat textperspektiv på så vis att t.ex. inlägg i sociala medier inte studeras fristående, utan med hänsyn till deras placering i en pågående dialog och med hänsyn till relationen mellan inläggen. Perspektivet är därmed snarare samtalsanalytiskt än textanalytiskt.

Samtalsanalys av skriftbaserad datormedierad kommunikation som dessutom görs på myndighetsrelaterad dialog saknas däremot. Myndighetskommunikation har främst studerats med avstamp i myndighetens textprodukter, såsom broschyrer, faktablad eller webbsidor (Nyström Höög m.fl. 2012), både i Sverige och internationellt. Det finns ett fåtal studier av nätbaserad myndighetskommunikation utanför det svenska språkområdet, men ingen av dem är specifikt inriktade på interaktion i sociala nätverkstjänster. Utpräglat samtalsanalytiska studier av dialogen mellan myndigheter och privatpersoner har istället främst utförts inom den gren av samtalsforskningen som tar sig an s.k. institutionella samtal (se Linell 2011:17). Vår ingång till myndighetskommunikationen på Facebook knyter också närmast an till denna gren. Studierna har visat att samtalen i regel kretsar kring lekmannen och sådana ämnen som han eller hon tar upp och som är knutna till den institutionella verksamheten. Ekström m.fl. (2013:385) visar t.ex., i en analys av telefonsamtal till Centrala studiestödsnämnden, att handläggaren håller fokus vid den institutionella agendan och målet om att nå ett avgörande, snarare än att visa empati för lekmannens livssituation (jfr även Linell 2011:606).

Teori och metod

I analysen av Försäkringskassans Facebooksida Förälder använder vi begreppen *diskursiva roller* och *positionering*. (Båda utgår från sociologen Erving Goffmans teorier, men terminologin och beskrivningen följer Linell samt, i vissa delar, Levinson 1988 och Marcoccia 2004.) Liksom i annan datorförmedlad diskursanalys tar vi särskild hänsyn till teknikens

förutsättningar och hur de eventuellt inverkar på kommunikationen (Herring 2004).

Roller förstår vi i enlighet med Linell (2011:179) som ”någorlunda stabila komplex av förväntningar och rättigheter och skyldigheter” i dialogen, medan *positionering* handlar om hur deltagarna i praktiken förhåller sig till rollerna under dialogens förlopp. Därmed är positioneringarna ”mer skiftande placeringar i förhållande till roller [... vilka] uppkommer i olika moment eller passager i samtalen, bl.a. i relation till föregående (och projicerade) yttranden [...]” (a.a.).

Diskursiva roller återfinns både på produktions- och receptionssidan. I den här artikeln avgränsar vi emellertid vår studie till receptionsrollerna. De grundläggande receptionsrollerna är *direkta adressater* och *indirekta adressater*. Genom sitt yttrande kan den som för tillfället innehar talarrollen i en dialog visa hur den positionerar andra som direkta eller indirekta adressater. Medan den direkta adressaten är den som talaren genom sitt yttrande visar att den vänder sig till, är den indirekta adressaten den deltagare som (genom yttrandets utformning) positioneras som tredje part i dialogen. De andra deltagarna kan i sin tur, genom sina yttranden, visa hur de förhåller sig till den lyssnarroll de tilldelats av talaren. De kan bejaka den eller avvisa den (genom att t.ex. göra anspråk på en annan roll).²

I datormedierad kommunikation är de interaktionella medel som deltagarna kan använda sig av för att visa hur de uppfattar sina egna och andras diskursiva roller mer begränsade än i samtal ansikte mot ansikte. I den typ av medium som fråga-svarsverktyget på Försäkringskassans Facebooksida utgör finns huvudsakligen tre medel (jfr Marcoccia 2004): 1) *inläggets innehåll*, dvs. om deltagarna knyter an till varandras ämnen över inläggen eller inte, 2) *tilltalsformer* av olika slag, såsom hälsningsfraser följt av namn, samt 3) *inläggets placering i en sekvens*. Den tredje punkten syftar framför allt på att deltagarna kan positionera varandra som direkta adressater genom närhetspar av t.ex. typen fråga-svar.

Vi har gjort vår analys enligt den samtalsanalytiska principen ”tur för tur” (dvs. i vårt fall inlägg för inlägg) för att studera hur receptionsrollerna hanteras av deltagarna. I redovisningen av analysen summerar vi dock en del av resultaten mer övergripande, för överskådlighetens skull.

² Goffman resonerar också kring ”ratificerade” och ”icke ratificerade” deltagare där de sistnämnda bl.a. innefattar ”tjuvlyssnare”. Distinktionen är relevant för samtal ansikte mot ansikte, men i medier som fråga-svarsverktyget på Facebook är tjuvlyssnarrollen snarast ett normaltillstånd i och med mediets semi-publika karaktär (jfr Marcoccia 2004:140). Vi utelämnar det därför i vår analys.

Material, avgränsningar och etik

Fråga-svarsverktyget på Försäkringskassans sida Förälder är upprättad för allmänna frågor om föräldraförsäkringen från privatpersoner till myndighetens handläggare.³ Nedan analyserar vi en tråd från denna sida, dvs. ett första inlägg från en privatperson samt dess efterföljande inlägg. Tråden ingår i ett större material om 51 trådar som alla skrevs på myndighetens sida under en dag hösten 2012.

I figur 1 återges tråden så som det såg ut för en datoranvändare med webbläsaren Internet Explorer. Av forskningsetiska skäl är texten inte ett skärmsklipp utan en tabellarisk uppställning som följer den faktiska utformningen så nära som möjligt. Av samma skäl har vi valt att hemlighålla exakta datum, både i exemplet och vad gäller tidpunkt för materialinsamling (jfr Kozinet 2010 för en diskussion om avidentifiering i ett nätinsamlat material). Dialogen är semi-publik på Facebook, men med tanke på att sajten kretsar kring interaktion mellan vänner är det möjligt att deltagarna upplever sidan som mindre publik än den egentligen är. Till skillnad mot t.ex. vissa nätbaserade diskussionsforum uppträder många Facebookanvändare med sina riktiga namn och ansikten i profilbilderna, vilket ökar känslan av intimitet mellan deltagarna. I figuren har vi därför också ändrat personernas namn och profilbilder för att skydda dem.

Alla inlägg finns med i figur 1 men av utrymmesskäl har vi uteslutit länkadresser och av redigeringskäl används andra färger. I övrigt återges inläggen så exakt som möjligt, inklusive stavfel, radbrytningar och Facebooks metainformation kring inläggen. Som framgår av exemplet visar vi också var gilla-markeringar finns, men vi inkluderar dem inte i vår analys eftersom materialet inte samlats in på ett sätt som visar vilka personer som ”gillat” ett specifikt inlägg. Kolumnrubrikerna liksom numreringen av rader och inlägg har vi lagt till för att kunna hänvisa exaktare i analysen.

Vi kallar den privatperson som initierar en tråd på Försäkringskassans sida för trådstartare och det som hon eller han skrivit först i tråden för inlägg 1. I den version av Facebook som var aktuell vid materialinsamlingen inordnades alla nya inlägg kronologiskt i en följd under det första inlägget. Vi kallar dem följaktligen för inlägg 2, 3 osv. Om en tråd innehöll många inlägg såg läsaren inte automatiskt alla, utan han eller hon måste aktivt öppna de mellanliggande inläggen för att kunna läsa dem. I vilken ordning och hur noga deltagarna läst inläggen vet vi inte, men i analysen utgår vi från

³ Personliga frågor eller frågor om enskilda ärenden ska skötas via de ordinarie kontaktvägarna. Det som skrivs av privatperson och handläggare blir allmän handling, och användarna uppmanas därför att inte lämna ut privat information, ”som kontonummer eller personnummer”. Se rubriken ”Om” på Försäkringskassans Facebooksida Förälder, hämtat 2012-11-11.

att de har haft tillgång till samtliga tidigare inlägg när de skriver kommentarer.

Ikon	Text	R	I
	Hanna Svensson Jag har varit med min 16-åriga dotter sedan i söndags på Danderyds sjukhus och hon har idag opererats. Hon blir utskriven imorgon då jag också kommer hämta henne. Kan jag VABa för henne trots att hon är 16 år. Hon har inte velat vara ensam. Gilla · Kommentera · [dag 1 kl. 21:06] Karin Torstensson gillar detta.	1 2 3 4 5 6 7	1
	Försäkringskassan Förälder Hej Hanna, I vissa fall kan man få tillfällig föräldrapenning för ett barn som har fyllt 12 år men inte 16 år. Här kan du läsa mer om det: [Länk] För barn som har fyllt 16 år och omfattas av LSS (lagen om stöd och service) har man rätt tillfällig föräldrapenning. Här kan du läsa mer om det: [Länk] Hälsningar Sofia, handläggare [dag 2 kl. 08:17] · Gilla	8 9 10 11 12 13 14 15 16 17 18	2
	Hanna Svensson Jo, det vet jag, men det är tyvärr inte svar på frågan. Min dotter har alltså fyllt 16 år och omfattas inte av LSS. Kan man ändå VABa?? [dag 2 kl. 19:13] · Gilla · 1	19 20 21 22	3
	Maja Alfredsson När hanna, det kan du nog inte. Om din dotter hade varit allvarligt sjuk (som mina patienter) hade du kunnat få ersättning mot läkarintyg. Så tror jag i alla fall. Det är att ta ut semester eller tjänstledigt..... Hoppas hon blir bra!!! [dag 2 kl. 19:39] via mobil · Gilla	23 24 25 26 27	4
	Karin Torstensson Lex Maria föreslår jag med tanke på hur hon blev bemött på vårdcentralen. Hur vågade de???? [dag 2 kl. 19:44] via mobil · Gilla	28 29 30	5
	Försäkringskassan Förälder Hej igen Hanna! Generellt så kan man inte vabba för ett barn som fyllt 16 år. Dock finns det givetvis omständigheter där det ändå kan vara aktuellt. Du kan läsa mer om det här: [Länk] Hälsningar Petronella, handläggare [dag 2 kl. 20:01] · Gilla	31 32 33 34 35 36 37 38	6
	Eva Säljkvist Per fick vab när Lo hade blivit skjuten i benet [dag 2 kl. 22:30] via mobil · Gilla	39 40	7
	Sara Stjärnberg Hur mår Felicia? Vad har hänt? [dag 2 kl. 23:41] via mobil · Gilla	41 42	8
	Skriv en kommentar...	43	9

Figur 1. Återgivning av den analyserade tråden. (R = rad. I = inlägg.)

Trådstartaren, som vi i exemplet kallar Hanna, har skrivit inlägget direkt på Försäkringskassans sida. Inläggen modereras inte, även om myndigheten förbehåller sig rätten att i efterhand ta bort alltför personliga eller stötande inlägg. I princip får alltså myndighetens handläggare och andra Facebook-användare tillgång till inlägget samtidigt. Den användare som är Facebookvän med Hanna får antagligen också en avisering om att Hanna varit aktiv på Försäkringskassans sida, genom det nyhetsflöde som Facebook tillhandahåller. Exakt hur detta går till beror bl.a. på de sekretessinställningar som trådstartaren valt att göra för sitt konto. I vårt exempel är det sannolikt så att vännerna sett och kommenterat dialogen direkt i nyhetsflödet på sina egna Facebooksidor, utan att gå in på Försäkringskassans sida.

Exemplet har valts ut för analys eftersom det innehåller flera inlägg från frågeställare, handläggare och privatpersoner, vilket ger ett rikt material för analys av hur privatpersoner och myndighet positionerar sig gentemot varandra på den semi-publika scen för myndighetskommunikation som Försäkringskassans sida utgör. Tråden är däremot inte nödvändigtvis typisk för interaktionen i fråga-svarsverktyget på Försäkringskassans sida Förälder. Det gängse mönstret i vårt material är att trådarna har färre inlägg och deltagare än det exempel som vi analyserar här – i normalfallet bara två inlägg, ett från trådstartaren och ett från myndigheten.

Analys av receptionsrollerna i tråden

Som framgår av exemplet börjar dialogen med att trådstartaren Hanna skriver ett inlägg på Försäkringskassans sida (inlägg 1, figur 1). Inlägget positionerar Försäkringskassan (i praktiken ett kollektiv av handläggare) som direkt adressat dels genom att det görs på den plats på föräldrasidan som myndigheten tillhandahåller för frågor och svar, dels genom det institutionella ämnesvalet, som rör reglerna för tillfällig föräldrapenning för vård av barn. Att inlägget avslutas med en fråga om detta ämne stärker intrycket av att Försäkringskassan pekats ut som direkt adressat.

I det andra inlägget (2) bekräftar myndigheten positioneringen som direkt adressat genom att handläggaren Sofia skriver ett inlägg som ämnesmässigt anknyter till det föregående och som dessutom kan uppfattas som en respons på frågan. Förutom att handläggaren bekräftar en tilldelad roll pekar hon samtidigt ut en direkt adressat för sitt inlägg: trådstartaren Hanna. Positioneringen av Hanna som det andra inläggets direkta adressat görs genom den ämnesmässiga anknytningen och sekventiellt, genom att respons ges på frågan. Positioneringen förstärks av att Hanna tilltalas med en hälsningsfras med förnamnstilltal (*Hej Hanna*, rad 8).

I nästa inlägg (3) återkommer Hanna. Genom inlägget påpekar hon att myndighetens respons inte är ett svar på den fråga hon ställt, och hon ställer sin fråga igen (i förtydligad form). Myndigheten bemöter detta inlägg, men

responsen kommer först i inlägg 6, och då genom en annan handläggare, Petronella.

Vad gäller roller och positionering mellan trådstartaren Hanna och myndighetens handläggare följer inlägg 3 och 6 i huvudsak samma mönster som inlägg 1 och 2: Hanna och myndighetens handläggare pekar ömsesidigt ut varandra som direkta adressater och bekräftar också att de accepterar rollerna som direkta adressater. Positioneringen sker genom att inläggen relaterar till samma ämne och bygger på närhetsparet fråga–svar. Handläggaren använder dessutom återigen en hälsningsfras med förnamns-tilltal.

Det finns även ett par skillnader i positioneringsmönstren mellan inlägg 1 och 2 jämfört med 3 och 6. En sådan är att Hanna inte återkommer i dialogen efter det att hon ställt sin upprepade fråga. Därmed visar hon aldrig explicit hur hon förhåller sig till den direkta adressatroll som hon tilldelats av myndigheten i inlägg 6. Utifrån materialet går det inte att veta om hon läst myndighetens nya svar och därefter valt att inte svara, eller om hon överhuvudtaget inte har sett svaret.

En annan skillnad är att det förekommer inlägg från andra personer mellan Hannas fråga i inlägg 3 och handläggarens svar i inlägg 6. Från och med det fjärde inlägget (4) träder nya personer in i dialogen som hittills enbart fungerat som *indirekta adressater*. Varken trådstartare eller handläggare har pekat ut några indirekta adressater genom sina inlägg. Men Facebooks semi-publika karaktär gör att sådana adressater alltid är potentiellt närvarande. När de indirekta adressaterna inte bara läser inläggen utan också börjar agera i dialogen kan positioneringsmönstren bli mer komplexa, vilket vi ska visa nedan.

I vårt exempel deltar sammanlagt fyra andra personer, utöver trådstartaren och myndigheten. Av inläggen att döma är personerna sannolikt Facebookvänner⁴ till trådstartaren, vilka förmodligen sett tråden i sina nyhetsflöden.

Inlägg 4 görs av en privatperson, här kallad Maja. Genom sitt inlägg anknyter hon till ämnet och ger ett svar på den fråga som Hanna har ställt (*när hanna, det kan du nog inte*, på rad 23, där ordet *när* kan uppfattas som en felskrivning av ordet *nä*). Därmed agerar Maja som om Hannas fråga vore direktadresserad till henne. Hon positionerar sig med andra ord som ytterligare en direkt adressat – bredvid myndigheten.

Förutom att göra anspråk på att vara en direkt adressat pekar Maja ut trådstartaren Hanna som sitt inläggs direkta adressat, vilket sker genom

⁴ Facebookvän, nedan förkortat vän, är inte nödvändigtvis en person som trådstartaren umgås med utanför mediet. Vännen ska snarast betraktas som en ”följare” som informeras om vad trådstartaren skriver och gör på Facebook.

anknytningen till ämnet, genom att hon ger ett svar och genom namntilltalet av Hanna.

Vad gäller indirekta adressater finns inget i Majas inlägg som tydligt visar att hon uppfattar några sådana. Men genom att myndigheten och dess handläggare agerat tidigare i dialogen positioneras de indirekt som en tredje part. Eftersom trådstartaren Hanna inte återkommer i dialogen visar hon aldrig hur hon förhåller sig till det faktum att Maja positionerat henne som direkt adressat. Myndighetens handläggare tycks däremot acceptera rollen som indirekt adressat till Majas inlägg, eftersom handläggaren inte avvisar positioneringen i inlägg 6. Ämnet överensstämmer visserligen med Majas inlägg, men inga av de aspekter på temat som Maja för in i dialogen fångas upp av myndigheten (jfr inlägg 4: allvarlig sjukdom, ersättning mot läkarintyg, möjligheten att begära semester eller tjänstledigt).

Samma sorts tredelade mönster gäller också inlägg 7, där Facebookvännen Eva träder in i dialogen. Mönstret är sådant att 1) en vän till trådstartaren gör anspråk på att vara direkt adresserad av trådstartaren, trots att trådstartarens inlägg pekar ut myndigheten som dess direkta adressat, 2) vännen gör sitt inlägg på ett sätt som framställer myndigheten som indirekt adressat, och 3) myndigheten tycks acceptera denna roll som tredje part. Till skillnad från Maja riktar sig Eva visserligen inte explicit till trådstartaren Hanna, men inlägget kan ändå uppfattas som ett svar på Hannas fråga eftersom det berör en aspekt av ämnet, nämligen att en person vid namn Per har fått ersättning för vård av barn i ett annat fall. Hur myndighetens handläggare förhåller sig till rollen som indirekt adressat till Evas inlägg framgår inte eftersom Försäkringskassan inte återkommer i dialogen.

Vad gäller de två återstående inläggen i tråden (inlägg 5 av Karin och 8 av Sara) kan man i korthet notera att de i vissa avseenden liknar Majas och Evas. De gör anspråk på att vara direkta adressater i dialogen och de positionerar också trådstartaren som direkt adressat. Men det finns också en skillnad: Karins respektive Saras inlägg framför inget som kan tolkas som svar på den fråga som Hanna ställt och de berör inte heller ämnet för Hannas fråga. Istället fokuserar de aspekter av Hannas inlägg som faller utanför myndighetens verksamhetsområde. Därmed framställer sig Karin och Sara som om de vore – av Hanna – utpekade direkta adressater i dialogen, men utan att göra anspråk på att vara direkta adressater i det institutionella ämnet (regler för tillfällig föräldrapenning för vård av barn).

I tråden ser vi alltså att både Hanna och myndigheten positionerar Hannas vänner som indirekta adressater, men att fyra av hennes vänner – trots detta – träder in som direkta adressater i dialogen. Några av dessa väljer att positionera sig som direkta adressater inte bara i dialogen utan också till det institutionella ämne som trådstartare och myndighet inlett dialog kring, medan andra ställer sig helt utanför detta ämne. I analysen av receptionsroller gör vi ingen djupare ämnesanalys, men det är tydligt att

trådstartaren och myndigheten å sin sida behandlar Hannas inlägg ur en informativ funktion (fråga–svar om regler för vård av barn), medan vännerna Karin och Sara å sin sida behandlar Hannas inlägg ur en social funktion, genom att visa empati för Hannas och hennes dotters situation. Om vännen Majas inlägg kan vi notera att det uppvisar båda funktionerna: hon bemöter det institutionella ämnet, men avslutar också med att signalera empati: *Hoppas hon blir bra!!!* (rad 26).

Avslutning

Genom myndigheternas inträde i sociala medier kan det som traditionellt hört till offentlighetens respektive privatlivets sfär komma att blandas på nya sätt. Vår analys har kastat ljus över hur detta kan ske i fråga om positionering och receptionsroller i en dialog från Försäkringskassans Facebooksida Förälder.

Vi kan konstatera att huvudaktörerna i dialogen – trådstartaren och myndighetens handläggare – agerar ungefär så som man skulle kunna förvänta sig i ett mer traditionellt medium för myndighetskommunikation (t.ex. ett telefonsamtal). De behandlar ett institutionellt ämne av relevans för myndighetens verksamhet och positionerar varandra ömsesidigt som direkta adressater. Det nya mediets semi-publika karaktär ger dem möjlighet att positionera andra personer som explicita direkta eller indirekta adressater. Men som vårt exempel visar är detta inte nödvändigtvis något som sker, trots att dialogen äger rum i ett semi-publikt medium. Huvudaktörerna positionerar istället genomgående övriga deltagare som tredje part. I vårt exempel gäller detta även efter att Facebookvännerna har gjort inlägg i tråden och även om en del av dessa berört det institutionella ämnet. Trådstartaren och handläggarna drar därmed gemensamt upp en gräns mellan det offentliga och det privata, utifrån sin hantering av receptionsrollerna.

Att myndighetens handläggare enbart bemöter trådstartaren och de inlägg som tydligt rör det institutionella ämnet är förväntat. Handläggarnas agerande i exemplet stämmer väl överens med de studier av institutionella samtal som har visat att den professionella i första hand orienterar sig mot den institutionella verksamheten, medan t.ex. personliga förhållanden som inte är direkt relevanta för verksamhetens syften förbigås (jfr Linell 2011).

Mer förvånande är att frågeställaren inte positionerar sina Facebookvänner som direkta adressater, trots att de bemöter hennes inlägg som om de vore just direkt adresserade av trådstartaren. Varför frågeställaren gör så kan vi bara spekulera i. Kanske tycker hon inte att Försäkringskassans Facebooksida är det rätta forumet att föra en dialog med vännerna, kanske har hon svarat dem i ett mer privat medium. Oavsett skäl kan man säga att hennes agerande bidrar till att upprätthålla en gräns mellan den offentliga och den privata sfären i vårt exempel.

Samma gränsdragning gör inte trådstartarens Facebookvänner. Av alla deltagare i exemplet uppvisar vännerna de mest komplexa positioneringarna i förhållande till de undersökta receptionsrollerna. Alla agerar som om de vore direkta adressater till trådstartarens inlägg. En del går in i den offentliga sfären genom att bemöta det institutionella ämnet, andra håller sig enbart till den icke-institutionella – mer privata och sociala – sfären. Och så finns det som visat en del vänner som blandar sfärerna genom att agera i båda.

Resultaten av vår analys av positioneringar och receptionsroller behöver följas upp i ett större material. De bör också kopplas till frågor om andra typer av roller (verksamhetsroller och sociala roller). Men redan genom den analys vi har redovisat här börjar vi ana konturerna av hur privatpersoner och myndigheter hanterar Facebookmediets nya möjligheter att blanda offentligt och privat. Medan myndighetens handläggare i stort sett följer ett klassiskt mönster för institutionella samtal och enbart bejakar den offentliga sfären förhåller sig privatpersonerna på mer komplexa sätt till de båda sfärerna. De kan, i likhet med myndigheten, bortse från allt som har med det privata att göra, de kan göra tvärtom och fokusera den privata sfären eller så kan de blanda de båda sfärerna med varandra.

Litteratur

- Collin, Lotta 2005. *Variation i webbdiskussion. En fallstudie av kontext, funktion och form i diskussionsforum om diabetes*. Diss. Åbo: Åbo Akademi.
- Ekström, Mats, Lindström, Anna & Karlsson, Susanna 2013. Managing troubles-talk in the renegotiation of a loan contract. *Discourse Studies* 15 (4). S. 371–394.
- Findahl, Olle 2013. *Svenskarna och internet 2013*. Stockholm: .SE (Stiftelsen för internetinfrastruktur).
- Herring, Susan C. 2004. Computer-mediated discourse analysis. An approach to researching online behavior. I: S. A. Barab, R. Kling & J. H. Gray (red.), *Designing for virtual communities in the service of learning*. New York: Cambridge University Press. S. 1–27.
- Herring, Susan C. 2013. Discourse in Web 2.0: Familiar, reconfigured, and emergent. I: D. Tannen & A. M. Trester (red.), *Discourse 2.0: Language and new media*. Washington: Georgetown University Press. S. 1–25.
- Kozinets, Robert V. 2010. *Netnography. Doing ethnographic research online*. London: Sage publications.
- Levinson, Stephen C. 1988. Putting linguistics on a proper footing: Explorations in Goffman's concepts of participation. I: P. Drew & A. Wootton (red.), *Erving Goffman: Exploring the interaction order*. Cambridge: Polity. S. 161–227.
- Linell, Per 2011. *Samtalskulturer. Kommunikativa verksamhetstyper i samhället*. Vol. 1 och 2. (Studies in Language and Culture No. 18.) Linköping: Linköpings universitet, Institutionen för kultur och kommunikation.
- Marcoccia, Michel 2004. On-line polylogues: Conversation structure and participation framework in internet newsgroups. *Journal of Pragmatics* 36. S. 115–145.

- Nyström Höög, Catharina, Söderlundh, Hedda & Sörlin, Marie, 2012. *Myndigheterna har ordet. Om kommunikation i skrift*. Stockholm: Språkrådet och Norstedts.
- Sveningsson Elm, Malin 2009. How do various notions of privacy influence decisions in qualitative internet research? I: A. N. Merkhham & N. K. Baym (red.), *Internet inquiry: Conversations about method*. Los Angeles: Sage. S. 69–87.
- West, Laura & Trester, Anna Marie 2013. Facework on Facebook: Conversations on social media. I: D. Tannen & A. M. Trester (red.), *Discourse 2.0: Language and new media*. Washington: Georgetown University Press. S. 133–154.

Dialektal identitet i standardspråksnära miljö

Jannie Teinler

Att en dialekt inte bara är viktig för talarna själva utan också kan spela stor roll för ortens gemenskap och känsla av kontinuitet blir tydligt i områden med utpräglad dialekt, som till exempel i Älvdalen eller Närpes. Men vilken betydelse har dialekten i ett område där invånarna själva menar att dialekten är lik eller till och med identisk med ”rikssvenska”? I mitt avhandlingsprojekt försöker jag ur ett folklingvistiskt perspektiv (se till exempel Preston 1999) undersöka hur man i ett standardspråksnära dialektområde i nordvästra Uppland uppfattar den egna ortens dialekt, hur man avgränsar den geografiskt och språkligt och hur man talar om dialekten i närområdet.

Utifrån ett antal fokusgruppsintervjuer vill jag i den här artikeln visa hur man i ett sådant område beskriver dialektala skillnader i närområdet, vem som anses vara dialektalare och hur man ser på förhållandet mellan dialekt och standardspråk. Genom dessa tre frågor hoppas jag kunna ge en bild av hur dialekten också här kan användas för att förstärka och betona ortens identitet och särprägel.

Material

Det undersökta området omfattar de tre orterna Harbo, Tärnsjö och Östervåla i norra Heby kommun, Uppsala län. Orterna ligger i en trekant med drygt 1–2 mil till varandra, och 4–5 mil till Uppsala, som är närmaste stad. Sammanlagt bor knappt 6 500 personer i området, där Östervåla är den största orten med omkring 2 900 invånare, Tärnsjö något mindre med drygt 2 100 invånare och Harbo den minsta orten med 1 300 invånare (Heby kommun 2013).

Dialekten i området hör till vad Wessén (1969:30) kallar de uppsvenska målen. Det finns inga dialektala skillnader beskrivna mellan de tre orterna, vilket förstås inte utesluter möjligheten att sådana finns eller har funnits. Idag uppfattas talspråket i området både av dem som bor där själva och utomstående som relativt ”rikssvenskt”, vilket också blir tydligt i mitt

material (se nedan). Utgångspunkten är att i denna artikel använda termen dialekt synonymt med regionalt färgat talspråk. Dialekt syftar alltså inte bara på så kallad traditionell eller regional dialekt (jfr Chambers & Trudgill 1998:3).

På dessa tre orter har jag genomfört nio fokusgruppsintervjuer med 4–5 deltagare i varje grupp, fördelade på tre intervjuer per ort. Alla informanter är födda, uppvuxna och nu bosatta på den aktuella orten, men flera har i längre eller kortare perioder bott på andra platser. På varje ort deltog personer från tre åldersgrupper, en grupp med personer i åldern 65+, en grupp med personer i åldern omkring 40 år och en grupp med 15-åringar (hädanefter kallade de äldre grupperna, de medelålders grupperna och de yngre grupperna). Sammanlagt medverkade 44 personer i fokusgruppsintervjuerna, 15 personer från Östervåla respektive Tärnsjö och 14 från Harbo. Informanterna förekommer under fingerade namn¹.

De äldre deltagarna från alla tre orter har i stor utsträckning varit sysselsatta inom lantbruk eller på annat sätt arbetat på den egna bostadsorten eller någon av de andra orterna som ingår i undersökningen. Merparten av de medelålders informanterna är hantverkare eller kontorsarbetare. De flesta arbetspendlar till Uppsala, även om vissa också arbetar på den egna orten, någon av grannorterna och i något fall också i en annan mindre stad i närheten (Sala). De yngre informanterna hade i de flesta fall sökt ett studieförberedande program till gymnasiet. Detta gör att de tre åldersgrupperna på varje ort är relativt olika varandra, men också att de är förhållandevis typiska för en allmän utveckling i hela landet.

Finns det dialektala skillnader inom området?

De tre orter som undersökts är delvis likartade, då de alla är mindre samhällen med viss samhällsservice som till exempel mataffär, låg- och mellanstadieskola (högstadieskola finns i Östervåla) och idrottsförening. Harbo och Östervåla har historiskt och administrativt varit närmare knutna till varandra än Tärnsjö, till exempel genom att tidigare ha varit en landskommun. De utgör också ett gemensamt pastorat. Dessutom skiljer sig orterna från varandra genom att man i Tärnsjö traditionellt varit mer inriktade mot Sala- och Västeråsområdet medan de båda andra orterna orienterat sig mot Uppsala. Detta avspeglades tydligt i en kommunal folkomröstning om länsbyte från Västmanlands län till Uppsala län 1998, där över 80 % av invånarna i Harbo (92 %) och Östervåla (84 %) röstade för länsbytet, medan endast 29 % av Tärnsjöborna gjorde det (Heby kommun

¹ Namnen har valts efter principen att det börjar på samma bokstav som bostadsorten, i fallet Östervåla dock på <v> (Våla).

1998). Generellt uppfattas också Harbo och Östervåla som tätare sammanbundna av invånarna, en bild som bekräftas av mina egna upplevelser som uppväxt på en av orterna.

Tidigare undersökningar har ofta funnit att kontakter och upplevd närhet mellan områden främjar upplevelsen av språklig gemenskap (se till exempel Montgomery 2012). Det verkade därför rimligt att tro att invånarna på de tre orterna också, om de alls ansåg att det fanns språkliga skillnader mellan orterna, skulle beskriva dialektsituationen som att Östervåla och Harbo var en dialektgrupp och Tärnsjö en annan.

Var går gränsen?

Vid fokusintervjuerna ombads informanterna berätta på vilka platser man talar likadant som på den egna bostadsorten. När jag sedan analyserat hur de svarat är min tolkning att vad informanterna beskriver är dialektgränser. Detta är med andra ord inget deltagarna själva talat om i dessa termer, utan min egen operationalisering.

Innan jag går närmare in på hur informanterna beskriver dialekternas gränser i det omedelbara närområdet vill jag först påpeka att inte alla deltagare menar att det finns språkliga skillnader mellan de tre orterna. Istället placerar dessa personer de språkliga gränserna precis utanför området och räknar med samtliga de tre undersökta orterna som en dialektenhet. De allra flesta informanter är dock överens om att språket på orterna skiljer sig åt på ett eller annat sätt. Hur man avgränsar de lokala dialekterna beror på var man själv är bosatt, och är inte beroende av ålder.

Som framgått ovan antog jag att man i Östervåla och Harbo skulle betrakta sig som dialektalt mer lika varandra än Tärnsjö, och att denna bild också skulle delas av Tärnsjöborna. I själva verket visade det sig att bara informanterna i Östervåla beskriver dialektsituationen som jag hade förväntat mig. I exempel 1 nedan från den medelålders gruppen i Östervåla diskuteras skillnader mellan orterna.

(1)	Viktor	Nej för börjar man tänka så då har man ju folk i Tärnsjö alltså släktingar i Tärnsjö de har lite annat snack än va en annan har egentligen
	Viveka	Jo men Tärnsjö har ett annat mål
	Viktor	Ja jo
	Viktoria	Men Östervåla och Harbo har väl ändå ganska lika
	Viktor	Det är lika, exakt
	Viveka	Det är mer lika

Under fokusgruppsintervjuerna i Harbo och Tärnsjö beskrivs något helt annat; här är det istället Östervålaborna som man menar sticker ut från de andra. Exempel 2 från den äldre gruppen från Harbo är mycket typiskt för alla fokusintervjuer på dessa orter.

(2)	Henning	Men Tärnsjö och Harbo dom pratar väl ganska lika
	Holger	Joo, om man säger Bälunge också
	Henning	Jaa. Men Våla däremot, dom har ju pratat på sitt ö dom
	Holger	Ja dom gör det
	Hulda	Jaa (...)
	Henning	Där skiljer de sig från Harbo i alla fall

Att de äldre informanterna, som i exemplet ovan, menar att det finns språkliga skillnader mellan orterna är kanske inte så förvånande, då de tillhör en generation som vi kanske kan föreställa oss har haft kontakt med så kallad traditionell dialekt. Men uppfattningen att det finns språkliga skillnader mellan orterna finns inte bara bland de äldsta informanterna. Nedan följer ännu ett exempel (3) från Harbo, den här gången från den yngre gruppen.

(3)	Holly	Fast Våla det känns som att de pratar mer med ö och ä på något sätt
	Hugo	Ja men
	Holly	Litegrann men inte stor skillnad så
	Hugo	Det är ingen stor skillnad
	Int.	Men men
	Hugo	Men det har du rätt i faktiskt när du säger det
	Holly	Mm
	Hugo	Jag tror Tärnsjö och Harbo pratar mer likt varandra

Uppfattningen att det finns språkliga skillnader i området förekommer alltså i alla åldersgrupper. Intressant nog menar flera av femtonåringarna att detta är något de märkt bland sina egna klasskompisar i högstadiet (där ungdomar från alla tre orter går tillsammans i Östervåla).

Naboopposition

Att det är just Östervåla som blir den granne det är relevant att distansera sig från menar jag beror på Östervålas ställning som centralort i den norra delen av kommunen. Det är den ort som både Harbobor och Tärnsjöbor måste ha kontakt med på ett eller annat sätt, medan man sällan eller aldrig har anledning att åka till varandra. På samma sätt skulle Östervålabornas uppgifter om att det är Tärnsjös dialekt som avviker kunna förklaras; tidigare (fram till omkring mitten av 1900-talet) var Tärnsjö den ort som allmänt uppfattades som mest ”framåt”, där man hade järnväg och mer industri. Eftersom Harbo är den klart minsta av orterna har den inte varit intressant att kontrastera sig mot på samma sätt.

För att förklara varför dialektgränserna inom området beskrivs på det här sättet vill jag påminna om begreppet naboopposition, som först användes av Larsen (1886) och (1917). Naboopposition innebär för Larsen att personer kan förändra sitt språk medvetet för att inte låta som ”grannen”. Man har en tendens att ”overdrive det hemlige sprogs særegenheter av frygt for at

henfalde til det fremmede” (Larsen 1917:35, jfr divergent ackommodation i Giles & Powesland 1975:156).

I det här fallet handlar det inte nödvändigtvis om en rent språklig naboopposition där invånarna på orterna medvetet förstärker skillnader mellan orternas talspråk. Snarare vill jag påstå att det handlar om en typ av naboopposition där man inte *vill* vara lik grannen och därför också hävdar att man inte är det. Att min undersökning fokuserar på berättelsen om dialekten och inte på språket i sig innebär förstås att jag inte kan utesluta att det finns språkliga skillnader mellan orternas talspråk också.

Vem är dialekttalaren?

De flesta menar alltså att det finns språkliga skillnader mellan de tre grannorterna, mitt i ett standardspråkligt område, och därmed också att det finns en dialekt på orten de bor på. Men vilka är det som beskrivs som dialekttalare?

Den typiska dialekttalaren

I en tid när vi i samhället (också i fokusgruppsintervjuerna) ganska allmänt talar om dialektutjämning, verkade det rimligt att anta att informanterna skulle förknippa dialekt främst med äldre generationer. Detta visade sig också vara ett relativt vanligt sätt för många av informanterna att beskriva en typisk dialekttalare. Ofta förknippar man dialekt med föräldragenerationen, far- och morföräldrarnas generation eller helt enkelt med något som hör till äldre tider. Exempel (4) från den äldre gruppen från Harbo är mycket typiskt.

(4)	Holger	Om man säger när största förändringen kom så jag tycker ju det, som våra föräldrar de pratade ju inte så mycket som vi idag säger gamla ord, gammelsvenska, de hade ju kommit över det där, men däremot deras föräldrar, om man säger. Våra föräldrar var ju födda runt 1900.
	Henning	Ja
	Holger	Men deras föräldrar i sin tur var ju födda på 1800
	Hedvig	Ja just det
	Holger	Så att där fanns det ju kvar
	Hedvig	Men det var väl ganska mycket när som mamma också

Tanken om att dialekt var något som användes förut, och idag mest av äldre, finns i alla grupper och alla åldrar. För de yngsta, 15-åringarna, betyder det att det är de äldsta i samhället idag som talar mest dialekt, i princip de som deltog i de äldsta grupperna. Även de äldre informanterna menar att det är de

gamla som talar dialekt, men menar inte självklart den egna generationen utan snarare äldre som inte längre är i livet.

Förutom att dialekttalande förknippas starkt med äldre personer, har man ofta också föreställningen att dialekt är något som framför allt talas på landet. De vuxna informanterna har också ofta en bild av den typiska dialekttalaren som en person med låg utbildning, men detta nämns inte av någon av de yngre. Denna bild av dialekttalaren är typisk också för hur dialektologer brukat framställa den typiska dialekttalaren (jfr till exempel NORM², Chambers & Trudgill 1998:29).

Dialekttalaren idag

Under intervjuerna nyanseras dock synen på vem dialekttalaren är, från den mer stereotypa bild som man först beskriver till att i samtliga grupper övergå till att konstatera att informanterna själva också använder dialekt på olika sätt. Jag ställde frågan "Hur mycket dialekt tycker ni att ni pratar?" till alla grupper, med mycket liten variation. På den direkta frågan var det bara informanterna i den äldsta gruppen från Tärnsjö som generellt svarade att de själva talade dialekt. Ett mycket typiskt (om än mer koncentrerat än i de flesta andra intervjuer) sätt att besvara frågan finns i exemplet nedan, från den medelålders gruppen från Östervåla.

(5)	Int.	Hur mycket dialekt tycker ni att ni pratar?
	Vilhelm	Nej det är bara rikssvenska SKRATT nej
	Viveka	Nejmen alltså visst hör man ju ibland tycker jag eftersom jag jobbar i stan så kan man: va sa du? Alltså vissa ord säger man ju man tänker inte på det det bara kommer då förstår man att det är väl något vålamål man har och jag menar du behver ju inte åka så långt ner i Sverige förrän de tror att man kommer från Norrland så då måste vi ju prata på något vis annorlunda i alla fall ha en dialekt som vi inte tänker på
	Viktor	Det märkte när man började i skolan i Uppsala då trodde de att man kom från Norrland
	Viveka	Nej men det är ju så man behöver inte åka så långt
	Viktor	Nej
	Viveka	Förrän folk tycker det

Till att börja med visar informanterna alltså att de själva inte identifierar sig som dialekttalare. Efter en stund, ibland efter att vi i intervjun diskuterat något annat tar någon i gruppen upp att man själv ibland använder dialekt, ofta med användning av dialektala ord som ett första exempel. När någon i

² I motsats till NORM-begreppet ger informanterna dock inte uttryck för att kön är en viktig aspekt för att beskriva den typiska dialekttalaren.

gruppen föreslagit att dialekt är något som också man själv kan använda följer mycket ofta kommentarer om att andra uppfattar att man är dialektal. Många nämner att de hört andra säga att de låter som att de kommer från Norrland, och därmed har något i språket som andra försöker placera geografiskt. Att betrakta sig själv som dialektal möjliggörs på så vis ofta genom att man åberopar andras reaktioner som en typ av yttre bevis.

Att man inte genast tänker på sig själv och sitt eget språk som dialektalt, utan att detta är en insikt som ofta växer fram efter att man reflekterat över att andra från andra platser verkar uppfatta en som dialektalande, beror förmodligen ofta på att detta är något som deltagarna inte så ofta själva funderat över innan intervjun. Därför kan det nästan komma som en överraskning för informanterna att de faktiskt själva är potentiella dialekttalare.

Samma mönster finns hos alla åldersgrupper och på alla orter. Ungdomarna uppvisar dock generellt en väldigt negativ uttalad inställning till dialekt och dialektanvändning. Trots det menar också de att de åtminstone då och då använder sig av dialekt.

(6)	Hedda	Liksom om man är med stockholmare kanske man inte pratar värsta
	Hugo	bondmålet
	Hedda	Nej precis och sedan kanske man är med några med jag vet inte farfar så kanske det blir mera
	Hanna	Precis
	Hugo	Folk tycker att jag pratar som en norrlänning

I exempel 6 konstaterar ungdomarna dels att det finns tillfällen då man talar mer dialekt (till exempel med farfar) dels andra tillfällen (med stockholmare) då man använder dialekt i mindre omfattning. Dessutom verkar andra uppfatta att man pratar dialektalt på något vis.

Det att informanterna menar att alla egentligen använder dialekt på något sätt gör ofta att de kommer fram till att *alla* pratar dialekt ibland. Man menar alltså inte bara att de själva i gruppen kan använda dialekt, man beskriver också detta som det enda alternativet för att bete sig enligt förväntningarna i vissa sammanhang. I exempel 7 nedan från den medelålders gruppen i Tärnsjö beskriver informanterna ett tillfälle där de upplever att användande av dialekt i princip är det enda tänkbara.

(7)	Tobias	Nej så blir det ju att om du pratar med någon gammal gubbe eller gumma då drar man ju till med lite noraord
	Tanja	Ja för visst finns det ju ändå tydliga
	Tomas	Jag har några grannar han kan ju inte prata det känns ju

	som att säga älg ³
Tobias	Ja
Tomas	Så att man får skämmas liksom, då måste man ju prata på det bredare sättet för att överhuvudtaget vara gångbar

Om man inte talar dialektalt nog måste man enligt Tomas *skämmas*. Detta visar på en förhållandevis stark norm för i vilka situationer användandet av dialekt kan förväntas.

Förhållandet mellan dialekt och standardspråk

Den tredje frågan jag kommer att behandla i denna artikel handlar om hur man i ett standardspråksnära område beskriver och upplever förhållandet mellan dialekten och standardspråket. Detta förhållande har av forskare ofta beskrivits som en glidande skala mellan de mer eller mindre abstrakta ytterligheterna standardspråk och fullständig dialekt, med regionalt standardspråk och regional dialekt som mellansteg (se till exempel Thelander 1996:173–174, jfr Auer 2005:26f.). I ett standardspråksnära område som detta förväntade jag mig att informanterna skulle uppfatta den språkliga situationen just så. Detta särskilt eftersom man i intervjuerna ofta menar att dialekten på respektive ort i princip är ”rikssvenska”. Av det skälet trodde jag att informanterna (till skillnad från ett dialektområde där det är rimligt att tala om tvåspråkighet mellan dialekt och annan svenska) skulle betrakta dialekten och standardspråket som varianter av samma system, där man möjligen kan tala om en stilistisk skillnad men inte någon artskillnad.

Ibland uppfattar jag också att informanterna räknar med den här typen av glidande skala. I materialet finns exempel på informanter som säger att man ibland måste prata ”skapligare” eller att man får ”skärpa sig”. Sådana beskrivningar antyder snarast olika register och förutsätter en typ av stilistisk skala som talaren kan röra sig över. Betydligt oftare verkar dock informanterna betrakta dialekten och standardspråket som i grunden helt olika språkssystem. Ett ganska typiskt uttalande, åtminstone bland de vuxna deltagarna, är när Volmar (ca 40 år, Östervåla) säger att ”[man] blandar opp lite”.

För att ordet *blanda* ska vara meningsfullt menar jag att man måste anta att Volmar själv räknar det som olika språkssystem. När han beskriver sin egen användning av dialekt betraktar han det alltså i princip som en typ av kodväxling (jfr Gumperz 1982:59). Ett liknande sätt att uttrycka samma

³ Innan detta utdrag har deltagarna i intervjun pratat om hur konstigt det låter om någon säger *älg* med ”tunt” l. Tomas upprepar i exemplet detta uttal.

tanke finns i exempel 8 nedan, där Tomas talar om att han *skiftar* mellan dialekt och standardspråk.

- (8) Tomas Nej men det är det jag menar att jag har inga problem att skifta mig och det är fortfarande om jag träffar min granne [NAMN] där hemma i [BY] det då liksom måste man. Det liksom funkar så. Men däremot så hör det ju det så det dör ut för de flesta kan inte liksom hör inte har inte melodin eller betoningen liksom
- Tobias Sedan tycker man att det låter tillgjort själv så man drar sig för att säga vissa uttryck
- Tomas Mm
- Tina I alla fall i vissa sällskap
- Tobias För man har inte noramålet själv tycker man

Att man betraktar dialekten och standardspråket som skilda system visas också i exemplet ovan av att man pratar om det i termer av att det finns ett dialektsystem som man antingen behärskar eller inte. Underförstått är tanken att det finns något som fullständigt kan behärskas, och gör man inte det upplever man inte att man har "rätt" till systemet. Istället resulterar det i att man känner sig löjlig och tillgjord om man försöker. Här finns alltså en tydlig norm för dialektanvändning, och för vem som har rätt till dialekten.

Om dialekten och standardspråket betraktas som olika språkssystem är det också möjligt att man kan "råka" prata dialekt, att man kommer på sig själv med att vara i fel system vid fel tillfälle. Detta beskrivs av till exempel Viveka i exempel 5, när hon säger att hon kan komma på sig själv med att vara dialektal, och då var det "något vålamål". Här menar Viveka att hon i det närmaste ofrivilligt byter system. Ett ord hon använde tillhörde inte den kod hon annars uppfattade att hon pratade (rikssvenska) utan kom från ett annat system: vålamålet.

I den medelålders gruppen i Tärnsjö berättades om en man som åkte till Stockholm för att gå på konsert, men inte slutade prata dialekt.

- (9) Tomas Och sa det jäntan, ska du sätt dig hän
- Tina Ska du sitta hänne
- Tomas Ja precis och så liksom Berwaldhallen där kommer han
- Tanja Ja just det
- Tomas Jag menar och säger på det sättet. Han kan liksom inte
- Tanja Han kan inte byta han han kör

I exempel 9 berättar deltagarna om en man som gjorde sig skyldig till ett normbrott. I berättelsen ligger en tydlig uppfattning av att det förväntade hade varit att "byta", alltså att i det här sammanhanget använda standardsystemet och inte dialektsystemet. Jag menar att man, om man räknade med variation inom samma system, skulle ha uttryckt sig på ett annat sätt.

Två språkssystem i praktiken

Informanterna har i fokusintervjuerna med andra ord gett uttryck för att de uppfattar standardsvenska och dialekt som två skilda språkliga system. Huruvida dialekt och standardspråk betraktas som varianter av samma system eller två olika har följaktligen inte för deltagarna i intervjuerna med hur mycket de båda skiljer sig från varandra att göra. Att dialekten i jämförelse med många andra platser är förhållandevis ”rikssvensk” framhålls i alla intervjuer.

Dessa båda språkssystem betraktas av informanterna som abstrakta, och man räknar inte med att det idag finns någon som bara har det ena systemet tillgängligt. Förmodligen är det de personer som beskrivs som prototypiska dialekttalare som antas kunna använda bara dialekten.

I praktiken menar jag att man ser det som att dessa båda tänkta språkssystem kombineras, så att varje person kan antas ha språkkompetens inom båda. Att ha tillgång till båda systemen gör det möjligt att använda språkliga resurser från dem samtidigt, vilket av många av informanterna betraktas som att man blandar systemen.

Sammanfattning

I den här artikeln har jag försökt visa att dialekt också i ett standard-språksnära område kan vara en del i berättelsen om orten och dess invånare. Genom att avgränsa dialekten till ett mycket litet område (ett sockenmål) väljer informanterna vilka som räknas till den egna gruppen och kan också visa upp sin särart gentemot grannorterna. Detta vill jag koppla ihop med begreppet naboopposition, där uppfattningen om det egna språket används för att förstärka samhörigheten i den egna gruppen.

Dialekten beskrivs av informanterna som levande på orten idag, i den meningen att var och en kan antas ha kompetens i och kunna använda dialekten i vissa sammanhang. De flesta av informanterna menar att de använder dialekt, kanske just för att framhäva sin lokala identitet. Samtidigt förknippas dialektanvändning främst med äldre personer och äldre tider.

Jag har i artikeln också försökt visa hur de jag intervjuat ser på dialekt och standardspråk som skilda språkssystem, trots att den språkliga skillnaden mellan dem båda ofta är suddig.

Litteratur

- Auer, Peter 2005. Europe's sociolinguistic unity, or: A typology of European dialect/standard constellations. I: N. Delbecque, J. van der Auwera & D. Geeraerts (red.), *Perspectives on Variation: sociolinguistic, historical, comparative*. Berlin: Mouton de Gruyter. S. 7–42.
- Chambers, Jack K. & Trudgill, Peter 1998. *Dialectology*. 2 uppl. (Cambridge

- textbooks in linguistics.) Cambridge: Cambridge University Press.
- Giles, Howard & Powesland, Peter F. 1975. *Speech style and social evaluation*. (European monographs in social psychology 7.) London: Academic Press.
- Gumperz, John J. 1982. *Discourse strategies*. (Studies in interactional sociolinguistics 1). Cambridge: Cambridge University Press.
- Heby kommun 1998. *FolkomrLän.xls*. Personlig e-postkommunikation, 2011-03-25.
- Heby kommun 2013. *Folkmängd och befolkningsförändringar för kommunen och dess församlingar(-ar) under 2013 kvartal 1-2.pdf*. Personlig e-postkommunikation, 2013-09-02.
- Larsen, Amund B. 1886. *Oversigt over de trondhjemske dialekters slægtskabsforhold*. Særaftryk af det Kgl. Norske Vidsk. Selskabs Skrifter for 1885. Trondhjem.
- Larsen, Amund B. 1917. Naboopposition – knot. *Maal og Minne (1917)*. Oslo: Bymålslaget.
- Montgomery, Chris 2012. The effect of proximity in perceptual dialectology. *Journal of Sociolinguistics* 16:5. S. 638–668.
- Preston, Dennis R. 1999. Introduction. I: D. R. Preston (red.), *Handbook of perceptual dialectology. Vol. 1*. Amsterdam: Benjamins.
- Thelander, Mats 1996. Från dialekt till sociolekt. I: L. Moberg & M. Westman (red.), *Svenskan i tusen år*. (Skrifter utgivna av Svenska språknämnden 81.) Stockholm: Norstedt.
- Wessén, Elias 1969. *Våra folkmål*. 9 uppl. Stockholm: Fritze.

Argumentation på L2-svenska: inlärare skriver insändare

Outi Toropainen och Sinikka Lahtinen

Inledning

Argumentativt skrivande är utmanande för ungdomar, vilket framkommit i flera studier som berör skrivande på förstaspråket (L1) (t.ex. Freedman & Pringle 1984; Berge 2005; Igland 2007; Bergh Nestlog 2009a, 2009b; Mikkonen 2010). Forskning i argumentativt skrivande på ett andraspråk (L2) har närmast fokuserat på hur universitetsstudenter skriver på engelska (t.ex. Hirose 2003; Wolfe 2011). I Sverige har vuxna L2-inlärares argumentationsmönster och genreanpassning hos iranier studerats av Jansson (2000) och Söderberg (2007). I betydligt mindre grad har man undersökt argumentativt skrivande hos unga språkinlärare på ett L2. Vidare har man oss veterligen inte studerat argumentation hos inlärare på nybörjarnivå inom formell undervisning. Därmed är det motiverat att undersöka hur finskspråkiga ungdomar och unga vuxna som lär sig svenska i Finland argumenterar i insändare de skrivit som en kommunikativ uppgift i svenska. En del av skribenterna i den aktuella studien befinner sig i ett initialt skede av inläringen av L2-svenska och detta gör studien mer intressant.

Vi använder L2 som paraplyterm och gör ingen skillnad mellan främmandespråk och andraspråk (se t.ex. Abrahamsson 2009:15). Det är dock värt att notera att inflödet av svenska i många fall begränsar sig till klassrummet hos finskspråkiga inlärare av svenska (Kalaja et al. 2011) och detta torde också gälla informanterna i vår studie.

Syftet med vår studie är att få mera kunskap om vilka uttryck elever på olika färdighetsnivåer använder i sin argumentation. Vi kommer att koncentrera oss på frågan hur inlärarna uttrycker sin åsikt och illustrerar också hur inlärare på lägre nivåer lyckas med att argumentera. De argumentativa texterna är bedömda enligt den sexgradiga CEFR-skalan (*Common European Framework of Reference, 2001*) av tre av varandra oberoende bedömare. Studien är en del av forskningsprojektet *Topling*

(*Inlärningsgångar i andraspråket*)¹ vid Jyväskylän universitet. Projektet för forskningen i språkinlärning och forskningen i utvärdering av språkkunskaper närmare varandra. Projektet fokuserar på utvecklingen av de skriftliga färdigheterna i L2-finska, L2-engelska och L2-svenska i det finska utbildningssystemet. De argumenterande texterna som är i fokus i denna studie utgör en del av det insamlade materialet i forskningsprojektet.

Vi inleder med att redogöra för typiska drag för argumentation varefter vi redovisar vårt material och vår metod närmare. I analysen betraktas hur inlärarna argumenterar och uttrycker sin åsikt på svenska i insändare som är bedömda enligt CEFR-skalan. I avslutningen sammanfattas och diskuteras de viktigaste resultaten.

Argumentation

Avsikten med argumentation är att övertyga och påverka. Deltagarna i argumentationen vill förstärka och stödja de egna uppfattningarna. Enligt Kjeldsen Elmélund (2008) är ett argument en bestämd form av ett yttrande och den som argumenterar utför därmed en bestämd kommunikativ handling under vilken argument framläggs. Det som läggs fram i och med denna kommunikativa handling är argumentation. För att kunna påstå att någon argumenterar måste sakförhållandena uttryckas klart och tydligt genom ord. Om klart uttryckta sakförhållanden saknas kan man inte fastställa om ett argument har framförts. Då blir också den kommunikativa handlingen att argumentera misslyckad.

I skrivforskningen har man uppfattat ett argument utgående från dess struktur eller dess avsikt. Vad gäller Toulmins modell (1958) om argumenterande (eng. *reasoning*) är det argumentets struktur som poängteras. Enligt den modellen är minimikravet för argumentation ett påstående (eng. *claim*) och en motivering (eng. *data as supporting evidence*). Enligt Jansson (2000) kan skribenten ha tydlig eller vag fokusering i sin text. Med tydlig fokusering avser Jansson (2000:119) att skribenten uttrycker en tes, en personlig åsikt, medan en vag fokusering innebär att skribenten inte uttrycker något klart ställningstagande. I forskning som framhäver avsikten uppfattar man argumentation och övertygande som synonyma (t.ex. Connor & Lauer 1985). Därmed riktas intresset från skribenten till mottagaren och skribentens sätt att övertyga mottagaren (t.ex. Connor 1990).

Argumentation existerar i vardagen och redan i barndomen, dock som muntlig dialog. Den skriftliga argumentationskunskapen utvecklas under skollåren och argumentation i skriven form är såtillvida inte helt främmande i skolvardagen. Eleverna skriver också i andra läroämnen än i modersmål, i

¹ <https://www.jyu.fi/hum/laitokset/kielet/tutkimus/hankkeet/topling/se>.

naturvetenskaperna är till exempel labbrapporter centrala och i språkämnenä egenutvärderingar. Övergången från dialogisk och muntlig argumentation till monologisk och skriftlig argumentation verkar dock inte vara enkel (t.ex. Igland 2006).

Insändare är en typ av argumenterande text. En lyckad argumenterande text förutsätter generalisering och abstraktion i motsats till en kronologisk struktur i en narrativ text. Enligt Tirkkonen-Condit (1985) består en argumenterande text av fyra analytiska kategorier/diskursenheter, nämligen inledning, problemställning, lösning på problemet och avslutande evaluering. Texten kan förväntas innehålla med- och motargument som framhåller skribentens åsikter men också möter mottagarens åsikter (t.ex. Wolfe et al. 2009). Insändare har oftast en hierarkisk struktur. I figur 1 (ur Bergh Nestlog (2009a:63) visas den hierarkiska strukturen hos en relativt enkel argumenterande text skriven av en förstaspråkstalare, David i åk 5.

Hierarki och sekvenser på textavsnittsnivå	
Hierarki (markerad med indragna tabellceller)	Sekvenser -textavsnittens funktionella roller
Mindre tid i skolan!	Tes i rubrik
Det är tråkigt att gå i skolan. Man måste gå upp tidigt.	Första argumentet
När man kommer hem så vill man va med kompisar men man orkar inte för man orkar inte för man har gått för länge i skolan	Andra argumentet
Så mindre tid i skolan!	Upprepning av tesen som avslutning

Figur 1. Hierarki- och sekvensdimensionerna i Davids text (ur Bergh Nestlog (2009a:63).

Tesen uttrycks i rubriken varefter själva texten inleds med en motivering, första argumentet. I andra stycket tar David upp ett ytterligare argument och texten avslutas med upprepning av tesen. Texten uppfyller minimikraven för en argumenterande text då den innehåller ett påstående och en motivering.

Material och metod

Materialet för denna undersökning har insamlats inom det av Finlands Akademi finansierade projektet *Topling*. Sammanlagt 80 elever i åk 7–9 i grundläggande utbildning, 71 gymnasister och 22 universitetsstudenter med svenska som huvudämne, fick skriva texter på svenska utifrån fem kommunikativa skrivuppgifter. Samtliga skribenter har finska som förstaspråk. I tre av uppgifterna skulle informanterna skriva e-post (med

varierande formalitetskrav), i en skulle de skriva en berättelse och uppgiften som vi fokuserar på är en insändare. Skribenterna hade två rubriker att välja mellan (se tabell 1). Dessa rubriker anses motsvara huvudtesen i insändaren som skribenterna förväntas ta ställning till.

Tabell 1. Rubriker för insändarna i materialet

Elever i åk 7–9	Gymnasister	Universitetsstudenter
1. Inga mobiltelefoner i skolan!	1. Billigare läroböcker i gymnasiet!	1. Lika stor andel kvinnor och män till högskoleprogram
2. Skoldagen ska inte börja före kl. 10!	2. Gymnasiestudier är betungande (fi. <i>raskas</i>)	2. Avgiftsfri högskoleutbildning – en börda för skattebetalarna

Skribenterna instruerades att utgå ifrån rubriken och skriva en insändare som skulle skickas till skoltidningen (åk 8), till tidningen *Peppar* (gymnasister) eller till *Svenska Institutets* bloggsida (universitetsstudenterna). Skribenterna ombads också explicit att motivera sin åsikt. Texterna bedömdes av tre oberoende bedömare med hjälp av den sexgradiga CEFR-skalan (A1–C2)².

Totalt 24 texter skrivna av åttondeklassare bedömdes ligga under A1, det vill säga de nådde inte upp till den lägsta färdighetsnivån och har därför också utelämnats ur vår analys. I vårt material fanns heller inga insändare som bedömts vara på den högsta färdighetsnivån (C2). Av tabell 2 framgår antalet texter, medellängden av dem i ord samt minimi- och maximiantalet ord enligt färdighetsnivå. Sammanlagt ingår 144 insändare i vår studie.

Tabell 2. Textlängd och CEFR-nivå

	A1	A2	B1	B2	C1
Antal texter	57	47	29	9	2
Medellängd i ord	26,3	50,4	83,1	123,0	218,0
Antal ord: max	66	84	162	180	278
Antal ord: min	4	30	45	62	157

Som tabell 2 visar placerade sig nästan tre fjärdedelar (n=104, 73 %) av de analyserade insändarna på de två lägsta färdighetsnivåerna A1 (n=57) och A2 (n=47). Texterna på dessa nivåer var skrivna av grundskoleelever och gymnasister. På nivå B1 återfanns totalt 29 texter (20 %) och till de två högsta nivåerna, B2 och C1, nådde endast 11 texter som samtliga var skrivna av universitetsstudenter. Av tabell 2 framgår vidare att medellängden på texterna kontinuerligt ökar från A1 till C1. Den kortaste texten omfattade endast 4 ord medan den längsta uppgick till 278 ord.

² Den lägsta nivån i referensramens skala är A1 och den högsta C2.

Vår metod är närmast kvalitativ med kvantitativa drag. Ett argument förstås utgående från dess struktur, mer specifikt från dess lingvistiska struktur. Vi har läst texterna och excerperat de lingvistiska uttryck som använts för argumentation. Speciellt har vi fäst uppmärksamhet vid sådana uttryck som förmedlar skribentens åsikt och där skribenten explicit är närvarande till exempel genom det personliga pronomenet *jag*. Dessa uttryck och de texter som de förekommer i studeras i relation till de färdighetsnivåer som texterna erhållit.

Lingvistiska medel att uttrycka sin åsikt

Vår analys av de lingvistiska detaljerna i argumentationen i de 144 insändarna visar att skribenter på den lägsta färdighetsnivån A1 redan kan använda mentala verb som *tycka*, *tänka*, *gilla* för att uttrycka sin åsikt (se tabell 3). Dessa förekom dock relativt sällan jämfört med de högsta färdighetsnivåerna: endast 30 % av skribenterna använde dem på nivå A1 medan samtliga skribenter gjorde det på de högsta nivåerna B2 och C1. Verbet *tycka* var det mest frekventa på alla nivåer.

I tabell 3 visas exempel på bruket av de verb som skribenterna på olika nivåer använde i syfte att explicit uttrycka ställningstagande.

Tabell 3. Exempel på bruk av verb som anger egen åsikt enligt CEFR-nivå

A1	A2	B1	B2
Jag tycker att skoldagen börjar före klockan 10.	Jag tycker att elever kan ha mobiltelefoner i skolan men [...]	Det låter ju bra men jag tycker ändå att [...]	Jag tycker att avgiftsfri högskoleutbildning sporrar undomarna [...]
		Jag tror att läroböcker är för dyra.	
		Jag anser att man borde välja dem, som är bästa [...]	
Jag tänkar det är stupid.	Därför jag tänker skoldagen inte börja före klockan 10.	Jag tänka att den bästa sätt skulle vara ta läroböcker från annan plats [...]	
Jag inte gillar, [...].			
	Jag vill Billigare böcker i gymnasiet!	Så jag vill att läroböcker blir billigare.	
Jag hoppas 'huomenna' inge elever har mobiltelefoner.	Vi hoppar att det stoppar.	Jag hoppas priset ska bli billigare i framtiden.	Men hoppas att det kommer ändå några förändringar till arbetslivet så att [...].
Jag hatar billigare läroböcker.			

Av tabell 3 framgår att verbet *tänka* används på nivåerna A1, A2 och B1. *Tänka* är ett tämligen vanligt verb i finskspråkigas svenska vad gäller att uttrycka åsikt, troligen p.g.a. engelskt inflytande (Lahtinen 2010). Tabellen visar vidare att den egna åsikten formulerades också som uttryck för önskemål och vilja (verben *vill* och *hoppas*). Ställningstagandet kan också uttryckas genom verb som *hata* (nivå A1).

Substantivet *åsikt* användes på nivåerna A1 (*Jag är åsikt böcker i gymnasiet måste är billigare*) och B2 (*enligt min åsikt, av den åsikten*). *Enligt min mening* förekommer på nivå C1 och *i mitt tycke* på nivå B2. Substantivet *opinion* återfinns i en insändare på nivå A2 (*Så för min opinion skoldagen ska inte börja före klockan 10.00*), antagligen på grund av påverkan från engelskan. Samtliga dessa uttryck är dock relativt sällsynta i de analyserade insändarna.

Argumentation i insändare på nivåerna A1, A2 och B1

I detta avsnitt illustrerar vi med hjälp av exempeltexter på färdighetsnivåerna A1, A2 och B1 hur inlärare på lägre nivåer lyckas argumentera. Vi diskuterar typiska drag för färdighetsnivåerna utgående från texterna som återges i sin helhet om inget annat anges. Inom parentes efter texten står skribentens ID-nummer och färdighetsnivån som texten erhållit. Vi har valt att koncentrera oss på de lägre nivåerna eftersom uppgiftsnivån för insändaruppgiften är fastställd till nivå B1 (Alanen et al. 2010), vilket innebär att inlärare på nivåer lägre än B1 egentligen inte kan förutsättas klara av uppgiften.

I det följande ges tre exempel på insändare på nivå A1. Insändarna är skrivna av åttondeklassare som i skrivande stund studerat svenska i ca ett läsår. I exempel (1) tar skribenten ställning till tesen som är presenterad i rubriken genom den inledande negationen. Motiveringen sker med hjälp av två huvudsatser. Skribenten använder inga verb som återger mentala processer som *anser*, *tycker*, *tror* (Holmberg & Karlsson 2006) och som är typiska för texter där man vill uttrycka sin åsikt. Texten är också intressant och speciell därför att skribenten i detta fall inte håller med rubrikens tes. Sådant är relativt sällsynt i vårt material.

- (1) Skoldagen ska inte börja före kl. 10!

Nej. Jag har inte problem gå på skola klockan 8. Jag kan gå hem klockan 14.

(2016, A1)

Skribenten i exempel (2) tar inte explicit ställning till tesen som presenteras genom rubriken. Däremot motiveras rubriken med hjälp av en punktlista inledd med ordet *Varför*. Perspektivet är allmänt, argumenten gäller elever och lärare i allmänhet. Texten är enkel och innehåller endast korta huvudsatser, men uppfyller minimikraven för en argumenterande text då både en tes (i rubriken) och argument förekommer. Det är skäl att lägga märke till att skribenten inte uttrycker sig själv explicit i texten, utan nöjer sig som konstaterats med relativt allmänna påståenden. Implicit genom motiveringarna uttrycker skribenten dock sin enighet med rubrikens tes.

(2) Skoldagen ska inte börja före klockan 10!

Varför:

- elever kan sova
- kan göra läxor före skoldagen
- läraren kan sova!

(2020, A1)

Exempel (3) visar att skribenter redan på den lägsta färdighetsnivån använder verbet *tycka* för att uttrycka sin åsikt och inkludera sig själv i 'tyckandet'. Det framgår av texten att skribenten håller med rubrikens tes. Samtliga meningar inleds med explicit närvaro av skribenten. Insändaren saknar däremot motiveringar, vilket delvis kan bero på ringa språkkunskaper. Skribenten kan på grund av ett bristande ordförråd inte uttrycka sina tankar till fullo utan lämnar en lucka i den sista meningen.

(3) Skoldagen ska inte börja före KLOCKAN 10 !!!

Jag tycker skol men jag tycker inte skol börja 8.00. Jag vill skol börja 10.00 och sluta 14.00. Jag tycker skol _____

(2029, A1)

I insändarna på nivå A1 (exemplen 1–3) tar skribenterna ställning till tesen som presenteras i rubriken. Detta görs antingen genom explicit närvaro av skribenten, till exempel genom det personliga pronomenet *jag*, eller implicit genom motiveringar, som i exempel 3. Även 'tyckandet' börjar bli explicit genom verb som återger mentala processer (exempel 3). Motiveringarna är enkla i den meningen att de består av enstaka huvudsatser (exempel 2 och 3). I alla insändare på A1-nivån använde endast två skribenter en kausal bisats i motivering. Det som verkar saknas totalt är beaktandet av mottagaren, läsaren. Samtliga skribenter lyckas också med att uttrycka sin åsikt, explicit eller implicit, trots att de lingvistiska medel de har till sitt förfogande är knappa. Två av texterna innehåller motiveringar medan dessa saknas i exempel (3).

På nivå A2 kan texten innehålla ett tydligt ställningstagande, flera argument och till och med förbehåll som i exempel (4). Insändaren är

skriven av en åttondeklassare som studerat svenska sedan åk 5. Skribenten är oenig med rubriken och uttrycker detta explicit inledningsvis, men ställer ett villkor, telefonerna ska vara ljudlösa. Skribenten är också explicit närvarande i insändaren genom det personliga pronomenet *jag* och åsikten uttrycks med hjälp av det mentala verbet *tycka*. Insändaren har också en struktur som påminner om strukturen i Davids text (se figur 1) såtillvida att tesen framkommer i början och upprepas i slutet, en struktur som Jansson (2000:118) anser vara normenlig i de svenskspråkiga argumenterande texterna. Motiveringen sker på allmän nivå och fokuset förflyttas från skribenten till eleverna, som skribenten dock är en del av. Genom denna förflyttning inkluderar skribenten effektivt läsarna i sin insändare och antyder mottagarmedvetenhet i sin insändare.

(4) Inga mobiltelefoner i skolan!

Jag tycker att elever kan ha mobiltelefoner i skolan men telefonerna måste vara tyst på klasser.

Elever kan ha telefonerna öppnat när de är inte på klassen. Elever ska kanske behöva telefoner i skola eller efter skoldagen.

Därför tycker jag att elever kan ha telefoner i skolan.

(2063, A2)

I den andra exempeltexten på färdighetsnivå A2, (exempel 5), har skribenten, en gymnasist, något över tre års svenskstudier bakom sig. Skribenten inkluderar sig själv i *vi*:et och mottagarna. Således blir skribentens eget ställningstagande kollektivt i stället för en explicit egen åsikt. Sin egen åsikt uttrycker skribenten implicit genom att upprepa rubriken/tesen, som efterföljs av motiveringarna där det personliga pronomenet *vi* används. Motiveringarna består bland annat av en kausal bisats som inleds med konjunktionen *eftersom*. Perspektivet är allmänt i och med användningen av det personliga pronomenet *vi*. Mot slutet av insändaren har skribenten valt att använda pronomenet *du*, som troligen används enligt engelskans *you*. Insändaren avslutas med en önskan om åtgärd.

(5) Gymnasiestudier är betungande

Gymnasiestudier är betungande, eftersom vi har mycket läxorna och vi har mycket hobby.

Den är hårt av göra gymnasistudier i fritid. Du kan inte träffa dina kompisarna. Du kan inte motionera eftersom du har läxorna. Mindre studier, större roliga!

(2144, A2)

Av insändare som bedömdes ligga på nivå B1 var över hälften (59 %) skrivna av gymnasister och en tredjedel producerade av universitetsstudenter med svenska som huvudämne. Vi har valt att diskutera en insändare (ex (6)) där fokuseringen är vag. Skribenten, en universitetsstudent, kan anses ha en åsikt om jämställdheten i högskoleprogram, men undviker att uttrycka den i klartext. Insändaren dryftar temat och dialogen verkar försiggå mellan skribenten och rubriken, utan att skribenten explicit tar ställning till tesen för insändaren. Som följd av vag fokusering, existerar heller inga explicita motiveringar. Skribenten använder dock värderande uttryck som *det är inte bra*. Varken det personliga pronomenet *jag* eller *vi* används. Med den avslutande meningen verkar skribenten vända sig till läsarna och ställer en fråga som anknyter till tematiken och skribentens implicita åsikt – dock utan frågetecken.

(6) Lika stor andel kvinnor och män till högskoleprogram

Det här är en ganska intressant fråga. Det är sant att det finns fortfarande mäns och kvinnors jobb i samhället. Det är inte bra att t.ex. till sjukvården där det finns mer kvinnor borde väljas lika många män. Det är bara för att då kunde det hända så att de männen som inte är så intresserade om sjukvård kunde fylla platser av såna kvinnor som skulle gärna vilja studera sjukvård. Eller tvärtom i bilindustrin t.ex. Kan det inte bara finnas en quota och de som är "bästa" får platser oavsett av kön.

(2203, B1)

Avslutning

Vår studie visar att även inlärare på de initiala stadierna av språkinlärning kan uttrycka sin åsikt på målspråket. De lingvistiska sätten varierar från bruk av endast ett negerande svarsord *nej* till bruk av verb som återger mentala processer. Verbet *tycka* är mest frekvent av de sistnämnda och förekommer på samtliga färdighetsnivåer. Att motivera sin åsikt kräver mer språkliga resurser, varför texter på de lägsta nivåerna kan sakna motivering. Men även inlärare med begränsade språkkunskaper lyckas motivera sin åsikt, vilket en av exempeltexterna visar. Antalet kausala bisatser växer med stigande färdighetsnivå, något som också tyder på att komplexiteten ökar. De flesta texterna har en tydlig fokusering i och med att ställningstagandet uttrycks klart, men det finns också texter där den egna åsikten inte framgår så klart. Även skribenternas kunskaper i att beakta läsaren varierar. Detta beror dock inte nödvändigtvis enbart på ringa språkkunskaper, utan är något som kunde förbättras genom systematisk och ämnesöverskridande undervisning. Systematisk och explicit undervisning i argumentation vore till nytta även för inlärningen av språk.

I vårt material innehåller rubriken en tes som skribenten förväntas ta ställning till genom att antingen vara enig eller oenig med den. En dylik

uppgift verkar inte tillåta skribenten att utveckla sina tankar och disponera sin text. Däremot verkar uppgiften leda till att skribenten inleder med ett explicit ställningstagande i relativt enkel form som första reaktion på rubrikens tes. Mottagaren förväntar sig en inledning till temat. En uppgift som ger ett tema istället för en tes vore (eventuellt) att prioritera.

Litteratur

- Abrahamsson, Niclas 2009. *Andraspråksinläring*. Lund: Studentlitteratur.
- Alanen, Riikka, Huhta, Ari & Tarnanen, Mirja 2010. Designing and assessing L2 writing tasks across CEFR proficiency levels. I: *EUROSLA MONOGRAPHS SERIES 1 Communicative proficiency and linguistic development*. S. 21–56.
- Berge, Kjell Lars 2005. Studie 6: Tekstkulturer og tekstkvaliteter. I: K. L. Berge, L. S. Evensen, F. Hertzberg & W. Vagle (red.), *Ungdommers skrivekompetanse. Bind II: Norskeksamen som tekst*. Oslo: Universitetsforlaget. S. 11–190.
- Bergh Nestlog, Ewa 2009a. *Perspektiv i elevtexter. Skriftligt argumenterande i grundskolans mellanår*. Växjö universitet. <http://lnu.se/personal/ewa.bergh.nestlog> [Tillgänglig 23 maj 2013].
- Bergh Nestlog, Ewa 2009b. Written Argumentation by a 10-Year-Old Pupil in Sweden. *Argumentation*, 23. S. 437–449.
- CEFR 2001 = *Common European Framework of Reference: Learning, teaching, assessment* 2001. <http://www.coe.int/t/dg4/linguistic/source/frameworken.pdf> [Tillgänglig 13 juni 2013].
- Connor, Ulla 1990. Linguistic/rhetorical measures for international persuasive student writing. *Research in the Teaching of English*, 24(1). S. 67–87.
- Connor, Ulla & Lauer, Janice 1985. Understanding persuasive essay writing: Linguistic/rhetorical approach. *Text* 5(4). S. 309–326.
- Freedman, Aviva & Pringle, Ian 1984. Why students can't write arguments. *English in Education* 18(2). S. 73–84.
- Hirose, Keiko 2003. Comparing L1 and L2 organizational patterns in the argumentative writing of Japanese EFL students. *Journal of Second Language Writing*, 12. S. 181–209.
- Holmberg, Per & Karlsson, Anna-Malin 2006. *Grammatik med betydelse. En introduktion till funktionell grammatik*. Uppsala: Hallgren & Fallgren.
- Igländ, Annmari 2007. "Svinaktig vanskelig"? Skriftleg argumentasjon på ungdomssteget. I: S. Matre & T. Løkenstgard Hoel (red.), *Skrive for nåtid og framtid. Skrivning i arbeidsliv og skole*. Trondheim: Tapir akademisk forlag. S. 277–291.
- Jansson, Gunilla 2000. *Tvärkulturella skrivstrategier. Kohesion, koherens och argumentationsmönster i iranska skribenters texter på svenska*. Uppsala: Uppsala universitet.
- Kalaja, Paula, Alanen, Riikka, Dufva, Hannele & Palviainen, Åsa 2011. Englannin ja ruotsin kielen oppijat toimijoina koulussa ja koulun ulkopuolella. I: E. Lehtinen, S. Aaltonen, M. Koskela, E. Nevasaari & M. Skog-Södersved (red.), *AfinLA-e Soveltavan kielitieteen tutkimuksia* 2011/n:o 3. S. 62–74.
- Kjeldsen Elmélund, Jens 2008. *Retorik idag. Introduktion till modern retorikteori*. Studentlitteratur.
- Lahtinen, Sinikka 2010. "Min kompis plejar drums". Engelskans inflytande på

- finska högstadieelevers svenska. I: C. Falk, A. Nord & R. Palm (red.), *Svenskans beskrivning 30*. Stockholm: Stockholms universitet. S. 177–186.
- Mikkonen, Inka 2010. "Olen sitä mieltä, että..." *Lukiolaisten yleisönosastotekstien rakenne ja argumentointi*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Söderberg, Tomas 2007. Argumentationsmönster och styckestruktur i andraspråkstexter. Språknivå och förhållningssätt till textgenren insändare i andraspråkstexter. I: *MINS 58. Insändare, fjällhandböcker och Ni-tilltal. Tre kandidatuppsater i svenska*. Stockholm: Stockholms universitet. S. 108–154.
- Tirkkonen-Condit, Sonja 1985. *Argumentative text structure and translation*. University of Jyväskylä.
- Toulmin, Stephen 2003 [1958]. *The Uses of Argument*. Cambridge: Cambridge University Press. <http://ebookbrowse.com/toulmin2003uses-the-uses-of-argument-toulmin-pdf-d342322579> [Tillgänglig 5 april 2013].
- Wolfe, R. Christopher 2011. Argumentation Across the Curriculum. *Written Communication*, 28(2). S. 193–219.
- Wolfe, R. Christopher, Britt, M. Anne & Butler, Jodie A. 2009. Argumentation Schema and the Myside Bias in Written Argumentation. *Written Communication* 26(2). S. 183–209.

Om svenskans ortografiska transparens

Grafofonematiska relationer genom automatisk regelinduktion

Marcus Uneson

Inledning

Ortografisk transparens

Påpekandet att alfabetiska skriftsystem varierar i hur konsekvent mappningen är mellan grafem och fonem är en präktig truism. När man för första gången konstruerar ett skriftsystem för ett språk finns det i allmänhet föga anledning att gå ifrån ett-till-ett-förhållandet mellan fonem och grafem (låt oss för diskussionens skull anta att man lyckats lösa mindre problem, som att i händelse av flera språkvarieteter komma överens om vilken som ska ligga till grund för stavningen, eller att bestämma hur konflikter mellan morfematisk och fonematisk konsekvens (<bygga, byggt> /byga, bykt/)¹ ska hanteras). Levande språk förändras emellertid oavbrutet och kontinuerligt. Den ursprungligen lättfattliga kodifieringen av det talade språket kommer därmed snart nog att fyllas av undantag och oregelbundenheter.

Reformer av stavning (och andra skriftspråkliga attribut) kräver politiska beslut och stora resurser, samt en ovanlig kombination av kompromissvilja och tjurskallighet. När man väl har ett skriftsystem kommer alla förändringar med kostnader: befintlig litteratur blir besvärligare att läsa, oräkneliga officiella dokument måste tryckas om, söktjänster och stavningskontroller fungerar sämre.²

Särskilda bidrag till minskad fonem–grafemkonsekvens kommer från lånord. Lån har säkert förekommit i alla tider där språk kommit i kontakt, men i en alltmer globaliserad värld kommer de i stridare strömmar. Även om lånord i större eller mindre grad anpassas till det låntagande språket, särskilt till dess ortografi, fonologi och morfologi, blir resultatet inte sällan en kompromiss. I nyare lån, i synnerhet, kan det främmande inslaget förmärkas bland annat i ovanliga relationer mellan uttal och stavning (<soundtrack,

¹ Ortografisk form anges kursivt inom <vinkelparenteser> och fonemisk mellan /snedstreck/.

² Poängsättningen i Wordfeud måste också revideras.

limejuice, airbag, bourgogne, jetong, aubergine, couscous, besserwisser, nachspiel, aficionado, paella, gnocchi, glasnost, fatwa>).

Engelskans skriftsystem framhålls ofta som alldeles speciellt tillkrånglat, och förvisso är det svårt att se system i t.ex. de olika uttalen av <ough> i <plough, dough, through, rough, cough, hiccough, thought, Scarborough> (nämligen, i vissa varianter: /aʊ, oo, u:, ʌf, ɔf, ʌp, ɔ:, ə/); eller de olika stavningarna av fonemet /ei/ i t.ex. <baby, weigh, straight, hay, croquet, vein, gauge, break, they>. Som extremer i den motsatta delen av spektret, där avståndet mellan stavning och uttal är litet, kan man ta finska, turkiska, serbiska – språk med unga ortografier eller sena stavningsreformer, och/eller språk med stark normering, där man i princip först har fastlagt ett ords stavning och sedan (kanske gradvis och långt senare) låtit denna stavning definiera dess uttal. Något liknande kan i enstaka fall observeras även för svenskan: slutkonsonanten i <glad, hund> saknades under många hundra år i de flesta svenskers tal, men har under skriftens inflytande åter vunnit mark.

Oavsett andra skäl för att hålla fast vid äldre stavningar är det oomstritt att ett skriftsystems grad av *ortografisk transparens*³ har stora konsekvenser för hur arbetskrävande läs- och skrivinläring är för det aktuella språket. Mer direkt uttryckt: enbart i vårt land dikterar skriftspråkets ortografiska transparens på vilket sätt många miljoner arbetstimmar i skolans lägre stadier ska användas varje år. Flera studier finner också belägg för denna faktors avgörande betydelse för läsinläring. Exempelvis presenterar Seymour m.fl. (2003) en stor empirisk undersökning av barns läsutveckling för tretton europeiska skriftsystem. Tabell 1, från inledningen till denna studie, presenterar ett förslag till rangordning av dessa skriftsystem efter ortografisk transparens. (Tabellen illustrerar som synes även tvärspråklig variation i stavelsestruktur – huvudsakligen vilka konsonantkluster språket tillåter i onset och coda. För denna uppsats, som enbart intresserar sig för svenska, kan vi bortse från denna dimension.)

Ortografisk transparens är emellertid ett användbart begrepp även från andra perspektiv än läsforskningens. Ett är det didaktiska – den som författar en bok för första- eller andraspråksinlärare (eller överväger en stavningsreform) bör vara väl bevandrad i den egna ortografin, inklusive dess ofrånkomliga inkonsekvenser. Ett annat är det deskriptiva: lingvister vill objektivt kunna jämföra ortografier. Ytterligare ett är språkteknologiskt: möjligheten att generera ett uttal från en skriftbild är viktig vid t.ex. stavningskontroll, för okända ord i talsyntessystem, eller i söksystem som tillåter inexakta sökningar (t.ex. variantstavningar av person- eller platsnamn, eller hela ordförrådet i äldre texter).

³ En annan möjlig men mindre internationell term på svenska är helt enkelt ”ortografisk regelbundenhet”. En del engelsk litteratur kallar begreppet *orthographic shallowness*; oftare vänder man på skalan och använder huvudsakligen *orthographic depth*.

Tabell 1. Hypotetisk rangordning av 13 europeiska skriftssystem med avseende på stavelsestruktur (enkel, komplex) och ortografisk transparens (från transparent till opak). (Seymour m.fl. 2003, översatt.)

		Ortografisk transparens				
		transparent			opak	
Stavelse- struktur	enkel	finska	grekiska italienska spanska	portugisiska	franska	
	komplex		tyska norska isländska	nederländska svenska	danska	engelska

Om denna uppsats

Rangordningen i tabell 1 (där alltså svenskan placerats någonstans i mitten, med grannspråken norska i den mer och danska i den mindre transparenta riktningen) bygger på en kvantifiering av arbetsinsats och framsteg i klassrummen. Detta är en noggrann metod, men också arbetskrävande. I föreliggande uppsats ska jag föreslå ett annat angreppssätt: att helt bortse från språkbrukarna och istället försöka undersöka svenskans ortografiska transparens direkt från uttalslexika. Detta är i sig ingen ny idé (se t.ex. van den Bosch m.fl. 1994 för ett försök att kvantifiera transparens i de engelska, franska och nederländska skriftsystemen, eller Bouma 2000 för induktion av bokstav-till-ljud-regler från ett nederländskt uttalslexikon). För de flesta språk är den tyvärr praktiskt ogenomförbar, eftersom den förutsätter ett (stort) uttalslexikon – sådana är extremt arbetskrävande att producera, och om de överhuvudtaget existerar är det oftast i form av väl bevakade affärshemligheter. Emellertid har, just för de skandinaviska språken, forskningsläget i detta avseende nyligen drastiskt förbättrats, i och med att den norska språknämnden gjort tillgängliga omfattande lexikala resurser för forskning (från konkursboet efter Nordisk Språkteknologi). Dessa innefattar bland annat ett uttalslexikon för svenska (Stockholm). Lexikonet har över 900 000 uppslag, men huvuddelen av dessa är egennamn, sammansättningar och uppslag med automatiskt genererade böjningsformer och/eller uttal. Jag hänvisar till dokumentationen för en närmare beskrivning.⁴

Uppsatsen har innehåll som följer. I nästa avsnitt använder jag först en datadriven metod för att, givet ett antal ord representerade som par av ortografisk och fonematisk transkription, automatiskt göra en *inrättning* (eng. 'alignment') av ortografisk och fonematisk teckensekvens, utan hänsyn till den lokala kontexten. Därefter försöker jag förfina denna första inrättning

⁴ <http://www.nb.no/Tilbud/Forske/Spraakbanken/Tilgjengelege-ressursar/Leksikalske-ressursar>.

genom att automatiskt identifiera vad jag ska kalla *polygrafer*, grupperingar av tecken som är tillräckligt vanliga och tillräckligt ofta associeras med samma uttal för att det ska vara meningsfullt att behandla dem som en enhet⁵. För svenskans del gäller det till exempel <ng, sj, rt, dd, ck> och ett par dussin andra.

Resultatet så långt kan betraktas som kontextoberoende, automatiskt inlärd läs- och skrivregler för svenska. I därpå följande avsnitt bygger jag vidare på dessa: jag försöker genom transformationsbaserad inläring (TBL) extrahera regler som också tar hänsyn till den lokala kontexten (alltså svar på frågor av typen ”hur utläses grafemet X när följande/föregående grafem är Y?”). Jag avslutar med en kort diskussion och några idéer om vidare utvecklingar.

Ortografiska regler utan kontext

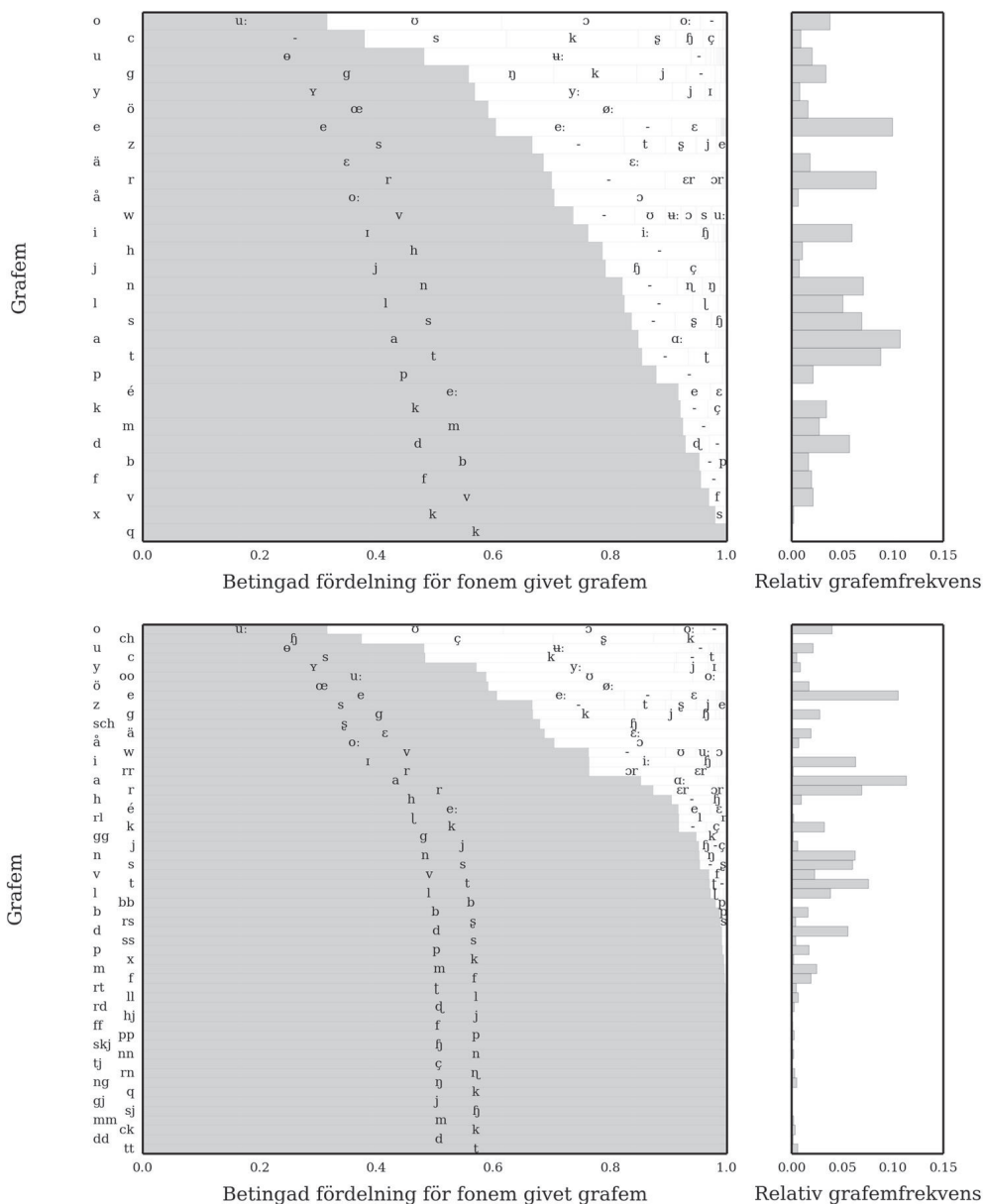
I detta avsnitt använder jag en algoritm som automatiskt extraherar grafofonematiska och fonografematiska relationer genom automatisk inrättning och, som en utökning, polygrafidentifiering. Algoritmen förutsätter ett ljudorienterat skriftsystem (alfabetiskt eller stavelsebaserat) men har inte tillgång till några lingvistiska kunskapskällor utöver lexikonet – den vet sålunda ingenting om vilka fonem som är konsonanter eller vokaler, eller om vilka grafem som brukar beteckna dem. En kort skiss av använda algoritmer återfinns i appendix.

Data och inrättning

Från uttalslexikonet uteslöts sammansättningar, egennamn, böjda former, förkortningar, akronymer, flerordsuppslag och ord där uttal eller form markerats som automatiskt genererade utan manuell efterkontroll. Detta lämnade för automatisk inrättning 11358 oböjda icke-sammansättningar (monomorfemiska ord, men också avledningarna).

De resulterande inrättningarna ger bland annat grafofonematiska och fonografematiska fördelningar som enkelt kan visualiseras (se figur 1 (överst) för det grafofonematiska fallet). Vid exempelvis läsning av kan man vara rätt säker på att uttalet är /b/; men givet <k> är det osäkrare mellan exempelvis /k/ och /c/, och givet <o> finns flera möjligheter. Som kan väntas med en automatisk metod är resultatet inte perfekt, men det ger ändå en god illustration.

⁵I en del litteratur kallas detta *grafem*. Definitionen är emellertid svår att tillämpa för exempelvis kinesiska eller etruskiska. Jag föredrar att lämna termen grafem (och de relaterade *graf*, *allograf*, *grafotax*, etc.) åt skriftspråksforskare, som kan ha många goda skäl att skilja eller inte skilja ett tecken från ett annat oberoende av om tecknet har ett uttal, om detta uttal i så fall är känt, och vilket det i så fall är.

Figur 1: Betingade fördelningar för fonem givet grafem i svenska samt relativa grafemfrekvenser, efter automatisk inrättning mellan ortografisk och fonematisk transkription. Grafemen är sorterade uppifrån och ner efter ökande transparens. Överst: fördelningar för det vanliga alfabetet, utan hänsyn till kontext. Nederst: fördelningar för alfabetet utökat med automatiskt identifierade polygrafer (se text). Den fyllda bakgrunden markerar det vanligaste alternativet för varje grafem.

Polygrafidentifiering

Med utgångspunkt i de grafofonematiska inrättningarna ovan använde jag nu en iterativ algoritm för att automatiskt identifiera polygrafer, med följande 26 som resultat:

(1) tt ng ll rt ss rs ck rn pp rd nn mm rl dd gg rr ff tj sch ch bb sj gj oo hj skj

Det finns knappast något väldefinierat facit för denna uppgift, men man kan i varje fall konstatera att samtliga polygrafförslag för svenska är rimliga (jfr Olsson 1998). Ett par möjliga polygrafer (t.ex. <dj>) saknas; det betyder bara att de med denna metod inte befunnits ha tillräckligt regelbundet uttal (jfr <djur, djungel, djinn, glädje, vidja>).

Konceptuellt läggs alltså dessa polygrafer vid vidare analys till det ordinarie alfabetet. Figur 1 (nederst) visar detta nya alfabet med associerade betingade fonemfördelningar. För läsbarhetens skull är figurens y-axel oviktad; om emellertid andelen fylld bakgrund för varje grafem viktas mot relativ grafemfrekvens får man ett enkelt sammanfattande mått på kontextoberoende ortografisk transparens och hur de tillagda polygraferna förbättrar den (0.766 för övre figur, 0.833 för nedre).

Ortografiska regler med kontext

En betydande del av ambiguiteterna från föregående avsnitt försvinner om kontexten tas i beaktande – om man lägger till *kontextberoende* uttalsregler som tar hänsyn till de närmsta grannarna. I själva verket är det ju precis så läs- och skrivregler brukar formuleras i läroböcker (”<k> före främre vokal uttalas /e/”; ”/ŋk/ framför /k/ stavas <nk>”, etc.). Ortografisk transparens bestäms inte enbart av de kontextoberoende relationernas styrka och antal (föregående avsnitt), utan också av hur effektiva sådana kompletterande kontextberoende regler är.

Kontextberoende regler genom TBL

Transformationsbaserad inläring (Transformation-Based Learning, TBL) är en maskininlärningsmetod för sekventiell klassificering, uppfunnen av Eric Brill (Brill 1993). Behovet av sådan klassificering uppträder ofta i processning av naturligt språk på dator, och TBL har följaktligen funnit många användningsområden inom datalingvistik. Resultatet av TBL-inläring är en lista av *transformationsregler*, ordnade efter *genomslag* (eng. ’impact’). En enskild transformationsregel består av ett *villkor* och en *åtgärd* (eng. ’action’); båda delarna är tolkningsbara och ofta menings-

bärande för ett mänskligt öga. Vilken form regelkandidaterna kan anta bestäms på förhand genom *regelmallar* (eng. 'templates'). Regelmallarna säger saker som "betinga denna regel på grafemet i fråga, samt huruvida grannen till höger är dubbeltecknad eller inte". Med formalismen i tabell 2 (se nedan) skulle en sådan regelmall uttryckas `graph:@[0] & geminated:@[1]`, där " " markerar variabler som får ett konkret värde vid inläringen. Ett exempel på en regel som instantierats från denna mall är nr 3 i tabell 2.

Många gånger är det resultatet av att applicera reglerna i en följd på nya data som är huvudintresset, men i andra fall (som här) är det snarare reglerna i sig – de tjänar så att säga till att destillera och koncentrera kunskap från en större datamängd. I sådana fall ligger huvudintresset på regler med hög noggrannhet (få eller inga undantag), och sålunda kan alla regelkandidater med lägre noggrannhet än någon viss tröskel t filtreras bort. För experimenten som beskrivs i det följande har jag satt $t = 0.95$ och använt en liten mängd mallar ($N=12$) som enbart tillåts inspektera grafem.⁶

Utrymmet medger ingen närmare beskrivning av TBL; jag hänvisar till ursprungsartikeln Brill (1995) eller översikten i Uneson (2014).

Tabell 2: Några utvalda kontextberoende läsregler, automatiskt extraherade. "Åtgärd $X > Y \leftarrow$ Villkor Z " kan utläsas "om villkor Z är sant och den nuvarande uttalshypotesen är X , ändra denna hypotes till Y ." Den första hypotesen för X ges av det vanligaste kontextberoende uttalet av grafemet eller polygrafen ifråga. Se även texten. Förkortningar: ng. för noggrannhet (eng. 'accuracy'), ex. för exempel.

ID	Ng.	Åtgärd	\leftarrow	Villkor	Ex.
1	0.96	phon:e>e:	\leftarrow	graph:e@[0] & graph:r@[1] & graph:a@[2]	planera
2	0.99	phon:g>k	\leftarrow	graph:g@[0] & graph:t@[1]	lagt
3	0.95	phon:u:>ø	\leftarrow	graph:u@[0] & geminated:true@[1]	rutt
5	0.98	phon:n>ŋ	\leftarrow	graph:n@[0] & graph:k@[1]	bänk
8	1.00	phon:t>[\leftarrow	graph:t@[0] & graph:rs@[-1]	värst
9	1.00	phon:o:>ɔ	\leftarrow	graph:å@[0] & geminated:true@[1]	hålla
11	0.95	phon:œ>ø:	\leftarrow	graph:ö@[0] & graph:v@[1]	löv
13	1.00	phon:o:>ɔ	\leftarrow	graph:å@[0] & graph:ng@[1]	trång
20	1.00	phon:s>k	\leftarrow	graph:c@[0] & graph:a@[1]	campus
30	1.00	phon:ɔ>u:	\leftarrow	graph:o@[0] & graph:rd@[1]	bord
31	0.95	phon:k>ç	\leftarrow	graph:k@[0] & graph:ä@[1]	kärl

⁶ De använda mallarna finns tillgängliga på författarens hemsida.

Resultat

Ett urval automatiskt extraherade kontextberoende läsregler för svenska (med det traditionella alfabetet utökat med polygraferna från tidigare avsnitt) ges i tabell 2. Urvalet har gjorts för att illustrera olika grupper av målsegment (en stor del av de utelämnade reglerna liknar varandra och gäller mestadels kvantitet). Man känner igen typiska uttalsregler som (2) "<g> före <t> uttalas /k/ snarare än /g/", (5) "<n> före <k> uttalas /ŋ/ snarare än /n/", (20) "<c> före <a> uttalas /k/ snarare än /s/". Notera dock även några exempel på automatiskt identifierade regler som kanske är mindre uppenbara: (8) <t> efter <rs> är supradentalt (/t/); (11) <ö> före <v> är långt (/ø:/).

På det hela taget kan reglerna sammanfattas som rimliga, men klart mindre generella än de en mänsklig lingvist skulle ställa upp – exempelvis kan man misstänka att 3 och 9 i tabell 2 är specialfall av en allmän mekanism, vokalförkortning efter dubbeltecknad konsonant. Som påpekats ovan har jag emellertid valt att inte låta algoritmen ha tillgång till någon lingvistisk information utöver vad uttalslexikonet ger, såsom exempelvis en klassificering av segmenten i vokaler och konsonanter. Det är fullt tänkbart att bygga in större lingvistiska insikter i reglerna och därvid vinna i generaliseringsförmåga. Systemet skulle emellertid samtidigt knytas hårdare till ett visst alfabet – det blir därigenom bräckligare och i någon mening mindre snarare än mer generellt.

Det är också intressant att se hur väl systemet fungerar om man lättar på kravet på hög noggrannhet för reglerna (t.ex. $t = 0.95$) och istället försöker uppnå högsta möjliga prestanda för konverteringen bokstav-till-ljud (detta görs i TBL konventionellt med $t = 0.5$). Tabell 3 visar för dessa båda tröskelvärden systemets totala noggrannhet vid bokstav-till-ljud-konvertering, som funktion av antalet applicerade kontextberoende regler.

Tabell 3: Noggrannhet före och efter applikation av inlärd regler från N=11358 svenska icke-sammansättningar. Femfaldig korsvalidering. Poängtröskel 5.

Språk	Noggrannhetströskel: 0.50			Noggrannhetströskel: 0.95		
	Före	Efter	#Regler	Före	Efter	#Regler
sv	0.833	0.928	96	0.833	0.895	62

Uneson (2006), efter Bouma (2000), använde för bokstav-till-ljud på svenska en manuellt specificerad polygrafmängd och en regelinlärare liknande den ovan beskrivna för att nå omkring 95.5 % noggrannhet på en datamängd av jämförbar storlek. Ännu finns bara preliminära resultat för denna uppgift, men det förefaller som om den automatiska polygrafindelningen som här föreslagits framgångsrikt kan ersätta den manuella.

Diskussion. Framtida riktningar

Jag har i denna uppsats föreslagit ett sätt att sammanfatta och visualisera ortografisk transparens, som en kombination av kontextoberoende polygrafidentifiering och kontextberoende regelextraktion. Det finns förvisso många alternativa sätt att lösa delproblemen – andra metoder för polygrafidentifiering skulle utan tvivel gett delvis andra resultat och därmed andra regler.

På den metodologiska sidan måste också noteras att metoden för att skatta noggrannhet är ganska trubbig (den skiljer inte på små och stora fel: /ə/ för /e/ är lika illa som /t/ för /a/). Detta ger resultat som starkt beror av graden av finfonetisk detalj i lexikonets uttalstranskriptioner. Kompletterande, mer finkänsliga instrument för att jämföra fonetiska teckensekvenser ges t.ex. i Kondrak (2000) och List (2012).

I denna uppsats rymdes endast en beskrivning av metoden i sig samt dess tillämpning på svenska. Som antytts i inledningen tillhandahåller den norska språknämnden också jämförbara uttalslexika för danska (Köpenhamn) och norska (Ålesund), och jag hoppas kunna återkomma med en direkt jämförelse mellan de tre grannspråken. Preliminära försök på dessa data stödjer i stort sett den hypotetiska rangordningen från tabell 1: danska är betydligt mindre transparent än de andra (i båda riktningarna); svenska är mindre transparent än norska vid stavning (men inte i någon större grad vid läsning).

Jag har ovan berört för- och nackdelar med att använda mer lingvistiskt bevandrade regelmallar för att öka systemets generaliseringsförmåga. En möjlighet är att låta alla fonematiska segmentbeskrivningar (också) omfatta fonetiska särdrag (jfr Uneson & Schachtenhaufen 2011).

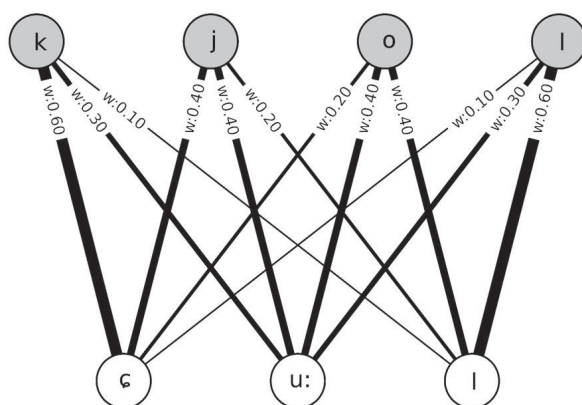
Appendix: Inrättning och polygrafidentifiering

Jag har använt en algoritm för automatisk inrättning (eng. 'alignment') mellan två transkriptioner, t.ex. ortografisk och fonematisk från ett uttalslexikon för läsregler (som ovan), eller grovfonetisk och finfonetisk för studier av reduktion (jfr Uneson & Schachtenhaufen 2011 för danska), eller dialektala varianter (jfr Hoste m.fl. 2000). Jag har också använt en annan för automatisk identifiering av polygrafer. Algoritmerna kommer att presenteras mer fullständigt och formellt på annan plats. Nedan följer dock en skiss.

Inrättningen kan göras med Needleman-Wunsch' algoritm⁷, med följande tillägg. Det ortografiska och det fonemiska alfabetet behandlas som disjunkta mängder (ingen relation förutsätts alltså mellan t.ex. <s> och /s/), vilket innebär att likhetsmatrisen också måste läras från data. Ett sätt att uppskatta

⁷ http://en.wikipedia.org/wiki/Needleman-Wunsch_algorithm.

den är att räkna samförekomster: om $\langle sj \rangle$ förekommer tillsammans tillräckligt ofta med /f/ kan man anta att de är relaterade. Än mer effektiv blir denna metod om man på ett eller annat sätt kan vikta samförekomster efter hur deras position i respektive sträng överensstämmer (figur 2).

Figur 2. Exempel (fiktivt) på viktning av samförekomster efter överensstämmelse i ordposition för ordet $\langle kjol \rangle$.

Givet en första likhetsmatris kan en ny och bättre beräknas från resultatet av inrättningen. Denna procedur upprepas tills ingen vidare förbättring märks.

Polygrafidentifieringen kan nu ske ungefär som följer. I princip ger varje lucka (eng. 'gap', nedan markerad med '-') i en inrättning en kandidat till en polygraf. För de inrättningar som gett luckor upprättas statistik över kontexterna kring luckorna och jämförelse med hur ofta dessa kontexter förekommer utan att deras inrättningar innehåller luckor. För exempelvis $\langle gju\text{ }t\text{ }a \rangle$ kan man få inrättningar som / - j u: t a/ eller /j - u: t a/. Det första fallet ger en röst för digrafen $\langle gj \rangle$, medan det andra ger två digrafkandidater, $\langle gj \rangle$ och $\langle ju \rangle$. I resten av lexikonet finner man emellertid att $\langle gj \rangle$ oftare har en lucka i sin inrättning än $\langle ju \rangle$ har det, och sålunda kommer algoritmen att (korrekt) rösta för $\langle gj \rangle$ som digraf.

Även denna algoritm kan tillämpas iterativt: när den bästa polygrafen identifierats läggs den till det kända alfabetet. Därefter sker inrättning på nytt med detta nya alfabet, därpå ny polygrafidentifiering, etc. En konkret implementation definierar sannolikt olika trösklar, såsom minsta antal förekomster för att en digraf alls ska komma ifråga och minsta förhållande $\#(\text{digraf X inrättad med } \geq 1 \text{ lucka})/\#(\text{digraf X inrättad utan lucka})$.

Litteratur

- Bouma, Gosse 2000. A finite state and data oriented method for grapheme to phoneme conversion. *Proceedings of NAACL-2000*. S. 303–310.
- Brill, Eric 1993. *A corpus-based approach to language learning*. Doktorsavhandling, University of Pennsylvania, Philadelphia, USA.

- Hoste, Véronique, Gillis, Steven & Daelemans, Walter 2000. A rule induction approach to modeling regional pronunciation variation. I: *Proceedings of the 18th conference on Computational linguistics-Volume 1*. S. 327–333.
- Kondrak, Grzegorz 2000. A new algorithm for the alignment of phonetic sequences. I: *Proceedings of NAACL 2010*, Morgan Kaufmann Publishers Inc. S. 288–295.
- List, Johann-Mattis 2012. SCA. Phonetic alignment based on sound classes. I: *New directions in logic, language, and computation* (Springer). S. 32–51.
- Olsson, Leif-Jöran 1998. *Specification of phonemic representation, Swedish*. Technical Report LE3-4239, DEL 4.1.3.
- Seymour, Philip, Aro, Mikko & Erskine, Jane 2003. Foundation literacy acquisition in European orthographies. *British Journal of Psychology* 94(2). S. 143–174.
- Uneson, Marcus 2006. Knowledge-light letter-to-sound conversion for Swedish with FST and TBL. I: *Proceedings of Fonetik 2006*, Number 52 in Working Papers, Lund University (Dept. of Linguistics). S. 141–144.
- Uneson, Marcus 2014. When errors become the rule: A survey of Transformation-Based Learning. *ACM Computing Surveys* 46(4). S. 50:1–50:51.
- Uneson, Marcus & Schachtenhaufen, Ruben 2011. Exploring phonetic realization in Danish by Transformation-Based Learning. I: *Proceedings of Fonetik 2011*, Volume 51 of TMH-QPSR. KTH (Speech, Music and Hearing). S. 73–76.
- van den Bosch, Antal, Content, Alain, Daelemans, Walter & De Gelder, Beatrice 1994. Measuring the complexity of writing systems. *Journal of Quantitative Linguistics* 1(3). S. 178–188.

Stäng av hjärnan – metafor och metonymi i svenska somatismer med lexemet *hjärna*

Ewa Walatek

Syfte och teoretisk bakgrund

Syftet med föreliggande artikel är att analysera den semantiska strukturen hos lexemet *hjärna* och att därigenom lyfta fram de viktigaste metonymiska och metaforiska betydelseutvidgningarna som detta lexem har utvecklat.

Den teoretiska basen för min analys utgörs av den kognitiva lingvistikens, framför allt dess uppfattning av metafor och metonymi. I den första delen av min artikel vill jag därför i all korthet redogöra för det kognitiva perspektivet på metafor och metonymi. I den praktiska delen presenterar jag de metaforer och metonymier som har bidragit till uppkomsten av fraserna med lexemet *hjärna*.

Metafor och metonymi fängade forskarnas intresse redan under antiken, men de undersöktes då i synnerhet som troper inom litteraturvetenskapen och retoriken. Genombrottet i synsättet på dessa företeelser kom med boken *Metaphors we live by* av Lakoff & Johnson (1980). Lakoff & Johnson påstod bland annat att metafor och metonymi inte tillhör ordens värld utan snarare begreppens och tankarnas värld samt påvisade deras betydelse i konceptualiseringsprocesserna. I sin bok lyfte forskarna även fram att båda företeelser är mycket mer utbredda i vårt språkbruk än man hade förmodat.

Enligt den kognitiva lingvistikens innebär termen metafor att man uppfattar en domän i term av en annan domän (Kövecses 2002:4). När vi till exempel beskriver diskussioner eller meningsutbyten använder vi oss av ord och uttryck som har en tydlig koppling till stridens erfarenhetssfär, som t.ex. *försvara*, *angripa* samt *träffa mitt i prick*. Konceptuella metaforer bygger således på en konceptuell sammanlänkning av så kallade käll- och måldomäner. Källdomänen är en domän som används för att underlätta förståelsen av måldomänen och därför utgörs den vanligtvis av de företeelser som upplevs som mer konkreta och fysiska än måldomänen, som i sin tur oftast är ett helt abstrakt fenomen.

Utifrån vilken kognitiv funktion metaforer uppfyller delas de in i tre kategorier: strukturella, orienterande och ontologiska (Kövecses 2002:32–

33). Strukturella metaforer går ut på att man strukturerar en domän i termer av en helt annan domän, t.ex. LIV ÄR RESA, DISKUSSION ÄR STRID. I orienterande metaforer nyttjar vi däremot vår uppfattning av rumsliga förhållanden som vi känner till från den konkreta verkligheten, t.ex. MER ÄR UPP, MINDRE ÄR NER, GLAD ÄR UPP, LEDSEN ÄR NER. Ontologiska metaforer innebär att vi i våra tankar gör abstrakta fenomen till avgränsade och materiella entiteter som objekt, substanser och behållare, vilket i stor utsträckning gör det lättare att hänvisa till dem, kvantifiera dem och ställa dem i relation till varandra, t.ex. MENTALA TILLSTÅND ÄR BEHÅLLARE, INFLATION ÄR PERSON (Kövecses 2002:32–33).

Metonymi definieras som substitution (termen *metonymi* betyder på grekiska *namnbyte*). Denna företeelse innebär att ett ord eller uttryck ersätts med ett annat, varvid det råder ett logiskt samband mellan dem, t.ex. en koppling i tid och rum (Strzelecka 2003:45). Johannesson (1990:153–155) påpekar att metonymi ofta går ut på att vi använder oss av en benämning på en person som är uppfinnare, skapare, ägare till ett föremål, medan vi ändå menar detta föremål, ej personen. Exempelvis syftar satsen *Frida älskar Strindberg* på att Frida älskar böcker som Strindberg har skrivit, medan *Bussarna strejkar* syftar på bussförarna som vägrar arbeta och *Vi tar oss ett glas* på en obestämd mängd av sprit. Metonymin används först och främst för att göra vårt språk ekonomiskt och den lyfter följaktligen fram det som anses vara mest relevant i sammanhanget. I satsen *Bush har bombat Irak* är användningen av Bush i stället för Bushs väpnade styrkor helt befogad, eftersom man i och med denna åtgärd utpekar att det är Bush som bär ansvaret för handlingen (Pietrzak-Porwicz 2004:80).

Metonymin utgör utan tvekan i likhet med metaforen en kognitiv företeelse. Detta påstående blev bevisat av Lakoffs studier av radiala kategoristrukturer. I sin analys av de metonymiska modellerna påpekade Lakoff (1987:79–90 efter Pietrzak-Porwicz 2004:81) att en medlem i kategorin kan stå för hela kategorin, som inte ens behöver nämnas. Detta illustreras med exemplet *moder* som direkt associeras med *den omtänksamma modern* som i uttrycket *vara som en mor för någon*.

Aristoteles uppfattade metonymi som endast en typ av metafor. De nutida forskarna anser att metonymi och metafor är två åtskilda fenomen. Huvudskillnaden mellan metafor och metonymi går därmed ut på att metaforen bygger på två begrepp som kommer från två olika domäner, medan de metonymiska mappningarna uppstår mellan två begrepp som är verksamma inom samma domän (Lakoff 1987:288 efter Pietrzak-Porwicz 2004:80).

Anmärkningsvärt är att det finns ett tydligt samband mellan metonymi och metafor. En del metonymier ligger nämligen till grund för metaforiska mappningar. Alla interaktioner som råder mellan metaforen och metonymin sammanfattas med den gemensamma termen *metafonymi* som myntades av Goosens (1990). Som ett exempel kan man anföra metaforen MER ÄR UPP

som ger upphov till sådana uttryck som *prishöjning*, *överskott*, *hög inkomst*. Denna metafor uppstår till följd av vår kognitiva erfarenhet av att när man exempelvis staplar böcker eller håller en vätska i en behållare, så blir högen högre med varje bok och vätskans nivå stiger. Ökningen i höjd förknippas metonymiskt med ökningen i antalet, vilket utgör en bas för metaforen MER ÄR UPP (Pietrzak-Porwicz 2004:88).

Metonymiskt motiverade är också metaforerna BRA ÄR UPP/DÅLIGT ÄR NER (*vara någon överlägsen, supa ner sig, ett lyft*), LIV OCH HÄLSA ÄR UPP/SJUKDOM OCH DÖD ÄR NER (*må toppen, känna sig nere, stiga upp från de döda*), HÖG STATUS ÄR UPP/LÅG STATUS ÄR NER (*överklass, vara i överordnad/underordnad ställning, stå under någon*) som uppstår som ett resultat av våra observationer av att friska, glada människor står upp och sträcker på sig samt att de med hög status placeras högre än andra, medan sjuka, ledsna människor sjunker ihop och lägger sig ner, d.v.s. att vårt psykiska tillstånd har en tydlig koppling till vårt beteende (Strzelecka 2003:47).

Analys av lexemet *hjärna*

Nationalencyklopedins ordbok (2004) anger en grundläggande betydelse hos lexemet *hjärna*, nämligen att hjärnan är ett ”organ i högre delen av huvudskålen, som utgör den mest utvecklade delen av centrala nervsystemet och därmed kan anses styra tankar, känslor och högre kroppsliga funktioner”. Denna definition har utgjort en utgångspunkt för min analys eftersom den uppvisar de potentiella betydelseutvidgningarna av lexemet *hjärna*.

I min undersökning har jag använt mig av korpusen Parole, de allmänna svenska ordböckerna – *Nordstedts svenska ordbok* (NSOB), *Nationalencyklopedins ordbok* (NEO), *Svenska Akademiens ordbok* (SAOB), *Svensk ordbok* (SO) –, den fraseologiska ordboken *Svenskt språkbruk* (SB) samt sökmotorn *Google* (G). Ordböckerna utgjorde endast en utgångspunkt för min analys och de anförda exemplen kommer till största delen från korpusen. Lexemet *hjärna* fick cirka 900 träffar i den. Exempelen från korpusen och ordböckerna kompletterades vid behov med beläggen från sökmotorn *Google*. Ordböckerna innehåller de användningar som redan finns djupt lagrade i språket medan både korpusen och sökmotorn, utöver de etablerade exemplen, också omfattar mer subjektiva, icke konventionella användningar. Dessa individuella språkprov är särskilt intressanta i sammanhanget eftersom de för det mesta utgör en utvidgning av standardanvändningarna och bekräftar de konceptualiseringar som redan finns befästa i språket.

Metonymier

Först ska jag ta upp de metonymiska utvidgningarna av lexemet *hjärna*, nämligen HJÄRNAN FÖR TANKEFÖRMÅGAN samt HJÄRNAN FÖR MÄNNISKAN. Metonymin HJÄRNAN FÖR TANKEFÖRMÅGAN d.v.s. KROPPSDELEN FÖR DESS FUNKTION är ett resultat av den självklara associationen mellan hjärnan och intellektet. Frasen *ha hjärna* betyder således att man har en bra tankeförmåga.

- (1) Han hade ärvt hjärna, inte karaktären (K)
- (2) hennes hjärna är fortfarande intakt (K)
- (3) (...) Mårtensson var seg, både i ben och i hjärna. (K)

I många fraser står hjärnan för människan, vilket har sin grund i metonymin DELEN FÖR HELHETEN. Det är viktigt att påpeka att det i de flesta exemplen från denna grupp uppstår en samverkan mellan metonymierna HJÄRNAN FÖR MÄNNISKAN och HJÄRNAN FÖR TANKEFÖRMÅGAN. Lexemet *hjärna* tillämpas då i betydelsen *människa*, men samtidigt lyfts det fram att det egentligen är hennes intellektuella förmåga som är mest efterfrågad. Här kommer metonymins viktigaste funktion till uttryck – den används för att utpeka det som anses vara mest betydelsefullt i sammanhanget.

- (4) Han behövde en annan hjärna till hjälp (K)
- (5) företagets bästa hjärnor (SB)
- (6) Men Cavallo, hjärnan bakom den ekonomiska politiken (...) (K)
- (7) Han är hjärnan bakom cirka 100 bilnamn (K)

Metaforer

Lexemet *hjärna* har även haft sin andel i uppkomsten av många metaforer. Den första metafor som ska presenteras här är metaforen HJÄRNA ÄR MASKIN. I och med denna konceptualisering får hjärnan de egenskaper som är utmärkande för en maskin. Den kan bland annat arbeta och fungera, vilket implicerar att aktören utövar tankeverksamhet. Adverbialen *för fullt/för högtryck/febrilt* i exemplen nedan åsyftar att aktören tänker mycket intensivt.

- (8) Hans hjärna arbetade febrilt. (K)
- (9) (...) jag måste ha en fungerande hjärna hela tiden. (K)
- (10) Hennes hjärna arbetade för högtryck för att finna ett svar (SB)

Hjärnan kan till och med stängas av om dess arbete inte längre behövs.

- (11) Fuska inte - bara ställ frågan, stäng av hjärnan och låt det hända som händer. (K)

Ibland stänger den av sig själv helt mot aktörens vilja.

- (12) Min hjärna stängde av sig så totalt att de enklaste problem blev svårlösta.
(G)

Hjärnan kan till och med hänga sig, vilket implicerar att den slutar att fungera. Detta uttryck knyter tydligt an till datorvärlden.

- (13) Som ett stöd till min hjärna som hängt sig (G)

Man kan konstatera att metaforen HJÄRNA ÄR MASKIN lyfter fram maskinens såväl positiva som negativa egenskaper, d.v.s. förmågan att fungera men även de tekniska komplikationerna.

Hjärnan kan även framställas metaforiskt som ett redskap som vid behov används av aktören för att tänka.

- (14) En begåvad spelare som förstår att ge sitt bästa på träning och under matcher använder hjärnan klarar sig alltid (K)
- (15) Då börjar det bli dags att ta hjärna till hjälp och formulera sig. (K)

En mycket intressant fras är uttrycket *ha en skarp hjärna*. Hjärnans skärpa associeras vid det tillfället metaforiskt med knivens skärpa. En intellektuell gåta konceptualiseras följaktligen som ett föremål som måste skäras isär med hjälp av hjärnan eftersom gåtans lösning finns inne i föremålet. Ju svårare gåta desto hårdare föremål, vilket anknyter till metaforen SVÄRIGHET ÄR HÄRDHET (Lakoff et al. 1991). Bara de vilkas hjärnor är skarpa kan lyckas med att ta sig in i föremålet och hitta lösningen. En skarp egg kan även förknippas med snabbhet och effektivitet, vilket ligger till grund för betydelsen av frasen *ha en skarp hjärna*, d.v.s. att *vara kvicktänkt*.

- (16) han har alltid en skarp hjärna (G)
- (17) Ingen kan förneka hans skarpa hjärna. (K)

I likhet med knivar som kan slipas, kan även hjärnan göras skarpare genom att man förbättrar dess tankeförmåga.

- (18) (...) hjärnan görs skarpare genom att man tränar upp reaktionsförmågan eller blir bättre på att lösa matematiska problem. (G)

Vår erfarenhet av att kroppen och dess delar utgör en tredimensionell behållare ligger till grund för den ontologiska metaforen HJÄRNA ÄR BEHÅLLARE. Av min undersökning framgår att denna metafor är mycket utbredd i vårt språkbruk. Hjärnan konceptualiseras ofta som en behållare för känslor, tankar, information och minnen.

Där kan de idéer och planer som väntar på att gå i uppfyllelse finnas.

- (19) Han hade sin tid och sin hjärna fyllda med projekt som han ville och skulle realisera (...) (K)

Kroppsdelen i fråga kan till och med stå för informationsförråd där all information kan lagras och förvaras för att aktören ska kunna använda sig av den vid behov.

- (20) Detta visar hur litet information vi egentligen behöver lagra i hjärnan om ords betydelser. (K)

Hjärnan kan också bilda en behållare för minnen.

- (21) (...) hjärnan var full av minnen kring den aldrig upphörande baksmällan. (K)

Hjärnan fylls inte bara med tankeverksamhetens alster utan även med känslor. Det är påfallande att känslorna alltid fyller behållaren/hjärnan, d.v.s. de lämnar inte plats för något annat och de täcker allt som redan har funnits i behållaren/hjärnan, vilket leder till att känslorna helt och hållet styr aktörens tänkande och beteende. Framställningen av känslor leder våra tankar till en vätska medan information, minnen och fakta snarare associeras med föremål.

- (22) Men hans virriga hjärna fylldes av skräck inför det oerhörda. (K)

- (23) Men han hade hjärnan full av skrupler. (K)

En tom behållare tyder i sin tur på att tankeverksamheten är omöjlig för tillfället.

- (24) Hennes hjärna kändes alldeles tom. (K)

Ibland kan tankar vara så besvärliga att aktören medvetet vill göra sig av med dem. Då kan hen tömma behållaren avsiktligt.

- (25) Jag måste tömma hjärnan, komma bort från folk. (G)

Oönskade tankar kan till och med framställas som en slags förorening som kan tas bort av aktören.

- (26) (...) bönen fungerar som ett sätt att rensa hjärnan. (G)

- (27) Han rensar hjärnan med tvåloperor på TV. (K)

Hjärnan är även ett ställe där tankar uppstår. De kan födas, plötsligt dyka upp eller arbeta sig fram. Den sista beteckningen syftar på en lång och besvärlig process. Aktörerna i exemplen nedan verkar ofta känna sig överraskade av hjärnans idéer, vilket kan syfta på att de egentligen inte har någon kontroll över tankarnas uppkomst.

- (28) På vägen till teatern föddes i hans hjärna en idé som han erkände som extravagant och ögonblickligen bestämde sig för därför att den var spännande. (K)

- (29) Men jag sköt undan det tills vidare, för en mycket underlig tanke - en fantastisk och kanske omöjlig tanke - hade dykt upp i min hjärna (K)
- (30) Ibland tar det tid innan en ganska självklar idé dyker upp i någons hjärna (...) (K)
- (31) Det beprövade medlet mot chocker dök upp i hennes hjärna, hon gick ut i köksskåpet och tog ett rejält glas konjak
- (32) en tanke höll tydligen på att arbeta sig fram i hennes hjärna (K)

Hjärnan kan till och med åskådliggöras som ett rum. Denna metafor har en tydlig koppling till metaforen HJÄRNA ÄR BEHÅLLARE men först och främst de verb (*röra sig, tränga in, gå in*) som används i sammanhanget tyder på att det handlar om en speciell sorts behållare, d.v.s. rum. I fraserna nedan konceptualiseras tankar som levande väsen som om de lyckas ta sig in i hjärnan får inflytande på aktören. Tankarna förflyttar sig med en varierande hastighet, vilket anknyter till metaforen TANKEVERKSAMHET ÄR RÖRELSE. Ju högre hastigheten är, desto febrilare utövar aktören tankeverksamhet.

- (33) Den tanken for genom hennes hjärna och hon greps av tvivel. (K)
- (34) budskapet gick inte in i hans tröga hjärna (SB)
- (35) Vi kan ju (...) gärna få reda på vad som rör sig i hennes hjärna (...) (K)
- (36) Lösryckta bitar av meningar flöt omkring i hennes hjärna (...) (K)

Hjärnan konceptualiseras i vissa fraser som en enskild varelse/person som utgör sällskap till människan och även kan ge henne råd, svara på frågor och föra en konversation med henne.

- (37) Att flickan också var Michaels dotter var bara en olyckshändelse, enligt vad hennes omtöcknade hjärna sa henne. (K)
- (38) På det svarade hans logiska hjärna att det borde han veta (...) (K)
- (39) Så jag frågade min hjärna som svarade mig så här: - Max, du tänker fel. (G)

Ett intressant exempel på metaftonymi är samverkan mellan metonymin HJÄRNAN FÖR TANKEFÖRMÅGAN och metaforen HJÄRNA ÄR RUM i uttrycket *vara välmöblerad i hjärnan*. Participet *välmöblerad* förknippas direkt med ett rum och dess inredning. Att *vara välmöblerad i hjärnan* implicerar således att hjärnan är bra utrustad, vilket står för en hög intellektuell förmåga.

- (40) Han är skarpsinnig och välmöblerad i hjärnan (G)
- (41) den här valpen verkar vara ovanligt välmöblerad i hjärnan (G)

Slutsatser

Avslutningsvis kan man konstatera att lexemet *hjärna* har utvecklat en rik semantisk struktur. De mest högfrekventa metonymierna är HJÄRNAN FÖR TANKEFÖRMÅGAN (*vara seg i hjärnan*) och HJÄRNAN FÖR MÄNNISKAN (*företagets bästa hjärnor*). Beaktansvärt är också att metonymin HJÄRNAN FÖR MÄNNISKAN är starkt kopplad till metonymin HJÄRNAN FÖR TANKEFÖRMÅGAN. De ofta förekommande metaforerna är HJÄRNA ÄR MASKIN (*Hans hjärna arbetade febrilt*), HJÄRNA ÄR REDSKAP (*Då börjar det bli dags att ta hjärnan till hjälp*), HJÄRNA ÄR BEHÅLLARE (*hans virriga hjärna fylldes av skräck*), HJÄRNA ÄR RUM (*den tanken för genom hennes hjärna*). Alla dessa metaforer är ontologiska metaforer som refererar till föremålets egenskaper. Min analys påvisar tydligt att metaforer och metonymier strukturerar vårt abstrakta tänkande samt att vi tack vare dem kan iakttä kopplingar mellan de användningar av lexemet *hjärna* som vid en första anblick verkar vara helt inkoherenta.

Litteratur

- Google. <<http://www.google.se>>. [Tillgänglig januari–april 2013.]
- Goossens, Louis 1990. Metaphonymy: the interaction of metaphor and metonymy in expressions for linguistic action. *Cognitive Linguistics*. 1:3. S. 323–340.
- Johannesson, Kurt 1990. *Retorik eller konsten att övertyga*. Stockholm: Norstedts förlag AB.
- Kövecses, Zoltán 2002. *Metaphor. A Practical Introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Lakoff, George & Johnson, Mark 1980. *Metaphors we live by*. Chicago & London: University of Chicago Press.
- Lakoff, George, Espenson, Jane & Schwartz, Alan 1991. *Master Metaphor List*. <<http://araw.mede.uic.edu/~alansz/metaphor/METAPHORLIST.pdf>>. [Tillgänglig januari–april 2013.]
- Nationalencyklopedins ordbok 2004. Höganäs: Bokförlaget Bra Böcker.
- Norstedts svenska ordbok 2004. Stockholm: Norstedts Akademiska Förlag.
- Parole. <<http://www.spraakbanken.gu.se/parole>>. [Tillgänglig januari–april 2013.]
- Pietrzak-Porwisz, Grażyna 2004. Metonymi i samspel med metafor. I: *Filologiskt smörgåsbord. En jubileumsskrift från skandinavistiken i Kraków*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego. S. 79–93.
- Strzelecka, Elżbieta 2003. *Svenska partikelverb med in, ut, upp och ner. En semantisk studie ur kognitivt perspektiv*. Uppsala: Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet.
- Svensk ordbok 1986. Stockholm: Esselte studium.
- Svenska Akademiens ordbok. <<http://g3.spraakdata.gu.se/saob>>. [Tillgänglig januari–april 2013.]
- Svenskt språkbruk. Ordbok över konstruktioner och fraser 2003. Stockholm: Norstedts Ordbok.

Grooooooddddan, vaaaaaar ääääär duuu?

Redigeringar i barns andraspråksskrivande

Åsa Wengelin

Inledning

Redigering är för många en viktig aspekt av skrivprocessen. Med största sannolikhet har de flesta författare i den här volymen ändrat i sina texter både medan de skrev dem och efter att de hade författat ett första utkast till sina kapitel. Under skrivprocessen har det troligen förekommit ändringar av såväl små skrivfel som större innehållsliga förändringar och allt däremellan. En del av oss har säkert under processens gång också reviderat vår mentala representation av texten. Det har gjorts en del forskning kring revidering (se Chanquoy 2009) hos både vana skribenter och nybörjare, men när det gäller framför allt de senare har det empiriska materialet huvudsakligen bestått av handskrift. Med datorernas intåg förändrades förutsättningarna för att revidera sin text radikalt och revidering bör med stor sannolikhet utgöra en viktig del av dagens skrivundervisning. För att kunna undersöka om så är fallet och veta vad vi eventuellt bör inrikta revideringsundervisning på bör vi emellertid först studera om, och i så fall hur, barn reviderar sina texter. I dagens alltmer flerspråkiga klassrumsmiljöer blir det också viktigt att undersöka hur skrivprocessen påverkas av att man skriver på sitt första, andra eller tredje språk (osv.) och av om man har ett eller flera skriftspråk. I den här artikeln undersöker jag vilka typer av redigeringar barn med en finsktalande bakgrund gör när de skriver texter på svenska med hjälp av dator.

Redigeringar i barns skrivprocesser

Gemensamt för de flesta modeller av skrivprocessen (se t.ex. Alamargot & Chanquoy 2001) är att de liksom modeller för talproduktion (t.ex. Levelt 1989) innehåller moduler för innehållsgenerering, formulering, överföring av det formulerade innehållet till språkliga former – i det här fallet skriven

svenska, och slutligen en modul för självreglering. Dessutom innehåller de vanligen en modul för kontroll och revidering av texten. Den inom skrivforskningen mest refererade modellen är utan tvekan Hayes och Flowers (1980) modell vars tre huvudkomponenter är *planering*, *överföring till skrift* och *redigering*. De tre delprocesserna anses tävla med varandra om kognitiv kapacitet och ju mer automatiserad en viss delprocess är desto mindre kognitiv kapacitet kräver den (McCutchen 2000). I den här artikeln fokuserar jag enbart på redigeringsprocesser och jag har valt att använda mig av Fitzgeralds (1987:484) definition:

Revision means making any changes at any point in the writing process. It involves identifying discrepancies between intended and instantiated text, deciding what could or should be changed in the text and how to make desired changes, and operating, that is, making the desired changes. Changes may or may not affect meaning of the text, and they may be major or minor.

Det innebär alltså att en revidering kräver

1. att skribenten har en plan att förhålla sig till
2. att skribenten har något sätt att hålla planen aktuell under skrivandet, för att kunna jämföra den framväxande texten med den
3. att skribenten läser/tittar på sin text, utvärderar den och uppmärksammar avvikelser från planen
4. att skribenten vid behov tar beslut om hur texten bättre skulle kunna överensstämma med planen
5. att skribenten har verktyg för att genomföra ändringen.

Med utgångspunkt i ovanstående och i idén om att delprocesserna tävlar med varandra om kognitiv kapacitet är det inte förvånande att det i skolsammanhang ofta sägs att yngre barn redigerar sina texter väldigt lite. De har troligen fullt upp bara med att överföra sina tankar till skriftspråk och får helt enkelt inte kognitiv kapacitet över till att förhålla sig till en plan eller till att läsa och utvärdera sin text. Berninger med kollegor har i flera studier (t.ex. 1992 och 1994) visat att barn utvecklar färdigheten att överföra sina tankar till skriftspråk innan de utvecklar färdigheter för planering och redigering. Liksom Evensen (1997) föreslår de att nybörjarskribenter har sitt huvudsakliga fokus på lokal nivå. För revidering innebär det att man i början av ett barns skrivutveckling huvudsakligen kan förvänta sig ändringar på ordnivå, t.ex. stavningsändringar och utbyten av ord. Först senare kommer revideringar av större lingvistiska enheter. I Fitzgeralds termer verkar det alltså som om vi i första hand kan förvänta oss "minor changes" från barn som håller på att lära sig skriva. Hur rimligt det här än verkar kvarstår emellertid problemet som nämndes i inledningen: de flesta studier av barns redigeringar baserar sig på handskrift och där sätter själva inputmodaliteten gränser för vad de rent fysiskt kan göra. Att göra ändringar av ordet eller till

och med orden man just skrivit är genomförbart med blyertspenna och suddgummi. Att göra större ändringar kräver däremot oftast att texten skrivs om. Vi kan därför inte veta säkert om barns lokala fokus när de redigerar är en följd av kognitiva faktorer eller av fysiska begränsningar. Vi behöver alltså även studera barns skrivande med verktyg som ger möjlighet även till förändringar på global nivå.

Tittar vi närmare på Fitzgeralds definition upptäcker vi att hon inte bara talar om revideringar i termer av *minor* och *major*. Hon markerar även att det finns redigeringar som ändrar en texts mening och ändringar som inte gör det. Med andra ord kan vi skilja på redigeringar som ändrar innehållet i en text och redigeringar som snarare ändrar formuleringar av samma innehåll. Att ändra innehållet skulle till exempel kunna vara att ta bort en händelse ur en berättelse, ändra slutet på en berättelse, eller att låta någon annan rollkaraktär än den man först tänkt sig utföra en viss aktivitet. Även en mindre redigering som att stoppa in ett ”inte” kan ändra innehållet. För att klassificera redigeringar behöver vi alltså en modell som både täcker in olika lingvistiska nivåer och som täcker in redigeringar med olika syften. I tabell 1 visas en modell utvecklad av Faigley & Witte (1984).

Tabell 1. Faigley och Wittes (1984) taxonomi över redigeringar

Ytändringar		Innehållsändringar	
Formella	Meningsbevarande	Mikrostrukturella	Makrostrukturella
Stavning Morfologi Interpunktion Förkortningar Format ...	Tillägg Borttagningar Utbyten Omflyttningar Uppdelning Hopflyttning	Tillägg Borttagningar Utbyten Omflyttningar Uppdelning Hopflyttning	Tillägg Borttagningar Utbyten Omflyttningar Uppdelning Hopflyttning

Ytändringar beskriver ändringar som huvudsakligen är till för att underlätta för läsaren att förstå budskapet. Innehållsändringar leder till djupare semantiska förändringar av textens innehåll. De flesta studier av redigeringar antyder att nybörjarskribenter huvudsakligen ägnar sig åt formella ytändringar. Skribenter som inte skriver på sitt första språk gör dessutom fler ändringar än skribenter som gör det (se t.ex. Lindgren 2005). För vanare skribenter, där en större del av ändringarna kan förväntas ligga på innehållssidan av tabellen och på meningsbevarande ytändringar – snarare än formella (som ju i och för sig också bevarar textens mening) – skulle det vara intressant att tänka på redigeringar i termer av val av olika konstruktioner (t.ex. Goldberg 2006). För yngre andraspråksskribenter där vi enligt tidigare forskning kan förvänta oss mycket formella ytändringar

fungerar emellertid Faigley och Wittes modell med största sannolikhet bättre.

Material

Det empiriska materialet till den här artikeln består av texter skrivna av 16 barn. De var alla deltagare i det språkpedagogiska projektet Språkrum som organiserades av Finska utbildningsstyrelsen, Svenska linjen år 2000–2008. I projektet ingick sex svensktalande skolor. För en beskrivning av projektet se Oker-Blom (2008). Projektet hade två syften. Dels var det ett utvecklingsprojekt, med lärare och elever i den finlandssvenska skolan som målgrupp, och dels syftade det till att samla in material om språkutvecklingen hos eleverna i den finlandssvenska skolan från förskoleåldern till årskurs 6. Bakgrunden till Språkrum låg i att den finlandssvenska skolan sedan 1980-talet tagit emot språkligt allt mer heterogena grupper. Denna heterogenitet beror till största del på att allt fler elever från tvåspråkiga hem inleder sin skolgång på svenska. För en stor del av de här eleverna är finska språket i praktiken mycket dominerande i omgivningen, även hemma. Till det kommer en liten grupp mer eller mindre enspråkigt finstalande elever. Det är alltså inte längre så att alla elever som inleder sin skolgång i den svenska skolan i Finland har en stabil svenskspråkig bakgrund. I den här artikeln har jag valt att göra ett nedslag i skrivandet hos 16 barn vars båda föräldrar i en bakgrundsenkät har angett att de är finstalande och att familjen huvudsakligen talar finska hemma. Eftersom barnen vid datainsamlingen gick i tredje klass i en svensktalande skola kan de knappast kategoriseras som enspråkigt finstalande, men svenska är utan tvekan ett andraspråk för dem och för enkelhets skull kommer jag att kalla dem finstalande i de få fall jag relaterar dem till barn med annan språkbakgrund. Anledningen till att den gruppen valdes ut var att de vid en explorativ genomgång av materialet, i överensstämmelse med tidigare forskning, visade sig redigera betydligt mer än andra barn i projektet. Medan de enspråkigt svenska barnen raderade i genomsnitt 9 % och barnen från en tvåspråkig bakgrund (en svensk- och en finstalande förälder) redigerade 4,6 %, raderade den finskspråkiga gruppen så mycket som 20 % av alla sina skrivna tecken.

I årskurs 3 skrev de alla en berättelse baserad på Meyers (1969) bildberättelse *Frog – where are you?* (Pojken och grodan). Berättelserna skrevs på dator och barnens skrivprocesser spelades in med tangentloggningssystemet ScriptLog. Programmet spelar in alla tangentbords- och musaktiviteter och kan sedan spela upp skrivprocessen i realtid. ScriptLog genererar också uppgifter om hur länge skribenten skrivit, hur mycket hen skrivit, när hen gjort pauser samt när och vad hen redigerat.

Datainsamlingen genomfördes av Språkrums projektassistent Jannika Stenius.

Materialet har sedan analyserats såväl kvantitativt som kvalitativt. Kvantitativt har jag undersökt hur långa texter barnen skrev (i antal ord), hur många redigeringar de gjorde för att nå dit, hur många tecken som raderades vid varje redigering och slutligen hur långt från insättningspunkten barnen flyttade sig för att genomföra redigeringen (mätt i antal tecken). De två sistnämnda variablerna analyserades för att ge en antydning om hur lokala barnen var i sina redigeringar. Ju mindre tecken som raderades och ju närmare insättningspunkten redigeringen skedde desto lokala var redigeringen. I enlighet med Fitzgeralds definition har alla ändringar räknats in. Eventuella samband mellan de angivna variablerna beräknades också.

För de kvalitativa analyserna valde jag att enbart kategorisera dem som involverade mer än ett tecken. Varje sådan redigering kategoriserades enligt Faigley och Wittes taxonomi. En svaghet med studien är att ingen medbedömning av de kvalitativa analyserna har skett. Följande procedur följdes emellertid: Till formella ytändringar räknades alla Faigley och Wittes formella ytrevideringar, samt ändringar av syntax där inte själva formuleringen ändrades. Om en ändring på sublexikal nivå genomfördes bedömdes den

1. som en stavningsändring om den antingen ändrade ordet till något med liknande ljudbild eller ändrade något som tydligt hade med de svenska stavningsreglerna att göra, t.ex. dubbelteckning, sje-ljud, j-ljud osv. Även ändringar av ihop- och särskrivningar räknades in här. En stavningsändring kan ändra ett ords stavning från inkorrekt till korrekt men även från inkorrekt till inkorrekt eller från korrekt till inkorrekt
2. som en morfologisk ändring om den lade till, tog bort eller ändrade ett böjnings- eller avledningsmorfem
3. som en ändring av ett rent tangentbortsfel om inget av ovanstående kunde tillämpas. Tangentbortsfel inträffar när en skribent råkar trycka på en annan tangent än den avsedda och de rättas vanligen med en gång och bara i en riktning: från inkorrekt till korrekt. Gränsdragningen mellan stavningsändringar och ändringar av tangentbortsfel är aldrig solklar men det är viktigt att försöka hålla isär dem. En stavningsändring signalerar ofta att skribenten är osäker på stavningen, vilket kan kräva en hel del kognitiva resurser som stör andra processer, medan ett tangentbortsfel ofta är lättare att rätta till även för en nybörjare.

Som meningsbevarande ändring räknades huvudsakligen revideringar på lexikal nivå, alltså ord som togs bort, lades till eller byttes ut. I en del fall var dessa ord inte färdigskrivna, men om det som togs bort bedömdes kunna leda till ett korrekt svenskt ord räknades revideringen som en ändring på ordnivå. Innehållsredigeringar gjordes inte av barnen.

Hur mycket redigerar skribenterna?

Tabell 2 visar för varje barn hur många ord hen skrev, hur många redigeringar hen gjorde, hur många av dem som involverade mer än ett tecken, samt slutligen hur många av redigeringarna som involverade att skribenten flyttade sig från inflyttningspunkten. I slutet av tabellen visas medelvärden och standardavvikelser.

Tabell 2. Kvantitativa data för textproduktion och redigeringar

Deltagare	Antal ord i färdig text	Antal redigeringar	Redigeringar där antal tecken > 1	Redigeringar där distans > 1
AK	115	54	54	3
BT	245	59	59	5
EH	275	68	68	0
EA	223	35	35	4
EL	78	55	55	6
IK	208	31	31	3
JH	257	82	82	11
JS	301	51	51	2
JN	345	39	39	8
KH	274	152	152	58
LV	145	29	29	0
MU	335	25	25	4
MK	142	17	17	0
MS	260	94	94	2
OK	134	39	39	12
RG	175	82	82	6
Medelvärde	219,5	57,0	17,63	7,75
Standardav.	80,6	33,7	11,3	13,9

Som visas av tabellen utgörs endast en mindre del av redigeringarna av ändringar som involverar mer än ett tecken respektive ändringar där skribenten håller sig till insättningspunkten. Ändringarna är alltså huvudsakligen lokala. Standardavvikelseerna visar att den individuella variationen är extremt hög men också, intressant nog, att alla barnen gör flera redigeringar som involverar mer än ett tecken. Alla utom tre barn flyttar sig dessutom då och då från insättningspunkten. En sambandsanalys (Pearsons korrelationskoefficient) visar att det finns ett starkt samband mellan mängden redigeringar och storleken på dem ($r=0.876$, $p<0.0001$).

Samma sak gäller för mängden redigeringar och avståndet från insättningspunkten ($r=0.760$, $p=0.001$). De skribenter som gör flest redigeringar är alltså också de som raderar mest åt gången och de som flyttar sig mest i texten. Däremot verkar det inte finnas något samband mellan hur långa texter barnen producerar och redigeringsmått.

Vad redigerar skribenterna?

Det här avsnittet har inte till syfte att ge en heltäckande bild av vad varje skribent redigerar. Istället har jag valt att utgå från Faigley och Wittes modell och ge exempel på varje typ av redigering från den som finns representerad i materialet. På så sätt får vi ändå en bild av vad tvåspråkiga barn i 9-årsåldern tycker är viktigt att redigera.

Som framgick redan av den kvantitativa analysen utgörs större delen av barnens redigeringar av lokala ändringar av en enskild bokstav. De omfattar troligen såväl stavningsändringar som ändringar av tangentbordsfel. Många av barnen var nog ännu inte så vana vid att skriva text med hjälp av tangentbord. Även när vi går över till ändringar som involverar radering av mer än ett tecken är stavnings- och tangentbordsfelsändringar ganska vanliga, men låt oss utgå ifrån Faigley och Wittes taxonomi. Ett sätt att tolka den är att de olika typerna av redigeringar blir mer avancerade och/eller mer komplexa ju längre högerut man kommer i tabellen. Som nämndes tidigare ser vi då att skribenterna i den här studien ännu endast verkar ha utvecklat ytändringar. Innehållsändringar förekommer i princip inte.

Formella ytändringar

Formella ytändringar inkluderar som tidigare nämndes stavning, morfologi, interpunktion, förkortningar, format och syntax som inte ändrar formuleringen. Det senare skulle till exempel kunna handla om att ändra en felaktig kongruensböjning till en korrekt eller tvärtom. Till interpunktion har jag även räknat ändringar mellan stor och liten bokstav. Om vi börjar i stavning kan vi konstatera att alla barn gör den typen av ändringar. Exempel på stavningsändringar är att ändra *gik* till *gick*, och *poijke* till *pojke*. *Bortta* blir *bårtta* och *fron* blir *från*. Flera av de stavningsändringar som görs (och som alltså inte bedömts som tangentbordsfel) handlar alltså om kända svårigheter i det svenska stavningssystemet, såsom dubbelteckning inklusive k/ck och likaljudande vokaler. De flesta av stavningsändringarna går från inkorrekt till korrekt och inte tvärtom. Däremot kvarstår ganska många stavfel i texterna.

När det gäller morfologi hade man kunnat tänka sig att den stora skillnaden mellan finsk och svensk morfologi skulle slå igenom i en osäkerhet hos barnen och att det skulle ha visat sig i att de redigerade

Meningsbevarande ytändringar som inte huvudsakligen handlar om form

Ett annat barn ändrar en meningsinledning från *Nu* till *Plötsligt*. Meningen innan lyder *Nu hade Erkki tappat också sin hund*. Sedan inleder hen även nästa mening med *Nu*, men ändrar sig snabbt till *Plötsligt* och den nya meningen lyder så småningom: *Plötsligt lyftes Erkki av en älg*. En möjlig förklaring är att skribenten inte vill inleda flera på varandra följande meningar med samma ord. En annan möjlighet är att skribenten tycker att *Plötsligt* är lite mer dramatiskt än *Nu*.

Det de flesta av barnen gör är emellertid justeringar av onomatopoetiska uttryck. Noterbart är att flera av dem verkar tycka att det är väldigt roligt att beskriva hur de olika deltagarna i historien låter. Uttryck som yyyyyyyyyyy *grät Matti* och *groooooooooooooooooooooooooodddddd-----aaaaaaaaaaaaaaaaaaaaa vaaar äääär duuuuuu* som ovan förekommer hos flera av skribenterna. Och de redigerar dem med omsorg. Ett exempel är att *Hunden ylade*

yyyyyyyyyyyyyyyyyyyyyyyyyyyyyyyyyyyyaaaa ändrades till ayyyyyyyy-yyy för att slutligen bli auauauayyyyyyyyyyyyyyy.

Diskussion

Hittills har vi sett att skribenterna trots sin ringa ålder gör många redigeringar, men att alla var ytredigeringar och att den stora majoriteten av dem var förändringar. Det här stämmer väl överens med tidigare forskning på området. Att alla var ytändringar förklaras troligen just av skribenternas låga ålder och ringa skriverfarenhet, men samtidigt bör vi också komma ihåg att bildserieelicerade narrativer knappast inbjuder till större innehållsförändringar. Vidare förklaras troligen den stora andelen inbokstavsändringar av barnens begränsade tangentbordserfarenheter.

Materialet för just den här uppgiften samlades in 2005 och då var fortfarande pennan den första och kanske mest naturliga skrivartefakten för de flesta barn. Troligen hade de inte skilda strategier för att skriva med penna respektive att skriva med tangentbord, även om de två ger väldigt olika möjligheter. Det finns alltså en möjlighet att mer tangentbordsvana barn skulle redigera både mer, andra saker och på andra sätt.

Det skulle också kunna vara så att skrivverktyget inte spelar så stor roll, utan att förklaringen är i enlighet med de teorier om kognitiv överbelastning som redovisats tidigare i texten, alltså att barnen ännu inte tillräckligt automatiserat överföringen av sina tankar till skrift för att kunna lyfta blicken och börja se på texten som en helhet. Till detta kommer att de skriver på sitt andra språk. Att personer som gör det redigerar mer än personer som skriver på sitt första språk är inte en nyhet, men det är intressant att den här gruppen barn redan i årskurs 3 redigerar så mycket mer än sina kamrater.

Eftersom jag ännu inte har gjort en systematisk jämförelse mellan grupperna för mer än antalet redigeringar är det svårt att säga exakt var den här skillnaden ligger. Även om de inte är så många antyder fynden av morfologiska och syntaktiska ändringar en medvetenhet om att skribenterna är osäkra på den svenska grammatiken. De är emellertid inte tillräckligt många för att kunna förklara hela den stora skillnaden mellan grupperna.

Intressantast i materialet är ändå att det finns en hel del formuleringsändringar. Väldigt många av dem handlar visserligen om att justera onomatopoetiska uttryck, men det är slående hur den gruppen barn provar sig fram för att försöka uttrycka hur de tycker att djuren i berättelsen låter. De är uppenbarligen väl medvetna om att uttrycken går att redigera och det är tydligt att de vill representera dem på ett övertygande sätt. Att det ofta blir just djurlåten förklaras troligen av bildberättelsen i sig. Redan i årskurs tre har alltså de här skribenterna uppfattat att de kan använda datorn till att förändra sina formuleringar. Deras textproduktionsprocesser är tillräckligt utvecklade för att de ibland ska ha tillräcklig med kognitiv kapacitet för att

göra mindre förbättringar av sina texter. Såväl syntaktiska omskrivningar (till skillnad från syntaktiska rättelser som räknats till form) och de målande uttrycken av deltagarnas ljudliga uttryck antyder att skribenterna inte bara tänker på vad de ska skriva framåt, utan också på hur det de redan skrivit kan framstå för en läsare.

Litteratur

- Alamargot, Denis & Chanquoy, Lucile 2001. *Studies in Writing 9 Through the models of writing*. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.
- Berninger, Virginia W. & Swanson, H. Lee 1994. Modification of the Hayes and Flower model to explain beginning and developing writing. I: E. Butterfield (red.), *Advances in Cognition and Educational Practice. Vol 2: Children's Writing: Toward a process theory of development of skilled writing*. Greenwich, CT: JAI Press. S. 57–82.
- Berninger, Virginia W., Yates, Cheryl, Cartwright, Ana, Rutberg, Judith, Remy, Elisabeth & Abbott, Robert. 1992. Lower-lever developmental skills in beginning writing. *Reading and writing: An Interdisciplinary Journal*. 4(3). S. 257–280.
- Chanquoy, Lucile 2009. Revision Processes. I: R. Beard, D. Myhill, J. Riley & M. Nystrand. (red.), *The SAGE Handbook of Writing Development*. London: SAGE. S. 80–97.
- Faigley, L. & Witte, S.P. 1984. Measuring the effects of revisions on text structure. I: R. Beach & L.S. Bridwell (red.), *New Directions in Composing Research*. New York: Guilford Press. S. 95–108.
- Fitzgerald, Jill 1987. Research on revision in writing. *Review of Educational Research* 57(4). S. 481–506.
- Goldberg, Adele 2006. *Constructions at Work: the nature of generalization in Language*. Oxford: Oxford University Press.
- Hayes, John & Flower, Linda 1980. Identifying the organisation of the writing process. I: L. Gregg & E. Steinberg (red.), *Cognitive processes in writing*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates. S. 3–30.
- Lindgren, Eva 2005. *Writing and Revision. Didactic and Methodological Implications of Keystroke Logging*. Skrifter från moderna språk 18. Umeå: Institutionen för moderna språk. Umeå Universitet.
- McCutchen, D. 2000. Knowledge acquisition, processing efficiency, and working memory: Implications for a theory of writing. *Educational Psychologist*, 35. S. 13–23.
- Oker-Blom, Gun 2008. Språkrum – en presentation. I: G. Oker-Blom, A. Westerholm & N. Österholm. (red.), *Rum för språkutveckling*. Helsingfors: Utbildningsstyrelsen. S. 11–20.

Stödverbskonstruktioner och deras användning i frasnätsannoteringar

Kaarlo Voionmaa

1 Inledning¹

Den här studien handlar om stödverb, på engelska *support verb*,² och om de konstruktioner som de ingår i och som här kallas för *stödverbskonstruktioner*, förkortat SVK.³ De är sådana konstruktioner som de understrukna verbfraserna i följande satser:

- (1) Det är vanligt att ungdomar tar lån genom att skicka ett sms.
- (2) Skolan ger undervisning i svenska.

I första satsen styr verbet *tar* komplementet *lån*. På liknande sätt har verbet *ger* ordet *undervisning* som sitt komplement. I dessa exempel bildar predikatsverbet *tar* respektive *ger* en stödverbskonstruktion med ett substantiv. Det som kännetecknar verben är att de är transitiva, frekvent använda i språket och polysema.

Det finns flera skäl till att SVK är ett intressant och viktigt studieobjekt. Ett skäl framförs av Fillmore et al. (2003) då författarna konstaterar att SVK leder till "discrepancies between syntactic and semantic structure". Diskrepansen består av att verbet är konstruktionens syntaktiska huvudord medan substantivet är dess semantiska huvudord. Till exempel när man *ger*

¹ Jag vill tacka Håkan Jansson på Institutionen för svenska språket vid Göteborgs universitet. Hans träffande kommentarer och generösa hjälp när jag försökt klä mina tankar i ord (= uttrycka dem) har varit ovärderliga. Kiitos!

² Ord som syftar på termer skrivs i kursiv när de införs. Ram- och rollbeteckningarna skrivs alltid med initial versal. Ord som är exempel på ett ord samt exempelsatser i brödtexten skrivs alltid i kursiv.

³ I Stefan Langers studie (2004) nämns att stödverb även har kallats för light verbs, complex predicates och operator verbs.

undervisning är det inte fråga om konkret givande utan om en pedagogisk verksamhet.

Stödverbskonstruktioner förekommer förmodligen i de flesta språk.⁴ I den här studien diskuteras svenska SVK:er. Konstruktionerna behandlas i anslutning till den annotering av exempelsatser som sedan 2009 försiggått inom ramen för det svenska frasnätsprojektet SweFN. Det är en del av projektet Swedish FrameNet++ (SweFN++) på Centrum för språkteknologi (CLT) vid Göteborgs universitet (se Borin et al. 2010). Ett specifikt mål för SweFN++ är att skapa ett fullskaligt svenskt frasnät (SweFN) som är integrerat i de omfattande lexikala resurserna.⁵

Det svenska frasnätet har utvecklats i nära samarbete med forskarlaget på International Computer Science Institute (ICSI) i Berkeley. Annoteringen av lexikala resurser bygger på ramsemantik vars främsta upphovsman har varit Charles J. Fillmore, se t.ex. Fillmore (2006).

SVK:er är intressanta ur flera perspektiv, bl.a. det språkteknologiska. De instansierar vad man på engelska kallar för *multiword expression* och på svenska *flerordsuttryck* eller *flerordningar*. Dessa konstruktioner utgör ett hett diskussionsämne bl.a. inom forskning kring datorstödd översättning.

SVK:er förekommer i många olika språk och är därför intressanta för språktypologiska jämförelser. Diskussionen handlar bl.a. om huruvida SVK:erna är lexikaliserade uttryck eller om de sätts ihop kompositionellt när de används i olika språk. För det första alternativet, se Goldberg (2003), och för det andra Wittenberg & Piñango (2011).

Ett ämnesområde där SVK:er förmodligen spelar en viss roll är språkinläring. Konstruktionernas verb är i flera fall frekventa verb och de dyker upp ganska tidigt i språkinlärnarnas vokabulär. Hittills har man mig veterligt inte undersökt om och i så fall i vilken utsträckning språkinlärare använder SVK:er i sitt målspråk (för verbinläring, se Voionmaa 1994 och Viberg 1993).

⁴ För SVK i olika språk, se Miyamoto (1999) för japanska, Park (1992) för koreanska och japanska, Karimi-Doostan (1997) och Goldberg (2003) för persiska, Cinková (2009) för tjeckiska och svenska, Hanks et al. (2006) för tyska och Butt (2003) för urdu.

⁵ Sökgrensnittet Korp har en central roll i fråga om tillgång och användning av Språkbankens lexikala resurser. I mars 2014 omfattade Korp 168 korpusar, 4,11 miljarder tecken och ca 230 000 meningar men självfallet växer det hela tiden. Andra lexikala resurser som nyttjas inom SweFN är Karp med sina ca 700 000 sökord och SALDO (fotnot 6). Se <http://spraakbanken.gu.se/>.

2 Syfte

Syftet med den här studien är för det första att undersöka begreppet stödverbskonstruktion. För det andra syftar studien till att beskriva arbetet med att annotera SVK:er i anslutning till det arbete som utförts inom projektet SweFN. Utgångspunkten är de definitioner och kriterier för annoteringen av SVK:er som diskuteras i Fillmore et al. (2003), Ruppenhofer et al. (2010) och Langer (2004). Av dessa studier är Ruppenhofer et al. i praktiken projektets manual; de berörda studierna behandlas i avsnitt 4. I avsnitt 5 redogörs för resultatet av SVK-annoteringarna. Fokus ligger på de mest frekventa SVK:erna. En fördjupning i avsnitt 5 i riktning mot deras relationer till motsvarande monomorfemiska verb belyser deras olika syntaktiska och semantiska egenskaper.

3 Annotering

Annoteringen innebär att man förenar ett visst ord med en viss betydelse som anges i SALDO.⁶ Om ordet är polysemt finns var och en av de olika betydelserna angivna i SALDO. Orden man studerar benämns *lexikala enheter* (*lexical units*, LU) och de är knutna till deras respektive *ramar* (*frames*, om begreppet ram, se nedan). Ordet *predika* är till exempel knutet till ramen *Speak_on_topic* (tabell 1). I valensmönstret för ordet *predika* ingår bl.a. en aktant som anger den som predikar, dvs. Talare (Speaker), och en aktant som anger det man predikar om, dvs. Tema (Topic). Man annoterar således de ord och fraser som ingår i de lexikala enheternas (LU:s) valensmönster. Ett av huvudsyftena i det ramsemantiska kodningsarbetet är att identifiera dessa valensmönster (Fillmore et al. 2003:238).

Ord och fraser som ingår i LU:s valensmönster kallas för *frame elements*, förkortat FE, på svenska *ramelement*. Ramelementen är delar av ramar som i sin tur är skriptliknande strukturer som är anknutna till vissa tillstånd, relationer eller händelser. I tabell 1 visas en något modifierad annotering där rubrikerna och ramelements-beteckningarna är på engelska.⁷ SUPP i tabellen står för stödverb. LU betecknar det ord vars semantiska innehåll anknyter sig till ramen och som därför ska sättas i sitt syntaktiska och semantiska sammanhang.

⁶ SALDO (Svenskt associationslexikon) är en omfattande elektronisk lexikonresurs för modernt svenskt skriftspråk. Den är avsedd för användning i språkteknologisk forskning och utveckling av språkteknologiska applikationer. Se <http://spraakbanken.gu.se/resurs/saldo>.

⁷ Alla annoteringar som gjorts inom SweFN finns att läsa på <spraakbanken.gu.se/swefn/forskning/swefn/utvecklingsversion>.

Tabell 1. Ram **Speak_on_topic** i SweFN-annoteringar

Frame	Speak_on_topic
Core frame elements	Audience (A), Speaker (S), Topic (T)
Non-core frame elements	Explanation (E), Manner (M), Medium (ME), Occasion (O), Place (P), Time (TI)
Examples	Ja, och så [SUPP ger] [S jag] [LU föreläsningar]. [TI Igår] [SUPP hölls] [LU föreläsningar] [T om livsstil och hälsa] [P i Nordstan].
Lexical units from SALDO	vb: föreläsa..1, predika..1 nn: föreläsande..1, föreläsning..1, predikande..1, predikning..1

Varje ram har en unik uppsättning ramelement som kallas *kärnramelement* (*core frame elements*). Som vi ser i tabell 1 har ramen **Speak_on_topic** tre sådana element, nämligen Audience (Publik), Speaker (Talare) och Topic (Tema).⁸ De flesta ramar har en uppsättning *icke-kärnramelement* (*non-core frame elements*) som alltså inte är unika för en viss ram utan förekommer i flera ramar. I den aktuella ramen är dessa element sex till antalet. De lexikala enheterna (LU) annoteras både i förhållande till kärn- och icke-kärnramelementen.

I tabellen finns fem LU, nämligen verben *föreläsa* och *predika* samt substantiven *föreläsande*, *föreläsning*, *predikande* och *predikning*. Som vi ser har de LU som är substantiv härletts från de respektive verben. Alla de berörda LU har de tre kärnramelementen i sitt valensmönster, nämligen Publik, Talare och Tema. Till exempel om LU är verbet *föreläsa* har det ramelementet Talare i sitt valensmönster, som *han* i meningen *Han föreläser om allt möjligt*. Om LU är *föreläsning* är Talare ordet *hans* i meningen *Hans föreläsning handlar om allt möjligt*. I den aktuella studien ligger fokuset på SVK:er och som det framgår nedan har SVK ett valensmönster där både konstruktionens verb och dess substantiv kan bidra.

Annoteringen kan mycket väl omfatta bara en del av de ramelement som står till buds i den aktuella ramen. I det fallet handlar det om *nollinstansiering* av vissa argument, se Lambrecht & Lemoine (2005). De argument som är relevanta vid nollinstansiering är de motsvarande LU:s kärnramelement, alltså inte deras icke-kärnramelement. Nollinstansiering är vanligt i allmänt språkbruk. Till exempel när man pratar om föreläsningar behöver man inte alltid specificera vem som föreläser eller vad föreläsningen handlar om. I exempelsatserna i tabell 1 har de respektive kärnramelementen Talare och Tema nollinstansierats. Observera att i båda exempelsatserna har kärnramelementet Publik också nollinstansierats.

⁸ Framdeles använder jag svenska ramelementbeteckningar i brödtexten.

4 Att definiera SVK

Fillmore et al. (2003) framför i sin artikel om FrameNet-projektets bakgrund att stödverbens funktion är att förvandla de substantiv som är deras komplement till verbliknande predikat. Så kan t.ex. ett substantiv som *undervisning* inte ensamt stå som predikat, dvs. ordsträngen *Hon undervisning* är inte en välformulerad sats. Med hjälp av ett verb som *ge* kan man bilda en välformulerad sats: *Hon ger undervisning*.

För det andra fastslår Fillmore et al. (2003) att det är substantivet som väljer verbet i SVK och inte tvärtom. Man kan t.ex. *göra, genomföra* eller *utföra sina studier* men man kan inte *genomföra* eller *utföra jordbruk* utan det *bedriver, driver* eller *idkar* man.

Här ser vi också att det ibland går att ersätta ett stödverb med ett annat utan att det nämnvärt påverkar konstruktionens betydelse. Detta indikerar att graden av restriktivitet i vilka stödverb substantiven tar varierar. Ibland är substantiven mer restriktiva, ibland mindre.

Som tredje punkt för Fillmore et al. (2003) fram att stödverb tilldelar semantiska roller åt konstituenten i satsen. I den ramsemantiska kodningen klassificeras dessa som olika ramelement. I tabell 1 har vi två SVK:er, nämligen *ger föreläsningar* och *hölls föreläsningar*. I den första exempelsatsen är *jag* stödverbets subjekt. I annoteringen blir *jag* ramelementet Talare åt LU *föreläsningar*, som är den aktuella SVK:ns semantiska huvudord. I den andra exempelsatsen har LU *föreläsningar* prepositionsfrasen *om livsstil och hälsa* som sin bestämning. Den här frasen utgör ramelementet Tema åt den annoterade LU *föreläsningar*.

För att stödja annoteringsarbetet lägger Ruppenhofer et al. (2010) fram fyra kriterier för att man ska kunna identifiera SVK. Det första kriteriet är att SVK:s verb syntaktiskt styr konstruktionens substantiv, dvs. det handlar om verbfraser vars syntaktiska huvudord oftast är ett transitivt verb och vars semantiska huvudord i typiska fall är verbets objektkomplement. Andra kriteriet hos Ruppenhofer et al. (2010) är att SVK:s substantiv ska syfta på ett tillstånd, en relation eller en händelse. Författarna går inte närmare in på den här indelningen, vilket lämnar utrymme för olika tolkningar. Kriteriet utesluter dock vissa typer av substantiv, bl.a. levande varelser som människor och andra djur. Som tredje kriterium framförs att SVK:s verb har en annan betydelse i konstruktionen än utanför den. Stödverben ska alltså vara polysema. (Se Zeugma-testet nedan.) Det fjärde kriteriet är att det finita verbet i SVK har en väldigt svag egen betydelse. Betydelsen ska ligga nästan helt på substantivet. När någon *ger föreläsning* kommunicerar vederbörande något, dvs. *föreläser*. Det handlar alltså inte om en konkret överföringshandling som det gör när man t.ex. *ger* en glass till ett barn.

Stefan Langer (2004) har lagt fram tester i syfte att definiera SVK och stödverb. Zeugma-testet visar huruvida ett visst ord har flera betydelser. Detta verkar vara fallet med verbet *bryta* i satsen *Jag bröt bröd och mitt*

löfte. Verbet *bryta* har en konkret och en abstrakt betydelse, vilket exemplifieras genom att vi kan *bryta ett bröd i två bitar* men inte **bryta ett löfte i två bitar*.

Ett annat relevant test som Langer (2004) diskuterar är parafrasering. I många fall kan man omskriva en SVK med ett monomorfemiskt verb. Ett exempel på detta är *ha/hålla uppsikt* vs. *bevaka*. Nedan i avsnitt 5 behandlas parafrasering lite mer ingående. Det som ovan sagts om SVK och stödverb kan sammanfattas i följande punkter:

1. SVK:s substantiv och verb bildar en verbfras där substantivet är det semantiska huvudordet. Substantivet väljer konstruktionens verb och inte tvärtom.
2. SVK:s substantiv syftar på ett tillstånd, en händelse eller en relation.
3. SVK:s verb är flertydiga och ofta semantiskt svaga.
4. Såväl konstruktionens verb som substantiv styr för sin del vilka semantiska roller som olika ramelement får.
5. SVK går ofta att parafrasera.

I annoteringen gäller det att kunna tillämpa de här kriterierna på ett så konsekvent sätt som möjligt. Därför blir deras operationalisering med avseende på faktiska verb-substantiv-konstruktioner i materialet en nyckelfråga. SVK:erna är inte något man väljer för deras egen skull, utan de är konstruktioner som förekommer i vissa exempelsatser som valts för annotering.

Det bör påpekas att det finns konstruktioner som tangerar SVK:er men som inte behandlas i den här studien. En av dessa är kopulaverb med dess komplement. Vidare finns det en konstruktion vars verb Ruppenhofer et al. (2010) kallar *Controller*. Ett exempel är verbfrasen *erbjöd hjälp* i satsen *Carl erbjöd hjälp*. Jämför detta med *Carl gav hjälp*. Skillnaden är att man kan erbjuda hjälp utan att faktiskt ge någon hjälp. Dessa två typer av verb bildar alltså semantiskt olika konstruktioner tillsammans med de respektive substantiven och annoteras också olika, dvs. verb av typen *erbjuda (hjälp)* annoteras som *Controller* och verb av typen *ge (hjälp)* som stödverb.⁹

5 Resultat av annoteringen av SVK:er

Av de ca 905 ramar som i september (2013) hade annoterats inom SweFN hade 79 konstruktioner kodats som stödverbskonstruktioner (SVK). Det

⁹ Det finns förstås forskning om verbkonstruktioner som jag inte tagit med i den här studien. I det aktuella sammanhanget vill jag nämna framförallt Sven-Göran Malmgrens studier om svenska kollokationer (t.ex. Malmgren 2006) och Renate Walders avhandling (2004) om funktionsverbfraser. Walders avhandling fokuserar på konstruktioner som bildas med verbet *föra* med dess NP- eller PP-komplement.

finns således 79 stödverbsförekomster i det aktuella annoterade materialet. Dessa 79 verb faller i sin tur under 29 olika verblemma.

Av tabell 2 framgår vilka stödverb som använts mer än en gång i SVK:er och vilka substantiv de förekommit med. Alla exempelkonstruktionerna i tabellen har hämtats från de respektive annoterade ramarna. Av utrymmes-skäl har vi tyvärr inte möjlighet att diskutera hur pass bra vart och ett av tabellens verb-substantiv-par är som exempel på SVK. En kritisk analys av de annoterade SVK:erna bör genomföras i en annan studie.

När vi sedan granskar tabell 2 kan vi konstatera att de stödverb som används tillsammans med mer än ett substantiv är 10 till antalet. Då det totala antalet stödverbslemma är 29, betyder detta att det finns 19 stödverbslemma som använts bara en gång. Flera av stödverben i tabell 2 är frekventa eller mycket frekventa i svenska standardspråket (se Allén 1970 för skriftspråkets del och Allwood 1999 för talspråkets del). Med undantag av *hysa* och *väcka* är de 10 verben också polysema.

Enligt kriterium 3 ska stödverb vara semantiskt svaga (se avsnitt 4). Denna egenskap kan tänkas vara anknuten till hur många olika slags substantiv som ett stödverb kan användas tillsammans med. Av de 10 centrala stödverben i tabell 2 används de flesta med mer än två substantiv och enligt den ovannämnda tolkningen är de semantiskt svaga.

Tabell 2. Frekventa stödverb och deras substantiv

Siffror inom parentes efter vissa substantiv anger hur många gånger de har använts i de respektive stödverbskonstruktionerna.

Stödverb	Antal förekomster	Substantiv i de aktuella SVK:erna
ha	15	allergi, befogenhet, betydelse (2), framtoning, inkomster, kontroll (2), makt (3), nyckelroll, rätt, uppsikt (2)
göra	10	distinktion, försök, hypotes, inkomst, operation, uppehåll, uppskattning (2), uppföring (2)
ta	9	hämnd (2), lån (4), paus, sabbatsår, semester
ge	8	föreläsning, förlåtelse, komplimang, rum, undervisning, uttryck (2), vård
få	5	avsked, behandling, förlåtelse, insikt, inkomst
väcka	3	bestörtning, förargelse, förtjusning
utföra	3	operation, självmordsattack, transport
hålla	3	föreläsning, predikan, överläggning
hysa	2	aversion, misstankar
finnas	2	anledning, överflöd
Totalt	60	

Det finns 2 verb i tabell 2 som används med enbart två substantiv, nämligen *finnas* och *hysa*. Av dessa två verb förefaller *finnas* vara semantiskt svagt, men det är inte verbet *hysa* som är ett funktionellt specifikt verb. Det förekommer t.ex. i uttryck som har med en viss emotion och attityd att göra. Den här typen av substantiv förefaller alltså välja verbet *hysa* som verbpredikat i SVK.

I tabell 2 finns 45 olika substantiv. Av dessa används tretton mer än en gång. De flesta substantiv (N=32) förekommer alltså bara i en SVK. Det verkar finnas en relativt liten grupp av verb och substantiv som bildar de mest frekventa SVK:erna. Verben i fråga är vanliga i språkbruk och polysema, medan de berörda substantiven förefaller sakna gemensamma drag. De ter sig semantiskt också ganska olika. Granskar man dem närmare märker man dock att om ett visst substantiv ensamt betecknar ett icke-dynamiskt tillstånd kan innehållet bli dynamiskt i den SVK det ingår i. Till exempel syftar *sabbatsår* icke-dynamiskt på en tidsperiod. I SVK *ta sabbatsår* handlar det däremot om en viss händelse.

Näst ska vi titta närmare på parafrasering av SVK:er i jämförelse med semantiskt ekvivalenta enskilda verb. (Se avsnitt 4 om parafrasering som test för att fastställa om en viss konstruktion är en SVK eller inte.)¹⁰ I tabell 3 har parafraseringen tillämpats på de SVK:er där stödverbet är *ha* (jfr tabell 2). Exempelsatserna har inte hämtats från annoteringarna, då syftet är att kort undersöka hur tillämpbar parafraseringen är i fråga om de aktuella SVK:erna.

Parafraseringen verkar fungera i de flesta fallen – *ha nyckelroll* är den enda konstruktionen som inte kan omskrivas med ett monomorfemiskt verb. Detta betyder att med ett undantag skulle alla verb-substantiv-par i tabellen vara SVK:er. Exempelen visar hur flertydigt verbet *ha* är i svenska, t.ex. när man *har allergi* är det fråga om ett annorlunda havande än när det är fråga om att *ha betydelse* eller att *ha kontroll*.¹¹

Om man jämför SVK:er och deras monomorfemiska motsvarigheter märker man också att SVK:er i flera fall syftar på ett slags tillstånd, medan verbet beskriver saken mer dynamiskt. Detta gäller t.ex. för skillnaden mellan *ha befogenhet* och *förfoga*. Än tydligare är skillnaden mellan *ha kontroll* och *kontrollera* samt mellan *ha uppsikt* och *bevaka*. I dessa fall handlar det om ett slags perspektivväxling. Då man har kontroll, har man förmågan eller befogenheten att kontrollera, men då man kontrollerar, håller man på och utövar kontroll. Perspektivväxlingen är möjlig i de aktuella fallen tack vare möjligheten att växla mellan monomorfemiska verb och SVK:er.

¹⁰ Se Hasegawa et al. (2011) för en studie av parafrasering i den engelskspråkiga FrameNet korpusen.

¹¹ Se SALDO:s uppräknings av olika betydelser för **ha** i <http://spraakbanken.gu.se/ws/saldo-ws/fl/html/ha>.

Tabell 3. Parafrasering av SVK med stödverbet *ha*

Nr	Stödverb	SVK- komplement	SVK-exempel / Monomorfiskt exempel
1	ha	allergi	Han har en allergi mot det ämnet. Han tål inte det ämnet.
2	ha	befogenhet	Han har befogenhet att besluta. Han förfogar över beslutet.
3a	ha	betydelse	Det har betydelse för sakens utveckling. Det betyder mycket för sakens utveckling.
3b	ha	betydelse	Ordet har betydelsen X. Ordet betyder X.
4	ha	framtoning	EU har en positiv framtoning. EU ter sig positivt (för många).
5	ha	inkomst	Hon har en liten inkomst. Hon tjänar inte mycket.
6	ha	kontroll	Hon har kontroll över trafiken. Hon kontrollerar trafiken.
7	ha	makt	De har makt över medborgarna. De styr medborgarna.
8	ha	nyckelroll	Han har nyckelrollen i förhandlingarna. ---
9	ha	rätt	Han har rätt att besluta. Han förfogar över beslutet.
10	ha	uppsikt	Han har uppsikt över barnen. Han bevakar barnen.

6 Sammanfattning

Artikeln har behandlat stödverbskonstruktioner som har annoterats inom SweFN-projektet. I avsnitt 3 har jag beskrivit annoteringsproceduren och i avsnitt 4 har jag diskuterat kriterier och tester som använts för att identifiera SVK:er. I avsnitt 5 har jag tagit upp sådana SVK:er vars verb, dvs. stödverb, använts mer än en gång i den undersökta korpusen. Granskningen ger vid handen att de flesta verb i dessa konstruktioner är frekventa, semantiskt svaga och polysema, medan det inte förefaller finnas några gemensamma semantiska drag för konstruktionernas substantiv.

I avsnitt 5 har jag även behandlat parafraseringen av SVK:er till monomorfemiska verb. Därtill har jag belyst semantiska drag hos SKV:ernas substantiv. Det visar sig bl.a. att parafraseringen är lättare att göra ju mer dynamiskt substantivet i SVK:n är. Vidare har jag berört skillnader i fråga om dynamik i SVK:ernas och de monomorfemiska verbens semantiska drag. I typiska fall står SVK för ett statiskt tillstånd, medan monomorfemiska verb ofta beskriver situationen som mer dynamisk.

Relationen mellan SVK:er och de verb som är deras semantiskt monomorfemiska motsvarigheter är en av många intressanta aspekter av SVK:erna som har diskuterats i denna artikel. Denna relation är ett givet ämne för fortsatt forskning.

Litteratur

- Allén, Sture 1972. *Tiotusen i topp. Ordfrekvenser i tidningstext*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Allwood, Jens 1999. *Talspråksfrekvenser: frekvenser för ord och kollokationer i svenskt tal- och skriftspråk*. GPTL 21. Göteborg.
- Borin, Lars, Dannélls, Dana, Forsberg, Markus, Toporowska-Gronostaj, Maria & Kokkinakis, Dmitri 2010. *The past meets the present in Swedish Framenet++*. <https://svn.spraakdata.gu.se/sb/fnplusplus/pub/SweFN_Euralex_extended.pdf>.
- Butt, Miriam 2003. *The Light Verb Jungle*. Workshop on Multi-Verb Constructions Trondheim, June 26–27, 2003. <<http://ling.uni-konstanz.de/pages/home/butt/main/papers/cp-volume.pdf>>.
- Cinková, Silvie 2009. A Contrastive Lexical Description of Basic Verbs. Examples from Swedish and Czech. *The Prague Bulletin of Mathematical Linguistics*. Number 92. Dec. 2009. S. 21–62.
- Fillmore, Charles J. 2006. *Form and meaning in language. Volume 1: Papers on semantic roles*. Stanford, Calif., Cambridge: Cambridge University Press.
- Fillmore, Charles J., Johnson, Christopher & Petruck, Miriam 2003. Background to Framenet. *International Journal of Lexicography*. 16(3). S. 235–250.
- Goldberg, Adele E. 2003. Words by Default: the Persian Complex Predicate Construction. I: E. Francis & L. Michaelis (red.), *Mismatch: Form-Function Incongruity and the Architecture of Grammar*. CSLI Publications. S. 83–112.
- Hanks, Patrick, Urbchat, Anne & Gehweiler, Elke 2006. German Light verb Constructions in Corpora and Dictionaries. *International Journal of Lexicography*. 19(4). Oxford University Press. S. 439–457.
- Hasegawa, Yoko, Lee-Goldman, Russell, Kong, Albert & Akita, Kimi 2011. FrameNet as a resource for paraphrase research. *Constructions and Frames*. 3(1). S. 104–127.
- Karimi-Doostan, Gholamhossein 1997. *Light Verb Constructions in Persian*. Doctoral Thesis. Dept. of Language and Linguistics. Univ. of Essex.
- Lambrecht, Knud & Lemoine, Kevin 2005: Definite null objects in (spoken) French. A Construction Grammar account. I: M. Fried & H. S. Boas (red.), *Grammatical Constructions: Back to the Roots*. Amsterdam/ Philadelphia: John Benjamins. S. 13–56.
- Langer, Stefan 2004. A Linguistic Test Battery for Support Verb constructions. I: G. Gross & S. de Pontonx (red.), *Verbes supports: Nouvel état des lieux*. Special issue of *Linguisticae Investigationes*. 27(2). S. 171–184.
- Malmgren, Sven-Göran 2003. Begå eller ta självmord? Om svenska kollokationer och deras förändringsbenägenhet. *Språk och stil*. S. 123–168.
- Park, Kabyong 1992. *Light verb constructions in Korean and Japanese*. The University of North Carolina at Chapel Hill, ProQuest, UMI Dissertations Publishing.
- Ruppenhofer, Josef, Ellsworth, Michael, Petruck, Miriam, Johnsson, Christopher &

- Scheffczyk, Jan 2010. *FrameNet II: Extended Theory and Practice*. ICSI Technical Report.
- Viberg, Åke 1993. Crosslinguistic perspectives on lexical organization and lexical progression. I: K. Hyltenstam & Å. Viberg (red.), *Progression and regression in language: sociocultural, neuropsychological and linguistic perspectives*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Voionmaa, Kaarlo 1994. *On the Semantics of Adult Verb Acquisition*. Gothenburg Monographs in Linguistics 12. Göteborg: Dept. of Linguistics, University of Göteborg.
- Walder, Renate 2004. *Fokus på föra: Om svenska funktionsverbsfrasers semantik och valens, med särskild utgångspunkt i verbet föra*. Skrifter utgivna av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet, 65. Uppsala.
- Wittenberg, Eva & Piñango, Maria Mercedes 2011. Processing light verb constructions. *The Mental Lexicon*. 6:3. John Benjamins.

Selma Lagerlöf och språkråden

Språkvård och skönlitteratur i tidigt 1900-tal

Carin Östman

För 100 år sen kunde svensk språkvård eller åtminstone vissa språkvårdare betrakta skönlitteratur både som ett ansvarsområde och som ett medel, en spridningsväg, för en önskad språklig förändring. Adolf Noreens samarbete med Selma Lagerlöf inför arbetet med läseboken *Nils Holgerssons underbara resa genom Sverige*, 1906–1907, är ett välkänt exempel, se till exempel Alfvegren 1993 för en beskrivning av samarbetet. Läseboken fick strategisk betydelse, inte bara genom de singulära verbformerna i dialogen utan också för att den gav stor spridning åt den stavningsförändring som genomfördes år 1906 – *Nils Holgersson underbara resa genom Sverige* var nystavad. Mindre känt är att Selma Lagerlöf också under lång tid hade kontakt med en annan aktör i det förra sekelskiftets svenska språkvård, nämligen Fredrik Wulff, professor i romanska språk i Lund. Wulff är kanske mest bekant för sina verk om svensk ljudlära och svenskt uttal, tillsammans med I.A. Lyttkens. Selma Lagerlöf och Fredrik Wulff hade en brevväxling under ca trettio år, från slutet av 1800-talet till Wulffs död 1930, och i brevväxlingen kommenteras bland annat språkfrågor.

Jag har gått igenom alla brev skrivna av Wulff till Lagerlöf och transkriberat de brev där han på något sätt kommenterar språkfrågor. Syftet med min undersökning är att se vilka språkliga råd han ger, vilka syften han verkar ha med sina rekommendationer och hur han argumenterar. I min artikel kommer jag att beskriva hans språkliga rekommendationer, och också kort diskutera om Lagerlöf verkar följa råden.

Fredrik Wulff

Wulff var fonetiker och språkforskare, och vid sidan av romanska språk var han också intresserad av svensk ljudlära och svensk språkvård. Han har skrivit många verk tillsammans med I.A. Lyttkens, till exempel *Svenska språkets ljudlära och beteckningslära* 1885, *Svensk uttals-ordbok* 1889, och *Ordsfatt och ljudförråd i svenska språket* 1916. Wulff intresserade sig även

för andra svenska författare än Selma Lagerlöf. Haettner Aurelius (1995:9) beskriver hur Wulff, efter att ha åhört ett framträdande av Birger Sjöberg i Lund 1923, kontaktade denne och också skrev en artikel med goda råd, "Birger Sjöbergs språkbehandling", som Sjöberg fick. Wulffs huvudsakliga råd är att författaren bör följa en ledig samtalsstil också i lyriken: han ska sträva efter "den 'lediga' skildringen och samtalstonen" (Wulff 1995 [1923]:25). Enligt Haettner Aurelius förefaller Sjöberg ha tagit intryck av Wulffs kritik, eftersom han i en omarbetning av Fridas bok följer flera av rekommendationerna (Haettner Aurelius 1995:16).

Brevväxlingen

Kontakten mellan Wulff och Lagerlöf skedde brevledes. Wulff skriver ibland att han önskar att de skulle kunna träffas, till exempel i ett brev 22/1 1901: *Jag ville grufligt gärna sammanvara med er en vecka. Skall det aldrig kunna ske? Ni har den villiga och rika bildningsgåfvan, och formsinne, och är fri från tillgjordhet, – ecco!* Men trots Wulffs önskningar verkar de bara ha mötts en gång, ett hastigt möte i samband med att Lagerlöf tog emot Nobelpriset 1909 (Lagerroth 1981:26). Wulff ber också flera gånger om att få läsa korrektur, vilket han dock aldrig verkar ha fått tillfälle till. När Wulff skriver och tackar för den andra delen av *Nils Holgerssons underbara resa genom Sverige*, i ett brev 9/1 1908, påminner han om att Lagerlöf borde utnyttja honom som korrekturläsare: *Varför, varför fick inte jag läsa manuskriptet! Kalla mig självgod och egenkär, om ni vill. Men hade vi två och fr. Olander haft en månad tillsammans, så hade Nils varit allt igenom mera oangriplig. Jag har på ett löst papper antecknat en del ställen som jag anser mer eller mindre oriktiga.* När det gäller just Nils Holgersson hade Selma Lagerlöf haft många språkliga rådgivare, förutom professor Adolf Noreen, också överlärare Alfred Dalin och folkskollärare Fridtjuv Berg. Dessutom hade också Lagerlöfs väninna och sekreterare Valborg Olander åsikter om språkformen i läseboken – i Alfvegren (1993:35f) beskrivs hur Lagerlöf utsattes för påtryckningar från många håll, vilket hon ibland plågades av. Erbjudandet att också blanda in Wulff kan inte ha framstått som särskilt attraktivt.

Wulffs och Lagerlöfs brevväxling sträcker sig från 1897 fram till Wulffs död 1930. Det första brev som finns bevarat (och som verkar ha varit inledningen på deras kontakt) är daterat 25 december 1897, och är skrivet av Wulff. Lagerlöf svarade snabbt, redan 27 december författade hon sitt svar. Wulffs första brev är kort, men har en struktur som kommer att upprepas i många brev: han tackar så mycket för läsningen av ett nytt verk (i detta fall *Antikrist*) och han ger henne beröm, *Edra framsteg äro ofantliga*. Men sedan noterar han vissa saker i hennes språkbehandling som hon skulle kunna förändra: *Muntligen skulle jag velat anmärka en äller annan obetydlighet i*

stilen (t.ex. 'hän' i st. f. 'bort'). I detta första brev erbjuder han sig också att skaffa översättare åt hennes verk, något som de fortsätter att diskutera men som han inte verkar ha lyckats genomföra.

Under de dryga trettio åren som brevväxlingen pågick skrev de till varandra ungefär två gånger om året. Breven från Wulff är sammanlagt 67 och de finns bevarade på KB, i Selma Lagerlöf-samlingen. Litteraturvetaren Erland Lagerroth har tidigare skrivit om deras brevväxling (Lagerroth 1981), men han hade då enbart tillgång till Lagerlöfs 47 brev och till Wulffs dagboksanteckningar – Selma Lagerlöfs brevsamling på KB blev inte tillgänglig förrän 1990. Tyvärr är tillgängligheten just nu omvänd, breven från Wulff är tillgängliga på KB, men breven från Selma Lagerlöf till Wulff befinner sig i privat ägo och jag har inte haft tillgång till dem. När jag i vissa fall citerar eller hänvisar till Lagerlöfs brev gör jag det genom hänvisning till Lagerroths artikel.

Av de 67 bevarade breven från Wulff innehåller ca en tredjedel, 21 brev, någon form av språkliga råd eller kommentarer till Lagerlöfs texter. Hon verkar ha skickat alla sina nya verk till honom och han har ofta kommentarer om enskilda textställen. Wulff reagerar inte bara på språkbehandlingen utan också på sådant som han uppfattar som ologiskt eller felaktigt rent innehållsligt. Efter att ha fått *Bannlyst* 1919 listar han ett antal textställen som han tycker borde ha ändrats, till exempel: *Sid. 103 låter Ni sånen 'vandra' över tofterna i segelbåten, man 'kliver' el. 'går' el. 'springer' el. 'hoppa' över tofterna; 'vandra' är en stillfärdig och långvarig gång; i allmänhet är allt som rör båtens skötsel lite otympligt, ovan. Ack om jag hade fått läsa ett första korrektur!* (11/3 1919).

När det gäller de språkliga kommentarerna är det tydligt att Wulff delade Adolf Noreens språksyn, och han menar att Lagerlöf borde hålla sig till samtalsspråket och undvika ”bokspråket”. I ett tidigt brev, 22/1 1901, sammanfattar han sina åsikter såhär:

Ni och Fröding stå framför alla moderna svenska skriftmänniskor i min aktning, och jag är mycket sparsmakad. Skada att ni inte beslöt fler 'har, hade, ha' i edra bisatser! Utan dem är språket ”bokspråk”, och kommer pres. participium till, så – adieu mon plaisir.

De språkliga råd som Wulff ger är huvudsakligen av två slag, för det första ger han exempel på hur hon borde följa samtalsspråket, och för det andra varnar han henne för att använda danismer. Därutöver ventilerar han ibland sina aversioner mot stockholmska drag: *Deras [stockholmarnas] 'dom är, dom ä' i st. f. det enda äkta allmänsvenska di e eller de äro, gör mig äckel* (11/3 1919). Wulff skriver även ibland om andra författares språkbehandling. Vid sidan av Fröding skriver han om Per Hallström, som också verkar ha kontaktats av Wulff: *och så på Per Hallströms härliga, blodiga saker [?] "Erotikon". Ack om han ville genomföra talspråket i stället för det*

osanna bokspråket, – jag har skrivit och erbjudit mitt "omskrivna" exemplar... (23/11 1908). Hur Hallström reagerade på Wulffs omskrivna exemplar vet vi inte. Den författare som nämns oftast i brevväxlingen är Strindberg, vilken Wulff inte är särskilt imponerad av – han uttrycker ibland så starka känslor att man undrar om Wulff kan ha försökt ge språkliga råd men avvisats. I samband med en diskussion om nobelpristagare skriver han till exempel Tyskarnas varaktiga rop på Aug. Strindberg beror på deras egen torftighet och på okunnighet om den ena, för mig fullviktiga sidan av stilen = språkbehandlingen. Den är hos A.S. tillgjord och osann, i somligt (9/1 1908). I ett brev 6/12 1922 skriver han sådana "snillen" som den oändligt överskattade, ofta både talanglöse och tokige Strindberg.

Samtalsspråket

Wulff beskriver sig själv som *lågheits- och naturlighetspuristen F. W.* (2/1 1902), och huvuddelen av de råd han ger Lagerlöf handlar om att hon borde närma sig det talade språket. I ett brev 2/12 1902 formulerar han sina viktigaste regler:

Tyck inte illa vara att jag frågar om Ni nu har pröfvat mina enkla, men viktiga stilregler. De båda viktigaste äro:
att så sällan som möjligt utesluta hjälpvärbet ha, har, hade;
att noga tillse att vissa värber inte få nyttjas i passiv form med personsubjekt ("han uppdrogs", "han tilldelades", "han affärdades, nekades, /ett svar" o.s.v.);
att inte nyttja partic. på -ande, -ende annat än som subst., adj., eller advärb: som rent värbalform tillhör det nu bara ålderdomlig stil. Men Er styrka ligger i det sant lefvande, osökta.

Dessa tre språkliga konstruktioner övervakar han noga i alla verk som Lagerlöf skickar honom, och han kan någon gång besviket konstatera att hon inte alltid följer hans råd: *jag medger att när jag såg en titel på någon mindre novell af Er, hvori "hjälpvärbet hafva var uteslutet" (äfter Linders pedantiska och oriktiga bokspråksregel), så blef jag snopen. Att inte ens S. L. behjärtar ett sådant råd, som skulle göra hennes stil fullt lefvande, gör mig ondt* (25/1 1904). Han rekommenderar henne också att byta formen *bedja* mot *be*, formen *sade* mot *sa*, formen *såsom* mot *som* (16/12 1912) och att undvika negationen "ej": *'ej' i samma rad är ock sorgligt: sätt 'inte' på bägge ställena* (2/1 1902). Det råd som i efterhand framstår som mest radikalt är när Wulff i ett brev 11/3 1919 frågar *Och varför nyttjar Ni inte i dialogen 'Vi e, di e' i st. f. det hybrida 'är', vilket aldrig begagnas?*

Danismer och andra språkfel

Wulff är snar att anmärka på vad han kallar ”danismer”. I ett tidigt brev, 17/1 1898, berömmar han först Lagerlöfs *Antikrists mirakler: Eder bok är beundransvärd – det bästa på 1897 utkomna, i mitt tycke*, men sedan skriver han *Undvik danismen ’brände’, ’ovillkorligt’ och, ’hän’*. I ett brev 2/2 1902 lyckönskar han först till *Jerusalems* framgång, men sedan noterar han: S. 35, *’ovillkorligen’ f. ofrivilligt; danism. [...]* S. 67, *midt på s.: ’gaf hon ej akt till’; danism!*. Inte heller här skiljer sig Wulff från andra språkvetare. En tidigare skandinavistisk inriktning, i samband med det nordiska rättstavningsmötet 1869, verkar senare ha övergått i en kritisk hållning mot det danska språket, och mot sådant som uppfattades som ”danismer” (Teleman 2003:178f).

Wulff listar också förslag på rättelser av annat som han uppfattar som språkfel. Han önskar att hon korrigerar *en slags* till *ett slags* (11/3 1919) och i två brev (1/1 1905, 20/2 1929) rekommenderar han verbet *skona* istället för *spara*, *’skonat sig’ f. ’sparat sig’, man sparar besvär, el. sig besvär. ’Spare me!’ f. ’skona mig’ är god ängelska, men icke svenska* (20/2 1929). Ibland kommenterar han mer allmänt om språkfel, och i ett brev 15/11 1908 låter han henne ta del av sin ”antibarbarus”, *jag har blivit sjuk av sådant som ’ett fotografi, ett huvudgärde, ett spindelväv, ett tvål, ett fabrik, ett potatis*.

Wulffs argument och syfte

Oftast underbygger inte Wulff sina ändringsförslag alls, utan noterar bara vad som är fel och vilken som är den önskvärda varianten. Men hans underliggande argument är att om inte Lagerlöf följer hans råd riskerar hon att stilen blir ”bokspråk”. Som han skriver i sina viktiga stilregler ovan så menar han att Lagerlöfs *styrka ligger i det sant levande, det osökta* (2/12 1902) och att det ska hon ta vara på. Det verk som Wulff är mest nöjd med är *Liljecronas hem*: ”*Liljecronas Hem*” är en märkebok i vår litteratur. *Det är den första och enda bok, hittills, som inte – ’talar som en bok’. Jag är så glad åt detta, ty jag har ju en liten trasa med på den byken* (8/1 1912). Wulff är så nöjd att han använder slutet av romanen som textprov i en uppsats till professor Gustaf Cederschiöld. I uppsatsen ger Wulff exempel på olika stilarter och slutet av *Liljecronas hem* får representera ”Okonstlad framställning i det tvångslösa umgänget mellan bildade människor” (Wulff 1914:34f).

Wulff verkar helt enkelt mena att när Lagerlöf gör avsteg från ”den lediga stilarten”, eller gör sig skyldig till danismer eller andra språkliga misstag så leder det till skönhetsfläckar i hennes annars föredömliga stil – och det är nog hans huvudargument.

Vad var hans syfte – varför skrev han till Lagerlöf? Den bild man får i breven är att Wulff var en man som var lidelsefullt engagerad i språkfrågor och att han verkligen uppskattade Selma Lagerlöf som författare. Som framgått ovan kontaktade han även minst två andra författare, Per Hallström och Birger Sjöberg, också i syfte att ge språkliga råd. Men Lagerlöf sätter han främst av alla, och han verkar ha haft som syfte att se till att hon bevarar sin levande, naturliga stil. Han försöker någon gång få henne att inse hur hon skiljer sig från andra samtida författare. *Om ni nu själv läser ett par sidor av Heidenstam eller Strindberg – jag talar inte om de bedrövliga Daniel, Gösta, Ruben & komp. – så märker ni nog hur tillgjorda t. ex. deras dialoger förefalla. Tänk då på vår arma stackars usla dramatik!! Å, vad det är uselt, uselt, uselt!* (9/1 1908).

Ett annat syfte kan tänkas vara mer instrumentellt, att Wulff såg en möjlighet att sprida sina egna språkliga idéer. Om Selma Lagerlöf i sin stil närmar sig det talade språket, till exempel genom att alltid skriva ut hjälpverbet 'ha' i alla bisatser, så skulle det fungera som ett gott exempel. Wulff var helt klar över att Lagerlöf hade makt, *Nu har Selma Lagerlöf makt över tusen sinom tusen sinnen* (9/1 1908). Det är klart att detta var lockande för en språkvårdare. I några fall ber han henne om hjälp i en konkret språkfråga, som när han ber henne engagera sig i och försvara den nyligen genomförda stavningsreformen, *Till en annan sak. Kan inte Ni hjälpa skolbarnen och framtidens allmänhet i striden mot prof. Hjärnes dumma "ukas-protest"?* (9/1 1908). I samma brev ber han henne också försöka övertala Heidenstam att *desavouera Hjärnes barnfientliga petition*. När Lagerlöf har valts in i Svenska Akademien 1914 skickar Wulff ett gratulationsbrev där han inleder med reflektionen att om hon hade valts in ett halvår tidigare hade hon kunnat hjälpa till att få in formerna *åvan, låv, hånung* och *sån* i den nya upplagan av Svenska Akademiens ordlista.

Sammanfattningsvis verkar Wulffs engagemang i Lagerlöfs texter bottna i ett starkt intresse för språkfrågor. Han skriver själv i ett sent brev, 9/7 1925, efter att först ha berömt *Löwensköldska ringen* och därefter noterat vad han skulle ha rättat om han hade fått läsa korrektur (*som jag ofta har bett*): *Ja, förlåt den gamle sprakfålen! Det är min nitälskan och stora kärlek till Modersmålet som håller mina krafter vid liv*. Så kan nog hans engagemang i Lagerlöfs texter kort förklaras.

Följer Lagerlöf Wulffs råd?

Wulff själv verkar vara av uppfattningen att han har inverkat på Lagerlöfs språkbehandling. I det innehållsrika brevet 9/1 1908, där han bland annat berömmar Lagerlöf för *eder benådade blick och eder enkla skildringskonst* så noterar han också *Ni må tro jag är stolt över att ändå ha en liten smula del i eder framställningskonst*. Också i samband med att han berömmar

Liljecronas hem 1912 återkommer han till sitt eget inflytande, i all blygsamhet dock, se citat ovan. Så Wulff menar att hans råd har spelat roll. Om man följer Wulffs råd över tid kan man se att de i första halvan av 30-årsperioden oftare är inriktade mot samtalsspråket och i den andra halvan oftare är inriktade mot innehållsliga missar och logiska inkonsekvenser. Och detta skulle kunna tydas som att hans råd gör verkan; Lagerlöf tar intryck av hans råd och skriver mer talspråksnära längre fram i sin produktion.

Det tycks också som om Selma Lagerlöf själv menade att hon fått mycket hjälp av Wulff. När Wulff fyllde 70 år skickade hon ett dedicerat foto av sig själv, med texten

Till Professor Fr. Wulff
min trogne vän och genialiske rådgivare
tacksamt från
Selma Lagerlöf
(Lagerroth 1981:21)

Hon tackar i sina brev allmänt för hans kommentarer, *Mycket tack för de utmärkta rättelserna* (aa:29), och hon verkar ha tagit intryck åtminstone när det gäller en av Wulffs hjärtefrågor, nämligen struket hjälpverb i bisats. Hon skriver i ett brev daterat 7/5 1904: *Jag har satt in många hundra 'har' och 'hade' för Er räkning, men jag glömmer nog af dem ibland. Gamla vanor är segslitna. Jag tycker att det är rörande snällt av Er att vårda Er om mitt språk* (Lagerroth 1981:29). Lagerlöfs förtroende för Wulff kommer också fram i ett brev till Valborg Olander, 21/8 1904, *Och tack för att du tagit legenderna om hand. Med språket får du göra allt hvad du och Wulff vill* (Toijer-Nilsson 2006:31).

Ett sätt att försöka svara på frågan om Wulffs inverkan är att jämföra Lagerlöfs verk i olika upplagor – om hon tar intryck av hans råd borde det synas i omarbetade nyutgåvor. Lagerlöfs romaner kom ut i många upplagor och jag har i ett annat sammanhang (Östman 2014) kartlagt de språkliga förändringar som kan följas i fyra kapitel av *Gösta Berlings saga*, från originalutgåvan 1891 till upplaga 2 1895, till upplaga 3, *Samlade berättelser* 1910 och till *Skrifter* 1930. Upplagan 1930 var den sista som Lagerlöf var delaktig i och den hade föregåtts av 32 upplagor sedan 1891. I viss mån har jag också tittat på språkliga drag som Wulff nämner. Det visade sig att den största förändringen, en tydlig språklig modernisering, genomfördes inför utgåvan 1910; i den utgåvan är *blott* utbytt mot *bara*, långformer som *hava* och *taga* ersatta av *ha* och *ta*, alla *ej* är ersatta av *inte* och det är nu ovanligt med strukna hjälpverb i bisatser. I de aktuella kapitlen i utgåvorna 1891 och 1895 (som är nästan identiska) är hjälpverbet *ha* struket i 150 respektive 154 bisatser och det är utskrivet i fem respektive fyra bisatser. 1910 är styrkeförhållandet helt omvänt, och det finita hjälpverbet är nu utskrivet i 149 bisatser och struket i tre bisatser. Så när det gäller *ej/inte* och struket hjälp-

verb i bisatser ser det ut som om Lagerlöf följer Wulffs anvisningar. Däremot råder Wulff också Lagerlöf att ersätta långformen *sade* med *sa*, men här följer hon inte hans råd. I *Skrifter* 1930 finns för första gången några kortformer men den i särklass vanligaste varianten är fortfarande *sade*.

För att fylla i den lite översiktliga bild som ges ovan har jag valt att titta noga på Wulffs kommentarer till ett verk av Lagerlöf, till romanen *Körkarlen* som kom ut 1912. Sin vana trogen ger han först beröm åt gåvan från Mårbacka, i sitt brev 16/12 1912, (*Selma Lagerlöfs rättfärdiga och varma personlighet talar i varje rad*), men sedan föreslår han några rättelser:

Sid. 47 'inte mer än en kort stump kvar av det ena benet' = som linkar på tre ben och inte har mer än en stump kvar av det fjärde;

Sid. 73, nere på sidan: 'vid bordet borde dock' = 'bordet skulle väl ändå, tycks det;

Sid. 118, mitt på sidan: hon blir inte rädd;

Sid. 142 vågande och sid. 149 kännande äro återfall i 'bokspråket'; formen sade kunde ofta ha utbyts mot sa, lika gärna som bedja mot be (på sid. 204);

såsom borde ofta [svårläst] för som, t.ex. sid. 181, mitten.

Sid. 164 "för den skull" = för det;

Sid. 168 'barnet' borde ha upprepats ett par gånger, i st. f. 'det' (tydlighet); jfr sid. 172 'hur det 'skrattade' = 'gossen'.

Sid. 133 'kallat och kallat' = 'ropat och ropat' är ledigt riksspråk, 'kalla' är [?] provinsialism.

Sid. 204 'bud och pålagor' = stadgar, el. befallningar. Pålagor är en skattebörda.

Jag har jämfört textställena med utformningen i nytugåvan som kom 1935 i *Skrifter*, och det visar sig att Selma Lagerlöf inte är särskilt följsam gentemot Wulff, trots den tacksamhet hon uttrycker i breven. Endast ett av Wulffs korrigeringsförslag har följts, pronomenet 'han' har ändrats till 'hon', vilket var ett rent korrekturfel i förstaupplagan. Övriga textställen är helt lika i förstaupplagan och i *Skrifter*.

Sammanfattningsvis verkar Lagerlöf ändå ha följt vissa av Wulffs råd – när hon inför upplagan 1910 byter alla *ej* mot *inte*, och är noga med att sätta ut alla hjälpverb, är det troligt att det delvis sker på Wulffs inrådan. Däremot verkar hon inte ha följt hans rekommendationer när det gäller mindre generella rättelseförslag.

Avslutning

Selma Lagerlöf hade flera språkliga rådgivare, och jag har ovan beskrivit de språkliga råd som hon fick av en av dem, professor Fredrik Wulff. Hans förbättringsförslag har nog haft en viss inverkan på Lagerlöfs texter, och när det gäller de språkliga omarbetningar som har införts i *Samlade berättelser*

1910 så har nog Wulff rätt när han menar att han haft *en liten trasa med på den byken*. Men brevväxlingen mellan honom och Selma Lagerlöf är också intressant som ett exempel på samverkan mellan språkvård och skönlitteratur.

Källor och litteratur

Otryckt material

Kungliga biblioteket (KB): Brev från Fredrik Wulff till Selma Lagerlöf.

Tryckt material

Ahlström, Gunnar 1942. *Den underbara resan. En bok om Selma Lagerlöfs Nils Holgersson*. Lund.

Alfvegren, Lars 1993. Adolf Noreen och Selma Lagerlöf. *Språk och stil* NF 2. S. 33–41.

Haettner Aurelius, Eva 1995. Dialekt och samtalston. Om Fredrik Wulff och hans vädjan till Birger Sjöberg. I: E. Haettner Aurelius & L. H. Tunving (red.), *Samtal och sång*. Birger Sjöberg-sällskapet 1995. S. 9–21.

Lagerroth, Erland 1981. ”Ingen främmande har varit för mig som Ni”. *Svensk litteraturtidskrift*. Utgiven av Samfundet de nio. Fyrtiofjärde årgången 1981 nr 1. S. 20–36.

Teleman, Ulf 2001. *Tradis och funkis. Svensk språkvård och språkpolitik efter 1800*. Skrifter utgivna av Svenska språknämnden 87. Stockholm.

Toijer-Nilsson, Ying 2006. *En riktig författarhustru. Selma Lagerlöf skriver till Valborg Olander*. Stockholm.

Wulff, Fredrik 1914. Om undanhållna ords behandling i svensk sats, dynamiskt och melodiskt. I: *Svenska studier tillägnade Gustaf Cederschiöld den 25 juni 1914*, utgivna genom Svenska modersmålslärares förenings arbetsutskott. Lund. S. 1–48.

Wulff, Fredrik 1995 [1923]. Birger Sjöbergs språkbehandling. En vädjan från Fredrik Wulff. I: E. Haettner Aurelius & L. H. Tunving (red.), *Samtal och sång*. Birger Sjöberg-sällskapet 1995. S. 23–26.

Östman, Carin 2014. *Språkliga förändringar i Gösta Berlings saga*. <<http://litteraturbanken.se/#!/forfattare/LagerlofS/omtexterna/SprakandringarGBS.html>>.

Deltagare vid Svenskans beskrivning 33, Helsingfors den 15–17 maj 2013

Ahti, Jonna, Helsingfors universitet, Finska, finskugriska och nordiska institutionen

Ahuja, Kiran, Södertörns högskola, Institutionen för kultur och lärande

Aldrin, Emilia, Högskolan i Halmstad, Sektionen för humaniora

Allardt Ljunggren, Barbro, Södertörns högskola, Institutionen för kultur och lärande

Allegrini, Paola, Örebro universitet, Institutionen för humaniora, utbildnings- och samhällsvetenskap

Andersson, Erik, Åbo Akademi, Svenska språket

Axén, Alexandra, Åbo universitet, Institutionen för språk- och översättningsvetenskap

Bellander, Theres, Stockholms universitet, Institutionen för språkdidaktik

Bergh Nestlog, Ewa, Linnéuniversitetet, Institutionen för svenska språket

Bergman, Daniel, Linnéuniversitetet, Institutionen för svenska språket

Bergman-Claeson, Görel, Uppsala universitet, Institutionen för nordiska språk

Bergström, Susanne, Institutet för de inhemska språken, Svenska avdelningen

Blomqvist, Carl Oliver, Uppsala universitet, Institutionen för nordiska språk

Blåsjö, Mona, Stockholms universitet, Institutionen för svenska och flerspråkighet

Bockgård, Gustav, Mälardalens högskola, Avdelningen för svenska, finska och litteraturvetenskap

Borin, Lars, Göteborgs universitet, Språkbanken/Institutionen för svenska språket

Boyd, Sally, Göteborgs universitet, Institutionen för filosofi, lingvistik och vetenskapsteori

Byrman, Gunilla, Linnéuniversitetet, Institutionen för svenska språket

Cantell, Ilse, Institutet för de inhemska språken, Svenska avdelningen

Cederberg, Ann, Institutet för språk och folkminnen, Språkrådet

Collin, Lotta, Åbo Akademi, Svenska språket

Dahl, Alva, Uppsala universitet, Institutionen för nordiska språk

Data-Bukowska, Ewa, Jagellonska universitetet, Institutionen för svenska språket och litteraturen

Domeij, Rickard, Institutet för språk och folkminnen, Språkrådet

Dryselius, Victoria, Linnéuniversitetet, Institutionen för svenska språket

Ek, Anna, Linnéuniversitetet, Institutionen för svenska språket

Ekberg, Lena, Lunds universitet, Språk- och litteraturcentrum

Ekvall, Ulla, Linnéuniversitetet, Institutionen för svenska språket

Ericsson, Stina, Linnéuniversitetet, Institutionen för svenska språket

Eriksson, Jessica, Karlstads universitet, Institutionen för språk, litteratur och interkultur

Eriksson, Harriet, Åbo Akademi, Svenska språket

Fiilin, Ullamaija, Helsingfors universitet, Språkcentrum

Forsman, Ludvig, Åbo Akademi, Svenska språket

Forsblom-Nyberg, Ylva, Svensk presstjänst/KSF Media

Forsskåhl, Mona, Hanken Svenska handelshögskolan, Centret för språk och affärskommunikation

Franzon, Johan, Helsingfors universitet, Finska, finskugriska och nordiska institutionen

Fristedt, Desirée, Linnéuniversitetet, Institutionen för svenska språket

Froelich, Kristina, Karolinska institutet, Universitetsbiblioteket

Gross, Johan, Göteborgs universitet, Institutionen för filosofi, lingvistik och vetenskapsteori

Grönroos, Sofie, Svenska litteratursällskapet i Finland, Språkarkivet

Grönroos, Laura, Åbo universitet, Institutionen för språk- och översättningsvetenskap

Grönvall, Camilla, Karlstads universitet, Institutionen för språk, litteratur och interkultur

Gunnarsson, Britt-Louise, Uppsala universitet, Institutionen för nordiska språk

Gustafsson, Anna Maria, Institutet för de inhemska språken, Svenska avdelningen

Gustafsson, Linnea, Högskolan i Halmstad, Sektionen för humaniora

Gustavsson, Pamela, Svenska litteratursällskapet i Finland, Språkarkivet

Haagensen, Bodil, Vasa universitet, Enheten för nordiska språk

Haapamäki, Saara, Åbo Akademi, Svenska språket

Haavisto, Sandra, Helsingfors universitet, Finska, finskugriska och nordiska institutionen

Hagren Idevall, Karin, Uppsala universitet, Institutionen för nordiska språk

Hammarbäck, Solveig, Linnéuniversitetet, Institutionen för svenska språket

Hammarstedt, Martin, Göteborgs universitet, Institutionen för svenska språket

Hartama-Heinonen, Ritva, Helsingfors universitet, Finska, finskugriska och nordiska institutionen

Heikkilä, Mikko, Tammerfors universitet, Fakulteten för språk, översättning och litteratur

Helgesson, Karin, Göteborgs universitet, Institutionen för svenska språket

Henricson, Sofie, Helsingfors universitet, Finska, finskugriska och nordiska institutionen

Herder, Britta, Linnéuniversitetet, Institutionen för svenska språket

Holmberg, Per, Göteborgs universitet, Institutionen för svenska språket

Huhtala, Anne, Helsingfors universitet, Finska, finskugriska och nordiska institutionen

Huhtamäki, Martina, Helsingfors universitet, Finska, finskugriska och nordiska institutionen

Huldén, Linda, Åbo Akademi, Svenska språket

Hyldenstam, Kenneth, Stockholms universitet, Institutionen för svenska och flerspråkighet

Håkansson, David, Uppsala universitet, Institutionen för nordiska språk

Håkansson, Gisela, Lunds universitet, Språk- och litteraturcentrum

Hållsten, Stina, Södertörns högskola, Institutionen för kultur och lärande

af Hållström-Reijonen, Charlotta, Institutet för de inhemska språken, Svenska avdelningen

Jacobsson, Stefan, Uppsala universitet, Institutionen för nordiska språk

Jansson, Gunilla, Stockholms universitet, Institutionen för svenska och flerspråkighet

Jansson, Johanna, Högskolan i Halmstad, Sektionen för humaniora

Johansson, Lars-Erik, Högskolan i Skövde, Institutionen för kommunikation och information

Johansson, Annelie, Karlstads universitet, Institutionen för språk, litteratur och interkultur

Johansson, Annelie, Linnéuniversitetet, Institutionen för svenska språket

Jokinen, Jaana, Helsingfors universitet, Språkcentrum

Kalm, Mikael, Uppsala universitet, Institutionen för nordiska språk

Karlsson, Anna-Malin, Uppsala universitet, Institutionen för nordiska språk

Kingelin-Orrenmaa, Zea, Uleåborgs universitet, Nordisk filologi

Kivilehto, Marja, Tammerfors universitet, Fakulteten för språk, översättning och litteratur

Kolu, Jaana, Jyväskylä universitet, Institutionen för språk

Korkman, Christina, Helsingfors universitet, Svenska social- och kommunalhögskolan

Kukkonen, Pirjo, Helsingfors universitet, Finska, finskugriska och nordiska institutionen

Kuronen, Mikko, Jyväskylä universitet, Institutionen för språk

Kvarnström, Sarah, Åbo Akademi/SLS, Svenska språket

Kärnebro, Katarina, Umeå universitet, Institutionen för språkstudier

Laanemets, Anu, Tartu Universitet, Avdelning för skandinaviska språk

Lahtinen, Sinikka, Åbo universitet, Institutionen för språk- och översättningsvetenskap

Landqvist, Hans, Göteborgs universitet, Institutionen för svenska språket

Landqvist, Mats, Södertörns högskola, Institutionen för kultur och lärande

Lassus, Jannika, Hanken Svenska handelshögskolan, Centret för språk och affärskommunikation

Laureys, Godelieve, Gents universitet, Nordiska språk

Lehti-Eklund, Hanna, Helsingfors universitet, Finska, finskugriska och nordiska institutionen

Lepistö, Kirsi, Uleåborgs universitet, Nordisk filologi

Lind Palicki, Lena, Institutet för språk och folkminnen, Språkrådet

Lindgren, Josefin, Uppsala Universitet, Institutionen för lingvistik och filologi

Lindgren, Maria, Linnéuniversitetet, Institutionen för svenska språket

Lindholm, Camilla, Helsingfors universitet, Finska, finskugriska och nordiska institutionen

Lindström, Jan, Helsingfors universitet, Finska, finskugriska och nordiska institutionen

Londen, Anne-Marie, Helsingfors universitet, Finska, finskugriska och nordiska institutionen

Lundström, Anna, Linnéuniversitetet, Kansliet för konst och humaniora

Lupsa, Manuela, Linnéuniversitetet, Institutionen för svenska språket

Lyngfelt, Benjamin, Göteborgs universitet, Institutionen för svenska språket

Löfström, Malin, Uppsala universitet, Institutionen för nordiska språk

Löow, Malin, Södertörns högskola, Institutionen för kultur och lärande

Magnusson, Jenny, Södertörns högskola, Institutionen för kultur och lärande

Malmberg, Anja, Umeå universitet, Institutionen för språkstudier

Martola, Nina, Institutet för de inhemska språken, Svenska avdelningen

Marton, Enikö, Helsingfors universitet, Finska, finskugriska och nordiska institutionen

Mattfolk, Leila, Institutet för de inhemska språken, Svenska avdelningen

Mattsson, Stella, Tankesmedjan Magma

Melander Marttala, Ulla, Uppsala universitet, Institutionen för nordiska språk

Mickwitz, Åsa, Helsingfors universitet, Språkcentrum

Milles, Karin, Södertörns högskola, Institutionen för kultur och lärande

Mörnsjö, Maria, Studentlitteratur, Språk och kommunikation

Nikolaidou, Zoe, Södertörns högskola, Institutionen för kultur och lärande

Nord, Andreas, Göteborgs universitet, Institutionen för svenska språket

Nordberg, Bengt, Uppsala universitet, Institutionen för nordiska språk

Nordman, Lieselott, Helsingfors universitet, Finska, finskugriska och nordiska institutionen

Nordman, Marianne, Vasa universitet, Enheten för nordiska språk

Norrby, Catrin, Stockholms universitet, Institutionen för svenska och flerspråkighet

Nyborg, Roger, Stockholms universitet, Institutionen för svenska och flerspråkighet

Nyholm, Mira, Helsingfors universitet, Finska, finskugriska och nordiska institutionen

Nyqvist, Eeva-Liisa, Åbo universitet, Institutionen för språk- och översättningsvetenskap

Nyroos, Lina, Uppsala universitet, Institutionen för nordiska språk

Nyström, Esbjörn, Stockholms universitet, Institutionen för baltiska språk, finska och tyska

Nyström, Ingegerd, Helsingfors

Ottesjö, Cajsa, Göteborgs universitet, Institutionen för filosofi, lingvistik och vetenskapsteori

Palm, Annelie, Södertörns högskola, Institutionen för kultur och lärande

Palmberg, Kati, Åbo Akademi, Språkcentret

Palmén, Helena, Helsingfors universitet, Finska, finskugriska och nordiska institutionen

Palviainen, Åsa, Jyväskyläs universitet, Institutionen för språk

Persson, Gunnel, Linnéuniversitetet, Institutionen för svenska språket

Persson, Frej, Södertörns högskola, Institutionen för kultur och lärande

Pietrzak-Porwicz, Grazyna, Jagellonska universitetet, Institutionen för svenska språket och litteraturen

Piispanen, Nina, Helsingfors universitet, Finska, finskugriska och nordiska institutionen

Pilke, Nina, Vasa universitet, Enheten för nordiska språk

Pitkäjärvi, Tiina, Uppsala universitet, Institutionen för nordiska språk

Rabb, Viveca, Åbo Akademi, Svenska språket

Rahm, Henrik, Lunds universitet, Språk- och litteraturcentrum

Rawoens, Gudrun, Gents universitet, Nordiska språk

Rehnberg, Hanna Sofia, Södertörns högskola/Uppsala universitet, Institutionen för kultur och lärande/Institutionen för nordiska språk

Reuter, Mikael, Helsingfors

Rohman Roth, Ann-Charlotte, Linnéuniversitetet, Institutionen för svenska språket

Rosenberg-Wolff, Carita, Helsingfors universitet, Finska, finskugriska och nordiska institutionen

Rossi, Paula, Uleåborgs universitet, Nordisk filologi

Routti, Anne, Jyväskyläs universitet, Institutionen för språk

Roxendal, Johan, Göteborgs universitet, Institutionen för svenska språket

Rydenvald, Marie, Göteborgs universitet, Institutionen för svenska språket

Rydstedt, Rudolf, Göteborgs universitet, Institutionen för svenska språket

Räisä, Tiina, Helsingfors universitet, Finska, finskugriska och nordiska institutionen

Rönnecka, Maria, Institutet för de inhemska språken, Svenska avdelningen

Saarijärvi, Anne, Uleåborgs universitet, Nordisk filologi

Sandström, Caroline, Institutet för de inhemska språken, Svenska avdelningen

Sheikhi, Karin, Mälardalens
högskola/Göteborgs universitet,
Svenska språket

Siivonen, Jonita, Helsingfors
universitet, Svenska social- och
kommunalhögskolan

Silén, Beatrice, Helsingfors
universitet, Institutionen för
finska, finskugriska och nordiska
språk

Skoglund, Astrid,
Linnéuniversitetet, Institutionen
för svenska språket

Slotte-Lüttge, Anna, Åbo
Akademi, Pedagogiska fakulteten

Sorvali, Irma, Helsingfors
universitet, Finska, finskugriska
och nordiska institutionen

Spetz, Jennie, Institutet för språk
och folkminnen, Språkrådet

Stasiak-Górna, Marta,
Jagellonska universitetet,
Institutionen för svenska språket
och litteraturen

Stenberg-Sirén, Jenny,
Helsingfors universitet, Finska,
finskugriska och nordiska
institutionen

Stendahl, Anders, Åbo Akademi,
Svenska språket

Stille, Per, Linnéuniversitetet,
Institutionen för svenska språket

Stolt, Sofia, Helsingfors
universitet, Finska, finskugriska
och nordiska institutionen

Strzelecka, Elzbieta,
Mittuniversitetet, Institutionen för
humaniora

Sundgren, Eva, Mälardalens
högskola, Akademin för
utbildning, kultur och
kommunikation

Sundman, Marketta, Åbo
universitet, Institutionen för
språk- och
översättningsvetenskap

Sundström, Charlotta, Hanken
Svenska handelshögskolan,
Centret för språk och
affärskommunikation

Svahn, Margareta, Uppsala
universitet, Institutionen för
nordiska språk

Svensson, Gudrun,
Linnéuniversitetet, Institutionen
för svenska språket

Svensson, Sofia,
Linnéuniversitetet, Institutionen
för svenska språket

Svensson, Peter,
Linnéuniversitetet, Institutionen
för svenska språket

Sylvén, Jenny, Helsingfors
universitet, Finska, finskugriska
och nordiska institutionen

Södergård, Lisa, Svenska
litteratursällskapet i Finland,
Språkarkivet

Söderholm, Pirjo, Östra Finlands
universitet, Svenska språket

Söderlund, Hanna, Umeå
universitet, Institutionen för
språkstudier

Söderlundh, Hedda, Malmö
högskola, Institutionen för
språkstudier

Sörlin, Marie, Umeå universitet,
Institutionen för språkstudier

Tandefelt, Marika, Hanken
Svenska handelshögskolan,
Centret för språk och
affärskommunikation

Teinler, Jannie, Uppsala
universitet, Institutionen för
nordiska språk

Thelander, Kerstin, Uppsala
universitet, Institutionen för
nordiska språk

Thelander, Mats, Uppsala
universitet, Institutionen för
nordiska språk

Tiisala, Seija, Helsingfors
universitet, Finska, finskugriska
och nordiska institutionen

Tolvanen, Eveliina, Åbo
universitet, Institutionen för
språk- och
översättningsvetenskap

Trulsson, Anders, Uppsala
universitet, Institutionen för
nordiska språk

Uneson, Marcus, Lunds
universitet, Språk- och
litteraturcentrum

Vannestål, Anders,
Linnéuniversitetet, Institutionen
för svenska språket

Vidberg, Maria, Helsingfors
universitet, Finska, finskugriska
och nordiska institutionen

Voionmaa, Kaarlo, Göteborgs
universitet, Institutionen för
svenska språket

Västerdal, Ida,
Linnéuniversitetet, Institutionen
för svenska språket

Walatek, Ewa, Jagellonska
universitetet, Institutionen för
germanska språk

Wallberg Gustafsson, Anna,
Lunds universitet, Språk- och
litteraturcentrum

Waters, Birgitta,
Linnéuniversitetet, Institutionen
för svenska språket

Weckman, Petra, Uleåborgs
universitet, Nordisk filologi

Wengelin, Åsa, Göteborgs
universitet, Institutionen för
svenska språket

Westerberg, Pia, Institutet för de
inhemska språken, Svenska
avdelningen

Wide, Camilla, Åbo universitet,
Institutionen för språk- och
översättningsvetenskap

Wirdenäs, Karolina, Stockholms
universitet, Institutionen för
svenska och flerspråkighet

Wojahn, Daniel, Södertörns
högskola/Uppsala universitet,
Institutionen för kultur och
lärande

Åkerlund, Carola, Institutet för de
inhemska språken, Svenska
avdelningen

Åikäs, Monica, Institutet för de
inhemska språken, Svenska
avdelningen

Öqvist, Jenny, Institutet för språk
och folkminnen, Dialekt- och
folkminnesarkivet i Uppsala

Östlund-Stjärnegårdh, Eva,
Uppsala universitet, Institutionen
för nordiska språk

Östman, Carin, Uppsala
universitet, Institutionen för
nordiska språk

Östman, Jan-Ola, Helsingfors
universitet, Finska, finskugriska
och nordiska institutionen

Förteckning över sammankomster för svenskans beskrivning 1963–2013

1. Stockholm 1963	18. Uppsala 1990
2. Lund 1964	19. Stockholm 1992
3. Göteborg 1965	20. Umeå 1993
4. Uppsala 1967	21. Helsingfors 1995
5. Stockholm 1969	22. Lund 1996
6. Umeå 1970	23. Göteborg 1998
7. Åbo 1972	24. Linköping 1999
8. Lund 1974	25. Åbo 2001
9. Göteborg 1975	26. Uppsala 2002
10. Uppsala 1977	27. Växjö 2004
11. Stockholm 1978	28. Örebro 2005
12. Umeå 1980	29. Vasa 2007
13. Helsingfors 1981	30. Stockholm 2008
14. Lund 1983	31. Umeå 2010
15. Göteborg 1985	32. Karlstad 2011
16. Linköping 1987	33. Helsingfors 2013
17. Åbo 1989	

Publikationsserien Nordica Helsingiensia

- NH 1/KKN 1 Hadle Oftedal Andersen: *Ikkje for ingenting. Jon Fosses dramatikk* (2004)
- NH 2 Mona Forsskåhl: *Mitt emellan eller strax utanför. Språkkontakt i finlandssvensk slang* (2005)
- NH 3/KKN 2 Hadle Oftedal Andersen: *Kroppsmodernisme* (2005)
- NH 4/TS 1 Jan-Ola Östman (red.): *FinSSL – Finlandssvenskt teckenspråk* (2005)
- NH 5/KKN 3 Hadle Oftedal Andersen & Idar Stegane (red.): *Modernisme i nordisk lyrikk 1* (2005)
- NH 6/TS 2 Karin Hoyer, Monica Londen & Jan-Ola Östman (red.): *Teckenspråk: Sociala och historiska perspektiv* (2006)
- NH 7 Helga Hilmisdóttir: *A sequential analysis of nú and núna in Icelandic conversation* (2007)
- NH 8 Hanna Lehti-Eklund (red.): *Att växa till lärare – svenskläroarutbildning i utveckling* (2007)
- NH 9 Nina Martola: *Konstruktioner och valens: verbfraser med åt i ett jämförande perspektiv* (2007)
- NH 10/SI 1 Jan Lindström (red.): *Språk och interaktion 1* (2008)
- NH 11 Jan Lindström, Pirjo Kukkonen, Camilla Lindholm & Åsa Mickwitz (red.): *Svenskan i Finland 10* (2008)
- NH 12 Anne Huhtala: *Det pedagogiska självet: en narrativ studie av direktvalda svenskläroarstudenters berättelser* (2008)
- NH 13/KKN 4 Hadle Oftedal Andersen, Peter Stein Larsen & Louise Mønster (red.): *Stedet. Modernisme i nordisk lyrikk 2* (2008)
- NH 14/DF 1 Helena Palmén, Caroline Sandström & Jan-Ola Östman (red.): *Dialekt i östra Nyland. Fältarbete i Liljendal med omnejd* (2008)
- NH 15 Camilla Kovero & Monica Londen: *Språk, identitet och skola. En undersökning i svenska skolor i huvudstadsregionen* (2009)

- NH 16 Lieselott Nordman: *Lagöversättning som process och produkt. Revideringar och institutioner vid lagöversättning till svenska i Finland* (2009)
- NH 17 Anita Schybergson: *Kognitiva system i namngivningen av finländska handelsfartyg 1838–1938* (2009)
- NH 18/KKN 5 Hadle Oftedal Andersen, Per Erik Ljung & Eva-Britta Ståhl (red.): *Nordisk lyriktrafikk. Modernisme i nordisk lyrik 3* (2010)
- NH 19/SI 2 Camilla Lindholm & Jan Lindström (red.): *Språk och interaktion 2* (2010)
- NH 20/DF 2 Caroline Sandström: *Genus i östra Nyland – från dialektutjämning till dialektmarkör* (2010)
- NH 21 Åsa Mickwitz: *Anpassning i språkkontakt – Morfologisk och ortografisk anpassning av engelska lånnord i svenskan* (2010)
- NH 22 Maria Green-Vänttinen, Christina Korkman & Hanna Lehti-Eklund (red.): *Svenska i finska gymnasier* (2010)
- NH 23/KKN 6 Hadle Oftedal Andersen, Per Bäckström & Unni Langås (red.): *Samspill mellom kunstartene. Modernisme i nordisk lyrik 4* (2010)
- NH 24/DF 3 Sinikka Segerståhl: *Vaggvisor i Kvevlax. Språkliga strukturer och konstruktioner* (2011)
- NH 25 Minna Nakari: *Variation i kvinnors namnfraser i officiella dokument i Helsingfors 1780-1930. Socioonomastiska synvinklar på makt och identitet* (2011)
- NH 26 Leila Mattfolk: *Finlandssvenska åsikter om och attityder till modern språkpåverkan* (2011)
- NH 27 Hanna Lehti-Eklund & Maria Green-Vänttinen: *Svenska i finska grundskolor* (2011)
- NH 28 Charlotta af Hällström-Reijonen: *Finlandismer och språkvård från 1800-talet till i dag* (2012)

- NH 29/TS 3 Karin Hoyer: *Dokumentation och beskrivning som språkplanering – perspektiv från arbete med tre tecknade minoritetsspråk* (2012)
- NH 30/SI 3 Jan Lindström & Sofie Henricson (red.): *Språk och interaktion 3* (2012)
- NH 31 Anne Huhtala & Hanna Lehti-Eklund (red.): *TAITOA kehittämässä: vieraiden kielten opiskelijoiden kielitaidosta ja kielenkäytöstä* (2012)
- NH 32 Tomas Lehecka: *Interrelaterade lexikala egenskaper. Engelska adjektivimporter i en svensk tidningskorpus* (2012)
- NH 33/KKN 7 Randi Brenden: *Åsta Holth - Feminist og post-kolonialist* (2013)
- NH 34/DF 4 Helena Palmén: *Identitet i samspråk. Kodväxling till standardvarietet som risk och resurs i östnyländska samtal på dialekt* (2014)
- NH 35/KKN 8 Giuseppe Caruso: *Sigrid Undset: A modern crusader* (2014)
- NH 36 Melina Bister: *Topikövergång i textbaserade gruppsamtal* (2014)
- NH 37 Jan Lindström, Sofie Henricson, Anne Huhtala, Pirjo Kukkonen, Hanna Lehti-Eklund & Camilla Lindholm (red.): *Svenskans beskrivning 33* (2014)

SVENSKANS BESKRIVNING 33

Sedan 1963 har det vid olika universitet i Sverige och Finland regelbundet anordnats sammankomster för svenskans beskrivning. Vid dessa har forskningsresultat som rör svenska språkets uppbyggnad och användning presenterats och diskuterats.

Den trettiotredje sammankomsten ägde rum i Helsingfors den 15–17 maj 2013. Konferensens tema var ”Svenska som pluricentriskt språk”, dvs. ett språk med flera nationella centrum eller normcentrum. Utöver detta tema behandlade föredragen en bredd av ämnen, som text- och genreanalys, språklig variation, språkinlärning, översättning och grammatik. I denna volym publiceras två av plenarföredragen och 48 av sektionsföredragen.

Som värd för konferensen stod Finska, finskugriska och nordiska institutionen vid Helsingfors universitet.

Finska, finskugriska och nordiska institutionen
Humanistiska fakulteten
Helsingfors universitet

ISBN 978-951-51-0120-4
ISBN 978-951-51-0121-1 (PDF)
ISSN 1795-4428